

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE

BERECZ ANTAL,

TANÁR S A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT ELSŐ TITKÁRA

KIADJA A

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT TULAJDONA.

BUDAPEST, 1877.

NYOMATOTT FANDA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

TARTALOM.

Jelentés a földrajz körében 1876-ban tett munkálatokról. Vámbéry Árm.-tól	1
Utazás Pekingből a mongol sivatagon át Urgába. Gr. Zichy Ágosttól	8
Az irániai Turkesztánban. Vámbéry Ármintól	49
A hegységekről általában. Requinyi Gézáttól	51
Egy régi német földrajzi szótár s a magyar helynevek. Szokoly Viktortól	59
Humboldt- emlékek Amerikában. (Z. der. Gess. für Erdk. zu Berlin)	81
Az angol éjszaksarki expedicióról. Vámbéry Árminnak felolvasásából	83
A török vasutak stratégiai szempontból. E. B.-tól	91
A földrajz halottai 1876-ban. (A Mittheilungenek után)	93, 127, 180, 209
A németalföldi gyarmatok és a gyarmat-rendszer Kelet-Indiában. Gr. Zichy Ágosttól	113, 168
A bukovinai és moldvai csángók. László Mihálytól	153, 193
Dr. Haynald beszéde	185
A hegységek mint sűrítők. Hóvonal. Requinyi Gézáttól	199
Németország világhelyzete s összeköttetései a szomszédországokkal. Sebestyén Gyulától	225
Kazanlik vidéke és a rózsá-olaj. Dr. Erődi Bélától	257
Neváda állam nagy ezüst ércztelepe. Molitor Ágosttól	262
A nemzetközi Afrika-bizottság kongresszusa. —i —a.	271
Közép-Ázsiáról. Egy szakasz báró Richthofen legújabb munkájából. Dr. Hunfalvy Jánostól	297
A Dardanellák. Dr. Erődi Bélától	312
Az első tudományos társas utazás a föld körül. Palóczy Lipóttól	337
Stanley legújabb felfedezése.	349
Újfalvy Terganában. E. B.-tól (A Revue de Géographie után)	353

KÖNYVÉSZET.

Révue de Geographie	44
Általános és összehasonlító földirat. — x. —	100
Utazásom Dél-Amerikában. — y. —	101
A Balkán félsziget irodalma. Dr. Erődi Bélától	133
Keletre Magyar. E. B.	214
Sarkad története.	245
A magyarországi Kárpát-egylet évkönyve.	247
Természettudományi füzetek.	217
Törökországra vonatkozó művek.	
Die heutige Türkei	277
Eine türkische Reise von Karl Braun — Wiesbaden	279
Die Völker des osmanischen Reiches	280
Cameron „Across Africa.“	282
Magyarország ismertetése 1788-ból	322
Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien der Herzegovina und Nord-Montenegro	356

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Magyar földrajzi társulat	37, 64, 102, 140, 188, 283, 327, 358
A Magyarországi kárpát egylet	42, 281
A magyar Afrika-bizottság	282, 328
Angol királyi földrajzi társulat	69, 102, 141, 217, 286, 329, 358
A párisi földrajzi társulat	144, 218, 287, 330, 362
Új földrajzi társulatok	68
A berlini földrajzi társulat	145, 290, 363
Az olasz földrajzi társulat	145, 248, 288, 362
A hamburgi földrajzi társulat	146, 364
Az egyiptomi földrajzi társulat	146
A lissaboni földrajzi társulat	248
Nemzetközi Afrika-bizottság	215

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A laterna magica a földrajzi oktatásban	46	Portugall-expediczió Közép-Afrikába	192
Ujzéland és Ausztrália közötti kapcsolat	47	Dupuis J. felfedezései Dél-Khinában	219
Vasút Khinában	47	A nyiregyházai postaszakkönyvtáregylet által rendezett térkép-kiallítás	222
Trebau Gyula	48	Kongó folyamvidékének területe	224
D'Albertis	48	Vojeikov	224
Az oroszok kutakat ásnak	48	A földrajzi helyesírásról	249
Neptunusz holdja	48	Állami és vasúti távirdák statisztikája	253
Földtani felvételek eredménye	71	Halászat Oroszországban	291
A földrajzi társulatok statisztikai átnézete	74	A Rigi-vasút	292
A kataszteri felmérés 1876-ik évben	76	A montenegróiak eskü-formája	294
Rabszolgakereskedés a Felső-Nilus vidékén	77	A khinaiak kivándorlása	295
Az angol királynő egyszersmind „India császárnője.“	78	Az első állomás Közép-Afrikában	296
Japán és Korea között 1876. február 26-án kötött szerződés	79	Serpa Pinto és Brito Capello	296
A Laccadivekről	79	Ujabb statisztikai adatok Törökországról	330
Hedsasz és Jemen	79	A most folyó orosz-török háború színvonalának statisztikai adatai	331
„Das Kaiserreich Brasilien.“	79	Földrajzi nevek helyesírásáról	332
A föld népessége	80	Földrajzi ismeretek terjesztése postabélyegeken által	335
Argentínai lovak	80	Krokodilfolyó	336
A föld vasúthálózata	80	Török időszámítás	365
Barth Henrik	106	Török pénzzámítás	367
Orosz expediciójú Pámirba	107	Török súlymérték	368
Utazás a föld körül 320 nap alatt	108	Török hossz mérték	368
Uj sarki expediciók	111	Kutatás keleti Turkesztánban	368
Helyreigazítás	148	Utazás Uj-Guinea déli partján	370
Minahassa tartomány Celebes szigetén	149	Éjszaksarki tudományos állomások	371
A hollandi földrajzi társulat szumatrai expediciója	151	Kutatások az Alsó-Indusnál	371
A selyemtenyésztés Magyarországon	151	Az uniamvezi nép Közép-Afrikában	371
Az Ogove	189	A Wyse Darien kutató expedició	373
Újfalvi Kár. utazása Közép-Ázsiában	190	Franzia nemzeti földrajzi kongresszus	374
Mardsai Rabbi	191	Földrengés Szavojában	376
A portugalli cortesben	191	Uj expedició Mongoliában	376
Charles Dallet abbé	191	Kutatások éjszaki Oroszországban	376
Zohn D. A. Dumaresq	192		

J e l e n t é s

a földrajz körében 1876-ban tett munkálatokról.

(Felolvasatott a jan. 25-én tartott közgyűlésen.)

Tisztelt közgyűlés!

A fegyverek tompa moraja közt hallgat a múzsa. A midőn földhódítás-, földosztásról van szó, akkor földfelfedezésekkel nem igen tűnődnek az emberek. Így tehát nagyon természetes, hogy a földrajz terén az év lefolyta alatt történekekről csak igen sovánny jelentést fogok tehetni. Egy kiváló esemény, mely a politikai élet minden izgatottsága daczára mégis közbeszéd- s bámulat tárgya volt az, — az angol éjszaki-sark-expeditió szerencsés visszaérkezése s annak a magas éjszakon végzett dolgainak elbeszélése. Mind az angolok kiválóan szívós jelleme- s nemzeti vállalataik nagyszerűségétől remélhető vala, a Nares kapitány vezérlete alatt 1875. év tavaszán utnak indult »Alert« és »Discovery« hajókból álló expeditió csakugyan lényeges szolgálatot tőn a tudománynak, daczára annak, hogy a sark elérhetőségét illető czélt jelenleg sem érheték el. Ha mindamellett a vállalatot sikeresnek mondjuk, úgy ezt leginkább azon két szempontból tehetjük, hogy e l ő s z ő r: minden kétségen kívül áll, miszerint a Smith szoroson való előnyomulás által, mely teoriát Sherard Orboru leginkább pártolt — a sarkhoz nem érhetünk; m á s o d s z o r: az angolok ezen expeditiója a tudomány minden ágát, névszerint pedig: a tengerfolyamok irányait, a partvidékek geologiai viszonyait, meteorológiát, a szélirányok elméletét, földgömbünk legéjszakibb részeinek faunáját és floráját tetemesen gazdagította annyi meg annyi új becses adatokkal. Ezen legujabb sarkexpeditió részletei nem tartozván jelentésem szűk keretébe, csak azt akarom kiemelni, hogy az előbb említett két hajó 1875. jul. 29-én legelőször buk-

kant jégre, még pedig Izabella fok szomszédságában. Ezen tul utjuk mindennemű kigondolható nehézséggel vala összekötve. Minden perczen, minden mozzanatban szükségessé vált a tenge-részet legalaposb tökéletessége, türelem, gyors elhatározás az áramlatok-, szelek- s a folyam-sebességek szigoru számba vé-tele: szóval mind olyan tulajdonok, melyek csak angol tenge-rész-tiszteknél, de különösen oly férfiban valának feltalálhatók, mit Nares kapitány kiről mint a »Challenger« parancsnokáról 3-ad éve szerencsém volt már szólani. Mig a hajók egyike t. i. a »Discovery« 81° s 32' alatt, a »Thank God« öböllel szemközt, tehát ugyanazon vonalban, hová a »Polaris« 1871-ben jutott — telet, — addig az »Alert« majd egy egész fokkal tovább éjszakibb irányban — t. i. 82° 27'-ig előrehatolt és a Rawson fok mögé, a Robeson csatorna baloldalán jég- s hótorlaszokból álló gátok közt elhelyezkedett; ez által ezen hajó az ismeretlen vidékek küszöbén áthatolva oda jutott, — hová vízi jármű még eddig nem ért.

Tovább nem juthatott. Merész reményei jelesül két feltevés-en alapultak; ugyanis egy nyílt sarktenger, s egy folytatólag éj-szaknak kifutó partvidék lételén, mely utóbbin Nares kapitány — az esetre, ha az első hamisnak bizonyulna — szánok segítségével előrehatolni reménylett. Mindkét feltevés hamisnak bizonyult s ezen tagadó eredmény valóban a legfontosabb, mit ezen merész férfiaknak köszönhetünk; mert kimutatta a lehetetlenséget ezen uton tetemesen éjszakra — annál kevésbé az éjszaki sarkig elő-nyomulhatni. Valamint a Grant-földpartjai nem terjednek folyta-tólag éjszaknak, mint az véleményeztetett, sőt inkább már 82° 25' é. sz. alatt nyugatnak tartanak, ugy nem is voltak felfedezhetők nyomai a Hall-féle expeditió tengerészei által állítólag a Grant-földtől éjszaknak fekvő »President« földnek. A nyílt sarktenger helyett egy 150' vastag áthatlan jégtömörületből álló fal mutat-kozott a 82° 27' alatt telető Alertnek, melynek széthasadozott felületén a szánokon történő előnyomulás csak a legnagyobb ne-hézségek mellett s nem nagyobb eredménnyel, mint $\frac{1}{4}$ mérfölddel naponta, volt létesíthető. Ezen szán-kirándulások mint az egész vállalatnak legnagyobb erőmegfeszítést s csakugyan bámulatra méltó kitartást tanusító részei három tiszt vezetése alatt mentek végbe, t. i. Aldrich és Parr hadnagyok s Markham kapitány alatt.

Miután 1875 év őszén a készülétek a tulajdonképi tavaszi szánutazásokra megtétettek s bizonyos pontokon későbbre kész-letek lerakattak — oly munka, mely mint egy későbbinek elő-

gyakorlata mellesleg hasznát is hajtotta — 1876. apr. 3-án megtörtént a tulajdonképi elutazás. A 73 egyénből álló, 3 csoportba osztott expedíció mindegyik csapata más irányt tűzött ki magának. Aldrich hadnagy nyugatnak tartott, a mennyiben a Grant földet éjszaken megkerülvén, közel a 76-ik hosszúságig s jóval túl a 82-ik szélességen, tehát körülbelül 220 mértf.-nyire távozván az Alerttől, haladt előre. Hasonlót tett ellenkező irányban ugyanis kelet felé, Grönland hosszában Beaumont s előnyomulása legvégsőbb pontjának $50^{\circ} 40'$ h. s $82^{\circ} 54'$ sz. tekintetik. Ellenben a harmadik s legjelentékenyebb expedíció Markham kapitány vezénylete alatt lett létesítve, minthogy ő »Marco Polo« nevezetű szánon egyenesen éjszaki irányban előrehatolván, az emberek által jelenkorig elért legmagasabb pontjáig földünknek, — azaz $83^{\circ} 20' 26''$ é. sz.-ig eljutott. Mind a három expedíció órási munkát végzett. A jégfelületen, mely nagybárra 30—50' magas dombokból állott, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel lehetett előrenyomulni. Majdnem szüntelen kapák- s ássokkal kelle utat törni, s állandóan kitéve a megdermesztő nyugati szélnek, mely kemény jéggolyókhoz hasonló hópelyheket verdesett ide s tova, gyakran 45° F. hideg mellett oly terhet huzni, melyből 236 font jutott minden emberre.

Valóban nem csekélység s nem is csoda, ha a Markham vezéte alatt álló 17 emberből, kik az éjszaki irányban tett kiránduláson részt vettek, a vég felé már csak 5 — 2 tiszt, 3 közlegény — volt egyáltalján képes valamire. Három másik nagy nehezen cipelte magát tova alpesi botokon, s a többieket a skorbuttól halálos betegen — egy ut közben el is halt közülük — kellett szánokon odább hurczolni. Tehát csak 100 mértf. távolban a sarktól a merész felfedezők máj. 13-án megfordultak miután ott Albion lobogóját feltűzték s a borzadályos pusztaságban — hol állat s növény legkisebb nyoma nem volt feltalálható — egy »God save the Queen«-t karban elénekeltek, hogy — mire maguk képtelenek voltak — a nemzeti dal hangjai tovább éjszak felé küldessenek. És lám, ennyi szenvedés s türés daczára — mert megengedik, hogy 140 napos éjszakát keresztül élni s gyakorta 104° F. foku hideget szenvedni, csakugyan nem csekélység. — Alig, hogy ezen sarkexpedíció visszatért, már is új vállalat foglalkoztatja a tudomány embereit a rejtélyes éjszak felfedezésére. Az angol kormány ugyan még nem nyilatkozott késznek a költségek fedezésére s már is foly a vita azon irány felett, mely legjobban czélhoz vezethet.

Afrikát illetőleg még mindig az utóbbi nagy utazók felfedezéseinek részletei foglalkoztatják a világot.

Még mindig Cameron hőstette, ki tudvalevőleg a nagy afrikai szárazföldet keletről nyugatra legelőször áthatolta, bámulatszerűen oszthatlan részesül s a mellett Stanley-nek s Gordon ezredesnek működését csak mellékletes figyelemre méltatják. Az amerikai utazó kutatásai nyomán megtudjuk, hogy a »Victoria Nyanza«, melyet ő körülhajózott, nem egyes kis tavak vagy lagunákból áll, hanem egy nagy vízmedenczéből, melynek partjai részletesen immár kikutattattak s felvételtek. Persze Stanley-nek ezen tudományos érdemeibe kellemetlen visszhangot adott az ő hirtelenkedő jelleméből kifolyó nagyon inhuman bánásmódja, az ottani szerencsétlen lakókkal szemben. A néhai amerikai ujságíró némi pöffeszkedéssel említi, miszerint a szerencsétlen feketéket halomra lelővi s hogy ilyen, amolyan bátor tetteket visz véghez. És nagyon sajnós, mert kulturánknak fölényét más embertársaink felett nem ólom- s puskaporral, hanem más valamivel kellene bizonyítnunk. Afrika észak-keleti vidékein Gordon vezetése alatt véghezvitt felvételek s geographiai kutatásokról, noha az eddigelé ismert tények csak részleteire vonatkoznak, annál elismerőbb módon kell nyilatkoznunk. Gessi ur, egy alatta álló tiszt az »Albert Nyanza« tavat körülhajókázta s e vidékről geographiai ismereteink több, mint egy hézagát kitöltötte. Mit pedig legjelentékenyebb eseménykép feljegyezhetünk kétségkívül azon kongressusra vonatkozik, melyet a belga király a lefolyt nyár alatt összehívott s mely az ő elnökölete alatt arról tanácskozott, mikép lehessen épen Cameron kutatásai nyomán a rabszolgaság megszüntetésével Afrika belsejébe a polgárosodás áldásait vinni. Ezen cél elérése tudvalevőleg minden egyes magánvállalkozó alapeszméjét képezte; de újabb időben bebizonyult, hogy ez nemcsak egyéni elhatározás-, bátorság- s készülség-, hanem tetemes pénzköltségekkel van összekötve. Így Cameron utolsó utazása majdnem 120000 frtba került. Hogy tehát a jövőben lényeges sikerre számíthassunk, okvetlen szükséges egy nemzetközi-bizottság létrehozása, melyben mintegy egész Európa közreműködne a nagy eszközök előteremtésében. »Középfrika kutatása, s civilizatiójának nemzetközi kommissiója« volna azon testület, mely egy nagy vállalatnak élére áll; míg az egyes nemzeti bizottságok, melyek a különböző országokban alakulóban vannak, az előbbinek segédkezet nyújtva, részint anyagi, részint szellemi segedelemadás által e szép s

nemes cél felé tartanának. Eddigelé már is az európai arisztokratia kiváló része, sőt a koronás fők maguk is az egyes bizottságok tagjai közé sorakoztak; pénz is már jócskán folyt be, s ha valami váratlan akadály közbe nem lép, nem sokára megláthatjuk, miként egyes kutató telpítvények nyugatról valamint keletről lassu, de biztos lépésben haladva Afrika azon vidékein előnyomulnak, melyekről még csak egy évtized előtt is vajmi keveset tudtunk. A társulás a mindennapi életben is megmutatja hasznosságát, reméljük, hogy a tudomány terén is olyannak fog bizonyulni.

Mi Ázsiában történt, az már csak kizárólag az oroszok kutatásaira szorítkozik. Itt nem tudománysozomj, nem kulturai hivatás, hanem egy telhetlen terjeszkedési vágy s nyers hódítás a főrugó. Mi azonban nem gátol bennünket azt a tudomány hasznára értékesíteni. Szosznowsky ezredes kutatásainak főczélja »Nanking«-ot az orosz turkesztáni tartomány legkeletibb részével való összeköttetésére irányzott. Tervbe van véve t. i. Hau-kau Hau-csau-fu, Gan-csau-fu, Komul, Barkul Gucsen és Csugudsak főpontokból álló karaván-ut létrehozása, mi által ez utóbbi az orosz kereskedelemnek a régi mongol sivatagon átmenő útjánál lényegesen megrövidíttessék, mert a távolsági különbség tekintetében csak fölületes kiszámítás szerint Oroszország s Khina közt ezen új közlekedési ér majdnem 1400 ang. mérfölddel rövidebb mint a Kiakhta s Urgán át vezető ut. Számba veendő még, hogy ez utóbbi a Zaizan tó partjától egészen a Sárga folyón lévő Lan-csu városáig kocsikon használható, és hogy egy népes, termékeny vidéken keresztül menve az egész utban található pusztaság mind össze három napi utra terjed. A mondotton kívül az oroszok ugyanezen irányban más vállalatba fogtak, mely oda megy ki, hogy a délre meghosszabbított Szemirjecsenszk-tartománytól a »Tengri« hegyen át hatolva keleti Turkesztán azon részeit kutassa ki, mely az egész földgömbön egyedül viseli még csak a »terra incognita« czímét. Tisztelt hallgatóim emlékezni fognak a »Sárkány puszta és Sárkány tó« című cikkemre, melyet közleményeinkben közzétettem, s hol azon tapasztalatok be vannak téve, melyeket az angolok Forsyth missiója alkalmával egy kiránduláson nyertek. E tájról való ismereteink merő mondák-, mesékbe burkolt tudósításokon alapulván, a geographus csakugyan feszült kíváncsisággal nézhet elébe a híres Prsewalski által vezetett eme orszs expedíció eredményeinek. Mit a »Gobi« puszta ezen részéről eddigelé tudtunk, csak is Marco Polo, Goess, Hüc, Gabet s

nevezett orosz tiszt tudósításaiból áll. Mindenesetre csodás egy darab földje lehet ez a régi vilagrésznek, hogy mindeddig nem csak a khinaiak s tibetiek, hanem maguk a keleti turkesztaniak előtt is zárva maradt, s könnyen érthető, ha felfedezéséhez, azaz kikutatásához a tarkábbnál tarkább színezetű kalandok fűződnek.

Ilyen többek közt az oroszok azon véleménye, hogy a Sárkány-tó egyik szigetén, melynek részét a kelet turkesztaniak egy egészen idegen jellegű, idegen nyelvű fajnak mondják, azon orosz szökevényeket vélik felfedezhetni, kik mintegy 150 évvel ezelőtt Sziberiából, egy nagy csoportban, délfelé elszökve, nyomtalanul eltűntek vala.

A Prsewalszki-féle expedícióval összefüggésben említést akarunk tenni a Trans-Alai vidékeknek Kosztenko ezredes által történt kikutatásáról, mi nagy geographia jelentőségű munka mint-hogy általa a talánszerű Pamir-síkság egy részére vonatkozólag oly tudósítások, s felvilágosításokra tettünk szert, melyeknek nélkülözése nem egy téves következtetésre vezetett. Kosztenko ur ezen utazást egy orosz hadezred kíséretében tette meg, mely ezred a Kara-kirgizek megtorlására, helyesebben leigázására indult volt ki, kik az Alai-hegyzugaiba s megközelíthetlen hegyvidékeire menekültek. Kezdetben az ut Arcsa hegy szirtjén át vezetett, melynek tényleges magassága 10.300'-ra megy, míg a mindkét oldalon felmagasló ormok 13000'-at érnek el. Innen a »Kizil-Su«-i völgybe jutottak, 9300' magasságban, hol az orosz ezred visszamaradt, Kosztenko ur azonban egy kirándulást tett a 11700' magas »Kizil-Art«-on keresztül a Karakul tóhoz, melynek hegyei az éjszakaiak kivételével nagyobbbrészt havasok s honnan a kilátást a szigetek, s félszigetekkel elfedett kék víztükörré felette festőinek mondják.

Ezen először elért s leirt tónak hossza délről keletre 22, keletről nyugatra 17 werst-re rúg, nincs sehol lefolyása s azonfelül még néhány nem igen vízgazdag folyót is felvesz magába. Innen néhány körültekintő kirándulás tétetett a »Kasgar«-i határ irányában, még pedig az Ala-Baital hegyszoroson keresztül a 12500' magas Üzbel-nek nevezett hegyerincz felé, valamint a hasonló völgy irányában, mely nyugatnak egy 16—18000' magas havas fala által el van zárva, míg keleti irányban Kasgar Derja-völgye huzódik tova, a hóhatárt jóval felülhaidó hegység által határolva. Ennek magasságát Yule 20—21000'-ra teszi, míg Kosztenko azt 25—26000-re becsüli. Ezen

hegyvonal felfedezése az, mely Középázsia földrajzára vonatkozólag a legfontosabb kérdések egyikét dönti el, a mennyiben konstalálja a meridian hosszában vonuló hegláncznak lételét, melyet Humboldt Bolor-hegységnek nevezett el. Kosztenko ezen felfedezése megdönti ugy Fedcsenko mint Hayward theoriáját s bizonyosságot tesz arról, hogy Pamir alkata s összefüggése a Thien-sannál s Künlünnel egészen különböző attól, mit róla ez ideig véleményeztek.

Visszatérve az orosz ezred táborozási helyére említett utazó megszémlélte még a Kizil-Szu s Muk forrás környékeit egy szóval, mi az oro- s hydrographiát illeti, sokat tett a földnek ezen, csak kombinációkban ismert részén.

Mintegy kimerítettnek látjuk az ez évben lefolyt geographiai események felemlítését, ha jelentésünket a következővel bezárjuk. Austráliából D'Albertis egy levele nyomán megtudjuk, hogy a Fly folyó útul szolgálhat a belsőbe, mert a legtávolabb pont — elérve Signor D'Albertis által egy kis gözjárműben — circiter $5^{\circ} 57'$ d. sz. $141^{\circ} 30'$ k. h. alatt 500 mfdnyire volt a folyó-torkolattól s talán fél ily távolban, egyenes vonalon, a tengertől, tényleg a sziget kellő közepén, annak legszélesebb részében. Tettleg nem érte el a hegyeket, de azok éjszaknyugatra láthatók valának s a vidék dombos s változatos kezde lenni. Feljebb nem juthatott a folyam iszapossága miatt, kivéve eső után, midőn az ár igen erős volt. Ethnologiai eredményei az utazásnak jelentékenyek, a nép, melylyel nem nagy számban találkozott, semmi tekintetben sem volt civilizatio nélküli, s hasonlóságot mutatott a keleti félsziget szép lakóihoz.

Áttérve, a mint már szokásba vettük s mint ez másutt is dívik, saját társaságunknak lefolyt évi működésére, legelőször is főlemlítendőnek tartom azon nem jelentéktelen körülményt, hogy az idők mostoha viszonyai daczára szerény kis társaságunk nemcsak hogy fennáll, hanem hogy szaporodik is, s hogy ilyen alkalom nyújtatott oly utazási jelentéseket köztudomásra juttatni, melyek, mint specialis magyar vállalatok a geographia figyelmét méltán kiérdemlik.

Ezek közé számítom először Ónody Bertalannak utazását Khivába, mely ha nem is geographiai, de természettudományi szempontból a tudományok hasznára lehet s lesz is. Továbbá a Darien szoros áttörhetését illető problema megvitatását. Harmadszor felemlítendő gróf Zichy Ágost felolvasása, mely ha nem is ismeretlen, de eddigelé nem igen gyakran leirt vidéket is.

mertetett meg velünk s ránk nézve annyival érdekesebb volt, minthogy a két Zichy-ben a nagy Gobi-sivatag e nyugati részeinek legelső áthatolóiát üdvözölhettük.

Ezek persze csak kivételes eredmények, melyekkel társaságunk büszkélkedik. Célunk s irányunk — a mint méltóztatik tudni — sokkal szerényebb hatáskörű, mintsem világra szóló geographiai felfedezések életbeléptetése. Mi szorosán mint magyar földrajzi társulat gyenge erőnkől kitelhetőleg saját hontársainkat a külföldnek e téren tett vívmányaival megismertetni akarjuk, mely iránynak a lefolyt év alatt is meglehetősen megfeleltünk.

Nehéz, tán nagyon is nehéz, tekintve a szomszéd kultúra hatalmas áramlatait, mi nálunk a tudomány ilynemű ágában, mint a geographiában a harczot sikeresen keresztül vinni; de a kezdeményezés megtörtént s bizván nemzetünk erélye, hazafisága s a szellemi törekvés minden ágában eddigelé tanusított képességében a magyar földrajzi társulatnak is még a legszebb jövőt jósolhatjuk.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

U t a z á s

Pekingből a mongol sivatagon át Urgába.

(*Felolvasatott 1876. decz. 14. tartott ülésén.*)

Mult évi november havában hagytuk el Európát s miután az Indiai-oceánon átevezve a németalföldi telepeket Sziamot, majd pedig Dél- és Közép-Khinát jártuk volna be, a folyó év április havának végével szerencsésen Sanghaiba érkeztünk s habár az idő tartamát tekintve tervezett utazásunk alig felét tettük volt még meg, mégis szükséges vala már ekkor, hogy végleg határozzuk el, hogy mily uton akarunk hazánkba visszatérni. E tekintetben két út állott előttünk nyitva, ugymint az ismeretes nagy tengeri út, a Csendes-óceán, Pacific réal way s New-Yorkon át Európába, vagy pedig kontinensünk legnagyobb szárazföldi útja, mely Pekingből vezet Mongolián és Szibérián át.

Nagy utazás az utast edzetté s vállalkozóvá teszi, kivált ha minden léptét szerencse kísérte. Így történt, hogy mi csakhamar eltökéltük magunkat előbb Japánt meglátogatni s csak ezután Pekingbe utazni; innét pedig az említett nagy szárazföldi utra kelendők, noha Sanghaiban épen csak annyit tudtunk meg,

hogy ez az ut általában kivihető s hogy az erre szükséges előkészületeket még e városban kell megtenni; mert ez a legutolsó hely, hol európai czikkeket lehet beszerezni. Mig tehát a legközelebbi két hónap lefolyása alatt egész Japánt bejártuk, Haas, követségünk tolmácsa, volt oly szives mongoliai utunkra a szükségeseket beszerezni. Első sorban szükségünk volt útlevelekre, melyekben a khinai kormány megengedi, hogy a fővárosba, onnét pedig a szomszéd tartományokba utazhassunk; mert tudvalevőleg a khinai birodalom még mai nap is zárva van az európai utasok előtt, kivéve a szerződésileg megnyitott 14, jelenleg a Margary affaire szerencsés bevégezése óta 17 kikötői várost. Továbbá szükségesek valának 4 hétre való konservek, konyhaedények, borok s egyéb szeszes italok stb. mely tárgyakat mind felsorolni feleslegesnek tartom.

E közben megtettük japáni utunkat s junius 30-ikán ismét Sanghaiban voltunk, honnét mindennel felszerelve, követségi tolmácsunk kíséretében már julius 9-ikén Pekingbe, a mennyei birodalom mesés hirű fővárosába értünk hol Butsoff orosz követ szives meghívása következtében az ő palotájában szálltunk meg.

Hosszas dolog volna, s nagyon is elterelne előadásom tárgyától, ha Pekingről kívánnék szólni, de felesleges is lenne, mert van róla Maro Polko idejétől kezdve egész irodalom, mely ezen tárgyat teljesen kimeríti. Szabadjon azonban megjegyezmem azt, hogy ez a valóban nagyszerű főváros, melyet olyannyira felmagasztaltak, melyről annyi mondadolgot olvasunk, hogy e város, mely még 3 századdal ezelőtt az oly dicsően uralkodó Ming dynasztia alatt a legnagyobb fényben és pompában ragyogott, mely korról a leghihetlenebb leírásokat is bátran tarthatjuk igaznak, leginkább csak az emlékezetben, leírásokban és képekben válik azzá, a milyennek képzeljük és milyen volt is tényleg hajdanában, mert romnak indulnak, fájdalom, mind ama nagyszerű templomok, paloták, pagodák, ama 6 mértföldet körülövedző óriási bástyák és tornyok, ama ezer meg ezer emlékmű, melyek méltán megérdemlették hiröket s melyeket tanulmányozni is rövid idő múlva alig lesz már lehetséges. Siessen azért az, ki még óhajtja Pekinget látni s magának némi fogalmat kíván szerezni, hogy mi lehetett az hajdan, mert ott jelenleg pusztulásnak indul minden s kökövön nem fog maradni. A jelenleg uralkodó mandsu-tatár dynasztia ugyanis oda törekszik, hogy a Mingek dicső korát mihamarább feledésbe juttassa, nem javittat ki semmit az idő viszontagságai által oly nagyon megrongált építkezé-

seken s eltűri azon vandalismust, hogy a lakosság, ha bármiféle magán czélra szolgáló építkezést vagy tatarozást kíván tenni, építkezési anyagul erre a szomszédságában álló emlékművek anyagát használja fel. Az utas el lesz kábitva s undorral kénytelen elfordulni, ha megpillantja ama valóban mesés piszkot és büzt, mely e város minden utcáján, terén és piacján uralkodik s mely egész szobája ajtajáig kíséri.

Míg a hanyatló főváros nevezetességei megtekintésével voltunk elfoglalva, nem tévesztettük el szemeink elől mongoliai utazásunkat s folytattuk lassan az előkészületeket, melyeket már oly rég kezdtünk meg. De sajnálkozásunkra itt arról értesültünk, hogy nem az alkalmas időnyt választottuk utunk megtevésére, mert erre legkedvezőbb május hava, ekkor legjobbak Mongolia legelői, ekkor vannak legjobb karban a tevék s ekkor legkellemebb is a temperatura. Jelenleg a nyár kellő közepén, midőn Khinában beszokott állani az esős évszak, az utak vagyis inkább a csapások teljesen járatlanokká válnak, különösen a hegyekben, hol folyók medrei az utak, melyek a megdagadt vizek következtében egészen elzárják a közlekedést; hogy most, midőn már érezzük, hogy mily irtózatos meleg szokott itt nyáron lenni s már eleget is szenvedünk a hőségtől; midőn, mint már emlitém Khinában a vizek, Mongoliában pedig a kiszült legelők s a tevék bággyadt állapota oly komoly akadályokat képeznek: nagyon megfontolandó dolog tehát ily utazásra kelni s végre, hogy ezen időnyben még senkisémet tette ez utat, mert ha valaki arra utazott is, mi ritkán szokott történni, ez tavasszal volt. Már-már némi aggodalmat érzünk magunkban felébredni tervünk kivihetősége tekintetében, de bizván szerencsénkben s tapasztalatból tudván azt, hogy ily akadályok az elméletben sokkal ijesztőbbek s legyőzhetlenebbek szoktak lenni, mint a gyakorlatban: legyőztük ama aggodalmainkat s tervünk mellett tántoríthatlanul megmaradtunk.

Beszerzendő vala még egy mongol sátor s egyéb apróság. Óhajtásunk volt egy khinai szakácsot fogadni, ki európai módon tudna főzni s noha ily egyének nem ritkák, még sem határozhatta el egyik sem magát minket egész a szibériai határig elkísérni, noha igen kecsegtető ígéretekkel tettünk. Meg kellett tehát elégednünk avval, hogy egy khinai bog vagy inas, ki egy kissé a főzéshez is értett, Kalganig azaz Mongolia határáig utazzék velünk. Miután így mindennel elkészültünk, elindulásunk napjául július 19-ikét állapítottuk meg és pedig elhatároztuk, hogy útunk első részét, vagyis a Kalganig rendesen négy napig tartó

utat, teljesen kínai modorban fognók megtenni t. i. két-két öszvér által hordott zselyeszékekben, mert ez a legcélszerűbb mód, különösen a jelen esős és forró időnyben, midőn lóháton vagy számaron minden esetre nagyon is ki volnánk téve a nap sugarainak és az esőnek.

Mielőtt azonban utazásunk részletes előadásába bocsátkoznám, szükséges megemlítenem, miszerint az Orosz birodalom igen élénk posta összeköttetést tart fenn az anyaország és Peking, illetőleg Tientsin közt, mit szerződésileg engedett meg a kínai kormány. A levelek szállítása futárok által történik, kik hónaponként 3-szor indulnak Pekingből Mongolián át Kiahtába azaz Szibéria határvárosába és vissza; de nem egy futár haladja ám át ezen 350 mértföldnyi távolságot, hanem bizonyos pontokon új meg új lovas veszi át a csomagot és tovább vágat, mi 17—19 napot vesz igénybe.

Hónaponként egyszer azonban csomagok és pénzküldemények is szoktak szállíttatni a nevezett úton egy kozák kísérete mellett Kínában öszvéreken, Mongoliában pedig tevekaravánnal. Ez az ugynevezett nehéz orosz posta, mely 26—28 napig utazik. Télen és nyár közepén gyakoriak a késedelmek, melyek nem ritkán több napra terjednek.

Oroszország majdnem kizárólag szárazföldön közlekedik ezen távol fekvő országokkal s postája különös fontosságot nyer november havától márczius végéig; mert ekkor a nagy hidegek következtében a Peiho folyó be van fagyva s így Peking a tenger oldaláról minden közlekedéstől teljesen el van zárva. Ekkor a többi európai hatalmasságok Pekingben székelő követségei is kényszerítve vannak ezen postához fordulni, ha híreikkel nem akarnak túlságosan elkésni.

Baja ezen postáinak még sohasem történt s noha gyakran óriási pénzösszegek szoktak általa küldetni, azt lehet mondani, hogy még az az egy fedezetére szolgáló kozák is felesleges, mert a mongolok nagy rokonszenvvel viseltetnek Oroszország iránt, a kínaiak pedig borzasztóan rettegnek terjeszkedő szomszédjuktól s általán elismert dolog, hogy ha e posta megtámadtatnék, az csak nagyon is alkalmas ürügyül szolgálhatna egy ukaz kibocsátására, melyben a kereskedelem és forgalom épentartása s az alattvalók személyes biztonsága tekintetéből szükségesnek talátatnék a birodalom ezen határait kellőleg szabályozni és meghatározni vagy pedig bizonyos pontokat őrséggel megszállani.

Fel van ugyan jogositva a pekingi orosz követ egyes utasok

nak engedélyt adni, hogy ezen nehéz postához csatlakozzanak, de mai napig mi voltunk az elsők, kik ezen engedélyt igénybe vettük, minthogy bátyám kitünő ajánló levelekkel vala ellátva. Így legálább teljes biztosságban utaztunk s azon öntudattal, hogy a mennyiben posta, az a mivel utazunk, tehát egy meghatározott idő lefolyása mulva a szibiriai határra fogunk érni.

Ha meg nem kápjuk ezen engedélyt, akkor ugy kellett volna utaznunk, mint az orosz kereskedők szoktak, kik bizonyos vállalkozó mongolokkal szerződést kötnek, melyben meghatározott pénzösszegért megállapítanak egy bizonyos számú tevét, melyekre az embernek az utazás alatt szüksége lesz, továbbá, hogy hányszor fogják ezeket az ut tartama alatt felváltani friss tevékkel s végre hogy hány napig szabadjon az utnak tartani. Rendesen 25 napot szoktak kikötni Kalgan és Kiahta közt, de ritkán tartják meg e határidőt, és történt már, hogy rossz idő következtében 40 napot is igényelt ez az út.

Van ugyan még egy harmadik módja is az utazásnak, ez a khinai posta. De evvel csak khinai mandarinnak szabad utazni s szerződésileg meg van engedve az orosz kormányhivatalnokoknak. Ez abban áll, hogy egy kétkerekű khinai csukott kis szekér elé hosszú rudat erősítnek, melyhez 15—20 lovat fognak. Így vágat az ember a sivatagon át és az utas kívánsága szerint éjjel meg szokás állani és sátort felütni. Ez minden esetre a legkényelmesebb mód s így utazott kivételesen 1862-ben Bourbonlonné asszonyság, a pekingi francia követ felesége, férjével és számos társasággal, a legnagyobb fényvel és kényelemmel, mert már egy évvel előbb fogtak hozzá az előkészületekhez. Mme de Bourbonlon egyike volt az első hölgyeknek, ki ezt az utat megtette s utazása alatt vezetett igen érdekes naplóját ki is adta.

Mi is nagyon óhajtottunk volna ugy utazni, de mivel ez nem vala lehetséges, semmikép sem bántuk, hogy tevekaravánnal utaztunk, sőt inkább alkalmunk volt ez által sokkal jobban megismerkednünk a sivataggal, annak titkaival, a nomád élettel, megismerkednünk egy őseredeti nomád néptörzsszel, annak életmódjával, szokásaival s vallásával s tapasztalatokat szereznünk, melyeknek elnyerésére ezer meg ezer mértföldnyire szükséges utazni művelt világrészünkből és melyek a gőznek és villanynak századában, mindinkább szűkebb térre szoríttatnak.

Ezek volnának azon módok, a melyeken a sivatagon átutazni lehet; Pekingtől Kalganig azonban az ut igen meredek hegységekben vezetvén át, kocsizásról szó sem lehet s bármily alkalma-

tosságot használjon is az ember a sivatagban, ezt a darab utat csak is öszvérek által hordott zselyeszékekben vagy pedig ló vagy számárháton lehet megtenni. Mi mint már említém, az elsőt választottuk s a megállapított nap hajnalára rendeltük meg az alkalmatosságokat az orosz követség palotája elé. Kalganig tehát nem postával, hanem magán alkalmatossággal utaztunk, mert ezt az utat egy kissé lassabban kívántuk megtenni, hogy alkalmunk lehessen a Mingsirokat s az óriási falat pontosan megtekinthetni.

Julius 19-ikén hajnalban tehát ott állott a követség kapuja előtt 3 zselyeszék s a szükséges öszvérek. Mi csakhamar készen voltunk az útra s sürgettük podgyászaink felrakását, mert a reggeli hűs órákat kívántuk felhasználni arra, hogy mihamarább kijussunk Peking büzös utcáiból. De a ki arra számít, hogy khinaiakkal képes lesz valamit szaporán megcsinálni, vagy pedig azt hiszi, hogy sürgetéssel valamire jutni fog, az bizonyára nagyon csalódik, mert bármennyire sürgettük is a dolgot, akár fenyegetés, akár ígéretek által, ezen népet, mit egyébiránt már tapasztalásból tudtunk, flegmájából kihozni nem lehet s ép a mily szorgalmas, ha egyszer munkába fogott, ép oly soká habozik, okoskodik s elpiszmozg, míg hozzá fog. Nagy bajjal tehát végre 8-kor reggel holmink fel volt rakva, mely már e czélből meghatározott nagyságu ládába volt rakosgatva, mi zselyeszékeinkbe ültünk s szépen utnak indultunk. Karavánunk élén kis számaron nyargal khinai vezetőnk, nagy szalma kalappal fején, ezt követi 3 zselyeszékünk két-két öszvér által vitetve s egy ember által vezetve.

Az első kettőben bátyám meg én, a harmadikban követségünk tolmácsa foglalt helyet, ki egész a mongol határig volt szives minket elkísérni. A vonatot bezárja 4 podgyászszal megrakott öszvér s leghátul szinte kis számaron khinai inasunk. Így vonultunk át lassan a főváros utcáin. Igen ám! de a reggeli hűs órák már el valának harácsolva; 8-kor a nap már magasan áll s mennél tovább haladtunk, annál forróbbak lettek sugarai. Az utczában a forgalom mindinkább élénkült és szokás szerint valódi tolongássá vált, úgy, hogy csak lépésről lépésre lehetett haladni s a mutató már nagyon délre közeledett, mire valahára kijutottunk az óriási város kapuin. Szintén szabadabban lélegzünk fel, midőn künn érezzük magunkat a város zajából a szabadban s megpillantjuk a gondosan megművelt falusi vidéket.

A ki utazott, úgy hiszem, igazat fog nekem adni, ha azt merem állítani, hogy az utazás bármily neme örömet szerez az embernek, míg az ujdonság ingerével bír s míg annak, még rö

vid ideig való használása következtében, kényelmetlen oldalaival még nem ismerkedtünk meg eléggé vagy pedig azokat kezdetben tréfásan fogva fel, rajtok nevetünk. Így jártunk mi zselyeszékeinkkel is. Kezdetben csak szépen elmulattunk ezen furcsa eredeti khinai közlekedési eszközön, neveltünk azon, hogy félig kinyujtva kellett bennök feküdnünk, szép csendesen, s hogy nem vala szabad legkevésbé sem jobbra vagy balra hajolni, ha nem akartuk azt veszélyeztetni, hogy felforduljunk. De 3—4 óra ily tréfából elégséges s az említett positurát már nem bírtuk tréfásnak s érdekesnek tartani, annál kevébbé, mert az oldalakon csak a kis ajtókat lehetett nyitva tartani, a nap forrósága irtózatossá kezdett lenni és székeink ősrégi piszoktól voltak impregnálva. Megvallom, hogy e napon fogtuk fel a khinai legyező használásának nem csak szükséges voltát, de azt lehet mondani elkerülhetlenségét, mert az egész nap folyama alatt ezt egy pillanatig sem tehattük félre, minthogy ez vala az egyedüli mód magunknak egy kevés levegőt szerezni s némiképp szabadulni azon ezer meg ezer kis légytől, melyek folyvást alkalmatlankodtak és kínoztak.

Utunk szépen megművelt földek között vezet át, rizs, tengeri, bab s egyéb kerti növények valának a termények. Az ut majd az ősrégi nagy kövekkel kirakott császári ut, mely mai nap már nagyon csorbás, majd csak csapás, majd kiszáradt folyóágy. Lassanként a hegyek felé közeledünk. A falvak sűrűen követik egymást, igaz nem uralkodik itt ama mesés tisztaság, melyhez Japánban voltunk szokva; a népesség kifut lakásaiból, hogy elvonulni lásson, csak a kis gyermekek futnak el ijedve előttünk, mert nagyon félnek a fehér ördögöktől. Egyik vagy másik helyen kis patakon kell áthaladnunk, hidról szó sincs s ha voltak is valaha, mit némely megmaradt részeik bizonyítanak, azok kijavítva vagy újra felépítve már nem lesznek. Nem egyszer történt ily helyen, kivált, ha kissé meredekebbek voltak a partok, hogy öszvéreinkkel együtt szépen felfordultunk. Ily helyzetben nem lehet egyebet tenni, mint egészen csendesen maradni, mert egyhamar nem lehet kiszabadulni, ama valódi ketreczből, melybe az ember zárva van; vigyázni kell, hogy nagyon meg ne üsse magát az ember s várni, míg a hajtsárok ismét felállítják és megindítják az egész szerkezetet. Délben az egyik helységben egy piszkos kis khinai korcsmába fordulunk be, hogy állataink egy kissé pihenhessenek. Estére Csang-ping-csan városhoz érünk, mely mint minden khinai város nagy falakkal s tornyokkal van körülvéve. Minthogy a nap még leáldozó félben vala, a város kapui

még nyitva voltak s az ehhez közel fekvő korcsmában éjjelre megszállhattunk. Ámde hová jutottunk. Ehhez foghatót még sohasem láttunk. Képzeljünk magunknak egy nagy négyszegletes udvart, melynek két oldalán, az udvarra teljesen nyitva álló istállók, két oldalán pedig kis szobák vannak, melyek ablakai rongyos papirossal vannak betapasztva; minden tele néppel és állatokkal, minden undorító, piszkos; az udvaron lovak, öszvérek szamarak ide s tova futnak, tolong s lármázik mindenki. Az egész városban nincs más korcsma, melybe európaiat fogadnának be s így nem marad más hátra, mint székeinket az udvar közepére, illetőleg egy valódi trágya dombra letéetni s ezekben csendesen ülve hajnalig az éjt eltölteni. Alvásról természetesen szó sem lehetett, hisz a kedves vendégek nagy lármájokkal gondoskodtak arról, hogy azt tőlünk messze elűzzék. De a reá következő nap meg lettünk jutalmazva eme kis szenvedéseinkért, mert gyönyörű idő mellett tekinthettük meg a világhírű Mingsirokat, átvonultunk a festői s regényes Nang-kan szoroson s Csatannál érkeztünk meg a nagy khinai falhoz.

Nem lévén szándékom Khináról szólani, nem fogom a tisztelt hallgatóságot hosszadalmas leírásokkal fárasztani, de szükségesnek tartom mégis, hogy ezen, a khinai birodalom északi részében tett, néhány napig tartó utunkról röviden említést tegyek, mert ez képezi szárazföldi utazásunk egyik igen lényeges részét s mongol utunkra nézve igen fontos szereppel bír, különösen az előkészületek tekintetében. Meg kell említenem továbbá azt, hogy azon utasok, kik Pekinget meglátogatják, rendszeren kirándulást is szoktak tenni a khinai falig. Ez tehát nem ismeretlen ut, megtették ezt az oszt. magy. keletázsiai expedíció tagjai, valamint Br. Hübner is, ki azt »Promenade an teur du monde« című munkájában igen szépen és hiven leírja; de ezen kirándulások csak a falig szoktak terjedni, ezentul már csak az megy, ki ezen uton szándékozik Khinából kiutazni; tévednek azonban azon utasok, kik azt vélik, hogy már itt elérkeztek a birodalom határához s hogy ez a híres mongolkhinai óriási fal. Híres ez is s nem kevésbé érdekes, de ez az ugynevezett belső khinai fal. A külső, vagyis mongol-khinai fal, mely ezen két országot elválasztja egymástól, csak Kalgannál van, azaz háromnapi járásnyira innét.

Csatan városa s a belső khinai fal tehát azon pont, a melyen tul hazánkfiak közül még nem utazott senki.

A khinai birodalom ezen része már távol sem oly lakott. A falvak gyérebben követik egymást s naponta csak egy vagy két

városon megyünk át, melyek mind nagy falakkal vannak környezve. Khina mindenütt megtartja teljesen sajátos jellegét s külsejét. A vidéket csinosnak lehet mondani, festői hegylanczok vonulnak el előttünk s majd ezek közt, majd sík völgyekben haladunk. De ne képzeljük azt, hogy az Alpésekre vagy Kárpátokra emlékeztetne e vidék, oh nem! kopár itt minden. A hegyek kopár meredek sziklák, melyek tetejét az óriási fal koronázza. A völgyekben nem látunk itt zöld réteket, virágzó terményeket, sötétlő erdőket, köves és sovány itt a talaj. A szegény kis és gyér vetések alig bírnak kiküszködni a kemény és tápot nem nyújtó földből s e vidéken nem ritka vendég az éhség. Nem csekély fáradsággal jár itt az utazás. Gyakran ér utól az eső s nem egyszer vala alkalmunk meggyőződni arról, hogy valóban mily komoly akadálya ez az utazásnak. Ekkor csak úgy dül az eső, mintha kádból öntenék, az utak patakokká válnak s minden oldalról csak úgy szakad a víz. Nem bírnak ekkor a szegény ösvérek a vízben haladni, lábaik az eső által síkossá vált talajon elcsúsznak, az emberek nem tudják mikép védjék magukat az elemek ellen, keresztül ázik minden s ha nincs a közelben helység vagy menhely, az utas kényszerítve van ott megállani, hol a vihar utól éri s ott maradni, míg ez mérget kiadta. Megtörtént ez rajtunk is, csak hogy szerencsénkre nem voltunk igen messze egy kis várostól s így tető alá jutottunk. De ha az eső elállott, próbálja meg valaki aztán a hajcsárokat ismét útnak indítani! Órákig lehet ekkor velök lármázni, mindig okoskodni s borzasztó színekben fogják festeni a teendő utnak veszélyeit s csak akkor indulnak el, ha látják, hogy az utas bothoz nyul.

Furcsa dolog ez, pedig oly szorgalmasan és fáradhatlanul tudnak a szegény emberek eljárni egész nap, ha egyszer neki indultak, oly szépen kormányozzák az ösvéretet; mindegy nekik bármily meredek helyeken kénytelenek is áthaladni s nem egyszer tartották fel saját éltük veszélyeztetésével, zselyeszékeinket, ha meredek örvények mentében ösvéreink elcsusztak s felfordulás fenyegetett. Csak az kerül nagy nehézségbe, hogy a khinait rábírjuk, hogy fogjon már a munkához. Ha valahol, úgy itt volt alkalmam tapasztalni, hogy »omne principium arduum«.

Egyik éjjeli állomásunk Sakoing városa, a második Szuenua-fu volt. Mielőtt azonban ez utóbbi helyre értünk volna, a Jang-ha folyón kellett átkelnünk, mely a sok eső következtében igen megdagadt. Szegény állataink majd egészen elmerülnek a víz alá, székeink, melyek rögtön félig megtelnek vele,

ugyszólván csak úsznak a víz színén, alig lehet előre gázolni s nagyon kell vigyázni, hogy a víz folyása el ne sodorjon. Soká tart míg átbíránk vergődni s szerencsésen a tulsó partra érünk. Az ut igen huzódik, szörnyű sziklás és göröngyös, székeink csak úgy himbálódnak az öszvérek közt s erősen kell beléjük kapaszkodnunk, hogy ki ne forduljunk. Alkonyodni kezd s beállt a sötét éj, mire a homályban nagy árnyékként látjuk előtünni Szuenhua-fu város falait. Egy nagy kapu előtt megállunk. Éjfél van s ez napnyugta óta már be van csukva. Siri csend uralkodik az egész környéken, nem is képzelné, hogy e kapu választ el egy igen nagy és népes várostól. Embereink és állataink, kik egész nap jártak már, nem bírják a fáradságot; meg kell tehát kísérelnünk, hogy a kapun bejussunk. Kezdünk dörömbölni, soká ütjük a kaput botokkal, kövekkel, — semmi felelet; az örök alszának. Jó fél óra mulva emberi hangot hallunk, kezdődnek a kérdezősködések s alkudozások. Végre azon kulcs, mely e világon már annyi áthatatlannak vélt kaput volt képes felnyitni, t. i. jó borralaló, ezt is feltárja előttünk és szerencsések vagyunk éjjeli nyughelyet találni.

Csak 60 li, azaz 5 mértföldnyi távolságra vagyunk még Kalgantól, de öszvéreink a mult fárasztó napok következtében olyannyira kimerültek, hogy több mint fél nap telt bele, míg a khinai határvárosba értünk. Ez egy kissé termékenyebb völgyben fekszik, egy nagy hegyláncz s a khinai-mongol fal tövében. Alig vagyunk a város utczáin, már is a szerencse úgy hozza magával, hogy egy német kereskedővel találkozunk, ki levélben vala értesítve megérkezésünkről és szívélyesen üdvözöl vendégeinek. Mily öröm ilyenkor európaival találkozni, csak az képes felfogni, ki napokig utazott nem kis nehézséggel, teljesen más fajta népesség lakta vidéken, az ki napokig nem látott a magához hasonló arcbőrű embert, s utitársain kívül nem beszélhetett semmi más élő lényvel. Egyének, kik sohasem látták egymást, s meg vannak győződve, hogy e világon már soha többé nem fognak találkozni, ilyenkor úgy üdvözlik egymást, mint régi ismerősök, rögtön meghitt barátokká válnak, annyi kérdezni s mondani valójok van, mintha egy hazának fiai volnának, mert a ki széles Ázsiában jár, annak a messze távolban fekvő kis Európa oly parányinak látszik, hogy eltűnnek előtte ezen kis világrész egyes országainak határai s ép oly hangon kérdezi, mi hír van Európában? mintha itthon azt kérdezzük áll-e még az ősi Peterdi háza?

Kalgan egy 200 ezer lakossal bíró igen érdekes s a kereskedelem szempontjából igen fontos város. Gyűlhelye nemcsak mindenféle khinai, tibeti, mongol, turkesztán s manzsui kereskedőnek és számtalan karavánnak, de egyszersmind kiinduló pontja a Khina és Szibíria közötti kereskedelemnek, mert ez uton szállítatik az ugynevezett karavánthea Európába.

A theakereskedelem, mely még pár év lefolyása előtt oly nagyon virágzott, jelenleg évről évre csökken. Azelőtt 100 ezer, sőt több tevé és sok ezer ökör is vala szükséges, hogy a theamennyiséget Szibíriába szállítsa, most 60 ezer tevé s fél annyi ökör győzi, mint azelőtt. E szempontból tekintve hanyatlott Kalgan, de sokkal inkább még Kiakhta, az orosz határváros, mert ez egyedül a theakereskedelemre van alapítva. Csodálatos, pedig tapasztalásból tudjuk, hogy Európában a theafogyasztás évről évre nő. De oka annak az, hogy midőn azelőtt nem csak Oroszország de a többi európai államok számára is a theát szárazföldi uton hozták be, ez lényegesen megváltozott, mióta a khinai birodalom, illetőleg annak szerződésileg megnyitott kikötői s a Suezcsatorna a világkereskedelemnek új irányt adtak. Ma midőn meg van engedve, hogy a legnagyobb tengeri kereskedőhajók egyrészt az óriás Jangtsekiang folyón egész Hangkau városáig, azaz a khinai birodalom szívéig, más részt pedig Kantonig, a birodalom déli fővárosáig hatolhassanak, midőn Hangkau mellett, a thea növény valódi hazájában s leghíresebb kerületében, már európaiaknak is vannak theaültetvényeik, az Európában fogyasztandó theamennyiség legnagyobb része már nem szárazföldi, de tengeri uton szállítatik be, mert ez sokkal olcsóbb és sokkal rövidebb ut.

Még Oroszország maga is elküldi hajóit Hangkauba s így Odesszán át hamarább s jutányosabban kapja meg a theát mint Szibíriából.

Nem akarom tagadni, hogy a karavánthea jobb mint a tengeren szállított, mit szakértők bizonyítanak, de annyit merek állítani, hogy bizony nagy különbség nincsen közöttük, mert mai nap a csomagolást oly tökélyre vitték, hogy teljesen légmentesen tudják a theát becsomagolni, a hajókon külön kiválogatott helyekre rakják, nagyon gondozva bánnak vele s oly gyorsan szállítják, hogy a tengeri levegő nem képes reá befolyást gyakorolni. Mint mindenben, úgy a theánál is a képzelődés tesz legtöbbet. Ha azt hisszük, hogy az mind valódi karavánthea, mit itt Európában ezalatt a név alatt vásárolunk, akkor nagyon csaló-

dunk, mert nem csak hogy $\frac{4}{5}$ -de nem lesz az, de egy igen tetemes része nem is lesz khinai s nem is látta ezt az országot. Vannak ugyanis gyönyörű theaültetvények másutt is, ugymint, Japánban, Jáván s Hátsó-Indiában az Irravaddi folyó mentében, hol utóbbi helyen az angolok már annyira vitték, hogy igen lényeges konkurrencziát teremtettek a khinaiaknak. Mennyire érezni már meg ennek befolyását déli Khinában, megmutatja ezt egy pillantás a Kantoni theakiviteli kimutatásokra, melyekből látni fogjuk, hogy a kivitel a tavali s idei évben tetemesen fogyott. Ennek azonban második oka még az is, hogy a khinaiak sok theát szállítanak, s ép a déli tartományokból, Indiába, mely azután Bombayon át jön Európába.

Hogy mit képes gyakorolni a képzelődés, megvilágíthatom avval, ha például valakinek theát ajándékozok, mondván, hogy ezt magam hoztam Khinából. Az illető minden esetre meg lesz győződve, hogy ehhez foghatót még soha életében nem ivott s hogy ez sokkal zamatosabb mint mind az, mit nálunk lehet kapni. Pedig csalódní fog, mert ha az valóban oly thea, melyet Khinában vásároltam, az semmi esetre sem lesz oly jó, mint az, melyet mi itt iszunk. Valamint Konstantinápolyban szívják a legrosszabb törökdohányt, valamint Svájcban eszik a legrosszabb svájcki sajtot, ugy Khinában a legrosszabb theát iszzák az európaiak, mert a javát lefoglalják a kereskedők s elszállítják. Oly theával pedig, mint a minőt a khinaiak maguk isznak s oly módon elkészítve, nem mernék kedveskedni senkinek, mert nem hinné el nekem, hogy ez az az ital, melynek lenni mondom, s talán le sem birná nyelni. Oly egészen más az, mint minek képzeljük s bizony nem jó. De már megint azt látom, hogy vissza kerültem a mennyei birodalomba, ott érzem magamat a szép theaültetvényeknek közepette, mandarinok palotáiban, theaházakban, — ott látom magam előtt állani a gőzölgő findzsa theát, megemlékezvén Kienlung császár ismeretes ódájáról, melyben olyannyira felmagasztalja ez italt, — holott törekvésünk kijönni Khinából, ki a sivatagba.

Térjünk tehát ismét vissza Kalganba s európai honfitársunkhoz. Ez teve-szörrel üz kereskedést, mely a sivatagból érkezik ide s innét tengeri uton vándorol Angolországba felgyártás végett. Feltűnő dolog, miszerint daczára annak, hogy meg van tiltva európainak e városban megtelepedni, házi urunk még is már 3 év óta van itt. Természetesen, nem szabad bevallania, hogy állandóan lakik e helyen, hanem ugy tettetí, mintha csak

átmenőben volna. Évenként valóban egyszer el is megy rövid időre, hogy a város mandarinját megnyugtassa, mit ezenfelül némi kis ajándékokkal teljes mérvben elér. Európának azonban szükséges is, hogy legalább egyszer változtasson levegőt, mert különben okvetlenül tiphusba esik. Már pedig nagyon szánandó ekkor, mert távol jó orvosi segítségtől legfeljebb holmi kínai kuruzslóhoz fordulhat, kik orvosi tudományokkal még mai nap is ott vannak, hogy legjobb orvosságnak a tigris körmökből készült porcskát tartják, mert ebben van az erő quintesentiája, s a ginseng gyökerét, melynek oly bűvös hatást tulajdonítanak, hogy még az öreg emberből is képes fiatalt csinálni.

Nem nagy örömmel gondolok vissza a Kalganban töltött napokra, mert ott annyi galibánk volt, annyi kedvezőtlent halottunk, hogy már azon pontra jutottunk, hogy utazásunkkal felhagyjunk és visszaforduljunk.

A nagy fal, Mongolia felé a város falával egygyé olvad s közvetlenül ezen tul, tehát már mongolföldön áll néhány kis ház, egy kis orosz telepítvény. Csak 5 muszka kereskedő lakik itt s egy postamester. Gyakran vándoroltunk ide ki s lehangolva tértünk vissza. Nagyon nehezíti ezen urakkal a társalkodást az, hogy kizárólag csak oroszul s kínaiul beszélnek s valódi szerencse, hogy tolmácsunk velünk van. A postamesternek, ki ugyan tudta, hogy jövünk, nagyon új dolog, hogy a postával kívánunk utazni, mert ez még sohasem történt; nem kezeskedhetik semmiért. Ha tevéink elfáradnak? hát majd váltunk; de ha nincsenek? majd csak akad valahol. Hát vizünk lesz-e? bizony ritkán. Hány napig fogunk utazni Urgáig, a mongol fővárosig? 18 nap a leggyorsabb, ezen időnyben azonban 30 is lehet belőle; az utolsó Kiakhtából jövő nehéz posta még ma sincs itt, noha már 6 napi késedelme van stb. stb. — ez vala körülbelül társalgásunk. Az orosz kereskedőket is rendre felkeressük, de mind lebeszélnek szándékunkról. Azt mondják, hogy most nincs arra való időny, hogy nem fogjuk kibírni a fáradsalmakat, mert ily uthoz nem vagyunk szokva, hogy nagy hőséget és szomjuságot fogunk szenvedni s ha szerencsésen át is vergődünk a sivatagon, meg fogunk emlékezni egész éltünkben ezen utazásról. Mitevők legyünk tehát? erőltessük-e az utat, vagy forduljunk-e vissza, miután oly szerencsével jutottunk idáig!

Utazáson nincs kellemetlenebb érzet, mint midőn egész erőnkől egy bizonyos cél felé törekszünk, s rögtön oly komoly akadályok gördülnek eléink, hogy nem tudjuk előre-e vagy hátra?

felháborodik ekkor az emberi kedély, az ember idegessé válik, hiába keres nyugpontot s a szegény elhagyott utas nem tudja kihez forduljon tanácsért. Orvosság ily állapot ellen nem létezik, nem marad egyéb hátra, mint határozatot nem hozni, egyet aludni felette, talán jobb szerencsét hoz a jövő hajnal. És valóban hozott is, mert midőn másnap reggel a postamesterhez mentünk, ezt teljesen más hangulatban találtuk. A Kiakhtából várt posta megérkezett s nem hozott kedvezőtlen híreket az út felől; Pekingből is megjött a posta s hozott a postamesternek újabb utasításokat a követtől, úgy hogy ő azonnal kezdett érdekünkben intézkedni s még fel is ajánlotta magát, hogy egy napi járásnyira vagyis Zagan-bolgariig, a mely helytől kezdve tevékkel fognánk utazni, elkísér, hogy a lehető legjobb tevéket kapjuk, hogy személyesen adhasson utasítást a vezetőknek s hogy így a lehető leg-rövidebb idő lefolyása alatt jussunk át a sivatagon. Örömmel fogadjuk el ezen ajánlatot s teljesen felbátorítva térünk vissza lakásunkba.

Julius 25-ike vala ama reánk nézve emlékezetes nap, melyen 5-kor délután elindultunk és pedig 5 kis kétkerekű szekérral, melyeket öszvérek huztak. Az első kettő körülbelől olyan, mint egy idomtalan csukott fakoffer, mely két keréken áll. Oldalán két ajtó van alkalmazva s egészen kis ablakok. Mi ezen járművet kóternek kereszteltük el. Fejjel előre szokás ebben fekküdni, mert ha teve huzza, akkor elől sokkal magasabb. A másik három szekér nyitott, ezek meg vannak rakva podgyászszal s a postamester, tolmácsunk és két kozák foglalnak rajtok helyet. Megindulunk tehát s rövid idő mulva künn vagyunk a khinai birodalomból, melytől a világhírű fal választ el, mely mint egy óriási kígyó tekerődzve vonul át hegyen völgyön. Bámulatos mű, mely 300 mértföldnyi vonalban védi meg a határt, melyet csak a khinai nemzet vala képes kigondolni s felépíteni. Mely évben épült, biztosan nem tudjuk, némelyek 2000 évesnek mondják, mások pedig hogy Csin-csi-hoaangti császár alatt épült volna 213-ban Kr. szül. után. Ez egyébiránt körülbelől közönyös, mert ily nagy műnél 100 év ide oda bizony nem tesz különbséget s egy év alatt semmi esetre sem készülhetett el. De érdekesebb a mód, melylyel ezt építették, mert emberi kéz nem vihette fel a meredek sziklák tetejére az építési anyagot. E célból tehát egész birka és keskenyajakat hajtottak össze mindegyik kis állat háttára két-két téglát vagy követ kötöttek, s így a szükséges anyagot még a legjárhatatlanabb helyekre is felszállították. Hajdanában

a nyilak és faltörők korában értelme és célja is lehetett ezen falnak, de mai nap ez már teljesen megszűnt, mert néhány vont-csővü ágyu csakhamar rést löne benne.

Az ugynevezett Csingam-hegységen kellett átmennünk, mely 1800 met. magasságyira emelkedik fel. Lassan vezet felfelé az ut, mely egy kiszáradt folyó medre; sziklák közt haladunk lassan egész éjjel, nagyokat zökkennek a szekerek, bámulatos hogy el nem törnek, aludni nem lehet. Kis hold foszlány a világitónk. Hajnalra már oly meredek helyre jutunk, hogy gyalogolnunk kell s daczára ennek, alig birják a szegény állatok felhuzni a szekereket a lejtős hegygerincz oldalán. 5000 lábnyi magaslatot érünk el s messze elterülő kilátás tárul fel szemeink előtt. Nagyszerű de sajátságos, csupa kopár hegylánczot látni, melyek a hullámokhoz hasonlóan vonulnak el egymás után és lépcsőzetenként emelkednek fel azon pontig, melyen állunk. Zöldet sehöl sem látni, legfellebb elvétve egy kis pontot valamelyik völgy fenekén, nem látni fát, házakat, földeket, nem látni élő lényt, szóval elhagyott s pusztá vidékre kerültünk. Itt ott romba dülő nagy tornyok emelkednek fel a sziklák tetején, mintegy előőrsei a nagy falnak, melyekből jeleket lehetett adni, hogy mely oldalról közelg az ellenség. Most lassanként ismét lefelé megyünk, a kövek közül több és több növény bir kivergödni, a kopárság zöld legelőre változik, s ime nem tart soká, hogy egy kis tanyát is pillantunk meg, mely felé irányozzuk rögtön lépteinket.

Mongoliában közel a khinai határhoz találni némelykor egyes kis korcsmákat, elhagyatva a sivatagban. Rendesen egy nagy fallal körülvelt térségből állanak, melynek közepén egy kis ház áll. A fal csak felhányt föld, a ház is hasonló anyagból van építve s alig 10 láb magas. Jobbra balra néhány kis kamarát kivéve az egész egy helyiséget képez, mely egyuttal konyha, ebédlő s hálóterem. Ha utasok érkeznek, mind ezen helyiségbe mennek, mely mindig piszkos, bűdös és füstös szokott lenni. A szoba háromnegyedrészt egy kang vagyis kemencze forma foglalja el, mely 3 lábnyira emelkedik fel a föld fölé s melynek teteje sima. Erre gyékények vannak terítve a vendégek számára. Csakhamar helyet foglalunk ezen, reggelit főzünk magunknak s néhány óráig megpihenünk. Ugyan elhagyott kis épületbe jutotunk. Csak egy szegény khinai lakik itt s ez is csak nyáron. A ház falai rongyosak, az ablakok még papirossal sincsenek betapasztva, keresztül fúj minden oldalról a szél és mégis sajátságos

érzettel válunk meg tőle, éreztük, hetek fognak elmulni, míg a sátort kivéve más fedél alá jutunk. Pár óra múlva ismét uton voltunk. A hullámos táj mind inkább kisimul, itt ott birkanyájak látszanak, némelykor néhány lovas terem elő a földből, mongolok ezek, czifra viritó öltönyökben tüzes kis lovakon. Felénk vágtatnak, megkerülnek, meg-megállanak, kíváncsian néznek s egy ugrással ismét eltűnnek. 4 óra tájban lehetett midőn két sátor előtt megállunk. Zagan-bolgazi-nak neveztetik ez a hely, itt várnak a tevék ránk, innét kezdjük meg a tulajdonképeni karaván utazást. Szemeink előtt zöld síkság fekszik, mely a láthatár végéig terjed. Gobi sivatagja ez! Hazája Dsingizkhánnak, Khublaikhánnak, ama világhírű hódítónak, ki hatalma alatt birta az e földön valaha létezett legnagyobb birodalmat s 1260-ban. Pekingben mint khinai császár halt meg; hazája a hunokkal rokon s nem kevésbé vitéz és harczias néptörzsnek; hazája a nagy Timurlenk vagy Tamerlannak, kinek emlékét még mai nap is ódáiban és balladáiban éneklik meg a tulholer vagy vándor hegedűsök.

Életünkben legelőször ezen helyen izleljük meg a sivatag életét. Felütjük sátrunkat, tüzet rakunk, de nem fával, hanem száraz teveganéjjal, kikeressük konyhaedényeinket, a konzerveket stb. s ebédet főzünk. Egyikünk sem ért ugyan ehez a mesterséghez, de hiába, utazáson meg kell kísértetni mindent s csak egy franczia író szavait ismételhetem: »D'abord on s'y priz mal, puis un pen mieux, puis bien, puis enfin il n'y manqua rien.« S ha konyhánk nem is vala jó, megszokni mindent lehet. Míg mi így egyik irányban foglalkoztunk, addig embereink megrakják a tevéket, hosszú sorban állítják fel egymásután, mind-egyiknek orrán keresztül egy-egy kis fadarab van dugva, melyhez kötél van kötve. Ekként vannak egymáshoz fűzve, de csak gyengéden, hogy orruk rángatás következtében meg ne sértessék. Alkonyatkor mozgásba jön a 14 tevéből álló karaván. Elöl hátul tevéen nyargal egy mongol láma pap. Mindegyikünk szekere elé egy egy teve van fogva. Bucsut mondunk a postamesternek és kedves barátunknak, a tolmácsnak. Megható az ily helyen, a sivatag közepette megválni egy jó ismerőstől, neki indulni a semmiségbe, ismeretlen emberekkel, kikkel beszélni nem tudunk, utmutatóul birván egyedül a napot és a mongolok tapasztaltságát s nem tudván egyebet, mint: »hogya naponta 16 óráig haladunk, talán 17 nap múlva Urgába érünk.« Menjünk tehát és siessünk, ne veszítsünk el egy pillanatot se, ne álljunk meg hiába,

ne ijedjünk vissza semmi fáradságtól s egyedüli törekvésünk csak az legyen, hogy mihamarább lépjünk át a sivatagon s érjünk ismét művelt vidékekre. Jártunk is valóban éjjel nappal fáradhatatlanul, szüntelen haladtunk előre. De most egy pillanatra hagyjuk el a kis karavánt, hagyjuk elvonulni a sivatagban s vessünk egy pillantást a térképre.

Mongoliának nevezetik azon 52.000 □ mértf-nyire terjedő térség, mely éjszokról az Altai, keletről a Khingan, délről a Csingom és nyugatról a Tian-san hegységek által van körülvéve. Az egész térség egy fensík, melynek átlagos magassága körülbelül 2000 láb s melynek legmagasabb pontja közvetlenül a nagy falnál van, tehát ott, hol átutaztunk. Ezen ország közepén terül el az ugynevezett Góbi vagy Száma sivatag, mely elnevezés annyit jelent, mint homoktenger. Ne képzeljük azonban azt, hogy ez a Gobisivatag egészen olyan mint az afrikai nagy Zahara. Lényegesen különbözik ettől talaja, mert a Góbisivatagban nincs futóhomok, hanem só alkatrészekkel kevert fővény. Nagyon hihető tehát, azon geológok állítása, kik azt mondják, hogy a Gobisivatag valaha beltenger volt, olyan mint mai nap a Kaszitenger. Pontos határai ezen sivatagnak nincsenek, mert lassanként válik fűvessé s termékenynyé a hegylánczok közelében. Középe igen kopár, rendszeren ki van sülve s igen ritkák azon helyek, hol állatok legelhetnek, ezért nagy Gobiának, oroszul bolschei Gobia, Gobi-Sand, szokott hivatni. Az idény és időjárás szerint ez majd kisebb térré szorul, majd pedig jobban terül el az öt környező szép zöld és füves legelőkbe, melyek kis Gobiának, malinka Gobia, Gobi-Gras, la terre des herbes-nek nevezetnek.

Az első napokban tehát a Gobisivatag ezen füves részében haladtunk s megvallom, hogy soha szebb idővel, regényesebb vidékeket nem jártunk be. A sivatag némelykor utálatos és ijesztő; némelykor azonban kecscsel is bír, melyet annyival inkább megérzünk, mert ritka, s mert hiába keresnők ezt más vidékeken. Mongolia egészen saját jelleggel bír; semmi a világon sem hasonlít a mongol vidékhez. Művelt nemzeteknél minden lép-teinken népes városokkal találkozunk, a művelődés gazdag és sokféle alakjaival, a művészet és ipar ezernyi termékeivel és a kereskedelem szüntelen forgalmával. Áramlatok, melyek önkénytelenül magokkal ragadnak és sodornak. Oly vidékeken ellenben, hova a műveltség hatolni még nem birt, csak évszázados erdőségeket látunk burjánzó óriási növényzetük teljes pompájában; lelkünk mintegy elnyomva érzi magát, ezen hatalmas és fensé-

ges természet által. Mongolia semmikép sem hasonlít mindezekhez. Nem látunk itt sem várost, sem művészetet, sem emlékműveket, sem ipart, sem művelődést, sem erdőket; mindenütt és mindenkor csak legelőket látunk szemeink előtt, melyek némelykor kis tavak, folyóvizek és sziklás hegyek által vannak átszegve, máskor pedig átláthatlan és mérhetetlen síkká válnak. Akkor, midőn ezen zöld magányban vagyunk, melynek szélei messze a láthatáron enyésznek el, önkénytelenül a tenger jut eszünkbe. Mongolia legelői sem az öröm, sem a szomorúság érzetét nem ébresztik fel bennünk, hanem inkább mindkettőnek egy vegyülékét, oly érzetet, mely lelkünket a földiek fölé emeli.

Gyakran láttunk az első napokban mosolygó s a legelő kövérsége következtében élénkebb tájakat. Néhány kisebb nagyobb sátot látunk ezeken felemelkedni, melyek a felfujt léghajókhoz hasonlítanak. Kis gyermekek futkosnak körülöttük kosárral hátukon, keresnek argolokat vagyis száraz tevetrágyát s örömmel ugrálva hordják rakásokba a sátrak közelébe. Az asszonyok szorgoskodnak a theáról, tüzet gyujtanak, kecskéket fejnek vagy várnak, míg ellenben a férfiak nagy póznákkal fegyverkezve vágatnak a kis lovakon minden irányban s kormányozzák a legelő nyájakat. Valódi eszményképei ezek egy nomád idyllnek. Így élhettek őseink is, midőn megtelepedtek e hazában. Birka- és kecskenyájak legelnek mindenfelé, látni gulyákat és száz meg száz lovat. De szép látvány ez! valóban vad s pusztai alakjuk van ezeknek. Szőrük bozontos, serényük földig ér. Termetük kicsiny de zömök; emlékeztetnek honi lovainkra, csakhogy sokkal nehezebbek, fejük vastag s kos-orru. Ritkaság köztük a pej, nagyobbbrészt tarkák, a fehér és fakó szín tulnyomó. Idestova száguldoznak ezek s nyerítve vágatnak el, ha ismeretlen embert látnak közeledni. Vágtatva siet utánnok a mongol, kiválasztja ménéséből azt a lovat, mely neki tetszik, nyakába veti a dsidájára kötött hurkot, s nem telik bele két percz, hogy már megzabolázva nyargal rajta. Jó lovas a mongol, lóra termett nemzet méltó versenytársa a mi magyar csikósunknak!

Nem egyszer találkozunk ezen napokban utas karavánokkal, 10--20 tevéből állanak ezek, melyeket rendesen csak két mongol kísér. Máskor pedig egész hosszú sorát látjuk a kétkerekű szeke-
reknek. 80 némelykor 100 at is számítottunk. Kis tarka ökrök vannak ezek elé befogva; vaskarika van orrukba alkalmazva s mindegyik ökör ennél fogva az előtte járó kocsihoz kötve. Mind-
egyik szekeret csak egy ökör húz s körülbelől minden 10-ik

mellett gyalogol egy ember. Messzire elhallani már a kolompok csengését, melyek majd minden ökör nyakára vannak kötve. Ha Szibíria felé vonulnak ezek a karavánok, rendszeren theával vannak megrakva és pedig nagyobb részt az úgy nevezett téglatheával. Ez a thea-bokor nagy, már kifejlődött leveleiből, némelykor kis galyaiból van téglá alakba sajtolva. Színe zöld s főzése alkalmával tejet szokás bele önteni és megsózni. Így leves forma ital keletkezik, melybe a mongolok azután darát, turót és tevesajtot is aprítanak. Ezen szegény népség úgy szólván kizárólagosan ezen italból él s lehet mondani rajong érte. Megvallom, részemről sohasem voltam képes ezt ihatónak találni. A téglathea Mongoliában a pénz szerepét is képviseli; ez a rendes fizető és csere-eszköz. Nem csak Mongoliában, de Szibíriában is évenként óriási mennyiséget fogyasztanak belőle.

Ha az említett karavánok Khina felé vonulnak, akkor sót visznek a sivatagból a nevezett birodalom északi tartományaiba. Rendszeren csak estefelé s világos éjeken szoktak ezen karavánok haladni. Nappal nagy tábort ütnek, az ökrök legelnek s az emberek kis sátrakban vagy szekereik alatt kinyújtva fekszenek. Menekülni törekszenek a nap forró sugarai elől s pihenéssel töltik a meleg órákat. Nem csoda tehát, hogy 100 nap is beletelik, míg egy ily karaván a khinai határtól Szibíriáig ér.

Ily élénk képek váltják fel egymást, de csakhamar ismét eltűnnek s nem pillantunk meg már semmit a még néhány percz előtt oly eleven életből. Emberek, sátrak, nyájak rögtön eltűntek, csak néhány kiégett tűzhelyet találni a sivatagban s itt ott egy csontot, mely felett ragadozó madarak czivódnak, bizonyítékai annak, hogy kevés óra előtt még itt tanyázott a nomád mongol. S ha kérjük, miért e rögtöni változás, miért ezen elvándorlás? a felelet egyszerűen az, hogy az állatok lelegelték a fűvet s hogy a főnök az elindulás jelét adta. Összerakták tehát mind ezen pásztorok sátraikat, maguk elé hajtották nyájukat s elköltöztek egy más friss és legelődús vidékre.

Hetedik napja volt már, hogy éjjel nappal folyvást haladtunk előre a sivatagban, majd gyalogolva, majd pedig tevére ültünk vagy szekereinkben feküdtünk. Túl voltunk már a szép zöld legelők országán, ritka látvány lett egy sátor s teljesen eltűntek a nyájak és ménesek. Szegény tevéink alig találtak a homokos talajon egy kevés fűvet, nagyon fáradni kezdettek már, hajtani kellett őket, s minduntalan elszakadtak egymástól, mert egyik vagy másik a fáradság következtében lefeküdt. Embereink sem

tudják, mikép győzzék le a fáradságot, folyvást imákat morognak, hogy ébren tartsák magukat, de semmi sem használ; a mormogás mindég lassubb lesz — az álom elnyomja őket — s hortyogássá válik. Meg kell őket lökni, felébrednek, de nem sokáig tart s megint ismétlődik az előbbi állapot. Valódi szerencse volt még, hogy naponta egyszer legalább kutra találtunk. Inni s mosakodni lehetett, emberek állatok felüdültek, s habár a víz rendesen nagyon kénizű volt, frissesége által mégis új erőt öntött karavánunkba.

Igy érkezünk egy nagy tó vagy állóvíz közelébe; e vidéken majd délibábnak lehetett volna tartani. Megkérdezzük mongol vezetőnket, hogy mikor fogunk már egyszer tevéket váltani, mert ily formán már nem jutunk előre? Ez felnéz a napra s azt mutatja, hogy mire az nyugatra ér, Khasgar nevű helynél leszünk, hol friss tevék várnak reánk. Szívesen állunk tehát meg néhány órára a tó partján. Ezen tóból szokták a söt Khinába szállítani, mélyet olyformán gyűjtenek, mint a tengerpartokon. A mint ugyanis a víz elpárolog, visszamarad egy fehér sókéreg, melyet könnyű szerrel lehet összesöpörni.

Szokás szerint felütjük sátrunkat s főzéshez fogunk. Néhány kis mongol gyermek közeledik felénk; rongyokban járnak a szegények, meg látszik rajtuk az inség. Emlékeztetnek egy kissé a mi cigányainkra, de nem koldulnak, sem nem futnak el mint a kis khinaiak, kíváncsian jönnek mindég közelébb, míg végre bizonyos távolságban leguggolnak s csendesen bámulják a fehér embereket. Egy üres palack vagy konzerve- bádogdoboz, néhány darabka kétszersült nagy örömet szerez nekik. Köszönetük jeléül összekulcsolt kezeiket homlokukhoz emelik és elfutnak örömmel ugrálva sátraik felé. Néhány percz mulva ismét jönnek, de elhozzák magukkal szüleiket is. Apraja nagyja letelepül körülöttünk, mosolyognak, nevetnek, susognak, új előttük minden. Egy pár csep veres bor, kávé, vagy egy darabka cukor bámulásba hozza őket, soha ilyesmit nem izleltek. Látszik rajtuk, hogy ők is szeretnék viszonzni ezen kis ajándékokat, de szegények, nincs mit adjanak, s mégis hol vizet hoz az egyik nekünk, hol egy kosárral száraz tevetrágyát a másik, felélesztik tűzünket, segíteni törek-szenek nekünk mindenben. S ha ismét elindulni készülünk, felpakolják velünk a tevéket, összerakják sátrunkat, még egy darabig karavánunk mellett futkároznak s azután csevegve térnek vissza sátraik felé. Nagy esemény egyhangu életökben nyugoti fehér embereket láthatni, de nem kevésbbé érdekes ez ránk nézve is mai nap ily naiv és jó indulatu vadakkal megösmerkedhetni.

Felejthetlen képet nyomnak emlékünke a naplenyugtok a sivatagban. S ép a mai vala egyike a legszebbeknek. Annyi jeles író irt már le ilyest, annyi költő énekelt már meg e mindennapi eseményt, hogy bizonynyára távolról sem akarom ezt merni és ecsetelését megkísérteni. De ki is volna erre képes itt a sivatagban, hol a szabad természetnek misem áll utjában, hol a természet tüneményei a legkorlátlanabbul bírnak működni s teljes erejökben fellépni, itt, hol a fénytünemények oly kápráztató hatásai és a színek oly ragyogó pompája elragadtatnak és megvakítanak — oly tünemények ezek, a melyek festésére a festő nem talál színeket, sem a költő szavakat.

A fényes égítést ép leáldozott volt, szemeink még kápráznak a világosságtól, szóltanul járunk egymás mellett még elbámulva a látványon, midőn észreveszszük, hogy karavánunk megváltoztatta utját, mert már nem egyenesen nyugot, hanem inkább dél felé tartunk. Igaz, hisz még ma kell tevéket váltanunk. Ezt egy pillanattig el is felejtettük már. De hol van az a hely? hol van Khasgar? Sehol sincsenek sátrak s bár mennyire is erőltetjük meg szemeinket, a sík homokon kívül nem látunk egyebet. Daczára ennek, embereink csak bátran s biztosan haladnak előre a mondott irányban. Besötétedik. Lábaink alatt egy kevés füvet kezdünk érezni s embereink elkiáltják magukat. A kiáltás ismétlődik, elhangzik, semmi felelet. Szinte nevetnünk kell azon a feltevésen hogy itt, ebben a semmiségben valaki azt követeli, hogy kiáltására feleletet kapjon. Mi az emberi hang ily síkságon, és ki feleljen? De nem tart bele soká, hogy a messze távolban kis tüzet pillantunk meg. Embereinknek csakugyan igazuk volt. Khasgar sátrait ma elértük, jártasságuk és tapasztaltságuknak bámulatos tanubizonyságát adták.

Khasgar is csak két három sátorból álló hely, olyan, mint a minőt számtalant volt már alkalmunk látni. Ily helyek azok, a melyek neveit térképeinken feljegyezve találjuk, de mivel ily sátrak csak annyi ideig maradnak egy helyen, a meddig az állatok ott legelőt találnak, azért ily helyet ma itt, holnap ott, némelykor pedig nem is leszünk már képesek megtalálni. Nem csoda tehát, ha minden földképen más neveket találunk felírva, sőt ez természetes is. Alkalmunk volt a következőt tapasztalni. Mielőtt ugyanis Kalganból elindultunk, megkértük az orosz kereskedőket, hogy legyenek oly szivesek nekünk felírni ama helyek lajstromát, melyeket utazásuk alatt érintettek. S ime, mindegyik kis lajstrom más neveket tartalmazott, s akár hányszor kérdeztük embereink-

től az egyik vagy másik tanya nevét, azt, egy két kivétellel, soha sem birtuk megtalálni.

A friss tevékkel és emberekkel új erőt kap karavánunk, szaporán haladunk előre. Nevezetes, mennyire csálnak a távolságok itt a sivatagban. Kis domb fekszik előttünk, oly közelnek látszik, hogy félóra múlva elérni véljük s bele telik jó két óra mire lábainál elhaladunk. Egynehány tevén kívül nem látunk semmit, nincs már kétség benne, hogy a nagy Góbiában-Gobi-Sand vagyunk. Bizonyítja ezt az is, hogy egész nap nem találunk kutra; szegény tevéinknek nincs mit enniök, nincs mit inniök, még tócsákra sem akadunk. Mi még némileg elvagyunk látva vízzel, úgy, hogy főzni képesek vagyunk, de némi kis aggályokat a jövő iránt már nem bírunk elfojtani. Elérkezik a másnap reggele, meleg van s vízre még sem találunk. Felnyitjuk tartalék vizpalaczkjainkat, félig üresek, kipárolgott a víz, s a mi még bennök van, az rohadt és bűdös. Az üveg kiesik kezünkből, borzadással látjuk előttünni a sivatagnak rémképét — a szomjat! Nyomott kedélyvel járunk karavánunk mellett, hiába reménylünk, majd itt, majd ott vizet elrejtve találni, legfeljebb futó délibábok izgatták képzelődésünket. Dél lesz s még mindig nincs víz. Meg kell egy kissé állanunk, hogy a tevék pihenhessenek, más kedvezményben úgy sem részesülhetnek. Furcsa ebéd lesz azonban ma, mivel főzni? Egy felmelegített konzerve s néhány darabka kétszersült, csakhamar csillapítják az étvágyat. De ki is bírna ily hangulatban enni! Hiszen nem az étel hiányzik nekünk, nem az éhség érzete kínozza minket, tulszárnyalja s elnyomja ezt egy más, sokkal hatalmasabb érzet, mely sokkal kízóbb nálánál — a szomj. Nehány korty borral kísértjük meg csillapítani, pillanatig használ ugyan, de a bor nagyon meleg, vakarja a torkot s csak jobban fokozza a szomjat. Mit nem volna képes az ember adni ilyenkor egy pohár jó friss vizért!

Bekövetkezik az est, 48 óra óta hagytuk el az utolsó kutat, a hőség tikkasztó, torkunk éget s nyelvünk kiszáradt szánkban tapad. Szomorúan fekszünk szekereinkbe s utazásunk komoly fordulata felett elmélkedve, aludni próbálunk. Ez sem sikerül, a szekerek nagyokat zökkennek, kövestalajra jutottunk. S a mint nézzük hogyan emelkednek ki sziklatömegek a sötétből, egyszerre tevéink megállanak, elsivítják magukat, a hátul levők előre sietnek és szörpölést hallunk. Kiugrani a szekerekből, előre futni, hasra feküdni s a kis vízből annyit inni, amennyit csak lehetett, egy másodperc műve volt. Hála istennek, hogy segítve volt rajtunk!

Csak nagyon csekély kis ér volt az, melyre akadtunk, úgy szólván szárazra ittuk azt ki, szánk megtelt homokkal, de a szomj oltva volt.

Egyik napon, a mint nagy fáradalmasan haladunk előre a kopár homoksivatagon és az izzadság csak úgy csurog homlokunkról, mert nagy a hőség és a levegő nyomasztó, fáradt tevéink pedig hosszú nyakukat kinyújtják és félig tátott szájjal hiában kapkodnak egy kis levegő után — történt, hogy sötét felhők tornyosulnak fel a láthatáron. Tartván attól, hogy az égi háboru rögtön meg fog lepni, menedék helyet akarunk magunknak keresni. De hová menjünk? nem látni semmi sátort, semmi menedék helyet, magunkban, elhagyatva állunk kün, a pusztasíkon, szemközt a közelgő viharral. Tevéink megállanak, fájdalmasan sívítanak s lefeküsznek. Az emberek leszállanak hátukról s mögöttük rejtőznek el. Az alatt sötét felhők közelednek, a szél hevességgel kezd fujni s rendetlen rohamaival, majd felénk hajtani, majd pedig messze elüzni látszik a zivatart. Míg így remény és félelem közt csüggünk, vakító villámok szelik át a léget, hatalmasan megzördül a menydörgés, felháborodásnak indul az egész ég boltozatja. Jaj de elhagyatva érzi magát ilyenkor az ember! sehol e világon és semmi helyzetben sem érzi magát oly kicsinynek a természet nagyságával szemközt, mint itt a sivatagban, sehol sem érzi inkább azt, hogy mily kis pigmea, melyet mint porszemet sodorhat el az első szélroham.

Ha mai nap tengerre szállunk s a szerencsétlenség úgy hozza magával, hogy ott szélvész közé jutunk, oly annyira, hogy az árbocok tördelnek s a hullámok oly magasra tornyosulnak, hogy elnyeléssel fenyegetik hajónkat, nem tagadom ugyan, hogy aggodalmak szállnak meg; de mégis némi megnyugtatót fogunk találni a hajó kipróbáltságában, jó és erős gépezetében, a kapitány jártasságában és tapasztaltságában s végre még abban is, hogy bármikor és bárhol pontosan fogjuk jó térképeken láthatni, hogy hol vagyunk és távol-e még tőlünk a szárazföld. S ha a vihar lecsendesül, ha hajónk szerencsésen kiszabadul belőle, bizonyos önérzet fog bennünk felébredni, s bámolni fogjuk, hogy az emberi ész mai nap már oly tökélyre hozta a gépeket, hogy egy ily hatalmas elemmel megküzdeni képesek.

De itt a sivatagban, hol kivagyunk téve a nélkülözéseknek, hol nincsenek térképeink, hol sohasem tudjuk, hogy tulajdonkép hol vagyunk, egyedüli támaszunk a tevé. Semmi állatot sem tanul az ember annyira becsülni és szeretni, mint a tevét. De nem

is csoda, mert egy hétig is képes ellenni minden evés és ivás nélkül; megterhelve 10 mérföldet képes egy nap megtenni s a köves talajon ép úgy eljár mint a homokban. A tevét, mely kis korában igen kényes, csak harmadik évében szokás nyargalásra a 6-ikban pedig teherhordásra használni s 30 évig is képes elszolgálni, feltéve, hogy nem kénytelen az egész év folyamán át dolgozni.

Nevezetes, hogy a teve, mely a szolgaságra van teremtve, ezen rendeltetését mint egy életének első percétől fogva érzi. Sohasem fogjuk látni, még kis korában sem játszani vagy ugrándo-
dozni, mint a csikókat vagy borjúkat, mindég komoly és buskormor marad, csak lassan lép előre s lépését csak akkor sietteti, ha hajtják. Egész éjeken át s gyakran nappal is keservesen képes sivítani kis gyermek sírásához hasonlóan, mint ha azt akarná kijelenteni, hogy számára öröm és vígság nincsen, hogy kényszermunka, koplalás és nélkülözés marad az ő sorsa mind végig.

Mongoliában különös osztályt képeznek a láma papok, kik e pályára nem önszántukból lépnek, hanem szüleik által erre kiválasztatnak, minek jeléül a gyermek fejét leborotválják. Ily formán már kiskorukban hozzá szoknak ezen hivatásukhoz, melyhez később valódi vallásos rajongás szokta fűzni. A láma papok közt három osztályt szokás megkülönböztetni. Vannak ugyanis olyanok, kik saját sátorral s nyájakkal bírnak s így tulajdonkép csak sárga vagy veres köntösük s leborotvált fejük által különböznek a világiaktól. Egy második osztályt képeznek a kóbor papok, kik, ki tudja mily belső indoktól hajtva, folyvást egyik helyről a másikra barangolnak. Ilyenekkel még messze Khinában is találkozhatunk. Végre egy harmadik osztályt képeznek azok, kik klastromokban közös életet élnek. Ily klastrom több van Mongoliában s egy vagy több templom által képeztetnek, melyek körül számos kis ház fekszik. Bajos volna megmondani hogy mily stylus szerint építvék ezen zárdák, mert rendszeren több vagy kevesebb rendetlen kis toronyból és gulából állanak, melyeknek alapzata igen széles és nincs arányban a tornyok keskenységével. Gazdag klastromok tornyai és kupolái nem ritkán vannak meg-
aranyozva s már a messze távolba csillognak.

Egy ilyen klastromhoz értünk sivatagban való utazásunk 13-ik napján. Későn délután vala, midőn feljutottunk egy nagy szikla-hegy tetejére, melyet már 24 órával azelőtt pillantottunk meg a messzse távolban. Ezen hegy ugyszólván magányosan magaslik fel a pusztában, s tetején nagy tölcser alaku katlant

képez. Ennek közepén fekszik kopár sziklák között a klastrom, melynek neve Csorim. Soha sem lettünk oly élénken emlékeztetve Doré rajzaira mint ekkor. A festői sziklák, az elrejtett klastrom és a sajátosságos világitás oly varázsszerű egész képeztet, a milyent csak a nevezett művész képeiben találhatunk. Legelőször látjuk itt ezen klastrom körül a híres és ismeretes láma imádkozó kerekeket. Képzeljünk magunknak egy üres hengert, mely tengely körül forog. Ezen hengerekre mindenféle tibeti írásjegyekkel bemázolt papírszeletek vannak tapasztva, melyek a vidéken leginkább divó láma imádságok. Csekély lökés gyors forgásba hozza a hengert, melynek minden fordulása annyi, mintha egyszer el lett volna mondva az ima. Gyors forgása következtében hasonlíthatlanul gyorsabban végez ez egy óriási mennyiség imát, s ájtatos megindítója évessel, ivással vagy alvással töltheti az időt, míg a henger oly szives helyette elvégezni az imákat. Történt egyszer, hogy egy ily henger előtt két láma heves csivódásba elegyedett s már csak egy hajszál hiányzott a verekedéstől. Czivódásuk oka ajtatosságuk és mindkettőnek az imákban való forró buzgalma volt. Egyike közölköz ugyanis mozgásba hozta az imádkozó gépet s azután szépen csendesesen haza ment. A mint kidugja fejét szobája kis ablakán, hogy gyönyörködéssel lássa, mily szaporán folynak kinn ájtatos imái, azt veszi észre, hogy egyik paptársa oda megy a forgó kerékhez s minden tétovázás nélkül megzavarja ajtatosságát, megállítván a hengert s a maga számlájára hozván azt forgásba. Felháborodva ezen szent csel által, csakhamar oda fut amaz, s viszont megállítja ő is versenytársának imáit. Soká forgatja s állítja meg, majd az egyik, majd a másik a hengert, anélkül, hogy egy szót is szólanának egymáshoz. De türelmöknek vége szakad, szidni kezdik egymást; a szidalmak fenyegetéssé válnak s már már verekedés a dolog vége, ha szerencsére nem jön egy öreg láma a zaj által oda csalva. Ez békitő szavakat mond nekik s forgásba hozza maga a hengert mind két ájtatos fél közös javára.

Ha visszatérünk karavánunkhoz, ismét a zöld legelőkön találjuk ép úgy, mint mielőtt a homokos pusztába jutottunk. A vidék hullámos és a zöld pázsiton ezernyi antilopából álló csapatot látunk. Utánuk sietünk s szívesen löttünk volna le egyet közölköz, de messziről megpillantják már a közelgő ellenséget nem várnak be, nagyon messze pedig nem szabad őket üzni, különben azon veszélynek tesszük ki magunkat, hogy karavá-

nunkat elvesztjük. A pusztában csak nagyon gyakorolt egyén képes magát tájékozni. Sátrak, emberek, nyájak élénkítik ismét a vidéket s örömmel kezdjük már reményleni, hogy pár nap múlva talán Urgába fogunk érni. Legtöbb élet mindig a kutak körül van s nem egyszer mulattunk ezen szórakozást nyújtó jeleneteken. Nehány lovas vágat a kut felé. Észre veszik ezt a környéken legelő állatok, melyek már érzik, hogy az itatás ideje megérkezett, s minden oldalról sietnek a lovasok után. Nagy tolongás és zavar keletkezik a kut körül; lovak, ökrök, borjúk, birkák futkosnak egymásközt össze vissza, harapják, döfnek, rugják egymást, a gyengébb kénytelen az erősebbnek engedni. Legpajkosabbak a fiatal lovak, melyek nagyot kerülve a pusztában üzik és kergetik egymást. Különösen festői és mulatságos az ilyen jelenet, ha egyszerre egy óriási teve lép méltóságteljesen a többi állatok közé. Ezek ijedve ugranak szét, utat nyitnak neki, csendesen hagyják a kuthoz közeledni és szomját óltani. A kutak nem igen mélyek, egy sor kő koszoruzza s mellettök rendszeren egy két vályú szokott állani. Veder gyanánt szolgál egy egész kecskebőr, mely a négylábnál erősen van összekötve s egyedüli nyílás a nyak. Ezen edénnyel igen jól lehet a vizet felmeríteni, nem törékeny, könnyen szállítható ide s tova csak azon egy hátránnyal bír, hogy a vele merített vízben mindíg szőr uszkál. A víz még a legforróbb nyári napokon is hideg, mi türethetővé teszi kénes ízét.

Messze haladtunk már előre, néhány nap lefolyása múlva utazásunk célpontjához fogunk érkezni. Untató és egyhangú volna, ha felolvasni akarnám azt, mit ezen utazás minden egyes napján feljegyeztem, elégséges lesz, ha még egy dolgot bátorkodom kiemelni, melyhez nagyon szigorúan ragaszkodtunk, ez pontosan megállapított napirendünk. Sivatagban való utazásoknál a pontos napirend igen lényeges dolog, mert csak annak megtartása mellett lehet következetesen és aránylag gyorsan előre haladni. Emlekezni fogunk talán még, hogy a pusztába érve azon jelszót vittük magunkkal: »Hogy ha minden nap 16 óráig járunk, akkor 17 nap múlva talán Urgába érünk.« Naponta tehát ezen 16 óra járást kieroszakolni vala főtörekvésünk. Ezért mongolainkkal úgy állapodtunk volt meg, hogy egy nap lefolyása alatt csak kétszer pihenünk meg, egyszer nappal és egyszer éjjel, mindig csak három-három óráig, a fel és lerakódásra pedig egy-egy órát számítottunk. Nappal rendszeren körülbelől 3—6-ig pihentünk. Ekkor sátorunkat ütöttük fel s ebédet főztünk magunknak. Éjjel pedig

2—5-ig hajnalig állottunk. A tevékről minden terhet levétettünk. Ha legelőre találtak, akkor elszéledtek, s némelykor meglehetősen soká is tartott, míg megint össze lehetett hajtani. A homok-sivatagban csendesesen szekereink mellé feküdtek. Hajnalban, midőn felébredtünk, szokásunk volt theát készíteni. Egy láda az asztalunk, ezen állanak az edények, asztalunkat mint nézők a tevék környezik. Utazásunk alatt mindig igen nagy szerencsénk volt az időjárással. Feltűnő a légmérséklet; a nappalok igen melegek, az éjjelek pedig gyakran oly hűsek, hogy bundákba kellett takaródnunk.

Naponta 7—8 órát gyalogoltunk, a többi időt pedig a kis szekerekben kinyujtva töltöttük. Ha nem igen sziklás talajon jártunk, még olvasni is lehetett bennök. Legfárasztóbbak mindig az éjjelek voltak, s valódi szerencse, hogy a növekvő holddal indultunk meg. De regényes a sivatag szép teli holdnál!

17-szer láttuk már felkelni s ugyanannyiszor lenyugodni a napot és még mindig a pusztában voltunk. Elmúlt már a kitűzött határidő és noha mindig oly fáradhatlanul jártunk, még sem értünk Urgába. Embereink azonban vigasztalnak és biztatnak avval, hogy már nem vagyunk távol onnét. A bennünket környező dombok mindig magasabbak és magasabbak lesznek, lassanként hegyekké válnak, szép völgyben haladunk előre. A növényzet is dúsabb lesz, a legelők, rétek, magas rajtok a fű s telve szép virágokkal, sok közöttük a gyönyörű fehér alpesi quaphalium. A tevék járás közben lecsipdesik a füvek hegyét. Későn éjjel egy sátor mellett megállunk. Ezen sátrak teljesen hasonmásai ama sátraknak, melyeket Vámbéry Közép-Ázsiában látott, és melyeket jeles munkájában képekkel illusztrálva oly szépen leírt.

Midőn másnap felkelünk, látjuk, hogy a hegyek tetejét sötét fenyőfa-erdők fedik. Oh, de örvendetes ismét fákat láthatni. nem vagyunk már messze célpontunktól, még ma érünk Urgába. Bátyám hamar néhány sort ír az orosz konzulnak, őt megérkezésünkről tudósítandó, s csakhamar találkozik futár, ki a levelet előre viszi. Ezen futár fiatal mongol, ki mintegy szerződés jeléül kezét szorít velünk, s fáradsága jutalmául 2 téгла theát és néhány darabka cukrot kér. Erre örömezt ráállunk, s a theával és a 3 darabka cukorral megrakva vágat el. Mi karavánunkkal a távolban követjük.

A forgalom körülöttünk mindig élénkebb lesz, karavánok jönnek-mennek, nyájak, ménesek legelnek a kövér réteken, vörös,

kék és sárga köntösökbe öltözött mongol férfiak és asszonyok lóháton vonulnak el mellettünk, mindenki csak egy irány felé vándorol, csak egy pont felé tart, vagy onnét jön, s ez a Khal-khaszok fővárosa Urga. Rövid idő múlva lábaink előtt folyik el a Tula folyó, mely a völgyet két részre osztja, s tiszta vizében tükrözteti vissza festői partjait. Ott a völgy fenekén a palissádok által képzett utcák, a házakat helyettesítő sátrak, ott Urga városa, mely inkább egy nagy táborhoz hasonlít, melyből a nap sugarai által fényesen megvilágítva emelkednek ki száz meg száz kupolák, tornyok és aranyos pagodák, a Guizon-Tamba vagyis a lámák élő bálványának két palotája.

A Tula folyón át kell gázolnunk, ezen túl orosz tarantasz-kocsi és kozákok várnak, fogadtatásunkra a konzul által élénk küldve. A kocsiba ülünk, csattan egyet az ostor, vágatnak a lovak és robogva vonulunk az orosz konzulátus épületébe.

Elérkezve utazásunk ezen pontjára, nincs már szándékom a tisztelt közönséget még tovább fárasztani. Nem fogok tehát már szólni sem Urgáról, sem azon 4 fárasztó utazási napról, melyekre még szükségünk vala Szibíria határáig, sem pedig a mongolok szokásairól, életmódjuk- és vallásukról; ismert dolgok ezek a tisztelt társulat előtt, előadást tartott rólok 1874. márczius 26-dikán Bálinti Gábor. De legyen szabad még csak néhány szóval említést tennem a lámák élő bálványáról és egy kis történetet elmondanom.

Az élő bálvány egy a budhisták által hitt isteni megtestesülés. Budha ugyanis gyermek-alakot vesz fel és az emberek közé jön lakni, hogy üdvöt és tökélyt hozzon közéjük. Ily élő bálvány több létezik. A legelső köztük Lasszában, Tibet fővárosában székel, s Dalaj-Lama-nak neveztetik. Ezt követi méltóságban a Guizon-Tamba, kinek székhelye Urga, s ki egyuttal világi fejedelme is a mongoloknak. Ezek nagy tiszteletben tartják és imádják ezt az örökké élő istenöket, mert ha meghal, azonnal követiséget küldenek felkeresésére Tibet szent földére, a hol lelke már egy más kis gyermek testébe szállt, ki isteni hivatását születése óta csodák által bizonyítja be.

Urga nagy ünnepélyeknek vala színhelye midőn oda érkezünk. A khinai császár, ki jelenleg egy 3 éves kis gyermek, ajándékokat küldött a Guizon-Tambának. Ezen ajándékok, melyek arany és ezüst pénzből állanak, egy diszes sátorban vannak feltárva. Felnyílnak a palota kapui, fényes menet vonul ki belőle a sátor felé. Mongol hercegek és nagyok, papok és főpapok

arany, ezüst és drága kövektől csillogó köntösökben, közöttük a kis élőbálvány, a lámák legidősbjei által környezve, kik megjelenésök által emelik fényét, de egyuttal arra is vigyáznak, hogy a kis fiu ne kezdjen el játszani vagy ostobaságokat csinálni. Az utcák zsufolva vannak, minden oldalról összeözlök a nép, leborul bálványa előtt és imádja. Nagy esemény, hogy nyilvánosan mutatja magát a Guizon-Tamba, mert csak rendkívüli alkalmakkor évenként legfeljebb egyszer vagy kétszer lép ki palotájából.

1839-ben történt, hogy a Guizon-Tamba eltökélte magát a khinai császárt Tao-Kuant Pekingben meglátogatni. Alig terjedt el ezen hír, mely rémülésbe hozta a pekingi udvart, a császár már is követeket küldött a Lama fejedelemhez, kik habár nem is voltak képesek őt tervéről lebeszélni, mégis annyira vitték a dolgot, hogy csak három ezer lovas kíséretében fogna Khinába jönni s így legalább a birodalom biztonsága nem lenne veszélyeztetve.

A mint a Guizon-Tamba utnak indult, azonnal mozgásba jöttek mind a mongol törzsek és eléje sereglettek. Mindegyik törzs ajándékokat hozott neki, ugymint ökröket, lovakat, birkákat, aranyat, ezüstöt és drága követet. Az egész Gobi sivatagon át kutakat ástak és a megállapított állomásokon már ideje korán minden gondosan volt előkészítve. A láma király négy ló által hordott sárga zselyeszékben ült, 4 láma főpap vezetése alatt, 3000 személyből álló kísérete lóháton és tevék környezte. Utjának egész hossza, azt lehet mondani zsufolva volt nézők vagy inkább imádók által. Midőn a zselyeszék előtűnt, mindenki földre borult és összekulcsolt kezeit fejére rakta. Valóban mint istenség vonult át országán, mintegy áldását árasztván népeire. De ezen nagy-szerű diadalmenet, csak a nagyfalig tartott, itt a Guizon-Tamba megszűnt istenség lenni s csak egyszerűen fejedelme lett egy nomád néptörzsnek, melyet a khinaiak megvetnek, de melytől a pekingi udvar retteneg. Csak 300 lovasnak lőn megengedve, hogy a fővárosba kísérje; a többi kíséret kénytelen vala a város falai előtt letelepedni. Három hónapnyi tartózkodás után, s miután már gyakrabban jött össze a császárral, a mongol fejedelem ismét haza készült és a pekingi kormányt megszabadítá kellemetlen jelenlététől. De alig hogy országába ért, rögtön meghalt lassu méreg következtében, melyet a császár adatott be neki. A vendégszeretet ezen durva megsértése nem sujtotta le a mongol népet, mely egykedvűen vette fel ezen gyilkosságot, mert meg van

győződve, hogy istensége meg nem halhat. Elküldöttek tehát ismét Tibetbe s rövid idő múlva volt megint egy új kis Guizon-Tamba.

DR. GR. ZICHY ÁGOST.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Magyar földrajzi társulat. Társulatunk e hó 25-én tartotta meg rendes évi közgyűlését a főposta-palota tanács termében. A jelen füzet elején közöljük V á m b é r y Á r m i n társ. alelnöknek ez alkalommal tett jelentését a földrajz terén 1876-ban véghez vitt munkálatokról; e rovatban pedig adjuk B e r e c z A n t a l első titkár jelentését a társulat mult évi működéséről s az u. a. évről szóló pénztári kimutatást.

A közgyűlés többi mozzanatáról a jövő füzetben hozunk tudósítást.

Titkári jelentés

a magyar földrajzi társulat működéséről 1876-ban.

Tisztelt közgyűlés!

A társulat működése a lefolyt 1876. évben is leginkább a megtartott ülések s a társulat által kiadott »k ö z l e m é n y e k«-ben nyilvánul.

A v á l a s z t m á n y, melynek tagjai közt a lefolyt évben semmi változás sem történt, nyolcz ülést tartott, s élénken foglalkozott a társulat ugy szellemi, valamint anyagi fejlődésének előmozdításával. S habár ebbeli fáradozásai nem is voltak teljes sikerrel koronázva, buzgósága egy perczre sem lankadott, sőt ellenkezőleg, a felmerült nehézségek s nem épen kellemes tapasztalatok által még inkább fokozódott. Az eddig tett tapasztalatok nyomán meggyőződván arról, hogy a rendes évdíjából befolyó jövedelemből a társulat fennállására okvetlenül szükséges kiadások is alig fedezhetők, az alapszabályokban kitűzött azon czél megközelítésére pedig, mely szerint különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatása volna előmozdítandó, épen semmit sem tehet: a közoktatásügyi miniszter urhoz azon alázatos kéréssel fordult, hogy társulatunkat évi segélyben méltóztatnék része-

síteni, mely aztán kiválólag ezen említett célra fordítatnék. Azonban sajnosan kell jelentenem, hogy a választmánynak úgy ezen, valamint a pártfogóság ügyében a legfelsőbb helyen tett kérelme, mely által ismét hathatós erkölcsi támogatást törekedett társulatunknak szerezni, sikertelen maradt.

Nem akarok itt annak bizonyítgatásába bocsátkozni, hogy mennyire volna fontos, sőt mennyire volna kötelességünk azon földet, melyet édes hazánkknak nevezünk, földrajzi tekintetben is tüzetesen tanulmányozni, ha egyáltalában az európai kulturnépek sorába akarunk tartozni; azt sem akarom itt taglalni, hogy mily kevés az, mi nálunk e téren eddig történt, s hogy ennél fogva mily szükséges volna, hogy ezen tekintetben a magas kormány a szakértő közönséggel karöltve minél előbb a tettek terére lépne; de igen is kötelességemnek tartottam röviden jelezni azt, hogy e társulat választmánya, mint ezen tekintetben hivatott testület, a fentérintett körülményeket figyelmén kívül nem hagyta, sőt a kezdeményező lépést — bár siker nélkül — megtette.

Ily körülmények között a lefolyt évben is csak saját csekély erőnkre voltunk utalva, s így nem maradt más hátra, mint épen azon szűk kereten belül szerényen működni, melyet ezen körülmények kimértek. Az administratív ügyek elintézése mellett, nagy érdekeltséggel foglalkozott a választmány a brüsseli földrajzi kongresszus határozataival, melyeket nemcsak tüzetesen tárgyalt, hanem azoknak értelmében, id. gróf Zichy Edmund indítványa folytán saját tagjaiból nemzeti bizottmányt alakított, mely magát a Brüsszelben székelő nemzetközi központi bizottmánynyal érintkezésbe fogja tenni. Iparkodott továbbá a választmány a felolvasó üléseket minél érdekesebbekké, a társulati közlőnyt pedig minél élénkebbé tenni. S hogy ebbeli törekvése mennyire sikerült, az a következőkből tűnik ki.

Felolvasó ülés a mult évben nyolcz tartatott, és pedig január 13-án, február 10-én, márczius 9-én, április 27-én, május 26-án, október 19-én, november 23-án, és december 14-én; s ezeken a következők tartottak felolvasást:

Berecz Antal A kalit-tisztelet és családi életről a Palau szigeteken.

Dr. Erödi Béla 1. Albániáról.

2. Az európai törökországi cserkeszekről.

Dr. Hunfalvy János Jelentést tett a földrajz körében 1875-ben tett munkálatokról, és ismertette Delesse »Litologie du fond des Mers« című művét.

Ónody Bertalan értekezett ázsiai utazásáról, egyuttal bemutatván az onnan magával hozott tárgyakat.

Pulszky Ferencz az ókori Athenaeről.

Sámí Lajos Cameron utazásáról Közép-Afrikán keresztül.

Dr. Szabó József Szőlőművelés és aszabor-készítésről Szantorin szigetén Görögországban. (II. rész.)

Ifj. Sinnyi József Egy magyar hittérítő uti élményeiről.

Türr István A Darieni tengerközi csatornáról.

Vámbéry Ármin Khokandról.

Verebélyi E. Az amerikai tengerközi csatornákról. Olvasta dr. Hunfalvy János.

Dr. Zichy Ágost gróf Pekingből a mongol sivatagon át Urgába tett útjáról.

Id. Zichy Edmund gróf jelentést tett a középfrikai kutatások érdekében Brüsszelben tartott kongressusról. Olvasta dr. Hunfalvy János.

Tartatott tehát összesen 15 felolvasás, 13 felolvasó által.

Ezen említett üléseken kívül a múlt évben egy rendkívüli közgyűlés is tartatott november 23-án, melyen **II. Leopold ö felsége**, a belgák királya, társulatunk tiszteletbeli tagjává választatott meg. Társulatunk ez által azon kiváló érdemek iránt kívánta mély tiszteletét kifejezni, melyeket ő felsége a földrajz körül főképen az általa egybehívott, s a múlt évben Brüsszelben Afrika bensejének tervszerű kikutatása ügyében megtartott kongressus alkalmával szerzett.

A »Földrajzi közlemények« tiz füzetben, 25¼ ívnyi terjedelemben jelentek meg, s ezek tartalmát 19 nagyobb közlemény, 11 könyvismertetés, több rendbeli tudósítás 11 földrajzi társulatról és 86 vegyes közlemény képezte. A nagyobb cikkek jobbára ugyanazok, melyek a társulat ülésain felolvastattak, s melyek már különben is felemlítetttek; a többiek közül még csak **Vámbéry Ármin** »A Sárkánypusztá és a Sárkánytó«, továbbá **Erődi Béla** »Montenegró« című korszerű cikkét emelem ki. E pontnál el nem mulaszthatom, hogy meleg köszönetet ne mondjak dr. **Erődi Béla** titkártársamnak, ki e közlemények szerkesztésében kitartó buzgósággal támogatni sziveskedett.

Az utóbbi közgyűlés óta csereviszonyba léptünk a madridi és a rumaniai új földrajzi társulatokkal, nemkülönbön szintén a múlt évben alakított portugalli földrajzi és statistikai intézettel.

Képviselve volt társulatunk t. elnökünk s az első

titkár által a Budapesten tartott IX-dik nemzetközi statisztikai kongresszuson, melynek kiadványai által könyvtárunk igen szépen gyarapodott.

A társulati tagok száma gyarapodott: 9 tiszteletbeli, 4 levelező, 1 alapító és 78 rendes, összesen 92 taggal; ellenben fogyott, halál következtében 2, kilépés útján 7, kitörlés által (az alapszabályok 8 pontja értelmében) 15, összesen 24 taggal.

Szaporodott tehát a tiszteletbeli tagok száma 9, a levelezőké 4, az alapítóké 1, a rendes tagoké pedig 52-vel.

Társulatunknak eszerint van jelenleg:

Tiszteletbeli tagja	23.
Levelező tagja	6.
Alapító tagja	10.
Rendes tagja	426.
Összesen	465.

A halál Denk Viktor kerületi aljegyzőt Magyaróváron és Kucskovits László gymnasiumi tanárt Trencsénben ragadta ki rendes tagjaink sorából.

A könyv- és térképtárra vonatkozólag is gyarapodást jelezhetek, mit azonban a másodtitkár fog részletesen kimutatni.

A pénztár állapotáról a pénztárnoki jelentés ad részletes kimutatást, melyhez csak a következőket vagyok bátor felvilágosításul csatolni.

Az 1875. évről szóló kimutatás szerint az alapítványi tőkének, mely akkor 800 frt helyett csak 410 frt 93 kr volt, 389 frt és 7 krral tartoztunk. A múlt év bevétele oly kedvező volt, hogy ezen tartozásunk 166 frt 71 krra olvadt le s e mellett úgy gazdálkodtunk, hogy minden kiadásunkat pontosan fedezhettük s ennél egyéb tartozás nem is terhel bennünket. A többi számadatok is teljesen kielégítőek; mely állításomat a következők erősítik.

Előirányozva volt bevétel évdijből: frt 2010.—	befolyt frt 1903.—
Hátrálékokból: »	200.— » » 200.—
Kamatból: »	40.— » » 48.97
Előfizetésből: »	30.— » » 54.99

A kiadások nem lépték túl az előirányzatot, s ha a számadás szerint mégis 166 frt 71 kr. hiánylat mutatkozik, az onnan származik, hogy a kiadásban az előirányzatba felvett tételeken kívül ott szerepel mint visszafizetett összeg azon 389 frt és 7 kr.

is, mely összeggel tavál az alapítványi tőkének tartoztunk. Szint-
 ugy örömmel jelenthetem, hogy vagyonunk is szaporodott.

E rövid jelentésemből láthatja a t. közgyűlés, hogy társu-
 latunk a lefolyt évben is mind szellemileg, mind anyagilag gya-
 rapodott. Mi ismét megerősíthet minket a felől, hogy társulatunk
 a fennálló körülményekhez mértén hivatásának megfelel, s hogy
 kitűzött célja felé, ha nem is rohamosan, de annál biztosabban
 halad. A t. tagok buzgóságától s ügyszeretetétől függ, hogy má-
 hoz egy évre az itt elősoroltaknál még szebb eredményeket
 tudunk-e kimutatni?

Pénztári kimutatás az 1876. évről.

Bevétel.

Évdíjakkból 1876-ra	frt 1753.--	
1873., 1874 és 1875-re		
hátrálékokból.	» 200.—	
1877 és 1878-ra 29 tagtól	» 150.—	
Oklevelekért	» 150.—	
Salvator Lajos főherczeg ö fensége		
adománya	» 50.—	2303.—
Előfizetésekből		54.90
Kamatokból		48.97
Kölcsön az alap. tőkéből		166.71
	<u>Összeg: frt 2573.58</u>	

Kiadás.

Az alap. tőke kiegészítésére		389.07
A »Közlemények« nyomatása	frt 792.91	
Írói tisztelet-díjak	» 405.99	
A füzetek szétküldéséért	» 89.30	1288.20
Folyóiratokra		142.90
Könyvkötő-munkáért		45.80
Vegyes nyomtatványokra		89.33
Titkári tisztelet-díjra		400.—
Szolgálat		60.—
Helybeli tagdíjak beszédéséért		86.50
Vegyes és posta költség		71.78
	<u>Összesen: frt 2573.58</u>	

Vagyonállapot 1876 végén.

Alapítványtőke: készpénzben . . .	frt	733.29	
Egy 100 frtos föld- hit. záloglevél . . .	»	100.—	
A társulati pénztár által felvet köl- csön	»	166.71	1000.—
Évdíj hátrálékokban			453.—
Ingóságok becsértéke			135.—
A könyvtár és térképek becsértéke			292.—
Különféle nyomtatványok becsértéke			150.—
Összesen: frt		2030.—	

A vagyon gyarapodott a mult évhez képest: 470.07 frttal.

Aigner Lajos s. k.
pénztárnok.

Jelen számadást tételenként átvizsgáltuk, az eredeti mellék-
letekkel összehasonlítottuk, s mindenben rendben és megegyező-
nek találtuk.

Budapest 1876. január 21-én.

Köszeghy Antal s. k. **Dr. Császár Károly** s. k. **Rubin Simon** s. k.

Berecz Antal s. k.

Közgyűlésileg kiküldött számvizsgálók.

A „Magyarországi kárpátégylet“

január 6-dikán választmányi gyűlést tartott **Berze-
vicsy Egyed** elnöklete alatt. A gyűlés folyama a kö-
vetkező jegyzőkönyvből tűnik ki; 1. Majláth Béla, az év-
könyvet szerkesztő bizottság elnöke jelenti, hogy az évkönyv
nyomatása még e hó folytán fog megkezdetni. — Az évkönyv
tartalmát következő munkák fogják képezni. 1. »Az alpesi morga«
Ordódy-tól. 2. »Lipótmegye vízrajzi viszonyai« Majláth Bélától.
3. »Kirándulás a nagy halastóhoz« Weber Samútól. 4. »Az ehető
és mérges gombákról« Kalchbrenner K.-tól. 5. »A rank-herleini
időszaki szökőforrás« Schärfel Auréltól. 6. »Meteorologiai és
zoophoenologiai észleletek« Geyertől. 7. »A felső-magyarországi
bányaművelésről« Neubauertól. 8. »Kárpáti regék« Lindtner-től.

9. »Branyiszko gránitja« dr. Róth Samútól. 10. »A tengerszemcsúcs« Róth Márton†ól. 11. »A Tatra megvilágítása« dr. Emerichy Gézától. Az évkönyvhöz azonkívül még a rank-herleini szökőforrás fényképe lesz mellékelve. — 2. Albrecht főherceg ő fensége 50 frttal járult az egylet céljaihoz, gr. Andrassy Gyula ő exczellentiája pedig 50 frttal szintén az alapító tagok sorába lépett. 3. A Tatra térkép már elkészült, az egylet pénztárnokánál (Döllér Antal őrnagy úrnál Késmárkon) 60 krért, a nagyobb könyvárúsnál pedig 75 krért már megrendelhető. 4. A pénztárnok jelentése szerint van az egyletnek 2746 frt 69 kr. felhasználhatatlan, 896 frt 6 kr felhasználható, a kamatokkal együtt összesen 3747 frt 47 krnyi vagyona. 5. Az építkezéseket illetőleg a tátra-füredi fürdővendégek közgyűlése kijelentette, hogy a felkai tónál építendő menház költségeinek fedezéséhez 500 frttal fog hozzájárulni azon esetre, ha a fürdő tulajdonosa — a miskolczi gőzmalom — szintén 500 frtot fog e célra följajnlani. Mivel azonban a fürdőtulajdonos nem volt hajlandó e célhoz 500 frttal hozzájárulni, ennél fogva ez évben nevezett tónál nem fog menház építtetni. A felkai és tarpataki völgybe vezető utak elkészítésével Blázy Ede bizatott meg. — 6. A Kárpátgyelet egyszersmind a menguszfalvi völgyben a »Hinczkó tó környékén egyleti célokra egy turista kunyhót szándékozik építtetni. Az építési engedélyért az egylet Máriássy Aladár ottani földbirtokoshoz fordult, ki is az egylet közhasznú céljait méltányolva az építkezési engedélyt készséggel megadta s egyszersmind az építéshez szükséges faanyagot díjtalanul följajnlá a kárpátgyeletnek. E nagylelkű adományt a gyűlés lelkes »éljennel« fogadta s határozatott, hogy a köszönet a jegyzőkönyvbe is felvétessék. — 7. A »kárpáti muzeum« létesítése céljából a muzeum alakító bizottság elnöksége részéről legközelebb egy felhívás fog a lapok utján közzététetni, mely felhívást melegen ajánljuk a tisztelt közönség figyelmébe.

K ö n y v é s z e t .

Revue de Géographie. Ez évben egy új földrajzi közlöny fog megindulni Párisban Drapeyron Lajos a történelem és földrajz tanárának szerkesztése alatt. A közlöny kiadója Thorin Ernő, a Collége de France és más főbb intézetek könyvárúsa. E közlőnyről már megjelenése előtt is bővebben és behatóbban kell szólnunk, minthogy ez olyan feladatot is akar megoldani, mely hazánkat is közelebbről érdekli. A hozzánk küldött előfizetési felhívásból átveszszük a következőket:

»A párisi földrajzi kongresszuson helyesen mondták, hogy a jól felfogott földrajz magában központosítja a történelem hasznára, az emberi tudományok összeségét. A földrajz jövőre tehát a politikai tudományok emeltyűjeként fog szerepelni. De hogy e feladatát megoldhassa, meg kellett alapítani a Revue de Géographie című közlőnyt egészen új alapon.

Franciaországban és külföldön megjelenő több időszaki folyóirat az olvasó és érdeklődő közönséget folyton értesíti a felfedezésekről és kutatásokról. De mostanig egy sem tünteti fel rendszeresen és a földrajz segélyével a szemünk előtt lefolyó fontos politikai és történeti kérdések eredetét és jelentőségét.

Ez az a hézag, melyet mi betölteni akarunk. — A mi közlőnyünk tanulmányozni fogja a közönség figyelmét fölkelített kérdéseket. Az államférfiak és vitázók eszmecseréit tisztán értelmi fejtegetésekké változtatja.

Minden számban lesz egy tanulmány valamely történelmi kérdéstről tudományos szempontból tárgyalva; felváltva egy topografiai, geológiai, hegyrajzi, vízrajzi vagy néprajzi tanulmány, vagy egy statisztikai kérdés, vagy egy módszertani fejtegetés, vagy utazási tudósítás, vagy valamely jeles földrajzíró életének ismertetése, vagy végül valamely régi geographiai kérdés. Lesz egy havi értesítés összehasonlítva Európát és Amerikát; a föld különböző vidékeiről levelezések; a Franciaországban és külföldön megjelent földrajzi művek ismertetése, földrajzi ujdonságok.

A közlőnyt munkálataikkal támogató tudósok között vannak

nemcsak geografofok, hanem történészek, nyelvészek, geologok, ethnografofok, topografofok és paleontologok. Ezek vállvetve azon lesznek, hogy a közlöny megoldhassa a maga elé tűzött nagy feladatot: a földrajzi tudománynak a történelmi tanulmányra való alkalmazását. Munkatársakul 127 tudós van megnyerve, kiknek névsorában ott találjuk Defremery, Desjardins, Duruy, Fustel de Coulanges, Gauthier, Giraud, Lemonnier, Levasseur, Malte-Brun, Reclus, Renan, Sayous, s más nagynevű tudósokat. A francia és külföldi lapok már előre melegen ajánlották e nagybecsűnek ígérkező közlönnyt.

Ránk nézve különös érdeklél is bír a közlöny, minthogy annak szerkesztője kiváló gondot fordít hazánk földrajzára is. Főlkarolja azt teljes mérvben és módot is keresett már, hogy hazánkról helyes és elfogulatlan ismeretet és tájékozást nyerjen a közlöny olvasó közönsége. A közelebbről körünkben időzött Reclus a francia geografofok legkitünőbbje a közlöny szerkesztőjének magyarországi munkatársául dr. de Gerando Attilát ajánlotta, ki a főszerkesztő felszólítására a tisztet magára vállalta. A felszólításban a főszerkesztő nemcsak tudósítást kér a magyar földrajzi munkálkodás minden nevezetes mozzanatáról, hanem önálló hosszabb munkálatokat, reményét fejezván ki aziránt, hogy a Hunfalvy és Vámbéry vezetése alatt működő társulat sok érdekes dolgozattal fogja gyarapítani a francia közlönnyt.

Eddig elé mindig az volt a panasz, hogy nincs ki ismeresse Magyarországot különösen a francia közönséggel, s így különösen örülünk, hogy dr. De Gerando megragadta az alkalmat, hogy hazánkról helyes fogalmat terjeszssen. A magyar földrajzi társulat január 11-én tartott választmányi ülésében kellőleg méltányolván derék hazánkfának buzgalmát, kimondotta, hogy őt ezen működésében erkölcsileg támogatja, hogy az annál üdvösebb legyen.

Az anyagi támogatást művelt és a földrajzi tudományok iránt érdeklő közönségünk részéről e közlöny a fentebbiek után méltán megérdemli.

A közlöny havonként egyszer jelenik meg nyolczadrét alakban öt nagy íven, s az év végén külön-külön mintegy 500 lapra terjedő két testes kötetet fog képezni.

Csak eredeti térképeket fog adni szükség esetén. Az előfizetési ár egy évre külföldre 28 franc.

Az előfizetési pénzek Thorin kiadóhoz intézendők. Rue de Medicis 7.

Vegyes közlemények.

A laterna magica a földrajzi oktatásban. Talbot Romain Berlinben egy Scioptikon című füzetkében a laterna magikának a földrajzi oktatásban való alkalmazásáról ír. A laterna magica nála kapható, ugyszintén az egyes tudományszakok köréből vett nézlettető készülékek és képek. A laterna magicat eddig csak mint mulattató eszközt használták s mint ilyen nagy élvezetet szerzett; de a tanításra alkalmatlan volt azért, mert drága volt, nehezen volt kezelhető és hiányzottak a szükséges rajzok. A londoni Royal Institution természettan tanára és némely intézetek tanárai, mindazonáltal használták a laternát előadásaiknál. Az eddigi hiányos és nehéz világítás akadályja most le van győzve. A Scioptikon név alatt egy amerikai által tökéletesített laterna magica két könnyen meggyújtható petroleumlánggal oly világot és fényt áraszt, mely elegendő, hogy a harmadfél hüvely átmérőjű képeket 50—60-szoros nagyítás mellett teljes tisztaságában feltüntesse. A világítás oly erős, hogy az iskolatermet nem kell teljesen elsötétíteni, pedig ez is fontos eredmény. Elég a függönyöket nappal lebocsátani, míg este hátrány nélkül lehet egy pár lángot égve hagyni. A scioptikon ára nem oly magas, hogy napjainkban, midőn a természettudományok mindig nagyobb mérvet öltenek, azt meg ne szerezhetnék. A scioptikon feltalálása óta sok fényképész Francia-, Angolországban és Amerikában kizárólagosan csak a scioptikon számára készít táj-, néprajzi és természetrajzi, valamint természetani képeket. E képekben a tropusok őserdei, a glecserek és jégmezők, az ó egyiptomi paloták, pompeji romok, városok, viseletek, a különféle népek szokásai és viseleteinek képei élénken tűnek szemünk elé 8—10 láb magas, élénk színű és tiszta alaku rajzokban. Az így szemléltetett néprajzi oktatás a földrajzi oktatás kapcsában mindenesetre élénk érdeklődést keltene e tudomány iránt.

A scioptikon által feltüntethető képek száma az állattan köréből 5169, a növénytanból mintegy 4062, az ásványtan, csil-

lagászat, meteorologia köréből mintegy 2549 darabra megy; a földrajz és népisme köréből szintén több ezer kép készült már el. Látható Egyptom, Palesztina, Szíria, India, Törökország, Görögország, Olasz-, Spanyol- Francia-, Németország, Svájc Ausztria stb. még csak hazánkról nem találtunk a jegyzékben egyetlen egy képet sem.

A scioptikon kétféle nagyságban és árban kapható, az egyiknek ára 135 marka, a másiké 305. Egy-egy üvegfénykép ára 1 marka és 50 fillér. Az intézetek között, melyek eddigelé ilyen műszert vásároltak, hazánkból a budapesti műegyetem van megnevezve a jegyzékben.

Uj-széland és Ausztrália közötti kabel lerakása a múlt évben február havában vette kezdetét és rövid időn befejeztetett. Robertson, az Uj-Dél-Wales miniszterelnöke már 1870-ben tervezett egy kabelt, de az ő közbelépése folytán az eszme abban maradt. 1873-ban tartott gyarmatközi minisztertanácsban ezt a tervet ujra szőnyegre hozták s Queensland, Uj-Dél-Wales és Uj-széland képviselői megegyeztek abban, hogy az első gyarmat Normantontól a Carpentari öblön át Szingaporeig egy kabelt s a két utóbbi saját területök között egy tengeralatti távirdát rakatnak le. Az érdekelt parlamentek elfogadták a tervezetet és a három gyarmat ügyvivője Londonban feladatul nyerte, hogy ottani társulatokkal alkudozásokra lépjen. A Normanton és Szingapore közötti kabel nem jött létre, s csak az Uj-széland és Uj-Dél-Wales közötti összeköttetés vált ténynyé. A londoni Eastern Extension Ausztrália és China Telegraph Company társaságokkal, melyek már mintegy 6000 tengeri mértföld terjedelmű kabelt rakattak le, léptek összeköttetésbe. A nevezett londoni társulat egy másikkal összeköttetésben hajtotta végre a munkát. A kabel összes hossza 1370 tengeri mértföldre terjed. A kabel végpontjainak egyike Szidney mellett Uj-Dél-Wales-ben van a Botany-Bayban, a másik a Blind-Bayban, az Uj-széland déli szigetén. A kabelt a Hibernia és Edinburgh gőzösek vitték Ausztráliába és végezték a lerakás munkáját is. A 16 nap alatt lerakott kabelen azonnal üdvözlő táviratokat váltottak. Egy 10 szóból álló egyszerű távirat Ausztráliából Uj-szélandba és viszont 10 shilling és 6 pennybe kerül; Egy távsürgöny Ausztráliából Londonig 188 markába kerül.

Vasut Khinában. A mennyei birodalomban, mint tudva levő, minden ujításnak és uj intézménynek ellene vannak. A khinaiak meg vannak elégedve saját ezeréves viszonyaikkal s nem szívesen látják, ha uj dolgokat akarnak közöttük meghonosítani. Így sze-

gültek volna a vasut építés ellen is, ha azt szép szerével nem tudták volna becsempészni a mennyei birodalomba. A földmunkálatokra szükséges földterületet Sanghai és Kizung között kilencz angol mértföldnyi területen minden zaj nélkül, szép csendben összevásárolták, fölmérték és a lejtmerést is eszközölték. A munkálatokra szükséges pénzt Sanghai és Angolországban szereztek össze. A sínek lerakásával is már jóformán vége felé jár a munka. A khinai hatóság e munkálatokra megadta a szükséges engedélyt, de tartózkodtak előttük a gőzmozdonyokat szóba hozni, mert ezt nem lehetett volna velük elfogadtatni. Ha majd az első gőzmozdony s a hozzá kapcsolt kocsik végig rohannak a kijelölt területen, akkor majd a khinaiak is csak inkább megbárátkoznak a gőzsárkány eszméjével.

Trebau Gyula nem régiben kutató utazásra indult francia Guajanába, melynek belseje még mai nap is terra incognita. Három francia és 10 néger kíséretében a Maroni-folyó mentében, — mely az ország nyugati részén német-alföldi Guajana felé fekszik, — szándékozik haladni s a brazíliai Grao-Para tartomány felé a keleti határon levő Ojapok folyó mentén visszatérni. —ba—

D'Albertis és kísérei kutató utazásukról, melyet a Fly-River irányában tettek, Somerssetbe visszatértek. Nevezett folyón 350 angol millevel tovább haladtak, mint 1875 december havában az Ellengowan-expeditió, de a nagyszámú ellenséges bennszülöttekkel összeköttetésbe nem léphettek. A magukkal hozott állat-, növény- s különösen ethnographiai gyűjtemény azonban igen becsesnek jeleztetik. —ba—

Az oroszok kutakat ásnak a régi Oxus és Usboi medrében a Kaspi tengertől egész Kone-Urgends és Khiváig, hogy Turkesztanban a kaukasus-sereg hadászati tekintetben könnyebben működhessék; s reménylik, hogy az ily módon nyerendő új karaván-utat legalább az év egyik felében a hadsereg is igénybe fogja vehetni. —ba—

Neptunusz holdja a washingtoni csillagdn 1873 november havától, egész 1874 februárjáig gyakran észleltetett. Pályáján kördeség nem volt észrevehető. Newcomb ezen mellékbolygó elemeit a tett észleletek alapján meg is határozta. A második holdnak ezen idő alatt még csak nyomát sem látták, bár azt többször igen szorgalmasan keresték. —ba—

Az irániak Turkesztánban.

Abban a tarka népvegyülésben, mely a közép-ázsiai felföldet történeti idők óta jellemzi, az irániak, mint az országnak ős lakói, mindenesetre érdekes elemet képeznek. Maradékai ők egy ősi népségnek, mely évezredekken át az idegen behatásoknak ellenállott, mely a khinaiak, mongolok és törökök vándorlása s az ezekkel részint erőszakos, részint békés vegyülése daczára az eredeti törzsnek sok természeti és szellemi ismertető jellegét megtartotta. Napjainkban tadsik, szártok és galcsák elnevezése alatt fordulnak elő. Ami illeti a két első fajt, kik már gyakran képezték tárgyát néprajzi elmefuttatásnak, itt csak annyit akarunk elmondani, hogy nevök magában viseli azt az ismertetőjelt, melynél fogva a később benyomult hódítóktól különböznek. Tadsik a szó jelentése szerint annyi, mint »békés«, »békeszerető«, az ó-török »tat« szótól, mely nyugalmat, megférést, valamint a »szart« szó kereskedőt, békés utazót jelent. A harcias és folytonos háborúban élő török elemek az Oxus és Jaxartes partvidékein, hová gyakran ellátogattak, egy népfajt találtak, mely az övéiktől teljesen elütő életmódot folytatott, földműveléssel és kereskedéssel foglalkozott, szilárd és állandó lakhelyet bírt és korszerű iparüzésben nagy előmenetelt tudott felmutatni. Innen ered az iráni benszülötteknek a törökök által való elnevezése. Nagyon sajtáságos, hogy e különös jellemvonások időkfolytán át megtartották kinyomatukat, mert a mit Turkesztán a lefolyt évszázadokban a művészet és tudomány terén felmutathatott, azt, ha a főszereplők nyomait követjük, a tadsikok és szártok, s csak ritkán találjuk a törökök soraiban. A békés érzület, a művészet és tudomány iránti hajlam mellett másrésről a politikai elnyomás és a harci kedv hiánya is felismerhető bennök, mi leginkább hizelgésben, szolgálai alázatban, irígységben s bizalmatlanságban nyilvánul. Az uralkodó török a kardot kezében, az igazságot nyelvén hordozza. Az ő jelleme teljesen különbözik a tadsik és szártétól s az iszlámnak mindent elsimító ereje daczára megvetés és lenézéssel tekint iráni honfitársára.

Az alvidéken lakó irániakra vetett tekintetek mellett érdekes lesz szemügyre venni a hegylakó galcsákat is, kik az orosz hódítás óta a mi látkörünkhöz közelebb jöttek. Ők a samarkandi kerület északkeleti részében, nevezetesen ama hegyvidékekben laknak, mely a Zerefsán folyamterületén túl Karategin felé vonul. Hogy e hazájukat mikor foglalták el, nehezen volna meghatározható, jóllehet az a feltevés, hogy a lapályból üzték őket a hegyek közé, jogosultnak tekinthető. Másrészt tényesházai voltak ők a háboru és pestis által megtizedelt Zerefsán völgyvidékének; így 1767-ben, midőn Danial emir uralma alatt Szamarkand és vidéke teljesen elpusztított, épen a galcsák voltak Fán, Mácsa és Karateginből, kik a tartományoknak új népelemet adtak. Azért nem kell csodálkoznunk, ha az iráni hegylakók a fajjelleg sajátságos vonásait és a nyelv tisztaságát a lapályban lakó testvéreiknél, sőt még a Pamir-fensík rokonvérű lakóinál is hosszabb ideig megőrizték. E fensíkot tartja sok ethnograf az iráni néptörzs tulajdonképeni bölcsőjének. Arczát tekintve, a galcsa kevésbé széles homloka által különbözik a tadsiktól; termete közép nagyságú, erős testalkatú, hajnvérese sűrű és erős, szemei jobbára szürkék és feketék. Munkásság és dolog tekintetében is dicséretes kivételt képeznek Közép-Ázsiának népei közül; a természet ridegsége megszilárdította s egy samarkandi közmondás szerint: »Ha munkát akarsz végezni, végy száz özbeg helyett egy galcsát«. Nyelvöket tekintve, az általuk használt persa dialektus aránylag a legtisztább és a Firduszi sahnaméjának nyelvéhez legközelebb áll. Tekintve a szűk és mély völgy-szorosokat, melyek leginkább magas és hóval fedett hegyekkel vannak környezve és vadul csörtető hegyi patakokkal vannak átszaggatva, a földművelés csak nagyon szűk határok közé van szorítva. A galcsa minden darab termőföldből, melyet mesterségesen öntöz, tud valami terményt kicsalni. A felső Zerefsán, a Kasga, Szurkhab és Akszu partjai fényes bizonyosságot tesznek a hegyi nép szorgalma- és kitartásáról. Kevés búzát, több kölest, rizst és hüvelyes veteményt természetnek; de a legjelentékenyebb terményt a gyümölcsfajok képezik; így az alma, barack, eper, pisztácia, dió stb., melyet messze földre kivisznek.

A mi illeti iszlám-vallást érzületüket, abban tekintve, hogy hegyeik nagyon szegények, és hogy a mollák inkább gazdagabb vidékeken szeretnek tartózkodni, nem a legjobb lábon állanak. Annál tisztábbak náluk a minden kezdetleges népnél sajátságos erkölcsök; a nő fátyolozatlanul megy s a többnejűség hallatlan.

A családi kötelék ennél fogva sokkal szilárdabb, s midőn az utolsó khokandi háboru alkalmával a hegylakók az oroszok ellen cselet akartak használni, a harcosok körében nem egy galcsa amazont lehetett találni.

Ez szolgáljon jellemzéseül Turkesztán iráni lakóira vonatkozólag; e nép van hivatva nemzeti jellegénél fogva az oroszoknak az ottani viszonyok átalakításában segédkezet nyújtani. A Jaxartes völgyben, Khokandban és Bokhara keleti részében már tényleg megbarátkozott a dolgok folyásával. A kereskedésnek és békés foglalkozásnak levén barátja, már régóta rokonszenvez azzal a kormánynyal, mely erélyes rendőrséget és rendet tud fenntartani, vallásának gyakorlatában nem zavarja, és melyben jövőre erős támaszt találhat.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

A hegységekről általában.

»Bármit szemléljünk, úgymond Peschel, azon tárgyak közül, melyeket a térkép-készítők lerajzolnak, legyenek azok nagy szárazföldek, félszigetek, szigetek, hegységek, tavak, öblök, álló vagy folyó vizek, mindenütt ismétlést s hasonlatosságot találunk.«

Nézzük jelen alkalommal Földünk fölületének egyik nevezetes jelenségét, t. i. az emelkedéseket, mert ezek azok, melyek a természet háztartásában a legnagyobb fontossággal bírnak, ezek azok, melyek a Föld fölületén változatosságot idéznek elő s így okozói azon sokféleségnek, mely a Földön úgy égalji mint növény- s állatvilági tekintetben uralkodik.

Ha nem volnának emelkedések s a Föld fölülete síkság volna, mennyivel másképp fejlődtek volna ki a viszonyok! Felületesen tekintve ez jónak, kényelmesnek látszik, de valóságban szomorú egyhanguságot szülne, mely megsemmisitené a Földön a pezsgő életet. Nem léteznének akkor azon magas gátak, melyek a hideg szeleket feltartóztatják, nem azon sűrítők, melyek a levegő víztartalmát magukhoz vonzzák, hogy a lejtőkön bő csapadékot okozzanak, melyből források és folyók nyerik víztáplálékukat. Ha a szelek iránya mindig ugyanegy volna, az esőzési viszonyok évről évre ugyanazok maradnának, a források vize nem tudna lefolyni, mert a folyómedernek nem volna esése, nagy folyóvizek tehát nem keletkezhetnének, hanem helyettök a szárazföldek egyes helyein, t. i. azon vidékeken, melyek az esőt hozó szelek-

nek volnának kitéve, álló vizcek, mocsárok képződnének. A szárazföldek ezen egyhangúsága kiterjedne a terményekre, de még az emberekre is. A termények egyneműsége s a folyók hiánya nem engednék, hogy közlekedés, kereskedés létesüljön. De a kereskedés a művelődésnek egyik fő emeltyüje, mert eszmecserére vezet, új világnézeteket szül s így lehetővé teszi a valódi és sokoldalú műveltség kifejlődését.

Nem volna szerencsésebb Földünk fölületének alkata, ha az emelkedések a sarkvidékeken terjednének el s az egyenlítő felé lapályba mennének át. A Föld lakóinak sorsa akkor talán még szomorúbb volna. A sarkok mellett jégöv jégöv fölé emelkednék, a hideg tehát oly nagy volna, hogy a szerves életnek ki kellene halnia. A mérsékelt öv, melyet most a rajta uralkodó sokféleség és változatosság miatt kiválóan magasztalunk, hasonlóan a jeges vidék jellegével bírna, mert a sarkoktól jövő fagyos szelek megölnének minden életet. Egyedül a forró öv volna lakható, de ennek égalja is tűrhetetlen volna, mert a sarki dermesztő szelek semmi által fel nem tartóztatván, folytonos küzdelemben állnának a forró övi leáramlattal, minek következtében a legnagyobb és leghirtelenebb hőmérsékleti változások mindennaposak volnának.

De ezen föltevések közül egyik sem áll, mert a Föld emelkedései bizonyos szabályosságot mutatnak. Legnagyobb magasságot a forró öv emelkedései érnek el, a mérsékelt övben a hegységek általában csak oly magasak mint a forró öv felföldei, míg viszont annak felföldei általában még oly magasak, mint a sarkvidékek hegységei. Minél inkább közeledünk a sarkok felé, annál kisebbek a hegységek s annál nagyobb túlsúlyt nyernek az alsíkok.

De épen az emelkedéseknek ezen sajátosságos elhelyezése okozza azon sokféleséget, azon gazdag változatosságot, melyet a Földön észlelhetünk. Különösen a forró öv az, hol egymás mellett s egymás fölött minden égöv szemlélhető: lenn a lapályon a trópusok gazdag élete díszlik őserdőben, oroszlánok, tigrisek tanyáznak; a magasabban fekvő völgyekben, kertszerű földművelés van, subtropikus növények töltik el balzsamos illatukkal a levegőt; a lejtőkön fenyvesek emelik ég felé sötét koronáikat s váltakoznak dús alpesi rétségekkel; a csúcsokon viszont állandó hó, jég s itt-ott moh és zuzmók mutatják a hideg égöv világát.

Azonban nemcsak szépségük miatt magasztalandók az emelkedések, hanem hasznosságuk miatt is. Azon különbségek, melyek az al- és felföldek, a síkságok s hegységek közt uralkodnak,

folytonos kölcsönhatást idéznek elő. A termékek különfélesége kényszerítik a róna s a magas bércek lakóit, hogy egymással érintkezésbe lépjenek s árúikat kicseréljék. Az ok a közlekedésre meg van adva s vele a művelődés alapja.

Azon kérdést lehetne tenni, vajlon a völgyelések és hegy-ségek, az alsíkok és felföldek, a Föld szilárd kérgével egyidőben keletkeztek-e vagy pedig későbbben? E kérdésre a geologia felel s arról értesít, hogy eredetileg nem léteztek emelkedések, a mint ez úgy az eddig leghelyesebbeknek talált föltevésekből mint pedig közvetlen bizonyítékokból következik.

3000 meternyi, sőt nagyobb magasságban is találhatók tengeri állatok maradványai s a tenger vízből lerakódás által keletkezett közetrétegek. Volt tehát idő, midőn e magas vidékeket tenger borította, s így vagy azt kell hinnünk, hogy a tenger vízmennyisége egykor nagyobb volt s azóta csökkent, minek következtében a víznek tükre alászállt vagy azt föltételeznünk, hogy a Föld szilárd rétegeinek elhelyezésében változás állott be, melynek folytán a tenger felszínéhez viszonyított állásuk megváltozott. Az első föltevés minden ismert physikai törvénnyel ellentekszik s így csak a második föltevés állhat meg. Geologiai szempontból egészen közönyös kérdés, vajlon a szilárd rétegek helyzetének változása az által keletkezett-e hogy egyik helyen a tenger feneké süllyedésnek indult, vagy pedig hogy más helyen a szárazföld emelkedett ki. Hegyrajzi szempontból azonban csak az utóbbi, t. i. a szárazföld kiemelkedése képezheti a kutatás tárgyát.

Az említett bizonyítékon kívül, hogy t. i. nagy tenger fölötti magasságban tengeri vízből lerakódott közetrétegek találtak, vannak még más véd-okok is a mellett, hogy a hegyek kiemelkedéseknek köszönik létüket. Az üledékes közetek t. i. ha semmi körülmény zavarólag nem hat, víz szintes irányban rakódnak le, de a legtöbb hegységben azt találjuk, hogy a rétegek, a helyett hogy vízszintes helyzetben volnának, hajlott, sőt merőleges állást foglalnak el. Ezen jelenség csak akkor magyarázható meg, ha föltételezzük, hogy a leülepedés után áthelyezések, illetőleg kiemelkedések történtek.

Vannak oly esetek is, hogy az üledékes rétegben redők keletkeznek, mi a talajnak bizonyos hullámmozgására mutat; vannak továbbá gyakran repedések is, melyek mindig más közet által töltetnek be, s közet meneteket képeznek. Ilyenkor a szétrepesztett közetrétegek a menet mindkét oldalán egymás felé hajló állást nyernek. Ezen esetek a hegységeknél igen gyakoriak,

legszebben mutatkozik e tünemény ott, hol a hegység főve s mellékövei más-más kőzetekből állanak.

Azon áthelyezések, melyek egész szárazföldek vagy legalább nagyobb felföldek kiemelkedését okozták, legcélszerűbben kontinentalis emelkedéseknek nevezhetők. Azon áthelyezések pedig, melyek kisebb térre szorultak s nagyobbára csak egy irányban működtek, hegycsoporti vagy heglánczolati emelkedéseknek tekinthetők.

Ezek szerint az emelkedések kétfélék, t. i. fensíkok, vagy pedig hegységek. A fensíkok általában úgy tűnnek fel mint kis szárazföldek, melyekhez viszonyítva a környező alsíkok a tengerek szerepét játsszák. Kicsinyített alakban itt mindazon jelenségek ismétlődnek, melyek általában Földünkön észlelhetők. »Mindzen felsík úgyszólván mikrokosmos.«

Bármily jelentőségük legyenek a fensíkok, mégis nagyobb fontossággal bírnak a természet háztartásában a hegységek, s a mellett szépség, a benyomás nagyszerűsége tekintetében is első rangot foglalnak el.

Valamint ingadozó a határvonal az alsík s a felföld között, épen olyan ingadozó a különbség a hegy és domb között. Hegyrendszerben, hol csúcs csúcs mellett emelkedik, a kisebb hegyek dombokká sülyednek, de a hol a síkságon magányos emelkedések vannak, ott a dombok is hegyek jelentőségét nyerik. Egyike a természet legszebb tüneményeinek, midőn gazdag, dús növényzettel borított rónából magányosan álló csúcsok emelkednek, melyek minél lapályosabb a környék, annál óriásibb alakot látszanak ölteni. E csúcsok mintegy kiváló egyéniségekké fejlődnek, melyek fölényt gyakorolnak a környező róna fölött. Mint kiváló példákat felhozhatjuk a Vezúvot, az Etnát, a Teyde csúcsot stb. Azonban a magányosan álló csúcsok száma aránylag igen csekély, leginkább a vulkáni hegyek emelkednek ily módon; legtöbb esetben sok kisebb nagyobb emelkedés egyesül s hegységet képez.

A hegységek általában kétfélék, úgymint tömeges és lánczolatatos emelkedések. Lánczolatatos azon hegység, melynek emelkedései túlnyomólag egy irányt követnek, melynél tehát a hosszúsági vonal jóval meghaladja a szélességi kiterjedést. A szélesség közönségesen úgy viszonylik a hosszúsághoz mit 1 : 3 vagy 1 : 4-hez. Ezen hegységek némelyike egészen egyenes vonalban halad, mások félkör alakban terjednek el, ismét másoknál a hosszlánczolat vonala ferde szögletű hajlást képez.

Ezen utóbbi esetben igen nevezetes törvénnyel találkozunk, t. i. azon ponton, hol a hegység más irányba átmegy, vannak közönségesen a legmagasabb ormok, melyek úgy tűnnek fel mint sarkoszlopok két hegységi szakasz közt. Így például azon helyen, hol a Nyugati-Alpok a Közép-Alpokkal találkoznak, terül el Európa legmagasabb csúcsa, a Montblanc hófödte orma.

Tömeges viszont azon emelkedés, melynél a különbség a hosszúsági s a szélességi kiterjedés közt semmi vagy nagyon csekély. A tömeges hegység felsikhoz hasonlítható, melyen rendszerint emelkednek egyes csúcsok.

Kiváló példák a lánczoltos hegységre az Alpok, az északi Kárpátok, az Ural, a Himalája, az Andok stb, Mint tömeges emelkedések kiválnak a Sierra Nevada di Santa Marta, a Harz stb.

A természetben azonban nincs oly szoros megkülönböztetés, itt a két alak sokszor vegyül s át megyen egymásba. Legtöbb esetben nem is áll a hegység egy egyszerű lánczolatból, hanem több különálló láncz összegéből. S itt megint új jellemző hasonlatosságot találunk, t. i. azt, hogy ezen különálló lánczolatok egymással párhuzamosan haladnak. Kiváló ezen egyenközűség Dél-Amerikában az Andokban, hol az egyik lánczolat a tenger mellett terül el, vele párhuzamosan pedig egy második, sok helyen meg harmadik hegysor is emelkedik. Meg van ezen párhuzamoság az Alpokban is, különösen a Pennini s a Berni lánczolatok közt, továbbá az Uralnak déli szakaszában, meg van Nagybritannia emelkedéseiben, különösen Skóciában, hol a Grampian hegység csupa egyenközű sorokból áll, melyek dél-nyugatról északkeletre vonulnak. Legszabályosabban lép fel azonban e tünemény a Jurában, különösen azon szakaszában, mely a Rhöne s a Rajnának hajlása közt fekszik. E hegység mintaképpül szolgálhat a párhuzamos láncz képződésnek.

Nevezetes továbbá a hegysorok azon elhelyezése, hogy két hegység egymást soha sem keresztezi. Vannak ugyan esetek, hogy kisebb hegységek találkoznak s ferde szögletet képeznek, de hogy két különálló nagy hegység egymást keresztben vágja, arra nincs példa, kivéve a vulkáni hegysorokat, melyek egészen más törvényeknek hódolnak.

Sokkal fontosabb azon körülmény, hogy minden hegység tenger mellett keletkezett. Igaz ugyan, hogy jelenleg a legtöbb hegység a szárazulatok belsejében van, de tudjuk, hogy a szárazföldek és tengerek közti viszony, a szárazföldek és tengerek elhelyezése minden geologiai korszakban más és más volt. Hazánk

alföldje egykor tenger volt, a Pó lapálya, a Ganges síksága tengeröblök voltak, a Pyrenéek s a Kaukaszus éjszaki oldalán tengeri csatornák terültek el, az Ural keleti lejtőin nagy Oczeán hullámzott stb.

A hegységek viszonylagos korát meghatározni a geologia feladata, a földrajz a Földet s így a hegységeket is csak úgy tekintti, csak úgy írja le, a mint azok most mutatkoznak. Annyit azonban mégis meg kell jegyeznünk, hogy nem nevezhetők fiatal kiemelkedéseknek mindazon hegységek, melyek tenger mellett terülnek el, mert megtörténhetett azon eset is, hogy a hegység régi geologiai korszakban keletkezett, idő folytán tengeri lejtőinél síkság képződött, de újabb korszakban százados sülyedés állt be s a síkság a tenger alá merült. Ugyanegy hegység elterülhetett tehát majd a szárazföld belsejében, majd a tengernek partján.

Az előbbi törvény folyamánya azon jelenség, hogy majdnem minden hegységnél az egyik oldalon alsík, a másik lejtőnél felföld terül el. Azon rész, hol a hegység keletkezésénél tenger volt, a folyóvizekkel lejött törmelék által betöltetett s így az oczeanikus oldalon alsík fejlődött ki, a másik oldalon pedig, hol már a hegység keletkezése előtt is lapály létezett, a törmelék emelte a síkságot s így a kontinentális oldalon felföld fejlődött ki. Ez nincs ugyan minden hegységnél egyenlően kiképezve, de a legtöbbször első pillantásra megkülönböztethető. Így különösen az Alpokban a Pólapálya s a berni felföld, a Himalájában a Ganges melléke s Tibet, a Kárpátokban az Alföld s Galiczia fokterüs földje stb.

Ezen jelenségből magyarázhatjuk meg azon tüneményt is, hogy a hegység egyik, t. i. oczeanikus oldala meredeken esik a lapályra, másik t. i. szárazföldi oldala pedig lépcsőzetesen ereszkedik le.

Azon törvényből, hogy t. i. a hegységek tengerek mentében keletkeztek, magyarázhatjuk meg pl. azon jelenséget is, hogy az Alpok déli lejtőin levő keresztavak feneke mélyebben fekszik, mint a közelfekvő Adriai tengernek felszine. A Lago Maggiore 854 meternyi mélységű, de tükre csak 199 meterrel magasabb az Adriai tenger víztükrénél, feneke tehát 655 meterrel fekszik mélyebben mint amaz. A Como 604 meternyi mély, ebből 202 meter a tenger tükre fölé, 402 meter pedig a víztükör alá esik. Az Iseo feneke 158, a Gardaé 130, a Luganoi tó feneke 9 meterrel fekszik mélyebben mint az Adria felszine.

A milyen fontosak egy hegységben az emelkedések, épen

oly fontosak, a közöttük elterülő, többé kevésbé hosszú és széles mélyedések, mélyeket völgyeknek nevezünk. Daczára hogy ezek igen ritkán követnek egyenes irányt, mégis meghatározhatjuk viszonyukat az illető hegycsoporthoz s a szerint megkülönböztetünk kereszt- és hosszvölgyeket. Keresztvölgyek azok, melyek a heglánczolatallal derékszögletet képeznek. Hosszvölgyek pedig azok, melyeknek közepes iránya, párhuzamosan halad magával a hegységgel. A keresztvölgy tehát horpadás egy heglánczban, a hosszvölgyekhez pedig két lánczolat kívántatik. Innen van, hogy a keresztvölgyek rövidek és keskenyek, oldalaik meredek s a növényzet is aránylag igen szegény s így a látvány, melyet a keresztvölgyek nyújtanak, legtöbb esetben komor. A hosszvölgyek pedig, mint már nevék is mutatja, hosszúak s a mellett szélesek is, s így sokkal nagyobb betekintést nyújtanak a hegység belsejébe. Oldalaik nagyobbára lassan, fokozatosan emelkednek s így a földművelésre igen alkalmasak; de ezen utóbbi körülmény oda csalja az embert is s így mindenütt városokkal, falvakkal, szántóföldekkel s viruló gyümölcsös kertekkel találkozunk, tehát a látvány is, melyet a hosszvölgyek nyújtanak, a legszebbek, a legvonzóbbak közé tartozik, melyet még nevelnek a környező hófödte csúcsok. Mint kiváló hosszvölgyek említhetők a Vallis Martigny városig, a Dráva, a Mura völgyei, a Pinzgau vagyis a felső Salzach völgye, a Doubs völgye a Jurában, az Uralé a hasonnevű hegység déli szakaszában, a Vág felső völgye, a Glenmore völgy a Grampian hegységben stb. Mint keresztvölgyek említhetők a Vallis Martigny s a Genfi tó között, a Rajna völgye Bingen és Koblenz között, Dunánk völgye Esztergom és Visegrád közt stb.

A mi a völgyek keletkezését illeti, erre nézve a vélemények szétágaznak; legbizonyosabbnak tekinthető azon nézet, hogy a hosszvölgyek a hegységekkel egy időben keletkeztek, a keresztvölgyek pedig később, különösen akkor, midőn újabb s egyenetlen kitódulások feltörték a hegységet s mély szakadásokat, horpadásokat okoztak. Sokszor az is adhatott okot völgy képződésére, hogy a hegység belsejében levő üres menetek, barlangok fölött a talaj betört; így keletkezhettek azon mély, minden oldalról körülkerített völgyelések, melyeket katlanoknak nevezünk.

Mondanunk sem kell, hogy idővel úgy a hegycsúcsok mint a völgyelések fölülete sok változáson megyen át, mert bármily legyen a levegő s a csapadék hatása a kőzetekre, mégis ha ezek működése évezredekken át folytatódik, nevezetes szerepet játszik

a természet háztartásában. A hegységekre első sorban a szétmállás hat rombolólag, azaz a kőzetek vegyi szétbontása, természetes, hogy minden kőzetfaj különbözően áll ellen ezen folyamatnak, s így ettől függ sokrészt a csúcsok alakja. Könnyen elmálló kőzetek gömbded alakot nyernek, nehezebben elmállók pedig inkább csúcsba, törbe végződnek.

Ezen különböző hegyi alakok elnevezésére nyelvünk felette szegény, holott sok más nyelvben az orom elnevezése sokszor már annak alakját is jelzi. Elég legyen itt a leghasználtabb francia jelzésekre utalnom, pl. pic, aiguille, dent, bec, tour stb.

A szétmálláson kívül nagy hatással van a hegyvidékre a csapadék, s ez különösen a völgyekre. Az itt észlelhető különböző jelenségeket ismertetni nem esik jelen értekezés keretébe, itt csak azt jegyezzük meg, hogy a légköri nedvesség s kiválóan a hegyi patakok folyvást rongálják a hegyeket, folyvást a völgyeket. Ezek úgy mint az elmállás vegyi folyamata bizonyos kiegyenlítő hatással bírnak a magasabb helyeken lemoszák a kőzeteket s azokat mint törmelékot lefelé viszik, hogy általa új szárazulatok alakulását előmozdítsák.

A hegységek első tekintetre úgy tünnek fel, mint választófalak két vidék, növény s állatvilága közt, mint akadály a közlekedésre, mint gát a műveltség terjesztésére. De ez nagyobbára csak látszat, mert a hegység járhatósága a völgyek számától, de még inkább azok fekvésétől függ. Nem a csúcsok magassága jön itt tekintetbe, hanem a közöttük levő völgyek, s különösen azok egy alfaja, a hegyszorosok vagy hegyhágók, t. i. a hegység gerinczének legmélyebb bevágódásai, melyek igen különböző alakot mutatnak. Sokszor keskeny, meredek oldalú horpadások, melyeken gyalog is csak nagy nehézséggel lehet áthatolni, mások szélesek és csak lassan emelkednek a gerincz felé, minek folytán kocsiközlekedésre is alkalmasak. Mily különbség pl. az Alpok s a Pyrenéek közt. Az Alpokban a hágók 2000—900 meter között váltakoznak, daczára hogy sok csúcs 4000 meter fölé emelkedik. Mindazon szerves lények tehát, melyek képesek 900 méternyi magassáig fölfelé haladni, terjeszkedhetnek; innen van, hogy az Alpok déli és északi oldalán majdnem ugyanegy növény és állatvilággal találkozunk, kivéve az úgynevezett déli gyümölcsöket, melyek azonban eredetileg nem voltak a Pó lapályának sajátjai. Az emberi közlekedésre sem okoznak az Alpok komoly akadályt, mert a hágók aránylag igen kényelmes utakat szolgáltatnak.

Nem így a Pyrenéék. Itt a csúcsok csak 3400 meternyire emelkednek (a Pic de Nethon 3477 meternyi), de a hegygerincz 2700 meternyi magas s a mellett a lánczolat egész hosszában nincs nevezetes bevágódás. A gerincz úgy tűnik fel, mint szakadatlan fal, melyen a közlekedés lehetetlen. Vannak ugyan kisebb szorosok, de ezek inkább kis fensíkok a gerincz tetején beékelve a szomszéd ormok közé. S így míg az Alpokban tizenkét kocsi-val járható és számos gyalog hágó van, addig a Pyrenéékben 300 kilomaternyi hosszúságban nincs hegyszoros, melyet szekér használhatna. A közlekedés csak a hegység két végpontján, a tengerpart közelében történhetik.

Nevezetes azon a hágóknál tapasztalt törvény, hogy egy hegycsoport hágója mindig találkozik egy másik hegycsoport legmagasabb csúcsával, illetőleg e kettő mindig szemközt áll egymással. Így találkozik a Gemmi a Monte-Rosával, a Simplon a Jungfrau csúcsával, a Lukmanier a Tödivel, a Julier a Piz Berninával. Így hazánkban is a Radnai szoros találkozik az Ünükövel, a Bodzai szoros a Lakoczás hegygyel, a Vöröstoronyi a Csindrel csúcsával, a Vaskapu hágó a Pojána Ruszkával stb.

Ha ezek után visszatekintünk a mondottakra, azt látjuk, hogy az emelkedésekben bámulatos hasonlatosságok vannak, dacára annak, hogy első tekintetre a hegyrendszerek teljesen különböznek egymástól. Nem mondhatjuk azonban, hogy e hasonlatosságok a véletlen játéka . . . a természetben nincs véletlen, a formák, az alakok, melyeket nyújt, változnak s épen ezáltal széppé teszik a földet, de a törvények, melyek szerint a természet működik, örökkévalók s változhatlanok.

REQUINYI GÉZA.

Egy régi német földrajzi szótár s a magyar helynevek.

Amint a beállott hózivatarok külső gazdaságottól szobamba üttek, el kezdém régiebb földirati könyveimet forgatni. Ezek közt van egy, Lipszében 1735-ben 1195 kétszer hasábozott lapra nyomtatott, Faesch János Rudolf lengyel királyi és szász választófjedelmi mérnökkari alezredes által írt »Hadi, mérnökkari, tüzérségi és tengerészeti lexicon«-om, mely már önmagában is elégsé-

ges tanulságot nyújt, ha közleményeit összehasonlítjuk a hadi tudományok mai fejlettségével.

Figyelmet azonban az áradozó címlapnak különösen azonos sorai vonták magukra, melyek jelentik, hogy ezen lexiconhoz földrajzi függelék is van csatolva, tartalmazva országok, városok, tengerek, folyók és erődök neveit különböző nyelven.

Hogy ezen korszakban hazánk városai, folyó is erődeinek nevei erősen ne legyenek képviselve ezen könyvben, arról eleve sem aggódtam, mert hiszen a csak nem rég lezajlott török háborúk és vallási valamint ezzel összeköttetésben volt szabadság- és pártharczaink az egész világ történetíró osztályát foglalkoztatták, ezer meg ezer lévén azon könyvek száma, melyek a tizenhetedik és tizennyolcadik században különböző nyelven hazai eseményeinket s azok színhelyeit kizárólag vagy más országok eseményeivel kapcsolatban ismertetik.

Az ily, sokszor forrásokúl használt könyvekben azonban mily nagy figyelmet kell fordítanunk a magyarországi helynevek olvasására és helyreigazítására, arra nézve például szolgálhat im főnebb említett katonai lexiconom, melyből itt alább alphabetikus rendben közlöm a magyar földrajzi elnevezéseket.

Lássuk tehát:

1. *Agria*, lásd: *Erla*. S a hivatolt helyen: *Erla* németül és magyarul; latinul: *Agria*; erős várral ellátott, meglehetősen nagy város Felső-Magyarországon, az Erla-folyó mellett. (Helyesen: *Eger*, németül: *Erlau*, az *Eger-folyó* partjain.)

2. *Alba-Bulgariba*, *Alba-Graeca* latinul, *Griehisch-Weissenburg* németül, *Belgrád* szlávul. (Hogy ezen világhírű helynek *Nándor-Fehérvár* a magyar neve, azt nem is sejtí a katona-szerző, ki talán ignorálta, hogy itt a magyar nem egyszer adta hősiességének fényes jelét. Bodenehr augspurgi térképes krónikája e helyet latinul *Taurinum*-nak is, magyarul *Nádor-Albá*-nak nevezi.)

3. *Alba-Giula*, *Alba-Julia* latinul, *Weissenburg* németül, Erdélyországban. (*Gyula-Fehérvár* magyar nevét itt sem említí szerző, sem a németek által sűrűbben használt *Karlsburg*-ot.)

4. *Alba-Regalis*, lásd: *Stuhlweissenburg*. Az idézett helyen: *Stuhlweissenburg* németül; *Szeckes feyerwar* magyarul (!) *Albe-Rojale* francziául, *Alba-Regalis* (!) latinul. (A külföldieknél legszokottabb *Alba-Regia* nevét, vagy szláv *Beli-Hrad* elnevezését nem is említí, nem is szólva arról, hogy alig van Európában királyi székváros, mely annyi ó-kori nevezetet is viselne, mint fejedelmink ezen temetkezési helye, melyet Lazius „*Cimbria*“-nak,

Bombardi „*Antiana*“-nak, Ortelius „*Mogentiana*“-nak, Moró „*Caesarea*“-nak, Fejér György pedig „*Floriana*“-nak mond.

5. *Alt* németül, *Olt* magyarul, *Alvatus*, *Alvata*, *Aluta* latinul. Nagy folyó Erdélyben, mely a Kárpáth-hegységből ered s Nicopolí átellenében a Dunába szakad. — Ha ez a leírás meglehető, — a térképen már keresésre nyújt alkalmat a következő, mely így hangzik:

6. *Altenburg* németül, *Owar* magyarul, *Antiquum-Burgum*, *Fleaxum*, *Ovaria* vagy *Ovarinum* latinul, széles árokkal és mocsárokkal körülvett s erős kastélylyal ellátott város a magyar Alföldön, (?) a Lajtha mellett, mely folyó itt szakad a Dunába.

7. *Amelsfeld* németül, *Cassovo* magyarul, *Cassawopoly* szlávul, *Campo Merlino* olaszul, *Campus Cassiobus* vagy *Cassovius Merulae Campus* latinul; nagy terület Boszniában, a Sitnicza-folyó mellett. (A tudós német ezredes által ezen magyarul »Cassovo«-nak nevezett róna alatt a történelmünkben oly híres „*Rigómezőt*“ kell érteni.)

8. *Eperies* németül és magyarul, *Aperiascio*, *Eperiesino* olaszul, *Eperiae* latinul. Megerősített szab. kir. város Felső-Magyarországon a Torocza (?) (*Tárcza*) folyó mellett.

9. *Raab* németül, *Arrabo* latinul; folyó, mely alsó Stiriában ered, Magyarországon azonban két ágra szakadva a Raab-szigetet képezi s aztán a Dunába ömlik. (Magyarul Rábá-nak nevezzük.)

10. *Raab* németül, *Javarin* magyarul, *Giavarino* olaszul, *Javarinum*, *Jaurinum* latinul; megerősített város és vár a magyar Alföldön, (?) a hol a Raab-folyó a Dunába ömlik. (Tehát ezen nevezetes városnak sem ismeri „*Győr*“ magyar nevét a német geographus.

11. *Balaton* magyarul, *Blatten-See* németül, *Lacus Balatinus* vagy *Palus Volcae*, nagy tó Alsó-Magyarországon, Veszprém és Kanizsa közt.

12. *Baracan* magyarul, (*Párkány* helyett,) németül *Tzockern*, erős kastély Felső-Magyarországon, Esztergammal szemben, a hol a Garam a Dunába ömlik.

13. *Baranywar* magy. (*Baranya-vár* helyett,) *Varonianum* lat.; város és erőd Alsó-Magyarországon, a Krassó-folyó mellett.

14. *Braslaw* vagy *Brassó* magyarul, *Brassobia* lat., *Kronstadt* németül.

15. *Brosz*, *Broosz* ném., *Hzatz-Varos* (*Szászváros*) magyarul, *Brossa*, *Saxopolis*, *Ambrosiopolis* lat., tekintélyes mezőváros, erőddel, Erdélyben, a Maros-folyó mellett.

16. *Canischa* magyarul és németül, *Canisia* latinul; igen erős város a Sala-folyó mellett, Zalawar-grófságban, Alsó-Magyarországon.

17. *Caposwar*, *Caposzuivar* vagy *Uhrwar* magyarul; *Caposvarium* lat.; erős kastély és kis város a Capotz-folyó mellett, Alsó-Magyarországon.

18. *Carpatische-Gebirge* németül, *Grpack* vagy *Krapack* magyarul. (!) Nagy hegység, mely Magyarországot Lengyel- és Morvaországtól elválasztja.

19. *Centum-Colles*, magyarul *Zashalom*, (azaz : Száz-halom.)

20. *Cepusz* magyarul, (Szepes helyett.) Zipsz németül.

21. *Chactornia* magyarul, (Csák-tornya helyett.)

22. *Chepreg*, *Chzepreg*, (Csepreg.)

23. *Cibinium* lat., *Hermanstadt* ném. (Hogy magyarul „Szeben“-nek hívják, még csak nem is sejteti.)

24. *Cinq-Eglises* francziául, *Fünfkirchen* németül. (Magyar nevérol itt sincs szó, pedig a régibb Bodenebr-féle augspurgi német térképen csupán csak így találom jelölve: *Petsch*.)

25. *Comitatus-Castriferrensis* lat., *Sarwar* magyarul. Alsó-magyarországi grófság. Fő városa és erődje is Sarwar-nak nevezetik, németül pedig Rothenthurmnak. Fekszik a Rába-folyó mellett.

26. *Comorn* ném., *Komaron* magy., *Comarominum* lat. (Bodenehrnél Comorra vagy Camarinum.)

27. *Donau* ném., *Danube* francz., *Danubius* lat. (Ezen fejedelmi folyónak magyar nevét nem ismeri, holott épen java része hazánkon hömpölyög keresztül.)

28. *Eisenburg* ném., *Vaswar* magy., *Castrum-Ferri* lat. Megerősített város Alsó-Magyarországon, a Rába-folyó mellett.

29. *Eisenstadt* ném., *Kismarton* magy., *Ferropolis* lat. Város és erőd Alsó-Magyarországon a Fertő tava és a Lajtha között.

30. *Eiserne Thor* ném., *Port de fer* francz., *Porta ferrata* lat., *Vaslapu* (!) magyarul.

31. *Gran* németül, *Strigonie* francziául, *Strigonium* latinul, (az „*Esztergom*“ magyar nevezet elmaradt.) Város és vár a Duna mellett, hol a Garam a Dunába ömlik; hasonló nevű grófságban, Alsó-Magyarországon.

32. *Waradein*, *Grosz-Waradein* németül, *Warda* magyarul, (*Nagy-Várad* helyett), *Varadinum* latinul; igen erős város erőd-del, Felső-Magyarországon; a Sebes-Keres mellett, Erdély szélén.

33. *Haczack*, *Haczas* magy., *Zarmisia* lat. Kis megerősített város és terület Erdélyben. (Ki ösmerne e nevezetben *Hát-szegre*?)

34. *Hermanstadt* ném., *Szeben* magy., *Cibinium* lat. Fő- és megerősített város Erdélyben, a Szeben folyó mellett. (Ezt a távol fekvő szász várost már helyesebben ösmerteti a derék német író.)

35. *Kirchdorf* ném., *Varallium* lat. (Magyar Szepes-Váralja nevezetét ignorálja.) Város Felső-Magyarországon, a Szepességben.

36. *Mongutsch* németül és magyarul, *Mungatium* latinul. Nevezetes vár a „*Pereczaz*“-grófságban (???) Felső-Magyarországon.

37. *Neumarck* ném., *Vasserheli* magy., (ezen németes elnevezés alatt *Vásárhely*-t kell érteni.) *Agropolis* latinul. Megerősített vár a Maros mellett, Erdélyben.

38. *Ratzenmarck* németül, *Razkeve* magyarul, *Insula S. Margarethae* (?) németül. Sziget, melyet a Duna Buda alatt alakít. (Csepel helyett ilyenü szigetet ugyan kereshetne a térképen a Magyarországgal ismeretlen olvasó. No de ez poetica licentia: »pars pro toto.«)

39. *Schildberg* németül, *Verthes* (Vértes) magyarul, *Mons Clypeorum*, *Mons Verthusius* latinul. Nagy hegység Alsó-Magyarországon.

40. *Semendria* németül, francziául és olaszul. *Senderow*, *Smidrow*, *Splenderobi* magyarul (?) a jól és gyakran használt „*Szendrő*“ helyett. Erődített város és vár a Duna mellett, Szerbiában, Magyarországon, hol a Morava a Dunába ömlik.

41. *Sisseck* németül, *Sisacum*, *Siscia* latinul. Finom város és erős vár Horváthországban. (A magyar *Eszék* s neve ösmeretlen a nagy hadtudományi író előtt.)

42. *Soklios* (*Siklós* helyett), magyarul. Kicsiny város és erős vár meredek sziklán, a Dráva mellett.

43. *Tata* németül (?), *Dates*, *Dottis* magyarul (?), *Theodata* latinul. Kicsiny erődített város és vár a komáromi grófságban, Alsó-Magyarországon.

44. *Titul* németül, *Tibiscum* latinul. Kicsiny megerősített város Felső-Magyarországon, a Tisza mellett, hol ezen folyó a Dunába ömlik. (A tudós német mérnök-kari ezredes Magyarország térképét bizonyára aljával fölfelé fordította, midőn Tittelt is Felső-Magyarországban szemléli.*) Hanem érdekes az is, a hogy egész Magyarországot ösmerteti, melynek magyar nevét szintén

nem tudja, habár a címlapon a helynevek magyar nevezeteit is közölni igéri.)

45. *Ungarn, Hungarn* németül, *Unghwar* (!!!) magyarul, *Hongrie* francziául, *Hungaria, Pannonia* latinul. Királyság Európában a Karpáth-hegység, Ausztria, Stiria, Bosznia, Szerbia, Oláhország és Erdély között. Leginkább következőleg osztatik föl: *Nieder-Ungarn* ném., *Basse-Hongrie* francziául, *Hungaria-inferior* vel *Cisdanubiana*, s azután: *Ober-Ungarn* ném., *Haute-Hongrie* francziául, *Hungaria-superior* vel *Transdanubiana* latinul.

46. *Zegard* magy., *Simigensis Comitatus* latinul. Grófság és kicsiny, de hatalmas erőd Alsó-Magyarországon.

47. *Zendrées* francziául, *Zendre* magyarul. (Ezen rébusz alatt Szent-Endrét kell érteni.)

Elég azonban már a mutatványokból, melyekből meggyőződhetik a magyar geographus, hogy külföldi munkák olvasásakor mily óvatosnak kell lennie.

SZOKOLY VIKTOR.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A Magyar földrajzi társulat közgyűlése 1877. január 25-én.

Elnök: Dr. Hunfalvy János; jegyző: Berecz Antal.

1. Elnök a közgyűlést megnyitja s konstatálja, hogy az alapszabályok értelmében a tagok elegendő számmal vannak jelen; és kinevezi ezen jegyzőkönyv hitelesítőiül dr. Szabó József és Heim Péter tagokat.

2. Vámbéry Ármin alelnök felolvassa jelentését a földrajz körében 1876-ban tett munkálatokról (Lásd az I. füzetben); ezután dr. Hunfalvy János tesz jelentést az 1876. évi november hóban Antwerpenben alakult földr. társulatról.

3) Elnök elrendeli az elnökség és választmányi tagok választását — a választás tartamára fölfüggeszti a közgyűlést, a szavazatszedő bizottságba pedig kinevezi Serák Károly, Rubin Simon és Laky Dániel tagokat.

4. A szavazatok beszédese megtörténvén elnök a gyűlést újból megnyitja.

*) Erre vonatkozólag az író aligha hibázott, mivel akkorában az országnak a Duna jobb oldalán eső része „Hungaria inferior“, a bal oldalon fekvő része pedig „Hungaria superior“ volt.

5. Első titkár felolvassa jelentését a társulat mult évi működéséről. (Lásd az I. füzetben)

Tudomásul vétetik.

6. A pénztárnok felolvassa a pénztári kimutatást. (Lásd az I. füzetben.)

7. A pénztár vizsgáló bizottság nevében Rubin Simon r. tag jelentést tesz, hogy a pénztárt megvizsgálták és azt rendben találták, s kéri hogy a pénztárnok a mult évi számadások terhe alól felmentessék.

A közgyűlés e jelentéseket tudomásul veszi, s Aigner Lajos társulati pénztárnokot az 1876. évi számadások terhe alól felmenti.

8. A másodtitkár felolvassa következő jelentését a könyv- és térképtár állásáról.

T. közgyűlés!

Van szerencsém a magyar földrajzi társulat könyv- és térképtárának állásáról a következő jelentést tenni:

A könyvtárban volt az 1875. év végén összesen 173 darab könyv. A lefolyt évben szaporodott a könyvtár összesen 101 kötet és füzettel, ide nem számítva a füzetes folyóiratok példányait, melyeket részint vétel, részint csere útján kapott a társulat. A könyvtár leginkább ajándékművekkel szaporodott, s örvendetes jelenségként kell felemlítenem azt a körülményt, hogy az ajándékozók leginkább külföldi tudósak, kik műveik beküldése által a magyar földrajzi társulat iránti érdeklődésüknek adtak kifejezést. De tanuskodik ez arról is, hogy szerényen működő társulatunk már a külföld tudósainak figyelmét is felköltötte. A külföldi adakozók között Luciano Cordeiro, José Julio Rodriguez, Levasseur, De Craizier gróf, Drouillet, Posthumus, Meulemans, Versteeg ezredes, Jaksics Vladimir, a bordeauxi kereskedelmi földrajzi társulat, s mások nevei említendők. Hazai adakozók között vannak: Déchy Mór, Liptay Pál, Visontay J., Márki Sándor, Hintz, Sámi Lajos, Berecz Antal, a magyarországi kárpátgyelet, Staub Mór, Hohenauer Ignác, és mások. A IX. nemzetközi statisztikai kongresszus több füzetből és kötetből álló gyűjteményt küldött társulatunknak. Ujabb csereviszonyba léptünk a magyar kir. természettudományi társulattal melytől közlönyének egyes kötetein kívül néhány önálló művet is kapott társulatunk.

Ez év folytán küldött néhány számot Renaud is La Revue Geographique című folyóiratából; csereviszonyba léptünk továbbá a madridi és a bukaresti román földrajzi társulattal, mely utób-

bitől már több füzetből álló közlönyét megkaptuk. Ugyancsak csereviszonyba léptünk a portugali földrajzi és statisztikai intézettel. Az Explorateur, melylyel szintén csereviszonyban állottunk, az év vége felé megszűnt. Kaptuk a Posthumus által szerkesztett Tijdschrift című hollandi folyóiratot. A tavali jelentésben említett társulatokkal és egyes kiadókkal folytatott csereviszony a lefolyt évben is fennállott.

Térképtárunkat a lefolyt évben is leginkább csak a bécsi császári és kir. földrajzi intézet szaporította. Az Osztrák-magyar monarchia részletes térképen kívül megküldötte európai Törökország egy részének és a Dolomit hegységnek térképét. Déchy Mór ur szivessége folytán a társulat a Portulán fényképmásolatának birtokába jutott s két térképet küldött Kiepert is. Térképtárunk szaporodott 71 lappal s így a térképek száma 194 és 5 atlasz.

Fogadják a nagylelkű adakozók szíves adományukért a magyar földrajzi társulat köszönetét.

Tudomásul vétetik, és azoknak kik adományainkkal a könyv- és térképtárt szaporították, köszönet mondatik.

9. Első titkár előterjeszti a választmány által 1877-re megállapított következő költségvetést:

Előirányzat 1877-re.

Bevétel.

Rendes évdíj 1877-re 397 r. tagtól	
5 frtjával	1985.—
Évdíjhátralékból 453 frt helyett . .	226.—
40 új tag évdíja 7 frtjával	280.—
Kamatokból	50.—
Előfizetésekből	30.—
Adományokból	50.—
	<hr/>
	Összesen frt. 2621.—

Kiadás.

Az alap. tőkéből felvett kölcsön törlesztésére	166.71
A »Közlemények« kiadása:	
26. ív nyomtatása és 10 boríték	798.—
Írói tiszteletdíjra	500.—
A füzetek szétküldéséért	120.—
Hajtogatás és címshalagokért	25.—
	<hr/>
	Átvitel: 1609.71

Tiszt. díjak:	Áthozatal: 1609.71
Az első titkár tiszt. díja	400.—
A második „ „ „	200.—
A pénztárnok „ „	100.—
Folyóiratokra	700.—
Szolgálatra	100.—
Szolgálatra	60.—
Vegyes költségekre u. m. irodai költségekre, kisebb nyomtatványokra és posta költségre stb.	120.—
Elfogadtatik.	Összesen frt 2589.71

10. Elnök ajánlatára számvizsgálókul 1877-re megválasztottnak: Dr. Császár Károly, Kőszeghi Antal, Rubin Simon r. tagok.

11. A választmány ajánlata s az elnök előterjesztése folytán tiszteletbeli tagokul megválasztottak: La Roncière le Noury, Elisée Reclus, dr. Schlagintweit Sakünlünszky Hermann, Cameron Lowett C. B. parancsnok, Sir Douglas Forsyth. K. C. B.

12. Tomsits István még néhány orosz tudóst kíván tiszteletbeli tagul megválasztatni.

Miután a tiszteletbeli tagok választása alapszabályilag csak is a választmány ajánlata alapján történhetik, indítványozó felkértek hogy indítványát a választmánynál terjeszse be.

13. A szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, jelenti miszerint 30 szavazat adatott be, és megválasztott 1877-re Elnökké: dr. Hunfalvy János 29. Alelnökké: Vámbéry Ármin 29. és Gervay Mihály 29. Választmányi tagokká: Takács János 29, dr. Szabó József 29, Hunfalvy Pál 28, Déchy Mór 27, Türr István 27, Gönczy Pál 25, Péchy Imre 23, Laky Dániel 21, dr. Cherven Fl. 21, Gr. Zichy Ágost 21, Hantken Miksa 20, dr. Floch Henrik 19 szavazattal.

14. Dr. Hunfalvy János ismét elfoglalja az elnöki széket, a benne helyezett bizalomért köszönetet mond s indítványozza, hogy a közgyűlés Gervay Mihály alelnöknek, ki lehetővé tette, hogy gyűléseinket a főposta palotában díjtalanul tarthassuk, mondjon köszönetet.

A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja el ezen indítványt.

15. Palóczy Lipót r. tag, azon kívánatának ad kifejezést, hogy a társulat könyvtára hetenként több órán át álljon rendelkezésére a tagoknak.

Az indítvány nem lévén szabályszerűen bejelentve e köz-

gyűlésen nem volt tárgyalható s e miatt a felemlített indokok méltánylása mellett a választmányhoz tétetik át.

16. A napirend ki lévén merítve elnök a közgyűlést be-rekesztette.

Uj földrajzi társulatok.

A brüsszeli 1876. október havának 22-én alakult. A társulat céljai következőkben vannak előadva: 1. az általános földrajzi ismeretek fejlesztése és terjesztése, 2. Belgiumra vonatkozó kereskedelmi és tudományos ismeretek és érdekek előmozdítása, valamint idegen országokra vonatkozó megbízható értesülések szerzése és terjesztése. 3. Belgiumnak vállalkozási szellemét a kereskedelem és idegen országokba való telepítés iránt emelni és ébren tartani. Hogy a társulat e kitűzött célokat elérhesse, folyóiratot fog kiadni, könyveket, térképeket, földrajzi szereket fog gyűjteni, pályakérdéseket fog kitűzni és utazásokat támogatni; Belgium némely városaiban nyilvános felolvasásokat fog tartani és a földrajzi oktatást előmozdítja, földrajzi utazásokat erkölcsileg és lehetőleg pénzsegéllyel is támogat, a belga utazók értesítéseit és uti közleményeit kiadja és terjeszti. A rendes tagok, évi 12 frankot és 6 frank beiratási díjat fizetnek; a katonatisztek a kapitányig, a néptanítók és középtanodai tanárok e díj felét fizetik s a beirási díj alól felmentetnek. A tiszteletbeli tagok is fizetnek évi illetéket s a közgyűlésen nem birnak szavazatjoggal. A levelező tagok száma csak 50 lehet; a rendes tagok jogai-val vannak felruházva és díjat nem fizetnek. A választmányt négy évre választják, ennek köréből minden évben új elnököt választanak, ki két egymásután következő évben meg nem választható.

Az alakuláskor elnökké választották Liagre tábornokot; Houzeau J. a csillagvizsgáló igazgatója és d' Hane-Steenhuyse alelnököknek, Du Fief tanár pedig főtitkárnak választattak meg.

Az antwerpeni társulatot az 1871-ben Antwerpenben tartott földrajzi kongresszusnak néhány helybeli tagja alapította 1876. október 1-én. A társulatunkhoz is beküldött alapszabályokból kiemeljük, hogy a társulat áll 50 rendes, 50 levelező és határozatlan számú idegen levelező és évdíjas tagokból. A rendes tagok csak Antwerpenben lakhatnak s évi 10 frankot fizetnek. Az évdíjas tagok évi 10 frankot fizetnek. Az évi 50 frankot vagy egyszer mindenkorra 750 frankot fizetők pártoló tagoknak nevezetnek. A társulat minden tagja, ki valamely művet kiad, köteles egy példányt a könyvtár számára beküldeni. A megalakult társa-

ság elnöke: Wanwermans, alelnökei dr. Delgeur L. és Grattau E. főtitkára Génard, másodtitkára. De Bom. stb. A társulat mindjárt megalakulásakor két pályadíjat tűzött ki. Kivánja az azori szigetek földrajzi leírását és második kérdésül egy német-alföldi földrajzi tudós életének és működésének ismertetését. E. B.

Angol királyi földrajzi társulat.

November 10-én tartotta a társulat negyvennyolczadik ülését Sir Rutherford Alevek elnöklete alatt, ki megnyitó beszédében előadta, hogy a társulat tagjai a múlt ülés óta 3000-ről 3199-re szaporodtak. Örömmel jelenti, hogy az éjszaksarki expedíció sikerrel járta meg útját elérvén az eddig ismeretlen legnagyobb távolságot. Most már csak 400 mértföldnyire van a sark, az ismeretes föld legszélsőbb pontjára angol lobogó van felütve. A hideg és fagy birodalmából áttér a forró égöv alá s megemlékezik Cameron sikeres utazásáról, majd Stanley kutatásairól. Ez utóbbinak kellett bebizonyítani, hogy a Viktoria-Nyanza nem tó-csoportozat s az ő érdeme, hogy a tavak vidékéről tisztultabb ismeretekkel birunk. Felhívta a társulat figyelmét a különféle téritőtársulatok működésére, melyek közül némelyek igen szép és sikeres eredményt mutattak fel a lefolyt évben. Felhozta Gordon ezredes utazását a tavak környékén, úgyszintén Gessi és Stanley kutatásait az Albert-Nyanza vidékén. Szóba hozta a belgák királya által Brüsszelbe egybehívott kongresszust; melynek eredménye már ismeretes előttünk s csak annyit kell még megemlítenünk az angol társulat elnökének beszédjéből, hogy a walesi herczeg örömmel fogadta el az angol nemzeti bizottság elnökségét. Az angol kormány szívesen hozzájárult a Nyassza es Tanganyika közötti vidéknek összekötésére kiküldött kutatók költségeinek fedezéséhez. Kiemelte a Challenger expedíció fontosságát. Végül előadta, hogy a társaságnak szorosan tudományos irányban való haladásának céljából évi 500 angol fontot tett félre és elhatározta, hogy minden ülésen legalább három tudományos becsü értekezést fog tartatni kiváló jelességű tudósok által.

A elnök beszédje után Sir Douglass Forsyth tartott felolvasást: A góbi sivatagnak eltemetett városairól. A felolvasás utalt Johnsonnak Khötanban tett utazásáról tett ama jelentésére, hogy Kiriától nem messzire egy régi várost látogatott meg, mely századok óta homokkal volt borítva, s melyből arany ezüst diszítványokat és téglá théát is ástak ki. Felolvasó 1873 ban Kasgárban tett utazása alkalmával összegyűjté

az e tárgyra vonatkozó tekintélyek adatait, első sorban Marco Polo állítását is számba véve. Szólva Khokandról, megemlíti mellesleg, hogy téves az az állítás, mely szerint a Himalája áthághatlan válaszfalat képez s azt még egyetlenegy sereg sem lépte át. Mirza Haidar Tarikhi Rasid című művében Szaid szultán idejéből említi egy expeditiót, mely a Jarkend felőli részen lépett át. Ezután áttér a temetett városokra. Prejevalszki, orosz utazó említi uti rajzában, hogy a Kuzupcsi homok vidékén lakó mongolok rettenetes süvöltésekről és homok torlatokról beszélnek, s hogy az elsöpört homok helyén arany és ezüst tárgyak jönnek felszínre, melyeket a mongolok babonás hiedelmük miatt nem mernek megérinteni. Nagyon sajtáságos, hogy Marco Polo, ki Khotanból a Lop tóig utazott, nem említi az eltemetett városokat, míg Mirza Hajdár, két századdal később megemlékszik róluk. Katakra vonatkozólag elmondja Mirza Hajdár, hogy e várost egy nagy homoktorlat temette el. Hasonlót említenek a kínaiak Pima városról, mely a hatodik században temettetett el. A Bellew és mások nyomozásából kiderül, hogy a Marco Polo által említett Lop város nincs többé. A helyén keletkezett apró közösségekben 160 évvel ezelőtt bevándorolt családok laknak, melyeket az igazhivők csak félmohamedánoknak tartanak. A város öslakóit fekete színű vad népnek mondják, hosszú hajjal; kerülték a társaságot s egy fának háncsából készült kubát viseltek.

Egy kaksáli kirgiz állítása szerint, ki három éven át lakott Lopban, két Kok Nor nevű tartomány van, egyik öt napi járásnyira északra Urumdsitól, a másik Lop között, öt napi járásnyira délre Kucsától és Csarcsán által függ össze Khotánnal, s ez utóbbiban vannak a régi városok romjai. Ezeknek főhelye Kok Nor és a káták romoktól keletre eső pusztában van. A kirgiz észrevette, hogy a romok között járt emberek mindnyájan meghaltak, mivelhogy nem tudtak az arany, ezüst és más becses tárgyak kísértésének ellenállani. Ugyancsak ő állítja, hogy a romok közepett egy templom van különféle alakokkal, gazdag díszítményekkel és drága kövekkel.

Douglas és dr. Bellew kirándultak északkelet felé s egy erődnek romjaira akadtak, melyben üvegtöredékek és oszloppromok voltak. A pásztorok állítják, hogy a homok hol betemeti, hol a szél megint tisztára seprí a romot. A kevés távolságra fekvő csontvázak és összeaszott hullák azt engedik következtetni, hogy élve lettek eltemetve. Sir Douglas a Kiria körüli vidékről egy budha képet hozott magával. Mások gyűrűket, orrkarikákat

és más csecsebecse tárgyakat hoztak magukkal. Ezek az eltemetett városok néhány mértföldnyire keletre vannak Khotantól. Kucsárhoz közel egy Tukht-i Turan nevű romban heverő város van, s 60 mértföldnyire északra egy sziklába vágott mintegy 40—50 láb magas bálvány van tiz fejjel és hetven kézzel. A felolvasó említ még néhány romban heverő helyet, s azután azt a kérdést veti fel: Honnan van az a roppant sok homok e vidéken? mikor a nagy homoktömeg változatlanul északnyugatról jön, a nagy Gobi pedig keletre fekszik. A felolvasó azt hiszi, hogy a széláramlat a Gobi sivatagról hozza a homoktorlatot.

A felolvasó sajnálatát fejezi ki, hogy bármennyire égett is a vágytól a Lop tava és Khotan vidékét meglátogatni, azt a nép babonás hite és óvása folytán, minthogy nem akarta a nép barátságát elveszíteni, nem tehetette.

E. B.

Vegyes közlemények.

Földtani felvételek eredménye. Ily cím alatt tesz jelentést Matyasovszky Jakab tagtársunk a m. kir. földtani intézet geológjai által, az 1876. év nyári idénye alatt végzett munkálataokról; mely jelentésből nem tartjuk érdektelennek a következőket közölni.

A hivatalos földtani fölvételek, melyek még a Dunántúli ország részben folytak négy felvételi osztály által eszközöltettek, melyek élén dr. Hofmann K. és Böckh J. főgeológok; Roth Lajos osztály geológ s Matyasovszky J. állottak. Stürzenbaum József segéd-geológ, valamint Inkey Béla úr — ez utóbbi mint önkéntes — dr. Hofmann úr mellett működtek, míg Halaváts Gy. gyakornok Böckh urat, Kokáu J. gyakornok pedig Roth urat kísérte.

Tanárjelöltek, mint a kik a megelőzőtt években a nagym. oktatásügyi m. kir. ministerium meghagyásából ösztöndíjjal ellátva a földtani felvételek folyamában részt vettek, az idén pénz hiányában kimaradtak.

Annál nagyobb örömmel üdvözljük azonban Inkey Béla t. tagtársunkat ki már két év óta lelkes buzgalommal vesz részt mint munkatárs ugy a felvételeken mint a téli tanulmányozásokban is.

Dr. Hofmann K. Vas és Sopron megyékben folytatá a fölvételt, és pedig azon vidéken mely dél felé a tavaly vizsgált területhez csatlakozva, Ny és É-ről a stajer és osztrák határtól fogva kelet felé a Zöber patak s Hochstrass, Röth, Velem és Búcsú községek által jelelt vonalig terjed. Ezen fölvett területbe esik a rohonczi palahegység legnagyobb része; hátramaradt csupán a hegység keleti vége Röth, Kőszeg és Velem között, mely részt Hofmann úr eddig csak néhány átmetszeten járhatta be. Azonkívül az idén felvett terület a Wechsel-Rosalia-hegységnek Sinnersdorf, Borostyánkő, Steinbach és Günseck között hazánkba eső részét, valamint a fenérintett keretbe levő neogén dombvidéket foglalja magában. Az utóbbi részben a nagy magyar neogén medenczének gráczai öbléhez, részben ama medenczének éjszak felé következő s a Rábcza és Kőszeg folyók által keresztül folyt öbléhez, végre pedig e két öblöt összekapcsoló, keskeny szoroshoz tartozik, mely a rohonczi palaszigetet az alpesi vonulattól elválasztván, Mariafalva-Günseck közt vonul el.

A felvételi munkálatok sok új észleletet szolgáltatottak, melyek által a több tekintetben fontos s eddig nagyrészt aránylag csak kevésbé vizsgált vidék geognostikai viszonyairól való eddigi nézetek bővítetnek s több pontban helyreigazítatnak.

Böckh J. főgeológ és Halaváts Gy. gyakornok urak Baranya és Somogy megyének déli részében foganatosították a földtani fölvételt. Ezen terület mely kelet felé közvetlen kapcsolatban van az előbbi években Böckh és Hofmann urak által felvett pécsi és villányi hegységgel, éjszak és nyugat felé pedig a Róth úr által felvett területhez csatlakozik, dél felé egészen a Drávaig terjed; körülbelül 43 □ mértföldet képvisel s nagyobb része a Dráva lapos vidékére esik, éjszakkéleti részében azonban a Mecsek hegységet nyugat felé környező dombvidéket és a Mecsek nyulványait tartalmazza.

A folyó évben Böckh úr által felvett, vidék átvizsgálásával Baranya megye földtani felvétele be van fejezve.

Baranya és Somogy megye fennmaradt volt része felvételenek befejezte után, Böckh J. főgeológ a múlt őszszel még Moson megye felvételét kezdé meg, s így a Fertő tava körül is működött.

Roth Lajos, osztály geológ az általa 1875-ben felvett vidékhez nyugat felé csatlakozó területet vette fel Kókán János gyakornok úr társaságában; nyugati irányában Matyasovszky Jakabnak-, délkelet felé pedig Böckh úr területével volt felvételi területe határos.

A bejárt vidék, nagyjában a Balaton délnyugati vége, a déli vasút Sz.-Mihály, nagy-kanizsai vonala és a Dráva közt terülvén el, Sármellék, Szt.-Mihály, N.-Kanizsa, Zákány, Berzencze, Komárváros, marczali hegységek s a Balaton által határoltatik, s így mintegy 30 □ mértföldre terjedve, Somogy s Zala megyék délnyugati illetőleg délkeleti részeit foglalja magában.

A vidék melyen **Matyasovszky J.** foganatosította a földtani felvételt, Vas és Zala megyéknek déli részeiben, valamint Somogy megyének nyugati tájába esik. E terület kelet felé közvetlen a Roth úr által felvett területhez, éjszak felé nagyobb rész Matyasovszky J. által a mult évben és Böckh úr által 1872-ben átvizsgált vidékhez csatlakozik, nyugat felé egészen a stajerszági határig terjed dél felé azonban részint a Mura részint pedig a Dráva folyam képezik a határt. A »Muraköz« mely szintén Matyasovszky J. ez idei felvételi területéhez tartozott megbetegedése miatt nem vizsgálthatott meg. Az imént körül irt vidék 45 □ mértföldre terül el és még a »gráczai harmadkori öböl«-be esik, de földtanilag itt nem nagy változatosságot mutat, mindazáltal majdnem kétségbe ejti a kartirozással foglalkozó geológot, miután az ott megfigyelhető lerakódások, — eltekintve az egy-két ponton talált Fossiloktól, — »kövület nélküliek«-nek nevezhetők s így sok helyen a pontosabb kor megállapítás eddig még nem biztos; e vidéken a feltárt rétegek lerakódási ideje alatt a körülmények dúsabb szervesélet fejlődésére nem valának kedvezők.

Lignit és barnaszén-telepek számos helyen nyomoztattak, úgy mint Alsó-Lendván, Budafán, Bánán és Börzönczén, de az előfordulási viszonyok oly kedvezőtlenek, hogy itt üdvös bányamívelés valaha alig várható, mint ezt több szerencsétlenül járt vállalat is bizonyítja.

M. úr igen helyesen cselekedett, midőn a m. k. földtani intézet mult nyári működéséről, az illető geológok havi jelentései alapján eme jelentését megírta és kiadta; mivel ez által lehetővé tette, hogy a nevezett intézet működéséről a csekély számú hivatalos egyénekon kívül, az érdeklődő nagyobb közönség is tudomást vehessen. Igaz ugyan, hogy az átvizsgált egyes vidékek részletes és tudományos leírása a földtani intézet évkönyvében fog megjelenni, ez azonban csak a gyűjtött anyag feldolgozása után, több idő mulva fog megtörténhetni s azonkívül e munkák nagy terjedelmük miatt nem is lehetnek átnézetesek s csak is a szorosán vett szakférfiak részére szánvák.

A földrajzi társulatok statisztikai átnézete.

1876. év végén.

74

Alapítási év	A társulat székhelye és neve.	A rendes tagok száma	Évi bevétel R. Markban	Évi államsc- gélje R. Markban	Alapítókéje R. Markban
1821	Páris , Société de géographie.	1343	57000	—	60000
1828	Berlin , Gesellschaft für Erdkunde.	608	19186	1500	40500
1830	London , Royal Geographical Society	3125	158680	10000	216900
1836	Frankfurt a M. , Verein für die Geographie und Statistk	366	4020	—	2570
1838	Rio de Janeiro , Instituto historico e geografice do Brazil	60	20238	16000	25800
1839	Mexiko , Sociedad mexicana de geografica	351	17670	17670	—
1845	Sz.-Pétervár , császári orosz földrajzi társulat	589	60700	48460	257000
1845	Darmstadt , Verein für Erdkunde und Verwandte Wissenschaften	60	390	—	—
1850	Tiflis , a császári orosz földrajzi társulat kaukázai osztálya	89	9300	6460	11300
1851	Irkutsk , a császári orosz földrajzi társulat siberiai osztálya	182	11000	6460	14500
1851	Hága , Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië	253	8480	1100	20360
1852	New-York , American Geographical Society	1400	28950	—	—
1856	Bécs , k. k. Geographische Gesellschaft	620	11590	4000	4800
1858	Genf , Société de Géographie.	83	664	—	—
1861	Lipcse , Verein von Freunden der Erdkunde	348	3064	—	—
1863	Drezda , Verein für Erdkunde	330	5291	150	2061
1867	Turin , Circolo geogr. italiano	120	918	—	—
1867	Vilna , a császári orosz földrajzi társulat északnyugati osztálya	48	323	—	3230
1876	Roma , Società geografica italiana	2026	23330	—	1045

Vegyes közlemények.

1868	Orenburg , a császári orosz földrajzi társulat orenburgi osztálya . . .	39	2135	—	15180
1869	München , Geographische Gesellschaft	322	1787	—	—
1870	Brema , Verein für deutsche Nordpolarfahrt	27	—	—	7185
1872	Budapest , Magyar földrajzi társulat	465	5146	—	4000
1873	Halle , Verein für Erdkunde	96	849	—	488
1873	Kiev , a császári orosz földrajzi társulat délnyugati osztálya	177	5330	—	10100
1873	Hamburg , Geographische Gesellschaft	352	4655	—	—
1873	Bern , Geographische Gesellschaft	30	—	—	—
1873	Amsterdam , Aardrijkskundig Genootschap	681	5600	—	—
1873	Lyon , Société de Géographie commerciale	?	—	—	—
1874	Bordeaux , Société de Géographie commerciale	290	2400	—	—
1874	Bécs , Verein der Geographen an der k. k. Universität Wien	46	335	8000	—
1875	Kairo , Societé tehedivale de géographie	344	53800	—	—
1875	Bukarest , Societatta geographica romana	143	10320	—	—
1875	Lissabon , Sociadade de geographia	100	2400	—	—
1867	Madrid , Sociedad geográfica	626	15000	—	—

A felsorolt társulatokban lefolyt változásokból kiemeljük, hogy a nagy deficit miatt fennállásában már-már veszélyeztetett darmstadti társulat az által tette szilárdabbá állását, hogy 1876. január havában a közép-rajnai földtani társulattal lépett összekötetésbe. A párisi földrajzi társulattól alosztályként kivált »Commission de géographie commerciale« 1876. május 22-én »Société de géographie commerciale« címen önálló társulattá alakult. A német afrikai társulat pár év alatt nagy névösszeget szerzett be, de jelentékeny eredményt nem volt képes felmutatni, s azért közelebről nagy változáson fog átmenni. Alkalmassint a belgák királya által egybehívott kongressuson alapított nemzetközi társulatban fogja folytatni működését. Az ujonnan alakult földrajzi társulatokról annak idején behatóan megemlékeztünk s most még csak az egy kairói földrajzi társulatot kell kiemelnünk, melyet a khediv támogat 4000 forintnyi segélyösszeggel. E társulatnak nagy fontosságú feladata van, mennyiben az Egytomon átkelő afrikai ntazók ott nem csekély fontosságú utbaigazításokat és tájékozást nyernek.

A kataszteri felmérés 1876-ik évben, felügyelőségi csoportban, zárkozva a megelőzött évi munkálatokhoz, Temes és Torontál megyék központi részeiből indulva ki, a Maros-vonal felé északnak hatolt előre, sőt Szöregnél a Maros-Tisza zúgot is elérvén, az, keletnek Ó-Besenyő és kis-zombori határ felvételével, ezen vidéknek szintén tetemes részét befejezé; végre pedig a Bács megyei munkálatokat is, Csongrád megye határától, a Tisza mentében, egész a volt titeli zászlóaljig fekvő 8 nagy község felmérésével megkezdette.

A munkálatok összes területi eredménye 94.⁶⁰ □ mértföldre rúg, melynek a fenebbiek szerint tulnyomó zöme Torontál és Temes megyére, 24.⁶¹ □ mértföld a 8 Bács megyei községre, végre egy csekély részben bizonyos, felmérés tekintetében egyelőre egészen mellőzött Krassó megyei községekre esik, melyeknek a munkálatokba bevonását, különböző beosztási és műszaki körülmények tették szükségessé.

Hátra van még tehát Temes és Torontál megyékből egy területet a Maros mentében, egy körülbelül 4, □ mértföldet tevő község csoport Versecztől keletnek, végre némelyes terjedékek, melyek befejezését a múlt évi árvizek lehetlenné tették.

A folyó évi munkálatok tehát mindenek előtt az ezen két megyebeli, még hátralevő részek befejezésére lesznen irányulva, azontúl pedig a rendelkezésre fennmaradó erő Bács megye felmérését a déli dunai határ szelektől fel felé haladva folytatandja.

A kataszteri háromszegellés, 3 osztályban, a jelen évi felmérési munkálatokhoz szükségeselt geodätikai alapok előkészítésével foglalkozott, és összesen 168 □ mértföldnyi területen, a hálózat mind négy rendű pontjainak kitűzését eszközölte; mely munkaeredmény, tekintettel a személyzet csekély létszámára, a munka terepen létező és az összelátást nagyban akadályozó számos ültetések, fasorok és erdősítésekre, valamint az alföldi síkon rendszerint uralkodó légtüneti viszonyok által okozott tetemes nehézségekre, — teljes elismerést érdemel.

Mi most a hazánkban eddigelé összesen felmért terjedékek statisztikáját illeti, ennek levezetése mellett, czélszerűnek mutatkozik úgy a könnyebb tájékozás, mint a közvetlenebb érdekeltség szempontjából, először el vonatkozni, a már régebben fölmért Horvát-Slavon megyéktől, Fiumétől és a tengerparttól, valamint az épen múlt évben végleg befejezett Horvát-Slavon határörvidéktől is — elvonatkozni végre az erdélyi megyéktől is — csak késő időkre tehető kilátásba.

Ezek kihagyásával tehát, a felmérés jelenlegi állása csak a szorosan vett magyar megyékhez volna viszonyítandó.

De itt ismét megelőzőleg szükséges, ezen ország részeknek, az 1876-ik évi XXXIII. t. cz. következtében szenvedett területi változásait konstatálni, hogy ezáltal, úgy az ez évi, mint a következő évek adataihoz, biztos egybehasonlítási alapot nyerhessünk.

Az ide vonatkozó főtényezők tehát következőleg csoportosulnak:

A magyar korona összes kiterjedése 5688,30 □ mértföldben vétetvén fel — ebből Horvát-Slaven országra, valamint az ottani határörvidékre egyelőre és az utóbbi területekre nézve, minden valószínűség szerint növekedést ígérő definitív adatok konstatálásaig levonandó 762,67 □ mfd. — Marad a magyar és erdélyi megyékre beleértve a volt magyar határörvidéket is = 4925,63, melyből ismét az arrondirozási törvény előtt a magyar megyékre a visszacsatolt partesekkel együtt 3970,78. Erdélyre pedig 954,85 □ mfd. esett. Ezen területből az erdélyi megyékhez csatolatott:

Kraszna és Közép-Szolnok egészen 57,42

Kövár vidékéből 46 község 8,31

Zaránd megyéből 66 » 17,35

Összesen 83,08 □ mfd.

maradt tehát a szorosan vett magyar megyékre ezen részek levonásával a fennebbi 3970,78 □ m. helyett 3887,10 □ m.; ellenben Erdély területe, mely volt 954,85 □ m. az arrondirozás következtében 1037,93 □ mértföldre növekedett.

A magyar megyék imént leve-

zetett 3887,70 □-nyi.

területéből 1876. év végével fel-

mérve volt 1963,71 □ m.

marad tehát még felméréndő . . 1923,99 □ mfd.

—T—

Rabszolgakereskedés a felső Nilus vidékén. Azon valóban emberies törekvések közt, írja a *Globus*, melyeket a belgák királya nemes keblű kezdeményezése folytán, Afrika bensejének átkutatására megalakult nemzetközi társulat lobogójára kiírt, joggal a legméltóbb helyet foglalja el a rabszolgakereskedés elnyomása. Kétszeresen szomorító tehát, midőn épen ily nemes törekvések nyilvánulása mellett arról kell tudomást vennünk, hogy ezen gyalázatos üzlet oly vidéken kezd ismét virágzani, melyen már már teljesen megszüntetettnek véltük lenni. Európai utazóknak az 1870.

és a következő évekről szóló jelentéseiből eset tudomásunkra, hogy az egyiptomi hatóságok erélyesen működnek, hogy a fehér Niluson üzött rabszolgakereskedést megszüntessék. Sir Baker nagy expedíciójának is ez volt a legfőbb célja, s ezen utazó azon véleményben volt, hogy ezen célját el is érte. A vízi út elzárása által, az élő kereskedelmi czikk kivitele leginkább Dar For felé vivő útra irányított. Ezen birodalom meghódítása által, azt hitték, hogy az emberiség eszméjének a diadal itt is biztosítva van. Azonban sajnosan kell kimondanunk, hogy újabb utazók megegyező tudósításai folytán meggyőződünk, hogy hitünkben csalódtunk; mert az egyiptomi hatóságok dicséretes buzgósága, a távol eső provinciákban, — hol az európaiaknak humanistikus törekvéseit csak idétlen alkalmatlankodásnak s jól kiérdemlett jogaiba való felesleges beavatkozásnak tekintik, — korántsem érvényesült a várt mérvben. Tudvalevőleg Egyiptomban a botbüntetés megvan szüntetve; mindazonáltal a fővárostól nem kell nagyon messzire mennünk, ha szemtanui akarunk lenni, hogy országos szokás szerint miképen osztják ki az igazságot a talpra alkalmazott ütlegek alakjában. Épen így áll a dolog a rabszolgakereskedés megszüntetésével is; melyet nemcsak a mohamedánok nem tartanak jogtalannak, hanem mely még a négereknél is, mint ős régi emlékezetet meghaladó intézmény áll fenn. Természetes, hogy ezen szégyenletes üzérkedés sehol sem virágzik jobban mint épen ottan, hol vagy a fejlődő kereskedelmi viszony, vagy a harcziás mozgalom a mohamedánt még eddig feltárva nem volt fekete lakosságú vidékekkel hozzák összeköttetésbe. Chartumban csodálkoznak azon, hogy most már alig szállítatik a folyón fel felé réz és üvegyöngy, melyet azelőtt elefántcsonttal való kicserélésre használtak, s hogy az utóbbi czikk még is folyton nagy mennyiségben érkezik meg. A talány azonban meg van fejtve, ha megtudjuk, hogy ezen elefántcsontért leginkább rabolt szarvasmarhával és rabszolgákkal fizetnek; mely utóbbiak bármelyik törzsfőnök által szívesen kicseréltetnek készletben, mintegy raktárban tartatnak, s gyakran a keleti partokon arab kereskedőknek eladatnak. A keleti és éjszaki kereskedelmi utak megnyitásának tehát azon szomorú következménye van, hogy a benszülött törzsek rabszolgák után sóvárognak, s ezeket fizetés gyanánt elfogadják. S mindez az egyiptomi hatóságok szemelátára történik!

—ba—

Az angol királynő egyszersmind „India császárnője.“ A The London Gazette m. é. április 28-án a következő proclamatiót

közölt: Mi titkos tanácsosainkkal egyetértőleg helyesnek találjuk s ezennel elrendeljük, hogy szokás szerint, minden alkalommal, és minden iraton, melyeken a mi címünk alkalmaztatik, a kegyelemlevelek, rendeletek, pátenstevelek, adományiratok, intézkedések és hasonlók kivételével, melyeknek hatálya ezen egyesült királyságok s ezek birtokain határán túl nem terjed a következő hozzáadás tétessék és pedig latinul ezen szavakkal »Indiae Imperatrix«, angolul pedig »Empress of India«. stb.

—ba—

Japan és Korea között 1876. febr. 26-án kötött szerződés szerint: 1. Korea szabad és független országnak tekintendő s Japannal a teljes egyenlőség alapján közlekedhetik. 2. Tizenöt hó lefolyása alatt a japáni kormány követeket küld Korea fővárosába a két kormány egymásközti viszonya megállapítására. Ezen követek ott addig időzhetnek, a meddig akarnak s Japanban bármikor visszatérhetnek. Hasonlóképen küldhet Korea is követeket Japanba, kik ott tetszésük szerint működhetnek, ott maradhatnak vagy bár mikor elutazhatnak. 3. A szokásos adó, melyet Korea eddig évenként Japannak fizetett, eltöröltetik. A szerződés többi pontjai a két ország közt megindítandó kereskedelemre vonatkoznak.

—ba—

A Laccadivekről. Ezen szigetek eddig a cananorei szultán Ali alatt állottak, ki is ezekért 10,000 rupia évi adót tartozott fizetni; miután azonban ezen kötelezettségének több év óta meg nem felelt a madrasi kormányzósághoz csatoltattak s Calicutból a közizagatás átvételére hivatálnokok utaztak ezen szigetekre.

—ba—

Hedsas és Jemen. Hadsi Rasid Bej ezredes társulatunk levelező tagja által megírt Hedsas és Sana történetébe Hedsas népessége 3.250,000-re, Jemen és Assiriájé 2.251,150-re tétetik s e szerint az Arab félsziget nyugati oldalán fekvő török birtokon 5.502,150 lakos volna.

—ba—

„Das Kaiserreich Brasilien“ auf der Weltausstellung von 1876. in Philadelphia. Rio de Janeiro 1876. (Ára 4 mark.) című kompendiumot adott ki a brazíliai kormány; melyből ezen ország politikai, physikai, statistikai anyagi és kulturalis viszonyait illetőleg biztos adatokat meríthetünk. A mellékelt vasuti és távirdai térképen kívül, a geographust különösen érdekli a mű első 100 oldala, melyek az ország területe, hegyei, folyói, klímája, terményei és népességére vonatkoznak.

—ba—

A föld népessége. Petermann Mittheilungjainak 49-ik pót-füzete szerint 1424 millióra rúg s ezek földrészek szerint a következőképen oszlanak szét:

Földrész.	Földr. ☐ mértf.	☐ Kilometer	Lakosok száma	Egy ☐ mfdre.	Egy ☐ kilo-
				eső lakosok száma	meterre
Európa	179,833	9.902.149	309 178,300	1,719	31,2
Ázsia	813,804	44.782,900	824 548,500	1,014	18,4
Afrika	543,614	29.932,948	199.921,600	368	6,7
Ausztrália és Polynesia	161,010	8 865,684	4,748,600	29	0,5
Amerika	747.040	41.134,154	85 519,800	114	2,1
Összesen	2.444,800	134.617,835	1423.917,000	582	10,6

1 földr. mértföld Bessel szerint = 55,0929081 kilometerrel.
—ba—

Argentínai lovak érkeztek Franciaországba, melyek a »Globus« állítása szerint darabonként 200 franczal olcsóbbak a magyar lovaknál. Argentiniából ugyan már régebben is szállítottak ki öszvérek, sőt lovak is, e kivétel azonban még eddig nagyobb mérvet nem öltött, s a kontinensen túl nem terjedett. Csak most kezd Franciaország lovassága számára La Platából hozatni lovakat; mivel saját tenyésztése szükséglete fedezésére nem elégséges. A délamerikai Pampászokon pedig oly sok ló van, hogy értékük csak is annyi, a mennyit bőrükért is meg lehet kapni. A két első kisebb szállítmány a nagy tengeri utat kedvező eredménnyel tette meg.
—ba—

A föld vasúthálózata az 1875-dik év végén 294,249 kilometer hosszú volt s ebből Európára 142,944 km., Amerikára 133,552 km., Ázsiára 12,302 km., Afrikára 2372 km., Ausztráliára pedig 3079 km. esett. Európa vasúthálózata az egyes országokra a következőképen oszlik el:

Németország	27,980 km.	Svájcország	2066 km.
Angolország	26,870	» Németalföld	1895 »
Franciaország	21,587	» Törökország	1537 »
Oroszország	18,488	» Dánia	1260 »
Magy.-oszt. monarch.	17,368	» Oláhország	1233 »
Olaszország	7704	» Portugal	1033 »
Spanyolország	5796	» Norvégia	555 »
Svédország	4138	» Görögország	12 »
Belgium	3517	»	—ba—

Humboldt-émlékek Amerikában.

Az 1875. november 7-én megjelent »New-Yorker Staatszeitung« ezeket írja: Bár Humboldt Sándor legtöbb munkájában messze kiterjedő tanulmányainak legnevezetesebb forduló pontjával a nagy amerikai utazást tüntetik fel — mely utazást 1799 június 5-étől, 1804. augusztus 3-ikáig tette meg — mégis majdnem teljesen ismeretlenek ezen a kutatási expedíciók történetében páratlan, tisztán tudományos érdekű magán vállalatnak részletei. Ama 30 főlíó kötetre terjedő utazási mű, mely a fáradhatatlan tudós és számos munkatársainak szorgalmát húsz évig foglalkoztatta, nem véve figyelembe a növénytan, állattan és földrajz körében eszközölt részletes kutatásokat, csakis a venezuelai, kubai és mexikói tartózkodásról szól kimerítően. Sokkal későbbi alkalmi iratok — 1837 és 1838-ban — az ekuadori fensíkon tett utazást, beszélnek meg; de nem írta le Humboldt s így még mostanáig senki sem írta le majdnem az egész ujgranadai tartózkodást (1802 márt. 30-tól 1802 június 6-ig), azután a Lina és Guayaquilban töltött időt (1802 október 23-tól, 1803 február 15.) s végre az Egyesült-Államokban való tartózkodást (április 29-től, 1804 május 19-ig).

Az 1872-ben megjelent három kötetes Humboldt-biographia óta, a melyet Bruhns Károly lipcsei tanár a legelső német szak-tudósokkal egyetemben írt, úgy látszik, hogy az előbbi tulzott Humboldt-imádás, a nyugodt Humboldt-tanulmányozásnak engedett helyet. Az újabb kutatások közben Humboldt műveinek tartalma mindinkább háttérbe lép és Humboldt személyisége kezdi mindinkább s méltán — magára vonni a közfigyelmet. Nemsokára várhatjuk Humboldt válogatott leveleinek kiadását, a mely levelek jellemzik a harmincz, negyven éves koru férfit. A berlini csillagvizsgálóban őrzött német, francia és spanyol nyelven írott naplók, igen sok érdekes anyagot tartalmaznak, a még ismeretlen utazási időszakok megismerésére és az utazó jellemzésére; remélhető, hogy ezen anyagok, ügyes kéztől feldolgozva, nemsokára a közönség tudomására jutnak. Ezekhez

járul még, hogy Humboldt, mint spanyol királyi biztos, utazásáról rendes tudósításokat küldött a madridi természettudományi társulathoz; ezeket a tudósításokat, melyek a tudós szellemi műhelyére élénk világitást vetnek, az új (1872 óta fennálló) madridi természettudományi társulat közölni kezdte; míg a spanyol kormány soha sem ügyelt rájuk. Végre bírunk még egy egész sor ide tartozó, de még figyelemre épen nem méltatott, anyagot: az Amerikában található Humboldt-émlékeket, melyeket most kell összegyűjtenünk, ha be nem akarjuk várni megsemmisülésüket.

Az első német bogotái követ, Dr. Schumacher, most a new-yorki német consulátus főnöke, Bogotában való több évi tartózkodásakor, megkíséرتette Ujgranadában, a mostani Kolumbiában, a Genius ragyogó nyomdokait felkutatni, és tanulmányainak eredményeiről nem rég Bremában, szülő városában, a következő tudósítást olvasta fel.

»Nagy utazási művének bevégeztét Humboldt ázsiai utazása akasztotta meg (1829 ápril 12, — december 28.); e műnek utolsó kötete, a leíró részben a harmadik, a Kartajena de las Indias kikötőnél végződik, a mely századunk elején az ujgranadai királyság legnagyobb kikötője volt. Ezen uti leírás folytatása szerzőjének kívánságára, ki ezért párisi kiadójának állítólag 9500 frank bánatpénzt fizetett, nem került a nyilvánosság elé; itt tehát nagy hézagra akadunk, a melynek betöltésére hozott néhány adatot Kolumbiából azon előadás.«

Kartajenában ismerkedett meg Humboldt az ottani kereskedők előjárójával, José Ignacio Pombával, ki a turbakoi magaslatokon épült nyaralóját felajánlotta Humboldtnak lakóhelyül. Pomba igen tanult ember vala, a kinek Humboldt sokat köszönhetett. Ama magányos helyen értesült a német tudós legelőször a Kordilleriáknak állítólagos sülyedéséről ama Darieni földszorosnak déli részén, melyet gyarmatosítási szándékból Antonio Cabalero y Góngora érsek és alkirály kutatott át legelőször. Ignacio Cavero, volt titkára ama jeles uralkodónak, tudósította Turbakóban, »Baron de Umbon«-t — egy még meglevő iratában — hogy az atlanti és a csendes óceán közt áthajózható összeköttetés lehetséges még pedig a Napipi folyó és Kupika tengeröblön keresztül, mely érdekes utat legujabban a Commander Thos. O. Selfridge, L. P. Pull és Fr. Collins kapitány vezénylete alatt álló éjszakamerikai expedíció kutatott át. Cavero össze is szerezte amaz anyagot, a melyre Góngora gyarmatosítási vállalata támaszkodott, t. i. Juan Donoso kapitány 1780. évről keltezett tudósi-

tását és térképét. Humboldt soha sem volt a kérdéses vidéken, ámbár most ottan, a Pacific-on, létezik egy Humboldt tenger-öböl. Félíg romban áll még ma is Turbakóban, ez indiánoktól lakott faluban, a Humboldtól egykor tizennégy napig lakott, még elég szép nyaraló, nem messze a híres iszap-tűzhányóktól, óriási fák középett s szabad kilátással a Santumartai Sierra Nevadara; az idő jól megviselte a szorgalmas tanulmányoknak eme magányos tanúját.

A Magdalena folyó 45 napi fáradságos megjárásáról egy térképnek négy lapja beszél, mely térkép későbbben a nagy Humboldt-Atlas 24 táblája számára értékesítettett, de a melynek eredetije, a szélére irt számos megjegyzések miatt még ma is érdekes. Ezen útjában értesítette őt Mariano Montenegro az Atlantik és Pacifik vizek között fekvő vékony válaszfalról, a mely Khokó tartomány belsejében létezik. Hondában végződött a folyón való út, innen Humboldt a santanai ezüsbányákhoz utazott, melyeknek előljárója, Juan d'Elhuyar, barátja volt; barátjának csak sírját találta, de kötelességének érezte a halála után rágalmozott férfiút egy meleg hangú, szakszerű iratban védelmezni, mely iratnak eredetije még ma is meg van. Santanából a közeli Mariquitába ment, a hol az új granadai királyság növénytani expedíciójának épületeit látogatta meg. Az épületek a földrengések daczára még ma is fennállanak. Honda, Mariquita és Santana térképei, Délamerika belsejének eme ritka topographikus képe, diszítik a Humboldt-Atlást, míg az eredetijük úgy látszik elveszett, az 1834-ki kiadás különösen S. Roulinnak mérésein alapszik. Ezután következett a 15 napi hegyutazása bogotai fennsík felé, melyet Humboldt 1838-iki akadémiai felolvasásában fényesen irt le; ez útnak fontos eredménye a folyó völgy és a főváros mögötti hegyek közti térnek nivellirozása volt, mely munkának eredetije még ott meg van.

Ezután Bogotába vonzotta őt azon kívánság, hogy a kadixi agg botanikust José Celestino Mútit, a növénytani expedíció igazgatóját megismerhesse. Ide érkezte 1801 július 6-án fejedelmi pompával fogadták, e fogadtatáson Pedro Mendinueta y Musquiz alkirály és Fernando del Portillo y Torres érsek képviselői is részt vettek. Az ottani nemzeti egyetemen található Humboldtnak egyik legsikerültebb arczképe, mely mint a Bruhns tanár birtokában lévő számos arczképpel való összehasonlításból kitűnik, a 35 éves férfiut ábrázolja; ez a kép egy nagy, és bizonyára Európában készült olajfestmény, melyet Humboldt ajándékkép küldött Mú-

tisnak, de csak ennek halála után juthatott rendeltetési helyére. (1808. szeptember 2-án. †) Mútiis ugyanis gazdag és rendkívül hecses botanikai képgyűjteményéből bogotai vendégének igen számos lapot ajándékozott: Humboldt ezért óriási művének 1808-ban megjelent első kötetét bogotai barátjának képével díszíté. Még most is emlékeznek sokan a csendes Andes-városban azon udvarias és szeretetreméltó férfiúra, ki a régi indiai nyelvek és a fiatal hölgyek versei, statistika, vagy csillagászat, özvönvíz előtti csontok és egyházi képek, virágok, halak, madarak, faragott művek és régi felfedező utak, politika és földtan, szóval minden tudni való iránt élénken érdeklődött. Még nem régiben meg voltak ugyanott Humboldtól a következő emlékek: számos magaslati mérések, több megjegyzés a suachai Mastodontokról, egy igen beható s még ma is értékesíthető jelentés a zipaquirái sóbányákról; ezt a jelentést eredetileg francziául írta, később spanyolra fordították. 1872-ben még meg volt ott az 1801. aug. 4-éről keltezett önéletrajzi leírás, melyet Humboldt oly kalligraphice írt, hogy saját írásának csak az ismerheti fel, a ki a berlini könyvtárban őrzött híres mexikói kéziratot látta. Ez az önéletrajzi leírás azt az időt tárgyalja, melyben Humboldt elállva szándékától, hogy katonává lesz, s megszabadúlva azoktól, kik őt a jogi pályára kényszeríték, a természettudományokra adta magát. Dr. Schumacher lemásolta e kéziratot s felolvasott belőle több helyet. Ennek az igen különös életrajzi vázlatnak a lenyomatását 1839. novemberében maga Humboldt tiltotta el; azért csak annyit mondhatunk e becses ereklyéről, hogy különösen a frankfurti tanulmányi éveiről és a Wildenowual való első összejövételről beszél. »Mily hatású volt ez a látogatás egész életpályámra nézve! E nélkül nem írnam e sorokat az ujgranadai királyságban.« Különösen behatólag Forster Györggyel tett angol utazást beszéli meg. A természetvizsgáló geniusza bámulatosan tükröződik vissza a távol földek utáni ellenállhatlan vágyódásának vázolásában és ama mély melancholiában, melyet ezen szívbéli kívánságának reménytelensége idézett elő benne. Bogotában megemlíti Humboldt ama benyomásokat, melyeket a mindenhová terjedő, hullámzó és messze földeket összekötő oceán első megpillantása keltett fel benne, a haagi tenzerparton tett búskomor sétáit, az amsterdami hajógyárban való gyönyörködését és amaz örömkönyveket, melyeket tengerképek és a világ körülhajózására való gondolatok csaltak ki belőle.

1801 szeptember 9-én indult el Humboldt Bogotából és

meglátogatá mindenekelőtt az irononzoi hidat, eme nagyon csodálatos óriási sziklahasadékot; hol a mélységet áthidaló kövön még ma is olvasható nagy betűkkel: „Humboldt 1801.“ Azután a még most is teljesen elhagyatott új-granadai közép Kordilleriákon keresztül a Kauka-völgybe utazott, hol a legérdekesebb dél-amerikai tűzhányó telepet, mely egész Peruig terjed, ő látogatta meg legelőször. Különösen ennek átkutatása és a földdelejtesség tanulmányozása, a melynek általa hirtelenében készült vázolata még ma is megvan, kötötték őt le egy egész hónapig Popayanban. Dr. Schumacher megemlíti, mint írta le neki Pan-kow A. ottani német tanító ama házat, melyben Humboldt lakott; ez a ház Francisco José de Caldasé volt, ki Amerikában egelső követője volt Humboldtnak. Ott az „ultima Thule“ magányában élt mindekkoráig az a csillagvizsgáló és földmérő, ki önkészítette eszközökkel fáradhatatlanul tett megfigyeléseket és véghezvitt méréseket azon majdnem teljesen elvadult tartományban. Cálidas később Humboldt ösztönzésére megismerkedett Mútissal és nemsokára a bogotai csillagvizsgáló egyetlen és első igazgatójává lett; e csillagvizsgálónak 1802-ben történt felépítésére Humboldt szelleme volt befolyással. Eme most elhagyatott épületben, mely a Mútistól Bogotában alapított, természettudományi intézetek egyetlen maradványa, még sok ideig volt található egy a Humboldt útifelszereléséhez tartozó szögmérő, melyet Pomba popayani természetbúvár barátjának, Cálidasnak ajándékozott.

Popayanhoz közel a pompás Kauka-völgyben fekszik el Llanító, hol Humboldt a bájos Manuela vendége volt; 1866-ban José Maria Vergara y Vergara, bogotai tudós, leírta Humboldt lakását s ama pompás, másutt nem termő Kanehl-fákat, melyeket H. maga ültetett, ama szép tengeri cseresznye-fát, a melynek héjában még ma is olvashatólag van bevésve „Alejandro de Humboldt.“

Cáldással legelőször 1802 január 4-én a Quitó melletti Ibarrában találkozott legelőször. Eme főváros közelében fekszik a kedves Chillo, mely akkor Selvalegre marquis birtoka volt, ennek lakóházában található még ma is az utazónak egy rozsul festett arczképe, mely különösen a porosz királyi főbánya-tanácsos udvari egyenruháját igyekszik másolni. Ezenkívül a quitói Humboldt-émlékekből nem maradt egyéb fenn, mint a régi várost átölelő vulkánok igen becses térképe. Azt a házat, melyben Humboldt mint Ruiz de Castillo elnök vendége tartózkodott, még nem régiben mutogatták. Tudományos munkálatait az ottan töl-

tött öt hónap alatt a gazdag spanyolok nyaralóiban végezte, ugyane spanyolok gondos ápolásától lábbadt Aimé Bonplaud (az úti-levél szerint Humboldt titkára és segéde) folytonos lázrohamaiból fel.

A Humboldttal való társalgás Cálidas szellemében a legpompásabb terveket és eszméket érlelt meg. Ily rövid idő alatt még csak nagy ritkán lobbant fel oly erőteljesen és tartósan egy törekvő lángész a nagy férfiú tüzénél. Cálidas mindjárt írt Mútishoz a Humboldttal való társalgásáról és eme még meglevő nagy lelkesültséggel írt levelek, mindennél jobban tanuskodnak a német tudósnak idegen égöv alatt és idegen emberek közt kifejtett működéséről. Cálidas rövid tudományos pályája, mely egy Bogotában kiadott hetilapban (1808—1811) tükröződik vissza, Humboldt amerikai utazásának legszebb emléke. Ama nagyreményű tudós Bogotában halt meg 1816-ban a bakó kezei által, mint Spanyolország ellen küzdő szabadsághős, és Humboldt később soha sem említé nevét, a nélkül, hogy egyszersmind keserűen meg ne rójja az az idei spanyol kegyetlenségeket.

Cálidas 1802 június 6-án nem követhette mesterét és pártolóját Quitóból dél felé, hanem helyettesíté őt Selvagre marquis fia, Carlós Montufar, kit 1816-ban szintén agyonlőttek.

Humboldt Cálidassal legutoljára Guayaquilban találkozott, hol Peruba való utazása után — 1803 február 15-én — Dél-Amerikának búcsút mondott. A megelőző hónapban a vulkán dörgései közben szerkesztette a folytonosan tevékeny férfiú növénytani földrajzának első tervezetét; ez amerikai útjában már a második rendszeresen összefüggő tudományos munka volt. Egy igen elismerő ajánlás kíséretében elküldé művét Guayaquilból Bogotába, „Mútishoz, az amerikai természettudományok patriarchájához“; e művet francziául írta és még ma is meg van ama gondos spanyol fordításban, melyet a tehetséges természetbúvár Jorge Padeo Lozano eszközölt. A növénytani földrajz emez epochális terméke kétszeres szerkesztésében, mindennél jobban mutatja Humboldt kutatásainak gyors előmenetelét; a guayaquili tervezet, az 1805-iki minta-műnek előzője, melynek német kiadását Goethének ajánlotta szerző, igen nagy biographiai érdekekkel bír. A Chimborazonak nagy képe, mely ezen értekezést díszíti, vázlat alakjában még nem régiben fel volt található Mútis papirjai között; ezen igen fontos és kétségtelenül sok Humboldt-émléket tartalmazó hagyaték még felbontatlanul, de jól megőrizve hever Madridban, hová 1816-ban vitték.

Humboldt mindig őszinte barátja volt úgy az igyekvő népeknek, mint a hasontörekvésű férfiaknak; ő volt Európában az első elfogulatlan Amerika-ismerő és e földrész iránti barátságát mindig megőrizte; erről tanuskodnak a távol Bogotában tartózkodó Bolívar Simon, Antonio Zea Francisco és Narina Antoniával folytatott levelezései. Úgy látszik azonban, hogy a későbbi háborúskodások e levelezéseket kipusztították Bogotából. 1822-ben érkeztek Bogotába Jean Baptiste Boussingault és Mariano Eduardo Rivero a bányák emelése végett és Humboldt Dél-Amerikáról majd mindenik később írott művéből kitűnik, hogy e férfakkal élénken közlekedett. Bogotában vannak még korábbi időkből származó Humboldt-emlékek: a Felipe Bauzához írott levél, ki már 1787-ik mialaspinai expeditió óta ismert hydrograph volt Madridban, ki 1823-ban mint alkotmányhü üzetett ki Spanyolországból (†. 1833.), az Agostin Codazzihoz írott levél, ki nagy kartograph volt, s munkás életét Venezuela és Új-Granada földrajzának szentelte, még pedig sikeresen.

„Az embernek mindig a nemes és jó után kell törekednie“; ezek voltak Humboldtnak utolsó szavai, melyeket európai barátjaihoz intézett, midőn 1799-ben Amerikába utazott, hogy elhatározásához mindvégig hű maradt, még ezen közlemények is bizonyítják, melyeket most közzé tettünk.

Reménylhető, hogy a dr. Schumacheréhoz hasonló kutatók Humboldt gazdag úti életének még ismeretlen időszakaira világosságot fognak deríteni; hiszen hasonló kutatások Humboldtnak olyan tartózkodási helyeiről, melyeket maga is lért (Karákas, Havana, Mexiko), Rójas, Vesga és Alaman alkalmi gyűjtései folytán nem csekély művelődés-történelmi anyagot derítettek fel.

Humboldtnak új-granadai útja bővebb megfigyelést érdemel, mint útjának bármely más része. Mert egyrészt még ma is keveset tudunk Új-Granada belsejéről, Stübel Alphons és Reiss Vilmos ugyanis nagy kutatási útjokat még ma sem hozták a nyilvánosságra; s másrészt hét évtized és számos függetlenségi harcz még ma se változtatták meg a lakosságot, úgy, hogy Humboldt szavai még maig is érvényesek. Azonkívül a már később sokat átutazott Pacific-vidéken való tartózkodás is nagyérdékű, különösen Limának legújabbkori történetére nézve. Érdekes volna még pontosabban értesülni ama rövid, de tartós benyomásokról s ama még sokáig fenntartott összeköttetésekről, melyek Humboldt Philadelphióban való tartózkodásának eredményei.

(Z. der Gess. für Erd.) zu Berlin.

Az angol éjszaksarki expedícióról.

(*Vámbéry Árminnak f. é. febr. 22-én tartott felolvasásából.*)

Az éjszaki sark kikutatása felett, Angliában már régi idők óta hosszas és heves viták folytak, melyben a politikai pártok állottak szemben egymással. A liberális pártnak tagjai Gladstone, Lowe Robert és mások abban a nézetben voltak, hogy a tervezett expedíciónak nem lenne annyi anyagi és tudományos haszna, hogy államsegélyt lehetne adni számára. A konzervatívok ellenben Derby s Disraeli az államsegély megadatása mellett küzdöttek. A hosszasan folytatott s egy időre megszakított vitát felélesztették az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció sikere után. Ez felébresztette az angolok nemzeti büszkeségét és tettvágyát. Az expedíció sikere az eszme barátainak erős érveket adott kezébe, s így létrejött a régen tervezett expedíció. Az államsegélyt megszavazták, s az expedíciót a szó szoros értelmében pazarul szerelték fel, sőt még felesleges dolgokkal is ellátták, s így többek között két papot is vittek magukkal. Az expedíció számára két nagy s már több czethalászatban részt vett hajót vettek meg, s azt minden tekintetben felszerelték. A vállalat vezetését a híres Nares György admirálra bízták, ki életéből 36 évet töltött tengeren, s utóbbi időben mint a Challenger expedíció vezetője nagy névre tett szert. A kitünően felszerelt két hajó a »Discovery« és »Alert« 1875. május 25-én indult el Angliából a nagy számmal egybegyűlt nézők üdvkívánatai között. 37 napon át hajózott az éjszaki Atlanti Óceánon míg július 6-án Grönland nyugati partján fekvő dán kereskedelmi telepre, Discoba érkezett. Két hajó önkénytelenül kísérte őket jó messze éjszakra. A »Valorous« hajón utánuk küldött élelemmel és szénellátással magukat július 17-én a Waigat úton eveztek éjszak felé s 21-én Upernavikba, a Grönlandon fekvő második nagy gyarmatra értek, hol Petersen nevű eszkimo tolmács csatlakozott hozzájuk. A Baffin öbölben elvált a két hajó egymástól, s mindenik ment a jégben utat keresni magának. A »Discovery« a benszülöttekkel a Cap-York felé, »Alert« pedig a Carey szigetek felé evezett, hová július 26-án mindketten meg is érkeztek. A jeles admirál a Smith szoroson hatolt át a jégtáblák s roppant veszélyek között egész a Robin csator-

náig jutott az éjszaki szélesség 82° -áig, hol végre meg kellett állapodniok. Midőn a part jege elég erős volt, szánokon tettek kirándulásokat, hogy a vidéket kikutassák. Markham parancsnok Parr és May hadnagyokkal, sept. 25-én elindult két könnyű szánal, melyeket kutyák vontak, hogy a Henry József fokat kikutassák. Október 5-én visszajött s jelentette, hogy egy 650 meter magas hegy emelkedik fel $82^{\circ} 48'$ éjszaki szélességtől észak-nyugat felé mintegy 60 tengeri mértföldnyire egészen a $83^{\circ} 7'$ éjszaki szélességig. A föld déli belsejében magas hegyeket látott, észak felé szárazföldet nem látott. Két nap mulva még egy kirándulást tett Markham s most a $82^{\circ} 44'$ éjszaki szélességig hatolt előre, hol egy élelem raktárt állított fel s attól két tengeri mértföldnyire hatolt előre. Október másodikán Nares kiküldötte Rawton hadnagyot, hogy a Discoveryvel összeköttetésbe tegye magát. A hadnagy azonban október 12-én eredmény nélkül tért vissza, utját kilencz tengeri mértföldön át a bizonytalan jég zárta el.

A szánokon tett kirándulásokból visszatérve előkészületeket tettek a telelésre. A hajót fedél alá helyezték, s az élelmet és készleteket partra szállították. A téli sötétség 142 napig uralkodott, de az expedíció emberei mégis megőrizték vígságukat és megalégedésüket. Egész napon át rendes munkával levén elfoglalva, az idő is hamar telt el. A legénység a szokásos különféle hajómunkákkal volt elfoglalva nappal, este különféle szórakozást és mulatságot rendeztek számukra. A hét öt estéjén Markham és más tiszték a hajó alsó részén iskolát tartottak, melyet elég számosan látogattak, minden csütörtökön felolvasásokat rendeztek, voltak ének- és színelőadások is, melyeknek rendezésénél Markham játszta a főszerepet és minden iránt élénk érdeklődést tudott ébresztetni. Néha vadászni is jártak, s délben csillagos ég alatt költötték el ebédjüket. A papok néha prédikáltak a vállalat embe-reinek, s így lassan-lassan elfogytak a tél és setétség napjai. Az egészségi állapot oly kedvező volt, hogy csak egyetlen ember veszett el skorbutban. Télen Markham és Giffard hadnagy vezettek delejes észleléseket, Aldrich a meteorológiai tüneteket vizsgálta, Parr hadnagy csillagászattal foglalatoskodott. A természetrajzi gyűjtéseket Fielden kapitány és dr. Moos eszközölték. Tavasszal szánokon nagyobb kirándulásokat tettek. Egy-egy kirándulásnál egy szánon 7 közlegény s egy tiszt vett részt. 8 szán indult el három irányban, s így e kirándulásokon összesen 64 ember vett részt. Az első kirándulás keletre történt Grönland észak-nyugati partjáig, melyet elérve azon nevezetes fölfe-

deztette, hogy a partok délfelé hajlanak. A másik kirándulás a Grantland partján haladt végig s tudományosan kimutatta, hogy az nem nyulik fel egész az éjszaki sarkig, mint azt kezdetben általában hitték, hanem nyugat felé szintén lehajlik. A harmadik kirándulás Markham vezetése alatt egyenesen éjszak felé tartott s a 83°23' alá ért, a legmagasabbra, a meddig még ember jutott. A hőmérő egész 45°-ig süllyedt s nagy nehezen lehetett e mellett theát készíteni; mert a már felmelegedett vizet is rögtön jéggé fogyasztotta a szalonna, melyet enyhítés véget bele dugtak. A bort s szeszes italokat baltákkal kellett szétarabolni. Legszerencsésebbek voltak a pemmicannel, mely húst az eszkimok módjára készíték, s a kétszersültekkel. Beaumont s Parr a két oldal expedíció vezetői szerencsésen jártak, de Markham embereinek egy része a skorbut áldozata lett, s ők maguk is nagy bajjal tudtak szabadulni.

E szán-kirándulások ápril 3-án vették kezdetüket. Az ilyen kirándulások rendkívüli nagy óvatossággal és nagy készületekkel szoktak történni. Markham 70 napra rendezte be szánját, őt kísérte továbbá a dr. Moss és White mérnök parancsnoksága alatt álló más három szárny csapat. Aldrich hadnagy egy Giffart hadnagy parancsnoksága alatt álló szánkisérettel a Grantland éjszaki és nyugati részét ment kikutatni, haladva azon a vonalon, melyet a múlt év őszén felfedeztek. Azalatt, míg ezek az „Alert“ hajón történtek, kedvező hírek érkeztek a „Discovery“ hajóról, melyeket Rawson és Egerton hoztak onnan. Ősszel nem tehetek ugyan szán-kirándulásokat, minthogy a téli kikötő jege folytonosan zajlásban volt, de a telet jól és vígan töltötték s csak egy súlyos betegség fordult elő. Június 8-án Parr hadnagy, a Markham-féle expedíció egyik szárnyparancsnoka váratlanul azzal a hírrel tért vissza az Alerthez, hogy a Markham csapatának embereit nagy mérben megtámadta a skorbut és gyors segílyre van szükségök. Nareş admiral még azon éjjel indult útra két nagy osztaggal és segílyt, illetőleg menekülést hozott azoknak, kiknek számára az még későn nem érkezett. Markham erélyes és kitartó munkásságának köszönhető, hogy a legmagasabb pontot, melyet ember lába még nem érintett, elérték.

A visszaérkező expedíciót nagy ovátiókkal fogadták; Narest báróvá emelték s habár be kellett bizonyítania, hogy emberei nem hanyagsága s különösen nem a citromsav hiánya miatt estek a skorbut áldozatául, egész Anglia diadalmaskodott a tudományos vívmányok felett. Legszebb eredménye azonban ezen expedíció-

nak az volt, hogy az Egyesült Államok kormánya is tervelt expedíciót éjszakra s pedig azon fontos kikötéssel, hogy saját területének éjszaki részén fokozatosan mindig feljebb kolóniákat fog felállítani, hogy így a tudományos vívmányok biztosítva legyenek.

A török vasutak stratégiai szempontból.

A vasutak minden háborúban jelentékeny szerepet játszanak. Különösen fontos szerepük jutott Törökországban, hol az egyéb közlekedési eszközök csak nagyon csekély mérvűek és nem igen jó karban vannak tartva. A török vasutakat a »Hakikat« című török lap nyomán fogjuk ismertetni különös súlyt fektetve a stratégiai szempontokra. Az ismertetés keretébe vonjuk az oláhországi vasutakat is, melyeket politikai és katonai szempontok a török vasutakhoz kapcsolnak. Az ázsiai török vasutakról keveset szólhatunk. A nagy vonal, mely a Kaukaszus vidékét Karsz, Erzerum, Szivasz és Angora érintésével összeköti az Archipelagussal és a Márvány tengerrel, még csak két ponton Szkutariban és Szmirnában van megkezdve. A szkutarii vonal csak Iszmidig van tervezve, 100 kilométernyire keletre Sztambultól. Szmirnából a vasút Anatolia közepéig, a 20,000 lakóval biró Alasehirig, 170 kilométernyire keletre Szmirnától közlekedik. Alasehir az a pont, hol a Kis-Ázsia különböző vidékeiről árúczikketek szállító számtalan karaván megállapodik. A Szmirna-alasehiri vonal jelentékenyen megrövidíti a Kis-Ázsiából Bulgáriába szállított csapatok útját.

Az Európai-Törökország vasút-hálózata négy fővonalból áll:

- 1) A boszniai vonal, Szalonikból Uszkübön át Banjalukáig.
- 2) A szerbiai vonal Konstantinápolyból Adrinápolyon és Szófián át Belgrádig.
- 3) Az oláhországi vonal, Várnából Orsováig.
- 4) Az archipelagusi — dnieszteri vonal Dede — ágtól (az enoszi öbölből) Szucsaváig (Moldvának legéjszakibb pontjáig), Adrinápoly, Ruscsuk, Bukarest és Galacz érintésével.

A szaloniki — boszniai vonal 463 kilométernyi hosszúságban munka alatt van, de kár hogy két ágra van osztva. A legfontosabb ág Szalonikból indul ki, áthalad a Vardár völgyén, érinti Uszküböt, átlépi a Balkánt e város és Pristina között, s most Mitrovicánál állapodik meg, 40 kilométernyire Novi-Bazartól, miután 360 kilométert befutott.

A munka alatt levő vonal érinti Novi-Bazart, Boszna-Szerájt, Travnikot, Bánjalukát, Novit (Unna mellett) és Doberlint, hol az osztrák-magyar hálózattal találkozik, mely Triesztbe és Bécsbe vezet. A Doberlintől Bánjalukáig való 103 kilométernyi vonal munkában van s Bánjalukától Travnikig mintegy 80 kilométernyire befejezettek tekinthető.

E vonalnak nagy fontossága lenne, ha a háború Szerbiával újra megkezdődnék. Nagy könnyűséget nyujtana a Montenegro ellen működő hadsereg élmezésében és megerősítésében is. A doberlin-banjaluka-travnikai vonalat csak osztrák-magyar részről használhatnák.

A szerbiai vonal, mely a Boszporustól Belgrádig vezet, 600 kilométernyire munkában van. Konstantinápolyból indul, érinti Adrinápolyt, Filippopolt, Tatár-Bazardsikot, átlépi a Balkánt, melynek északi részén Ikhtimánt érinti, Szofiából 50 kilométernyire délen. Ikhtimántól kezdve a vonal munka alatt van, a Dunáig fog haladni Nis, Szendrő és Belgrád érintésével.

Katonai szempontból e vonal elsőrangú fontossággal bír. A katonaszállítást a Balkánon át még hadművelet közben is lehetővé teszi, akár Szerbiával viseljen Törökország háborút akár a bolgárokkal.

Kereskedelmi szempontból a konstantinápoly-ikhtimáni vonal a birodalom egyik legfontosabbika.

Az oláhországi vonal a Balkánok északi részén fekszik. 682 kilométernyi hosszúsága van, melyből a Dunától délre csak 224 esik a tulajdonképeni török területre; a 458 kilométer Oláhországban van. Az egész vonal már régen forgalomban van. A várnai kikötőből a Fekete tenger mellől indul ki, átszeli Sumla vidékét és Ruscsuk mellett a Dunánál végződik. Oláhország területén Ruscsukkal szemben Gyurgyevo mellett halad el, érinti Bukarestet, hol nyugatfelé halad a Vaskapuhoz, érintve Szlatinát, Krajovát és Uj-Orsovát. E helyen Baziástól néhány kilométernyire a Dunánál megáll, az osztrák-magyar vasút végállomásánál, mely Temesváron át Budapestre és Bécsbe visz.

Katonai szempontból nehéz megállapítani e vonal fontosságát. Nagyon alá van rendelve a beálló eseményeknek és leginkább Oláhország jövő szerepének, mely földrajzi fekvésénél fogva, semmi esetre sem lehet semleges egy Török és Oroszország között kitörendő háborúban.

Most az orsova-bukaresti vonalat használták az orosz önkéntesek és katona csapatok a Szerbországba való vándorlásban.

A mi a Varna-ruscuki vonalat illeti, az most a Bolgárországba való csapatok szállításánál a főszeret játszsza.

A negyedik és legutolsó nagy hadászati vasut-vonal az Archipelagust köti össze a Dunával és Dnieszterrel. 1165 kilométer hosszúsága van, melyből a tulajdonképeni Törökországra a Dunától délre csak 500 kilométer esik; a többi Oláhországban van.

A vonal déltől éjszakra húzódik, Dede-ágnál, az Archipelágus kikötőjéből, a Marica torkolatánál az Enosz városról elnevezett kikötőnek éjszaki partjánál veszi kezdetét. Érinti Adrinápolyt, és megállapodik Jambolinál, a Balkán déli részén. E vidéken, a hegyen át egy 102 kilométernyi befejezetlen vonal van Jamboli és Sumla között. Sumlától kezdve a vonal Bukarestig összeesik a Varna és Orsova közöttivel. Bukaresttől kezdve Galaczig kelet felé hajlik, azután a Moldava völgyén halad felfelé Adsind, Roman és Szucsáva érintésével Csernoviczig. Itt a galicziai vasutakhoz csatlakozik s Lembergen át Krakóba vonul.

Románból egy mellékág kelet felé Jasszin és Kisenefen át Odesszába megy.

Ez az egyedüli út, melyen az oroszok csapatokat szállíthatnak Oláhországba. Azért tették Kisenefbe a dunai hadsereg főhadiszállását.

Végezetül meg kell emlékeznünk egy vonalról, mely 63 kilométernyi hosszúságban Kösztendsétől a Fekete tenger kikötőjéből, Várnától 130 kilométernyire északra, a Duna mentén Reszszava és Hirsova között Csernavodáig terjed. Ezt a vonalt lehet használni a várna-ruscukival együtt az aldunai erősségek élelmezésére és lőszerrel való ellátására.

Az egyes vonalokat felsoroltuk anélkül, hogy katonai eshetőségek és haditervekre tekintet vetettünk volna. Ez tisztán tárgyilagosságot ismertetésünk keretén kívül esik. E. B.

A földrajz halottai 1876-ban.

Baer Károly Ernő, jeles természettudós s korunk legnagyobb geographusai egyike, született 1792 február 29-én Piepen Esthlandban; meghalt rövid betegség után november 28-án Dorpatban. 1810—14 a dorpati egyetemen orvostudományt tanult s ugyanott promoveáltatott orvostudorrá, mely alkalommal a következő című értekezést adott ki: »Dissertatio inaug. medica de

morbis inter Esthonos endemicis.« Dorpatból Bécsbe, majd Würzburgba ment, mely utóbbi helyen Döllinger physiologus és anatomus által a zootomia tanulmányozásának nyeretett meg. Az 1816/7-diki telet Berlinben tölté. Az 1817-diki év végén Borbach által Königsbergbe prosectornak hivatott meg, hol később az állattan rendkívüli, 1822-ben pedig rendes tanára lett. 1829-ben meghívás folytán Szt.-Pétervárra az ottani akadémiához ment; innen azonban már 1830-ban visszatért Königsbergbe. Azonban 1834-ben ismét visszahivatott Szt.-Pétervárra kollegiumi tanácsos és könyvtárnoknak; s ezután Oroszországban maradt halálaig, s mint az orosz csász. akadémia rendes tagja, folyton serényen működött. Péterváron munkásságának új tér nyílt, s úgy nyilvános kérdések megvitatásánál, valamint az iskola- és egészségügy megállapításánál. 1837-ben az akadémia által megbízott, hogy Lapperszágba és Novaja-Szemeljára egy expeditiót vezéreljen. Miután az akkor még különösen növénytaniilag ismeretlen lapp tengerpartot meglátogatta, hat hétig tartózkodott Novaja-Szemelján, s annak növényvilágából ő hozta az első gyűjteményt Európába; visszautazásakor a lapp partokat ismét meglátogatta, s aztán Archangelen át hazatért. Ezen utazása alatt szerzett tapasztalatait a »Memoires« és a pétervári akadémia »Bulletin scientifique«-jében tette közzé.

A kormány megbízásából 1851—1856-ig a Peipus-tó, Kaspi-tenger és a Volga-folyó halászatait vizsgálta meg, ezen működéséről egy négy kötetből álló művet (orosz nyelven) írt, egy Atlassal (Szt.-Pétervár, 1857—1859.) Wagner Rudolfal szövetkezve létesítette Göttingában az 1861. évben megtartott antropologiai összejövetelt. A következő évben az akadémiától búcsút vett, elismerésül azonban tiszteletbeli tagnak választották meg.

Baer számos természettudományi és földrajzi dolgozata mély philosophiai képzettséget és a különféle tudományokban való legalaposabb és csodálatraméltóbb jártasságot árul el. Különösen az állati fejlődés történelme számos felföldözéseért tartozik neki köszönettel.

Dicsőségének alapkövét Königsbergben írt munkájával vetette meg, melyet ugyanott 1827-ben a következő cím alatt ki is adott: »De ovi mammalium et hominis genesi«; ezt követte »Über Entwicklungsgeschichte der Thiere« és »Untersuchungen über die Entwicklung der Fische.« — E művei után őt az összehasonlító embryologia atyjának nevezték el. Munkái közül, melyek legnagyobb részben a szt.-pétervári akadémia közlönyében jelen-

tek meg, csak néhányat — melyek a földrajzi és földismeitudo-
mányokat leginkább gazdagították — említünk meg: »Über Pa-
puas und Alfuren«; »Sur quelques mémoires relatives aux colonies
russes en Amérique«; »Über das Klima von Sitka und den rus-
sischen Besitzungen in Amerika überhaupt«, továbbá a külön
lenyomatban is megjelent »Kaspische Studien«, mely műve ezen
beltengerről való ismereteinket jelentékenyen gyarapította. Tanul-
mányai, melyekkel vizsgálat alá vette, hogy a föld forgása a fo-
lyamok erosio-működésére mily befolyással van, a folyamok part-
képződéséről szóló s az ő neve alatt ismeretes azon törvény fel-
állítására vezették őt, hogy az éjszaki félgömbön fekvő és a
délkörök irányában folyó folyamok jobb partjukat, a déli félgöm-
bön létező hasonló irányú folyamok pedig bal partjukat támadják
meg inkább.

Baer ezen elméletét a Kaspitengeren tett utazásáról szóló
hivatalos jelentésében tette közzé, mely először orosz nyelven
jelent meg; ugyanezen művét, mely változatos tartalmánál fogva
igen érdekes, megtaláljuk a már említett »Kaspischen Studien«
cím alatt német fordításban is.

Több éven át Heltersenel együtt adták ki az orosz biro-
dalmat annyira érdeklő »Beiträge zur Kunde des russischen
Reiches« című folyóiratot 1839—1873-ig. — 1864-ben tudorrá
történt avatásának 50 éves jubileuma alkalmával az esthlandi né-
metek Baer önéletrajzát kinyomatták, mely 1866-ban a könyvke-
reskedésben is megjelent.

Beaumier A., francia konzul, meghalt január 30-án Mo-
gadorban. A majdnem kizárólag Marokkóban töltött 30 évi kon-
zuli hivatal Beaumiert Afrika legjobb és legalaposabb ismerőjévé
tette. Írt több részletet Marokkó történelméről, 1867-ben a vi-
lágkiállítás számára Marokkó leírását is beküldte, mely a párisi
földrajzi társulat közlönyében jelent meg (Le Maroc. Bulletin. XIV.),
ugyanott közölte »Excursion de Mogador à Saffy.« Több évig
foglalkozott Mogadorban meteorologiai észlelésekkel. — Neki kö-
szönheti a földrajzi tudomány azt, hogy Mardochée rabbi több
bennszülöttel, Marokkónak addig még hozzáférhetlen részét át-
kutatta.

Becher A. B. angol Rear-admiral, meghalt február 15-én.
1812-ben lépett tengerészeti szolgálatba és részt vett a kanadai
tavak úgy az Azori és Kap-Verdi szigetek felvételében. Az admi-
ralitás víztani osztályánál huzamosb ideig volt alkalmazva és a
»Nautical Magazine« kiadását gondozta. 1842-ben jelent meg a

földrajzi társulat közlönyében egy kimerítő leírása Sir Martin Frobisher utazásáról.

Bollaert W. meghalt 69 éves korában november 15-én. Bollaert a vegytani tudományokra képezte magát, de már mint tanuló részt vett Donna Mária királyné seregében, mint önkéntes belépve, a spanyol csatározásokban. Később földtani ismereteinek gyarapítása céljából Peruba utazott, és annak valamint később Közép-Amerikának is legbuzgóbb kutatója és népismerője lett. Ásvány és földtani munkái mellett, több földrajzi és népisei könyvet írt.

Buchholz Rh. A. — a greifswaldi egyetemen az állattan tanára; meghalt ugyanott ápril 17-én. — Buchholz a Koldewey által vezetett német éjszaksarki expedícióban és a »Hansa« elmerülése után azon borzalom teljes útban is részt vett, mely a grönlandi partok mentében egy jégtáblán tétetett. 1872-ben dr. E. Reichenow és dr. W. Lühder társaságában Kamerunba utazott; ez utóbbi meghalt Kamerunban, 1873. márczius havában, Reichenow pedig ugyanazon év közepén visszautazott. Buchholz különösen állattani gyűjtésekkel foglalkozva még huzamosb ideig Kelet-India partjain tartózkodott. Ezen expedícióról: »Reisebriefe des Hrn. A Buchholz an Hrn. Prof. Zaddach« című művét adta ki.

Buschen, Arthur Bogdanovits híres statisztikus, az orosz pénzügyministerium hivatalnoka titkos tanácsosi ranggal, meghalt, szeptember 29-én Szt.-Péterváron életének 46-ik évében.

Egyetemi tanulmányainak bevégezése után nemsokára belépett az orosz földrajzi társulatba, hol a statisztikai osztálynál kezdetben mint titkár-segéd, később mint titkár és elnök, végre pedig mint a választmány tagja a legnagyobb buzgalommal működött.

Hivatalos állást legelőször az ujonnan alapított statisztikai központi bizottságnál, később a pénzügyminiszteriumban nyert.

Legnevezetesebb műve »Az orosz császárság népessége a legfontosabb statisztikai adatok által megvilágítva.« 16 táblával: Gotha, Justus Perthes, 1862. Továbbá a következő című pályadíjnyertes műve. »A statisztikai műveletek legczélszerűbb rendezéséről az orosz népszámlálásnál.« Irt még ezeken kívül számos cikket, melyeket földrajzi lapok és folyóiratokban közölt; ezek közül több német, angol és francia fordításban is megjelent.

Caballero Fernan termékeny spanyol író a politika, történelem és földirat teréről; született Barajas de Meloban,

Cuenca kerületben 1800 július 7-én, meghalt június 17-én Madridban. Caballero kezdetben a papi pályára volt szánva, de ő a jogi tudományokat hallgatta, és e mellett a botanikával és geographiával is szenvedélyesen foglalkozott. 1822-ban a madridi egyetemen a földrajz és történelem tanárává neveztetett ki, később két ízben volt belügyminiszter, a legutóbbi években pedig a spanyol földrajzi társulatnak első elnöke. Több földrajzi munkát írt.

Cornelisen Jan. E. német alföldi meteorolog született Medemblikben 1831. január 22-én, meghalt Brüsszelben márczius hó 29-én.

Elemi, nemkülönben szaktudományi kiképzését is szülővárosában nyerte. A hajózási intézet tanfolyamának bevégzése után a németalföldi tengerészethez lépett be; itt töltött szolgálati ideje alatt a Sunda-ut és Banda-tenger felvételét vezette. Több éven át volt Japanban, nemkülönben hosszabb ideig tartózkodott Borneón, Dél-Amerikában és Nyugat-Indiának németalföldhöz tartozó birtokain. 1862-ben haza utazott és ott a királyi csillagászati intézet tengerészeti osztályánál, Buys-Ballot főnöksége alatt, a hajózás és tengerészeti csillagászat körébe eső dolgok vezetésével bízott meg.

Czekanowski A., szibiriai kutató, született wolhyniai kerületben Oroszországban, búskomorságában maga oltotta ki életét Péterváron október hó 30-án, életének 44-ik évében. Czekanowski gymnasiumi, úgy egyetemi tanulmányait is Kiewben, később 1855—1857-ig Dorpatban végezte, eleinte az orvosi, később az ásványtani tudományokat művelte. Családi viszonyai őt hazájában tartottak vissza, úgy, hogy kivánságát az akadémiai fok elnyerését nem érthette el. Mindazáltal nem vesztette el kedvét a tudományok iránt, hanem inkább nagyra törekvő tervekkel foglalkozott; azonban az 1863-ban kitört lengyel lázadásba bekeveredvén, annak elnyomása után Szibiriába küldetett, hol először a Baikal túli Darassun és Liwakowa várakban volt internálva. — 1866 óta Padun nevű faluban az Angara mellett mint bevándorlott élt, hol őt 1866. év deczember havában Schmiet F. tanár Mamuth expedíciójából visszatértében meglátogatta. Gazdag növény és állattani gyűjteményekkel ajándékozta meg Schmiet F. tanárt.

Paduban maradt egész 1868. évig, s innen látta el az akadémiai muzeumokat gazdag gyűjteményekkel. 1868. év nyarán lett értésére adva, miszerint Irkutskba költözködjék; oda érkezve, azonnal szoros összeköttetésbe helyezte magát az orosz császári földrajzi társulat szibiriai osztályával s ennek megbízásából Irkutsk

területén földtani kutatásokat tett, melyek egész 1872-ik évig tartottak; erről kimerítő tudósítást is írt egy földtani tábla mellékletével.

1872. év őszén létesült egy két éves expedíció az alsó Tunguska és Olenek meghatározására; ezen expedícióban Czekanowski több Irkutski barátja által támogatva részt vett; főbb mozzanatai ezen expedíciónak a »Geographische Mittheilungen« ben jelentek meg. 1875-ben ismét egy expedícióban vett részt, mely az alsó Olenek és Lena kikutatására volt irányozva; ezen utóbbi igen gazdag volt tudományos eredményekben. 1875. év tavaszán nyert végleges kegyelmet és 1867. év márczius havában már Szt.-Péterváron volt utazását kidolgozandó. Gyűjteményei, melyeket magával hozott, az akadémia által vásároltattak meg. Utolsó időkben egy geológiai térkép kidolgozásával foglalkozott, melynek megtett utazását kellett volna előtűntetni. Száműzetése alatt való működése, minden bizonynyal nagyszerű s fölülmulja az újabb siberiai utazások eredményét.

Dalrymple G. Elphinstone, ausztráliai kutató, meghalt január 22-én St. Leonads-on-the-Seaban Dalrymphe kutatásait és fölföldözéseit, mint biztos az of Crown földön, úgy annak környékén, valamint az általa alapított Bowen városban kezdette meg; figyelmét leginkább éjszakra terjesztette ki, hol is a Herbert Ríver vidékét fedezte fel; átmenve azután a Herbert Rangon, Rockingham Bayba ott Cardwell nevű várost alapította, az ujonnan felfedezett országrészeket behálózta utak és távirda vonalakkal. Mint »Gold Commisioner in the North« felfedezett 1872. évben egy utat, mely a Pálmer aranymezőktől a tenger parthoz vezet és itt alapította Cookstown városát. A kormány megbízásából 1873. szeptember havától egész deczemberig egy expedíciót vezetett a partvidéki folyamok átkutatására. Később a Cape-York kerület kormányzója lett, míg nem azután gyenge egészsége őt az Angliába való visszatérésre kényszerítette. Nevezetesebb művei: »Explorations of the districts near the Burdekin, Sultor and Belyando rivers in North-east Australia« Explorations of the Lower Cours of the Riner-Burdekin and its identification with the B. Wickham. »Naratine and reports of the Queensland North-East coast Expedition 1873. Brisbane 1874.

Ehrenberg Chr. G. híres természetvizsgáló és a berlini földrajzi társulatnak több ízben elnöke, született Delitschben, 1795. ápril hó 19-én, meghalt Berlinben június 27-én. Kezdetben

Lipszében a theológiát hallgatta, később azonban az orvosi és természettudományi szakot választotta és 1818-ban az orvostudori rangot el is nyerte, 1820—1826-ig berlini akademiának költségén Hemprich társaságban természettudományi utazást tett keleten. Mehemed Ali seregét követték, és ez által sikerült nekik 1821. augusztus havától, egész 1823. év február haváig a Nilus völgyében Ambukoloig (18° 3' é. sz.) előnyomulni. 1823. év májustól egész 1824. márcziusig terjedő időközben meglátogatták a sinai félszigetet, Akabát és Libanont, innen Alexandriába tértek vissza. Alexandriából szeptember hóban Dsidda és Loheian át Massauaba mentek, hol Hemprich meghalt. Ezen expedícióból Ehrenberg igen sok érdekes tárgyat hozott magával Németországba; utazását és az ott szerzett tapasztalatait a »Naturgeschichtliche Reisen durch Nord-Afrika und West-Asien in den Jahren 1820—1826, 1828. című művében írta le. 1826-ban a berlini orvosi egyetemhez rendkívüli tanárrá lett kinevezve, 1827-ben a berlini akadémia tagjává választotta, 1829-ben Humboldtot és Roset híres ázsiai utazásukban kísérte, mely utazás leírásánál Ehrenberg vállalta el a növény- és állattani rész megírását; 1838-ban beutazta Francia- és Angolországot, a rákövetkező évben pedig a berlini orvosi egyetemenél rendes tanárrá lett előléptetve. 1842-ben az akadémia titkára lett. A mikroszkopium használata által egy addig még ismeretlen felfedezést tett, mely nem egyéb, minthogy földünk némely rétege különféle rovarok héjából áll. Nevezetesebb művei közül megemlítendők: »Organisation, Systematik und Geographisches Verhältniss, der Infusions-Thierchen 1830;« »Über das Leuchten des Meeres, 1835;« »Infusorien-Lager in der Lüneburger Haide, 1837;« »Über die bildung der Kreidelfelsen und des Kreidemergels durch unsichtbare Organismen 1838.« »Mikrogeologie, 1854 és 1856.« »Der Nil und die Landbildung im Delta 1852«

Fényes Elek, ismeretes magyar geographus és statisztikus, született Bihar megyében Csokaljon 1807. július 7-én; meghalt július 23-án Uj-Pesten. Fényes a jogi pályára készülvén 1829-ben ügyvéd lett, működését azonban a magyar földrajz és statisztikára irányította. 1835 óta váltakozva Budapesten és gödöllői birtokán tartózkodott; 1837-ben a magyar tudományos akadémia tagjává választatott, 1848-ban pedig a belügyministerium statisztikai osztályának főnöke lett.

Nevezetesebb művei »Magyarország és mellékállamainak jelenlegi állapota földirati és statisztikai szempontból, 1836—1839.«

(pályadíjnyertes mű); »Magyarország statisztikája 1842-től egész 1843-ig,« »Általános kézi és iskolai Atlas 1845,« »Magyarország leírása 1847.«
A Mittheilungenek után. —ba—

(Folytatás következik.)

K ö n y v é s z e t .

Általános és összehasonlító földirat, írta Visontay János, Budapest, 1877. Visontay János úr a földrajz terén legbuzgóbb s legtermékenyebb íróink közé tartozik, s tankönyveken kívül oly értekezéseket és könyveket is írt, melyek tudományos méltatásra tarthatnak igényt. Ilyen munkája különösen az, melynek czíme: Az európai államok összehasonlító földirata. — Tankönyvek ismertetése és megbírálása nem lehet feladata a »Földrajzi Közlemények«-nek, arra más szaklapok és folyóiratok vannak hivatva. Visontay úr feljebb idézett munkája szintén tankönyv, s így tulajdonképen nem kellene róla e helyen szólni. Csak kivételesen szólunk itt róla, mivel ezt is jellemzik azon sajátságok és hiányok, melyek Visontay úr dolgozataiban általában megtalálhatók. Nem bíraskodási és gáncsoskodási viselkedet vezet tollunkat, hanem őszinte jó akarat és figyelmeztetés, melynek hasznát mind Visontay úr, mind mások is vehetnék. Attól, ki jó földrajzi munkát akar írni, sokféle előismeretet és alapos jártasságot kell föltételeznünk nemcsak az állami, társadalmi és történelmi, hanem a természeti tudományokban is; nevezetesen a geológiában is; mindezek fölött pedig szükséges, hogy az illető képes legyen a térképeket helyesen felfogni és megérteni, s hogy minden országról, hegységről, s általában minden földrajzi tárgyról, melyet leírni akar, előbb magának minél helyesebb s minél világosabb képet szerezzen, különben a legjobb igyekezet daczára is minduntalan hibát fog elkövetni, s helytelen torzképet fog nyújtani.

Visontay úr igen szorgalmas és buzgó író, azt szívesen elismerjük, de minthogy a dolgokról nem szerez magának mindig eléggé teljes és világos ismeretet és képet, s minthogy a geológiában, úgy látszik, egészen járatlan: azért igen gyakran elvétí a dolgot, s helytelenségeket, sőt képtelenségeket is állít. Így pl. Visontay úr nincsen magával tisztában arra nézve, hogy mit értünk hegrendszer, a hegrendszer egyes részei, hegyláncz, hegyág,

hegycsoport, hegység, főgerincz, orom stb. alatt. Nem tudja, mi a fővölgy és mellékvölgy, a hosszanti és harántvölgy; nem különbözteti meg szabatosan a hágót, nyerget és útszorost. Nem tudja, micsoda különbség van a plutói, vulkáni, üledékek és alakváltott kőzetek között, sőt még a »kőzet« szót sem alkalmazza helyesen, mert helyette rendszeren a »kövület« szót használja, s beszél »előközeti hegyekről.« Az idézett munka 36. lapján ezt mondja: »Nemcsak az feltűnő Európa légviszonyaiban, hogy az ellentétek csekélyek . . . hanem inkább azon különös kedvező véletlen, hogy a hőáramlat (isotherme, sic!) sehol sem terjed annyira éjszakra, mint Európában. Hogy földrészünkön a meleg áramlat oly messze, egészen a Jeges óceánig kiterjed,« stb. — Tehát nem érti, mi az isotherma, s mikép alakul az. A 37. lapon mondja: »a szálló egész Magyarországon a Kárpátok gerinczéig mindenütt megérik.« — Mit ért itt a gerincz alatt? A Jura-hegységről azt mondja: »Ormai alacsony és középmagasságúak, gerincze ősmész.« — A 123. lapon az Alpok ágazatait írja le, ezen szó már magában elegendő annak bebizonyítására, hogy Visontay úrnak nincs világos képzelete a hegységek alakjáról, belső szerkezetéről és geológiai viszonyairól. Ott beszél »amphiboli kövületekről,« mész- és homokkő-csatolványokról; a Mész-Alpokról azt mondja, hogy azok egy óriási plutoni torlasz, melynek nyugati fele jegöczmészből, keleti fele pedig porhanyóbb mészsziklákból áll. A gletsert jégkéregnek nevezi, a fő völgy szerinte annyi, mint mély völgy stb.

—x.—

Utazásom Dél-Amerikában. Irta Balázs Gábor, kiadja Papp Miklós, Kolozsvár, 1877. Ára 1 frt. — E kis füzetben Balázs Gábor úr elbeszéli, hogy mikép szállt Marseillebe a »France« nagy gőzhajóba, micsoda berendezése, személyzete s úti társasága volt azon gőzösnek, miképen mentek el rajta az Atlanti óceánon át Buenos-Ayres-be, mit tapasztalt és látott ő ott, s onnan mikép tért vissza hazájába. Tisztán csak turistai értéke van e kis útleírásnak. De Balázs Gábor úr elég élénk felfogást és figyelő tehetséget tanúsít, s leírásai gyakran kedélyes humorral vannak fűszerezve. A hajót s az úti társaságot, (majdnem 2000 személy) s általában a hajón töltött életet nagyon érdekesen tudja leírni. Az »aggszűzek« s a harmadik osztálybeli női társaság magaviseletét a hajón valóban sikerülten mutatja be. Kár, hogy a nyomdai javítás alkalmával az írásbeli és sajtóhibák kiigazítására nem fordítottak nagyobb gondot.

—y.—

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat.

Társulatunk február 22-én tartott felolvasó ülésén az első előadást, melyet kivonatossan e füzet második cikkében adunk, Vámbéry Ármín alelnök tartotta.

Ezen szabad előadás után Visontay János értekezett a norvég felföld talajviszonyairól összehasonlítólág.

Angol királyi földrajzi társulat.

A november 27-én Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésen több értekezés olvastatott fel, melyek mind az egyiptomi alkirály által Gordon ezredes vezetése alatt kiküldött közép-afrikai expedícióra vonatkoztak. Az első értekezés, mely Gordon ezredesé volt, a Duffli és Magungó közötti Nilusra vonatkozó észrevételeket tartalmazott. A Nilus mintegy 20 mértföldnyire Dufflitól délre kiszélesedik s folyása azért kevésbé rohamos, s innen kezdve Magungóig a folyó nem egyéb, mint az Albert-tónak egy része. Folyása nagyon lassú, alig megy fél mértföldet egy óra alatt; medre széles, néhol majdnem 2—3 tengeri mértföld széles és papyrus szigetekkel van borítva. A folyó partjait sűrűn borítja a papyrus és alig megközelíthető. A vidék igen népes, sokkal népesebb, mint bármely más része Afrikának, melyet Gordon meglátogatott s a bennszülöttek jó állapotban vannak. Nagyon meg voltak lepve a gőzhajó láttán, Gordon egy csapatral utazván, nem volt alkalma a tartományt behatóbban átkutatni. Baker térképét a tó felső részére vonatkozólag nagyon hünek találta.

A Viktoria-Nilus torkolatát nehezen lehet megtalálni, az egész part borítva van papyrus szigetekkel; ezerivel vannak, s az ember ki nem veheti, melyik a folyó és melyik a tó. Alig lehet kivenni a bal parton levő falvak számát. A tónak szomorú és leverő tekintete van, s a körülötte elterülő vidék érdektelen.

A második, szintén Gordon értekezése, jegyzeteket tartalmazott a Magungó és Foveira közötti Nilusról. Magungótól a Murchison esésig a folyó hajózható, de innen a Karuma zuhatagig, Foveira alatt 9 mértföldnyire a folyó tele van

vízesekekkel. A vidék majdnem teljesen néptelen. A folyó partjait fák borítják, szóval egész vadon. A Nilus 10—15 mértföldnyi folyás alatt 700' eséssel bír. A Foveira közelében levő esés nagyon erős. Senki sem képes ezt az elhagyott vadont leírni.

A harmadik értekezés összefoglalva tüntette fel az egyptomi alkirálynak segélyezése által 1874., 75. és 76-ban tett kirándulások tudományos és művelődési eredményeit. A következő értekezést Davis tartotta a khedive expedícióról a tavak vidékéhez. A Gordon parancsnoksága alatt működő expedíció 1874. febr. 23-án indult el Kairóból, s 1874. ápril 16-án ért Gondokoróba. De ez a hely nem lévén egyáltalán alkalmas állomási helyül, azt elhagyta és 12 mértfölddel alább Lardo és Ragifban ütött tanyát. Az időnek jó nagy részét az ellenséges seikhek leigázásával kellett eltölteni, s csak azután foghatott annak a nehéz feladatnak a megfejtéséhez, hogyan volna lehetséges biztos összeköttetést hozni létre Lardo és a tavak vidéke között. Több kirándulás után elért Duffiba, majd Magungóba, mely kirándulásáról ő maga tett jelentést, a mint azt fönnebb láttuk.

A negyedik felolvasást képezte Kornolo Gessi értekezése: *Az Albert-Nyanza tó körülhajózása*. Gessi azt a feladatot nyerte, hogy Duffiból a tó torkolatáig hasson és azt a vidéket kikutassa. E czélból két vascsolnakkal, tizenhatsz hajóssal és tizenkét katonával indult el 1876. márczius 7-én s 18-án érkezett a tó torkolatához, mely késedelmezést az ellenkező szelének lehet betudni. A kutatás eredményét szintén fennebb említettük már, s itt csak azt kapcsoljuk hozzá, hogy e felolvasások után a társulat élénk helyesléssel fogadta az alkirálynak tett ezen nagy horderejű vállalatát, mely nem csak a tudomány, hanem a humanismus eszméjét is hivatva van terjeszteni és érvényesíteni. Végül az elnök részvétellel emlékezett meg Rebmann missionárius haláláról, ki egyike volt a legelsőeknek, kik a figyelmet Közép-Afrika felé irányozták, s egyszersmind felfedezője volt a Kilimandsaro hófödte hegyeknek.

A december 12-én tartott ülés rendkívül látogatott és díszes volt. A James Hall zsufolásig megtelt. Jelen volt többek között a Walesi herczeg, a Lutherlandi herczeg, Lord Houghton, Sir Bartle Frere, Sir Henry Rawlinson, dr. Petermann és az éjszaksarki expedíció tisztjei.

Sir Rutherford Alcock elnök megnyitván az ülést, üdvözölte a szép számú jelenlevőket, kik e megjelenésükkel üdvözlik az éjszaksarki vállalatról hazaérkezett hősöket, kik annyi vész

és fáradság között megtették a mit tehettek, hogy hazájuknak tiszteletet és jó szolgálatot tegyenek. Ma este kettős cél gyűjtötte őket e terembe, először, hogy üdvözljék a megérkezetteket, kik oly nagy érdemeket szereztek, másodsor, hogy hallják saját ajkaikról ama rendkívüli fáradságos munkának és kalandoknak elbeszélését, melyeket az éjszaki sark tengerén átéltek. Három felolvasás lesz ezen estén: Sir Nares György kapitány az éjszaki tengerről, Stephenson kapitány a Discovery hajón tett téli tapasztalatokról és Markham kapitány az éjszaksarki szán-kirándulásokról fog előadást tartani. Az elnök elmondja, hogy a hősiesség kifejezését rendszeren csak a csaták tűzében vitézül harczoló katonákra szokták ruházni, pedig ha figyelembe vesszük azon borzasztó veszélyeket, melyeket az elnök olyan szép szavakkal és élénken tudott esetelni, melyekkel az éjszaksarki expedíció tagjainak minden szempillantásban küzdeniök kellett, akkor nagyon nagy tévedésnek fogjuk találni a hősiesség fogalmát csak azokra szorítani, kik a lobogót veszélyen és ütközetben át diadalra juttatják. E szavak után, melyek élénk rokonszenvet gerjesztettek a különben is ünnepelt és teljesen méltányolt utazók iránt, elnök Sir Nares Györgynek adja át a szót, ki a sarki tengerről értekezik. Nem akar új dolgokat mondani e tárgyról, hanem csak saját tapasztalataiból és megjelent művekből mérített nézeteit akarja előadni. E vidékről száznál több fényképet hozott magával, melyek nemsokára kinyomatnak s tüzetes képét fogják adni a nagy jegestengernek. Élénken festi a nagy jégtömegeket, melyek a tengert fedik, s melyek napjában, ha megindulnak, mintegy négy mértföldet haladnak. A sarköbölbe két különböző hőmérsékű folyó szakad, az egyik meleg vizű a Spitzbergák és Norvegia között szakad a tengerbe, a hideg folyó a nyugati részen özönlik bele; míg az első nagy hőséget küld éjszak felé, addig az utóbbi nagy hideget visz magával Kanadába, Grönland nyugati partjaira és Éjszak-Amerikába. A jégtömegről igen érdekes dolgokat mond; a nagy tömeg nyáron töredezni kezd és előre-hátra özönölve tódul; de szeptember felé már megint összefagy. A hét hónapon át képződött jégnek felolvadására és megtörésére nem elégséges öt havi mérsékelt idő, s minthogy az éjszaki sarköbölnek terjedelmét körülbelül egy millió négyszög mértföldre lehet tenni, a nagy jégtömeget hozzávetőleg kilehetne számítani. Ennek egy jó része mindenesetre száz évesnél idősebb lehet. Nares ezután a léghajóval való kutatás lehetlenségérőlmondotta el nézeteit s nagyérdekű előadását befejezte.

Utánna Stephenson kapitány, a Discovery hajó tisztje mondotta el tapasztalatait az éjszaksarki télről. Azt mondja, hogy a sarki szolgálat mindig nagy népszerűségnek örvendett az angol királyi tengerészetben, azt tartották mindig a legjobb iskolának az edzésre és kitartó munkára, és joggal. A Discovery nagyon szerencsés volt igen alkalmas és biztos téli kikötőt található a Lady Franklin Sound-ban, mely egyike a legpompásabb kikötőknek, melyeket értekező valaha látott. Leírja a készülődéseket, melyeket a teletésre tettek, a hajó fedélzetét hóval kevert hamuval fedték be jó vastagon, hogy a kéreg elzárja a hajó belsejének kevés melegét. Mihelyt a nap október 16-ikától kezdve szemük elől 135 napra eltűnt, vadászni kezdtek s nagy mennyiségű pézsmá ökröt, nyulat és más vadat lőttek, a mi bőven szolgáltatta élelmüket.

A pézsmáökr húsá azonban nem nagyon ízlett nekik, nagyon erős pézsmá illata miatt. Mihelyt haza jöttek Angliába, 50 fontot ajánlottak egy ökr fejéért és nagyon csodálkoztak mindennütt, hogy csak oly kevés bőrt hoztak magukkal. Archer hadnagy a kikötő kikutatásával, Beaumont a meteorologiai észleletekkel volt elfoglalva, mely utóbbi nagyon nehezen ment, minthogy a higany mindig megfagyott. Ez akadályozta a csillagászati észleleteket is. Sokan kérdezték tőle, mikor haza jött, hogy nem találta e hosszúnak és unalmasnak a 135 napi sötétséget; ő az feleli, hogy korántsem az. A hajó elég meleg volt, jól mulattak s a tél volt vállalatuknak legélvezetesebb része. Mihelyt a szán-kirándulások ideje bekövetkezett, mindnyájan elszéledtek különböző tájak felé. Ezután Markham kapitány értekezett a szánkirándulásokról.

Rövid bevezetés után Markham kapitány megjegyzé, hogy a szánok nyolcz emberre valók voltak. Naponkint háromszor ettek. A reggeli állott kokoa pannikinből és egy adag pemmicanból, mit rendszeren az ágyban vettek magukhoz; az ebéd állott meleg theából, egy kis sódarból és kétszersültből, tíz tizenkét órai munka után vacsoráltak. A hideg olyan erős volt, hogy némelyeknek egyes tagrészeit kellett fagyás miatt elvágni. Húsz nap alatt mintegy 200 mértföldet haladtak előre, és sikerült nekik az angol lobogót két három mértfölddel a Sir. Pary legmagasabb pontja felé helyezni. 1876. ápril 3-án hét szán készült egyszerre útra 55 tiszttel és legénységgel, elhatározva, hogy együtt fognak haladni addig míg lehet, s az angol lobogót a legtávolabb ponton fogják felütni. A vállalat eredménye és sikere már ismeretes

előttünk Vámbéry Ármin úr előadásából s itt csak annyit jegyzünk meg, hogy borzasztó hideggel kellett küzdeniök. A legkisebb hideg is — 25° fokon alúl volt. A hideg álmukból is felzavarta őket, takarójuk testükön megfagyott. Ezenkívül nagy szomjúság gyötörte őket; mert a víz jéggé fagyott, daczára annak, hogy a vizes palaczkokat nadrágjuk zsebében hordották. Elbeszél még több érdekes részletet e szán-kirándulásokból s végül dicséri azon társait, kik a vállalat alatt megbetegedtek és sorsukat mégis békés megnyugvással viselték.

A három felolvasás után felállott a Walesi herceg s köszönetét fejezte ki a hősiességeknek, kik e vállalat lelkei voltak, s felhívja a jelenlevőket, hogy lelkesen üdvözljék őket. Élénk eljenzéssel fogadta a közönség e köszönetmondást s Sir Henry Rawlinson emelkedett beszédben mondott köszönetet azon támogatásért, melyben a vállalat részesítettett.

Vegyes közlemények.

Barth Henrik, a híres afrikai utazó, ki nevét számos mérész és a földrajzi tudományra nézve nagybecsü utazása által tette híressé, december 7-én Loandában öngyilkossággal végezte be életét. Halálának okairól a távíró nem hozott bővebb értesítést, eddigelé csak annyit tudunk, hogy erős lázrohamban vetett véget életének. Barth 1821-ben február 16-án született Hamburgban. A föld- és néprajzi ismeretek iránt már tanuló korában kiváló érdeklődést mutatott. Különösen lelkesült a klasszikus ókor iránt, s hogy e téren újabb táplálékot nyerjen szelleme, még mint egyetemi tanuló tett kirándulást Olaszországba, s az ókor történetében szerepet játszott helyeket látogatta meg különös előszeretettel. Ezzel az utazással felébreszté vágyát a további előhatolásra, s az ókornak görög műveltsége- és kereskedelmi életére fordítván kiválóan figyelmét, beutazta a Földközi tengernek partjait, hol az ó-görög szellem tanulmányozására irányozta buzgalmát. 1845-ben már mint berlini egyetemi magántanár utazott először Afrikába. Meglátogatta Algirt, Tripolist, Tuniszt, Benghazit, s Czyrenaikan, s Marmarikán át ment a Nilus völgyébe, honnan Szyrián s Kis-Ázsián át jött vissza Európába.

Ez az útja, mely három évig tartott, Barthnak nemcsak nagy vállalkozási szelleméről, hanem rendíthetlen bátorságáról is ta-

nuskodik, mennyiben sok életveszélyes kalandon ment át. De tudomány-szomja volt vele útjában, mely őt a legnagyobb nélkülözésekkel és veszélyekkel is szembe vitte. Itthon nem sokáig pihente ki fáradalmaikat, az ügy iránti lelkesülése megint kezébe adta a vándorpálcát s ő 1849-ik év végén már másodszor kereste fel Afrikát s ott különösen a Szahara pusztát. Második útja az elsőnél merészebb vállalatra bírta, s tudományos becsben ez jóval több eredményű, mint az első. Ez alkalommal felkereste és tanulmányozta a Szudánnak még ismeretlen részeit, a musgók tartományát, Guimát, Libtákat s Dullát, mely országokat előtte európaiak még nem látogatták. Fél évnél tovább tartózkodott Timbuktuban a vadak között, leküzdvé a legnagyobb veszélyeket, melyekkel e merész vállalata össze volt kötve. Hat évi távollét után 1855-ben tért vissza Európába, megrakodva mindenféle ismeretekkel a föld- és néprajz teréről. Utjának eredményét tudományosan feldolgozta s e kiváló becsű mű 5 nagy kötetben 1855—1858-ig Gothában jelent meg. A nagy érdemű tudóst a berlini egyetemen a földrajz tanári székével tisztelték meg; de itt nem sokáig működött, tudományszomja újabb utazásra buzdította. A hatvanas években utazott Ázsiában, az európai török birodalomban, mely vidéken szerzett tapasztalatait szüntén kiadta.

Nem régiben Afrikába utazott s ott, mint a távíró értesít őnmaga vetett véget pályafutásának. A földrajzi tudomány benne nagy veszteséget szenvedett.

—E—

Orosz expedíció Pámirba. Az oroszok számot vetve azokkal a nehézségekkel, melyekkel mióta Ferghanát az oroszok saját birodalmukhoz csatolták, a kokandi hatóság részéről találtak a khánság kara-kirgizeinek ellenőrzése tekintetében, kik csak télen ereszkednek le hegyeikből, nyáron azonban visszavonulnak az Alaj fennsíkra: Kaufmann tábornok megparancsolta Szkobelef vezérőrnagynak, hogy nyári legelőjükbe hatoljon egy osztag s értesse meg velük, hogy menedékhelyük nem megközelíthetlen az oroszok előtt.

Az expedíció három hadosztályból alakult az Ücs-Kurgan, Os és Gulsza osztályokból, melyeknek különböző úton és Alaj lejtőin kell vala előnyomulniok. Az expedícióhoz egy nyolcz személyből álló helyszinrajzi osztag csatlakozott. A földrajz és statisztika teréről Kosztenka gyűjtött adatokat. Három tudós szegődött a karaván úton Ferghanából a Terek-Davanon át Kasgárba menő osztályhoz. A múlt év július 30-án érkeztek Gulsába,

melynek négyszögű erődje esetleg két század gyalogsággal, egy szotnia kozákkal és négy ágyúval erősíthető.

Gulsa vidéke vadregényes, de tekintve, hogy a kara-kirgizek e vidéken búzát és árpát természetnek, s így könnyen ellenőrizhetők, igen fontos hely. Az expedíció augusztus 31-én vonult át a Gulsa völgyén, s Kizil-Kurgántól nyolcz versztnyre az expedíció azon a helyen haladt át, hol három hónappal azelőtt Szkobelefnek nagy ütközete volt az Abdulla Beg parancsnoksága alatti kara-kirgizekkel.

Szkobelef Witgenstein ezredes parancsnoksága alatt egy kisebb osztagot küldött előre, mely a 10,300 láb magas Arcsát szoroson vonult át. A szoros fölött pompás látkép terül el a szem előtt. Az előtérben terül el az Alaj fennsík, mellette vonul el a Trans-Alaj hegyláncz, míg a szemlélő lábai alatt a Kizil-Szu völgye terül el. E folyó több ágban huzódik át a völgyön. Miután Abdullah Begnek anyját és nejeit elfogták, Witgenstein azonnal parancsot kapott, hogy a Kizil-Jart szoroson át üzőbe vegye Abdullah Beget.

Kémszemlék és faggatások által sikerült kitudniok az oroszoknak, hogy Abdullah Beg Kasgar felé menekült; miért is egy ügyes osztag lovas rendeltetett Witgenstein parancsnoksága alá, ki akkor a Kara-Kul tó vidékén tanyázott, Kosztenko kapitány is csatlakozott ehhez az osztaghoz.

Ennek sikerült több érdekes kirándulást tenni a tó környékére és azt tanulmányozhatni. Hét versztnyi lovaglás után az Alaj fennsíkán át a Trans-Alajnak Kizil-Jart nevű szorosába értek az oroszok. A szoros legfelső pontjáról betekintheztek Pámirba, majd későbbi kirándulásaik alkalmával kikutatták a Karakul tavat. Az expedíció fontosságát és nagyszerű eredményét Vámbéry Ármin úr, társulatunk alelnöke, ez évi jelentésében kellőleg kiemelte és hangsúlyozta.

—E—

Utazás a föld körül 320 nap alatt. Párisban egy társulat alakult, melynek czíme »Société des Voyages autour du Monde«, s melynek alakító tagjai között vannak többek között Lesseps, Levasseur, Meurand, b. De la Roncière le Noury, Delamarre és mások. A társaság igazgató osztályainak elnöke Levasseur, igazgató Biard, hajóstiszt; a tudományos tanulmányok szakosztályának elnöke Lesseps, ki több szakférfi közreműködése mellett igazgatja a vállalatnak ezen irányát. A társaság célja a föld körül rendes közlekedést létesíteni. Módot akar nyújtani a vagyonosabb osztály ifjainak, hogy tanulmányaik befe-

jezése után felsőbb kiképzetésüket kiegészítsék. Módot akar nyújtani utazási kedvvel bíró minden egyénnek, hogy a földteke legfontosabb és legérdekesebb helyeit jutányos és kedvező feltételek mellett meglátogathassák, anélkül, hogy átrakodnának, időt vesztenének és elfáradnának. Az első utazás 1877. május 31-én indul el Marseille kikötőjéből. Az utazások célja tanulás és élvezet levén, szervezése egészen alá van rendelve annak a feltételnek, mely által az utazást lehetőleg kellemessé és tanulságossá lehet tenni. Az utasok otthon vannak a hajón, nemcsak az utazás alatt, hanem annak teljes tartama alatt. Midőn a hajó a megállapított pihenő pontokra ért, az utasok megtekintésre érdemes helyek és tárgyak megszemlélésére mindenütt kiváló útmutatást és segítséget találnak. Számtalan kirándulást, melyek különösen tanulságosak és élvezetesek, fog szervezni a társulat akár egyesek kívánatára, akár saját kezdeményezéséből. Az utasok teljes működési szabadságot élveznek a közrend és közbiztonság keretén belül. Tetszés szerint szállhatnak ki és térhetnek vissza a hajóra. Az első utazás tartama tizedfél hónapban van megszabva, leszámítva az öt havi félbeszakított időzést is; ide nem számítva a nagy kirándulásokat, melyek alatt a hajót elhagyhatni, és más ponton megint felkereshetni. Félbeszakítás nélkül, ha t. i. a kirándulások a most említett módon történnek, az egész utazás hat hónapba kerül. A társulat tekintettel volt az utazás szervezésénél az egészségügyre, a tanulásra és a hajózásra. Az egészségre való tekintetben kerülni kellett mindezen helyek látogatását, melyeken járványos betegségek, vagy az idő szerint forróságok uralkodnak (p. a veres tenger vidékét jul. és aug. hóban). Tanulmány tekintetében a földgömbnek azon helyeit kellett a látogatás keretébe vonni, melyek legtöbb érdekeltséget ébreszthetnek és legtöbb tudományos haszonnal vannak összekapcsolva. Hajózás tekintetében a biztonság és gyors utazás volt a szempont, melyre a társulat különös tekintetet vetett. A társulat hosszas tanulmány után mindezen feladatoknak eleget igyekezett tenni. Az ázsiai és amerikai nagy kikötők mindegyikét, meglehet látogatni úgyszintén az Egyesült Államokat és Indiát minden megszakítás nélkül. A hajó a párisi közkiállítás megnyitása előtt pár nappal előbb fog Franciaországba visszaérkezni.

Az út tervezete következő: Marseilleből indulás Gibraltarba (itt 3 napi időzés), innen Madeirába (id. 3 nap), Dakarba, (3 napi időz.), Rio de Janeiróba (id. 8 n.) innen Buenos-Ayresbe (id. 9 n.), Valparaisoba (id. 5 n.) Callasba (id. 6 n.), Panamába

(id. 3 n.), San Franciscoba (id. 13 n.), Sandwich szigetre (id. 6 n.) Fidsi szigetre (id. 3 n.), Auklandba (id. 6. n.), Melbourneba (id. 7. n.), Sidneybe (id. 6 n.), Numeaba (id. 4 n.), Jokohamába (id. 8 n.), Ozakába (id. 6 n.), Sangaiba (id. 7 n.), Hong-kongba (id. 6 n.), Bataviába (id. 7 n.), Szingaporba (id. 3 n.), Kalkuttába (id. 7 n.), Madraszba (id. 4 n.), Point de Galleba (id. 3 n.), Bombayba (id. 6 n.), Adenbe (id. 1 n.), Szuezebe (id. 1 n.), Port Szaidba (id. 1 n.), Alexandria (id. 6 n.), Nápolyba (id. 1 n.), innen áprilban vissza Marseillebe. A hajó 1878. ápril 14 én (vasárnap) érkezik vissza a marseillei kikötőbe. A hajó által hátrahagyott út körülbelől 13,600 tengeri mértföldet tesz. A pihenő napok száma 152, a tengeri út 164 napra terjed. A kirándulásokat is pontosan és részletesen meghatározza és leírja a kiadott úti tervezet. Vannak kisebb és nagyobb kirándulások; a nagyobb kirándulások 27—30 napra vannak tervezve. A hajó fülkéi minden tekintetben kényelmesen és czélszerűen lesznek berendezve. Egy fülke, melyben közönségesen négy személy szokott elszállásoltatni, két személy rendelkezésére lesz bocsátva, a két személyre valóokban egy személyt helyeznek el. Lesz a hajón jéggép is, mely tetszés szerinti mennyiségben állítja elő a jeget. Az utas tetszés szerinti podgyászt vihet magával anélkül, hogy ezért külön díjt kellene fizetnie. Minden utas hozhat magával az uton szerzett tárgyakat 2000 kilo nehézségig; ezen felüli súlynál a közönséges árszabály szerint számíttatik a többlet. Egy gőz-csolnak éjjel nappal rendelkezésre fog állani az utazóknak. Egy orvos és vele gyógyszerek ingyen állanak a közönség szolgálatára. Lesz a hajón könyvtár válogatott jó művekkel, albumokkal és képgyűjteményekkel. Hogy az út mentől tanulságosabb legyen három szaktanár lesz a hajón, kik minden különös ügyről felvilágosítást adnak és a gyűjtött tárgyakat rendezik. Ezek a nemzetgazdászatot, a természetrajzot és a természettudományokat fogják képviselni. A tanárok egyike minden kiránduláson jelen lesz. A társaságnak magas körökkel állván összeköttetésben és ezektől támogatván, minden nevezetes helyen lesznek ügyét támogató egyénei. Az utazók minden látni és élvezni valóhoz könnyen hozzáférhetnek és a kirándulásokban nagy könnyűséget fognak találni.

Minden utas függetlenül cselekedhetik, kivéve ha valamely ifju részére a szülők bizonyos megszabott rendhez való alkalmazkodást kötnek ki, mely esetben a társulat e kikötéshez híven fog alkalmazkodni. Az isteni szolgálat a rendes időben megtartatik s azon bárki részt vehet. Nők részt nem vehetnek az utazásban.

Az utazók egy ranguak ugyanazon jogokkal és szabadalmakkal bírnak. A díj aszerint különböző, valjon kisebb vagy nagyobb fülkét bérel valaki, vagy hogy egy, két vagy több személy utazik egy fülkében. Ha egy személy egy külön fülkét foglal el, a szállítási díj 20—25,000 frank. Ha két személy utazik egy fülkében, akkor személyenként fizetendő 16—17,000 frank. A nagyobb fülkék ára egy személy részére 26—32,000 frank két személyre 18—21,000 frank, és három személyre 15—16,000 frank. Ennek fejében az utas bútorozott fülkét, ellátást kap, a hajó berendezését használhatja. A fizetés május 10-ike előtt történik. A bejelentések ápril 10-ike előtt teendők meg. Jelentkezhetni az igazgatóságnál Párisban, Vendome-tér 8-ik szám. —E—

Új sarki expedíciók. A Petermann-féle Mittheilungenek szerint a sarki expedíciók ügyében minden felé élénk mozgalom nyilvánul. Első sorban Sir George Naresnek kiváló érdemül rovatik fel, hogy a sarki utazásra oly kitűnően alkalmas »Alert« és »Discovery« hajókat valami csekély ok miatt veszélynek ki nem tette, hanem azokat Angliába szerencsésen visszavezérelte, melyek most újabb utazásra készen állanak s még szerelvényök is jó karban van; mely körülmény nem csekély mértékben könnyíti meg egy újabb expedíció megindítását. E miatt Angolország határozó köreiben azon meggyőződés kapott már is lábra, hogy a legközelebbi tavasszal új angol éjszaksarki expedíció fog útnak indíttatni s valószínű, hogy nem sokára valami bizonyosat fogunk ezen ügyben hallani.

Éjszaksark-Amerikában hasonlóképen nagy érdeklődés mutatkozik az éjszaksarki expedíciók iránt s biztosan remélhető, hogy De Haven, Kane, Hayes s Hall tudományos sarki buvárok, Grinnell és Peabody a tudományos kutatások nagylelkű pártfogói, nem maradnak méltó utódok nélkül. S reményünkben nem is csalódtunk, mert f. é. január 8-án az amerikai Egyesült-Államok kongressusán Washingtonban már is egy bill nyújtatott be, mely szerint ezen államok költségén egy vagy több éjszaksarki expedíció volna szervezendő és útnak indítandó. Ezen bill szerint az Egyesült-Államok kormánya utasíttatik, hogy egy vagy több expedíciót indíttson az éjszaki sark felé s hogy e célra az é. sz. 81-dik foka alatt a Lady Franklin Bay közelében ideiglenesen telepet alakíttson; hogy a tengerészettől oly hajót állíttson rendelkezésre mely ily célra a legalkalmasabb s azt államszolgálatban álló tisztek és legényekkel ellássa; hogy a tudományos operatiókat a nemzeti tudományos akadémia egyetértésével megkezdje. Mindezek

kívül az expedíció költségei fedezésére 50,000 dollár utalványoztassék az állam kincstárából.

Többet ezen ügyről még jelenleg nem tudunk, de figyelemmel fogjuk kísérni annak minden további mozzanatát.

A csekély népességű Svédország, mely eddigelé az éjszaksarki expedíciókat illetőleg mindig tiszteletre méltó helyet foglalt el; hol kormány, tudományos akadémia, s egyes a tudományos vívmányokért lelkesülni tudó honpolgár bőkezősége, folytonosan versenyeznek a sarki expedíciók ügye körül: most sem marad hátra! Kitünik ez Nordenskiöld tanárnak m. é. nov. 29-én kelt s Petermannhoz intézett leveléből, melyben a többi közt ezeket mondja: »Reményelem, hogy 1878-ban egy expedíció élén útnak indulhatok, hogy a szibíriai tengert a Jenissei torkolata s a Beringút közt kikutassam, mert meg vagyok győződve, hogy ott még sok régi előítélet eloszlatható«.

Legközelebb a brémai földrajzi társulat által tett közlés szerint Nordenskiöld tanár még ezen év nyarán szándékozik nagy kutató útját az egész Szibíriai tengeren át a Beringi-szorosig megtenni. Nordenskiöld tanár ezen merész vállalat kivételére a Jenisseihez tett szerencsés felfedező utazásai után bizonyára a leg-hivatottabb, miután a Jegestengeren való hajózást illetőleg gazdag tapasztalatok birtokában van. Az expedíció összes költségeit a földrajzi törekvések nagylelkű pártolója Dickson Oszkár gothenburgi kereskedő egymaga fogja viselni.

Hollandiában a belügyminiszter igen érdeklődik a sarki expedíciók iránt s oda nyilatkozott, hogy az 1878-diki költségvetésbe hajlandó jelentékeny összeget felvenni egy hollandi éjszaksarki expedíció felszerelésére. A tengerészeti miniszter az ügyet szintén lelkesen pártolja s az expedíció számára tiszteket, matrózokat, hajókészleteket, fegyvereket és tudományos eszközöket, szóval mind azt, mi a tengerészeti miniszterium körében előteremthető szívesen és díjtalanul felajánlott.

Az angol Gardiner, ki a múlt nyáron Novaja-Szemlja legészakibb széleig hatolt és Barents téli tanyáját meglátogatta, a jövő nyáron ugyan e tájra fog »Glowworn« nevű gőzösén kirándulni s megkísérlend tovább éjszakra és keletre — ha lehetséges lesz egészen a Lena torkolatáig hatolni. —ba—

A németalföldi gyarmatok és gyarmat-rendszer Kelet-Indiában.

(*Felolvasatott a márcz. 15-diki ülésen.*)

Vessünk egy pillantást ama szigetcsoportokra, melyek Ázsiának déli csúcscsa és Ausztrália közt terülnek el; azon szigetekre, melyeket mindig csak mintegy csodavilágot hallottunk említeni, melyek alkalmat szolgáltatottak annyi nevezetes tengeri vállalatra s melyek századunkban Németalföldnek valódi kincstárát képezik.

Nem ujat, nem ismeretlent fog hallani tőlem a tisztelt közönség; de hiszen nincs is szándékom vad, lakatlan és még kevésbé beutazott vidékről szólni; népes és kultivált helyekre kívánom tisztelt hallgatóimat egy pillanatra áthelyezni, oda a trópusvilág nagyszerűségei közé, melyek felejthetlen benyomást gyakorolnak arra, ki egyszer megizlelhette annak gyönyöreit; szóval oda, hova barátainkat s jó ismerőseinket szeretnők küldeni, hadd lássák hazánk fiai közül minél többen a természet nagyszerűségét, hadd gyönyörködjenek ők is abban, mi nekünk annyi meglepetést és élvezetet okozott.

A külföld irodalmában igen szép és becses munkákat találunk, melyek ezen szigetek leírását tartalmazzák s csak imént a »Revue des deux mondes« utolsó füzeteiben jelent meg egy francia utas naplója, melyet e vidéken tett utazása alkalmával jegyezgetett fel. Nagyon természetes, hogy mást én sem mondhatok, mint a mi eme utazásokban tartalmaztatik, de egyiknek ez, a másiknak az tűnik fel jobban; az egyik erre, a másik arra fordít több figyelmet.

A tudomány és hagyományok egyaránt majd kétségen kívül helyezik azon állítást, hogy mi az indus szigettengerten, mely az egyenlítő mindkét részén terül el, maradványait pillanthatjuk meg egy hajdanában széthasadt földegésznek, mely hasonlólag kötötte volt össze Ázsiát az ausztráliai kontinenssel, valamint Közép-Amerika még mainap is összeköti negyedik földrészünk két felét.

Ezen nagyszerű földmozgalmak még a történeti aerat meg-

előző korszakban történhetek, noha a jávaiak állítása szerint Jáva szigete és Szumatra csak az utolsó századokban Kr. sz. előtt váltak volna szét egymástól; s azt állítják továbbá, hogy az egyiptomi gyarmatosok oly korban jöttek volna ezen szigetekre, melyben még Jáva Szumatrával s az egész szigettenger a kontinenssel vala egybekötve. De ezen szétválási folyam még a történeti korban is észlelhető, mert csak 1204-ben szakadt el Bali Jávától, 1280-ig Szela Parang Szumbava egy részét képezte s mainap is nagyon vitás kérdés, hol kelljen a határvonalat húzni az indus és az ausztráliai szigettenger közt; noha Wallace szerint, a Bali és Szombok szigetek közt fekvő csatorna képezné a határvonalat, mit ennek mélysége bizonyít.

A szétválás bizonyosan vulkanikus erők által történt, mint-hogy ezen szigetek határozottan plutói alakulással bírnak s a legtöbbször tüzokádó hegyeket találunk. Maga Junghuhn a Borneót körül övedző sziget-csoportokon nem kevesebbet mint 109 tüz és 10 iszapokádó hegyet számított össze. Ezen hegyek közül számosan még mainap is tevékenységben vannak s onnét ered az, hogy itt a földrengések igen gyakoriak. Nagyobb kitörések is gyakran fordulnak elő s ilyenkor fájdalom egész vidékek pusztulnak el. A legrettentőbbek voltak 1772-ben Jáván a Papandajan és 1815-ben Szumbaván a Tomboro kitörései.

Más tekintetben azonban még beiszapolás által is folytonos változásoknak vannak kitéve ezen szigetek. Így teszem ténynek mondják, hogy Borneo hajdan egészen Celebes alkatával birt volna s hogy hasonlóan azon idő is befog következni, midőn ezen utóbbi sziget Borneo alakját fogja felvenni, mert a heglánczai közt fekvő tengeröblök szemlátomást iszapolódnak be.

Ha már most áttérünk ezen szigetek történetére, bizonyára azt fogjuk találni, hogy e tekintetben csak igen gyér és hiányos adatokat birunk, akár belső történetüket tekintjük, mert ez tisztán hagyományokon alapszik, akár pedig a külsőt, mely azon időponttól veszi kezdetét, a melyben európai hatalmasságok kezdettek ott gyarmatosítani. Tény az, hogy a khinaiak sokkal előbb ismerték már ezen országokat s előbb telepedtek ott meg, mint az európaiak.

Tudvalevőleg Marco Polo vala az első európai, ki ezen távol fekvő vidékeket megismertette a nyugot birodalmaival, a midőn a 13-dik század végével Khinából a Perzsa tengeröblbe utazott. Ő maga azonban nem járta be ezen szigeteket s csak mások adatait gyűjtötte össze és közölte velünk.

1509-ben Sequiera vezetése alatt jöttek először a portugáliak ezen vidékekre; 1511-ben foglalták el Malakka városát, honnét azután több hajót küldöttek a körülfekvő szigetekre s Ludoviko Barthema az első, ki Jávát saját észlelései után írta le. 1596-ban küldötték oda a hollandusok az első hajórajt és a mennyiben Bantamnál, Jáva szigetén a benszüllött királyt a portugáliakkal háboruban találták, szívesen léptek vele szövetségre a közös ellenség ellen, a miért engedélyt nyertek, hogy ott letelepedjenek és borsot, akkorában az egyedüli kiviteli cikket, vásárolhassanak.

A portugálok és hollandusok példáját 1602-ben az angolok követték, kik Atsinnál, Szumatra nyugati csucscsán, kötöttek ki s innét eveztek Bantamba. Rövid idő múlva, azaz 1610-ben a hollandusok egy várat építettek a benszüllöttek valamelyik helységében, melynek neve Jaktra vagyis »a győzelem műve« vala, de melyet ők maguk Batavianak neveztek el. Ez 1619-ben szétromboltatván, annak újból való felépíttetése határozottatott el az első hollandi főkörmányzó Bolt által, ki ugyanazért még azon év márczius 4-dikén helyezte át oda lakhelyét Bantamból. S ez vala Batavia városának alapítása.

Ez alatt az angolok Bantamot foglalták el, de 1683-ban ismét elköltöztek onnét.

1811-ben midőn Hollandia Franciaországnak lett alárendelve, Bataviában a francia lobogó lett felhuzva, melyet azonban még ugyanazon évben az angolok vettek el. Végre 1816 április 19-dikén ismét hollandi uralom alá jutott, mely az óta háborogtatva már nem lett.

Már ezen néhány történeti adatból azt fogjuk látni, hogy a harcok és gyarmatosítási törekvések leginkább Jáva szigete körül forogtak s nagyon természetes is, mert ezen sziget vala mindenkor és mindenben a legfontosabb. Egyedül Jáván találunk ősrégi civilizatióinak és kulturának nyomaira, ott székeltek a leghatalmasabb szultánok, ezen sziget vala mindig a leglakottabb, növényzet tekintetében a leggazdagabb s ha különösen azon időre tekintünk vissza, a melytől fogva a hollandusok kezei közt van s ezek gyarmataik főszékhelyévé és központjává tették, azon időt a mióta Van den Bosch főkörmányzónak sikerült a kávé, thea, indigo, cukornád, dohány, khinin stb. ültetvényeket oly virágzásba hozni, Jáva fensőbbsege és fontossága a többi szigetek felett mind inkább szemünk elé fog tűnni.

Igy tehát nagyon természetes ha főleg Jávát tűzöm ki ma-

gamnak vizsgálódásaim céljául s a többi szigetekre csak annyiban fordítok figyelmet, a mennyiben Jávából kormányoztatnak s amennyiben rajtok gyarmatosítás tekintetében ugyanazon rendszer követetik és semminek sem szabad ott történnie, mi előbb Jáván jóvá nem hagyattatott vagy egyenesen onnét nem rendeltetett.

Jelenleg 27,892 □ mértföldnyi nagyságu azon terményiség, melyet a hollandi kormány ezen szigeteken a magáénak vall. Szinte feltűnő, ha ama kis Hollandiát tekintjük, hogy mikép szerzhették maguknak ezen nagyterjedelmű gyarmatokat, mikép tartják féken a lakosokat s kormányoznak ezen vidékeken.

Tekintsük meg egy kissé közelebbről a hollandusok gyarmatosítási rendszerét, hadd lássuk, hogy mily eszközökkel élnek, valjon durva erőszakkal, egyedül az erősbnek hatalmával-e vagy pedig ügyes politikával, valjon mint zsarnokok zsákmányolják-e ki ezen gazdag telepítvényeket vagy pedig mint ügyes kereskedők, kik egyuttal az alájok vetett népek jólétét is szemek előtt tartják; s végre valjon ök-e az egyedüliek, kik ép ezen szigeteken gyarmatosítanak, vagy van-e kívülök még egy nép, mely egész csendben, szinte észrevétlenül telepszik meg a hollandi gyarmatok bármely részében, még kellő központjában is, s főleg a legkultiváltabb vidékeken s mily viszonyban élnek egymással?

Már említettem, hogy a khinaiak sokkal előbb telepedtek le ezen vidékeken mint az európaiak és vándorolnak oda még mainap is; nem ugyan oly seregesen mint Amerikába, hol a bevándorlást már megkellett tiltani vagy pedig Ausztráliába, mert itt nem birnak oly nagy keresetre szert tenni, de mégis hatalmas elemmé szaporodtak fel, melyet a hollandusoknak nagyon számba kell venni.

Ezen hollandi gyarmatrendszert különös tekintettel a khinai letelepedésekre kívánom megtekinteni, de mielőtt ezt megtennők szükségesnek vélem, hogy a hollandi gyarmatok főszékhelyére azaz Jáva szigetére utazzunk, hogy magán a helyszínén, ott a tropusok bájai közt, alaposan tehessük meg észrevételeinket.

Szálljunk tehát egyikére ama kis francia vagy hollandi gőzösöknek, melyek hetenként egyszer teszik meg a rendes posta szolgálatot Singapore és Jáva közt s hajózzunk egyenesen Bataviába.

Korán reggel van, 21 napja, hogy Suez elhagytuk s éjjel nappal egyenesen célpontunk felé evezünk. Adenben, Point de Galleban és Singaporeban csak épen annyi ideig állottunk meg,

míg az áruk fel és lerakódása tartott s a tropusi természetből Ceylon szigetén csak épen annyit láttunk, hogy kíváncsiságunk még inkább fokozódott. Csak egy napig jártunk ott mint egy mámorban, elkábitva az illatok és a természet nagyszerűségei által; csak egyszer sétáltunk még kókuspálma erdők árnyékában s láttuk óriási nagyban künn a szabad ég alatt ama ezernyi kényes növényeket, melyeket oly gonddal kell nálunk a melegházakban ápolni; így tehát várakozásaink a legmagasabb fokig vannak felcsigázva. Tudjuk, érezzük, hogy már nem vagyunk távol célpontunktól, ama előttünk új-világtól, s lázas ingerültségben várva várjuk a megérkezés percét.

Mily gyorsan lehet mainap ily nagy távolságra hajóval utazni. Szinte hihetetlennek látszik, hogy egy hónap lefolyása alatt Európából Jávára, ugyszólván földünk másik oldalára, lehessen jutni. Mily közel van még azon idő, hogy vitorlás hajókon a Jóreménységfoka körül kellett utazni s akkor sebes utazásnak mondatott, ha valaki 120 nap alatt ért Jávára. De bármennyire is tökélyesbítettessenek a járművek, az ember mindig telhetetlen fog maradni s még a leggyorsabb hajó sebességét is megketőztetni fogja kívánni, ha a megérkezést oly közelinek érzi.

Az idő gyönyörű szép, de a meleg tikkasztó; nem hiába léptük át az egyenlítőt. Semmi szellő sem lengedez s hajónk árboczáin a vitorlák léhán csüggnek le. Akár mily irányban tekintünk, szemeink előtt csak síma tenger fekszik. Semmi zajt, semmi neszt sem hallani, csak a hajó-csavar egyenletes forgásai szakítják félbe a csendet, az óra ketyegéséhez hasonlóan. Az utasok egymás után lassanként a fedélzetre jönnek; álmosan, ásitozva dülnek ott le a kényelmes nádpamlagokra. Látszik rajtuk, hogy a meleg éjjelen át nem sok álomra találtak. De nézzünk már, erőtesük meg egy kissé szemeinket, hogy nem birunk-e földet látni a messze távolban? Még nem. A tenger vize olyan, mintha olaj volna, mintha ezt is a melégség tette volna oly lanyhává. Misem vágja félbe a víz tükrét, csak a hajó csavara huz rajta hosszú csikot. S a mint így távolba pillantunk s figyelmesen nézünk a fényes sikra, egyszerre csak jobbra is balra is apró kis zöld szigetek merülnek fel a tenger fenekéről. Ezek mindig sűrűbben követik egymást, míg végre környezve vagyunk általok. Szumatra és Jáva csúcsai közt fekszenek s az Ezer szigeteknek neveztetnek. Lakatlanok, dúsan burjánzik rajtuk a tropusi növényzet, olyanok mint ezer gyönyörű szép virágcsokor, melyeket mintegy üdvözlésünkre elénk küld Indiának kertje.

Fájdalom, hogy tengeren, mindig ott legveszélyesebb a hajózás, hol a környezet a legszebb szokott lenni, mert hisz a tengerésznek legnagyobb ellensége rendszerint nem a víz, hanem a part. S úgy itt is bár mennyire gyönyörködünk is a szép szigeteken, csakhamar borzadással pillantjuk meg a »Newa« francia hajó romjait, mely kevés hónappal megérkezésünk előtt egy láthatlan kláris-sziklán ment tönkre.

E szigetek után elől az egész láthatár hosszában föld merül fel előttünk, magas hegyek tornyosulnak fel, a Salak és Pangeranga festői csúcsai. A partok mind tisztábban láthatók, de az egész tájat gyenge párák fátyolként takargatják el s varázsszerű jellegét kölcsönöznék neki. Azok kik Bataviát ismerik, már az egyes városrészeknek fekvését is megbírják különböztetni, de mi csak zöld erdőket vagyunk képesek megpillantani. Rövid idő múlva Batavia kikötő helyére érünk, előttünk árbczok, hajók állanak, megszólal a kapitány parancs-szava, hajónkon egy ágyú lövés durran el s a kormányos egy ügyes rántással sorba állit a többi hajókkal.

Meg érkeztünk volna Bataviába, vége a hosszú tengeri útnak, de még nem hagyhatjuk el a hajót, mert a parttól igen távol állottunk meg. Jávának ugyanis egész éjszakai partja oly iszapos, hogy a nagyobb hajók meglehetősen távol kénytelenek megállani s rólok az utasok és áruk egy lapos fenekű kis gőzös által szállíttatnak egészen a város csatornáiba. De ennek gyakran nagy hátrányai vannak, mert ha hullámos a tenger, akkor ezen gőzös nem közlekedhetik s nem ritkán néhány napig türelmesen kell várni míg a kiszállás lehetővé válik.

Nekünk szerencsénk van; a lövés megtette a magáét s nagyokat füstölve sietve siet a kis gőzös felénk. Az áruk és személyek átrakodása szaporán történik. A kikötőhelyről kövekkel kirakott csatorna vezet mocsáros vidéken át a városba, Batavia rónában fekszik, a hegyek vasuton 2 órányi távolságban vannak. A csatorna közepében a vámnál megállunk és partra szállunk. Itt kis kétkerekű kocsik várnak az utasokra. Egy egy kis poni van eléjük fogva; a kocssal háttal szokás bennök ülni s egy vízszintes tető megvédi az embert a nap forró sugarai ellen. A kis lovak csak vágatnak s egy nagy kapun keresztül a régi városba visznek. Ez az európaiak által egészségtelen fekvése miatt el van hagyatva, csak reggeli 6-tól egész 3-ig tartózkodnak itt, hogy dolgaikat végezzék. Ekkor a mocsárokból

felszálló gőzök miatt a valamivel tovább fekvő uj és egészséges városba menekülnek.

A mit eddig láttunk Jávából bizonyára egy utasnak sem fog tetszeni, ha arra nincs előkészítve, s már már kiábrándulunk, ha közvetlenül a régi Bataviá után nem következnek az uj város, melybe minél tovább jutunk, annál kellemesebben lepetünk meg általa.

Egy európai várossal sem lehetne Bataviát összehasonlítani; mert itt az utcák óriási fasorok, a terek zöld pázsitos rétek, minden egyes ház gondosan ápolt kert közepében áll s visszatükrözi ama mesés hollandi tisztaságot. Az utakat csatornák szegik át; nem városban, de gyönyörű kertben vagyunk.

A fasorokban és csatornákon igen élénk a forgalom. A benszülöttek, kik itt malájok, járnak kelnek minden irányban. Fejökön óriási pajzs alakú szalmakalapot hordanak s testüket sarang azaz színes vászon kendő, mely a test körül van kötve fedi. Itt a veres színűek a tulnyomók. Sietnek a kis emberek rendeltetésök helyére, mert mindnyájan el vannak foglalva. Vállaikon nagyobbbrészt bambuszrud van, melyen két kosár függ. Ezekben viszik a trópusok ezernyi gyümölcsseit, virágait és zöldségeit. A csatornában az asszonyok fürdenek, ruhát mosnak, foglalkozásaikban itt ott egy elvonuló csónak által félbeszakítva.

Európaikat az utcán látni ritkaság s a gyalogolás nincs szokásban. Az európai itt az ázsiaival szemben határozottan a fensőbb szerepét veszi át. Itt még az égalj is hozzájárul azon okokhoz, melyek másutt is oly különbözőnek tüntetik fel ezen két emberfaj szokásait. Az egyenlítő környékein az európai olyan mint egy kényes növény, mint egy exotikus teremtmény; magányosan, csak magára hagyatva nem volna képes megélni, a munka halálos volna neki. Az európai léte így mesterségessé válik s egy benszülött nemzet lététől függ. Az emberi világ tehát Jáván két részre oszlik, egy sereg benszülöttre, kik dolgoznak és teremtenek kezök munkája által és ezen sokaság fölé helyezve egy maroknyi hollandus, kik egy tökélyes emberiséget képeznek, mely a parancsolás jogával bír és az intelligenciát képviseli.

Ezért oly elhagyott az európaiaktól a régi Batavia, ezért keletkeztek ezen gyönyörű új városrészek egészséges és árnyas vidékeken, hol gyönyörű házaikban, melyek tágas oszlopcsarnokok és verándák által környezték, a legnagyobb kényelemmel és fényüzéssel élnek, olyannal, melyről nekünk itt Európában nincs fogalmunk. Kocsik, lovak s egy sereg szolgálja a házi ur parancs-

szavára várnak s szokáson kívüli még csak a kezét is kinyújtani, ha valamire szükségünk van.

Batavia lakosai rendkívül vendégszeretők s kiváló előzékenységgel fogadják az utast. A társaság, melyre ott találunk, már régtől honosodott meg, magas állású hivatalnokok benne az irányadók és a szerzési vágy már távol sem az egyedüli indító oka az élet cselekvényeinél. Ez által különbözik Batavia lényegesen ama ázsiai városoktól, melyek napjainkban mint a gombák nőttek ki a földből európai befolyás alatt és a melyekben minden fajtájú ember özönlik össze, hogy gyorsan vagyona tegyen szert, bármiképp történjék is ez. Más tekintetben azonban az utas meg lesz lepve az idevaló szokások fesztelensége és a dekorum feltűnő elfeledése által, mert a nők valamint az urak szinte egymással versenyezve fogadják el a könnyű maláji öltözetet s ha ezért mosolyogva pillantunk reájok, csak azt felelik: »hiszen oly meleg van.«

A művészetek tekintetében Bataviában szintén az érdek nyomaira találunk, mert egy nagy muzeum áll itt, melybe Jáváról s a többi szigetekről becses régiség gyűjtemények hordattak össze, ugymint: faragványok, bronzok, ékszerek, fegyverek, öltönyök stb. Ezen gyűjtemények oly tökéletesek, hogy teljesen helyes fogalmat szerezhetünk magunknak, a művészeteknek Jáva szigetén történt fejlődéséről.

De ne időzzünk soká Bataviában, hanem siessünk tovább s használjuk erre fel ama kényelmes kis vasutat, mely a sziget bensejébe visz. Előbb azonban legyen még megemlítve, hogy Bataviában mint a gyarmatok fővárosában székel az indiai tanács, mely 7 tagból áll és melynek elnöke a főkörmányzó; s továbbá, hogy Bataviának jelenleg 200 ezer lakosa van, melyek közt nincs több mint 5 ezer európai, de van 50 ezer khinai.

Váratlan minden esetre az utasra oly távol hazulról vasutra találni. S a mint megpillantjuk az ismeretes járművet szinte több ezer mértfölddel hazánkhoz közelébb lenni véljük magunkat. Ezen vasut itt is csak olyan mint másutt, csak hogy keskeny vágányú s természetesen egészen más fajta közönség jár rajta. Sötét arczbőrű benszülöttek és khinaiak tolongnak itt az állomásokon, melyek csak bambus fonadékokból vannak összeállítva; mindenütt a jó zamatos trópusi gyümölcsöket hordják körül ugymint: ananaszt, magisztant, dukut, ramb utant, bananát stb. az utasok számára felfrissítésül. S a vidék melyen átrepülünk, beh szép! Nem ama végnélkül hosszú s egyhangú vasuti töltés,

mely mellett csak a távirdasodrony oszlopai szakítják meg az egyformaságot, hanem a keskeny vágány egy pálma, váringat pamut stb. fák által képezett lugoson vezet át, még a sodrony is élő pamut fákra van alkalmazva; zöld minden, — virágzik és burjánzik minden. S ha a sűrűségek félbe szakíttatnak akkor terassirozott kis rizs földek következnek; már-már Lombardiában hiszszük magunkat; lassítani szeretnők a vonat sebességét, de a vidék mindig szebb és szebb lesz, mindig magasabbra megyünk felfelé, míg Buitensorgnál közvetlenül a magas hegyek tövéhez érünk. Itt vége szakad a vasuti vonalnak; 2 órányira vagyunk Bataviától s 700 lábnyira a tenger színe felett.

Nem hiába nevezték el a hollandusok ezen helyet Buitensorgnak vagyis gondnélkülinek, mert nem hiszem, hogy létezzék e földön bárhol is hely, mely ennek szépségével megmérkőzhethék. A ki ezt nem látta, még álmában sem lesz képes magának ily természetet kifesteni, mely csuffá teszi bármily festő kísérleteit; mely felülmul minden várakozást és képzelődést.

Buitensorg a főkormányzó rendes tartózkodási helye szokott lenni. Fényes palotája ama világhírű fűvészkert közepében áll, melybe összegyűjtvék az egész szigettenger majd minden haszon és dísz növényei, a világon létező minden pálmák, minden orchideák stb. Egy emberi kezek által alkotott kert, mely a természet nagy kertje által környeztetik. Ebben a természetet szabadon és korlátlanul látjuk működni; óriási fák, melyek élősdiekkal telvék; felfutó és kuszó növények átláthatlan sűrűségeket képeznek; a harasztok fákká, a fűvek bokrokká válnak, s nincsen oly pont, mely a növények tömkelege által elnyomva ne volna. Abban az emberi kéz fékezni iparkodik a természetet; kiválasztja a legszebb a leghasznosabb növényeket; gondosan ápolja, tökélesbíti, megnesemesíti és ügyes s izletes elrendezésök által kitüntetni kívánja az egyes növények fényoldalait és gyönyöreit. Ugyanazon téren látjuk tehát versenyezni a szabad természetet és az emberi kezet, amaz ereinek korlátlan kifejtését, emez pedig a tudomány civilizatió és kultúra vívmányait használván fel; egymást felülmulni, szebbet a szebbnél teremteni kívánnak s vitássá teszik egymásnak a babérkoszorút.

A hollandi kormány által, ezen szigeteken meghonosított majdnem minden művelési növénynek ezen fűvészkertben volt az első állomása s nem egy oly fának találhatjuk itt meg, melynek ivadékaiknak terményei mainap, ezen gyarmatok lényeges jövedelmi ágat képezik.

De hogy áttérjünk a telepek főkörmányzójára. Ez a hollandi király által neveztetik ki s a gyarmatok minisztere alatt áll. Magában a gyarmatokban azonban oly udvartartással és fényvel van körülveve, hogy valóságos fejedelem szerepét viszi. Ő nem csak a gyarmatok polgári közigazgatásának főnöke, de egyuttal a szárazföldi és tengeri had főparancsnoka, ha nem is katona, és a hadüzenés jogával van felruházva.

Sajátságos, hogy mindig oly férfiú választatik ki, ki sohasem szolgált a gyarmatokban, ki sohasem volt ott, szóval kinek ez egy terra inkognita s hogy 5 évnél tovább egy főkörmányzónak sem szabad megmaradni. De ez politikából történik, mert a németalföldi kormány mindig oly férfiút kíván ott látni, ki főleg az anyaország érdekeit tartja szemel előtt és a kormány mindent elkövet csak hogy a király képviselője függetlenségi vágyakra ne gerjedjen. A belügyek vezetésére a Batáviában székelő indiai tanács van a főkörmányzó mellé rendelve, melynek 6 tagját a gyarmatok ügyeiben jártas és tapasztalt egyének képezik.

Maga Jáva szigetének kiterjedése Mandurával együtt 2445 □ mértföld, tehát épen 2-szer akkora mint Erdély. 6—10 ezer láb magas hegységek vonulnak át az egész sziget hosszában, melyek annak közepéig nyuló egymással összefüggő hegylánczokat képeznek, ezentul pedig kelet felé mint egyes csúcsok magányosan emelkednek ki a rónából. Sziklákat rajtok nem látni, mert az őserdők a legmagasabb pontokig fedik. Junghuhn állításai szerint 45 vulkanikus csúcs van köztük, melyek közül legalább 28 még mainap is működő állapotban van. Látni is soknak tetejéről fehér kén gőzöket felemelkedni s gyakran hallani erős morajt a föld mélyében, mi rendszeren a bekövetkezendő földrengés előhírnöke.

Népesség tekintetében Jáva aránylag majdnem oly lakott mint Belgium, mert 19 millió lakost számlál, a kik közt nincs több mint 30 ezer európai, de van 200 ezer khinai. Valamint például Magyarország vármegyékre vagy Franciaország departementekre van felosztva, ép úgy Jáva 23 residentiára oszlik szét. Minden residentiának meg van a fővárosa, melyben a hollandi residens székel. A residentia kiterjedéséhez képest azután egy vagy több assistens és kontrollórok vannak alája rendelve. Csak is ezen néhány hollandi hivatalnokból áll az egész közigazgatási testület s ezek is nem közvetlenül kormányozzák, nem közvetlenül érintkeznek a néppel, hanem csak közvetve; mert ezen németalföldi tisztikar mellett működik még egy másik, mely csak benszülöttekből áll. Ezen belföldi testület élén áll a regens, ki

valamely fejedelmi vérből származó egyén szokott lenni s egyenlő ranggal bír az assistensekkel; neki vannak alárendelve a kerületi főnökök vagy »vedának« s a községek előljárói. Csak ezen benszülött hivatalnokok érintkeznek a néppel, csak ezek parancsolnak neki s kormányozzák őt, ezek kezeihez szolgáltatja a nép az adókat s ezek utasításához képest végzi a kikötött munkákat. Természetes, hogy ezen hivatalnokok a hollandusok által neveztetnek ki s semmit sem szabad tenniök, mit a németalföldi residents nem parancsolna nekik s ha nem engedelmeskednének akkor egyszerűen letétetnek. De a nép, ki csak saját nemzetiségbeliei által látja magát uralva, mert csak ezekkel érintkezik, mindig a benszülött regent fogja tulajdonképpeni urának tekinteni s a hollandi hivatalnokokban csak egy fensőbb szellemi hatalmat fog megpillantani, mely értelmisége és műveltsége következtében mintegy útbaigazítólag és tanácsadólag működik erre.

Ezen szellemi fölényt és nimbust mindenkor fentartani fő-törekvése vala tehát a németalföldi kormánynak. S ha ezért az utas némelykor bizonyos szokások által meg lesz lepve, sőt azok miatt meghökken: közelebbről megvizsgálván a gyarmatrendszert azon meggyőződésre fog jutni, hogy ezt épen a csekélyeknek látszó külsőségekben kell legpontosabban kivinni, mert hiszen ázsiai néppel van dolga, mely csak is a külső formákra tekint, mely előtt csak is ezek a döntők.

Jáva szigetén keresztül minden irányban szép országutak vezetnek, melyek folyvást nagy gonddal javíttatnak s melyek igen kényelmessé teszik az utazást. Csak egy nagy hátrányuk tűnik rögtön fel s ez az, hogy benszülöttek által lévén kijelezve, kik a mérnöki mesterséghez nem sokat értettek, a magas és meredek hegyekre fel és lefelé nem kigyózva, hanem csak egyenesen vannak huzva. Ezért nem ritkák a borzasztó meredek lejtők. Ezt egyébiránt még a harminczas években Van den Bosch fő-kormányzó is megjegyezte már. Egy utazása alkalmával előadta a benszülött regenseknek, hogy hegyekben vezetett utakon, mily előnyei vannak a kigyózó utaknak s tanácsolá nekik, hogy ezentúl e rendszert kellene követniök. Nagy figyelemmel hallgatta ezt a garuti regens, ki minden tekintetben igen iparkodó s a haladás embere vala. S midőn a következő évben a főkormányzó Garut vidékére jött, avval lepte meg, hogy a rónán végig húzott egy kigyózó utat.

Hajdan egész Európában postakocsikra volt az utas utalva s még mainap is számosan vannak, kik szinte sajnálják, hogy a

mindent egyenlővé tevő vasutak ezen oly regényes utazási intézményt egészen elnyomták, azoknak én csak azt tanácsolhatom, hogy menjenek Jávára, mert ott még teljes virágzásában fogják találni ezen utazási modort.

A kocsik óriási csézák csigarugonyokkal s rajtok végig bőr fedél helyett, mely azokat túlságos nehézzé tenné, bambuszból font tető van. Elöl a kocsis magányosan ül a bakon, egyszerű benszülötti öltönyében; fején óriási pajzsalakú szalma kalap s kezében egy végnélkül hosszú ostor. E mellett természetesen az utasok ülnek igen kényelmesen s hátul egy kis deszkán két maláji fiú áll, mint kengyelfutók. Mindegyik ostorral van felszerelve s ha a kocsis hosszú ostorával reájuk hátra vág, tudják, hogy ez a jel, mely következtében a kocsi mellett kell futniok, majd pedig a lovakat szőrnyű kiáltásokkal és csattanásokkal megindítani, vagy rajtok valamit igazítani.

A lovak hasonlítanak a mi magyar lovainkhoz, csak hogy az égalj és a rizs táplálék következtében, csinos és erősnek látszó külsejük daczára semmi erővel sem bírnak. Ezért mindig némi bajjal jár a kocsi megindítása; de ha megindult akkor az eléje befogott 4 vagy 6 ló vágtatva megy. Pompásan halad így az ember, míg símán vagy egy kissé lefelé vezet az út; oly sebességgel, mint nálunk soha.

Valódi svájcz az, tropikus vegetációval, mit magunk körül megpillantunk. Az út mentében gyönyörű rizs ültetvények vannak; az egyes földek igen kicsinyek s lépcsőzetes alakban emelkednek, úgy hogy a víz mindig egyikről a másikra folyjon. Igen meglepő az is, hogy itt minden földi munkát egy időben látni. Az egyik földön vetik a rizst, a másikon aratják, az egyik vetés még zöld a másik már érni kezd. De itt ezen éghajlat alatt, hol mindig nyár van, hol a természet sohasem nyugszik és hol háromszor szokás aratni egy évben, ez természetesenek találtatik. A forgalom az uton igen élénk; kocsival nem találkozni legfeljebb itt-ott egy kétkerekű szekérrel, mely elé bivalyok vannak fogva; gyalog közlekednek a benszülöttek. És mind dologban járnak el, mert vállaikon bambusz rúd végén visznek mindenféle terményeket, Ha kocsinkkal mellettök elrobogunk, ök tiszteletteljesen vonulnak az út szélére; a férfiak leveszik a kalapokat s az egész népesség lecsücsül hátat fordítva nekünk. Igaz, hogy furcsa neme ez a köszöntésnek, de úgy magyarázzák, hogy a lecsücsülés által kiakarják jelenteni, hogy sokkal kisebbek mint az kit köszöntenek; avval pedig hogy hátat fordítanak, miszerint

nem is méltók arra hogy megpillantsák. Ez igen költői magyarázat, s valóban szükséges is, mert az ilyen szokásokban járatlan európai igen könnyen hamisan magyarázhatná magának ezen sajtószertü köszöntést különösen a gyermekeknél, kik csak is a napsugarai által fedvék.

Számos kis patakon megyünk át, melyeken fedett hidak építvék mint svájcban; a helységek igen sűrűen követik egymást. Csinos kis bambusz házakból állanak, csupa kis kertek és sűrű pálma-ültetvények által körülvéve. Elöl a házak nyitottak, úgy hogy egészen be lehet látni. A lakósok ezek körül foglalkoznak kíváncsian nézik a mint elkocsizunk. Az asszonyok rizst morzsolnak, szönek, mellettök a gyermekek a földön játszanak. Számos ház kis boltot képez, hol igen tiszta ételek és ezernyi fajta gyümölcs kapható. A tálakat, tányérokat s még a papirost is banána levelek helyettesítik, melyek oly óriási nagyok, hogy a lakosság által még nap- és esernyőnek is használtatnak.

De a jelenetek mindig változnak s bizonyára semmi sem fejezhetné ki ama vidék szépségét, melyen áthajtunk. A helységek és rizsföldek majd óriási fasorok által váltatnak fel; majd átláthatlan sűrűségek közt vagyunk s minden oly zöld, oly friss s oly bújja, minden levél, minden fűszál csak úgy csillog a napsugarai-ban, ama tropikus varázsszerü világításban, mely mellett minden mesterségesen előállított szín elhalaványul.

De a kocsizás nem mindig halad oly símán tovább; az utak felfelé is vezetnek s ekkor csak rögtön megakad kocsink; a lovak nem akarnak, de nem is bírnak húzni. Hiába kiált ilyenkor a kocsis, hiába üti nagy ostorával majd a lovakat, majd a kengyelfutókat, hogy ezek kettőzve vigyék át az ütéseket a lovakra, — nem használ semmit. Végre nem marad egyéb hátra, mint az elmenőket felszólítani, hogy tolják a kocsit. S ezen jó nép igazán azonnal oda fut minden oldalról; félre tesznek egy pillanatra minden munkát s egész erejökéből tolják a kocsit. S ha az egy jó lökés következtében ismét megindul, nagy az öröm, a kiáltások és sikoltások még messze utánunk hangzanak. De az ily megakadások némelykor sűrűen követik egymást s ilyenkor annak, ki legelőször látja ezt, lehetetlen a nevetést elnyomni. Először, másodsor meglepő a népesség szolgálati készsége, de ha az ismétlődik, ha az európai észreveszi, hogy ez itt szokás, hogy ennek így kell történnie, csak hamar azon önértzet keletkezik benne, hogy magát tökéle-
tebb teremtménynek fogja képzelni s látván, hogy a lakosság

annak el is ösmeri rögtön követelni fogja azt mit először sziveségnek tekintett.

Mihelyest meredek feljárásokhoz érünk a lovak 4, 6, sőt némelykor 10 bivaly által váltatnak fel. Ekkor a legsebesebb hajtás után következik a lehető leglassabb mászás. De ha elértük a hegyszoros magasságát s az út ismét le a völgybe vezet, a bivalyokat pedig ismét lovak váltják fel, akkor haladásunk valódi vasuti sebességé fajul. A lovaknak ugyanis nincs annyi erejük, hogy a kocsit feltarthatnák, tehát sietniök kell, hogy gyorsabban fussanak, mint a kocsi gurul. A kocsis nagyokat csattant ostorával, a kengyelfutók kiáltanak s a lovak teljes erejükből rohannak le a meredek hegylejtőn. A sebesség mindig gyorsabb és gyorsabb lesz, lélegzetünk megáll, de már előre nézni sem lehet, oly kavicszárpor repül arcunkba, a lovak lábai által felhányva; kezeinket szemeink elé kell tartani; de ime még a kocsis is hátra fordul ezen zápor miatt. A lovak tehát minden kormány nélkül vágatnak; fordulók jönnek jobbra balra, majd csak hogy kirepülünk a kocsiból, kis hidakon nagy zökkenéssel ugrunk át; végre leértünk a völgybe. Szabadabban lélegzünk fel s borzadással látjuk, hogy egy több ezer lábnyi magasságról úgy szólván leestünk. Csodálni kell, hogy ritkán szokott baj történni ezen kocsizásoknál; igaz hogy mi is egyszer kegyetlenül felfordultunk, mert lovaink nem birtak elég sebesen futni s a kocsi kerekei lábakra gurultak, de oly szerencsésen estünk, hogy nyakunkat nem szegtük.

Jáván a legegészségesebb évszak az esős lévén, mely októbertől ápriliséig tart, utazásunkra mi ezt választottuk ki s habár naponta esett is, ez itt oly szigorú természetani törvényeknek van alárendelve, miszerint semmikép sem akadályozta az utazást sőt a tájak sokkal tisztábban látszottak mint a 6 hónapnyi száraz idényben.

Hajnalban mindig a táj egészen tisztán látszik, még a legmagasabb hegyek csúcsai is oly közel s oly világosan tünnek élénk, hogy kezeinkkel mintegy elérni gondolhatnók; az ég boltozatján semmi felhő sem látszik és semmi szellő sem lengedez. De a mint a nap mind inkább magasabbra száll s forró sugarait a növényekről csurgó harmatcseppekbe fűrészi, gyenge gőzök emelkednek fel a rónákból s a hegyek csúcsain gyűlvén össze, ott egy kis felhőt képeznek. A kis felhő kezdetben még átlátszó, de mindig sűrűbbé és sötétebbé válik, már a hegyek felét fedi, már az egész eget s elsötétíti a nap fényét. Benne villámok csillognak

s a menydörgése rengővé teszi az egész léget. Nagy cseppekben kezd az eső hullani, mindig erősebben és erősebben míg oly záporrá fajul, melyről nekünk itt nincs fogalmunk. S ez mind a legnagyobb csendben és következetes egymásutánban történik, semmi rohammal, semmi szélvészszel, még szellő sem előzi meg az égi háborút. Ha ilyenkor óránkra nézünk azt fogjuk látni, hogy pontban 3 óra délután van s hogy ezen eső este 8-ig tart, a mikor ugyanis ismét oly csendben mulik el a mint keletkezett. A felhők mindig átlátszóbbakká válnak, az eső gyengébb lesz s végre a legtisztább égen látjuk fényleni a déli félgömb csillagzatát, melyek közt a legragyogóbb s reánk nézve a legérdekesebb a déli kereszt.

Előadásom megszabott időhöz lévén kötve, nem szabad nagyon a részletekbe merülnöm, de ki is volna képes egy, két órányi idő lefolyása alatt számot adni arról mit Jáván tapasztalt, arról mit ott látott, élvezett és tanulmányozott, mert ott egy előttünk egészen új világgal ösmerkedünk meg.

Nem marad tehát egyébb hátra mint egyes képeket, jelente-
teket vagy szokásokat leírni s a mennyiben én magamnak a mai előadásom tárgyául a gyarmatrendszer tanulmányozását tűztem ki, erre kívánok tehát visszatérni. De mielőtt erre térnék ismét át, még csak Jáva szigetének egy vidékéről, egy völgyéről akarok még megemlékezni, mely felejthetlen benyomást gyakorol minden utasra s mely, ha Jáva India kertjének, ez minden esetre méltán Jáva kertjének neveztetik. S daczára annak, hogy nagyon is érzem, miszerint tollam gyenge, mégis rögtön helyezem át a tisztelt közönséget Jávasziget közepére és pedig a Papandajan hegy tetejére.

(Vége következik.)

GR. ZICHY ÁGOST tr.

A földrajz halottai 1876-ban.

(Folytatás.)

Forbes D., az angol földtani társulat titkára, meghalt 48 éves korában december hó 5-én. Forbes huzamosb ideig tartózkodott Peru és Bolíviában, itt földtani észlelések mellett ezen országok nyelv és népisméjével is igen szenvedélyesen foglalkozott, különösen pedig az aimara-indiai államéval. Nyelvtana az aimarai nyelvről nagy hírnévnek örvend. Az utóbbi években az angol antropologiai intézet vezetői közé tartozott. Számos, rész-

ben angol, részben pedig norvég nyelven megjelent földtani munkái közül nevezetesebbek: »On the Relations of the Silurian and Metamorphic Rocks of the South of Norway« (1855.), »On the Causes producing Foliation of Rocks and on some Observed Cases of Foliated Structure in Norway and Scotland« (1855.), »On the Geology of Bolivia and Southern Peru« (1861.), végül még: »On the Aymara Indians of Bolivia and Peru.« A legutóbbi öt évben tette közzé ama félévenként megjelenő füzeteket, melyekben az egész föld aczél- és vas-terményeiről találhatunk áttekintést.

Fötterle F., fögeolog és a földtani intézet aligazgatója, született Mramotitzban 1823. év február hó 2-án, meghalt szeptember elején. Fötterle egyike volt a bécsi földrajzi társulat alapítóinak, ugyanezen társulat közleményeit az első 10 évben ő szerkesztette.

Fournel H., mérnök, több munkát írt Algierről: »Hauteur du désert à Biskra; hauteur de Constantine; observations météorologiques faites dans le désert« (1845.), »Sur l'altitude de Biskra« (1845.), »Mémoire sur les gisements de muriate de soude de l'Algérie« (1846.)

Ghillany W. F., tudor és udvari tanácsos, született 1807-ben, meghalt június hó 1-jén Münchenben. Ghillany 1841—1845-ig városi könyvtárnok volt Nürnbergben, mint ilyen írta: »Geschichte des Seefahrers Martin Behaim, nach den ältesten vorhandenen Urkunden bearbeitet. Nürnberg, 1853.«

Grigorowits V. J., 1842. óta tanár Kasanban, majd Moszkva és Odessában; több műve közül megemlítendő: »Reisen in der europäischen Türkei.« Meghalt december 31-én Elisabethgradban.

Gunlaugsson Björn, volt fötanító Island szigetén Reikjavikban, született Gaarden-Tanstadirban 1788 szeptember hó 25-én, meghalt ugyanott márczius hó 17-én. Gunlaugsson 1831-ben felvette Islandot és Olsennel kiadott egy 4 részből álló térképet. Irt: »De mensura et delineatione Islandiae interioris« (1834.) című művet és több matematikai és természettudományi dolgozatot is.

Harcus W., meghalt Dél-Ausztráliában, Adelaideban aug. hó 10-én 53 éves korában. Harcus Newcastle-on-Tyne-ből származott, innen ment 1860-ban Melbourneba, később pedig Adelaideba, hol ő mint lelkész és 1862. óta mint hirlap-szerkesztő működött. 1876-ban a kormány megbizásából egy kimerítő kézi-

könyvet írt Dél-Ausztráliáról ily cím alatt: »South Australia; its history, resources, and productions; Adelaide.«

Heuglin, Dr. Th. udvari tanácsos, afrikai és éjszaksarki utazó, született Hirschlandban 1824 márczius 20-án, meghalt tüdőgyulladás következtében Stuttgartban november hó 5-én. Heuglin kora ifjúságától új országok felfedezésének eszméjével szeretett foglalkozni, ezen célját elérendő, a természettudományokat és több élő nyelvet még akkor elsajátított magának, midőn Európában tett nagyobb utazásai által magát így előkészíté. 1850-ben Egyiptomba utazott; innen több kirándulást tett a Vörös tenger és a Nilus vidékére. 1852-ben a khartumi osztrák konzulatushoz titkárnak lett megválasztva, Khartumba való utazása alkalmával az esőési időszak alatt Dongolába állapotodott meg, meglátogatta az El-Khâb várakat és a Bajudán keresztül utazott. Nemsokára Khartumba való megérkezte után dr. Reitz konzul utazásra készült Habesbe, mely útjában Heuglin kísérte őt; Gedarefon keresztül mentek Gondarba, innen meglátogatták a Semen felföldét, a visszautazás alkalmával pedig a Zana-tó mellett fekvő, eddig még ismeretlen vidékeket. Heuglin, miután útítársa az éghajlati viszonyoknak áldozatul esett, magányosan utazott vissza Khartumba és ott a konzulatus vezetőjének lett megválasztva. Azon gazdag tudományos ismereteknek, melyeket haza vitt, főbb vonásait megtalálhatjuk azon művében, melyet ezen utazásáról írt. 1853. év vége felé beutazta Kordofánt és a Fehér-Nilus alsó vidékét.

Nagy és érdekes állatgyűjteményét, melyet utazásai alatt és Khartumban gyűjtött, 1855-ben Európába hozta. A következő év márczius havában Trieszt, Görögország és Kis-Ázsián át Egyiptomba visszautazott, felfedezéseit Szudán keleti részében tovább folytatandó. 1857 elején ismét Kairóba ment és innen egy nagyobb szerű utazásra vállalkozott, mely őt a Vörös tenger és a Szomali partvidékével ismertette meg. Innen azonban egy seb következtében, melyet egy szomalitól kapott, Adenen és Egyiptomon keresztül Európába kényszerült visszatérni. 1861-ben egy német expedíció vezetésével lett megbízva, melynek feladata volt, keletről kísérni meg Wadaig előrehatolni, hogy Vogelről tudomást szerezzenek. Ő a Vörös tengeren át Massauába, onnan pedig a Bogos vidékein át Habesbe ment. Mai-Sehában Heuglin az expedíció vezetésétől visszalépvén, Steudner és Schuberttel Adoa, Gondar és Gaffaton keresztül dél felé egész Soáig és a Galla tartományokig hatolt elő, hol Tódor királynál a kutatók igen

barátságos fogadtatásban részesültek. A visszatérés Gondaron és Dokán át Khartumba történt. Noha nem is érte el küldetésének pontját Wadaït, ezen expedíció mégis igen nagy hasznára volt a tudománynak; ugyanis eddigi hiányos ismereteinket a Gallatartományoknál tisztázta és nagyban bővítette. Khartumban Heuglin és Steudner a Tinné-féle expedícióhoz csatlakoztak. Ezek 1863. év január havában Khartumot elhagyták és egész a Kosanga-folyóig haladtak; a következő év márczius havában ismét visszatért Khartumba, 1865-ben pedig Európába. 1870 nyarán Waldburg gróffal utazást tett a Spitzbergákra, s számos felvételt eszközöltek; a visszautazás alkalmával meglátogatták az eddig természetrajzilag még egészen ismeretlen Ezer-szigeteket és a Jég-Fjordot. Fölfedeztek a Spitzbergák keleti részén egy hegyvidéket a König-Karl-Földet. Második utazását a jeges tengeren 1871 nyarán kezdte meg, mely földtani és állattani kutatásokban igen eredménydús volt. 1875-ben ismét régi tevékenységének színhelyére, a Szeuzen át Sauakinba, innen pedig a Beni-Amer- és Habab-országokon át Massauába utazott. Ugyanezen év vége felé a Khedive által meghíva, Kairóba ment, de itt huzamosb várakozás után sem kapván megbízást, Stuttgártba visszautazott. A tudomány Heuglin halála által igen nagy veszteséget szenvedett. Számptalan közleményei jelentek meg szakfolyóiratokban; önálló művei közül nevezetesebbek: »Systematische Übersicht der Vögel Nordost-Afrika's 1855«, »Reisen in Nordost-Afrika. Tagebuch einer Reise von Khartum nach Abessinien in den J. 1852—53«, »Die Deutsche Expedition in Ost-Afrika, 1861 und 1862«, »Reise nach Abessinien, den Galla-Ländern, Ost-Sudan und Chartum, 1861 und 1862. 1868«, »Reise in das Gebiet des Weissen Nil und seiner westlichen Zuflüsse, 1862—1864«, »Reise nach dem Nordpolarmeere in den Jahren 1870—71. 1872—74«, »Ornithologie Nordost-Afrika's 1869—75«, »Reise in Nordost-Afrika«, »Schilderungen aus dem Gebiete der Beni-Amer und Habab, nebst zoologischen Skizzen 1876.«

James Dr., fiatal amerikai orvos, ki 1875-ben a Chevert-féle expedícióban vett részt, 1876-ban ismét egy kutató utazásra vállalkozott Új-Guineába, de a Yule-szigetekenél augusztus hó 23-án Thorngren hajós-kapitánnyal együtt a beenszülöttek által meggyilkoltatott.

Jelinek, Dr. K. udvari tanácsos, az osztrák központi meteorologiai és földdelejjességi intézet igazgatója, született Brünnben 1822. év október 23-án, meghalt Bécsben október 19-én. Jelinek gym-

náziumi iskoláit Brünmben végezte, 1839-től pedig Bécsben a jog, matematika és asztronomiával foglalkozott, 1843-ban a bölcsész-tudori rangot is elnyerte. 1843-ban a bécsi csillagdánál mint assistens működött, 1847-ben Prágába ment és 1851—52-ig a csillagdat vezette. 1852-ben Innsbruckba hivatott meg a matematika tanszékére, de inkább a prágai műegyetemhez ment ugyancsak a matematika tanszékére; később Bécsbe hivatott, hol a központi meteorologiai és földdelejességi intézetet vezette. Az osztrák meteorologiai intézet benne egyik legbuzgóbb munkását veszítette el. A meteorologiai kongresszus egybehívása, s az az által létesített nagyobb egyöntetűség a megfigyelési módszerekben és ezek közlésében Jelineknek nagy érdeme van. Hann Gyulával közösen szerkesztette az osztrák meteorologiai társulat közlönyét.

Keil F., hirneves geoplasztikus, született Graslitzban 1822. év június 22-én, meghalt Marburgban márczius hó 10-én. Gynáziumi tanulmányának bevégzése után különösen a botanikával foglalkozott és 1846-ban a prágai egyetemen a botanikához assistensnek hivatott meg, 1848-ban elhagyta ezen állását, és először Gráczbba, később pedig Gasteinba és Linczbe tartózkodott mint gyógyszerész, mely foglalkozása mellett botanikai, geognosztikai, úgy meteorologiai tanulmányait illetőleg megfigyeléseit is nagy buzgósággal folytatta. Első, nevezetes geoplasztikai műve oly nagy feltűnést okozott, hogy a tanügyi miniszterium és a tudományos akadémia pártfogása alá vette, és így minden munkásságát és idejét a geoplasztikai tudományoknak szentelhette. 1859-ben Keil visszament Linczbe, itt szintén kedvencz tanulmányával foglalkozva, míg azután 1860-ban Szalczburgba, 1865-be pedig Bécsbe költözött, nevezetesebb művei: »Reliefkarten aus den Deutschen Alpen 1862«, »Prospekt von Salzburg 1866«, »Das Mineralbad Leopoldsrue in Tirol 1856«, »Meteorologische und phänologische Beobachtungen in Ost-Tirol 1858«, »Vortrag über Reliefkarten 1862«, »Der Gross-Glockner und seine Umgebung 1860.«

King Dr. R., Back György admirálnak 1833—35. éjszaksarki expeditiójában volt útitársa; meghalt február 4-én. King a londoni ethnologiai társulatnak alapítója, egy ideig a »Statistical Journal« és az »Ethnological Journal« szerkesztője, a »Medical Times« és az »Anthropological Review« buzgó munkatársa volt.

Művei részben a gyógytan, részben pedig a földrajz köréből vannak: »The Franklin Expedition, from First to Last«, »Narrative of a Journey to the Shores of the Arctic Ocean«,

»History of the Esquimaux«, »On the supposed extinct inhabitants of Newfoundland 1844«, »On the Fish River of the Polar Sea 1844«, »On the physical characters of the Esquimaux 1848« stb.

Lane E. W., híres keleti utazó, született Herefordban 1801. év szeptember hó 17-én, meghalt Worthingban augusztus 10-én. Lane előkészítő tanulmányait Bath és Herefordban bevégezvén, a Kambridgei egyetemre ment, hol magát a matematikának szentelte, később Londonba ment azon szándékkal, hogy ott rézmetszővé fogja magát képeztetni. 1825-ben — egészségi szempontból és a kelet iránt táplált szeretetétől ösztönözve — Egyiptomba utazott. Itt egész 1828-ig a régi és újabb arab nyelv, úgy az ország régiségeinek tanulmányozásával töltötte idejét, és egész a második Nilus esésig hatolt elő. Ezen fáradozásának gyümölcse Arabia és Alsó-Nubiának leírása volt, melyhez 100 rajzot is mellékel, mely műve azonban a kiadás költséges volta miatt nem jelent meg. Mégis méltányolva lett fáradozása, mert a »Society for the Diffusion of Useful Knowledge« által további tanulmányozás szempontjából 1833-ban újból Egyiptomba küldetett. Itt egész 1835-ig maradt, visszatérte után kiadta nevezetes művét: »Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians.« Utoljára Lord Prudhon költségén volt 1842—49-ig Egyiptomban, kitől megbízást is kapott arab-angol lexikon kidolgozására, ezen művén, mely részben meg is jelent, 35. évig, illetőleg haláláig dolgozott.

Lucas L., angol, afrikai utazó. Lucas 1875-ben egy nagy expedíciót szerelt fel, feladatául tűzvén magának a Bahr el Ghasal mellékfolyóit és a Mwutan-tó melletti vidék nyugati részét kikutatni; Szuakinon keresztül Khartumba ment, innen pedig a Niluson fölhajózva Ladóba, hol május 30-án Gordonnal találkozott, ki rábírta őt tervének megváltoztatására, ő t. i. azt tanácsolta, hogy a Niluson hajózzon még feljebb és úgy kísértse meg a Mwutant délről megközelíteni. Ezen tervet sem vihették keresztül, mert Lucast betegsége a visszatérésre kényszerítette; Haza való utazásában Khartumban megtévelyodott és a hajón, mely őt Szuakinból Szuezebe volt hozandó, meghalt november 19-én.

Marvine A. R., amerikai geolog, született Auburnban 1848 szeptember hó 26-án, meghalt Washingtonban márczius 2 án. Marvine a katonai iskolát Sing-Singben, a műegyetemet Philadelphiában, az egyetemet pedig Harvardban végezte. 1870-ben az utóbbi intézethez hivatott meg tanítónak, ugyanazon évben mint geolog-assistens részt vett a Sant-Domingoi expedícióban.

1871-ben a Wheeler-féle expedícióhoz mint asztronom lett beosztva; később azonban ugyanezen expedíciónál a geológiai munkákat fogadta el és írt is egy munkát, mely Dél-Neváda, Éjszaknyugat-Arizona és Dél-Kalifornia földtani viszonyait tárgyalja; 1873-ban Hayden szerkesztése alatt megjelent földtani és földrajzi folyóiratoknak lett munkatársa.

Meinicke, hírneves geographus, született Brandenburgban 1803 augusztus 31-én, meghalt Drezdába augusztus 25-én. Gimnáziumi tanulmányait Potsdamban végezte, az egyetemet pedig Berlinben látogatta. 1825-ben a prenzlauer gimnáziumhoz segéd, 1838-ban pedig rendes tanárnak neveztetett ki. 1846-ban helyettes, 1852-ben pedig végleges igazgatónak választott az előbb említett gimnáziumhoz.

Később Drezdába költözött és az ottani földrajzi társulatnak egyik legtevékenyebb tagja volt. Meinicke kétségbevonhatatlanul a régibb, azaz a Ritter-féle iskola egyik legnagyobb mestere volt. Kiadott több nevezetes művet.

(A Geogr. Mittheil. nyomán.)

(Vége következik.)

K ö n y v é s z e t .

A Balkán félsziget irodalma

pár hét óta több művel gyarapodott. A közérdekeltség, mely két év óta fokozott figyelemmel fordul a Balkán félszigetre, több írónak adott tollat kezébe, hogy a kedvező pillanat előnyeit kizsákmányolja. Ezt mondhatjuk majdnem általában az előttünk fekvő munkákról, habár van közöttük egy-kettő, melyek nem épen a pillanat művei, de minthogy épen kapóra lettek kiadva, s irányuknál fogva is az előbbiekkal egy szellemben vannak írva, elmondhatjuk rólok, hogy az egymás ellen küzdő felek egyikének szolgálatába állottak. Ez az irány vörös fonalként húzódik végig mindegyiken.

A művek határozott szlavofil szelleműek, sőt némelyekből annyira kirí a keresettség, hogy ez sok helyütt a részrehajlatlan igazság rovására történik. Az egyébként buzgó, tudományos készségű utazók elragadtatván magukat a nemzetiségi pártszinezetől, nem egyszer letérnek a tárgyilagosság ösvényéről s tudomá-

nyos munkába nem való érzelgésben törnek ki. Az ilyen szerzők műveit csak olyanok olvashatják kár nélkül, kik a helyzetet saját tapasztalataik alapján ismerik, míg ellenben a nagy közönség, mely a szerző állításait jóhiszeműleg elfogadja, nem egyszer tévutra lesz vezetve általuk.

Ilyen, hogy első sorban emlékezzünk meg róla, Kanitz műve: *Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860—1876. II. Band. Mit 33 Illustrationen im Texte und zehn Tafeln. Leipzig. H. Fries, 1877.* *)

Kanitz művének e második kötete két év lefolyása után látott napvilágot az első után, s mint a szerző maga is mondja előszavában — »épen alkalmas időben s így szívesen látott lesz, mert hiszen a mű a Duna és Balkán között fekvő felette érdekes, és kiválóan tiszta bolgár lakosságú vidéket foglalja magában, melyet a legközelebről várható orosz hadműködés közvetlenül útjában fog találni.« Elmondja továbbá szerző, hogy »a vitéz bolgárok igaz ügyéért ő maga is már 1860. óta küzdeni szent kötelességének tartja.«

E kötetben folytatja szerző uti tanulmányait 15 fejezetben. Utirajzai és tanulmányai a központi és nyugati Balkán vidékére vonatkoznak. Az első fejezetben Vidinen át Ruscsukba vezeti a szerző olvasóit. Ismerteti a várost, mint a Tuna vilajet főhelyét, elszámolja intézményeit, nyilvános épületeit, a város fekvését, Mithad pasának a közműveltségre és a nép jólétére célzó működését. Pillantást vet Ruscsuk multjára, vissza a rómaiak idejéig s összeveti a régi és máj Ruscsukot egymással; kiemeli a város szerepét az 1810., 1828—29. és 1853-iki orosz háboruban. Innen a Jantra folyó mentében utazik. A kezénél levő térképeket még Ruscsuk vidékén is hibásaknak és megbízhatatlannak találja; a mi később, a Balkán vidékén meg számtalannabbszor és nagyobb mérvben előfordul. Külön fejezetet szentel Tirnovonak, a bolgár czárok székvárosának. Vannak érdekes épületei, milyenek a mecsetek, templomok, paloták, hidak, erődök stb. A bolgárok különös tisztelettel vannak e város iránt, mely őket hajdani fényökre és nagyságukra emlékezteti. Itt alkalmat vesz magának a szerző beleszöni a bolgárok történetének azon pontjait, melyek Tirnovoval vannak összeköttetésben. Szól a Sis-

*) Az I. kötet ismertetését I. Földrajzi közlemények harmadik kötetének (1875.) 296-ik lapján.

man dynasztiáról, mely Bolgárországot fényessé tette, a katholicizmus öröklődéséről, hogy a bolgárokat a római egyház kebelébe terítse.

A magyarok is elhatottak egyszer Tirnovo falai alá, majd azonban a török hatalom alatt kellett a roskadozó birodalomnak megdölnie. Itt volt a bolgár patriarcha lakása is, míg az meg nem szűnt és a bolgár egyház a konstantinápolyi görög patriarcha alá nem került, melynek hatalma alatt áll mai nap is. A vidéken tett kirándulásokban megismertet a szerző némely római régiségekkel és klastromokkal, melyek itt bővében vannak. A negyedik fejezetben az Iszter melletti Nikápolyban időzik a szerző, honnan Szvistovba vezet olvasóját. Innen Szelvin és Gabrovon át a Sipka Balkánba kísérjük a szerzőt. A hatodik fejezetben a rózsavölgyet, Kazanlik medenczéjét írja le. Kazanlikot az ő pompás rózsakertjeivel és gazdag rózsa-olajgyártásával méltán nevezhetjük török Siraznak. A következő fejezet Szevlijevon és Lovecen át Szvistovba vezet, mely városnak változatos és érdekes multjából is elevenít fel néhány adatot. A nyolczadik fejezetben Nikápoly történetének nevezetesebb pontjaival ismerteti meg olvasóit, többek közt Zsigmond királynak hadviselését Bajazid ellen s az 1396-iki ütközetet írja le, Aschbach történész adatai alapján. Ezek szerint a nagy vereség, melyet a keresztények Bajazidtól szenvedtek, leginkább a francia vezérek s különösen d'Eu gróf túlbizakodott hiúságának tulajdonítandó. Zsigmond király, ki a törökök harczolási módját ismerte, figyelmeztette őket, hogy ne fecséreljék el a legjobb erőt az első tűzben, hanem tartásák fenn a jancsárok és szipahik támadásának; de az elbizakodottság fitymálta a tapasztalásból merített tanácsot, s így a vereség igazságot szolgáltatott Zsigmondnak. A nyolczadik fejezetben Plevenből Trojánon át a Kalofer Balkánon vezet át olvasóit. Ez a vidék egyike a legregényesebbeknek és legérdekesebbeknek. A Traján klastrom a leghíresebb és leggazdagabb Bolgáriában, szerző ismerteti annak berendezését és egy különös nemét a kegyeletnek, mely szerint a meghalt szerzetesek koponyáit a sírboltban azzal tisztelik meg, hogy bizonyos ünnepeken viaszgyertyákat dugdosnak üregükbe s azoknak égése alatt végzik az ő lelkökért imájukat. A Balkanban egy vadregényes vidéken magas szikláról lezúgó ismeretlen vízesést talált a szerző, melyet Ami Bouéról, a fáradhatlan és érdemes utazóról nevezett el. Leírja a Mara-Gedük vad és festői ormait, melyek aljában ered a Tundsa forrása s dél felé vevén irányát Adrinápolynál már mint

tekintélyes folyó egyesül a Maricával, mely a Márvány-tengerbe szakad. A tizedik fejezetben a Teteven-Balkánon át újra a Dunához vezet, ötödször lépve át a Balkánt. A tizenegyedik fejezet az Iszker, Szkit, Ogoszt és Panega vidékén átvezetve s a Zlatica Balkánt átlépve Orhaniehval ismerteti meg. A következő fejezet átvezet az Etropol-Balkánon s bemutatja Szofia városát. Szófiának a multban igen nevezetes szerep jutott; s nem csekélyebb jelentőséggel bír napjainkban is, különösen mióta a vasút hálózatának egyik nevezetes állomása lett. Fekvésénél fogva a hadműködésben is nevezetes szerepe van. Az utolsó három fejezetben Vraca, Temszka vidéke, Sarköj és Lom vidéke van ismertetve. Végül magasságméréseket közöl, melyeket szerző 1871-ben aneroïd segélyével maga határozott meg.

A mű kiállítása finom velin papíron izléses, a rajzok tiszták és a szemléltetést nagyban előmozdítják. A mű ára 18 márká.

Montenegro und die Montenegriner. Von Spiridion Gopcsevics. Nebst einem Plane von Cetinje. Leipzig. Hermann Fries, 1877. Az előttünk fekvő mű szerzője montenegrói születésű, művét a montenegrói fejedelemnőnek Petrovics-Nyegos Darinkának, egyszersmind rokonának ajánlja, s már e körülmények is némileg következtetni engednek a mű szellemére, habár a szerző előszavában tiltakozik a részrehajlás ellen, azt állítván, hogy »Montenegrót olyannak akarja festeni, a milyen, minek folytán honfitársai hibáinak előszámlálásától sem irtózik, annál kevésbbé, minthogy senki és semmire sem kell tekintettel lennie.« A jól értesültséget, az adatok megbízhatóságát nem lehet szerző művében kétségbe vonni, s épen e tekintetnél fogva műve sokkal megbízhatóbb, mint sok másé, például a hóbortos Rasch Gusztávé, ki a montenegróinál is montenegróibb akar lenni, s kit, mint Gopcsevics maga is mondja, a nép iránti rokonszenve annyira vitt, hogy erényeinek felsorolása mellett hibái előtt szemet hunyt. Szerzőnk maga is határozott szerb hazafinak vallja magát, s még sem találunk művében oly émelygős és visszataszító kifakadásokat a törökök ellen, mint például a Rasch művében, mely nem egyéb, mint az elkeseredett gyűlölség epés kifakadása minden ellen, a mi török, és égig magasztalása és istenítese mindennek, a mi crnogorcai.

Gopcsevics művén egy szembeötlő vonás látszik végighuzódni, mely kedvező alkalommal mindig előtérbe nyomul, ez Montenegró függetlenségének vitatása. Erre vonatkozólag meg kell jegyez-

nünk, hogy a montenegróiak harczának megkezdésekor több európai lapban felvetetett az a kérdés, vajjon Montenegro teljesen független állam-e vagy Törökország hűbéresének tekinthető-e? Gopcsevics úgy látszik egyrészt e kérdés megvitatása céljából írta művét, melyben természetesen Montenegro függetlenségét igyekszik bizonyítani. Az 1858-ban Szisztovóban kötött békeokmányban többek között, melyet Nagy-Britannia, Poroszország és Hollandia is aláírtak. Montenegro mint Törökországhoz tartozó, s a montenegróiak mint török alattvalók vannak megemlítve, s szerző mégis azt igyekszik bizonyítani, hogy ez csak egyoldalú, a törökök által beigtatott pont, s Montenegro függetlensége ellen bizonyítékul nem tekinthető. Ilyen természetűek a szerzőnek többi bizonyítékai is. A munka különben igen érdekesen és hűen ecseteli Montegrót, társadalmi életét, a nép szokásait, jó és rossz tulajdonait, melegen ír a nép múltjáról, különösen a törökökkel vívott harczokról. A nép hibáit néhol szépíteni is igyekszik, de úgy, hogy a célzatosság jellegét óvatosan kerülni tudja.

Tizenhét fejezetéből a három elsőben Montenegro történetét ismerteti 1360 tól egészen napjainkig. A negyedikben Montegrónak kiváló férfaiival ismertet meg, milyenek Bozso Petrovics, Maso Vrbica, Ilija Plamenac, Ilarion, Sztanko Radonics és mások. Azután az uralkodó családra tér át, bemutatja Nikita fejedelmet, Milena fejedelemnőt, Sztanet a fejedelem anyját, Daniló herceget, a trónörököszt és a hercegnőket. A hatodik fejezetben a montenegrói törvényeket, különösen Daniló törvénykönyvét ismerteti, kiterjeszkedik Bogisics új törvénykönyvére is. A következő fejezetet a montenegrói nőknek szenteli. Megrózza a nő alárendelt helyzetét, a korai házasságot és az előítéleteket; dicséri hősiességöket, mire példákat is hoz fel a történelemből. Majd a nép jellemét és erkölceit festi eleven színekben. Kiemeli mértékletességét, ravaszságát, verekedő természetét, az ipar megvetését, magasztalja vendégszeretetét, festi féltékenységét és bírvágyát; ismerteti harczolási módjukat és a törökök gyűlöletéről is megemlékezik. A fejevágást és megcsonkítást ma is divatban levőnek mondja, holott ezt több szlavofil kétségbe vonta. Ismerteti a rablókalandokat (cseta), melyeket a török terület megtámadására rendeznek. A kilencedik fejezetben az iskolákról, a tizedikben a nyilvános intézetekről szól. A következő két fejezetben a fővárost, Cetinjét ismerteti, a tizenharmadik fejezetben a tartomány statisztikája és földrajza foglaltatik. A tizennegyedik fejezet utasítást ad a montenegrói utazóknak; egy másik fejezet a kirándulásokat

ismerteti. Az utolsó két fejezetben Montenegró népköltészete, a mondák és népdalok vannak ismertetve.

Toldalékban összefoglalja a montenegrói harcz főbb eseményeit 1876 július elsejétől november elsejéig.

Die Volkstämme der Europäischen Türkei von dr. Lorenz Diefenbach. Frankfurt a./M. Winter 1877. A nyolcz ívre terjedő munka előszavában szerző elmondja, hogy munkájával egyrészt az ujságolvasóknak akart szolgálatot tenni, másrészt azonban azt hiszi, hogy a mű a tudományos bírálatot is kiállja. Ezt az utóbbi megjegyzést szükséges volt szerzőnek oda írni, különben kevesen hinnék el neki. A ki pedig komolyan hozzá lát a mű tudományos becsének méltatásához, az csakhamar meg fogja hazudtolni szerző állítását. A tudományos apparatus meg volna ugyan, hiszen szerző maga 26 művet sorol fel, melyekből adatait meríté, s mindannak daczára ezek sem menték őt meg alaptalanságától. A kis munka hemzseg a hibáktól. Ha azokat a hibákat, melyeket a törökök, albánok, bolgárok és cserkeszek ismertetésében elkövetett, szívesen elnézzük is szerzőnek, nem szabad szemet húnynunk akár rosz akaratból, akár tudatlanságból eredő hibái előtt, melyeket a magyar nép ismertetésében elkövetett. A 19-ik lapon az alsóbb fajú bevándorlókról beszélve, a török és finn családot érti alatta, mely utóbbihoz sorolja a magyarokat is, kikről alább (20. lap) így ír: Finnen sind auch die Magyaren (Ungarn), deren Sprache sich gegenüber denen ihren alten Stammgenossen bedeutend individualisirt hat und stark mit slavischer gemischt ist; Aehnliches gilt in mehreren Beziehungen von dem Volke überhaupt. Bei den Byzantinern heisst dieses oft Türken (*Τούρκοι*). Es kam im 8. Jahrh. nach dem jetzigen Ungarn; seine Reiterschaaren durchstürmten als wilde Zentauren viele Länder bis zum 10. Jahrhundert. Jetzt wohnen sie (ausser Ungarn und Siebenbürgen) in Romänien.« Más helyen (99. lap) ugyancsak azt írja, hogy úgy a magyar nyelv, mint maga a nép is nagyon elszlávosodott. (Die Sprache ist wie das Volk selbst stark mit slavischen Bestandtheilen versetzt.) Találjuk továbbá e következő passust is: »Die physische Beschaffenheit der Magyaren hat sich durch Mischung u. a. Faktoren mit der Zeit sehr geändert und (wie bei den Türken) veredelt, wo sie nicht durch Isolierung in Berggegenden u. s. w. ihre alte Gestalt behielt.« Elismeri, hogy a magyarok Európán át pusztító dulásaik óta (seit ihren Verwüstungszügen durch Europa) sokoldalulag halad-

tak és művelődtek, s így folytatja: »Doch blieb ihnen immer noch ein wilder gewaltthätiger Zug, und ihr Land gehört noch grossentheils zu »Halb-Asien.« Die Masse des adeligen Volkes lebt stolz in engem Gesichtskreise und verachtet und hasst die Deutschen wie die Slawen.« Ennyit idéznünk elég lesz e magyargyűlölő műből, melyben a történeti adatok is jobbra az idézettel hasonló becsűek.

Mittheilungen aus Macedonien. Erstes Heft, Eberfeld. 1877. Egy nem annyira szorosán földrajzi, mint inkább művelődés-történeti füzet ez, melyet a Barmenben lakó Fabri adott ki. E füzetnek és a folytatólag megjelenő füzetek feladata a németországi evangélikus missiónak Török- és Görögországban tett munkásságát közzé tenni. E füzetben elmondja Fabri, hogy a hatvanas évek elején előbb Düsseldorfban, később Bomiban székelő »Evangelischer Verein für christliche Bildung im Orient« czímen alakult egyesület milyen tevékenységet fejtett ki keleten. Előbb Szmyrnában alapítottak iskolát, melyben franczia és német tanítók tanítottak; majd görög ifjakat vittek Németországba, s őket ott kiképezve hitoktatókul és tanárokul küldötték vissza hazájukba. Legtöbb munkásságot fejtett ki ezek között dr. Marulisz, ki előbb a szaloniki, majd 1870-ben a szerreszi görög gymnasium igazgatója lett. Ezt az állást is csakhamar odahagyta, s a missió érdekében egy elemi tanító-képezdét alapított, mely hivatva lett a népoktatásra javítólag hatni. A füzet értesít továbbá az intézet fennállásáról és sikeres működéséről. Végül felhívást intéz az intézetnek pénzbeli támogatására s az eddig begyűlt összegekről közöl kimutatást.

Zur praehistorischen Ethnologie der Balkan-Halbinsel von Dr. Fligier. Wien, Hölder, 1877. E négy ívre terjedő mű külön lenyomata a bécsi anthropologiai társaságban felolvasott és közlönyében megjelent értekezésnek. Szerző valószínűnek tartja, hogy a Balkán-félszigetet a neolith időszakban az iberek népesítették be, minthogy nyomaikra akadtak Olaszországban és Szicília szigetén is; miből azt következteti, hogy a Jóni-tenger vidékén is ők laktak abban az időben. Ezt hajlandó bizonyítani a Hebrosz-folyó nevével, mely a spanyol Ebroval lehet azonos. A történeti korban csak árja nyelvjárású népeket találunk a Balkán-félszigeten, ezek az illyrek, thrákok, lelegek, karok és végül a hellenek; mindazonáltal legősibb lakóik az illyreket és thrákokat kell vennünk. Ezután megállapítani igyekszik az illyrek és thrákok lakóhelyeit. Hosszasan és elég érdeke-

sen és elég világosan fejtegeti az árja népek földrajzi elterjedését és történelmi szereplését. Kiterjeszkedik a geographiára, archaeológiára és nyelvészetre, hogy állításait igazolja. Hosszasan foglalkozik a pelaszgokkal, az albánokkal, e rejtélyt képező néppel, s azután sorjában futja be Epiruszt, Thesszaliát, Akarnaniát, Aetoliát, Kerkyrat és Zakynthoszt, Phokiszt, Boeotiát, Attikát, Peloponnezoszt, Lakoniát, Arkádiát, Eliszt, Achaját, Szikyont, Korinthot, Megariszt és Argoliszt, s e vidékek ethnológiáját igyekeznek megállapítani. Legnehezebb feladatnak tartja az ionok és aeoliak megjelenésének megfejtését. Az oláhokra vonatkozó értekezésének részét a finn és török családra nézve nem épen hizelgő befejezéssel végzi: »Wir glauben, dass die starke Beimengung des finnischen und türkischen Blutes an den unglücklichen Verhältnissen dieses Landes (Romania) Schuld trägt. Wenn auch die arischen Elemente für Cultur und Wohl des Landes sich begeistern, so scheitern ihre Bestrebungen nur zu oft an der Apathie des seit Jahrhunderten und beinahe Jahrtausenden geknechteten Volkes und der für Cultur so wenig empfindlichen türkischen (kumano-petschenegischen) und finnischen Elemente. (Unter den Romaenen ist die Ansicht verbreitet, dass sie die echten Nachkommen der italischen Bevölkerung sind. Mit Nationalitäts-Schwindel hat aber die Wissenschaft nichts zu thun.)« Más helyütt megint azt mondja: »Daraus ist zu ersehen, dass das dako-rumänische Volk durch finnisch-türkische Elemente depravirt worden ist.« Ime egy kis mutatvány a nagy tudományú apparátussal készült alapos munkából.

Dr. Erödi Béla.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat

márczius 15-én dr. Hunfalvy János elnöklete alatt a főposta palota tanácstermében felolvasó ülést tartott. Dr. Zichy Ágost gr. érdekes előadása igen szép és nagy közönséget vonzott az ülésre, melyen a női közönség kiválóan volt képviselve. Jelen volt gr. Zichy József volt közlekedésügyi miniszter és szá-

mos előkelő tagja és látogatója a társulatnak. A felolvasás címe: »A németalföldi gyarmatok és gyarmatrendszer Kelet-Indiában.« A felolvasás közlését mai számunk kezdi meg s így t. olvasóink közvetlenül vehetnek tudomást annak érdekességéről és becséről, mit a közvetlen tapasztalatok és szemlélet alapján készült rajzok és élénk előadás még inkább fokoznak. Előadását érdekessé és szemléletesebbé tették a táj- és néprajzi fényképek, továbbá a szövegek, fegyverek, a bábjátékok és más tárgyak, melyek a felolvasás alatt a közönség szemléletére köröztettek. A közönség a felolvasást mindvégig a legfeszültebb figyelemmel és élénk érdeklődéssel hallgatta. Felolvasás előtt Berecz Antal, első titkár több új tagot jelentett be az ülésnek, s bejelenté, hogy az ujonnan alakult brüsszeli földrajzi társulat csereviszonyba óhajt lépni társulatunkkal, s ennek megajánlását kéri társulatunktól. Az ügy áttétetett az erre illetékes választmányhoz.

Angol királyi földrajzi társulat.

A január 8-án tartott ülésen Michell Robert olvasott egy értekezést ily cím alatt: »Az orosz expedítio az Alajhoz és Pamirba 1876-ban.« Azzal kezdte felolvasását, hogy a kara-kirgizek eredetéről mondott el némi adatot, azután, ismertette a Pamiron át tett eddigi utazásokat. Ezután áttért az orosz expedítiora, melynek célja volt engedelmességre bírni a kara-kirgizeket, kik Kokandnak annectálása óta folyton háborgatták utazásukban a karavánokat. Az expedítioval Kaufmann tábornok Szkobelefet bízta meg, azzal a megbizással, hogy az Alajhoz közeledjék és nyár közepén hatoljon a kirgizek legelőire. Az expedítioról Vámbéry Ármin társulatunk érdemes alelnöke évi jelentésében tüzetesen megemlékezett, némi részletet közlőnyünk mult számában is közöltünk s így az angol földrajzi társulatban tartott felolvasásról, mint előttünk ismeretes tárgyról, bővebben megemlékezni feleslegesnek tartjuk. A felolvasás élénk eszmecserét és vitatkozást vont maga után, melyben Yule ezredes, Rawlinson, Douglas Forsyth, Strachey, Campbell és az elnök vettek részt. Yule kétségbe vonta az expeditionnak állítólagos nagy fontosságú jelentőségét. Az oroszok nagyon kérkednek vele, pedig Hayward 7—8 évvel ezelőtt tüzetesen leírta azt a hegyvidéket, és utánna Trotter kapitány azt állította, hogy a Pamir keleti része egy hóval fődött magas hegységgel van szegélyezve, mely északtól dél felé huzódik. Nagyon sajnálja, hogy Trotter nincs jelen az ülésen, hogy maga adhatna felvilágosítást ez ügy-

ben. Rawlinson is tesz némi megjegyzést, nem osztván mindenben Yule nézeteit, habár alapjában vele egyetért. Tiltakozik azon fel-fogás ellen, hogy a kirgizek írja eredetűek; ha van tiszta turáni faj, akkor az egyedül a kirgiz, s hogy a kirgizek írja eredetűek ez Velaprothnak egyik épen olyan paradox állítása, mint az Irra-vadyról és a Tibet nagy folyamáról mondott mesék. Forsyth egyetért Yaleval, hogy a »Bolor« elnevezés törültessék, mint olyan, melyet azon vidék lakói nem ismernek. Az elnök végül a nagyon élénk vitának véget vetett azzal a megjegyzéssel, hogy a társulat e vidék kikutatását nagy fontosságúnak tartja s a kormány nem fogja elmulasztani annak idején, ha a Khinával kötendő szerző-dés alapján a Közép-Ázsia, Mongolia és Tibeten át vezető út meg lesz nyitva, egy tudományos expeditiót küldeni, e vidék megbízható és alapos kikutatására.

A január 22-én tartott ülésen Sir Rutterford Alcock elnökölt. Dr. Mullens felolvasást tartott a Madagaskar szigetén tett újabb utazásokról. A lefolyt évig öt nevezetes uta-zást tettek angol missionariusok Madagaskár szigetén.

Az első Shaw a fianarancsoi elemi iskola superintendense tette a szigetnek délkeleti részében fekvő Ikongo királyságba. A tartomány, melyen átkelt lakatlan pusztá volt. Élőlények közül csak madarakat látott. Leírja aztán a superintendens által bejárt vidéket föld- és természetrajzi tekintetben.

A második utazást Shaw és Rirdan tette, kik az Ibara törzseket látogatták meg. Ez a törzs a Betsileo tartomány déli és délkeleti partján lakik. A tartomány nagyon termékeny és külö-nösen a rizstermelést űzik nagyban. A természet itt rendkívül szép és színgazdag. Az utazók nagyon szíves fogadtatásra találtak a törzsek királyai részéről, kiknek ők a nép elhanyagolt és mű-veletlen állapotát szemökre vetették. A nép sűrűen lakja a tarto-mányt és a haladás iránt nem kis fogékonyt tapasztaltak benne.

A harmadik utazást Sibree és Street tették a múlt évi junius és julius havában a szigetnek délkeleti részében. Az uta-zók teljesen ismeretlen vidéken utaztak és becses jegyzeteket és felvételeket tettek a beutazott vidékről. Feltűnőnek találták az utazók, hogy Ivatomaszina városban, hova régibb időben az arabok műveltsége elhatott, a lakosokat a zsidóktól származot-taknak mondják, s különösen Ábrahám ivadékainak tartják; a lakosoknak csakugyan van is igen sok, a zsidókéval megegyező szokásuk.

A negyedik utazást, a szakalavák nyugati vidékére

Sewell és Pickersgill tették 1875. június hóban. E tartomány mentnek látszik a keleti részén annyira uralkodó esőzések-től, melyek télen át folyton tartanak és a növényzetre nagy befolyással vannak. A tamarind fák nagy galyaiknál fogva feltűnést keltettek, némely fának az átmérője 30 jard terjedelemre is növekedett.

Az ötödik és utolsó utazást Anativolo és Szihanaka nyugati részén át Moss és Lord a múlt év június havában tették. Az egész vidék halmos mészkő sziklákból áll, melyek az eső és szél hatalmának befolyása alatt sokat szenvednek. A tropikus viharok és roppant esőzések néhol ezer lábnyi mélységű üregeket is vájnak, melyekben a legelő nyájak a nagy viharok és hideg elől biztos menedéket találnak. A nép végtelenül szegény és tudatlan. A gyávaság és féltékenység határtalan. Az utazók Antszampanrano mellett mintegy 200 emberrel találkoztak, kik a két eleven angol láttára, kereket oldottak és gyors futásban kerestek menekülést. A nép egy része még nem látott életében fehér embert, s innen van az a nagy félelem, mely őket a fehér utazók láttára megszállja.

A felolvasás többek részéről élénk eszmecserét keltett. Hozzászólott Pillans, ki megemlíti, hogy Madagaskar csekély műveltsége is annak központjából terjed el különböző részeibe. Antanarivoban van a sziget jövője letéve, mely városnak 80,000 lakója van. E város a szigetre nézve ugyanaz, a mi Páris egész Franciaországra nézve. Sir Bartle Frere elmondja, hogy ő Madagaskárt annak észak-nyugati részének három pontján látta, s megerősítheti a hallott felolvasásban mondott változásokat, melyek a szigeten az európai behatás következtében létre jöttek. Nagy érdeme van ebben az angol misszionáriusoknak, kik közül legelőször Ellis és az ő testvérei léptek a szigetre. Marco Polo idejében Madagaskar egyike volt az európaiak által legnagyobb kedvvel látogatott keleti vidékeknek.

Az elnök végül kijelenti, hogy a felolvasás nagyon érdekes volt, és hangosan tanuskodik arról, hogy a haladás sokat köszönhet a keresztény vallás terjedésének. 1816 óta, midőn Sir Robert Falconer felhívta az angol missionáriusok figyelmét Madagaskarra, mint működésüknek igen hálás talajára, igen sok jó és üdvös változás állott be e sziget népeinek társadalmi viszonyaiban.

A tanulságos és élvezetes eszmecserét, melyben a felolvasón és az említettekén kívül mások is részt vettek, az elnök az angol misszionáriusok működését buzdító szavakkal fejezte be.

A párisi földrajzi társulat.

A decemberben La Roncière le Noury elnöklete alatt tartott gyűlésen az elnök jelentést tett a Brüsszelben tartott kongresszus határozatairól s az ezek alapján alkotott nemzeti bizottságról. Ezután Malte-Brun a választmány elnöke jelenti, hogy a társulat a lefolyt évben 200 taggal szaporodott. Ezután Maunoir első titkár olvasta fel a földrajz terén tett haladásról szóló jelentését. A főbb mozzanatok összeesnek a társulatunkban is tett jelentés mozzanataival. Ennek tudomásul vétele után Charnay értekezett az Argentini köztársaság területén át Chilibe tett utazásáról. Paquier pedig a Kasgarban és Pámirban tett kutatásokról tett jelentést.

A társulat tagjai a gyűlés befejezése után a Grand-Hotelben vacsoráltak b. La Roncière le Noury elnöklete alatt.

A január 3-iki gyűlésen Malte-Brun elnökölt. Biard jelenti, hogy a »Voyages d'étude« című társulat, melynek feladata utazásokat rendezni a világ körül, megalakult, s első útját május hóban kezdi meg. (Erről l. közlönyünk ez idei folyamának III. számát). A titkár több folyó úgyról tett jelentést, nevezetesen közölte Largeau és Say-nak utazásáról érkezett újabb tudósításokat. A tugurti aga megígérte nekik, hogy tehetsége szerént fogja őket támogatni vállalatuk sikerében. Chanzy tábornok a Törökországban uralkodó zavarok miatt nem tartja az időt alkalmasnak a mohammedan törzsek közötti utazásra. Largeau a jövő nyarat Szaharában szándékozik tölteni. Raffray értesíti a társulatot, hogy közelebbről elhagyja Javát és Celebesbe és Új-Guineába fog utazni. Duveyrier felolvasta dr. Holub levelét, melyben értesíti a társulatot, hogy jelenleg Afrikában van s a Zambezi és Natal közötti vidéket kikutatta.

Ezután Blanchet adta elő egy a Nikaragua tapon átvezető tengerközi csatorna tervét.

A január 17-én Levasseur elnöklete alatt tartott ülésen az elnök jelenti, hogy a lefolyt évben a társulat bevétele tett 68,937 frankot, a kiadás 63,253 frank. A közoktatásügyi miniszterium 1000 frt. segélyt adott a társulatnak, melynek fejében ök 50 példányban küldték meg a miniszteriumnak közlönyüket.

Több folyó úgy között Germain bemutatja Lambertnek a zenithal projectio alapján készült Ázsia és Europa térképét. Leuillet jelenti, hogy Madagaskar keleti partja tizenkét pontjának tervrajzát küldötték be a társulatnak. E helyeket ő a múlt

évben beutazta s e tárgyról közelebb felolvasást fog tartani a társulatban.

Január 16-án La Roncière admirális elnökölt. Előadja, hogy a mai ülés azért hivatott egybe, hogy üdvözöljék Lovett Cameront, az egyedüli európaiat Livingstone kivételével, ki Afrikát keletől nyugatig átutazta. Ezután Cameron felolvasást tartott francia nyelven Afrikában tett utazásáról. A felolvasót sok helyen félbeszakították a közönség tapsai. Az elnök végül kijelenté, hogy a nagy arany érmet Cameronnak, a bátor utazónak nyújtja a társulat. Tiszteletére nagy díszvacsorát adtak.

A berlini földrajzi társulat.

1876. december 2-án br. Richthofen elnöklete alatt tartott ülésben dr. Nachtigal bemutatta az Afrikában utazó németek legújabb leveleit s szerencsét kívánt az afrikai társulatnak az elért szép eredmények fölött. Dr. Pogge Malangeba való megérkezését tudatja, honnan rövid időn visszatér Európába, hozva magával igen sok érdekes tárgyat a vidékről. Nohr október 6-án Dondeban volt, készülődéseket téve Afrika belsejébe. E bejelentés és értesítés után Von Schleinitz folytatta a »Gäzelle« fregaton végrehajtott munka ismertetését. Végül dr. Cochius jelentést tett negyedfél évig Japánban folytatott tudományos munkálkodásáról.

Az olasz földrajzi társulat.

1876. december 4-én Correnti elnökölt. Jelen volt Humbert herceg, több miniszter és a parlament tagjai. Az elnök jelentést tett az Afrikában időző Antinori marquistól kapott újabb értesülésekről, a gyűlés figyelmét felhívta a Brüsszelben tartott kongresszus határozatára, s kijelenti, hogy Humbert herceg elhatározta, hogy maga fog a nemzeti bizottság élére állani.

Ezután Adamoli tartott felolvasást Marokkóban tett utazásáról, mit a tagok élénk érdeklődéssel hallgattak. Kiemelte Marokkó belvidékén lakó népeinek testalkati és szellemi felsőbbségét a partvidéken lakóké felett. Párhuzamot vont azután a kelet többi mohammedánjai és a marokkói mohammedánok között, azt következtetvén, hogy az utóbbiak sokkal előbbre vannak a műveltségben. Végül Adamoli biztatólag szólt a tartomány belsejébe való utazásról és annak kiaknázásáról kereskedelmi szempontból.

A hamburgi földrajzi társulat.

1876. december havának 7-én tartott ülésében Koldewey kapitány tartott felolvasást az angol éjszaksarki expedíció eredményéről. Kiemelte felolvasásában, hogy az expedíció célja tisztán tudományos volt, s feltette magában, lehetőleg előhaladni éjszak felé s a tudományos kutatásokat tartani folyton szeme előtt. Felolvasó azt hiszi, hogy e célt kellőleg elérték, s a siker igazolta a Smith Soundhoz kötött várakozást. Felolvasó azt hiszi, hogy a Smith Sound a legalkalmasabb alap a később teendő kutatásokra nézve, s reményli, hogy a német lobogó is képviselve lesz abban a vállalatban.

1877. január havának 4-én tartott ülésen dr. Kirchnpauer elnökölt, s dr. Büchner Miksa tartott felolvasást Új-Seelandról, a Kandaon szigetről (a Fidsi sziget-csoport egyikéről) és a Szandvich szigetekről, melyeket ő 1876-ban látogatott meg. Leginkább néprajzi szempontból ismertette a szigetet, kiterjeszkedett a jelenlegi viszonyokra, leírta az Ohine-mutu meleg forrásokat és Hawain fekvő Kilaneához tett látogatását.

Dr. Neumayer a tizenhat év óta Ausztráliában tett kutatásokról tartott felolvasást.

A február 1-én tartott ülésen dr. Harms elnökölt, s Friedrichsen jelentést tett a dr. Lenz és dr. Pogge utazási eredményéről, kik január 27-én tértek vissza Hamburgba. Dr. Harms az elhunyt Poggendorf tanárról emlékezett meg egy gyászbeszédben. Sadebeck tanár az éjszaksarki vidékek növényzetéről tartott felolvasást. Cramer Grindelwald domborzati térképet mutatta be, Wichmann pedig a britt szigetek kézirati térképet mutatta be a társulatnak.

Az egyiptomi földrajzi társulat

január 5-én tartott ülésében Stone tábornok elnökölt. Compiegne Marquis a társulat titkára sajnálatát fejezi ki, hogy Gordon pasa Káiroban való rövid időzése miatt nem tehetett személyesen jelentést a Felső-Nilus vidékén tett kutatásairól. Azután a titkár felolvasott egy értekezést Dor-Beytől, melyet ez a Munzinger pasa által gyűjtött adatok alapján a Szudánról készített. A vidék általában véve termékeny, a legelők nagy terjedelműek és a növényzet nagyon bújja. A folyók inkább árvizeknek mondhatók, melyek nyáron kiszáradnak. A népes helységek száma igen csekély; a városok a két Nilus partjain vannak. Aranyat

és rezet bányásznak ugyan, de a nép életfentartását a földművelésnek és marhatenyésztésnek köszöni. E népség arabokból és nége-
rekből áll, kiknek számát öt millióra tehetni, melyeknek körülbel-
lől egy negyede fehér. Uralkodó nyelv az arab és tisztán beszél-
lik. A népet két nagy csoportba sorozhatjuk, földművelőkre, kik
viskókban laknak és nomádokra. Az arab pórok kőből vagy
téglából építik házaikat. Uralkodó vallás a mohammedán. De na-
gyon keverve van babonával. Főkviteli czikkék gyánta, elefánt-
csont, bőrök stb. jelentékeny forgalmat folytatnak Dar-Furral és
Abessziniával.

Mason ezredes Dar-Furt ismertette különösen néprajzi
szempontból. A tartományt négerék lakják, az éjszakon lakó ara-
bok híres tevetenyésztők, zerge és struczvadászok, kik a szom-
széd tulajdonát szívesen teszik magukévá.

A február 2-án tartott ülésen szintén Stone pasa elnö-
költ. Rossi felolvasást tartott Egyptom művelő küldetéséről Kö-
zép-Afrikára való tekintettel. Mokhtar Efendi, a Rauf pasa
expeditiójából való őrnagy felolvasást tartott Hararról és a Szo-
mali vidékről. A szomalik, kiknek számát körülbelül 130,000-re
teszi, egyiptomi alattvalók, s leginkább tevetenyésztéssel foglalkoz-
nak. Harar, a főváros nagy kőfallal van kerítve, melyen lőréssek-
kel ellátott 24 torony van. Az esős idő márczius 15-én veszi
kezdetét és tart hat hónapig, leghatalmasabbak a juniusi esőzé-
sek. A lakók mohammedánok és nemes természetűek. A nevelés
nagyon gyenge lábon áll. A többnejűség, habár meg van en-
gedve, nem fordul elő, s az elválás nagyon meg van nehezítve.
Főterményczikk a kávé, mely a morkainál is pompásabb; terem-
czukornád, gránátalma, szőlő, és dohány is. Nagy előhaladás ta-
pasztalható a kézműiparban, különösen a fegyvergyártásban, szö-
vésben és könyvkötésben.

Ezután Lesseps emlékezett meg a 19-ik század nagy
műveiről s azon reményének adott kifejezést, hogy mire e század
lefoly, a panamai csatorna, az ázsiai nagy vasut és az Algir
déli vidékén teremtett tenger mint megtörtént dolgok lesznek
említve.

*

Vegyes közlemények.

Helyreigazítás. A földrajzi közlemények f. évi III. füzetében a 106. és 107. lapokon a »Vegyes Közlemények« rovatában Barth Henrikről van szó, mint híres afrikai utazóról; s erről mondatik, hogy »nem régiben újra Afrikába utazott s ott, mint a táviró értesít önmaga vetett véget pályafutásának.« Ez oly tévedés, melyet ezennel sietünk kiigazítani. Báró Barth, ki a vett hírek szerint Angolában magát kivégzé, fiatal német tudós, kit a portugál kormány mint geologot küldött volt ki Afrikába, s ki nek ez volt legelső utazása, ki tehát magának a földrajzi tudomány körül még semmi érdemet sem szerezhett. Ettől Barth Henrik, a híres afrikai utazó egészen különbözik, ez már régen meghalt, még pedig nem utazás közben, hanem otthon; a berlini geographiai társaságnak elnöke volt utoljára. Afrikából hazatérvén, még csak egy kisebb utazást tett a Balkáni félszigeten s ezen utazását is leírta egy kötetben. Végül meg kell jegyeznünk még, hogy a »Vegyes közlemény«-ben előforduló tartományok közül Guimát, Libtákat s Dullát hiában keresnök Afrika térképein vagy Barth utazási munkáiban, a ki ezekről bővebb értesítést óhajt, megtalálja a Budapesti Szemle régi folyamának II., III., VIII. és IX. köteteiben. Dr. H. J.*)

A II. füzet »Vegyes közlemények« rovatában »A kataszteri felmérés 1876-dik évben« című közleményben néhány értelemzavaró hiba van, melyeket szintén ezennel helyreigazítunk. A 76-dik lapon felülről

a 18-dik sorban területet helyett olv. terület,
 a 22-dik » lesznen » » lesznek,
 a 24-dik » szelektől » » szélektől.

A 76-dik lap utolsó-előtti és utolsó sora közé betoldandó: »melyek felmérése, ha általában véve a folyamatban levő rendszer szerint netán megtörténend is.«

A 77. lapon felülről a 24-dik sorban 3887,10 □ mértfd. helyett olv. 3887,70 □ mértföld.

* Dr. H. J. jelen sorain kívül, még Almásy Ede és Prónay Gábor r. tagoktól kaptunk E. téves közleményére vonatkozó helyreigazító sorokat, melyeket ugyan nagy köszönettel fogadtunk, de miután Dr. H. J. úr a tévedést teljesen helyreigazítja, nem közölhetünk. Szerk.

Minahassa tartomány Celebes szigetén. Azon vidékek közül, melyeket a német-alföldi kormány a védelme alatt álló kelet-indiai szigetek közül tényleg elfoglalt, s melyek Javával és Szumatrával szemben »buitenzitting«, (kültelep) néven ismeretesek, csak két tartomány birt jó hirnévre szert tenni; ezek egyike a padangi fennsík, a második pedig a Minahassa tartomány, mely Celebes szigetének felső részét foglalja magában. E jó hirnevet e tartomány egyrészt geológiai sajátosságainak és a természet bájainak, de másrészt azon a többi körülfekvő szigetek, sőt maga Celebes sziget egyéb vidékeitől kedvezően kiváló műveltségi foknak is köszönheti, melylyel az itt lakó bennszülött nép dicsekedhetik.

A mi a geológiai sajátosságokat illeti, úgy e tartomány folytatását képezi azon vulkanikus hegysornak, mely Szumatrától Javán, és kelet felé vonuló szigetsoron végig Timoriig vonul, onnan pedig a Banda szigeten éjszaknak kanyarodva a Molukákra, különösen Halmahera szigetéről egyenesen Celebes sziget éjszaki részére megy át, s itt a sziget többi részétől az általa képezett Minahassa tartományt képezvén, tovább vonul a Sangi szigeteken a Philipp szigetekig.

Minahassa tartomány ennél fogva tisztán vulkanikus jelleggel bír, s 90 négyszegmértöldnyi területén 20 működésben levő tűzokádó hegygyel bír, melyek közül a legmagasabb 2000 méter magassággal bír. Ezekhez nagy számban járulnak részben még vulkanikus mozgásban létező kratertavak, solfatarok és iszapvulkánok, végül pedig számtalan meleg forrás, melyek kísérlője a naponkint előforduló földrengés.

A természet által előidézett elkülönítés befolyást gyakorolt természetesen a vidék körülbelül 100000 lélekre tehető lakosságára is, mit már a tartomány neve is jelez, mert »Minahassa« annyit jelent, mint népszövetség; és ha e szövetség előbbi időkben talán lazább lehetett is, ma csakugyan a német-alföldi kormány kormányzata alatt a vidék lakói tetteleg egy nép szövetséget képeznek, mely a szomszéd tartományok törzsei elvadultságától nagy mértékben eltér.

A lakosság a malaji törzshöz tartozik, még pedig ugyanint egész Celebes szigetén menten minden bennszülött papúa-faj hozzávegyülésétől. Észrevehető ugyan még az elzárkozott Minahassában is a papúa törzsszel való érintkezés, csak hogy ez annyira külsőleges, hogy a faj fejlődésre befolyást nem gyakorolt, s így csakis inkább egyes szokásokban észlelhető. A törzs tradíciói

bevándorlásra mutatnak, mi tekintve az általuk birt vidék elzártságát s aránylag új korát, könnyen fel is tehető.

A lakosság történeti emlékezete csak azon korig nyúl vissza, mikor Ternate és Tidore zultánjainak felsőbbsege alatt csaknem független államot képeztek; azután elfoglalták e tartományt a portugálok, kikre megint a spanyolok következtek, végül a holland nép foglalta el, s maig is bírja azt. Sokáig nem volt észlelhető a főhatóságot képező művelt nép befolyása. Még e század elején a nép nem hordott ruházatot; a kis tartomány apró néptörzsek által lakott, kiknek tájszólásai annyira eltértek egymástól, hogy alig érthette meg szomszéd a szomszédot. Ki a családhoz nem tartozott, azt ellenségnek tekintették; erkölcsösség, mértékletesség a legalantabb fokon állott, a vallás az ősök babonával át meg átszótt tiszteletéből állott. A lakosságot feslett életmód s a kalózok rendszeres rabszolga vadászatai folyton fogyasztották. Ekkor a német-alföldi kolonialis kormány felismerve a telep jelentőségét a Minahassa tartomány ügyeit kezébe vette. Támogatva felette csekély katonai hatalom által rábirták a lakosságot arra, hogy jó utakat készítsen a tartomány belsejébe, s hogy mérsékelt kárpótlás mellett termeljen hasznos növényeket a kormány számára. A törzs-főnökök tekintélye helyreállított s nagyobbított; az erkölcsös életmódra súly lett fektetve, s míg a kis katonai hatalom a kalózokat távol tartja, népiskolák terjesztik a művelődést. Nevezetes, hogy Minahassában a hivatalos és tannyelv a malaj nyelv.

Nagy mérvben támogatták a kormány intenzióit a hitértitők is, kik karöltve a kormánynyal működnek, Minahassában ők a 125 népiskolának tanítói, hol 10,000 gyermek lel oktatást írás, olvasás és számtanban, továbbá a hollandi és maláji nyelv elemeiben. Ma már csak $\frac{1}{10}$ része a lakosságnak pogány, s a legutóbbi években átlag 1000 keresztény-házasság esett egy évre.

Mindezen művelődési mozzanat azonban nem vetköztette ki a népet egyediségéből, mert bevándorlás nem történik és a bennszülöttek nyelve mint hivatalos nyelv szerepel.

A tartomány főtermékei a manadó kávé a tartomány fővárosa után így elnevezve, s a kakao. Termel ezenkívül a lakosság muskát-diókat, manifa-kendert, dohányt, vanillat, — sőt már a marha- és lótenyésztés is kezd haladni, — úgy hogy mult évben már gazdasági kiállítás is lett Manadóban rendezve.

Ez érdekes adatokat, melyek egyrészt megismertetnek egy

távol vidékkel, másrészt megmagyarázzák, azon kolonizálási rendszert, mely Német-alföldnek oly nagy keleti birodalmat óv meg, — egy munkából meritettük, melyet Mayer A. B. tanár irt (Die Minahassa auf Celebes, Berlin Habel 1876) s mely toldalék gyanánt érdekes legendákat közöl a lakosság hitrege tanából.

—ba—

A hollandi földrajzi társulat szumatrai expedíciója f. év január 13-án Neuwediepbe érkezett. Ezen expedíció idejének nagy részét az eddig még ismeretlen és a Djambit folyó felső folyása körül fekvő Korintji vidék kikutatására fogja fordítani, mely vidék a bennszülöttek állítása szerint becses fákból és ásványokban igen gazdag. A hollandi kormány ezen vállalat iránt élénk érdeklődést mutatott a mennyiben a két évre tervezett expedíció használatára egy teljesen felszerelt gőzöst engedte át.

—ba—

A selyemtenyésztés Magyarországon. A lyoni földrajzi társulat »Géographie de la Soie« című igen nagybecsű művet tett közzé Clugnet Léontól, s azt jutalommal is koszoruzta. E mű ismertetésére később még visszatérünk, addig is közöljük belőle azt a részt, mely hazai selyemtenyésztésünkre vonatkozik. A közlemény következő: »Vázlatban adom itt Dubowsky Gyula úrnak, a magyar királyság selyemtenyésztési biztosának érdekes levelét: 1840 körül a selyemtenyésztés nagyon virágzó volt a magyar királyságban, s különösen a katonai végvidéken. A tenyésztés évenként 100,000 kilogr. gubóra terjedt. De a selyemhernyóknak közbejött különféle betegségei s a forradalom két éve 1848 és 1849 annyira ártottak ennek az iparágban, hogy a tenyésztés nem haladta túl az 1500 kilogrammot.

A kormány vissza akarván állítani az ország gazdagságának egyik főforrását, erélylyel buzdítja azon egyeseket, kik a selyemtenyésztés emelésére hatnak; e czélből Szegszárdon selyemtenyésztő-intézetet alapított, melynek feladata egészséges tojásokat osztani ki a tenyésztőknek és beváltani gubóikat. A tenyésztés egy részét mindazonáltal a kereskedők vásárolják meg, de ez a forgalom nagyon csekély, inkább csak azért tartják fenn, hogy rendes vásárlás történjék. A gubók csak csekély része oszlik szét a hazában, a többit Olaszországba vagy Tirolba viszik.

Némely vidéken egy más fajtájú selyembogarat, az úgynevezett Bombyx Jama-mai és Pernyit igyekeztek meghonosítani; de a kísérlet nem sikerült, s mindenütt abban kellett hagyni.

Egy kézirati térképből, melyet Dubowsky úr leveléhez mel-

lékelni szíveskedett, kitűnik, hogy a selyemtenyésztés Magyarországon következőleg van elterjedve.

A selyemhernyó-tenyésztés fontos iparcikket képez 1) a katonai határőrvidéken az erdélyi határtól Gradiskáig, 2) Bács megyének azon részében, mely a Duna és azon vonal között terjed el, mely Zombor városánál kezdődik s nyulik odáig, hol a Tisza a katonai határőrvidékbe szakad, 3) a Dunának jobb partján, Tolnamegyében, Szegszárd és Tolna körül, 4) a Balaton délnyugati részén, Marczali város körül Somogy megyében (tévesen Sümeg megye áll), 5) a Fertő tava déli és nyugati részében, Sopron megyében (Odemburg megye!)

Tenyésztést üznek, habár sokkal csekélyebb mérvben: 1) a Tiszának két partján, fel Szabadka és Szegedig, azaz Bács, Torontál és Csongrád megyék egy jelentéktelen részében, 2) Siklós és Pécs városok körül Baranyamegyében, 3) Erdélyben Segesvár vidékén.

Végül pár év óta az eperfa-tenyésztést és selyemhernyó-nevelést Abauj megyében (fővárosa Kassa) is megkísérelték.

Hogy a gubók átlagos száma ebben az országban jelenleg mennyire rúg, azt meg nem mondhatom; de könnyen hozzá lehet vetni az 1873-ik évi eredményből, melyet a földművelési és kereskedelmi miniszterium közzé tett. Kibujtatott ebben az évben Magyarországon 3—400 lat, a katonai határőrvidéken 1200 lat tojás, miből Magyarországon 6000 font (3360 kg.), a végvidéken 10,000 font (5600 kg.), összesen 8960 kilogram gubó fejlődött. A mint látjuk, Horvát- és Tótország nincs említve e jelentésben, melyet idéztem. Tényleg majdnem teljesen elenyészett e két tartományban a selyemtenyésztés. A tenyésztés, mely hajdan Duseigneur szerint évenként 5000 kgra emelkedett, ma teljesen elenyészett. Erre vonatkozólag idézem itt a fiumei olasz konzulnak egy jelentését, melyet 1873-ban kormányához intézett: »A selyemtenyésztés Horvát- és Tótországban tíz év óta, a helyett hogy növekednék, napról-napra hanyatlik. Ennek oka abban rejlik, hogy a lakók nem értvén a szederfa-tenyésztést, s némely fának kivészését tapasztalván, elvesztik kedvüket a selyemhernyó-tenyésztéstől. Selyempiacz e két tartományban nincs. Az itt nyert gubókat közvetítők adják el Ausztria és Olaszország piacain, vagy az illyriai part selyemkereskedői veszik meg. Fiuménak volt egyedüli selyemfonó-gyára, most azzal is felhagytak.«

A bukovinai és moldvai csángók.

(*Felolvastatott az április 19-ikén tartott ülésen.*)

Nem messze vezetem önöket, nem is egészen idegen a föld, hova kirándulunk, mert utunkban kísérek a Kárpátok, melyek éjszokról és nyugatról ágazzák be a kis Bukovinát, és a hang, mely onnan felénk szól: visszhangja a mi édes nyelvünknek.

Bukovina Ausztriának legdélekeletibb tartománya, nevét ama roppant bükkerdőségektől nyerte, melyek nyugati hegyes vidékein terjednek el. E kis ország száz év előtt került Ausztriához ama egyezség alapján, mely 1775. május hóban kötöttetett br. Thugut császári meghatalmazott és a török porta közt, a mely egyezség egyik pontja megtiltja Ausztriának várak építését Bukovinában. Kezdetben egészen katonai szervezetet nyert, de II. József uralkodása alatt 1786-ban mint »bukovinai« megye a galicziai polgári kormányhatóság alá rendeltetett és később »csernovitzi kerület« név alatt teljesen egyesítettett Galicziával. A zivataros 1849-ik évben lépett először Bukovina mint önálló koronataromány és hegység a többi osztrák tartományok sorába és ez időtől fogva megvan a maga közigazgatási önállósága és tartományi alkotmánya. A régi időben Bukovina nagyrészt erdőségekből és legelőkből állott, a mennyiben 1.810,000 osztrák holdnyi területből csak 375,729 hold volt művelve, s mintegy 75,000 lélek lakott e területen, jobbára oláhok és ruthének, de tulajdonkép az oláhok voltak urai a földnek. Lassankint azonban megkezdődött, hogy úgy mondjuk a népvándorlás, mely benépesíté Bukovinát. Jöttek a svábok, magyarok, az Oroszországból kiűzött lipovánok, a szlovákok, galicziai ruthének, örmények, csehek, lengyelek, zsidók és a világ örökvándor népe: a cigányok. A néptelen pusztaságok megelevenedtek, egyik falú a másik után emelkedett; a kormány kedvezményekben részesíté a letelepedőket, fölmentve 20 evre a katonáskodástól és ellátva őket gazdasági eszközökkel. Minden letelepedő népfaj számára egy darabba: külön területet jelöltek ki a családok számára képest, és pedig úgy, hogy min-

den családnak 36 hold föld jutott közös erdővel, mely az épületfát és a tűzrevalót nyújtotta. Az egyes népfajok természete is tekintetbe vétetett, a mennyiben ha a kijelölt terület egyiknek vagy másiknak nem tetszett, hát másutt adtak nekik helyet. A ruthének kizárólag az erdő-hegyes vidékeket választották, míg egyik rokonuknak: a huculnak még az erdő is kevésbé tetszett regényesnek, mert egyenesen a havasok közt foglalt tanyát távol minden földi zajtól és talán minden bajtól, ott aztán kiki a maga kapott »havasá«-t (mint a hogy ők nevezik hegyi jószágukat) még be is kerítette, hogy még jobban el legyen zárva a világtól fenyűfából összeverték házikójukat, marhát tenyésztenek és évenként csak egyszer hagyják el havasi »fellegvárai«-kat, a midőn leszállnak a síkság népeihez, kiktől télre tengerit vásárolnak málnának. A svábok a dombos vidékeket választották s Arboza, Frantanc, Illischestie, Itzkány, Milleschoutz, Molodia és Rosch falvakat alapították; úgy szintén a lipovánok is, kik Fontine-Alba, Rialokiernica, Klimoutz és Lipoveni népes községekben laknak; a bányamunkások — németek és szlovákok — Kisenau, Freudenthal, Jakobený, Karlsberg, Kirlibaba, Pozoritta és Ruz pe Boulgyarmatokat alapították; az épületfával kereskedő németek Fürstenthal, Alt- és Neuhütte falvakat lakják. A népesedéssel a kereskedelem is megkivánta a maga embereit és jöttek az örmények, a német és cseh kézművesek Cseh- és Morvaországból: Csernovitz, Szereth, Radautz és Szucsáva városokba. Egy 1789-ben kiadott kormányrendelet földök kiosztását rendelte zsidók számára, mire 15 zsidó-család vándorolt be.

E tarka népfajok ma 550,000 lelket számítanak 10,957 □ kilométernyi területen.

Mint említők a Kárpátok, mint erős bástyák kerítik éjszakeről és nyugatról s ágazataiból magas hegyek emelkednek ki mint a Tomnatik 1553 méter (4913'), a Szuchardcsel 1702 m. (5380') és a Csumalen 1853 m. (5863'). A kis ország vizekben eléggé bővelkedik; a Dnyeszter csak északi határát érinti, a Pruth pedig fölvéve magába a Fehér-Cseremost északi részén foly keresztül. Fő folyója a Szereth, mely magában Bukovinában támad, azután a Moldva, Szucsáva és Aranyos-Besztercze, melyek Moldva területén ömlenek a Szerethbe. Egyik folyó sem hajózható a Pruth kivételével, mert sem a Szereth, sem a Szucsáva szabályozása nem jut, sem a központi bécsi, sem a tartományi kormánynak eszébe. Pedig úgy a Szereth mint a Szucsáva évenként rop-pant károkat okoznak áradásaikkal, sőt még az egyetlen vasuti

vonalat: a csernovitz-jászvásári (jassi-i) vonalat is szétrombolják, hanem azért sem kormány, sem vasúti társaság nem gondolkoznak a szabályozásról, legfőlebb a Szucsáva kacsaringós partjait itt-ott füzessel beültetik, a mi részenként megvédheti a vasúti töltéseket, de nem a falvakat. Mind a Szucsáva mind a Szereth malmokat hajtának. A közlekedés föntartására a két folyón keresztül nincsenek hidak; a vasút épültével csináltak egy fahidat Hadikfalva csángómagyar községnél, a melyen a csernovitzi országút egyik mellékága visz Bukovina nyugati részeibe s legelőször is az élénk Radautz mezővároskába.

Bukovina éghajlati viszonyai nem igen szoktak változni; rendszeren nagy és hosszú a tél, későn tavaszodik, a nyár forró s október hó vége felé már hideg éjszakai szelek fúnak. De a levegő egészséges, erős, a mit a dús erdőségeknek lehet köszönni, melyek a fogyasztás daczára még sűrűen borítják az éjszaki és nyugati vidékeket.

A közigazdaság nagyon alacsony fokon áll, bár nyugati hegyes vidékeit kivéve, hol csak zab és burgonya terem, keleti dombos vidékei termékenyek s szép buza- és tengeriföldeket, lehet látni — a síkságokon, különösen a Szucsáva lapályán, bárha erre a kétszeri vagy háromszori szántást egyáltalán nem ismerik.

A lakosság főfoglalkozása a földmivelés és baromtenyésztés, mindazáltal a földmivelés a sváb és csángó vidékek kivételével nagyon primitív, daczára hogy a kincstár maga mintegy 50 ezer holdat művel évenként s számos nagybirtokos van, kik a kincstárral együtt 507 gazdatisztet tartanak. Természetesen a bojárók gazdatisztjei sokszor még annyit sem tudnak mint a mi gazdasági hajdúink. A termés azonban nemcsak elegendő a föld népének, de még kivitelre is jut. A gabonanemek közül kevesebb buzát, de annál több tengerit, rozst, árpát és zabot termesztnek. Az oláh és a ruthén alig vet tengerin kívül mást is, mert Bukovinában nem ültetik, mint nálunk, hanem vetik a tengerit aztán növéskor meggyérik. A gazdasági munkák különben sokat szenvednek az úgynevezett »chrám« (»búcsú«) miatt melyek három-öt napig is eltartanak, s egy-egy falu chrámján megjelenik a környék minden községe, hol aztán állati ivásban lopják el a drága munkaidőt. A szőlővel egy-két bojár tett próbát, s újabban egy csángómagyar is vitetett a tokaji vinczellér iskolából szőlővesszőket a lipovánok is próbálgatják, de bíz a szőlő Bukovina éghajlata alatt nem tud megérni mert a dér néha augusztus végén

szeptember hó közepén azonban rendesen megcsípi s egres marad. Hanem annál nagyobb mértékben üzik a lipovánok a gyümölcs-termelést, melynek úgyszólván ők egyedüli művelői s gazdagon jövedelmez nekik. Gyümölcsből leginkább cseresznyét, spanyol meggyet, körtét, almát és nagymennyiségű szilvát termesztenek, melyekkel faluról-falura, városról-városra kereskednek. Ujabban a kormány behozta a dohánytermelést is; maga osztott ki dohánymagot, de a nép ennek is kevés hasznát veszi mert a beszedés és számítás körül sok visszaélés történik a hivatalos közegek részéről. A svábok, magyarok és itt-ott a módosabb oláhoknál a méhészet is lábra kapott, s a kormány jutalmakkal búzdítja a méhészetet foglalkozókat.

Az állatország szép eredményt mutat föl. A kormánynak az egész osztrák birodalomban itt vannak leghíresebb ménesei; ilyen a radautzi, mitókai, fratauci, és milleschoutzi, hol a legnemesebb arabs és angol fajtákat lehet föl találni. A kormány évenként, vásárt rendez Radautzon, hova az eladandó darabokat össze hajtják, és itt aztán külföldiek (Angliából, Magyarországra, Oroszországból, Oláhországból) és belföldiek szép példányokhoz juthatnak. Különösen a svábok üzik nagyban a lótenyésztést, kik a császári ménesből egy-egy kimustrált darabot megvesznek és a legszebb csikókat nevelik. Az oláhoknál és a többi népnél általában a lengyel paraszt lovak egyik származékát találni, a csángóknál a kicsiny, tüzes, erdélyi lovak láthatók; a hegyi lakók úgynevezett híres »hucul« lófaja már alig található. A lófaj erős, zömök alkotású, s a hegyek járására igen alkalmas. Lovakkal kereskednek a moldvai vásárokon az andrásfalvi, istensegísi és hadíkfalvi csángók, továbbá Tereblestie, Illischestie, Alt-Fratanc svábjai és még más falvak. Egész Bukovinában összesen 42,649 ló, 113 öszvér és szamár van. A szarvasmarha létszáma 224,424. Leginkább a podoliai, beszarábini és moldvai tehénfaj vannak képviselve. Az ökrök — a svábokét kivéve — rozsak; takarmány csak a radautzi és szerethi kerület néhány, községében van bőven, másutt igen kevés, s az istállók is nagyon primitívek, vagy egyáltalán nincsenek mint a legtöbb oláh és ruthén falvakban. Nyáron át a havasokra hajtják az ökröket még a nagybirtokosok is. A szarvasmarha létszáma 224,424, sok jut évenként a kivitelre is. A mi a juhállományt illeti, a bukovinai juh a moldvai fajhoz tartozik, kicsiny, durva gyapjúval, melyből durva posztót készítenek szokmálynak és nadrágnak. A tejből turút készítenek, leginkább a maguk használatára s csak kevés kerül piacra.

Majd minden falunak van juhnyája, melyet közös legelőn tartanak, s csak késő ősszel osztják szét ismét a tulajdonos gazdák közt. Télre a takarmány hiánya miatt keveset tartanak meg, többnyire eladják s tavaszkor vesznek másokat. A juh létszám 217,913. A sertések — hosszú orrú, rövid csontú moldvai faj — csak középarányban tenyésztetnek s számuk 133,385.

Iparról Bukovinában alig lehet beszélni; — nem is terjeszkedik az a házi szükséglet körén túl. Minden ház elkészíti magának a szükséges erős, durva vásznat, a vastag úgynevezett szokmányposztót, maguk meg is varrják, varga és szücs különben majd minden nagyobb faluban található. A városokban timárok, festők, kovácsok, puskaművesek (Csernovitzban és Szucsáván,) órákészítők, szabók, bádogosok és építőmesterek, ugyan vannak, de az ipar rendszeres üzéséről szó sem lehet. Az iparosok többnyire németek, lengyelek, csehek és kevés magyar.

A bányászat különösen élénk Jakobenben, hol vasat, Pozoritában, hol rezet állítanak elő; Kácsikán pedig Szolka közelében konyhasót nyernek, melyet a bukovinaiak »huszká«-nak neveznek. Általán sok bánya és kohó van Bukovinában. A hegyek közt fűrészmalomokat is találni, melyekben deszkaszálakat és zsindelet készítenek. Ezekon kívül van 4 gőzmalom, egy sörgyár részvényekre Szerethben, és egy czément-gyár Strázsán.

A kereskedés eléggé élénk a mióta vasút szeli a kis országot, természetesen a kivitel csak nyers termékekre, különösen bőrkökre, gyapjúra stb. szorítkozik. A kereskedést az örmények kezéből zsidók ragadták ki, kiknek számuk Gallicziából, Oláhországból és Muszkaországból növekedik különösen a pálinka szabad mérése miatt, egyes oláh vidékek már teljesen elpusztultak s nyomukban vannak a többiek. Az országútak kifogástalanok Bukovinában.

A különböző népfajok Bukovinában nyolcz különböző vallást követnek, legtöbb követői vannak a görög-keleti vallásnak, mert annak hívei a ruthének és oláhok, kik együtt többséget képeznek az országban. A tarka népek közt legkülönczebb vallása van a lipovánnak, mely Oroszországból kiűzött felekezet, s vallásuk szerintük az »egyedül igaz hitvallás» és hívei szentek, kik a börtölésben még az oláhokat és ruthéneket is felülmulják, még különben magukon kívül minden hitfelekezetet eretneknek, pogánynak sőt kutyának tartanak, s ez utóbbi czímet, még a látogató vendégnek is szemébe mondják. Nem sokára letelepedésük után minden szent természetük daczára összevesztek egymás közt,

s két felekezetre szakadtak; egyik a popovce érsekkel, püspökökkel, papokkal, barátokkal és apáczákkal; a másik a bezpopovce felekezet, mely a papokat teljesen fölöslegeseznek tartja, tehát a papi intézményt elvetették, s falujokban mindig a legöregebb ember elülimádkozó, a többiek utána mormogják. Ha e két különben testvérfelekezet egymással szóvitába elegyedik, akkor bizony ez a pap nélküli lipován is ép úgy megkapja a kutya titult, mint minden más pogány halandó ki nem lipován. Csekélységem is részesült, midőn fölkerestem e fanatikus népet abba a furcsa megtiszteltetésben, hogy a fontina-ablbai zárdafőnök per »eretnek kutya« címezett ékes német nyelven. A sok püspök, pap és szerzetes közt egyedül a zárdafőnök bír némi műveltséggel, a mennyiben moszkvai világfiból lett lipován szerzetessé negyven év előtt és ő alapította a fontina-albai szerzeteskolostort. A papok és apácák soha húst nem esznek, olajos étkekkel élnek; hanem a kolostorban oly fölséges theát adnak, mint akármelyik pétervári szalonban. Izletes halak, thea, kaviárt és jó bor mellett, nem említve a tészta étkeket és a pompás gyümölcsöt, azt hisszük nem is olyan nagy dolog lipován barátnak lenni. Az érseken és a zárdafőnökön kívül a többi püspök és pap urak sem, olvasni, sem a muszka nyelven kívül más nyelvet nem tudnak, e hiba különben náluk erény, és az összes lipovánok crénye. Megvetik a tánczot is, úgy a dohányzást, nem káromkodnak, nem esküdnek, nem hazudnak — legalább ők úgy állítják — Doktort be nem eresztenek falvaikba, katonát nem adnak, de adót rendesen fizetnek. A nő állása a lipovánoknál nyomorult, teljesen a férfiak önkényének és hatalmának van oda vetve. Azt lehet mondani, hogy a nép hatszáz évvel hátramaradt a kortól. A legnagyobb tudatlanság és sötétség uralkodik náluk, s ha még hallgatnának papok hátramaradottságukkal, de ők, büszkén szemébe mondják a látogató vendégnek, hogy mihelyt szíves lesz távozni, a szobát kiszellőztetik, a székelyet melyen a vendég ült megsúrolják és a poharat vagy edényt melyet érintett, összetörik, földhöz vágják. Csak egy vonás van e népfajban, melylyel beillik korunkba: a munka, a kitartó szorgalom.

A mi Bukovinában a műveltségi állapotokat illeti: azokról vajmi kevés a mondani valónk. Igaz hogy van egyeteme Csernovitzban három év óta és az egész országban két főgymnasiuma, egy reálgymnasiuma, egy főreáliskolája és 162 népiskolája összesen 1,914 tanulóval és 840 tanárral és tanítóval, de mindez keveset lendít a művelődésen. A középtanodákat csak a németek,

lengyelek, ujabban a zsidók, egy-két moldvai magyar család gyermekei, s legkevésbé az oláhok és ruthének látogatják. A népiskolákra nézve iskolai kényszer nem lévén, illuzorius marad minden iskolai törvény. Aztán a keleti egyház fanatikus ellensége a népnevelésnek, a fölvilágosodásnak, s mindent elkövet, hogy a nép tovább is tudatlanságban maradjon. Az oláh különben is valami ördögös, vagy legalább is boszorkány konyhának tartja az iskolát, s nem igen viszi gyermekeit iskolába. A lipovánoknál az iskolát hirtől se ismerik. Az osztrák írók szerint azonban a műveltség mégis nagy haladást tett Bukovinában, mert a német írók pángermán buzgalmukban a néhány város német szelleméből rögtön a német kultúra terjedése és óriási vívmányaira következtetnek, pedig bizony annak a híres kulturának minden erőszakoskodás daczára semmi hatása sincs a nagy tömegre. Ellenben az már igaz, hogy bár német van legkevésbé az országban, úgy a kormány, mint a közigazgatás minden ága német, még a bagatell-pörök is kizárólag német nyelven vitetnek, s minden hivatalos állás a legutolsó bírósági szolgáltságig csak németül tudó egyénnel töltenek be. S ennek a következetes politikának aztán van is eredménye, mert úgy az oláh, mint a ruthén vagy a csángó, ha hivatalt akar viselni, a normális iskolától az egyetemi évek befejezéseig csak németül tanul, s az 1155 kormányi hivatalnok közt aztán akad néhány oláh vagy ruthén nemzeti-ségű, de ezek már ekkor olyan németek, mintha a Spree partjain pillantották volna meg a világot. A német szó elnyomja bennük az anyanyelvet, s ezzel aztán érzelmeik is megváltoznak, és gyermekeik már valódi kis germánok. Ebben következetesen dolgozik az osztrák kormány, s el lehet mondani, hogy Bukovinában csak a németek vagy a német nyelvet beszélők képezik a művelt elemet. Az is kitűnő politikai bátorságra mutat, hogy úgy a gymnasiumokat, mint a főreáliskolát az oláh egyházi alaptól emelte, a kormány s a tannyelv mégis kizárólag német. Mindezt nem dicséretül vagy hibául hozom föl, mert, hogy az egységes állam eszméje szempontjából ama politika teljesen helyes az tagadhatlan, hanem csak emlékezetül, hogy nálunk mily nagy szabadságot élveznek a mi oláh vagy szerb atyáinkfiai, s mégis mennyit nyugtalankodnak.

Az osztrák kormány elmondhatja, hogy Bukovina az ő legszelidebb, legengedelmesebb fia, mert ott nincsenek sem tiroli jelenetek, sem más politikai izgalmak, és a nép bár ő maga nem tud felőle, de megelégedett, mert elégedetlenkedni nem szokott.

Végül e sokfajú és vallású népek csendes egyetértésben élnek egymással, eltekintve egyes, jelentéktelen oláh beszédektől, melyeket nagy ritkán az Erdélyből vagy Moldvából átszállongó és Dakorománia vad eszméjétől megzavarodott csavargó, oláh izgatók tartanak vásárokon, a korcsmákban, pálinka mellett, néhány kétes existenciájú testvérjük előtt.

S most, miután Bukovinát bemutattam, áttérek csángóinkra.

II.

Mit keres Bukovinában a magyar? hát olyan mostoha volna maga az édes anya, hogy száműzi leghívebb fiait az ősi tűzhelytől? E kérdésekre a történelem felel meg, mely elbeszéli, hogy 1772-ben br. Bukow Adolf Miklós volt Erdély katonai kormányzója, a ki a székely határőrezredek fölállításakor az örökös katonaságtól írtózó székelyeket annyira üldözte, és oly zsarnokilag bánt velük, hogy kegyetlenkedései elől több ezer család menekült Moldvába, s különösen a »Tatros és Tászló« partjain telepedtek meg, a fővesztésre ítélték pedig Moldva bensejében kerestek menedéket. Így menekültek ki ez időben a mádэфalvi zavarok alkalmával a bukovinai magyarok elődei is Székelyföldről Moldvába, innen pedig a Havasalföldre a hatalom üldöző keze elől, mely halálra ítélte őket, s elfogatásukra minden lehetőt megtett. A hazátlanok évekig bujdosnak török területen, s a török kormány által följánlott földet nem merték elfogadni, mert attól tartottak, hogy akkor talán nemzetiségük és vallásuk is elvész, s lassankint újra visszatértek Moldvába, hol a csángó falvakban találtak vendégszerető hajlékot, míg nem Hadik generálistól az a hír érkezett, hogy Mária Therézia a kegyes királyné amnestiát adott nekik, de nem szabad hazájukba visszatérni, hanem a néptelen Bukovinában kapnak helyet letelepedésre. A sokat hányatott magyarság elfogadta a súlyos föltételt, s 1776-ban Moldvából átköltöztek Bukovinába, hol már ekkor is lakott kevés magyarság, részint az utolsó Rákóczy fölkelés után Zemplénből, Sárosból Galicziába, s innen Bukovinába menekült kuruczok utódai, kik az ujonjöttekkel összevegyültek, és kezdetben négy falvat alapítottak u. m. Istensegits, Hadik- András- és Laudonhelységeket, melyek később még Józseffelva, Fogadjisten és Tomnatik kisebb magyar falvakkal szaporodtak.

Gr. Hadik generális egészen tetszésükre hagyta a menekülteknek, hogy a kis ország mely részében válaszszanak maguknak

földet. A magyar természet itt sem tagadhatta meg magát, mert mint tudjuk más őseink, is szerettek folyók mellett tanyázni, s a menekültek is a Szucsáva véze mellett telepedtek meg termékeny lapályon, s itt emelkednek Istensegíts, Hadik- és Andrásfalva községek. Laudonfalva Szereth városkától nem messze egy dombos helyen feküdt, míg Fogadjisten szintén a Szucsáva mellé húzódott, csak Józseffalva szorult bele, később egy víz nélküli szük völgyecskébe, míg Tomnatik a havasok alján terült el kevés lakóival. A hét falúból kettő; Laudonfalva és Tomnatik már elpusztultak; részint elszéledtek, részint Moldva és Bessarábia nyelte el lakóit, távol levén a többi magyar telepektől.

A bukovinai csángómagyarok száma, fájdalom, ma ismét kevesebb, mint volt öt, vagy tiz év előtt, s számuk időről időre fogy, a mit a nagy szaporadásnak, s a mi ezzel együtt jár: az elszegényedésnek lehet tulajdonítani. Évről évre húsz—harmincz család költözködik Moldvába vagy a mi még roszaBB Beszarábiába, hol a magyarságra elvesztek, mert hisz hogy többet ne említsek 1802-ben s még aztán is Bessarábia Csöbörcsök mezővárosban, Szent-Péter, Sz. János és Szent Antal falvakban még tiszta magyarság lakott, s ma már nevükön kívül nincs rajtuk semmi a magyarból.

A bukovinai csángómagyarok létszáma mintegy 15 ezerre megy, ide számítva Csernovitz, Radautz, Szereth, Szucsáva és Kimpolung városok iparos magyarjait is, kiket azonban az oláhság és a lengyelség már nagyon megfogyasztottak, mert idegen nőt véve feleségül elvesztik nemzetiségüket. Hadik- és Andrásfalva s Istensegíts községekben még tiszta magyarok laknak, már Fogadjisten- és Józseffalva oláhval keverték. E két faluban a magyarság két ezret tesz, de az oláhok még kevesebben vannak, s különösen Józseffalván évről-évre pusztulnak, részint Moldvába vándorolnak.

A csernovitzi vasúton jöve minden utazónak szemébe ötlük Hadikfalva, mely a legnépesebb falu több mint ötezer lélekkel, vasuti főállomással és messze terjedő területtel. A ki Galiczián keresztül jön Bukovinába, meglepetve tekint a sok galicziai nyomorúságos fészek, és a bukovinai oláh falvak után e rendesen épített nagy községre, melynek nagy fehérleő házain meglátszik az építömester keze, s még inkább a tisztaság, mely oly éles különbséget von a bukovinai oláh vagy ruthén és a csángómagyar falvak közt. A helység közvetlen közelében a Szucsáva széles szalagja kanyarodik füzes partjaival. Hadikot az egy

órányira fekvő Radautz városkával fahíd köti össze; s míg a víz jobb oldalán maga a régi falu emelkedik, a bal parton négy év óta már új házsorokat építettek, s így a falu a víz mindkét partján terül el csinos faházaival, apró kertjeivel és udvaraival.

A csángó magyar házak nagy része, mint általában Bukovinában, fából van építve, zsindeyes vagy zsuppos tetővel, melyen elől és hátul keresztetcske díszlik, a mi a sváb és oláh falvakban is szokásos czifraság az épületeken. A házak előtt fák vannak, melyek még a szegényebb hajlékok elől sem maradhatnak el. A házaktól külön a gazdasági épületek fekszenek, s végül a veteményes kert. Erre kelet felé ki kell emelni mint ritkaságot, hogy a házak belül tiszták, a vagyonosabbaké padozottak s világos nagy ablakok vannak majd mindeniken. Minden lakház két szobából áll, — és a vendégszobát »nagy háznak«, mely rendszeren nagyobb is, a kisebbik szobát pedig »kicsi háznak« nevezik. A szobák falait képek díszítik, s falakon jobbról és balról rudakon czifrán kivarrt párnák és az úgynevezett »festékes« (csángószőnyeg) csüngnek, miknek minden szála a csángó nők készítménye.

Hadiktól nem messze úgy egy órányira az andrásfalvi templom bádognyíra fénylik szintén a Szucsáva mellett, míg a vasut mentén tíz percznyire Hadiktól Istensegits fekszik, mely kisebb vasuti állomás, — hosszan elnyúló négy utczájával, melyek egyenesek mint a zsinór, és a házak oly sorban következnek egymásután mintha rendelet szerint építették volna. Mondanunk sem kell hogy mindkét magyar falu neve csak magyarul van fölírva a vasúti állomásokon. A Szucsáva mossa Istensegitsset is, melyet egyik oldalról a $\frac{3}{4}$ órányira fekvő és hosszan elnyúló »Kopaszhegy« választ el Granicestie oláh falútól, míg a Milleschoutz oláh és sváb községtől a Szucsáva választja el. A »Kopaszhegy« oldalai régen erdővel voltak borítva, de a »fákat« kipusztították, s most a hegy mészkőgerinczével kopáran tekint le a csinos falura s messze kilátást nyújt a távol havasokra.

Midőn három év előtt összejártam egész Bukovinát, örvendetesén tapasztaltam, hogy a kis ország összes falvai közt a legszebbek a csángó és sváb falvak, s idegenekkel utazva nem győztek eléggé csudálkozni ama kedves képeken, melyeket a Szucsáva menti csángófalvak nyújtanak. Nem lehet tagadni, hogy a csángó és a svábfalvak különösen épületeiket tekintve hasonlítanak egymáshoz, de a tisztaságban és rendben nem engedik magukat a sváb atyafiak által felülmúlni.

A csángók száma a falvak közt így oszlik meg: Hadikfalva 5000, Istensegíts 4000, Andrásfalva 3000, Fogadjisten 800, József-falva 1200 lakossal bír, a városokban pedig néhány száz él szét-szórva.

Főfoglalkozásuk a földmivelés, s minden gabnanemet termesztenek, — tizezer osztrák holdnyi területükön. Ebből az összes területből azonban sok terméketlen rész elesik, s így annyi léleknek kevés művelhető föld marad. Nem csoda, ha a föld kevés levén, a szegénység minden faluban nagy mértékben növekszik; ház házra épül, új és új családok keletkeznek, s míg mi itthon a magyar faj szaporátlanságáról panaszkodunk, addig a bukovinai csángóknál oly nagy a szaporaság, hogy egy-egy családnál gyakori a 10—15 gyermek, a hat, 8—12 gyermek pedig föl se tűnik. Egy ilyen család három—öt holdból meg nem élhet, s a kis vagyon fölosztásával csak a koldus-bot jár minden erőmegfeszítés mellett is. A túlszaporaság következtében az amugy is apró birtokok úgy szétaraboltattak, hogy a csángók legnagyobb része — kevés kivétellel — Moldvában és Oláhország más részében s Bessarábiában kénytelen tölteni a munkaidőt, hogy a mindennapi kenyeret megszerezhessék. Munkaerejükről egész Moldvában híresek, s nem egy oláh bojár mondta, hogy ha a magyarság nem volna: a szárán veszhetne minden gabnája, mert a saját népe nem tud, de meg nem is szeret dolgozni. A bojárok megbizottjai már kora tavasszal összetoborzák a munkásokat; a férfiak, legények, leányok sőt még a nagyobb gyermekek is hónapokon keresztül távol vannak, s ilyenkor csak öregeket, asszonyokat és gyermekeket láthatni egy-két faluban. A szorgalmas munka eredménye gyakran épen semmi, mert a bojár urak vagy megbizottjaik nem igen teljesítik a szerződésileg kikötött föltételeket, s a szegény csángó aztán hiába keresi az igazságot, mert az tudvalevőleg mindenütt drága portéka, drága különösen osztrák ég alatt vagy oláh földön. Míg a vasút ki nem épült, szekereskedtek, eljöttek egész Kolozsvár sőt Nagyváradig is, Oláhországban meg lementek megrakott szekereikkel Galaczig. Most kizárólag kevés földjükre vannak szorítva, a szegényebb tengerin kívül alig vet egy kis árpát. Van két kerti vetemény, melyet Bukovinában csak a csángók tudnak termesztetni, és ezek: a káposzta és a hagyma. A csángófalvak látják el a városokat káposztával és az oláhságot hagymával mely nagy keletnek örvend, de olykor a kedvezőtlen időjárás e kizárólagos természetmennyeyektől is megfosztja, s ilyenkor bizony nem kerül adóra való.

Nagyobb mennyiségben úgy sem igen természetik, mert kevés az arra való föld. A gazdasági munka elé sok akadályt gördít az, hogy egyik darab föld a másiktól távol esik, mert Ausztria e részében még nem hozták be a tagosítást s egyik másik falu mezősege nagyon is dombos. Husz év előtt a marhatenyésztés nagyban virágzott, ma már a terméketlen évek és a kevés takarmány ezt is lehetetlenné teszik; lovakkal is kevésbé kereskednek ma mint azelőtt, mert a kereset a vasut kiépülte, óta nem oly nagy. Utoljára is csak Moldvára szorulnak, hol — eszes, tanulékony és szorgalmas nép levén, — évről évre több marad vissza a bojárok gazdaságában, kik jó hasznukat veszik s rajta vannak, hogy mielőbb levetkezzék magyar jellegüket, s hajuk megnövesztésével és az oláh öltözék fölvetelével beolvadnak az oláh-ságba.

Az ipar, mint említők, alig jöhet számba Bukovinában, s így a kenyérkereset ez ága mintegy el van zárva a bukovinai csángótól. Aztán különben is az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy mindazok, kik az ipar valamely ágát kitanulták, a városokban hátra maradva elvesztették nemzetiségüket. Minden csángó faluban találni kerékgyártó, kovács, ács, kemenczekészítő, asztalos, szabó, szücs és vargamesterembereket, kik kivételkép, csángók és Csernovitzben, Radautzon vagy más városban tanultak. A háziipart illetőleg a csángó nők durvább kender és gyapottas vásznat, s a »festékest« csángó-szőnyeget hordják a vásárokra; a csángó szőnyeg készítése hosszabb munkát igényel, s ép ezért csak kevés kerül áruba, és daczára hogy igen szép munka, alig kapnak 18—20 frtot egy szőnyegért. Csángó-szőnyeget Jókai is bír emlékeül.

Csángóink műveltségi állapota Bukovinában számarányukhoz képest és összehasonlítva más népekkel — kedvező fokon áll. A nagyobb falvakban (Istensegits, Hadik- és Andrásfalva) a lakosok nagyobb része olvas, ír, számol, magyarul, és alig van csángó (a nők kivételével) ki anyanyelvén kívül olá hul s egy része ruthenül ne beszélne. Roppant könnyűséggel tanulják az idegen nyelveket, a katonaviselt emberek a lengyel nyelvet is beszélik. A német nyelvet csak a vagyonosabb családok férfiai beszélik, s elsajátításáért a városi polgári iskolát végzik. A mi az iskola viszonyokat illeti Hadik- és Andrásfalva s Istensegits községekben már régi idők óta vannak népiskolák, melyek teljesen magyarok, de kötelezett a német nyelv is. Józseffalván a magyar nemzet adakozásaiból már készülöben az iskola, s így csak Fogadjisten marad még mindig iskola nélkül. Megemlítjük, hogy az andrásfalvi re-

formátusoknak a katolikusokétól külön iskolájuk van, bárha tanító hiánya miatt nem is tanítanak benne folytonosan. A csángó iskolákban a tárgyak ugyanazok, mint a magyar népiskolákban, s a fölügyelet Justyák János magyar tanfelügyelőre van bízva. A hol hazafiasabb lelkészek működnek: ott a fölnöktek oktatása is be van hozva. Az iskolákat illetőleg, tehát biztosítva vannak bukovinai csángóink, csak jó tanítóik és könyveik legyenek.

A bukovinai csángók vallásra nézve katolikusok és protestánsok. A katolikusok a lembergi lengyel érsek hatósága alatt állnak, a reformátusok pedig jelenleg az osztrák sziléziai superintendentiához tartoznak, míg előbb az erdélyi alatt álltak, de nem sokat törődtek velük. Mindkét egyház elhagyatott. A lembergi egyházi hatóság nem értvén a magyar nyelvet, nem is törődik magyar hiveivel, s egyes papok önkényének és zsarolásainak veti oda áldozatul. Azért nagyon kívánatos volna, hogy akár a magyar kormány, akár a püspöki kar oda hatna, hogy bukovinai csángóink a lengyel egyházi kormány alól a szatmári egyházmegyéhez csatoltassanak. Ez semmi nehézséggel nem járna, mert a lembergi lengyel érsekség nem bánja, ha a reá nézve idegen nép más egyházmegyébe kebeleztetik be.

Közigazgatásilag három kerülethez tartoznak, és pedig Hadik és Istensegits a szerethi-, Andrásfalva a radautzi- és Fogadjisten s Józseffalva a szucsávai kerülethez tartoznak. Minden falunak egy hivatalosan kirendelt német jegyzője van, a községi ügyeket a bíróval együtt rendezzi. A csernovitzi esküdtszék tagjai közt a csángók közül nyolcz foglal helyet, kik kettenként hivatnak be Csernovitzba.

A bukovinai csángók erőteljes, tiszta magyar faj, nemzeti-ségének teljes öntudatában, s nyelvét — egyes szavaktól eltekintve — híven megőrizte, bár már száz éve múlt, hogy Bukovina idegen földén él. A nagy rész székely kiejtéssel beszéli a nyelvet, s ezeken rögtön fölismerhető, hogy moldvai csángókkal nem keveredtek össze. Az oláhokkal való érintkezésből egyes szavak csúsztak be nyelvükbe, mint: harájic (merőséget jelent), potlogár (tyúktolvaj, csirkefogó), buklok (baj), fálcsa (a hold, föld helyett), petráj (egy mérő), dimilia (egy véka), szindzsák (egy messzely), az itcze helyett erdélyiesen okát használnak, furtina (zivatar), trát (váltó), stb. és a vasút megnyilta óta a németek után a pályaudvart »bahnhof«-nak nevezik; a gőzkocsit pedig egyszerűen csak gőzösnek. A többi népekkel való érintkezés nem csúsztatott be sem idegenszerűt szokásaikba, kivéve hogy tánczaik olá-

hosak. De dicsérettel kell fölemlíteni, hogy az ő érintkezéseiknek is van nyomuk, a mennyiben Radautz, Szereth és Szucsáva városok azon boltjaiban, hol vásárolni szoktak, magyarul beszélnek velük, különösen Radautz városkában, hol a zsidó-boltokban ép úgy járja a magyar szó, mint akármelyik alföldi magyar városban, s ezt csakis a csángó asszonyoknak lehet tulajdonítani, kik a magyaron kívül más nyelvet nem beszélvén, mintegy reá kényszerítették a boltosokat a magyar nyelvre. Fölemlíthetjük azt is, hogy a radautzi városi gyógyszertáron nemcsak németül és oláhul van a fölirat, hanem magyarul is. A vásárokon a csángók gyűlhelyén a magyaron kívül nem lehet más nyelvet hallani. Csángóink más egyebekben is megőrizték ősi magyar szokásaikat; a családi életet kedvelik, összetartók s büszkék a magyar névre. Viseletük magyaros; a leányok piros vagy tarka rokolyát hordanak, piros virágokkal czifrázott beszterczei mellénykét, hófehér gylcsinget, melynek újjait piros kivarrások díszítik, a nyakon kendőt viselnek és símára fésült hajukból egy csomóba fonva széles pántlikák csüngnek alá. A nők viselete nemcsak festői, hanem egyedüli Bukovinában, ha még hozzátesszük, hogy a hagyományos piros csizmát is hordják a hajadonok és a fiatal menyecskek; a nők általán szépek s a mit itt nálunk Magyarországon sem igen látunk minden faluban, tiszták és rendkedvelők. A legények fehérgyapjú sújtásos magyar nadrágot, mint a székelyek, kordován csizmát sarkantyúval, tollas pörge kalapot, cifra kiteremtettézt mellényt és selyem nyakkendőt viselnek; mindezt a fekete gyapjú (vagy szürkés) úgynevezett »szokmány« zárja be, télen pedig a derékig érő bunda, mit a nők is viselnek.

Midőn a legény a leányhoz jár »udvarolni« esténkint, ezt ők »guzsalyozás«-nak nevezik, vagy mint mondani szokták »guzsasba« járnak. A »hajnalozás« és »lövöldözés« is nagyban dívik náluk, melyek régi székely szokások. A farsang utolsó három napjában a rokonok, jó ismerősök és komák mind együvé gyűlnek, együtt mulatnak. A fiatalság vagy a korcsmában (a »zsidó«-nál) tánczol, vagy nagyobb házat fogadnak ki. Tánczaik közt a lassú és csárdás szerepel, a többi aztán oláh és lengyel táncz, újabban, azonban a német walzer is utat tört náluk, és a bukovinai csángó ép úgy elkeringőzik, mint akármelyik német. A nőtákat magyar »czigány« húzza nekik, s minden falunak meg van a maga bandája. Mint sok helyütt Erdélyben s általán kelet felé ők is közönségesen kenyér helyett máléval élnek.

Az ősi székely »kalákák« is divatoznak, egy kis muzsika-

szóért, egy kis italért megszántják földedet, haza hordják gabnádat és asztagba rakják, házat építenek, fát hoznak az erdőről: így segítenek egymáson a régi jó kaláka-szokás formájában.

A téli időben minden jó meleg szoba fonóház, külön gyűlnek össze a leányok, fonnak, énekelnek és hallgatják a legények meséjét. Az asszonyok is külön járnak, s a férfiak pipaszó mellett hallgatják az asszony nép tréfás beszédeit. A fonóházakban éjfélig is ég a világ, s messze elhallik a nóta:

„Illik annak kesergeni,
Ki világát búval éli;
Búval éli: úgy kesergi,
Szép hazáját távol nézi,
Távol nézi úgy kesergi.

Édes hazám Magyarország
Bárcsak határod láthatnám,
Látom füstjít, de csak alig
Hogy az égen feketélik.“

A bukovinai csángó vendégszeretetéről az egész országban híres, s különösen »búcsúk« alkalmával nincs azaz idegen, kit asztalánál szívesen ne látna. A pálinkaivás náluk is el van barádozva. A katonának besorozott legények a három utolsó nap dalolva járnak az utcán, s induláskor egész sereg kíséri ki a falúból.

A lakodalmakat a vagyonosabbak egész ünnepélyességgel szokták megülni, s az ünnepély eltart négy-öt napig. Egy lakodalmi menet valóságos festői látvány. A legelső kocsiban a virágokkal koszorúzott menyasszonyt viszik, aztán a vendégkocsik egész sora következik. A férfiak és nők kezeiben pálinkás üveg és ajkaikon örömkialtások. A lovak föl pántlikázva, serényükön piros kendők lebegnek, s minden kocsin egy-két vékony pálczára kötött kendő leng, mely a zászlókat helyettesíti. A lövések ilyenkor egyre szólnak, s van egy kis lófuttatás is. Ugyanis midőn a menyasszonyt az anyai háztól a leendő férj házához viszik, a ki a lovas legények közül először viszi meg a hirt a vőlegény házához: az egy oka pálinkát kap és a »nászkalácsot« nyeri.

A karácsonyi bethlenes játék is megtalálható náluk, s ebben nemcsak fiatalok, hanem meglelt férfiak is résztvesznek. A legények karácsonykor eljárnak a leányos házak ablakai alá a »csorda pásztorok«-at énekelni, s ilyenkor egy kis itallal szolgálnak nekik. A husvéti öntözés nem divatos, hanem a piros tojás

kultusza csángóinknál is szerepet játszik, s a hol eladó leány van: ott a legény piros tojást kap. A keresztelésnek ünnepies színezetet ad a szokás; a ki teheti négy-öt keresztkomát is hí, s a beteg nőnek aztán a komaasszonyok sorba enni hordanak, a míg föl nem épül, a mikor is aztán a keresztkomákat hívják meg vendégségre.

Halottjaikat sokáig gyászolják, siratják; a család nőtagjai egész a temetésig szétbontott hajjal, a férfiak pedig főveg nélkül járnak. A szomorúház esténként tele van virasztókkal, kik a kántorral időnkint énekelnek, aztán pedig beszélgetnek, a fiatalok kártyáznak. Halottaikat kocsin viszik a temetőbe; ha hajdon vagy legény hal meg azt a leányok, ezt pedig a legények vállaikon viszik a temetőbe. Temetés után még a szegény is tort csinál, a mit nem lehet szokásaik közül kiirtani. A koporsót, csak fát kell adni, ingyen készítik el.

Általán sok elevenség és eszesség van bukovinai csángóinkban; a gunynév is oly szokásos náluk, hogy alig van család, kit valódi nevééről szólítanának.

Ezzel áttérhetünk a moldvai csángókra.

LÁSZLÓ MIHÁLY.

(Vége következik.)

→

A németalföldi gyarmatok és gyarmat-rendszer Kelet-Indiában.

(Vége.)

Lábainknál gyönyörű széles völgy terül el, mely 6—9 ezer lábnyi magas hegyek által van körülvéve. Bár merre szemünk is tekintsen, mindenütt csak zöldet fog látni és pedig ezernyi árnyéklatban. Lenn a völgy fenekén a világos zöld kis négyszögletes rizsföldek kockás párkányt képeznek, s itt-ott kisebb-nagyobb vízállásokkal váltatnak fel, melyek a napsugaraitól fénylenek és oly szép kékek, mint maga, a bennök visszatükröző ég. Az egész völgyben sűrűen szétszórva fekszenek a helységek vagy campongok, melyek épületeiből azonban nem látni semmit, mert minden helység, minden ház oly sűrű pálma- s egyéb ültetvények által van körülvéve, hogy tulajdonkép csak sűrű facsoportot képez. S ha pillantásunkat a völgy fenekéről a hegyek tövéhez irányozzuk, észre fogjuk venni, hogy még több száz lábnyi magasságra lépcsőzetesen emelkednek fel a rizsföldek; ezek

után következnek a dohány, khinin és indigo ültetvények; 3 ezer lábnyira a tenger színe felett a híres kávé ültetvények s 4 ezer lábnyira a thea bokor. Evvel vége szakad a megművelt földnek s az őserdők átláthatlan rengetegei lepik el a hegyek többi részét a legvégsőbb csúcsockig.

Bámulattal tekintünk ezen látképre, elragad a természet nagyszerűsége, melynek közepette az emberi kéz oly sikeres és nem kevésbbé bámulatos működését szemléljük; de még sem leszünk képesek a búskomorság gyenge érzetét elfojtani, mert ép a mily élénknek, barátságosnak és kedvesnek látszott ezen tropikus vidék míg a völgyben voltunk s közelről szemléljük az egyes ültetvényeket, ép oly komornak fogjuk azt találni, ha távolról nézzük. Hiányzik az a mi európai hegyvidékeinket oly barátságosakká teszi, ama fehér kis házak, templomok, romok stb., szóval a staffagé! Meg lep bennünket ama csend, mely itt uralodik, mert nem hallani sem kürtöt, sem éneket, sem harangot vagy kolompokat; csak ritkán szólal meg egy madár s csakhamar elhalgat ismét. De nagyszerű ép ezen csend, mely a forró éghajlatot jellemzi s mely párosulva a tropusí természet nagyszerűségeivel oly benyomást gyakorol kedélyünkre, hogy önkénytelenül felkiáltunk: Fenséges vagy, oh természet, szépek a te alkotásid!

Ki nem hallott közölnék már az Upas méregfáról, melyet Mayerbeer tett oly híressé zeneműve által, vagy pedig ama mérges völgyről mely állítólag Jáván létezik? Az utasok regényes leírása szerint, ezen völgy közepén állana magányosan az Upas-méregfa; körülötte semmi sem tenyészik, a föld és hegységek egészen kopárok s emberek és állatok csontvázaival fedvék. Halál fia az, ki ezen völgybe lép; a madarak röptükben hullanak le a halálos lég által elérve s még a halak sem bírnak megélni a vízben. Mind ez a mesék országába tartozik, de valamint majd nem minden mesének van okadatolt eredete, úgy itt is némi igazra találhatunk; csak, hogy külön kell választanunk az Upas fát és a mérges völgyet, hogy a regényességből kibontakozzunk. Nemcsak Jáván, de a többi szigeteken is létezik egy nagy erdeifa, a bizonyára minden fűvész előtt ismeretes. »Antiaris toxicaria«, melynek kérgéből, ha felvágjuk, mérges tejszerű nedv folyik ki. Ezen nedvet szokták a benszülöttek nyilaik megmérgezésére felhasználni, de maga a fa alatt lehet aludni a nélkül, hogy az ember meghalna. A Jáva szigetén létező mérges völgy pedig nem egyébb, mint a vulkánok katlanai a melyek egynémelyikéhez igen

könnyen lehet jutni. S a mennyiben még fen vagyunk a Papan-daján hegy tetején nem kell egyebet tennünk, mint megválnunk a szép Garrut völgyétől s az őserdő rengetegeibe fordulni hogy ezen vulkán katlanához jussunk.

A sűrű vegetáció, melyen keresztül csak keskeny út vezet, lassanként ritkul; a levegőt kénzsag lepi el s távolról erős morajt hallani. Minél tovább megyünk annál meglepőbbé válik a látvány. Az aljerdő és a harasztok megszűnnek, a fáknak nincsenek koronáik, minden kiégve látszik lenni s a fekete szénes törzsöket fehér kénkéreg fedi. A zöld virágzó nyári tájból egyszerre téli vidékre átvarázsolva képzelhetnők magunkat. Sűrű kénkövek emelkednek fel előttünk, mindig sűrűbben és sűrűbben, már körülvesznek s elfednek elölünk minden tárgyat, de egy kis szellő csakhamar szétszlatja s ime előttünk a katlan, melybe belépünk. De nem szabad a Vesuvra vagy Aetnára gondolnunk, mert Jáván nincsenek szoros értelemben vett tűzokádó hegyek, hanem úgynevezett solphatarok, s így nem tüzet látni kiömleni a földből, hanem ként, vizet és agyagot, mindent kénfellegekbe borítva. A katlan maga tulajdonkép egy kis völgy s 1772-ben keletkezett a midőn a nagy kitörés alkalmával a Papandaján hegy egy egész része leomlott a völgybe s 30 helységet pusztított el. Köröskörül a kopár sziklafalak szürkés kénkéreggel fedték, mely mindig sárgásabbá válik, minél közelebb van a kitörési helyekhez. A katlan fenekén több száz 2—3 lábnyi magas csúcsokból hatalmasan kilögni látjuk a kénes forró vizet és agyagot s a gőzök némelykor oly erősek, hogy alig lehet lélegzeni. Nagyon óvatosan lehet csak ezen kis töltések közt járni s igen kell vigyázni, hogy hova lépünk, különben rögtön elsüpedünk a kénkéregen át a forró vízbe. Folytonos tevékenységben van ezen katlan s jól neveztetett el a bentszülöttek által Papandajánnak, a mi malájul annyit jelent, mint kovács. Ezen völgyben csakugyan nem látni növényzetet vagy állatokat, de a hegyeket azért ezernyi csontvázak még nem fedik; igaz azonban az, hogy az ember is könnyen megfuladna, ha soká tartzózkodnék benne.

Ideje azonban már, hogy megint a hollandusok gyarmatosításáról szóljak, a mely tekintetben kétségkívül e rendszer legerdekesebb s legeredetibb kinövései az úgynevezett árnyék-fejedelemségek. Ilyen több van és pedig magán Jáván kettő, Madurán kettő s Borneón egy. Ezek rangsorozatát tekintve első köztük a surakartai vagy soloi császár, kinek császársága Jáva szigetén fekszik s Surakarta vagy Solo név alatt minden jó mappán meg-

található. Igaz hogy ezen birodalom kiterjedésére nem nagyobb mint egy residentia, s hogy tulajdonkép nem is tekintetik másnak, de léteznek ott még is — bármily furcsának is találjuk azt, — egy benszülött császár, ki ugyan elismeri a németalföldi király fensőségét s a királyi hadseregben a tábornoki rangot viseli, de mégis maga uralkodik országában császári minőségben s mint ilyen tiszteltetik az alája vetett nép által. De tulajdonkép ezen szegény kis császár nem egyéb mint egy élő bábu, melylyel a hollandusok elteketóriáznak.

A császárság fővárosa Solo, mely mint minden jávai város szép fasorok s kertek közt fekvő házakból áll. A lakosság itt még sokkal eredetibb mint másutt, mert ez székhelye a tulajdonképeni jávaiknak. A férfiak termete közép nagyságú, karcsú s fiatalkorukban igen szép nemes arczvonásokkal bírnak. Fejüket sötét-kék vagy barna kendővel kötik körül s egész öltözékök egy újjas mellény s a sarong. A nők hasonlólag könnyű cabáját viselnek s a sarongot, melyet mint a férfiak is szoknya alakban kötnek a test körül. A sarong eredeti jávai készítmény, mely egy vászondarabból áll, a melyre kis kánna segítségével, melyben felolvasztott viasz van, mindenféle rajzot csepegtetnek. Ha a rajzolatok készen vannak a vászondarab festékbe ezután pedig forró vízbe mártatják. A viasz a meleg víz következtében leolvad s azon helyek, a melyek vele betapasztva voltak fehérek maradnak. A hányszine van tehát ily sarongnak, ép annyiszor kellett ezen műtéten átmennie; s a mennyiben tiszta kézi munka, gyakran igen nagy becsű szokott lenni. Gyárilag utánozni ezeket lehetetlen, mert fő becsők és ismertető jelők ép a rajzolatok rendtelenségében áll. Minden vidéken más és más színvegyületekkel készítik s a hollandi hölgyek ruhatárának igen becses és lényeges alkatrészét képezik, mert tulajdonkép csak evvel ruházkodnak.

A jávai férfiak különbség nélkül mind fegyvert hordanak és pedig testök körül kötött övben, rendszeren hátul a kriszt, az ismeretes jávai tört.

Festői tehát az élet Solo utczáin, de növelve lesz még azáltal, hogy minden herczegi vérből származó jávai s a hivatalnokok mind kísérettel járnak s mindegyik előkelő feje felett egy nagy ernyő vitetik. Ezen ernyő jelöli az illetőnek méltóságát, mert minél több arany van rajta, annál nagyobb urat árnyal; egészen aranyozottat csak a császár és a németalföldi residensek bírnak. Kimondhatlan ragaszkodással viseltetnek a jávaiak ernyőikhez, melyekhez méltóságukat kötöttnek gondolják. Minden

előkelő ha szobájából kilép csak ezen ernyő árnyékában fogja ezt tenni, mely megvédi nemcsak a nap sugarai, de az eső ellen is, mely minden útjában elkiséri, akár hivatalosan, akár mint magán ember járjon, mely még mint halottat is fedi, ha a sirba viszik s sírkövére ültetetik, hadd maradjon feltárva ott is, míg az idő viszontagságai következtében elmállik.

A város közepében van a császár palotája, mely nagy falal van környezve s ezzel szemközt áll a hollandi residens fényes laka, melyből őrző szemmel követheti a császár minden mozdulatát. Méltóság tekintetében tulajdonkép ezen németalföldi hivatalnok a császárral egyenlő, sőt ez utóbbinak nem szabad tenni semmit, még palotájából sem mehet ki a residens engedelmével nélkül. De külszinre a residens csak olyan, mintha hollandiának követe volna ezen jávai udvarnál.

Ha idegenek jönnek s a császárnál kihallgatást kívánnak nyerni, ezért a residenshez kell folyamodniok s egy két napi várakozás után az estéli órákban a császár fényes színe elé bocsátatnak.

8 óra este van, az eső már elállott, mi magyar dísz ruháinkba öltözve a residens vezetése alatt a császári palotához kocsizunk. A nagy kapu felnyilik előttünk, fejünk felett aranyos ernyők tárulnak fel, fáklyavivők sietnek elénk gyalog vonulunk át a palota tágas udvarain. Menetünk mindig nagyobb lesz, mindig többen és többen csatlakoznak hozzánk, a fáklyavivők két sorban haladnak mellettünk s a jelenet már színházias jelleget ölt magára. A negyedik udvarban a császár amazonai fogadnak; de ne képzeljünk magunknak bájos szépségeket, hanem csak sötét bőrű vénasszonyokat, kiknek rendeltetése a harem felett őrködni. Végre megszólal a gámeláng azaz belföldi zene, valami ünnepélyes indulót játszanak s az ötödik udvar végén egy fényesen kivilágított tágas oszlopcsarnokban pillantjuk meg valódi fénytengerben úszva a császárt s nagyszerű udvarát.

A csarnok végén szőnyegekkel fedett, emelkedettebb helyen, aranyos karszékekben ül a császár és a császárné. Öltözékek igen egyszerű s hasonló minden jávaiéhoz, csak azon különbséggel, hogy gyémántokkal és más drágakövekkel halmozvák. A szokásos három bók után mellettök foglalunk helyet szintén aranyos karszékekben. Kívülünk a residens az egyedüli európai, ki jelen van s a tolmács szerepét ő maga viszi. Igen kell vigyáznunk az udvari etiquette pontos megtartására mert erre az udvar nagyon tekint; szegényeknek más örömük úgy sincs.

Előttünk az egész udvar a földre csücsülve foglal helyet. Jobbra tőlünk sorban a császár 8 fia, kik között az első a trónörökös; ezek mögött a herczegnék s többi asszonyok és szolgálónők, balra tőlünk a császár testvérei, a hivatalnokok, a miniszterium stb. Szemben velünk pedig a csarnok másik végén a zenekar van felállítva.

Rövid társalgás és szabályszerűleg pontosan megállapított idő lefolyása múlva, térden csúszva hoznak a szolgálk és szolgálónők becses arany és ezüst edényekben kávé, theát és felfrissítő italokat. Bennszülöttnek csak térden szabad a császár színe előtt megjelenni, kivéve, ha hollandi katonai egyenruhába van öltözve, mert ez az egyenruhával meg nem férne. A zene megszólal ismét s előttünk a márványparkányzaton rögtön 20 tánczosné terem elő. Ezek a híres bájadérok, kik a képzeletben azonban sokkal szebbek mint a valóságban. Öltözetök igen viritó s a testhez simuló, fejkön hosszú arany lemezek sisakalakú díszet képeznek; karjaik és mellök pedig az ékszerektől csillámlanak. A táncz komoly jellegű de egyszersmind bájos s tulajdonkép csak egyszerű rythmicus mozdulatokból áll. Egyszerre a zene zajosabbá válik, a tánczosnék pajzsokkal, rövid kardokkal fegyverkeznek fel s a táncz harczot ábrázol. A zenészek e mellett, régi hőskölteményeket énekelnek, melyekben az elesett hősök felett siránkoznak. A tánczok után következnek a jávai árnyjátékok kis bábukkal; Jáva hőstörténetéből adatnak elő jelenetek; de ezekből mi nem értünk semmit.

Későn éjjel van már, mire elhagyjuk a palotát, de a játékok azért még mindig folytatódnak, mert itt az a divat, hogy ily színi előadásoknak 24 óráig kell tartaniok.

Látjuk tehát, hogy a császár fényes udvarának közepette jól elmulat, de ebben pontosul össze minden pompája, mert hadserege nincs, s még ezen felül Solo városában székel Manko Nagoro, a császártól független herczeg, ki hasonló fényes udvartartással bír s a hollandusok által nagyon pártoltatik, hogy mintegy rémképül szolgáljon a császárnak s engedetlenség esetére benne a maga utódját pillantsa meg.

Igy élnek ezen benszülött fejedelmek, így kormányoztatnak a németalföldi kormány által s hogy még csak kevés szóval említést tegyek magáról a nép jellegéről, meg kell jegyezni azt, hogy ez a legengedelmesebb nép, mely a világon létezik. A jávaiak még nem érték el a fejlődés ama fokát, a melynél az ember önmagát saját kormányzására képesnek tartja; sohasem fog-

ták fel azt, hogy ők is bírhatnak jogokkal, vagy pedig hogy rendeltetésök más volna mint engedelmesség és robot. Jellemök fővonása tehát a főnökök iránti tisztelet és alávetettség. Szokásaik egyébiránt udvariaságokkal telvék, igen tudják, hogy mikép viseljük magukat, nem lármások, ritkán látni őket nevetni, majd hallgatagoknak lehetne mondani. Zenéjüket és ama kevés éneket pedig, melyet itt-ott hallani, a komorság jellege lengi át.

Egészen más külsővel és jelleggel bírnak ama városrészek, melyekben a khinaiak laknak. Ily városrészt pedig Jáva minden városában találhatunk, mindenütt van khinai kampong. S ha egy ilyenbe bemegyünk, nem csekély lesz meglepetésünk, mert a khinaiak elhozták ide magukkal, szokásaikat, életmódjukat, építészettüket. Ezen a tulnépesedés által hazájából kiszorított nép az, mely ezen népes telepvényeket alkotá, mely keze munkája által hozta létre ezen hidakat, csatornákat, págodokat, az, mely üzi ama nagyszerű ipart, kereskedelmet s némelykor fényűzést is. És valóban minden khinai itt, s valóban a mennyei birodalom valamely városában képzelhetnők magunkat. Minden irányban utcák nyílnak, különféle alaku házak által képezve, melyeknek eleje a legvirítóbb színekkel van befestve és a legeredetibb faragványokkal diszitve. A házak alsó részei raktárak és boltok, de itt is gyönyörködni fog szemünk a kirakatok pompáján az aranyozásokon, a fekete, veres és barna fénymázon és ama függőleges sok színű czimtablákon, melyek minden bolt előtt függnék.

Európainak alig lehet helyes fogalma ama zajról, forgalomról és tevékenységről, mely ezen khinai városrészekben uralkodik. Esznek, isznak, adnak, vesznek, czivódnak, verekednek, borotválkoznak s ezt mind oly tolongásnak közepette, melyben vándor-kereskedők, egyének hordozható konyhákkal, gyalogosok, lovasok, zselyeszekben levők s kulik egész csapatai találkoznak, megállanak, taszítják, lökik és nyomják egymást. Először lépven ily városrésztbe a zaj el fog kábitani, a sajátságos khinai büz megszorítja lélegzetünket s fejünk szédelegni fog.

Ezen városrészek élén áll s mintegy polgármesterök mindig a legelőkelőbb khinai kereskedő szokott lenni, ki ezen hivatalra a hollandi kormány által neveztetik ki s a lakosság számára képest hadnagy, kapitány vagy őrnagy czimét kapja. Ily formán a khinaiak egészen különálló testületet képeznek; pontosan és szigorúan ki van nekik jelölve, hogy hová szabad házaikat építeni, mit szabad nekik Jáva földéből birni. S ez valóban szükséges is, mert óriásilag szaporodik és terjeszkedik ezen

nép, részint bevándorlás, de meg inkább saját szaporasága által. A kereskedők legnagyobb száma khinai; faluhelyen, kizárólag ők a boltosok, ők birják bérben a vámokat, ők viselik a pénztárnok hivatalát az európaiaknál, ők a legügyesebb kézművesek, kalmárok és szatócsok, kikkel semmiféle más nemzetségbeli nem képes kitartani a versenyt, mert a khinai fáradhatlan szorgalmu, kitartó, páratlan ügyességű, takarékos, megalégszik parányi nyereséggel s szükségletei mindig egyenlő szerények, még ha millio-nariussá is vált; dolgozni fog akkor is még korán reggeltől késő estig, egyszerű hazai ruháit fogja hordani csak enni fog sokkal többet, mert a khinai felfogás szerint illő, hogy minél gazdagabb vagy előkelőbb valaki, annál kövérebb is legyen.

A khinai khinai marad mindenkor és mindenütt, bár hány ezer és ezer mértföldnyire is költözzék el hazájából, mindig saját hona készítményeivel környezi magát, ezen izlés szerint rendezi lakását — szóval egy kis khinát teremt maga körül s ebben oly ügyes oly következetes, hogy önkénytelenül bámulnunk kell rajta. De ez épen főjellege, hogy oly tántorithatlanul ragaszkodik a maga szokásaihoz és megrögzött eszméihez és semmiféle más művelődésnek befolyást nem enged. Ott áll még most is a maga műveltségével, hol 2 ezer évvel ezelőtt állott, nyelve s írása, ama borzasztó characterek, már nem képesek az új műszókat kifejezni, a gőz, villany s európai hadihajók rettegésbe ejtik; még elzárkózottabb, még ismeretlenebb szeretne lenni, mint valaha volt, ha erre képes lenne. Azonban hatalmas nyomást gyakorolnak reá európai nemzetek s magában benn az országban a túlnépesedés kényszeríti, hogy terjeszkedjék ki s hogy polgárai másutt keresék kenyeröket.

Itt a gyarmatokban tehát csak oly bevándorlottakkal találkoznak, kik kenyeröket keresik s kik csak szorgalmuk és kitartásuk következtében válnak gazdagokká és befolyásosakká. De uralkodó szerepre itt nem fognak jutni, mert a khinai birodalom ezen szerepe a mai korban már lejárta magát; a khinaiak nem képesek az európaiakkal lépést tartani, de azt nem is akarják, nem szándékok a birodalom határait kiterjeszteni, vagy ama földet, melyre letelepedtek a magukénak tekinteni, mert hiszen holttemeiket még mai nap is szülőföldjükre vitetik. A khinaiaknak csak mint kereskedőknek, kalmároknak és szatócsoknak van jövőjük és pedig még óriási nagy jövőjük, de nem mint uralkodó nemzetnek. S ha tulságos szaporóságuk következtében gyakran nem csekély fejtörést okoznak a hollandusoknak, ezek ügyes és tapintatos

politikájuk következtében, mégis uralkodnak felettük; a khinaiak őket tekintik ezen szigetek urainak, alávetik magukat a hollandi adóknak, egyedüli törekvésök levén vagyont keresni s habár ezen törekvésök nagyon is azonos a hollandusokéval, mégis határozottan mint egy, nem ezek mellé, hanem ezek alávetett elemet fogjuk megösmerni tanulni.

Nem kívánok a hollandusoknak ezen szigeteken létező gyarmatrendszerére és közigazgatására felett döntő ítéletet hozni, mert e tekintetben egyidejűleg a legellentmondóbb véleményeket hallhatjuk. Ezen rendszernek vannak pártolói de ellenségei is, vannak kik majdnem égis emelik, vannak kik becsmérlik. De nézetem szerint mi csakis úgy szerezhetünk magunknak helyes fogalmat e rendszerről, ha mindenek előtt figyelembe vesszük a tények állását, a melyeknek megfelel és a körülményeket, a melyek kifolyása.

A hollandusoknak uralma ezen szigeteken foglalás következtében létesült. De mily természetű ez? Hollandiának hódításai Ázsiában nem hősi jelleggel bírnak. A hollandusok sohasem fejtettek ki oly ellentálatlan erőt, hogy maguk előtt mindent megtörjenek és régi társadalmi intézményeket rögtön újak által helyettesítsenek, csak csekély számmal érkeztek ezen szigetekre elvileg nem a földfeletti közvetlen fensőséget követelték, hanem megelégedtek a védnök szerepével és a kikötők és hivatalok elfoglalásával. A németalföldiek. Ázsiában csak kereskedők voltak kik kereskedés és vagyon szerzés céljából jöttek oda; törekvésök nem vala harcias vágy kielégítése, vallási térítés vagy politikai fensőség céljából, a meghódított népnél mindent megsemmisíteni, hanem inkább oda iparkodtak, hogy a régi főnököket felhasználják és a helyi szokásokat fentartsák, hogy önönmaguk hasznára fordítsák. Nem kívánván más uralmat létesíteni mint haszonhajtót, azt találták, hogy ez a legjobb a leggyümölcsözőbb ut ezen cél elérésére s ehhez tartották magukat.

Mainap is még, bármily teljessé is vált a hollandusok fensősége, bármennyire is terjeszkedett ki uralmok, egyik is másik is megtartotta azon jellegét, melyet kezdettől fogva birt s a kormány gépezete mint már láttuk egy sajátosságos vegyüléke maradt az európai és benszülőtt elemnek.

Ha már így a hollandusok részben épen tartották fenn a meghódított társadalom politikai alkatát, erkölcsi tekintetben mindent érintetlenül hagytak. Sehohsem honosították meg nyelvöket és a malaji nyelv az, melyen az európaiak az ázsiaiakkal

érintkeznek. A hollandusok kiváltkép nem változtattak meg semmit a valláson a benszülöttek szokásain és gondolkodási módján s ha közlőrl veszük szemügyre a dolgot, inkább ők azok, kik a szokások és életmód tekintetében mitsem nyujtottak, hanem némelyeket átvettek.

Igen természetes tehát, hogy fentartván annyi dolgot, különösen oda törekedtek, hogy fentartsák mind azt, mi lehetővé tevő hogy foglalásaik gyümölcseit élvezzék, s e tekintetben igen nagy könnyítést találtak a benszülött fejedelmek által az emlékezetet meghaladó idő óta alkalmazott rendszerben, hogy e szigetek kincseire szert tegyenek. E rendszer nem csak fen lett tartva, de még inkább szabályozva, tökélyesbítve és teljes fejleményre jutván 1830-ban Van den Bosch tábornok kezei közt azon gyarmatrendszerre vált, mely fővonásaiban még ma is létezik.

A föld az elméletben a sultánoké volt, gyakorlatban azonban az egyes községek köztulajdonát képezte. A rizsföldek bizonyos időszakonként felosztattak a községek egyes családai közt s minden család ezért kötelezve vala fejedelme iránt bizonyos robot munkával és egy terményben kiszolgáltatandó adóval.

A hollandusok átvevén a belföldi fejedelmek szerepét megtartották ezen rendszert is. A rizsföldek megmaradtak a községek tulajdonai, a terménybeli adó pénzbelivé lett átváltoztatva s robotkép az alattvalóknak bizonyos számú napot a kávé és cukornád ültetvényekben kellett dolgozniok. De ezen munkákért a családok még megtérítést is kaptak, mert az előállított termények bizonyos meghatározott áron megvásároltattak tőlök, s a hollandi kormány kizárólag maga gyakorolta az egyedáruságot a termények felett. A benszülött főnökök pedig, kiknek helyei ellettek foglalva kártalanitást nyertek; mint fizetéses tiszték léptek a gyarmatok gazdasági kezelésébe s az előállított termények után osztalékot nyernek.

Ezen sajtószertű rendszer átváltoztatta a gyarmatkormányt a földmegművelésének és kiaknázásának általános intézőjévé, kereskedővé, ki a föld terményei felett egyedárusággal bír; és a közigazgatásból oly közeget alkotott, mely gyám gyanánt áll minden család felett.

Igaz ugyan, hogy a hollandi kormány a meghódított nép irányában tiszta kényuralom, de amennyiben ezen kényuralom, europai kezek által lévén gyakorolva, aránylag szelid és felvilágosodott, valóságos előmenetelt létesített a benszülött fejedelmek

hajdani zsarnokságával szemben. A hollandi kormány meghonosította a béke uralmát és egy méltányos igazság szolgáltatást; a népet biztosította a főnökök önkénye és szeszélye ellen, és oly előnyökben részesíté, melyeket ez azelőtt nem is ismert.

Igaz továbbá, hogy a hollandi közigazgatás minden család felett valóságos gyámságot gyakorol; de ezen gyámság létezett azelőtt is és pedig a benszülött fejedelmek által gyakorolva, kik tudatlanságuk és tehetetlenségök következtében nem voltak képesek a földművest kellőleg utbaigazítani, holott a hollandusok felhasználták őket a kávé, czukornád, indigó, dohány, thea és khinin ültetvények megművelésére.

Való az is, hogy a hollandusok az egyedáruság következtében a termények oroszlán részét sajátítják el önnön maguknak; de azelőtt a benszülött fejedelmek alattvalóiktól majdnem mindent elvettek, holott most ezeknek jövedelmei tetemesen szaporodtak ama összegek által, melyeket a megművelendő terményekért nyerne, bár mily alacsonyra is legyenek ezek becsülve.

Mind ezek daczára bár igaz is legyen, hogy a hollandusok a robot fenntartása és szabályozása mellett voltak csak képesek ezen országokat utakkal és csatornákkal ellátni, s hogy rendszerük eredményeképp Jáva lakosságát 1826-tól 5 millióról 1874-ig 19 millióra látjuk felszaporodni, s tapasztaljuk hogy a művelés alá fogott földek kiterjedése napról napra nagyobbodik és egy általános jólét uralkodik; daczára annak, hogy ezen gyarmatok jelenleg évenként 20—25 millió forintnyi tiszta jövedelmet szolgáltatnak ki Hollandiának, s noha bátran mondhatjuk, hogy a hollandi uralom valódi jótétemény azokra nézve, kik felett gyakoroltatik: mégis határozottan kell kimondanunk azt, hogy ezen gyarmatrendszer oly kevésbé egyezik meg ama kormányzati fogalmakkal, melyek az európai nemzeteknél tulnyomólag uralkodnak, hogy csak mint rendkívüli körülményektől származottat és átmenetiést lehet elfogadni. Hogy az állam elsajátítsa magának egy egész nép földművelésének igazgatását, magáéna tulajdonítsa a kereskedelem és föld terményeinek egyedáruságát, oly ázsiai eljárás, a minőt egy európai nemzet határtalanul és végnélkül nem volna képes alkalmazni és fenntartani.

Egy patriarchalis kormány és felvilágosított absolutismus, mely a 18-ik század több nagy fejedelmeinek eszményképe vala és melyet még a mi századunkban is az úgy nevezett »Sainte-Alliance« korabeli bérencztollak felmagasztalni iparkodtak, még ezen távol fekvő országokban sem tarthatta fen magát.

Az utolsó 5 évben ugyanis lényeges változások történtek. A hollandusok megegyezőleg elismerték azt, miszerint gyarmatrendszerök nem maradhat fen örökké, meggyőződtek arról, hogy a szabad munkával sokkal többre képesek menni mint a robottal, mit ha az időből ki nem fogynék statisztikai adatokkal is világosíthatnék meg, és végre felszabadítottak több természetvényt az egyedáruság alól. Természetes, hogy csak lassan és óvatosan haladhatnak ez irányban előre a hollandusok, de haladnak azért mégis s bizton lehet reménylni, hogy közeledik a nap, melyen a munka teljes szabadsága és a szabad kereskedelem ezen gyarmatokban korlátlanul uralkodván, ezeket még virágzóbbakká még jövedelmezőbbekké fogja tenni.

S ideje korán is van már, hogy földtekénk ezen részeiben is szabadelvűbb eszmék terjednek el, hogy a sötét arcbőrű ember ne tisztán munkagépnek, hanem polgártársnak ne szolgának, hanem felebarátnak tekintessék. S ha látjuk, ha érezzük, hogy az intelligencia tekintetében a fehér bőrű európai alatt áll, az csak még nagyobb buzdító ok legyen arra, hogy minden törekvés oda legyen irányozva, hogy felrázassék trespedségéből, felszabaditassék ama nagyon is ázsiai és középkori eszmékből, melyek lenyűgözve tartják, felszabaditassék a zsarnok uralom alól és minden egyesben ébresztessék fel saját énje érzete, mert a valódi civilizatió és cultura legszebb, legdicsebb feladata, hogy a teremtés legtökélyesebb teremtményét kiemelje állatias vadságából, megízleltesse vele a művelődés becses gyümölcseit és azzá tegye a mivé teremtve lett, szóval az emberből legyen ember!

De most már igazán azt látom, hogy tulságos soká vettem igénybe a tisztelt közönség figyelmét, s csak gyorsan a hajóra akarom még elkísérni, hogy Jávát ismét elhagyjuk.

S ha ismét ott ülünk a hajó fedélzetén s Jáva partjait a tenger színe alá látjuk elmerülni, az ezer szigetek pedig zöld smaragdokként fénylenek a fényes sikon s végre is a tenger tükre eltakar mindent s ezen kívül az egész láthatáron nem pillantunk meg semmit, akkor álmélkodásba fogunk mélyedni, a benyomások, szokások, vidékek képei emlékei hajszolni fogják egymást elménkben s már nem fogjuk tudni, valjon valóság volt-e az mit láttunk vagy álom!

GR. ZICHY ÁGOST tr.

A földrajz halottai 1876-ban.

(Folyt.)

Mohr E., afrikai utazó született Bremában 1828. év febr. 19-én, meghalt Afrika bensejében Malangeben november hó 26-án. Mohr kezdetben a tengerészetet választotta életpályájaul, s az erre előkészítő tanulmányokat Bremában végezte. Több nagyobb utazást tett, melyeknek azonban eleinte semmi tudományos eredménye nem volt; az egyedüli ok, mi őt ezen idegen világrészben tartotta a kereskedés, később pedig a vadászat volt. Meglátogatta Polynesiát, a Bering tengert, a bengali tenger-öböl keleti részét és Kaliforniát. Első utazását Dél-Afrikába az 1866 és 1867-ik években kezdte meg, mely alkalommal a Natal és Szulu vidékét is fölkereste, második utazását 1868-ban Hübner geolog kíséretében az előbb említett vidékeken folytatta, Kapstadtön keresztül Natalba utazott, hová 1869. év februárban érkezett; május elején elérte a Potschef folyamot, és meglátogatta az Arany mezőket. November hóban kísérletet tett Matebelle vidékéről a Lee's Farmtól a Guái folyón, a Zambesi folyó Mosivatunja eséseig előrehatolni, de miután akkor az esőzési időszak beállott az utazók kényszerítve voltak a déli szélesség $19^{\circ} 36'$ -ről visszatérni. 1870. év tavaszán Mohr ismét megkezdette útját és június 20-án elérte az említett híres vízesést. Ezen utazásánál legnagyobb kitartással felelt meg tervének, mely nem volt kevesebb, mint a Transvaal köztársaság, valamint a közelébe eső szomszéd tartományoknak földrajzi fekvését meghatározni; s e miatt Dél-Afrika földrajza Mohrnak nagy köszönettel tartozik. A portugal-afrikai társaságtól kiküldve 1875-ban indúlt harmadik afrikai útjára — feladata lévén a Lux hadnagy által elhagyott kutatásokat — melyek az Angola vidékére irányultak, folytatni. Augusztus hóban érkezett Sao Paulo de Loandába; Dondo és Magambén keresztül Malangéba érkezett, hol a Muata Yanwo székhelyéről visszatérő dr. Poggéval találkozott. Művei közül legnevezetesebbek »Reise- und Jagdbilder aus der Südsee, Californien und Südost-Afrika 1868; »Astronomisch-geognostische Expedition in Süd-Afrika« Reise im Innern von Süd-Afrika von den Tate-Goldfeldern bis zum Zambesi und zurück nach Natal, 1870« »Von Bremen nach dem Mosiwatunja« »Nach den Victoria-Fällen des Zambesi« 1875.

Moriang F. hittérítő és afrikai utazó, született Tirolban, meghalt Peruban. 1855-63-ig a felső Fehér-Nílus mentében lakott 1859-ben egy nevezetesen utazást tett Gondokoróba, innen pedig a Liriáig — kelet felé pedig a Niamniámig. Tapasztalatait folyóiratokban és szakközlönyökben tette közzé.

Munthe G. norvég geographus meghalt Kristiániában december hó 15-én életének 80 dik évében. Munthe 1811. évben lépett be a hadseregbe, hol 1815-től fogva majdnem folytonosan térképészeti munkákkal foglalkozott. 1840-ben jelent meg az általa készített régi Norvégia térképe ezen cím alatt: »Det gamle Norge for Aar 1500«. Életének legnagyobb részét, hazájának részletes felvételével töltötte el.

Newelski admiral. Több nevezetes munkát írt a Csendes-Oceán és Amur vidékéről született 1813-ban meghalt april 29-én Szent-Pétervárott.

Petermann dr. J. H. keleti utazó, született Glauchauban 1801. év augusztus 12-én, meghalt Bad-Nauheimban junius 10-én. Petermann 1836 óta a keleti nyelvek tanára és az akadémiának tagja volt Berlinben, 1852—55-ig terjedelmes utazást tett Elő-Ázsia és Perzsiában, 1867—68-ig pedig észak-németországi konsul volt Jeruzsálemben. Irta: »Reisen im Orient« 1860—61; című művet.

Dr. Pfund afrikai utazó született Hamburgban, meghalt Faserben (Dar-fur) augusztus hó 21-én. Pfund mint gyakorló orvos rövid ideig Csehországban működött, innen 26 év előtt Alexandriába majd pedig Kairóba költözött. Ő annak idejében a Müller-féle expedícióban részt vett, ügyes és fáradhatlan botanikus volt, ki hajlott kora daczára alkalmaztatta magát a Khedive által 1875-ben tudományos czélből kiküldött expedíciónál, mely Kordofanba és Dar-furba küldetett.

Gróf Prokesch-Osten A. osztrák államférfi és keleti kutató született Grácban 1795 év december 10 én, meghalt Bécsben október hó 26-án. Prokesch-Osten (Prokesch Ab. földbirtokos fia) a gráci egyetemen tanult és ott magát a jogi tudományokra adta; már utolsó vizsgálata előtt állott, midőn a Napoleon elleni hadjárat őt is fegyverre szólltá. 1813-ban egy a rajnai hadtestnél fekvő gyalogezredbe lépett be, melylyel a csatározás folyama alatt Franciaországban közreműködött, a béke megkötése után 1815-ben a mainzi katonai laktanyába tértek vissza. Képzettsége és alkalmazhatósága következtében az olmtützi kadet iskolához rendeltetett, mint a mennyiségtan tanára. 1818-

ban herczeg Schwarzenberg tábornagy segédtisztje lett, kivel is Prokesch-Osten első nagyobb műve foglalkozik: »Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschall Karl Fürst zu Schwarzenberg, 1822. 1821-ben Felső-Magyarország felvételénél foglalkozott. 1823-ban mint kapitány Triestbe helyeztetett, honnan a következő évben Görögország, Egyptom, Kis-Azsia, Konstantinápoly és Palestinába tett utazást. 1827-ben mint őrnagy és az osztrák hajóhad egy osztályának — mely a Középtenger keleti részén foglalt állást — törzskari főnöke volt s ezen állásában gyakran jött érintkezésbe Mehemed Alival; Prokesch-Ostennek köszönhetjük, hogy ezen híres emberről biztos és értékes adatokat birunk; ugyanis ő írta le Mehemed Ali biographiáját »Kleinere Schriften« czimű füzeteiben. Azon diplomatiái ügyeségeért a melylyel itt működött, 1830-ban Bécsbe történt visszatérése alkalmával »von Osten« nemesi nevet nyerte, 1831-ben Metternich fontos politikai ügyben Olaszországba, 1834-ben pedig Görögországba küldte, hol is 1849-ig mint követ volt alkalmazva, 1845-ben a lovag czimet kapta, 1849-ben pedig szintén mint követ a berlini udvarnál volt, 1853-ban frankfurtban a képviselőház elnöke volt, a titkos tanácsosi czimet úgy azzal együtt tábornagyi rangot már e hivatala előtt birta, 1855-ben császári internuntius volt Konstantinápolyban. Itt maradt egész 1872-ig midőn is a tényleges szolgálatból kilépett, ez alkalomból a tábornagyi rangot és grófi méltóságot kapta. Nyugdíjaztatása után Grácba vonult vissza. Hadászati munkái mellett, melyekkel 1818-ban először lépett fel, írta »Erinnerungen aus Ägypten und Klein-Asien«, 1829—31; »Das Land zwischen den Katarakten des Nil« 1832; »Reise in's heilige Land« 1831; »Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche.« Schneller tanárhoz intézett leveleit Münch E. adta ki a következő czim alatt: »Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient.«

Rebmann J. hittérítő, született egyszerű földműves szülöktől Leonberg mellett Gerlingenben (Württemberg) 1820 január 16-án, meghalt — négy napi betegség után tüdőgyulladásban — Kornthálban október hó 4-én. — 1839-ben Baselben vétetett fel egy hittérítő házba, hol egész 1844-ig tartózkodott — még ugyanezen évben az angol hittérítő társulathoz csatlakozott, honnan 1846 elején Dr. Krapfhoz küldetett ki segédkezésre Afrika keleti részébe. Itt Bombas és vidéke, továbbá a Vanika néptörzs földé lett hittérítői működésének színhelye. Majdnem 30 évig töltötte be itt ezen terhes állomást. 1875 év aprilis havában, szemevilágát

elveszítve tért vissza Londonba, az ügyes műtetek, melyekkel kísérletek tétettek, hogy látását ismét visszakapja, kezdetben reményt nyújtottak ahhoz, de csakhamar be kellett látni, hogy ezek a kívánt czélt nem fogják eredményezni, azért is Londont elhagyta szülőföldjére Gerlingenbe utazott, majd később Kornthálba. — Rebmann Kelet-Afrikának buzgó kutatója volt és így a földrajzi tudományok benne nagyon sokat veszítettek, Dr. Krapfot legtöbb utazásában kísérte, ő vele együtt fedezte fel a Kilimandscharo és Kenia hóhegyeket, mely felfedezéseért a földrajzi társulat ezüst érdemrendét kapta. Benszülött kereskedők hozták néki hírül, egy nagy tónak létezését Kelet-Afrikában, s csak miután ezen hírek Európába is átszállottak egy új irányt jelöltek ki a Nilus-eredetének kikutatásához, mely által egy régi földrajzi kérdés megoldását nagyon elősegíté. — Mert azon térkép alapján küldettek ki az angol földrajzi társulattól Burton és Speke, melyet Rebmann és Erhardt készítettek, hol a nevezett tó már előfordul. — Teljes joggal és méltányosan emlékezik meg Speke, »The Nile Sources« című művében a mombasi német hitküldérről, ki felfedezéséhez a legbiztosabb adatokat szolgáltatta.

Rebmann utolsó éveiben a Kiniassa nyelv szótárának összeállításával foglalkozott.

Reinsberg Ida és Düringsfeld Otto lovag, ismert író pár — Reinsberg Düringsfeld Ida Militschben 1815 év november 12 én született — meghalt Stuttgartban keresztülutazása alkalmával október hó 25 én — férje öt másnap követé. 1845 óta mindketten irodalmi vándor életet folytattak bejárván és hosszabb ideig tartózkodván Olasz, Svaicz, Breslau, Dalmatia, Belgium, Franciaország, Prága és Drezdában; mindketten különböző folyóiratok számára számtalan népismeri adatokat dolgoztak és küldtek be. Önálló műveik közül nevezetesebbek: »Aus Dalmatien«, »Von der Schelde bis zur Maas«

Sá da Bandeira portugalliai tábornok és államférfi, született Santaremben 1795-ben, meghalt január 6-án Lissabonban. Sá da Bandeira hazájának a francziák által történt megtámadásakor egy gyalog ezredbe lépett be és evvel működött közre a szabadságharcban. 1837-ben az északi vidékek kormányzójának neveztetett ki, később egy ideig a miniszter-tanácsnak elnöke, majd ezután a tengerészet, gyarmatok és a hadügy ministerium vezetője volt. Buzgó tevékenységének elismerésül a király által élethossziglan az államtanács tagjává tétetett. Az ő buzgóságának köszönhető, hogy portugalia gyarmatain a rabszolgaság teljesen

megszűnt; több magasabb tanintézetet állítottatott fel. 1839-ben a Sagres fokon Henrik herczeg tengerésznek emlékszobrot emelt. Több művet írt, melyek Portugalliának afrikai birtokaival foglalkoznak, sőt 1863-ban da Costa Leal főhadnaggyal Angolának egy térképét is elkészítette.

Sainte-Claire Deville francia geolog és meteorolog, született Nyugot-Indiában, Szent Tamáson 1814-ben, meghalt Párisban október 10-én. Sainte-Claire Deville a párisi bányász akademiát látogatta, 1839-43 ig tudományos czélú utazást tett az Antillák, Teneriffa, és Kap Verdi szigetekre. Ezen utazás alatt szerzett tapasztalatait és tanulmányait két kötetből álló munkába írta le, mely munkának első kötete az Antillák, Teneriffa és Kap-Verdi szigetek geológiájával, a másik kötet pedig az Antillákon tett meteorologiai észlelésekkel foglalkozik. A Guadeloupe sziget háromszögelését is elkészíté, úgy ezen szigetről egy térképet is. 1855-ben a Vesuv kitörését megfigyelendő, Olaszországba küldetett. Ő az oldhatlan kén feltalálója. Számos értekezést írt vulkáni képződmények ugy természettani és vegytani kísérletekről is. Később kedvencz tudományát a meteorológiát művelte, melynek nem csekély szolgálatot tett különösen ezen című művével: *«Variations périodiques de la température»* (Comptes Rendus, 1865—67). Egyike volt a francia meteorologiai társulat alapítóinak és az ő buzgó fáradozásának sikerült az első francia meteorologiai észleldét Montsourisban felállíthatni. A nevezett társulatnak sokáig elnöke volt, és annak ügyeit egész 1872-ig a legnagyobb sikerrel vezette, mely intézethez azután mint a francia meteorologiai intézetek felügyelője lett kinevezve; mint ilyen beutazta Algirt, hol több állomást rendezett be.

Dr. Sartorius v. Waltershausen W. tanár és ismert geolog született Göttingában 1809 Deczember 17-én, meghalt ugyanott október hó 16-án. Sartorius fia Sartorius Györgynek, a híres politikus és történésznek. Tanulmányait a braunschweigi Carolina collegiumban kezdette meg, honnan azt folytatandó Göttingába ment, hol is 1830—34-ig tartózkodott. Egyetemi tanulmányainak bevégzése után nagyobb és tudományos czélú utazásokat tett, melyeken leginkább természettani, földrajzi, geologiai és ásványtani kutatásokkal foglalkozott. 1834-ben az Alpokat látogatta meg, honnan Olaszországba ment, hol egész 1837-ig leginkább Sicziliában az Ätna megfigyelése végett tartózkodott, meglátogatta ezután Izland szigetét; innen Németországba utazott, hol huzamosb ideig tartózkodott, de már 1838

őszén őt ismét Sziciliába találjuk, hol ő ez alkalommal egész 1843-ig maradt, 1844-ben Németországba ment, 1845 nyarán beutazta Angolországot és a Hebridákat, 1846-ban pedig Izlandot, innen Skandinávián keresztül Göttingába utazott, hol 1847-ben egyetemi tanár lett, 1859-ben beutazta Oroszországot, 1864-ben ismét Sziciliába ment és ott egész a német háború kitöréséig 1869-ig maradt. Munkáinak legnagyobb része Szicilia és Izland vulkánjaival foglalkozik. Legnevezetesebb művei: »Die Submarinen vulkanischen Ausbrüche im Val di noto,« 1846; Physisch—geographische Skizze von Island« 1847; »Atlas des Ätna« 1848; »Die vulkanischen Gesteine von Sicilien und Island« 1853; »Geologischer Atlas von Island« 1853; »Biographie von Gauss« 1856; »Untersuchungen über die Klimate der Gegenwart und Vorwelt« 1865. Később az Ätnán tett újabb megfigyeléseit dolgozta és adta ki ily címen: »Der Ätna und seine Umwälzungen.« Utolsó éveiben pedig egy a vulkáni képződményekről szóló nagy művön dolgozott.

(A Geogr. Mittheil. nyomán.)

(Vége következik.)

Dr. Haynald Lajos beszéde,

melylyel a magyar Afrika-bizottságnak f. é. május hó 25-én tartott alakuló ülésén, a bizottság elnökét Fülöp szász Koburg és göthai herczeg ő fenségéi üdvözölte.

Afrika, mint nevezni hallám, a talányok és meglepések hazája, újabb időben a művelt világ kiváló figyelmével találkozik, nagy eszméktől lelkesült érdeklődésének, nagy czélokra irányzott törekvéseinek tárgyát képezi.

Nemcsak a tudományosság igyekszik annak százezer □ mértföldet meghaladó ismeretlen tartományait meghódítani az ismeretek országának; nemcsak az egyptologia ül a pyramisok, memnonszobrok, sphynxek, a thébai nagyszerű építmények és egyéb óriási műcsodák lábainál s fejtegeti a Champolionokkal, Rosellinikkel, Lepsiusokkal, Lauthokkal a hiegrölfák ősiratait, hogy a pharaók országa évezredekbe visszanyúló culturájának csodáit, állami és társadalmi élete titkait föltárja a jelen nemzedéknek; nemcsak a Beulé tesznek Carthago romjain ásatásokat, hogy a phöucziai híres gyarmatának emlékeit leleplezzék, a tudós világ előtt; nemcsak buzgó természettudósok, daczolva ve-

szélyekkel s nélkülözésekkel, törekednek a rengeteg sivatagon és barbár, sőt itt-ott cannibálságig vad nemzeteken keresztül, ve-rejtekökkal és gyakran elődjejik vérevel áztatott ösvényeken behatni Közép-Afrika vadonjaiba, hogy a teremtő Isten keze művének új meg új tárgyait nyerjék meg majdnem rajongó buzgólkodásuk zsákmányaiként a tudománynak; nemcsak így érdeklődik a jelen nemzedék Afrika meghódítása iránt: hanem odafordul az emberiség egyéb nagy s szent érdekeiért lángoló emberi szeretet is, hogy utat törjön magának Afrika majdnem 110 milliónyi pogány lakóihoz, a kereskedelemnek új ösvényeket nyisson, az emberi faj és társadalmi lét egyik gyalázatát a rabszolgaságot eltörülvéen szánandó áldozatai vadászatának, vásárának és szállításának vérfogyasztó borzalmait megszüntesse s a fölvilágosodás és az európai polgárosodás, a keresztény műveltség áldásait megvigye azon szerencsétleneknek is, kiket emberekké teremtett ugyan az Isten, de az emberi méltóságtól megfosztva, vadállatok állapotába süllyesztve tart a babona, a barbárság, embertársaiknak embertelen üzérkedése.

Hol Afrika fölfedezésére és fölszabadítására így egyesült a művelt népek tudományossága és emberi érzete: ott kedves magyar nemzetünk sem maradt hátra, s nem fog jövőre hátra maradni. Mert Midõn Mungo, Park, Lander, Hornemann, Burghardt, Ehrenberg, Rüppel, Russegger, Barth, Vogel, Heuglin, Tinné, Speke, Baker Livingstone, Rohlf, Schweinfurth, Cameron mint bajnoklelkû afrika-utazók, a művelt világ dicsõitõ emlékezetében élnek: közöttök méltó helyen nevezi minden művelt ember honunknak egyik fiát, a fájdalom, korán elhúnyt, sőt még érdekes följegyzései nagy részében is elveszett Magyar Lászlónkat.

S most, midõn Európa népeinek lelkesebbjei egyesülnek országos társulatokba, hogy a politikai állapotai, vagyionossága, műveltsége és vallásossága által kitünõ Belgium nagylelkû királyának felelõsége alatt összesített anyagi és szellemi erõvel határozottabban eszközöljék Afrika szellemerkölcsi fölszabadítását: ismét nem akarunk mi sem hátrább állani, hanem életre való és érdemesült földrajzi társulatunk vezérférfiainak szerencsés kezdeményezése folytán egyesülünk e bizottságban, hogy a magyar nemzet afrika-társulatának alapját megvetve, karöltve törjünk nemzetársainkkal a nagy cél felé. Üdvözlöm én tehát önöket e bizottság körében e dicsõ téren, különösen szerencsésnek vallván azon választást, melylyel õ fönségét Fülöp Szász-Coburg és Góthai

herceget ültették a bizottság díszelnöki székébe. — Megilleti őt ez.

A Coburg-család fejedelmi székeken ül azon országokban melyek Afrika fölfedezésében, polgárosításában főbb érdemeket szereztek maguknak. A Cap-Verde első körülhajozására Kadamostot, a Jóreményfok felfedezésére és körülvitorlázására Diazt és Vasco de Gamat kiküldött Portugaliának, — az afrika gyarmataiban tulajdon hatalmas és Afrika boldogítása eszközeit bíró és felhasználó, már a múlt században afrikai társulattal bíró Angliának, — valamint a legújabb afrikai mozgalom élén álló Belgiumnak királyi családjai Coburg ivadékok; — hogy ne mondjam, miként az Afrikáért nagy áldozatokat hozó Némethonban van a Coburg-Gotha család uralkodó hercegi trónja, — az Algirt polgárosító Franciaország utolsó királyi családjának leánya pedig hercegi díszelnökünknek minden női és keresztény erényekben gazdag édes anyja.

De a bizottság magyar nemzeti jellegénél fogva is méltán hívta díszelnöki székébe azon férfiút, ki a magyar királynak leg-hívebb hive, a magyar nemzet történetében kimagasló Koháry hercegnek unokája, személyes választása szerint hazánk nemzeti védseregének harczosa, a nemzet anyagi, szellemi s erkölcsi érdekei előmozdítására hivatott legvagyonosabb főúri családjaink egyikének tagja, kedves nemzeti nyelvünknek gyermekségétől fogva kedvelője, beszélője; s kinek még azon tetteben is jó oment látok mireánk nézve, hogy az egész Európának afrikai törekvései élén álló belga királynak, egyszersmind pedig a nagyemlékü magyar nádor József főherceg leányának női erényekben díszes gyermekét hercegi nejeként szíve mellé állítá; mert hiszem, hogy a mi törekvésünkben is egyesült afrikai és magyar érdekeket szívére emelvén, hathatósan előmozdítandja velünk együtt. — Üdvözljük tehát őt, mint főséges díszelnökünket, szívből óhajtva, hogy Istentől állandó egészséggel és teljes családi boldogsággal megáldva szolgálja a király, e nemzet, az emberiség egyéb szent érdekei mellett ez ügyet is, és e téren is aratott dicsőségének fényében igen sokáig éljen!

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat.

A magyar földrajzi társulat egyik választmányi ülésében tárgyalás alá vette a II. Leopold belgák királya ő felsége által Brüsszelbe egybehívott nemzetközi értekezlet határozatait s ezek alapján következőleg választotta meg a magyar nemzeti Afrika-bizottságot: Dísz-elnök: Fülöp, Szász Coburg és Góthai herczeg; elnök: Dr. Haynald Lajos, kalocsai érsek; alelnök: Dr. Hunfalvy János, kir. tanácsos és egyetemi tanár; hivatalos képviselők: az elnök és Dr. Zichy Ágost gróf; titkár: Berecz Antal tanár. A magyar nemzeti Afrika bizottság feladata Magyarország határain belül közreműködni, hogy a nemzetközi afrika-társaság nagy feladatát mentől könnyebben megoldhassa. E feladat három működési irányban mozog: Afrikát földrajzi tekintetben átkutatni, annak ismeretlen helyeit a tudomány számára felfedezni s némely homályos és megoldatlan kérdését tisztázni; ama világrész kereskedelmének fejlődését előmozdítani és végül a még mindig fennálló szegényletes rabszolgakereskedést megszüntetni. E három nagy jelentőségű feladat képezi a nagy nemzetközi afrika-társaság működési körét s ennek előmozdítására és a feladat megoldásának könnyítésére alakultak mindenütt nemzeti bizottságok.

A földrajzi társulat kebeléből kiindult mozgalom mindenestre oly nagy jelentőségű és mind tudományos, mind kereskedelmi és művelődési szempontból oly fontos, hogy annak támogatása nagyon óhajtandó. Az afrika-bizottság meglevén választva első értekezletét s azt folytatólag a magyar **afrika-társaság alakuló gyűlését** május 25-én d. u. 3 órakor tartotta a főposta-palota tanácstermében.

A kitűzött idő előtt Haynald Lajos, kalocsai érsek, a földrajzi társaság elnöke Dr. Hunfalvy János és több tagja a társulatnak jelent meg a főposta-palota tanácstermében. Pont három órakor megjelent ő felsége Fülöp Szász-Coburg és Gothai herczeg honvéd egyenruhában s elfoglalta elnöki székét. Haynald Lajos kalocsai érsek és a bizottság elnöke hosszabb beszéddel (lásd a 185-ik lapon) üdvözölte a bizottság díszelnökét.

Erre a herczeg ő fensége tiszta és könnyen folyó magyarsággal köszönte meg a díszelnökké választást és ígéré, hogy a magyar Afrika-társaság feladatának megoldását szívéen hordozza mire nézve a tagoknak is kéri buzgó közreműködését.

Ezután Hunfalvi János alelnök felolvassa a brüsszeli központi afrika-bizottságtól érkezett átiratokat. Ezekben a nevezett bizottság értesíti a magyar bizottságot, hogy hol és hogyan alakultak már meg a nemzeti bizottságok.

Most Berecz Antal titkár felolvassa az Afrika-társulat alapszabályainak általa készített tervezetét; mi is tárgyalatván, elfogadtatott és megállapítottatott.

A következő pont volt a közönséghez intézendő felszólítás megállapítása.

Ennek végeztével a bizottság tanácskozása és az alakuló gyűlés befejeztetett.

Vegyes közlemények.

Az Ogove. Dr. Lenz Oszkár az Ogoven majdnem három éven át tartott utazását befejezván, Európába visszatért és így most már csak egy expeditió van ezen nagy nyugat-afrikai folyamon Savorgnan de Brazza hajos kapitány, Marche természettudós és Ballay orvos vezetése alatt. 1876. év február közepén nagy fáradság után érte el Kopét, mely az Ogove torkolatától mintegy 300 kilometynyire van fölfelé, innen az Ogove torkolatához indultak, de ezen útvonalban mind az öt hajójukat a benne lévő készletekkel és csereárukkal együtt hajótörés következtében elvesztették. Miután a hiányok kipótoltattak és a szükséges szerket beszerezték, hogy az európaiak irányában eddig mindig ellenséges indulattal viselhető Oseba tartomány és vidékének lakóival barátságot kössenek, Savorgnan junius havában a délkeleti irányban fekvő Aduma vidéke felé vette útját s vele egy időben Lenz is Aduma felé hatolt. Ezen helyet elérték s ez is volt legtávolabbi pontjuk. Dr. Lenz albia törzsfőnök által az őserdőkben föl felé vezetett de az Ogovet nem érte el, hanem nagy kerülő utakon melyek majdnem három hétig tartottak először déli, majd ismét északi irányban haladtak, s a Lolo torkolatától jóval följebb egy eddig egészen ismeretlen néptörzsre akadtak az Osakákra. Ez egy

igen kis törzs de az egész vidékre még is igen nevezetes, mert ezek többnyire kovácsok, czélszerű, jó késeket s más ily eszközöket készítenek, meszebb lakó törzsek is meglátogatják őket s ilyenmü szükségleteiket náluk vásárolják; megjegyzendő, hogy a vasat maguk állítják elő az ott nagy mennyiségben előforduló vaskövekből. Miután Dr. Lenz az Ogovet ismét elérte volna az Oseba és Adumáknál a tovább haladást illetőleg nagy akadályokra talált. Semmi szín alatt nem akarták megengedni hogy a folyamon tovább hatolhasson, nagy fáradság és küzdelem után mégis sikerült utazását folytathatni s a Bakota után Ubamba, Avansi és Baujaka vidékére ért; az utolsó Banjaka falutól egy napi járásra fölfelé van Sebe folyam torkolata, mely egyenesen keletről jön. Ezen ponton elhagyták őt az Adumák, kik őt eddig kísérték, magányosan állott s így kénytelen volt visszatérni Adumába. Midőn Oseba vidékét érintette ismét akadályokra talált, úgy hogy fegyverét kellett használnia. Augusztus hó 11-én indult el Európába s ide ezen év elején érkezett meg.

E közben Marche és Dr. Ballay málháikkal együtt Lopét elhagyva, tovább haladtak és elérték az Ivindo torkolatát. Pár nappal később Marche meglátogatta még a Lailei kis folyó vidékeit is. Október 2-án Nghemibe (Aduma falu) visszatért Brazza; eközben a benszülöttekkel alkudozott, szándékába volt rabszolgákat vásárolni s ezekkel egy hajót felszerelni és így folytatni útját a folyamon fölfelé. Egyelőre Lopeban maradni és azt csak márcziusban elhagyni volt terve. Állattani gyűjtései, úgy astronomiai megfigyelései már megérkeztek Párisba.

Újfalvi Károly utazása Közép-Ázsiában. Újfalvi Károly hazánk fia, ki néhány év óta Francziországban letelepedett s Párisban tanári hivatalt visel, a múlt ősszel a franczia kormány költségén Közép-Ázsiába utazott. Elsőben Sz. Péterváran, azután Asztrakanban és Orenburgban töltött néhány hetet, hogy magát az orosz és tatár nyelvekben gyakorolgassa. Orenburgból Taskendbe utazék, onnan pedig Szamarkandba. Az utóbbi városból levelet írt Hunfalvy János társulati elnöknek; a levél f. é. ápril 25-én kelt, s tartalma következő: »E soraimat Ázsia szívéből küldöm önnek, midőn épen el akarok indulni, hogy feleségem kíséretében a Thian-San ormaid megmászszam. Holnap szándékozunk elmenni s Rundzsakenden át Varsziminorba utazni. Néhány napot akarok a hegységben tölteni, hogy a Zsaltehákat, a hegyi Tadzsikokat s a Zsagnaub völgyének lakosait anthropologiai szempontból tanulmányozhassam. Már több mint 30 Tadzsiknak mér-

tem meg a koponyáját és más testi viszonyait Taskendben és Szamar-kendben, de még bevárom az eredményeket, melyeket Kohisztan-ban remélek nyerni, mielőtt a tárgy felett nyilatkoznám. Hasonló tanulmányokat a puszták kasakjai (kírgizek) körül is tettem, s ugyan csak hasonló anthropologiai vizsgálódásokat fogok Közép-Ázsia többi népségeire nézve is tenni.

Ha Vámbéryvel találkozik, mondja neki, hogy büszke va-gyok arra, hogy e talajt taposom, melyet ő tett híressé a maga páratlan utazásával.

Junius havában szándékozom Ferghanaht meglátogatni s ott maradok majd két hónapig, azután pedig vissza fogok térni Vernoié, Kuldzsza, Szemipalatinszk, Amzik, Jekaterinenburg, Perm és Kasan városokon át.

Elfeledtem önnek megmondani, hogy a baskirokkal is sokat foglalkoztam s úgy tartom, hogy ez érdekes népről sok új adatot fogok magammal hozhatni.« stb.

Mardschai Rabbi, kit a megboldogult Beaunmier konzul, af-rikai utazóvá képezett ki Tenduf és Akkán át Timbuktulra szán-dékozik menni — Oly árukat tervez magával vinni, melyek jó nyereséget ígérnek, ha azok — mint már egyszer történt vele — tőle el nem vétetnek. A párisi földrajzi társulatnak f. é. február 7-én tartott ülésén következő segélyért adott be kérvényt: 12 revolvert töltésekkel, hogy azokat ajándékképen kioszthassa, maga számára pedig egy jó órát és egy látcsövet, továbbá 12 db. kövésőt a ne-talán szükségendő köfelírások elkészíthetésére.

A portugalli cortesben a következő törvényjavaslat fogadta-tott el egyhangulag: 1 §. A kormány egy tudományos célú ex-peditiót küld ki Angola és Mozambique vidékének kikutatására, továbbá a Zaire (Congo) és Jambeze folyamrendszerének tanul-mányozására. 2. §. A kormány meghatalmaztatik ezen célra 30 Contost (= 136,000 mark) kiadásba helyezhetni.

Charles Dallet abbé 1862-ben ment Mysoréba és ott a fran-czia, angol, latin, szanszkrit, kanara és tamuli nyelveknek összeha-sonlító szótárát dolgozta ki. A nyomtatáshoz szükséges anyagot és eszközöket Franciaországból hozatta és a nyomtatást Indiában eszközölték. Franciaországban való többszöri tartózkodása után beutazta Kanadát, az Egyesült államokat, Dél-Amerikát, a Magelani utat és a Csendes Oceánt; visszafelé a Pacific vaspályán utazott s ekkor írta: »Histoire de l'église de Corée« (Paris 1874), mely mű bevezetésében az Európára nézve majdnem teljesen elzárt és ismertlen Konea szokásai és nyelvéről igen fontos és érdekes

adatokat találunk. Dallet abbé, mint a hogy a párisi földrajzi társulat f. é. február 7-én tartott ülésén kijelentette, újabb utazásra készül Mandsuri, Japán, China, Tongking, Annam, Siám, Birma és Tibetbe, hogy ott a hely színén szervezzen adatokat társulata számára, mely adatok Kelet-India föld- és népisméjét minden bizonynyal gazdagítani fogják. A nevezett helyeken állomásozó társaihoz már küldött kitöltendő kérdő íveket.

Zohn D. A. Dumaresq, ki Dahoméban a Whemi folyót fedezte fel, nem régiben ismét egy utazást tett a nevezett folyón 28 tengeri mértföldre fölfelé, hogy annak a száraz idő szakbani mélységét meghatározhassa. Ezen alkalommal is igen barátságosan közeledtek feléje a benszülöttek és kérték a fehéreket hogy védelmezzék meg őket Dahome királyának boszújából, ki Dumaresq iránt mutatott barátságukért őket üldözi és eddig is már kettőt közülök Dugbachban elfogatott és egyiknek fejébe szöveget veretett, a másik azonban, kire hasonló sors várt volna, szerencsésen megszökött. E közben az angolok Dahome partjait ostrom állapotba helyezték. Azon reményben vannak, hogy Dahome királyát nem sokára engedékenységre fogják bírni.

Portugal-expeditió Közép Afrikába. Mig Európa legtöbb földrajzi társulata kormányukkal egyetértőleg a brüsszeli konferenciához csatlakozott; addig Portugallia volt az első, mely határozott lépést tett a közép-afrikai expeditiók érdekében, miután 400,000 markot szavazott meg egy tudományos expeditióra, mely hivatva lesz már nemsokára a Kongón felfelé hajózni. És csakugyan ezen kérdésnél Portugállia van legjobban érdekelve, a mennyiben Afrika nyugati partjait, Kunenetől egészen a Kongóig, azaz 180 mértföldnyi távolságban, s azon túl is, már régóta bírja és a benső országok népei részint alattvalói, részint adófizetői, s így valamely hatalom letelepedése Portugállia jogait megsérthetné. A portugálliai kereskedés már anélkül is tetemes kárt szenvedett a Kongótól éjszakra telepített németalföldi kereskedők által, mi azonban jelentékenyen emelkednék, ha a Kongón új kereskedelmi út nyitnának meg. Ha van nemzet, mely hivatva van az Afrika bensejében lakó népek kikutatására, úgy bizonyára az évszázadok óta ama partokon letelepedett Portugáll az.

A bukovinai és moldvai csángók.

(Vége)

III.

A moldvai csángók.

A magyar birodalom keleti oldalán terül el Moldva, mely a Bessarábiával határos. A tartomány nyugati vidékein az erdélyi keleti határlánczolat ágazatai terjednek el, melyek egész a Szereth völgyéig érnek, hol aztán keletre nagy, termékeny síkság következik, mely sok helyütt mocsáros.

Moldva fő-folyói a Dunán kívül Szereth és Pruth, melyek egyenközűleg folynak a Duna felé; a Szereth a tartomány közepén fut keresztül, míg a Pruth határfolyó. A többi folyók közül említendő: a Szucsáva, Aranyos-Besztercze, Tatros, Tászló Milkov, Putna, Moldva, melyek a Szereth mellékvizei.

Moldva jelenleg egy államot képez Oláhországgal és a két tartomány együtt »Romániá«-nak neveztetik, a török birodalomnak részét képezik és a szultánnak évi adót fizetnek.

Románia égalji viszonyai rosak; a légmérséklet + 38 és — 17 fok (Celsius) közt változik. A síkság védve nem levén, a száraz hideg szelek gyakoriak. Az ország területének harmada 3.800,000 hektár, terméketlen, 2 millió hektár erdő, 3,850,000 rét és legelő, csak 2.200,000 van művelve. Az ország főjövedelmét a földművelés, a nagy erdők és sóbányák nyújtják, hat év előtt petroleumforrásokot és kőszéntelepeket is fedeztek föl. A földbirtokosok száma 650—700 ezer, de ezek közül 600,000 paraszt kisbirtokos. Az államjvak 2.670,000 hektárt tettek 370 millió értékkel, de nagy részét eladták. A földművelés alacsony fokon áll, a váltógazdaság alig ismeretes. Maga az oláh nép elszegényedett, koldus, s különben is csak 80 napot kell hogy dolgozzék a saját fentartására, mert a rossz élethez van szokva. A főtermesztmény a tengeri. A termelés egyenlőtlen; átlag 15 millió hektoliter búza, 20 millió tengeri és 8 millió árpa termeltetik. A kertészet egészen

hátra van; a bortermelés 100,000 hektárra terjed ki, átlag 8—9 százezer hektoliter termeltetik, de nem értvén a bor kezeléséhez, kevés a kivitel. A termékeny síkság általán nagyon pusztá, szárazfa-szegény. Ezért a legelők is leginkább a hegyek közt vannak. Erdeiben tölgy és fenyű bőven van, de oly nehezen hozzáférhetők, hogy még Bukovina is versenyez fáival az oláh piaczon, csak az egy dongakészítés képez nagy kiviteli cikket.

Az ipar igen csekély. 1868 előtt 70 ezer tonna (ezer kilogrammos) só termeltetett — Vogel adatai szerint — melynek egy részét az ország fogyasztja el, más részét Törökországba és Szerbiába viszik ki. A forgalomra nagy akadály az utak rosszasága. Nagy ipar nem keletkezhetik Romániában az égő anyagok és vashiánya miatt. A vízi forgalom sokkal jobb, mint a szárazföldi, mert Ibrailában és Galaczban úgyszólván tengeri kikötői vannak, mert idáig jönnek fel a tengeri hajók, és ezeken kívül a Dunán 16 kikötője van.

Románia lakói vallásra nézve görög-keletiek, katolikusok, protestánsok, héberek és lipovánok.

A műveltségi állapotok nagyon rossz lábon állnak, így 1873-ban 72 ezer gyermek járt iskolába; ebből a városokban 100 családra esik 15, a falvakon 9 tanuló. Csak 4 ezer tanár és tanító van, a mi egyik akadály a oláh népnevelés fejlődésének, eltekintve attól, hogy a nép roppant fél és idegenkedik az iskolától. Van két akadémia, egyik orvosi fakultással is, ezenkívül szépművészeti intézet Jászvásárrt és Bukarestben, Galacson kereskedelmi iskola, Panteleimonban gazdasági intézet. Tanítani és tanulni csak románul szabad.

Románia lakóinak száma nem egészen 5 millió, melyből 700 ezer más nemzetiségű.

A csángók Moldvában nagyobb tömegekben a Szereth és Besztercze mellett laknak nagy, népes falvakban, míg a bevándorlott székelyek a Tatros, Tászló, és Szucsáva folyók mellett és a moldvai városokban ütöttek tanyát. Ezeken kívül elszórva kisebb-nagyobb csoportokban majd külön községeket képezve, majd még vegyesen oláhokkal találunk csángókat és székelyeket. A nagyobb csángó falvak Szereth, Besztercze és Szucsáva mellett fekszenek, a többiek pedig erdők közelében s e falvak leginkább marhatenyéssel foglalkoznak.

A Szereth vizének jobb partján fekvő csángó falvak még tiszta magyarok (Klészse, Bogdánfalva, Kalugyerpaták stb. stb.), de a Szereth felső részén elterülő falvakban már eloláhosodott

csángókat is találunk úgy szintén a Pruth mellékén is kiveszöben a magyar szó.

Moldvában minden emlék oda mutat, hogy ez ország lakosai kezdetben magyarok voltak s ők uralkodtak. Nincs hely, név, mely ne hirdetné, hogy Moldva ősi urai a csángók voltak, kik egyenesen a hunnok maradékai, s később kunokkal és bessenyőkkel elegyedve: róluk nevezték el Moldvát, Bukovinát és Bessarábiát Cumániának, a mely elnevezés Moldva egyes vidékein még ma is él, s a csángók által lakott vidékeket az oláh pórnép ma is Cumániának nevezi. Idők múltával, a csángók földjére, Moldvába, Drágos mármarosai oláh költözött be egy sereg oláhhval, s a Moldva vize mellett letelepedve, innen tovább terjeszkedtek, lassankint egész Moldva kezeik közé került, s a csángók elvesztették hatalmukat. A történelem nem ad útmutatást arra nézve, hogy mint vesztette el oly életerős népfaj, mint a hunn származású csángó, hatalmát a gyenge oláhhval szemben. A csángó városok, vidékek, hegyek és vizek neveit a jövevények teljesen fölforgatták, s csináltak Jászvásárból (Moldva fővárosa) Jassyt, Bessenyőből Beznoassá-t, Bikkerből Bökköst, Bákóból Baken-t és így tovább százakra és százakra megy az eloláhosított helynevek száma, a mi még ma is azt bizonyítja, hogy a kis ország urai a csángók voltak, kik később az oláh uralkodás alatt is »rezesek«-nek (részeseknek) neveztettek, azaz szabadon bírták birtokaikat mint ősi foglalók. A hivatalnevek, a volt olda-vajdák udvari személyzetének nevei is mind magyar eredetűek. Az emlékek tehát azt bizonyítják, hogy Moldva mai oláh lakossága — Drágos népének kivételével — nagy részt eloláhosodott magyarság. A ki oláh térképpel indulna csángóink fölkeresésére, az nagyon csalódnék, mert az oláh térképen még csak hirmondónak se talál magyar helynevet, az oláh elpusztított mindent, a mi a magyarra emlékeztetett, sőt még a statisztikát is meghamisították, hogy minél kisebbnek tüntessék föl a magyarság számát. A romanizálást kiválóan elősegíti a kath. olasz missió, melyről talán legjobb hallgatni.

A moldvai csángók számát 200,000-re lehet tenni, bele számítva az oláh földön élő 30 ezer székelyt, kiknek egy része iparos.

A csángókat Moldvában és Oláhországban »Ungur«-nak nevezik, sőt a már eloláhosított csángókat is így hívják. Különös gondolatok lepik meg a vándort, midőn a Szereth völgyében szembe tűnik a sok csángó falú, a mezőkön magyar szó hallik,

s a falúk utczáin apró, szőke, barna gyermekek néznek félénken s lassan »dicsértessék«-et mondanak, s szelid merengéssel bámulnak és csodálkoznak, hogy az idegen vándor nyelvükön szól.

Moldvában a falvak, különösen pedig az oláh falvak alig érdemlik meg a helységnevet. Az oláh, ázsiai módon, czölöpökre építi hajlékát, mely piszkos, s egyik a másiktól oly távol és szét-szórva fekszik, hogy inkább nomád, mint társas élethez szokott népre mutatnak a falvak.

A csángó falvak házai nem oly szétszórtak, ablakot is találni rajtuk, ha nem is nagyot, a mi sok oláh gunyhónál egészen hiányzik, s a szobák tiszták, bár kicsinyek, a falak hosszában láda és széles pad nyúlik el tarka csángó-szönyeggel leterítve, a sarokban áll a nagy, duzzadt fehér ágy. A falakon képek csüngnek, s végül az ajtó közelében guggol a nagy kemence, melyet kenyérsütésre használnak. A házak mögött gyümölcsös-kert terül el.

A csángók foglalkozásra nézve földművelők, de szőlőműveléssel is foglalkoznak, s egyes vidékeken nagy szőlőhegyekkel bírnak. Általán vagyonosak a csángók, a mi nem is lehet máskép, mert szorgalmas, józan, becsületes és szelid nép, s ha az ember látja hangyaszorgalmukat, csak akkor érti, hogy mit tesz ez oláh közmondás: »egy ungar (csángó magyar) tíz moldovánnal ér föl.« Vagyonságuknak másik titka abban is rejlik, hogy nem oly szaporák mint a bukovinaiak, s kedvezőbb vidékeken laknak. Iparos nem akad köztük.

Vallásra nézve katolikusok, s négy egyházmegyét képeznek 25 anyamegyével, 178 fiók-egyházzal, 80 templommal, 10 kápolnával. Az egyházmegyék a következők: jászvásári, szerethi, besztercei és tatrosi. Az olasz kath. missiónak levén átadva, számuk egyre fogy, mert az olasz barát nem tanulja meg nyelvüket, hanem oláhsul beszél velük s az oláh kormányval karöltve oláhsosit, egyes olasz papok még kormányi jutalomban is részesültek és részesülnek, a miért elnemetlenítik a csángókat. Így aztán nem csoda, ha a görög-keletiek is elhódítottak a rest, tunya hitküldérek elől szép ígéretekkel egy csomó csángó falvat. A vallás elvesztésével jár természetesen a nemzetiség elvesztése is.

A műveltségi állapotokról nincs mit beszélni, iskola kevés van, s különben is a csángónak Moldva földjén nem szabad magyarul tanulni, s ép ezért a csángó anyák nem küldik gyermekeiket iskolába; kevés is köztük az olvasni, írni tudó. A hol még a templomban sem engedik meg az anyanyelvet használni, ott

hogy engednék meg az iskolákban, még ha elegendő számmal volnának is iskoláik?

A nyelvet a csángó sziszegve beszéi, s helyett sz-t mond, cs helyett pedig cz-t, s mindent kicsinyítőleg fejez ki: istenkém, gyermekkém stb., — és több oláh szóval keverik a magyar nyelvet, míg az oláh meg a magyarból vett át egyes szavakat. Szókásaikra sokban hasonlítanak az oláhokhoz, csakhogy a csángók közös vonása: az egyszerű, gyermekded, ártatlan tekintet és vendégszeretet hiányzik az oláhnál. A káromkodást nem ismerik.

A régi csángó népviselet egészen eltűnt, s most viseletük alig különbözik az oláhétól. A leányok dúsan himzett oláh inget, a fejen kendőt, a nyakon négy-öt soros gyöngyöt, s a tagokon feszesen álló katrinczát (gyapjúból pirosra vagy zöldre festve) és czipőt viselnek. A menyecskék fejükön élénk színű, sipka formájú »czepczeczkét« is hordanak. A legénység magas tetejű, széles pereméjű kalapot, térdig érő inget gallérral és bő ujjakkal, vastag vászonból pantalló forma nadrágot (télen fehér vagy szürke gyapjú-nadrágot), bocskort, ünnepen csizmát, a derékon szíjat »tűszüt«, ebben széles, görbe kardot hordanak. A legény kalapján gyöngyös zsinórok, rézlánczocskák és lánczos párták vannak, míg a házas férfiak csak egyszerű zsinórt viselnek. A férfiaknál az oláhos kékszínű gyapjúöv sem hiányzik, melyet derékon kötnek meg. Az inggallérról lehet a csángót megismerni, mert az oláh ingen nincs gallér. Az asszonyok fejükön hófehér kendőt viselnek, mely egész Moldvában és Bukovinában is divatos az oláh nőknél. A leányok hajából fehér-piros pántlikák csüngnek alá, végükön aranyos pénzdarabokkal. A viselet tehát nem magyaros, de mégis eltérő az oláhokétól.

A csángó tánczok nem magyarok, de nem is oláhosak. Előfordul náluk a keringő és az úgynevezett kartáncz, melyben a legény és a leány külön ütemre lép. A páros tánczok a csángóknál ismeretlenek. Többnyire dudaszó mellett tánczolnak.

A családi élet és az erkölcsösség a csángóknál páratlan. A törvénytelen gyermekek ismeretlenek, a mi különösen abban rejlik (eltekintve a csángó nő erkölcsösségétől és szemérmességétől), hogy a házasságok korán köttenek. A húsz éves leányt a csángóknál már »vén«-nek nevezik. Lopás, gyilkosság, gyújtogatás soha sem fordul elő a csángóknál. Házasodni csak maguk közt szoktak, de fordulnak elő csángó-székely házasságok is, mint a népdal mondja, melyet akkor énekelnek, midőn a csángó legény székely menyasszonyát haza viszi:

Hozz ki anyám székecskét
Hadd vegyük le székelykét.

A csángók nem oly erőteljes, magas, sugár alakok, mint a bukovinaiak, inkább zömök termetűek, s a férfiak is oly szelidek jámborok, mint az asszonyok. A moldvai csángó a székelyekkel szemben mindig bizonyos büszkeséggel »czángó«-nak (csángónak) nevezi magát, s ezt még beszéd közben sem felejtí el, midőn így szól: »czángó magyar, szegény czángó magyar!« E fölsóhajtásban a nagy elnyomatás szól, melyet a kormánytól és a kapzsi olasz barátoktól szenvednek.

A csángó népdalokból még nincs teljes gyűjteményünk, de Petrás Incze klézsei csángó pap (az egyetlen Moldvában Klézse faluban született csángómagyar származású lelkész) által gyűjtött népdalokból egy teljes gyűjteményt lehet összeállítani.

A csángók elhagyatását híven visszatükrözi e moldvai forrófalvi csángó népdal:

Czángó magyar, czángó magyar,
Mivé lettél czángó magyar?
Ágról szakadt madár vagy te,
Elvettetve, eltemetve.

Egy pusztába telepedtél,
Melyet országnak nevesztél.
Moszt sze országod, sze hazád
Czak az úr iszten gondol rád.

Idegen nyelv bébortja nyom,
Olasz papoczkák nyakadon.
Nem tudsz énekelni, gyónni,
Anyád nyelvén imádkozni.

Én isztenem hová leszünk?
Gyermekeink, sz mi elveszünk,
Melyet apáink őrisztek
Elpusztítjuk szép nyelvünket.

Halljuk még, áll Magyarország,
Oh isztenünk te isz megállid,
Hogy rajtunk könyörüljenek,
Sz' elveszni ne engedjenek.

Mert mi isz magyarok vagyunk,
Még Ázsiából szakadtunk;
Uriszten szorszunkon szégitsz,
Szegény czángót el ne virítzd.

Ez rövid rajza a bukovinai és moldvai csángó-magyaroknak. A 215 ezer bukovinai és moldvai csángó magyarokért eddig épen semmit, vagy alig tettünk valamit. Néhány év előtt még nem is tudták nagy Magyarországon, hogy tőlünk távol idegen földön a saját vérünkből való nép lakik, ma már Hunfalvy János érdemes tudósnak s a földrajzi társulat tisztelt elnökének földrajzi könyveiből minden magyar megtanulja, hogy Bukovina és Moldva síkságain és Szereth völgyeiben magyarok: a mi édes véreink laknak! Bízta a jövő, hogy nem fogjuk elveszni hagyni keleti testvéreinket, s ha már annyiszor kerestünk Ázsiában egy velünk rokonnépet, itt a közelben meg kell, hogy halljuk moldvai csángóink segélykiállítását oláh elnyomói ellen, nehogy ők is úgy elveszzenek, mint a besszarábiai magyarok. Adjunk nekik iskolákat, tanítókat és magyar papokat, ha nem tudjuk őket betelepíteni, s akkor meg lesznek mentve; a bukovinaiakat pedig kevesebben levén mielőbb telepítsük be, ha nem akarjuk, hogy akár a muszka akár az oláh elnyelje őket.

Nem sokára ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet itt lakik; nagyszerű emlékekkel akarja a nemzet megörökíteni ezeréves állami életét; ez emlékek egyik maradandó monumentuma az lehetne, hogy egyelőre bukovinai csángóinak Pusztaszer tágas földén egy nagy falvat építenénk s ide letelepítenők. Ez méltó emléke lenne az ezeréves honalapításnak!

LÁSZLÓ MIHÁLY.

A hegységek mint sűrítők. Hóvonal.

A hegységek általában a levegő víztartalmának sűrítője gyanánt szerepelnek, minek okát több tényező együttes működésében kell keresnünk. Nappal a hegyek lejtői jobban ki vannak téve a Nap melegítő sugarainak, mint a völgyek, minek folytán minden magasabb hegy lejtőin emelkedő áramlatok támadnak, melyek sokszor oly erősek, hogy magukkal ragadnak nemcsak port és faleveleket, de bogarakat és lepkéket is, s ezeket a magasabban fekvő hómezőkön lerakják. Ezen felszálló áramlatoknak köszönik a hómezők piszkos, szürkés színüket.

Midőn a Nap leszáll, ellenkező áramlat keletkezik, mert a magas hegyek gyorsabban hűlnek ki, mint a völgyek, s így ezek levegője ritkább, mint a kihűlt magasabb légréteg. A hegycsú-

csoknak nappal nyert melege kisugárzik a világtérbe, és pedig igen nagy gyorsasággal, mert e magasságban ritkán van védő ernyő, mely a meleget felfogná, illetőleg vissza tartaná. Ez által tehát hirtelen hőmérsékleti változások támadnak, melyek folytán a párák vízcseppekké, illetőleg jégkristályokká tömörülnek és így csapadékot okoznak.

Eltelkintve ezen helyi változásoktól, még másképen is hatnak a hegyek sűrítők gyanánt. Ha ugyanis a rendes légáramlatok a hegységhez ütődnek, kétszeres hűtést szenvednek. Egyrészt az által, hogy az aránylag hidegebb hegygerinczekhez és ormokhoz ütődnek, másrészt az által, hogy ezen ütődés következtében a szelek fölfelé tereltetnek s oly helyekre jutnak, hol a légnyomás kisebb s azért kitágulnak. De tudjuk, hogy a kitágulásnál munkát fejtenek ki, melynél fogva melegük egy része elvész. Azonban e lehülés nagy fontosságu következményt von maga után, mert leszállítja a levegő göztelítési fokát és csapadékot okoz.

Azon levegő, mely lent a lapályon oly meleg volt, hogy a vízgőzök benne láthatatlanul lebeghettek, a mint a hegységbe ütközik, meghűl és felhőket képez. Hányszor látható a magas hegységben azon jelenség, hogy a csúcsokat felhők vagy sűrű ködök környezik, daczára hogy a völgyből szemlélve az égboltozat azurkékben tündöklök. A csúcs tehát mintegy meteorologiai jelző, mert az mutatja a völgy lakóinak, hogy a levegő, vízgőzökkel telítve lévén, nemsokára esőt, esetleg havat fog rájuk küldeni.

Megjegyzendő, hogy különbséget kell tennünk a száraz és tiszta levegő közt. Az égboltozat maradhat kék színű, daczára hogy a levegő a telítésig tartalmaz párákat; ha a légoszlop hőmérséklete nem változik vagy ha a hőfok emelkedik, a vízgőzök láthatatlanul lebegnek s a mi egünk felhőtelen marad. Ily esetben csak physikai készülékekkel történő vizsgálódások mutathatják a levegő nedvességét. A levegő tehát tiszta, de nem száraz, mert száraz csak akkor lehet, ha minden víztartalomtól meg van fosztva.

Tiszta levegő alkalmával igen szép tüneményt mutatnak a csúcsokkal enyelgő fellegek, melyek úgy tünnek fel mint zászlók, melyeknek rúdját maga a hegy képezi. Sokszor szél fúj s mégis azt látjuk, hogy a felhő mindig egy helyen vesztegel, s így ellenáll a szél hatalmas leheletének. De ez csak látszat, a szél magával viszi a felhőt, de magasabb hőmérsékleténél fogva azonnal fel is bontja; a vízcseppek, a mint elhagyják a hegycsúcsot, átmennek láthatatlan gőzállapotba. A felleg eltűnik, de helyette a

csúcs homloka körül már új felhő képződött. Ugyanígy magyarázható a hegységből a lapály felé haladó fellegek eltünése; a levegő felmelegszik s a vízcseppek visszatérnek a gáznemű állapotba. Legszebben mutatkozik ezen tünemény az Alpok déli lejtőin, hol oly nagy s oly éles az ellentét a hegyvidék s a környező Lombard-Velencei síkság közt.

A hegyek kényszerítik tehát a levegőt, hogy víztartalmát nekik átengedje s így joggal nevezhetők a nagy oczeánok sűrítőinek. A párák az oczeánból szállnak fel, gáznemű futár viszi őket a magas hegységekhez, hogy ott mint hó lehullván, egykor megint az oczeánt táplálják. Így folytonos körfutás támad, mely fenntartja az egyensúlyt a felszálló párák s a lehulló csapadék közt. Valamint egy helyen óriási kazánokban felforraltatik a víz s a levegőbe emeltetik, úgy más helyen óriási sűrítők visszaterelik azt a földre. A természetben mindenütt egyensúly és kiegyenlítési törekvés uralkodik.

»Bárhová tekintsek a természetbe, úgy mond Maury, csodálkozom a kiegyenlítés ugyanazon rendszerén, azon pontosságon és szépségen, mely minden működési tért a többitől elválaszt. Ellenkező, de egymást kiegyenlítő erők hatása alatt marad a föld pályájában, mintha szilárdan elhelyezett síneken haladna; ugyan ezen tevékenység által lebegnek a csillagok az égnek azurkék boltozatján; általa jönnek évezredek mulva a Nap, a Hold s minden egyes csillag az égboltozatnak őket megillető helyére.« *)

Tudván azt, hogy a magas hegységek sűrítők gyanánt hatnak, már elméletben is föltételezhetjük, hogy mindazon hegyvidékeken, melyek fölött páratelt szelek fújnak, bő csapadék található. A hegység alsó része a csapadékot eső vagy hó, felső szakasza nagyobbára csak hó alakjában nyeri. Bizonyos magasságig a hőmérséklet elég magas arra, hogy a hullott hónak olvadását lehetővé tegye, azon magassági vonalon felül azonban nagyobb a havazás, mint a mennyi hó képes az itt uralkodó alacsony hőmérsékletnél elolvadni. Ezen magasságban tehát a hótakaró állandóan fedi a lejtőket s így az örökös hó vidékébe, a tél országába lépünk.

Azon bizonyos vonalat, mely fölött a nyár melege nem képes többé az egész hőtömeget elolvasztani, az állandó hó alsó határvonalának vagy röviden hóvonalnak nevezzük.

Ezen vonal tengerfölötti magassága a különböző vidékek

*) Maury id. m. 76. l.

szerint különbözik. A két téritő kör közötti övben igen nagy magasságra emelkedik, a sarkkörök vidékén már nagyon leszáll, a sarkkörökön túl pedig mindinkább leereszkedik a tenger szintjére: ennél fogva első sorban a földrajzi szélességtől függ.

Vannak azonban még más mellékkörülmények, melyeknek befolyása sok esetben döntő és fölülmúlja azon hatást, melyet az egyenlítőtől való távolság gyakorol. Ilyenek a talaj alkata, a kőzetek színe, azok hővezető képessége, továbbá a hegység elhelyezése, a párhuzamos láncolatok száma, főképen pedig azon szeleknek, melyek a hegységet érintik, iránya és minősége t. i. az, vajon szárazak vagy vízgőzökkel telítettek ezen áramlatok.

Minthogy az állandó hó alsó határvonalának meghatározásánál mindezeket tekintetbe kell venni, azért e vonal csak sokévi megfigyelések segélyével számítható ki és akkor is csak megközelítőleg. Álljon itt néhány példa:

A hely neve:	Földrajzi szélessége:	A hóvonal magassága méterekben:
a déli félgömbön		
Magellan szoros	54°	1130
Az Andok Patagoniában	43°	1830
» Chilében	33°	4480
» Boliviában		
a keleti lejtőn	16°	4850
a nyugati lejtőn	14°	5640
» Quitóban	1°	4820
a északi félgömbön		
Az Andok Mexikóban	17°	4500
Himalája		
a déli lejtőn	28°	4892
» » »		4250
az északi lejtőn	29°	5254
» » »		5666
Kuenluen		
a déli lejtőn	35°	4820
az északi lejtőn	36°	4600

A hely neve :	Földrajzi szélessége :	A hóvonal magassága méterekben :
a z é j s z a k i f é l g ö m b ö n		
Karakorum	35—36°	
a déli lejtőn		5860
az északi lejtőn		5620
Aetna	37 ¹ / ₂ °	2905
Kaukaszus	43°	
a nyugati szakaszban		3570
a keleti "		4200
A Pyrenéi hegység	43°	2730
Az Alpok	44°—48°	
Nyugati Alpok		2665
Közép Alpok		2746
Keleti Alpok Tirolban		2860
" » Karintiában		2925
Norvégia	60°—70°	
A nyugati partvidék		884—1360
A tartomány belseje		1021—1680
Izland	65°	936
Éjszaki fok	71 ¹ / ₄ °	720
Spitzbergák	79°	0

Látjuk ezen példákából, hogy az állandó hó alsó határvonala nem áll arányban a hegységek földrajzi szélességével; nézzük tehát legalább egy néhány hegységnél azon körülményeket, melyek a hóvonal magasságára döntőleg befolyanak.

Az Alpokban e vonal magassága 2665 és 2925 méter közt ingadozik, de az egyes lánczokban, pl. a Montblanc csoportban 3000, sőt 3100 méternyi magasságra emelkedik. A mellett vannak oly évek is, midőn a csúcsok körül az egész hó elolvad és csak az üregekben, tornácokban s a jegesek nagy tárházaiban marad meg.

Feltűnőnek látszik, hogy az Alpok egyes részeiben a hóvonal ily különböző magasságot ér el, de ennek okát egyenesen a csapadéki viszonyokban kell keresnünk. Az Alpokban két esőzési öv találkozik; t. i. az, melyben az esőzés maximuma a télre esik; és az, melynek maximuma a nyárra jut. Körülbelül az északi szélesség 46-dik foka jelöli a határt a két öv között. A nyugati Alpokban a csapadék maximuma a télre esik, Genfben az őszre, de a berni felföldön már a nyárra. Épen így a keleti Alpokban is. Raguzának esőzési maximuma télen van, a

Karstban Triesztnek, Laibachnak stb. őszkor, de már Cillinek és Grácznak nyárra s annál inkább Salzburg s Tirolnak.

Itt figyelembe kell vennünk, hogy a hol téli maximum uralkodik, a legbővebb csapadék mint eső jön le. Míg tehát az első esetben a bő csapadék még jobban lenyomja a hóvonalat, addig nyári maximumnál, nemcsak kevesebbet havazik, de az eső még elősegíti az olvadást, minélfogva a hóvonal magasabbra emelkedik.

Hogy némely években a hó majdnem egészen elolvad, ennek okát is a meteorologiai viszonyokban kell keresnünk. Az Alpok az egyenlítőről jövő felső Passzát szelek útjába esnek, mely szelek azonban, midőn nyugati és közép Európához érnek már nem tisztán felső áramlatok, minthogy itt mindinkább lejjebb ereszkednek és a tenger szintjét elérik. E szelek, mint tudjuk, délnyugatról éjszakkeltre irányozvák, s így azon légáramlatok, melyek az Alpokat érintik, délnyugatról, azaz a Karaibi tengerről, sőt a Csöndes oceánról jönnek. De ugyanezen elmélet szerint azon szelek, melyek a Szaharáról felszálnak. Elő-Ázsia felett fújnak s így az Alpok a nedves egyenlítői áramlatoknak keleti határában fekszenek, mert aránylag kis távolságban tőlük keletre már a száraz szelek uralma kezdődik. Tudjuk azonban, hogy a légáramlatokat nem határolják szilárd partok s azért igen sokszor megtörténik, hogy egyik áramlat félre tolja a másikat. Megtörténhetik tehát az Alpokban is, hogy a Szaharáról jövő száraz és meleg szél félre tolja a nedves egyenlítői áramlatot s ezáltal elősegíti a hónap gyors olvadását. Ily esetben azonban, úgymond Dove, igen nagy csapadék várható Franciaországban, minthogy az afrikai levegő által útjában feltartóztatott oceáni áramlat annál nagyobb eréllyel működik összeszorított medrében.*)

A Pyrenék valamivel délebbre fekszenek, mint az Alpok s az állandó hó alsó határvonala mégis mindkét hegységben majdnem egy magasságban fekszik; a Kaukazusban pedig, mely ugyanezen szélességi fokon terül el, a hó határvonala mégis 3570, sőt 4200 méternyire, tehát legalább 840 meterrel magasabbra emelkedik. Ennek okát a csapadék mennyiségében kell keresnünk: a Pyrenék a Karaibi tenger behatása alatt állanak s az amott felszálló vizgőzők egy részének sűrítői, minélfogva több havat nyerne, mint a Kaukazus, mely már az Afrikáról felszálló száraz áramlat övébe esik. Ennélfogva nagyobb hőmérséklet volna szük-

*) Dove. Über Eis-Zeit. 103. l.

séges a Pyrenékben, hogy a havat oly magasságig olvaszsa, mint a Kaukaszban. Hogy pedig a Kaukasz keleti szakaszában a hóvonal magasabban áll, mint a nyugati szakaszban, ezt is megfejtethetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy a nyugati szakasz mégis nyer csapadékot a Földközi tenger részeiből, míg a keleti épen semmit sem nyer ezen vízmedenczéből.

Izland és Skandinávia majdnem egy szélességi körön fekszenek s mégis Izland hóvonala alacsonyabban fekszik, mint Skandináviáé. Ez utóbbinál azonban, mint tudjuk, különbség van a nyugati partvidék s a felföld közt: Izland s a norvég partvidék égalja tengeri, a felföld égalja pedig szárazföldi s így dacára annak, hogy az évi középhőmérséklet egyenlő, a nyári meleg amott sokkal csekélyebb, mint a felföldön. Azonkívül Izlandon a csapadék is több s így az aránylag csekélyebb nyári meleg nem képes a téli havat elolvasztani.

Emlitenünk kell azon különbséget, mely a szárazföldi és tengeri égalj között uralkodik. Tudjuk, hogy a levegő melegét a világtérbe sugározza, és pedig annál rohamosabban, minél vékonyabb gőzernyő terül el fölötte. Oly helyeken tehát, melyeknek levegője vizgőzökkel telített, a kisugárzás igen lassan halad, ott pedig, hol a levegő száraz, a kisugárzás rohamosan történik. Míg tehát az első esetben a nappal nyert meleg csak lassan vész el az éj tartama alatt s épen így a nyár melege a tél időszakában; addig ott, hol a levegő száraz, a hő gyorsan hatol át a vékony gőzernyőn és menthetlenül vész el a hideg világtérben.

De viszont nappal és nyáron az ellenkező tüneténnyel találkozunk. A nedves levegőnél a gőzernyő a Föld s Napnak sugarai közé helyezkedik s a hősugarakat elnyeli és megköti, a helyett, hogy a Földre bocsátaná őket, ellenben a száraz levegőnél a sugarak akadály nélkül jutnak a Földre.

Látjuk tehát, hogy a nedves levegő hűvös nyarakat okoz, de enyhe teleket, a száraz levegő pedig forró nyarakat, de fagyos teleket. Kiváló példák lehetnek: Anglia az egyikre, a Szahara a másikra. Angliában Cornwall félszigetnek dél felé nyitott völgyeiben déli disznóvénnyek szabadon telelnek, azonban a nyári meleg nem elegendő, hogy a szőlő megérjen, ellenben Szaharában azt találta Duveyrier, hogy a hőmérő nappal $+ 67.7^{\circ}$ Celsius fokra emelkedett, holott éjjel a fagy gyanú előforduló jelenséget képez. *)

*) Reclus-Ule: Die Erde II. köt. 387. l.

Hazánk hegységei, a Kárpátok nem esnek az állandó hó övébe; a hegyüregekben, tornácokban, hegytorkokban összegyűl a hó, de valódi hómezők hiányoznak. Az égalj szárazföldi, a szelek, melyek a Kárpátokat akár délről, akár éjszokról érintik, nagobbára száraz szelek, melyek tehát igen kevés vízgőzöket tartalmaznak s így a csapadék mennyisége aránylag igen csekély.

Még nagyobb mértékben illik e jellemzés az Ural hegységre, mely daczára hogy még a sarkkörön is túlterjed, semmikép sem érdemli, hogy a havas hegységek közé számíttassék.

Ha az Andok lánczatát tekintjük, azt látjuk, hogy Patagoniában s Chilében mindkét lejtőn meglehetősen egy magasságban van a hóhatár, de Boliviában s Peruban a nyugati lejtő hóvonalja sokkal magasabb, mint a keleti lejtőé. Ezen feltűnő jelenség okait csak az itt uralkodó áramlatokban lehet és kell keresnünk. Az éjszaki félgömb nyara alkalmával a Nap a ráktérítőre jön s vele a légáramlatok kazánja is éjszakra elhajlik, s így a déli félgömbnek egyenlítői áramlata, mely tudvalevőleg éjszak nyugatról dél-keletre tart, midőn a mérsékelt övbe jut, már anynyira lehült, hogy a tenger szintájára leereszkedik. Így jut Patagonia és Chile hegylánczataihoz, melyek megsűrítik vízgőzeit s kényszerítik, hogy a nyugati lejtőknek bő csapadékot adjon. Viszont az év második felében, midőn a Nap a baktérítőre jut, a hatása alatt keletkező felső Passzát szél magasabb tájakon marad s így maga alatt szabad áramlást enged a déli sarkról jövő levegőnek, mely tudvalevőleg éjszak-nyugati irányban halad. Ha nem is tartalmaz annyi vízgőzöket, mint az előbbi áramlat, de mégis eléggé telített arra, hogy az Andok keleti lejtőihez érven, ott bő csapadékot okozhasson. A két lejtő eszerint felváltva kap csapadékot, s azért egyenlően magas mindkettőnek a hóvonalja.

Nem úgy áll a dolog odább éjszakra, t. i. kisebb szélességi fok alatt. Itt mindig az Atlanti oceánról vagyis éjszak-nyugati irányban haladó dél-keleti szelek fújnak. Ezek végig mentek az oceánon s azért gőzökkel telítvék. Midőn Amerika földjéhez jutnak, nem találnak elég erős sűrítőket, mert a keleti partokon nagy kiterjedésű magas hegységek nincsenek, s azért e szelek páráiknak csak csekély részét bocsátják el; sőt midőn Déli-Amerika sikságain tova iramodnak, melegségi fokuk s így telítési határpontjuk is folyton emelkednek, úgy, hogy még a szárazföld vízgőzeit is felszívják.

Ilyen állapotban jutnak az Andok keleti lejtőihez; ezen magasan meredező hegység mint hatalmas sűrítő lép fel, annál is

inkább, mert az Andok itt nem egy, hanem három párhuzamos lánczolatot képeznek, s így a szélnek háromszor kell a gerinczet átlépnie. Természetes, hogy ezen ismételt sűrítés következtében a légáramlat annyira elveszti vízgőzeit, hogy a tulsó oldalon mint egészen száraz szél folytatja útját. Midőn azonban a hegység lejtőin leszáll, a fölötte álló légoszlop nyomása által visszanyeri előbbi sűrűségét s vele melegének túlnyomó részét is. Azon szél tehát, mely Dél-Amerika alsíkja fölött mint meleg, de nedves, az Andokon mint bő csapadékot hozó működött, az Andokon túl mint perzselő, száraz szél működik, s azért azon keskeny földszegély, mely az Andok s a Csendes oceán közt elterül, daczára annak, hogy maga előtt látja a végtelen oceánt, még sem kap egy csepp esőt sem. Peru partvidékén a csapadék a ritkaságok közé tartozik. A hideg hegycsúcsok, hogy Maury szavával éljünk, a meghült levegőből, mint egy szivacsból, kinyomták a vízgőzőket.*)

A Himalája hegységben az elleptétek még kirívóbbak, az éjszakai lejtőkön az égélj sokkal zordonabb, mint a déli oldalon s a hó alsó határvonala mégis magasabban áll éjszakon, mint délen. Ennek okát a Monsunok adják.

A Monsun vagy Monsson nevű szelek az Indiai oceánon keletkeznek. T. i. midőn a Nap sugarait az éjszakai félgömbre veti függőlegesen, akkor Ázsiának nagy felföldje, különösen azon sivatagi öv, mely Afrikában kezdődvén, Arábián át a Gobi sivatagig terjed, annyira felmelegszik, hogy az éjszak-keletről jövő Passzát emelkedő áramlattá (courant ascendant) lesz s így az Ázsia felett nyugvó levegő ritkább lesz, mint azon levegő, mely az Indiai oceán fölött lebeg. Minthogy azonban a levegő mindig arra törekszik, hogy a fennálló különbségeket kiegyenlítse s az egyensúlyt helyreállítsa, azért a felszállott levegőt pótolandó, az Indiai oceán levegője mint délnyugati szél arra áramlik. Ezen szelek azok, melyek Monsun névvel jelöltetnek.

Oceánról jöven és pedig oly oceánról, mely fölött a Nap majdnem mindig függőlegesen áll, mely tehát a legkiválóbb gőzkazán, e szelek telítésig tartalmazznak párákat. Ezeket két helyen sűrítik: először a Ghathegységen, mely a Föld legjobban öntözött vidékei közé tartozik; azután pedig a Himalája déli lejtőin, és pedig annyira, hogy az évi csapadék magassága itt 12—15 méternyre emelkedik. Nipal völgyeiben lerakják a gőzőket eső, fent a bérceken pedig hó alakjában, és pedig oly mértékben,

*) Maury id. m. 73. l. Peschel, Neue Probleme. — 192. l.

hogy, midőn a Monsunok a Föld legnagyobb hegységének gerinczét átlélik, az éjszaki lejtőn nem képesek többé egy felhőcskét sem hozni létre.

Látjuk tehát, hogy az éjszaki lejtők nem kaphatnak csapadékot a délnyugati Monsuntól, de a téli hónapokban uralkodó éjszakkéleti Passzát szélről sem, mert ez hideg és száraz szél, mely már Ázsia nagyobb részén végig száguldozott s páráit egészen elveszítette.

Ezen légáramlati viszonyok okozzák, hogy a hóvonal sokkal magasabban áll a Himalaja éjszaki, mint déli lejtőin. *)

A Karakorum hegységnek fekvése éjszakibb, mint a Himalája hegységé, s az állandó hó alsó határvonala mégis 5620—5680 méternyire emelkedik. Itt a légáramlatok, bárhonnan jöjjenek is, oly szárazak, hogy a havazás aránylag igen ritka, minek folytán a nyári meleg könnyen elolvaszthatja a téli havat. De a délről jövő szelek, melyek már a Himalája gerinczén átmentek, mégis szárazabbak, mint az éjszakeről jövők, azért áll a hóvonal mélyebben az éjszaki oldalon, mint a délin. Itt is tehát, valamint minden hegységnél, a szél minősége határozza meg a hóvonal magasságát.

Beszéltünk eddig a hó alsó határvonaláról, térjünk most át annak felső határára. A levegő minden esőzés vagy havazás alkalmával víztartalmának egy-egy részét elveszíti, világos tehát, hogy oly magassági rétegnek is kell léteznie, hol a levegő, lett legyen bár eredetileg a legnedvesebb, összes víztartalmától meg van fosztva. E réteg megközelítő kiszámítás szerint 15—20 kilométernyi magasságban van, e magassági vonal képezi a hó felső határvonalát. Ilyen magasságban tehát semminemű csapadék sem képződhetik, s így a hegyek kopasz, hónélküli csúcsokkal meredeznének a világtérbe. Az ily magasságba emelkedő hegyeken, e szerint három övet lehetne megkülönböztetni; t. i. a növényzeti, a hó s a kopasz sziklák övét.

Igaz ugyan, hogy 15 kilométernyi magas hegycsúcsok nincsenek, de már a kisebb magasságú hegységekben is észrevehető, hogy bizonyos magasságig a havazás mennyisége növekedik, azután pedig fogy. Ez nem történik ugyan egyenletesen, de mégis állandó jelenséget képez. Az Alpokban pl. legtöbb csapadék, és pedig eső és hó egyaránt, 2300—2600 méternyi magas-

*) Maury id. m. 72 lap.

ságban esik, azon túl eső igen ritkán, de annál több hó, 3300 méternyi magasságtól fölfelé a havazás is állandóan csökken.

Azonban ezen számok nemcsak hogy nem bírnak általános érvénnyel, de még maguknak az Alpoknak egyes csoportjaira sem állanak teljesen. Ezt mutathatják a következő példák: az 1874 méternyi Grimsel hágón Agassiz azt találta, hogy a hat téli hónap alatt esett hó $17\frac{1}{2}$ méternyi magasságot ért el. De pár évvel később más vizsgáló ugyanezen helyen tette méréseit, s az egész év havának magasságát csak 18 méternyre becsülte. A 2114 méternyi Sz. Gotthard hágón történik némelykor, hogy egy éjjeli havazás 2 méternyi hóréteggel borítja a lejtőket. A 2470 méternyi magas Nagy-Szt-Bernát hágón pedig 12 évnek (1847—1858) feljegyzései azt mutatták, hogy az évenként hullott hó mennyisége 3·53 és 13·48 méternyi vastagság közt váltakozott s így a legkisebb s a legnagyobb hómennyiség közt majdnem 10 méternyi különbség volt.

Az előbbiekből világosan láthatjuk, milyen ingadozók mindazon számok, melyek a hó állandó alsó határvonalára s az évenként esett hó mennyiségére vonatkoznak. Itt is, valamint a közép hő mérséklet meghatározásánál, általános szabályokat felállítani nem lehetséges. Pontos és hosszú megfigyelések lehetővé teszik ugyan, hogy egyes helyekre a középmagasságu hóvonalat s a hó közepes mennyiségét kijelölhessük, de általános szabályok felállítására ez nem elegendő. A törvények, melyeknek a légáramlatok hódolnak, változatlanok maradnak, de a természet soha sem ismétli tüneményeit, nincs két év, de két nap sem, melyekben két egészen egyező meteorológiai jelenséggel találkozhatnánk. Nincs két felhő, nincs két szélroham, de még két homokszem sincs, melyek teljesen egyeznének. Változatosság és sokféleség az egységben, ez a természet jellemző tulajdonsága.

REQUINYI GÉZA.

A földrajz halottai 1876-ban.

(Vége.)

Schumann E. mérnök, tagja a legutóbbi amerikai sark-expediciónak, született Drezdában 1844. február 12-én, meghalt ugyanott márczius 13. és 14-ike közti éjjel. Schumann a műegyetemet Drezdában bevégezvén, külföldön több ideig mint mérnök működött, később azután az észak-német Lloyd-társulat szolgálá-

latába állott; — mint gépész ezen alkalmazásában több nevezetes utat tett, míg végre New-Yorkban a sarki expedícióhoz szerződtetett. Kínos rheumatikus fájdalmai kényszeríték őt üdülést szerzendő szülőföldjére visszatérni.

Scrope G. P o u l e t t angol geolog, szül. Londonban 1797-ben, meghalt Cobham közelében Surreyben január hó 18-án. Scrope, a vulkanismus tanulmányozása céljából 1816–17-ig, ugy 1819-ben Nápolyban tartózkodott; 1820 tavaszán beutazta Sziciliát és a Lippári szigeteket. 1827-ben következő című nevezetes művet írta: »On the Geology and Extinct Volcanoes of Central France« Ő már 50 év előtt igen merészen támadta meg a Werner féle elvek követőit és ez által Lyell tanainak úttörője lett. Nevezetesebb dolgozatai: »On the Phleagraean Fields« (Transact. Geol. Soc. 1826); »Considerations on volcanoes« (Új kiadás 1862), az ismert vulkánok részletes ismertetésével; »Cones és Craters«.

Smith G. keleti utazó, született Chelseában 1840 márczius 26-án, meghalt Aleppóban augusztus 19-én. Smith az assyriai nyelv tanulmányozására adta magát s a Brit-Museumnál nyert alkalmazást. A »Daily Telegraph« költségén Ninivébe utazott és ott igen eredménydús ásatásokat eszközölt, melyeket 1874-ben a Brit-Museum költségein folytatott. Ezen utazását ily című műben írta le: »Assyrian Discoveries,« 1875.

Strange, az indiai hivatal tudományos eszközei vizsgálásával megbízott főfelügyelő, született 1818-ban april 27-én, meghalt Londonban márczius hó 9-én. Strange 1834-ben ment Kelet-Indiába és 1848-ban mint, 7-ik számú könnyű lovas ezred tisztje részt vett azon nagy háromszögelési munkában, mely a nagy fokmérés végett a Siron-alaptól kezdve az Arawalli hegyeken át, a thurri sivatagon és az Indus völgyén keresztül Karatsi felé végeztetett. Ezen munkának bevégezése után a Karatsi alap kimérésénél jelentékeny állást foglalt el 1854—1855-ig. 1855-ben a keleti partok felvételével volt megbízva, 1861-ben Angolországba utazott vissza, hol az indiai felvételeknél használandó tudományos eszközök vizsgálásával bízott meg.

Dr. Ule O. természettudományi és földrajzi író, született Lossowban 1820 január 22-dikén. Midőn a Halleban augusztus 6 dikán este kitört nagy tűzvész alkalmával a tűzoltóságot vezényelte, lehulló épület-kövek által súlyosan megsebesült s másnap, augusztus hó 7-én meghalt. Ule gymnasiumi tanulmányait Odera m. Frankfurtban végezte, 1840-ben pedig tanulmányait megkezdendő a hallei egyetemre ment és a theologiai szakra

iratta be magát, de csakhamar ott hagyta azt és a természettudományi szakmát választotta; később Berlinben is tanult. A bölcsész-tudori rangot 1845-ben nyerte el. Tanárságának próba-évét a potsdami gymnásiumnál töltötte. 1847 telén igen érdekes és tartalomdús természettudományi felolvasásokat tartott, erre azután Halle mellett, Quetzben Hildenhagen intézetében a mennyiség- és természettudományok tanítását vállalta el. A forradalom időközben kitörvén, mint a balpárt tagja tevékeny részt vett abban, sőt a miniszterium megsértése miatt pörbe is fogatott. Miután Hildenhagent állásáról letették és tanodáját feloszlatták, Ule erre Halleba ment, hogy ott »Die Raumtheorie des Aristoteles und Kants« 1850. című értekezésével az akadémiai pálya folytathatására magát képesítse, de ezen szándékát az akkori zavaros viszonyok nem engedték érvényre jutni. Ule ez időtől fogva főfigyelmét az irodalom és népszerű felolvasásokra fordította. Mint népszerű természettudományi író nagy népszerűségre és hírnévre tett szert. 1863—1866-ig a képviselőháznak volt tagja és a haladási párthoz tartozott. Ő kezdeményezett egy expedíciót Vogel felkeresésére; ugyan ő alapította a hallei földismeitársulatot. 1852-ben a »Die Natur« című folyóiratot alapította, melyet kezdetben Müller Károly és Rossmässlerrel közösen, majd később csupán Müllerrel szerkesztett. Művei közül megemlítendők: »Das Weltall«, 1850; »Phisikalische Bilder« 1854—1857; »Wunder der Sternen-Welt« 1860; »Warum und Weil«; »Ausgewählte kleinere naturwissenschaftliche Schriften« 1865—1868; »Die neuesten Entdeckungen in Afrika, Australien und der arktischen Polarwelt« 1861; »Deutschland und der Nordpol.«

Volxen C. Belga természettudós és utazó, meghalt január hó elején Brüsszelben. Volxen Braziliát, Marokkót, Portugalliát, Olaszországot és a Joni szigeteket természettudományi, nevezetesen entomológiai czélből beutazta; — ezen utazásának eredményét, mely több, mint 100,000 különböző rovarot foglal magában, a brüsszeli királyi muzeum bírja.

Walpole F. parancsnok, született 1822 év szeptember hó 18-án, meghalt április hó 1-én. Walpole 1837-ben lépett a hajóhadhoz, szolgált Khinában, majd a Földközi tengeren; Warburton Eliottal együtt utazást tett Beirutból Damaskusba. 1844—48-ig a Csendes oceánon tartózkodott, 1849-ben pedig Szíriából Mezopotanián és Örményországon keresztül Trapezundba utazott, hol az ansairi törzs eredete és történetének tanulmányozásával foglalkozott. A krími hadjárat kitörése alkalmával egy török osztály ve-

zetését vette át. Irta: »Four Years in the Pacific in H. M. S. »Collingwood« 1849; »The Ansayrii and the Assassins, with Travels in the Further East« 1851.

White G. B. ausztráliai utazó, született Irlandban 1802 augusztus havában, meghalt Sydneyben május 24-én, White fiatal korában 7 évig volt Kelet-India felvételénél alkalmazva, 1826-ban Újdélwalesbe ment és itt államszolgálatba lépett, eleinte Windsor, Paramatha és Sydney vidékének felmérésénél működött, 1828-ben a Hunter kerület vette fel, 1831-ben pedig Sir Thomas Mitchelt kísérte egy nagyobb kutató utazásában. Huzamosbb ideig volt Újdélwales folyóinak felmérésénél foglalkoztatva, 1853-ban az államszolgálatot elhagyta.

Wuttke H. tanár és híres történész, született Briegben 1818. év február 12-én, meghalt Lipcsében június hó 14-én. Több és igen nevezetes művei közül a földrajzra nézve érdekesek: »Erdkunde und Karten des Mittelalters« 1854; »Kosmographie des Istriers Aithicus« 1854.

Dr. Barth - Harting báró, született Bajorországban Eurasburg várban. Münchenben a jogot tanulmányozta, de azt elhagyván, magát egészen a természettudományokra, különösen a geológiára adta. A portugál kormánytól megbízást nyert, hogy afrikai gyarmatait botanikai és geológiai szempontból tanulmányozza; ezen megbízást teljesítendő 1876. január havában Németországot elhagyta, a Kap-Verd szigeteken pár hétig időzve, tovább haladt és június havában elért Sao Paulo de Loandába. Julius 30-án kezdette meg utazását a tartomány bensejébe egész Mambuluig hatolt előre, de innen betegsége miatt kénytelenítve volt Sao Paulo de Loandába visszatérni, hol deczember 7-én lázban halt meg. Több érdekes művet írt, ilyenek: »Aus den nördlichen Kalkalpen«; »Ost-Afrika von Limpopo bis zum Somali-Lande«; »Erforschungsreisen im Osten Afrika's mit besonderer Rücksicht auf Livingstone.«

Az 1875-ik évről utánpótlandók:

Gray F. J. parancsnok, meghalt Natal közelében a »Nassau« fedelzetén deczember 12-én. Gray az 1874. és 1875-ik években Afrika keleti partjainak felvételénél foglalkozott.

Hovell W. H. ausztrália-utazó, meghalt november hó 9-én Golbournban Sydney mellett, életének 90-ik évében. 1824-

ben Hamilton Humeval karöltve indult azon nevezetes útra, melynek a Gregory vidéke és Port Philipp partjainak felfedezését köszönjük..

Lartigue kapitány, született Vic-Bigorreban 1791. év május 25-én, meghalt ápril 26-án.

Miután már több tengeri utazást megtett volna. Lartigue 1820—24-ig egy nagyobb utazásra indult a »Clorinde« hajón meglátogatva Braziliát, a La Platát és a déli tengert, hol mindennütt több geographiai meghatározásokat tett. Nemsokára ismét utazásra készült és Guáyanában és Braziliába utazot, mely utazásáról hazatérve, tette közzé: »Sur les courants qui règnent depuis le cap Saint-Augustin du Brésil jusqu' à Cayenne« és »Sur les vents qui se font sentir sur les côtes du Brésil et de la Guayane« &c. 1843-ban kapitánynya lett 1844-ben a Haïti tengerész osztálynak parancsnoka lett s mint ilyen igen figyelemre méltó vízműépítészeti munkákkal foglalkozott. Művei közül nevezetesebbek: „Exposition du système des vents 1840“; „Études sur l'origine des courants d'air principaux“; „Essai sur les ouragans et les tempêtes“ 1858; „Description de la côte du Pérou, 1841.

Leguével de la Combe B. F. hírlapíró, meghalt Párisban május hó 27-én. 1823—30-ig utazást tett Madagaskar és Komor szigeteken. „Voyage à Madagaskar et aux Comores“ című munkát irt 1841-ben.

Miniscalchi-Erizzo gróf, senator, az olasz földrajzi társulat alelnöke, meghalt december 30-án. Miniscalchi egyike volt a nevezett társulat alapítóinak. A Miani által Európába küldött két akkának nevelését ő vezette és ezek anyanyelvének buzgó művelője volt. Munkái közül megemlítendő: „Découvertes arctiques“ 1854, mely a sarki kutatások történetét írja le.

Rühl K. német-amerikai hírlapíró, a „Philadelphia Demokrat“ munkatársa; született Hanauban 1819. évben, meghalt Philadelphióban decz 24-én. Rühl kezdetben könyvkereskedő volt, de a 1849-iki forradalom őt Amerikába űzte. Kaliforniáról egy részletes és kimerítő könyvet írt, ily cím alatt: „California“, New-York 1866.

Schott A. született 1814-ben Würtembergben, meghalt Washingtonban július havában. 1850. óta Észak-Amerikában mint a határvonal-bizottságnak tagja, tevékenyen működött, az „Ausland“-nak buzgó tudósítója volt.

Dr. Wilson J. orientalista, született 1804-ben december 11-én, meghalt Bombayban december 1-én. Wilson 1829-ben

mint a skót szabad egyház hittérítője ment Bombayba. 1832-ben alapította az első felsőbb tanintézetet Indiában, mely a kormánytól teljesen független volt. Alapítója az ázsiai társulat bombayi osztályának, melynek 1845-ben elnöke lett. A bombayi archeologiai társulat szintén az ő kezdeményezése után alakult meg. 1843-ban egy időre elhagyta Bombayt és meglátogatta a Szent-Földet és 1847-ben Edinburgban két kötetes műve jelent meg, mely Palesztina és szomszéd tartományainak topographiai és ethnographiai viszonyaival foglalkozik ily cím alatt: „The Lands of The Bible.“ —ab— (A Geogr. Mittheil. nyomán.)

K ö n y v é s z e t .

Keletre Magyar. Magyarország közgazdasági érdekei és teendői kelet felé. A nemzetgazdasági egylet által a Korizmics-Weisz díjjal koszorúzott pályamű. Irta György Endre. Budapest, Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál. 1877. Ára két forint.

E cím alatt jelent meg pár hó előtt egy nagyon korszerű és nemzetgazdasáztalag fontos mű. A nagy készültségű ifjú tudós e műben egy fontos és anyagi érdekeinkre nézve kiválóan hasznos eszmével lép fel. Kereskedelmünket és iparunkat kelet felé utalja. A mi missiónk kelet felé van s mióta a művelődési mozgalom nyugat felé sodort, erről csaknem egészen megfeledtünk. A nyugati népcsaládba való beolvadás után első dolgunk keleten állani ört. A mi iparunk fejletlenségénél fogva nem képes a nyugattal versenyezni s azért a csekélyebb igényű kelet szükségleteinek fedezésére kell figyelmünket fordítanunk. Volt már egyszer, még a múlt év egyik füzetében alkalmunk keletre utalni iparunkat és kereskedelmünket. Elmondottuk akkor, hogy idegen kereskedők árasztják el silány áruikkal a közvetlen szomszédságunkban levő piacokat, holott a mi iparunk volna hivatva meghódítani a szomszéd keleti piacokat. És a mi iparosaink és kereskedőink mind ez ideig semmit sem tettek e tekintetben. Tétlenül és közönyösen nézik az idegen kereskedők meggazdagodását. Pedig iparczikkeink közül nem egy volna képes nemcsak hatalmas versenytársa lenni az idegen kereskedők hasonló cikkeinek, hanem legtöbbszörre ki is szorítaná azokat. György Endre úr műve behatóan tárgyalja e nagyfontosságú kérdést, elő-

sorolja mindazon árucikkeket, melyek keleten sikerrel állnának meg, és megnevezi a piacokat, hol milyen áruk örvendenének kelendőségnek. Elsorolja teendőinket e cél elérésére. Többek között azt mondja: »hogy bővebb geografiát és historiát kell tanítani a keleti szomszédokról azon pár szónál, mely eddig fordított erre.« Az eddigi mulasztásban tudományos intézeteinknek is van részök. Irodalmunk relative elég gazdag, és mégis az akadémiában nem emlékezünk tanulmányra a keleti közgazdasági viszonyokról; a földrajzi társaság mindenről dissertál, csak a közvetlen szomszédról nem.« Elismerjük, hogy a szerzőnek sokban igaza van. A keleti nyelveket nem tanítják nálunk sikerrel, nem igyekeznek kedvet költeni a keleti tanulmányok iránt stb. De egy vádját, mely a földrajzi társulat működése ellen van intézve, vissza kell utasítanunk. A szerző aligha látta kiadványainkat, különben nem írta volna le vádoló sorait. Társulatunk felolvasásaiban a közvetlen szomszéd tartományok nagyon bőven vannak ismertetve. Van tanulmány Szerbiáról, Hercegovináról, Montenegróról, Albániáról, Bolgáriáról stb. Közvetlen tapasztalatok alapján írt tanulmányok ezek. Sőt az a kérdés, melyet szerző ismertetett művében fejteget, már az ő művének megírása előtt, a társaság közleményében is pengtetett. Ezzel azt hisszük tisztáztuk a társaságunk ellen felhozott vádat. Szerző műve mint alapos és korszerű tanulmány bővebb körben való terjedést és komoly tanulmányozást érdemel.

E. B.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Nemzetközi Afrika-bizottság.

Ezen bizottságnak múlt hó 20. és 21-én Brüsszelben tartott kongresszusán a magyar nemzeti afrika bizottságot dr. Haynald Lajos kalocsai érsek, bizottsági elnök és hivatalos küldötte ő nagyméltósága képviselte, ki is a bizottság díszelnökéhez Fülöp Szász-Coburg és Gothai herceg ő fenségéhez a következő előleges jelentést küldött:

Fenséges királyi Herceg Díszelnök Úr! Tisztelt Bizottság! Brüsszelből, hova Főnséged és a tisztelt Bizottság megbízása folytán f. hó 14-én az afrikaügyi nemzetközi kongresszusra elindultam, tagnapelőtt Bécsbe visszaérkezvén, vagyon szerencsém előlegesen következőket jelenteni:

Képviseelve voltak a kongresszuson az osztrák-magyar monarchiának osztrák bizottsága, Németország, Spanyolország, Éjszakamerika, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Svájc, Belgium és Magyarország, mindössze 25 tag által.

A közüléseken, melyek f. hó 20. és 21-én tartattak, az elnökletet a belga király ő Felsége vitte. Az egyetlenegy albizottsági ülésben f. hó 20-án a tagok megtisztelő megkeresésére én elnököltem, valamint a bizottsági tagok különös felszólítására a búcsusztót mondott nagylelkű fejedelemnek köszönetet a bizottság nevében ünnepélyesen én mondtam.

Üléseinkben az egylet céljaira felállítandó állomásokat illető szabályok kidolgoztattak, a végrehajtó bizottság több tekintetben szabad és független működésre felhatalmaztatott. Ugyanezen bizottságban egy üres hely Sanford amerikai tagnak megválasztásával kiegészítettet. — Az egylet anyagi erejének kimutatásából kitűnt, hogy csak Belgiumból 68,000 franknyi évi jövedelem van biztosítva, melyhez az idén Ausztriából 5000 frank járult; máshonnan még semmi. Részemről bejelentetett, hogy jövőre mi is tehetségünk szerint fogunk járulni az egylet anyagi erejének szaporításához.

Az elnökségről leköszönő nagylelkű belga fejedelem, ki ez alkalommal is a tárgyalásokat bámulandó bölcsességgel és tapintatossággal vezette, felkiáltással újra felkérte az egylet működésének további vezetésére; mit kegyelmes is volt elvállalni.

El lön határozva, hogy az első állomás a Tanganika tó mellett fog felállítatni.

Leírni nem lehet azon fejedelmi kegyet és vendégszeretetet, melylyel mindnyájan a királyi fénylakban elhelyezve, ellátva és ünnepelve voltunk. Én a nyelvében, lelkében, szívében magyar királyné ő Felsége mellett naponként az ebédnél ülven, szerencsés voltam vele szüntelen magyarul társalogni, és hazája, nemzete iránti őszinte ragaszkodásának ezer tanuságát venni.

Mihelyt a kongresszus könyomatú irományait veendem, szerencsés leszek azokat tiszteletteljesen bemutatni. Addig is kitűnő tisztelettel maradván

Bécsben, 1877. juniushó 26-án.

Királyi Fenségednek és a tisztelt Bizottságnak

alázatos szolgája

Dr. Haynald Lajos,
kalocsai érsek,
bizottsági elnök s kiküldött.

Az angol királyi földrajzi társulat.

A február 12-én tartott ülésen Sir Rutherford Alcock elnökölt. Strachey tábornok felolvasást tartott. »A tudományos földirat« címen. Az érdekes és tanulságos felolvasásért az elnök köszönetet mondott a társulat nevében a tábornok úrnak.

Február 26-án szintén Sir Rutherford Alcock elnökölt s két felolvasás tartatott. Az első felolvasást Young tartotta az ő közelebbi utazásáról a Nyassza tó vidékén. Előadásának bevezetésében hangsúlyozta Livingstone kívánságának nagy fontosságát, mely szerint a nevezett tóra bocsátott gőzös sokkal nagyobb szolgálatot tenne a rabszolgakereskedés megszüntetésére, melyet a portugálok és arabok keleti Afrikában folytatnak, mint egyéb intézkedés. Aztán elmondja tapasztatait a Sire és Zambezi folyókról, különösen az elsőnek eséséről. A Sire esése mintegy 75 mértföldnyire terjed s az egyedüli akadályt képezi a gőzösknek a tengerből a Nyasszaba jutásánál. Az ő expedíciójának is el kellett kerülni a kis »Ilala« gőzössel e vizesést, s úgy térni a tóba. E vidéken több rabszolgával találkoztak s a róluk világgá bocsátott hírek valóknak bizonyultak. M'Ponda többeket e rabszolgák közül felszabadított s megengedte nekik, hogy letelepedhetnek a hova akarnak. A tó környékét népesnek találta, habár egy Ma Viti nevű rabló törzs több áldozatot rabol el a vidék lakóiból, hogy azokat a portugál rabszolgakereskedőknek eladja. Loangsat háború által elpusztítva s lakóit szétűzve találta. Innen visszatért a Sire vizeses eredetéhez s ott megint találkozott M'Pondával, ki elismerte magáról, hogy a vidéken ő egyike a leghíresebb rabszolgakereskedőknek, de ezt szükségből folytatja, mert különben nem tudná szükségleteit kielégíteni. A másik kereskedelmi cikk az elefántcsont, melyet rabszolgák szállítanak a piacra, hogy azzal együtt eladassanak. Young ezután elbeszélte a tó körülutazását, melynek igen sok és érdekes mozzanatát élénken kiemelte.

Youngnak érdekes és sok új adatot tartalmazó felolvasása után Mullens olvasta fel Roger Price-nak. »Egy új út és új utazási mód Közép-Afrikában« című értekezését. Az értekező abban a véleményben van, hogy a Zanzibarból kiinduló utazás oly veszedelmes, mint a milyen a világ egyik útja sem. Az út Zanzibarból Tanganyikáig körülbelül 700 mrtföld és mintegy 1000 fontba kerül. Költséges főleg azért, mert az eddigi utazók embereket használtak a teher hordására. Az angol missió társulat fel-

szólította Price urat, hogy keressen egy könnyebb és alkalmasabb utat Vanu tóig éjszak felé, s azt is kérdezte, vajon nem volna e czélszerű az utat kocsin megtenni, melybe bivalokat fogának be? Hogy a kéredezett e feladatra feleletet adhasson, elment Szadaniba, onnan harmincz emberrel négy ökörrrel s egy számmal elindult expeditiójára. 26 nap alatt megérkezett Mpvapva helységbe, mely Szadanitól 200 mértföldnyire van s ezt az utat visszafelé 14 nap alatt tette meg. Az utazás elég kényelmes volt s a mitől az egész uton leginkább féltek, egyetlen egy cece légygyel sem találkoztak. Eddig azért nem utaztak állatokkal, mert ezek a mérges legyek minden állatot elpusztítanak. Az expediciónak sikeres útja arra bírta a missionarius társaságot, hogy egy expediciót szervezett, azt márcziusban elküldötte s július hóban már Afrika belső vidékein lesz. Utazását az érkezőnek módja szerint fogja megtenni. A tudományos világ érdekel várja ennek az expediciónak eredményét.

A párisi földrajzi társulat.

Február 7-én Levasseur elnöklete alatt tartott gyűlésen Maunoïr, a társulat titkára jelenti, hogy Abbé Charles Dallet Khinát, Japánt, Mandsuriát, Tibetet és Indiának különféle vidékeit fogja meglátogatni; továbbá jelenti, hogy Mardokheus rabbi Magadorból Timbuktuba fog utazni, s kéri a társaság támogatását. Boan de A. Pol Lias jelenti Szumatrából, hogy a hollandok és a bennszülöttek szívesen fogadták az ő telepeket látogató expeditióját; a delibeli szultán helyet jelölt ki nekik, hová letelepedhetnek. Largeau jelenti Biszkrából, hogy közelebbről elutazik Tuatba s reméli, hogy Ulad Badsuda és Ain-Szalah támogatásával meg fogja látogatni a Hoggar tartományt. Tuati útjában a Ved Mijah folyó medrében fog haladni.

A február 21-iki ülésen szintén Levasseur elnökölt s Moreno Cesar, ki négy évig élt az a csini szultán birodalmában több érdekes dolgot mondott el e tartományról. A titkár ezután jelentést tesz Holub utazásáról Zambesi vidékén, Young kapitányéról a Nyassza vidékén és Bryan éjszaksarki úti tervéről. Velain felolvasást tartott a Nosszibe tó kráterjéről, mely tele van halakkal, de a falánk krokodilok miatt meg nem közelíthető.

Vegyes közlemények.

Dupuis J. felfedezései Dél-Khinában. Déli Khina tartományaiból a tengerhez egy rövid és egyenes utat találni oly kérdés volt, melynek megoldásával korunk legnagyobb szellemei is komolyan foglalkoztak.

Ezen kérdés nemcsak a tudományt, de a világkereskedelmet is érdekli; mert könnyen belátható az, hogy mily nagyfontosságú volna Európára nézve, ha ezen tartományokkal egyes öszzeköttetésbe léphetne. Ezen kérdés megoldásán leginkább az angolok és a francziák fáradoztak és pedig azért, mert ők voltak ez által leginkább érdekelve.

Az angolok közül legtöbb fáradságot fordítottak ez utnak felfedezésére Sorel, Blakiston, Sladen, Cooper, Brown stb. A francziáknál még többet találhatnánk, sőt közülük ezen út átkutatásának Mouhut, Garnier és Moreau Edmund áldozatai is lettek.

Ezen nagyfontosságú utat találta meg Dupuis J. ur és szerencsésen árúkat is szállított rajta, miáltal kétségtelenül bebizonyította, hogy az általa feltalált út a legczélszerűbb és leg-rövidebb.

Dupuis ur különben oly jól volt előkészítve khinai útjára, mint előtte még talán senki. 18 évig tartózkodván Khinában, ott magának számtalan ismerőst és barátot szerzett, ismerte a népszokásait és beszélte annak nyelvét. Ezen tulajdonai és hatalmas barátai közbenjárásának lehet felróni, hogy őt vörösgombos mandarinnak is megválasztották, a mi nálunk körülbelül a tábornoki rangnak felel meg. 1859 óta figyelmét egészen ezen fontos közlekedési út felfedezésére fordította.

Sorel és Blakistonnak vizsgálódásai újabb ösztönzésül szolgáltak neki arra, hogy egy nagyobb utazási vállalat eszméjével komolyan foglalkozzék. Ahányszor egy térképet látott, mindig szemébe ötlött neki egy folyam, mely Jün-nanból eredve Tong-kingon keresztül a tengerbe ömlik, s érett megfontolás után azon meggyőződésre jutott, hogy ez lesz a keresett út.

Ezen időtől fogva minden alkalmat felhasznált arra, hogy Jün-nan tartománnyal szorosabb öszzeköttetésbe léphessen. Hank-

heuban lakván, ismerősei és tekintélye által ez könnyen sikerült és Jün-nannal közlekedésbe lépett. Minden tapasztalata, mit a jelentésekből szerzett, megerősítették őt ama meggyőződésében, hogy a Song-ka folyam az, mely déli Khinából a tengerhez a legrövidebb utat fogja képezni. De ő maga akart Jün-nanba menni, hogy saját szemeivel győződhessék meg a jelentések valódiságáról.

Dupuis már 1866-ban kész volt az utra, de ekkor jutott tudomására, hogy egy francia bizottság a Me-khong utjának vizsgálásával foglalkozik, ő tehát megvárta ezek működésének eredményét. Két évre ezután megtudta maguktól a bizottsági tagoktól, hogy a Me-khong utja hasznavehetetlen; ekkor már semmi sem bírta őt tartóztatni és 1868. év szeptember havában utnak indult.

Hank-heut elhagyván, Sensin át Kan-suba ment marsall Má barátja látogatására, ki azon időben a Musulmanok lázadását leküzdötte.

Ujját Kan-suból Jün-nanba, Sze-tsuen és Kuei-tsüen át folytatta. Utazása egész tartama alatt nem volt semmi fölött sem aggodalma, — mert állásával járó tekintélyét érvényesíteni tudta, mi különben vállalatának eredményéhez is nem csekély mértékben járult.

Jün-nant Dupuis muszlimán lázadásban találta, ő maga is kénytelen volt a fővárosban, Jün-nan-sinben egy egész hónapig tartózkodni, mignem ezután Má marsall győzedelme által ezen kényes helyzetéből megszabadított.

Nem késett ezután Dupuis a győzedelmes mandarinoknak kézzel foghatóvá tenni mindazon előnyöket, melyeket egy Jün-nanból a tengerhez vezető kereskedelmi uttól várhattak és jogsan remélhettek.

Jün-nan, mindig, de különösen a legutóbbi lázadás óta szegény tartomány, minden ipar és kereskedelem nélkül; vannak azonban oly termékeny földjei, melyek minden gondozás és művelés nélkül is nyujtanak annyit, hogy a lakosok magukat bőségesen elláthatják élelemmel, megmaradó felesleget pedig a szomszéd tartományokban a szükséges iparcikkéért szokták becserélni. Ezen tartomány gazdagsága legnagyobb részben mégis a bányákban rejlik, sajnos azonban, hogy ezek az újabb időkben igen elhanyagoltattak; oka ennek az, hogy a nyert anyagok nem találtak vevőkre. A természet e tartomány hegyeit minden gazdagságával elhalmozta. Arany, ezüst, vas, réz, ólom, horgany, higany

stb. és még drágakövek is nagy mennyiségben találhatóak. Kőszén szinte nagy mennyiségben van, mindazonáltal nem igen használják, mert fának is nagyon bőviben vannak.

Mindazáltal ezen termények a folytonos beháborúk, melyek a munkásokat a bányákból elűzték, továbbá a közlekedési eszközöknek teljes hiánya miatt — holt gazdagságnak mondhatók.

A kül- és beháborúk a népességnek több mint felét felémésztették; 16 millióból csupán 6 millió maradt meg. Ezen veszteséget azonban pótolni fogják a szomszéd tartományok lakói tömeges bevándorlásuk által, akkor, ha a felfedezett út használatba fog vétetni, és ez által Jün-nant Khina leggazdagabb tartományává teszik. Ezen nagy előnyöket a mandarinok felfogták ugyan, de az uralkodó lázadás miatt akkor mit sem tehettek. Dupuis majdnem két évig várt, míg azután 1870. év február 15-én elhagyta Jün-nan-sint. Innen először Tong-küba ment, hol akkor Mâ marsall táborzott, ez adott is neki 30 emberből álló csapatot kíséretül. Tong-küből Tong-haiba utazott, itt talált egy igen veszedelmes Hu nevű emberre, ki ott a tartomány minden tekintélyes egyéniségével nyílt ellenségeskedésben állott. Dupuis tehát nagyon rosszul fogadták, mert őt a mandarinok kémjének tartották és majdnem kémhez illő bánásmódban részesült. Végre mégis sikerült neki célját Hu-val megértetni, — s ki gondolta volna! — ez ember, ki valóban értelemmel bírt, e vállalat iránt kimondhatlan érdeklődését fejezte ki s Dupuisnek 80 embert adott In-tsüig kíséretül. — Oda érve 150 embert kapott kíséretül, hogy a hegyekben és erdőségekben tartózkodó rablók támadásai ellen védve legyen; gyakran megesett, hogy ezen kis csapatnak egész rablóbandákon kellett magát áttörni. Így érte el Hami-tsüet és ezután Mong-tsét.

Mong-tsé-ben Mâ marsall-nak emberei megtagadták őt tovább követni. Ő tehát 80 emberből álló csapattal, melyet ott szerzett, folytatta útját a Song-ka folyó völgye felé. De mielőtt Dupuis Mang-hão tartományt elérte volna, azt vette észre, hogy kísérete kezdi őt elhagyni; ezen hegyi lakók ugyanis nem mertek a sík földre leereszkedni; igen megfogyott csapatjával Jün-nan legsóbb határáig ment le. Itt azután kísérete végkép felmondta a szolgálatot és őt elhagyta, kénytelen volt tehát útját csupán hű szolgálja Yü kíséretében folytatni. Egy rozszant kis csónakban ezer meg ezer nehézségek és akadályok között haladt a folyam mentében és szerencsésen átjutott a legvadabb vidékeken is. Azon vidék, mely Jün-nan és Annam között fekszik, khinai

menekültek telepe, ide futnak mindazok, kiket a khinai törvényszék elítélni akar; külön törzseket képeznek és maguk választotta vezetővel és zászlóval bírnak. Azon időben épen a fekete és sárga zászló küzdöttek egymással az ország bírása felett. Dupuisnak azon szerencséje volt itt, hogy a sárga zászló vezetőjével barátságba lépett, amennyiben e vezető Khinában halálra volt ítélve, ő pedig nagylelkűen kegyelmet ígért neki.

Ennek oltalma alatt sikerült néki az Annamiták előőrseit elérni. Itt látta azután saját szemeivel, hogy a folyam Jün-nan tól egész a tengerig megszakadatlanul hajózható.

Tehát a munka, melyen az angolok több mint 40 évig fáradtak, Dupuis urban talált befejezőre. Nagy örömmel telve tért ezután vissza Jün-nanba.

(Geogr. Mitth.)

A nyiregyházai postaszakkönyvtáregylet által rendezett térkép-kiállítás. Egy nagyon is szerény anyagi erővel rendelkező, de célját helyesen és tökéletesen átértő egyletnek dicséretreméltó intézkedéséről akarunk néhány szóval megemlékezni. A fennemlített egylet — írja Deb. Ellenőr — folyó évi márczius 25-én tartott évi közgyűlését térkép-kiállítással kötötte össze. A földrajzi ismereteknek szélesebb körben terjesztését, a földrajzi tudományok iránt érdekeltség-költést, s az e téren megjelent jelesebb kiadványok megismertetését s azoknak minél könnyebb megszerezhetését tűzte ki e derék egylet a kiállítás céljául. S igen helyesen. Valamely vidéki városban, hol könyvkereskedés vagy egyáltalán nincs, vagy ha van is, oly költséges és kevés keletnek örvendő művekkel, minők a földabroszok, atlaszok, felszerelve nem lehetnek, semmi sem terjesztheti inkább a földrajz iránt az érdekeltséget, mint ilyen térkép-kiállítás. Erről itt e kiállítás alkalmával is meggyőződhattünk, noha az összehasonlítást nem lehetett oly nagy mértékben gyakorolni, mintha jobban lettek volna képviselve az egyes jelentékenyebb czégek. Igaz, hogy az egylet fáradhatlan buzgalmú elnöke t. Kardos Kálmán ur, valóban feláldozó kitartással tett meg mindent, hogy egy részről az egylet pártoló tagjainak, más részről meg a nagy közönségnek is, különösen pedig a tanügy munkásainak — megszerezze azon örömet és kényelmet, hogy itt tetszésük szerint választhassanak és rendelhessenek meg a közszemlére a kitett térképekből de viszont be kell vallanunk azt is, hogy e kiállítás első levén az országban, a kezdetlegesség bélyegét viselte homlokán. Ez azonban semmit sem von le a rendezők érdeméből; az érdem, érdem marad mindenképen.

Mindjárt a bejáratról jobbra és balra a weimari műintézet-

ből kikerült magyar nyelvű fali nagy mappák tűntek fel, melyek a legujabb modorban, az ugynevezett domborművek után az árnyékvetés alapján készültek, s melyek főleg a természeti viszonyokat tüntetik fel élesen. Polgári iskolákban sikerrel használható. — Tovább a bejárattól balra az előbbiekhöz hasonlóan falra terítve a glogau-i Flemming czég fali mappái, az alatt pedig egy nagy asztalon hosszú sorban, ugyanattól kézi használatra készült s nagyobbára a közlekedési utakat (vasut, gőzhajózás, táviró vonalakat és állomásokat) feltüntető számos földkép. Különösen feltűnő volt azonban ezen csoportban diszes kiállítása és elég pontos kivitele által Sohr-Berghaus terve szerint készült nagy »Hand-Atlasz« 100, a legnagyobb negyedréttű lapon; — mellette figyelmet érdemel a Rhode-féle történelmi »Schul-Atlasz«, mely megint az egyes államoknak koronként határ- és területváltozásait 30 lapon 89 kártyán adja. A Flemming czégtől még három fali mappa tűnt ki közlekedési utakat feltüntető számos mások közül, — legszebb az Európáé; — azután pedig a sokkal egyszerűbb, de a legujabb felfedezéseket is figyelembe vevő »Afrika« és »Ausztrália«.

Ezután a bejárattal szemben a Posner Károly, Eggenberger és Franklin-társulat budapesti czégek kiadványa voltak elhelyezve. Az Eggenberger-féle kiadású kézi mappák és a Ribáry tervezte iskolai atlasz, azt hiszem mindenki előtt ismeretes. Nem mondhatjuk ezt a Franklin-társulat által Hunfalvy János felügyelete alatt kiadott nagy »Kézi-atlasz«-ról, melynek elterjedését leginkább magasra tett ára gátolja. — Legfeltűnőbb volt a Posner műintézetében készült és a minisztérium által kiadott 10 lapból álló nagy mappa, mely nemcsak Magyarországnak állategészség rendőri szervezetét, állattenyésztését, gazdasági szakoktatását ábrázolja, de a vasuti és gőzhajózási állomásokat marhajító utakat, marha-vásárokat, veszteglő-intézeteket, méntelepeket és tenyészgulyákat is külön jelekkel tünteti fel.

Figyelemre méltók a Prohaszka tescheni czég által kiadott közlekedési eszközöket feltüntető kézi földképek, valamint a Hartleben által beküldött térképek is, melyek Stuttgartban a Mayer-féle műintézet készítményei. Ezek közül főleg egy négy lapból álló és az 5 földrészt ábrázoló kisebb fali földabrosz tűnt fel, mely Mercator projectiója szerint a Berghaus által tervezett »Weltkarte« cziműhöz hasonlóan, főleg tengeri áramlásokat és hajó-utakat jelzi világosan, s ezért kereskedelmi iskolákban használható. Nem oly szép, mint a Berghaus-féle Gothában készült, de sokkal olcsóbb ára

teszi ajánlatossá. Ára csak 1 frt 80 kr., míg emezé körülbelül 10—12 frt.

Az iskolai használatra szánt készítmények közül legszebb volt a magy. minisztérium által Gothában Perthesnél készült: Európa, Ázsia, Afrika, az Osztrák-Magyar monarchia és Magyarország fölképei, melyek a speciális térképektől eltekintve, tagadhatlanul fénypontját képezték a kiállításnak.

Még különösen kiemelendők az »Artaria et. Comp.« bécsi czég két műve, az egyik Európa, a másik az Osztrák-Magyar monarchia részletes térképei, melyek kitűnően tüntetik fel a hegységi viszonyokat, a közlekedési eszközöket, s mindamellet is aránylag olcsó árért megkaphatók. Volt még ezenkívül számos olyan, melyeket itt mind fel nem sorolhatunk.

Vajha más magyar városban is utánoznák a nyíregyházi postaiszt urak szép buzgóságát a tudományos ismeretek és eszközök terjesztése körül!

—ab—

Kongó folyamvidékének területe az eddigi kutatások szerint 24,000 □ mfd. (hatszor nagyobb mint a Rajnáé), folyamhossza 480 mfd. E folyam Afrika folyamai közt hosszúságra és vízbőségre nézve a harmadik, a folyamvidék nagyságára nézve pedig a negyedik helyen áll (Nilus, Niger, Zambezi, Kongó). Folyamvidékéhez, mely általában az egyenlítői égövhez tartozik és rendszeren hatalmas esőzések által tápláltatik, számos tavak tartoznak, mint: Tanganyika, Bangweolo, Moero, Landsi, Sankorra, Lohemba, Kassabi, Aquilonda stb.

—ab—

Vojeikov orosz meteorolog több éven át tartott földkörüli utjából, melyet az európai államok, Észak- és Dél-Amerika, Indiai, Ceylon, Jáva és Japánon át tett meg, Szent-Pétervárra visszaérkezett; megfigyeléseiről az ottani földrajzi társulatban fog jelentést tenni. Ezen utazás, mely legnagyobb részben meteorologiai célból történt, legérdekesebb volt Japánban, mert ott Vojeikov oly helyeket érintett, hol ezelőtt európaiak még soha sem jártak. Az Ainókról érdekes és becses adatokat gyűjtött.

—ab—

Németország világhelyzete s összeköttetései a szomszéd országokkal.

I.

Európa földjének domborzati változatossága mindenha kedvező volt kisebb önálló államok alakulására, a melyek — hiányozván az éles földrajzi ellentétek — sem el nem szigetelheték magukat egymástól, sem egyik a másikat teljesen magába nem olvaszthatta. Így földrészünk sajátságos konfigurációja rányomta bélyegét népeinek politikai, társadalmi és gazdasági fejlődésére. Európában ugyanis maga a természet határolt meg és különített el egyes területrészeket, a melyeket már magukban véve úgy tekinthetünk mint kikerekített kész államterületeket vagy országokat. Délen az Appeninek, a Balkán és Pyrenei hegység három nagy félszigete a szomszédos szigetekkel együtt; éjszakon Skandinávia, a dán szigetek a Jüti félszigetekkel, továbbá a britt szigetek, a természet által világosan megjelölt tagjai világrészünknek Európa törzökétől vagy a tenger, vagy hegységek (ezen egyedüli valóságos természeti határok) által vannak elválasztva. Csak a Balkán félsziget, a mely éjszakon már majdnem kontinentális szélességüvé terjed szét, válik el határozatlanabban Európa törzökétől, valamint a Jüti félsziget lapályán is hiányzik a természetes határ. E jelenségnek mindkét esetben igen fontos következményei voltak az ezen területeken alakult államok történetére. Európa szárazföldi törzse már nem osztható ily erős természeti határok által megjelölt területekre. Sem a hegységek, sem a tengerek benyomulásai nem elegendők erre. Mégis, ha a legrövidebb összekötő vonalat vesszük a szárazon a Fekete- és Keleti tenger között, körülbelül Odessától Königsbergig: e vonal meglehetősen szabatosággal választja el a vízszintes tagozat szerint a keskenyebb nyugati Európát, a tág, terjedelmes keleti mély-

földtől.¹⁾ Ha a függélyes tagosulatot is tekintetbe vesszük, ezen választó vonal kissé délnyugatra hajlik el s csaknem összevág Ritter Károly közép-európai hegységi-diagonalisával, a melyet a Kárpátok és Óriás hegység iránya szab meg. Ezen diagonálistól éjszak-keletre terül el Európa nagy mélyföldje, tőle délnyugatra a nyugat-európai kontinentális hegyvidék. Amaz éjszak-keleti mélyföldön az Elbe és Dnjeper, Dűna és Pejpus-tó között történtek a legnagyobb és leggyakoribb változások Európa politikai földabroszán, miután a természetes határok itt a síkságon csaknem teljesen hiányoznak. Azon tényezők között, melyek Lengyelország felbomlását előidézték, nem áll utolsó helyen magának a lengyel területnek geographiai alkotása; legnagyobb részben sík föld lévén sem nyugaton, sem keleten nem birt oly határokkal, a melyek az államot a földarabolástól megmenthették volna. A nyugati Európa hegyesebb részében szintén hiányoznak a pontosabban megjelölt természetes határok. Nagyjában az Ardennek, Argonnei és Jura-hegység, továbbá a Vogesek még nyujtanak ugyan némi határokat Franciaország számára; de ama hegyeken túl éjszak-kelet felé az Éjszaki tenger és Alpok között egész a Kárpátokig a németek és részben szlávok által lakott földön a hegységek szétszórtsága, irányaik ziláltsága, alakulataik változatossága elmosza a természetes határokat s számos rést enged az egyes államok közötti surlódásoknak és viszályoknak. Közép-Európa domborzatának eme határozatlansága a legfontosabb tényező az európai nemzetek történetében, s ha egyfelől ennek köszönheti magas értelmi fejlettségét, másfelől nem tagadható, hogy politikai bonyodalmainak, elmaradottságának oka szintén e körülményben keresendő. Különösen megsínylette eme domborzati határozatlanságot Németország, a mely Európának épen közepét foglalja el.

Ezért van az, hogy, ha a földleirő Németországról szól, oly kelepcebe jut, a melyből csak hosszas magyarázatok árán szabadulhat meg. A mire talán más államról szólóban szüksége sincs, itt mindenekelőtt meg kell határozni, hogy mit ért tulajdonképen Németország alatt; mert ezen állam történeti fejlődése oly sajátos, politikai és társadalmi multja (épp a fentebb előadott okok miatt) annyira hiányával van minden egységnek és a ziláltságnak és szétszakadozottságnak oly százalmas képét nyujtja, hogy a mint földrajzi értelemben nem szólhatunk Németországról mint

¹⁾ „Die Veränderungen der Karte Europa's“ Von Prof. dr. Ad. Wagner. (Wissenschaftl. Bibliothek. 1871. VI. K. 228. l.)

egységes államról, úgy a történet sem ismer ilyet.¹⁾ Németország egysége a történetben leginkább ethnographiai, az egyes törzsek fajközösségén alapuló; állami egysége csak a legutóbbi időkben, napjainkban lett ténynyé; de nem teljesen befejezett ténynyé. A mai német birodalom vagy császárság nem foglalja még magában mindazt, a mit a történet különböző korszakain át a hajdani római szent birodalom magában foglalt; tehát a történeti határai nem teljeseek. De nem terjed hatalma annyira sem, a mennyire a németiség mint ethnographiai elem terjeszkedik, a mennyiben egyes töredékek külön-külön államokat alakítottak (Svájcz, Holland, Dánia, Ausztria); tehát határain még itt is van kiköszörülni való csorba. Továbbá nem éri el természetes geographiai határait sem, a melyek épen oly kevésbé esnek össze az ethnographiai, mint politikai határokkal.

Valahányszor a német földleirók Németországról szólnak, szeretik ezt a természeti határokig kiterjeszteni, figyelmökre sem méltatván a politikai határokat. E tekintetben álláspontjuk találkozik azon politikusokéval, a kik Németország egységét mindaddig nem tekintik befejezettnek, míg a német császári korona ismét mindazon országokra nem terjeszti ki hatalmát, a melyek vagy valamikor kiegészítő részét képezték a hajdani római szent birodalomnak, vagy a természetes határokon belül fekszenek. E természeti határokat, főbb vonásaikban, valamennyi német földrajzíró a következőkben jelöli meg:

Németország, ha a kiterjedését a délkörök hosszában vesszük, a tenger és az Alpok között fekszik. Déli határait tehát az Alpok főgerincze képezi a Genfi-tótól, vagy az Alpok és Jura hegység összetalálkozásától (Dent de Vaulion) egészen Fiumeig; e nagy határláncz szemei: a Berni Alpok, a Szt.-Gotthard, a Rhäti-, Karni-, Juli-Alpok egész az Adriai tengerig s a Dunaszorosig Dévény és Hainburg között. Az éjszaki határt az Éjszaki tenger (Német tenger) kezdi meg a Calais-i szorosban. (Cap Gris

¹⁾ „Létezik e a geogra (s geografa) nézve határolt Németország? Algha! Egy Spanyolországot, Angolországot, Norvég-Svédországot, egy európai Oroszországot és mindenesetre egy Franciaországot stb. ki lehet mutatni, de egy ily Németországot mindig hiába kerestem. Valóban úgy látszik, hogy ez csak mesterséges fogalom, a más országok közötti határ egy geológiai (valamint csak kevésbé ezelőtt politikai) konglomerát, egész Európának mintegy központi vidéke, tág, kerület nélküli központ, de nem egységes ország.“ stb. stb.

Cotta Bernhard: A jelen geológiája. (Ford. Petrovics Gy. kiad. Term. tud. társ. 1873. 400. lap.)

Nez) s megy a kis Beltig; innen kezdve a Keleti tenger szolgál határul egész a Kronstadti öbölíig. E két oldalon tehát a természetes határok — a mi minőségüket illeti — teljesen kielégítők. Nem így keleten és nyugaton. A keleti határral Tacitus kora óta nagy zavarban vannak a német szaktudósok; de abban egyet értenek valamennyien, hogy ha már egyszer hozzá markolnak, inkább többet markoljanak, mint keveset. A természetes határ keleten az Istriaí félsziget keleti beszögelésétől kezdve az Alpok végső kiágazásai mentén fel a Lajtha hegység irányában egyenesen Dévénynek halad; inntől fogva a Kis Kárpátok, majd az Odera és Visztula vízválasztó vidéke s a mint a Visztula a síkságra ér, ez maga képezi a határt egész a Keleti tengerig. ¹⁾ A nyugati vitás határt — mely e két szomszéd-állam között századokon át a háboru kiapadhatlan forrását képezte — szintén igen egyszerűen és világosan kerekítik ki a német földleírók. Kezdődik az a »Cap Gris Nez«-nél, a honnan kezdve egész a Lys forrásáig éjszaknyugatról délkeleti irányban jelentéktelen dombsorok húzódnak; az emelkedések azonban egyre nőnek, míg a Schelde és Sambre forrásain át az Argonneokat el nem érik. A határt itt az Éjszaki tenger s a Csatorna közötti vízválasztó képezi. A Langres-i plateau-ig az Argonneok szolgálnak határul; innen a Sarlóhegység (Montagne de Foucille) hajlik le a Vogesek legdélibb tömege felé. Ettől kezdve a Rajna és Rhone vízválasztó vonala a határ egész a Juráig, mely viszont le egész a Genfi-tóig szolgál válaszfalul Francia és Németország között. ²⁾

Az első pillantásra kitetszik, hogy azon 15000 □-mfd.-nyinél nagyobb terület, melynek 765 mfd.-nyi határát ³⁾ az imént bejártuk, sem a mai politikai, sem az ethnographiai Németországnak nem felel meg. Ez az ideális Németország tulajdonképán nem más, mint Közép-Európának kitágítása a szélrózsa minden irányában egészen addig, a míg az első tűrhető természetes határok ta-

¹⁾ „Das grosse nordöstliche Tiefland ist durch die Weichsel, in die sarmatische od. östliche, — und die Germanische od. westliche Tiefebene getheilt.“ Brachelli: Die Staaten Europa's. Brünn. 1867. (32. l.)

²⁾ Németország természetes határaitól általában, különösen pedig a nyugati határról értekezik R. Böckh cikke: „Die natürliche Grenzen Deutschlands gegen Frankreich“ az „Unsere Zeit“ er. folyóirat 1870. évf. 18. füzetében. (354—72. lk.)

³⁾ A déli határ: 170 mfd.

Az éjszaki „ : 290 „

A keleti „ : 190 „

A nyugati „ : 115 „

összesen tehát: 765 mfd. L. Brachelli: „Deutsche Staatenkunde,“ 1856. Wien. (I. k. 35. l.)

lálhatók. De ha ezen ideál a valónak nem is felel meg s tévedés azt Németország politikai terjeszkedésének alapjává tenni (a mint igen sokan teszik): annyit még sem tagadhatni, hogy az így körülhatárolt terület bizonyos tekintetben oly geographiai egyedséget alkot, melynek az általános természeti viszonyok azonossága némi egységet és egyöntetűséget kölcsönöz. Mi Németországot — róla szóltunkban — úgy vesszük, a milyen határok között az jelenleg van; a többi germán eredetű államokat, melyeknek sorsa a multban többé-kevésbbé össze volt kötve a Németbirodaloméval, de ettől elválva önálló fejlődésnek indultak, nem erőszakolhatjuk a német korona alá. Ezt a dolgot ama német földleiróknak hagyjuk, a kik nem viselhetik lelkükön, hogy »Németország majd minden irányban maga vet határt önmagának.« Bennünket a sértett önérzet ama keserősége nem bánt; s az ő természetes határaiig csak akkor terjeszkedünk velük együtt, ha az általános természeti viszonyok ismertetésének teljessége megkívánja, valamint a hajdani római szent birodalom árnyékához is csak akkor közeledünk, ha egyben-másban a multa kell hivatkoznunk.

A német birodalom jelenlegi kiterjedésében (a mint azt az egykori éjszak-német szövetség és a Dél-német államok között 1870. deczemberben létrejött szerződés és a frankfurti béke 1871. május 10. megállapítják) magában foglalja a felbomlott német szövetség (Deutscher Bund) minden tartományait Ausztria, Luxemburg és Liechtenstein kivételével, s azonfelül a porosz provinciákat Posen-nel és Schleswiggel együtt, továbbá a francziáktól visszahódított Elszaszt és Lothringiát.

A porosz Rajnai tartomány legnyugatibb pontjától, Isenbruck falutól kelet felé egészen a Porosz tartomány legkeletibb végeig Schilleningken faluig (nem messze Schirwindtől a Scheschuppe mellett) terjed, vagyis az 50°22'-től a 22°52'-ig a kel. hosszúságot Greenvichtől számítván. Legdélibb pontja az Algau Alpokban a Stillach forrása a 47°16' — a legéjszakibb Nimmersats falu a Memeltől éjszakra az 55°53' éjszaki sz. alatt. A Tilsit-től Metz-ig húzott diagonális 174 mfd. (1305 Km.), Haderslebentől Kempenig 114½ mfd. (860 Km.), Swinemündétől Bautzenig 42 mfd. (315 Km.) végre Triertől Wundsiedelig 53½ mfd. (400 Km.) Határai három oldalon: éjszakon, nyugaton és délen megközelítőleg egyenes irányban haladnak; míg ellenben a keleti határ tetemesebb ki- s beszögeléseket tesz. Németor-

1) „Die Veränderungen der Karte Europa's.“ Id. k. 31—37. l.

szág geometriai alakja tehát megközelítőleg oly ferdényhez hasonlít, melynek párhuzamos oldalai közül az egyik (éjszaki határvonal) majdnem mégegyszer akkora mint a másik (déli határvonal) s míg a harmadik (nyugati) oldal csaknem derékszög alatt köti össze a két párhuzamost, a negyedik (keleti) oldal csekély hegyes szögben végződik. Németország politikai határait képezik: éjszakon az Éjszaki-tenger, Dánia és a Keleti-tenger; keleten Oroszország, Orosz-Lengyelország és Galiczia; délen a Visztula felső folyásától kezdve egészen a Boden-tóig Ausztria; nyugaton Franciaország, Luxemburg, Belgium és Németalföld. Tértfogata 9896 □-mfd. (544,902 □ Km.) Lakosainak száma kerekösszeben 41 millió.¹⁾

Németország alakját csak az imént hasonlítottuk oly ferdényéhez, melynek leghosszabb oldalát éjszakon a tengerpart képezi. Ennek fejlődési hosszúsága úgy aránylik Németország területéhez, mint 1 : 32,9, azaz körülbelül minden 33 □-mfdre esik egy mfd. parthosszúság. Azonban Németország tengereinek fekvése és természete lerontja azt, a mi ez arányban kedvező. Partjait csupán két elzárt beltenger hullámai mossák; sőt ha a fentebb ismertett ideális természetes határokig terjeszkedünk, a harmadik tenger (az Adriai) is csupán egy beltenger mélyen benyuló mellékága. A Keleti tenger nemcsak hogy veszélyes a hajózásra sűrű viharai és jó kitőtőkben való szegénysége miatt, hanem meglevő kitőtőinek is jórészét az évnem majdnem felén át jég borítván, nem felelhet meg a szakadatlan forgalom és közlekedés igényeinek. Habár az Éjszaki tenger nyugat felé nyílt, mégis csak inkább a beltenger természetével bír, a mely a szárazföldek egész tömege közé van elrejtve. A járt világtengerrel csupán egy keskeny tengerszoros által van összekötve s e felett is idegen tengeri hatalmasságok uralkodnak. Ezen felül veszedelmes is rajta a hajózás, épp azon okok miatt, mint a Keleti-tengeren. Ezért Németország alig lehet arra hivatva, hogy a világkereskedelem mai tengeri utjain jelentékenyebb szerepet játszszzék; annyival kevésbbé, minthogy épp küszöbe előtt fekszik azon hatalom (Anglia), a mely világkereskede-

¹⁾ Az európai államok közül nagyságra nézve telülmulják Németországot: Oroszország (97,210 □-mfd.) Svéd-Norvégország (13,830 □-mfd.) Ausztria-Magyarország (11,333 □-mfd.) Majdnem utolérik: A török birodalom (9712 □ mfd.) Franciaország (9600 □-mfd.), Spanyolország (9676 □-mfd.) A nagy hatalmasságok közül messzebb elmaradnak tőle: N.-Britannia (5720 □-mfd.) és Olaszország (5376 □-mfd.)

L. Brachelli: „Die Staaten Europa's.“ Id. kiad.

lem úthálózatának fonalait keze között tartja. Az új német császárság kormány-politikájának egy lényeges részét teszi ugyan, hogy az ország tengeri erejét fejlessze; de ezt teheti főképpen hadi célból, s anélkül, hogy a Hanza-városok egykori hatalmának visszaállításáról ábrándoznék. Egész a 16-ik századig, a meddig a Hanza-városok virágzása terjed, a világkereskedelem útja egészen más volt, mint napjainkban; Amerikát még nem fedezték fel, a hajók nem mertek kiszállani a nyílt tengerre. Szintere a Földközi-tenger volt, honnan az akkori világforgalom közvetítésére akár szárazon Velence, Genua és Triesztből az Alpokon át, akár a tengerpart mentében fel a magas éjszakig Németország egyiránt volt hivatva s lehetett versenytársa úgy az Olasz városoknak, mint Angliának és Németalföldnek

Németország tehát túlnyomóan kontinentális ország s miután tengereinek nem veheti azok parthosszuságának arányában hasznát, állami és gazdasági életének minden tényezői a kontinentális Közép-Európára utalják. ¹⁾

Szárazföldi alkotása és tagosulata egészen sajátos, de bizonyos szabályosságot tüntet föl. Déli felében magas hegységek, havasok húzódnak nyugatról keletnek; közép részében a közép-hegységek egész raja borítja be, ²⁾ melyeknek magassága folyton alább-alább ereszkedik, míg éjszakra már sík mélyföld terül el. Németország talaja tehát olyan lejtőhöz hasonlít, melynek magasságát a déli határon az Alpok alkotják, míg csucsá éjszakra a tenger felé van fordítva. ³⁾ Eme talajalkotásnak messze terjedő hatásai vannak Németország egész történeti fejlődésére. Az Alpok hatalmas tömege Európát természetszerűen két félre osztja; szétválasztja égalját, időjárását; ez képezi választó vonalát folyamrendszereinek, s elkülöníti a népfajokat, nyelveket, nemzeteket és államokat. Az éjszaki- és dél-európai fauna és flóra természetes határ-

¹⁾ „Deutschland ist ein Continental-Land und schon durch die Natur seiner Meere auf das binnenländ. Central Europa gewiesen. Das Volk hat davon ein Bewusstsein und sagt: „Lobe die See und bleibe auf dem Lande“ — „Um bald ein Bettler zu werden, muss man zur See handeln“ — stb.

Daniel: Handbuch d. Geographie, III. k. 15. lap.

²⁾ Mendelsohn: „Das germanische Europa.“ cz. művében (116 l.) a német középhegységeket némi tulzással, de találóan „Labyrinth der deutschen Gebirge“-nek nevezi.

³⁾ Németország közép-magassága 213.17 m (676 láb) s ugy aránylik Európa közép-magasságához (296.83 m) mint 1:1.39-hez. Németország közép-magasságát illetőleg, Európa 14 állama közt a tizedik helyet foglalja el. — V. ö. Dr. G. Leopoldt: „Ueber die mittlere Höhe Europa's.“ Lpzg. 1874.

vonala itt esik össze. E szétválasztás azonban nem képez föltétlen elszigetelést az éjszak és dél-, nyugat és kelet között, miután mindenütt található folyóágyak, völgymélyedések, hágók, s a legkülönbfélebb utak, melyek az óriás hegyháton át a közlekedést az elkülönzött részek között fentartják.¹⁾ Az Alpok képezik Európa természetes víztartóját. (A régiek ezért nevezték »Hydrophylaceion Europae«-nak.) Meredek hegyoldalait délnek, a Földközi-tenger felé fordítja, melyen túl a legforróbb és legszárazabb világrész, Afrika terül el. Az innen átszálló felhevült légtömegek a Földközi tenger fölötti útjokban roppant tömegű vízgőzt vesznek magukba, melyet a csapadékok ezerféle alakjában adnak vissza a földnek, mihelyt az Alpok hideg homlokát érintik. Továbbá az Alpok nagy jégmezői kimeríthetlen forrásai és táplálói földrészünk legnevezetesebb folyamrendszereinek, mert minél nagyobb a száraz hőség, ők annál bővebben bocsájtják tartalmukat a víz-szomszajzó erekbe.

Azon körülmény, hogy Németország határait éjszakon hosszú vonalban két tenger képezi s nyugat felől sem esik messze az oceántól, továbbá, hogy déli határán földrészünk legmagasabb hegytömege épen a szélességi körök irányában terjeszkedik ki, hozzájárulván a talajalkotás azon sajátága, hogy a sarkmagasság növekedtével a tenger feletti magasság arányosan csökken: nagymértékben módosítják Németország azon klimatikus viszonyait, melyeket világhelyzete juttat számára.

Ha Európát égalji tekintetben három régióra osztjuk: déli, közép-, és éjszaki régióra: Németország a középsőbe esik;²⁾ azon régióba, a melyben a visszatérő nedves és meleg passát-szelek győzelmesen állják meg a harcot a hideg sarki áramlattal; a változó csapadékok régiójába, a hol a nyár esőt, a tél esőt vagy havat hoz, szóval a hol az egész éven át egy évszakban sem hiá-

¹⁾ „Das Alpengebirge vereint das Maximum der Erhebungen mit dem Maximum der Passagen; estrennt und verbindet zwei Welten, und ist eine Welt für sich“ O. Peschel: Neue Problemen a. vergl. Erdkunde. Lpzg. 1876. (86. l.)

²⁾ I. A déli régió a legdélibb csúctól a 46° é. sz.-ig terjed. (közép évi melegség 11° R. közép nyári m. 14°33° R.) A tél rövid s nedves.

II. A közép régió a 46°–55° é. sz.-ig terjed. (közép évi m. 6° R. Legn. nyári m. 26° R.) Tavasz és ős lép föl; a tél szigorú.

III. Az éjszaki régió. 56° é. sz.-tól a mérsékelt égöv határáig. (Közép évi m. 2° R.) A nyár csaknem minden átmenet nélkül köszönt be a tél után.

M ü h r y: „Climat. Uebersicht der Erde.“ Lpzg. 1862. (277–79) – B r a c h e l l i: „Die Staaten Europa's“ t. (ld. kiad. 60. l.)

nyoznak a víznemű csapadékok. Az ég fölötté sem nem mosolyog örök kék színben, sem nem fődik el a napot ködös párák hosszabb időre; elég közel fekszik a tengerhez, hogy annak enyhítő befolyását télen át érezhesse s elég messze benn a kontinensen, hogy fáinak gyümölcsét a nap melege megérlelje. Egyáltalában Németország nagyobb hőmennyiséget élvez, mint a mennyi geográfiai helyzeténél fogva megilletné. ¹⁾ Berlinnek Szt.-Pétervár klimájával kellene bírnia s mégis mennyivel kedvezőbb annál! Németország északi része, miután az éjszak-nyugatról és éjszokról jövő tengeri szeleknek nyitva áll, nedvesebb és hidegebb, mint Közép- és Dél-Németország, mely utóbbi különösen magas fekvésénél fogva aránytalanul szárazabb a többi Németországnál. Az Alpok a legélesebb klimatikus ellentéteket tüntetik elénk; míg fent a hegytetőn s az északi lejtőkön hideg, zord telek uralkodnak, Tyrol dél felé nyíló völgyei lágy, meleg légáramlatokat élveznek. Németország égalja tehát annyiban egészen sajátos, hogy északi része mélyebb fekvésénél s a tengerhez való közelségénél fogva elveszti zordságát s bő esőzései folytán kiválóan alkalmas rét- és gabona művelésre; ellenben legdélibb részén az Alpok magas emelkedése elzárja, elfalazza a meleg déli égaljtól s a legzordabb időjárás mellett, mely magaslatain uralkodik, dél felé nyílt völgyeiben a subtropikus ég bájait rejtegeti. Közép-Németország tisztán kontinentális fekvése folytán — épp oly távol a tenger befolyásától, mint a mennyire el van zárva az Alpok által Itália melegétől — a legegészségesebb s általában véve igen kedvező égaljnak örvend, melyet sem tágas síkságok meg nem fosztanak eső-mennyiségétől, sem a magasabb hegyek a jótékony enyhe melegtől. Éjszak-Németország rétmivelő és rozstermelő; a déli határvidék, a meddig az Alpok havasai terjednek, a földművelésre alig nyújt tért s a hegyoldalakon pásztorkodásra, a városokban ipartüzésre kényszeríti a lakosságot. A déli rész derekasan termi meg a gabonát és bort.

Németország tehát Európa törzsökének közepét foglalja el; német földleirók szerint annak magvát, »szívét« képezi, melynek hevesebb, vagy lassúbb lüktetése mutatja és szabályozza világrészünk civilizációjának erősebb haladását vagy elmaradását.« Ezen állítás nem ment a túlzástól, de azért valót is rejt magában. Németország csakugyan cenztrális fekvésénél fogva Európa majd

¹⁾ A középső régió évi középhőmérséke 6° R. Németországé pedig 9°5' R. M u h r y: Id. munk. (U. o.)

minden nevezetesebb államával és nemzetével közvetlen szomszédságban él s ezen világrészünk majd minden jelentékenyebb hadi, békés vagy kereskedelmi mozgalmában Németországnak igen fontos, de háládatlan szerep jutott.¹⁾ Éjszak, dél, kelet és nyugot csupán rajta keresztül nyújthatnak egymásnak kezét; s ép így e szerencsétlen multú országon kellett átgázolniok, ha egymással hadban megmérkőzni akartak. Különösen nyugot és kelet között a szélességi körök mentében (miután éjszakon és délen a természet erős határokat vont védelmére!) a népek hullámlázó árja Németországban keresztül vágott magának medret. Ázsiától a Keleti és Éjszaki tenger mentén egész a Rajnáig, sőt azon túl is egy nagy, csak folyamok által keresztbe szelt síkság terül el, melyen a népek hullámlázásának a természet sehol gátakat nem vetett. A Duna völgye a Fekete tenger vidékétől a legkényelmesebb úton egyenesen Németország szívébe vezette a keletről betörő hódító, pusztító tömegeket. Ámde a nyugatfelől kerekedő népmozgalmak ellen sem védte a természet Németországot. A Rajna és Schelde torkolatai között sem volt határ a gall és germán terület között; a közép Rajna nyugati partjait kísérő hegyek sem képeznek válaszfalat, sőt számos oly kényelmes átjárókkal bírnak, melyeken át a nyugat bizvást intézhette szaka-datlan támadásait a keleti szomszéd ellen. Ezért van az, hogy nyugat-keleti irányban erősen jellegzett ethnographiai válaszfalakat sem vonhatunk; a keleti és nyugati határtartományokban átmeneti területeket, két nyelvű, kétes nemzetiségű népeket találunk,²⁾ a minék nyoma sincs éjszakon és délen. Itt a tengertől visszahódított »march«-okon úgy, mint az Alpok völgyoszorosaiban egyiránt őseredetiségüket épen megőrzött, erkölcsben, szokásban, nyelvben igaz németeket találunk, a kik sokszor annál jobban távol tartották magukat idegen befolyásoktól, minél közvetlenebbül a határon ütötték fel s tartották meg századokon át lak- helyeiket.

Németországot, világhelyzeténél fogva, főképen azon közve-

¹⁾ „Deutschland's mitteleuropäische centrale Lage weist ihm im Geschichtsdrama die undankbare Mittelrolle zwischen Norden und Süden, zwischen dem griechisch-slavischem Osten und dem römisch-katholischen Westen an.“ Spörer: „Zur hist. Geographie.“ (Behm: Geogr. Jahrbuch III. k. 417. l.)

²⁾ Nyugaton a németiség a francia ellenében vesztett, keleten a szláv-ság ellenében nyert területet. Lessing, a kitűnő német író oly földön született, a melynek népe hajdan egészen szláv volt!

títő szerep jellemzi, a melyet a világ négy tája felől jövő ellen-
tées törekvések és határok kiegyenlítése, közvetítése által ját-
szott. Ez a helyzet szabta meg történeti fejlődésének irányát, ez
tette elkerülhetlenné állami szakgatottságát, ez jellemzi műveltségét
s ez nyújt szilárd alapot cultur-missiójának, a melyet némely német tudós ép oly
túlzással emleget ott is, a hol oka nincs rá, mint a mily jogtalanul tagadják
azok, a kik műveltségük nagy részét épen a német befolyásnak köszönhetik.
Annyi tény, hogy Németország műveltségét a középkor szürkületén a dél
és nyugat kulturnépeitől sajátította el, s el nem vitatható, hogy e műveltséget
ő terjesztette tovább éjszak és kelet felé. Németország világhelyzetét tehát
minden tekintetben ezen központi fekvése és közvetítő szerepe jellemzi.
A mennyire kedvező szerencsés körülmény ez magában véve egyfelől; oly károssá
tette e helyzetet Németországra nézve másfelől talajának domborzati szakgatottsága
és természetes határookban való szükséglátása, a mi a magas műveltséggel szemben
politikai elmara-dottságában nyilvánul.

Nem állhatom meg, hogy legalább futólag föl ne említsem, hogy Németországnak eme
sajátságos központi világhelyzete mily áradozásokra vezette a hazafias német tudósokat,
a kik nagy buzgóságukban, úgy látszik, észre se vették, mily nevetségesekké
válnak, midőn egész komolyan zengő hymnuszokban Németországot úgy tüntetik föl,
mint a világegyetem középpontját. Okoskodásuk ez: Hogy Németország Európa
középponti országa, tehát szíve, ez tény;¹⁾ miután pedig Európa a maga részéről
megint az éjszakeleti lakott féltekének képezi középpontját: következik,
hogy Németország bolygónk középpontja.²⁾ Ugyde mivel bolygónk képezi —
legalább ránk embervilágra nézve — a mindenség középpontját, napnál világosabb
a végső következtetés is, hogy Németország az egész világ geográfiai és
historiai középpontja.³⁾ Így

¹⁾ „Deutschland ist das Land der Mitte, das Herz Europa's.“ Daniel: Id. m. III. k. 49. l.

²⁾ „Deutschland ist Mittel- und Herzland unseres Planeten und hat hiermit einen Beruf zu der Universalität, die es in vielfachen Beziehungen sich angeeignet hat.“ Klöden: Handb. d. Geogr. II. k. 27. l.

³⁾ Wie der Körper im Herzschlag seinen Lebenspunkt hat, ist der ganzen Welt in Deutschland ihr geogr. und histor. Einheitspunkt gegeben.“

Kapp: Vergl. Erdkunde. Lásd: Spörer: Zur hist. Geographic (Behm: Geogr. Jahrbuch. III. k. 423. l.)

látnak komoly, lelkiismeretes tudósok is, ha az elfogultság hályogot von szemükre!

Ezzel áttérek Németország azon összeköttetéseinek részlete-
sebb vázolására, a melyek világhelyzetéből s a szomszéd orszá-
gokhoz való viszonyaiból folynak.

II.

Németország tehát, a mint láttuk, világhelyzeténél fogva Európa középponti országa, mintegy magva; összekötő kapocs kelet és nyugat, dél és észak között. A múltban szintere az Európán át viharzó népáramlatok tusáinak, a jelenben közvetítője a népek szárazfölgi forgalmának, sőt tengerei egyikén — bár csekély részben — részese a világforgalomnak. Határai érintkeznek Európa majdnem minden fontosabb országával s így természetes, ha abban, a mit Európa politikai történetének, anyagi áruforgalmának, közlekedésének nevezünk, tetemes része volt. Segítségére volt e hivatás teljesítésében nemcsak határainak természete, hanem saját területének szakgatott domborzata is. Éjszakon a tenger szabad utat nyit külforgalmának s érintkezéseinek a tengeren túli népekkel; délen az Alpok határfalúl szolgálnak ugyan a népfajoknak, fauna- és flórának, meg az égalji viszonyoknak, de a népek összeköttetéseit meg nem akasztották soha.¹⁾ Hiszen Németországnak talán egy néppel s országgal sem voltak oly régi, huzamos és sokoldalú összeköttetései, mint épen az Alpokon túl fekvő Itáliával! Keleten alig találtunk természetes határokat, s a hol vannak is ilyenek, leginkább folyamok, melyek a népek forgalmában (magasabb műveltségi fok mellett) inkább összekötő, mint elválasztó szerepet játszanak.²⁾ A nyugati, alacsonyabb határhegyeken kényelmes összekötő völgyutak vezetnek át, melyek századokon keresztül irányzói voltak a két szomszéd nép ellenséges támadásainak és békés forgalmának. Németországnak magának talajdomborzata és folyamhálózata, szétszórt hegycsoportjaival, hosszanti völgyeivel s a központból minden irányban szétsugárzó

¹⁾ „Nicht die Gipfelhöhen entscheiden die Rolle eines Gebirges, sondern die Passhöhen. Der Brenner-pass erniedrigt in die Alpen auf 4000 Fuss, denn alles Lebendige, was sich noch bis zu dieser Höhe erheben kann, wird in Wippthale von einem Abhang zum Andern wandern.“ P e s c h e l O. Neue Probl. d. vergl. Erdk. (Id. kiad. 163. 1)

²⁾ „Erst dann befördern aber die Ströme lebhafter den Verkehr und die Fortschritte in der Gesittung, wenn die anwohnenden Völker bereits eine höhere Cultur sich angeeignet haben.“ U. o. 149. 1.

vizi ereivel nagyban megkönnyítették a népek eme közlekedését s oly utakat nyitottak, a melyek Németország összeköttetéseit a szomszéd országokkal állandósították és szabályozták, úgy, hogy ma, a közlekedési eszközök oly nagy mérvű tökéletesítése után a közlekedési vonalak új rendszerét is ezen, a természet által megszabott s ősidők óta használt összeköttetési utakra kellett alapítani.¹⁾ Midőn értekezésemben Németország geográfiai viszonyait s összeköttetéseit a szomszéd országokkal vizsgálom, figyelmemet pusztán csak azon természetes összekötő utakra fordítom, melyeken Németország a történet folyamán át a szomszéd népekkel hadban és békében érintkezett. A sorrendet az égtájak szerint szabom meg.

I. Nyugat-Német- és Franciaország. A Rajna több mellékfolyójával s ezek völgyeivel együtt a Szajna felé terjeszkedik s emez ugyanazt cselekszi a Rajna irányában. Ezáltal a Francia- és Németország közötti hadi- és kereskedelmi főbb közlekedési utaknak iránya alapjában-nagyjában megvan határozva. Ezen utak közül mind a mult, mind a jelen szempontjából különösen kettő nevezetes:

a) A délnyugati út, melynek kapuját a Belforti hegy-szoros képezi, melyen át a felső Szajnától a Langres-i plateauun és Doubs völgyén keresztül a Közép-Rajnához juthatni. A Doubs ugyanis nem messze ered a Rajnának Basel melletti könyökétől s nagyjában kel.-nyug. irányban folyván az alacsony Langres-i plateau-nál a Szajna forrásától nem igen távol egyesül a Saone-Rhone-nal. Felső folyásánál a Doubs csak igen csekély magassága s könnyen járható dombvidék által van elválasztva a Rajna könyökétől, míg alább már mind a két oldalán magas, s a közlekedést elzáró hegységek emelkednek: éjszakon a Vogesek, délen a Jura. A Doubs völgye ezen két hegység közötti mély és keskeny behorpadáson át (La tronée de Belfort) természetes összekötő utat nyit Német- és Franciaország között.

A történet tanusítja, hogy a keletről jövő népek a régi időkben rendszeresen ezen kapun át törtek be Franciaországba. Ariovist és svábjai erre ereszkedtek le a Saone-Rhone völgyébe s nem messze a Belforti horpadástól verettek le Caesar által. A római császárok legiói is gyakran használták ezen utat, midőn a Rajná-

¹⁾ V. ö. „Die Alpenstrassen und ihre Ueberschienenung als Handelsinfluenz.“ C. F. Baur. (Der Welthandel. Illustr. Monatshefte für Handel u. Industrie, Länder- u. Völkerkunde. I. Jahrg. Stuttg. 1869.)

hoz s innen a Dunához igyekeztek eljutni. A népvándorlás ideje alatt a húnok, burgondok stb. özöne tódult át ezen a léken. Az újabb hadi történetben 1814-ben Schwarzenberg hg. a szövetséges hadak élén innen operált Páris ellen; s legujabban 1870/1-ben a belforti kapun belül eldőlt szerencsés ütközet után biztosított csak a németeknek Páris birtoka. ¹⁾

A felső Szajna és Saone jelentéktelen dombvidékén, valamint a Doubs és Rajna közötti csekély emelkedéseken át vasutak és csatornák (Rhone- Rajna- Doubs-csat.) vezetnek s ezen az uton részint a Rhone mentén a Földközi tengerhez, részint a Rajnától a Langresi plateauun át a Canal de Bourgogne segélyével a Szajna és Páris felé igen élénk ugy a személy-, mint áruforgalom.

b) A nyugati út. Németországból Strassburg, Mainz és Coblenz vidékéről indul ki s a Rajna és Szajna vidékét elválasztó alacsony hegyek áthaladása után leér a Szajna-lapályra, a hol a kelet-nyugati irányu Marne mentében egyenest Párisnak tart. — Miután Németország az Alpoktól kezdve a Rajna vonallal párhuzamosan terjeszkedik éjszaknak, igen természetes, hogy a nyugatról jövő ellenséges támadásoknak a Rajna vonal ezen (Strassburg, Mainz Coblenz-i) középpontjára kellett irányulniok s viszont innen intézték támadásaikat németek is leggyakrabban Gallia és Franciaország ellen. ²⁾ Itt, a Rajna ezen középponti vidékén találkoznak a felső- és alsó rajnai utak; itt ömlik a főfolyamba az Éjszak- és Dél-Németországot összekötő Majna, ide tart a délkeletről jövő Neckar, valamint a Weser forrás vidékének völgyei is e vidék felé nyitják meg Németország éjszak-keleti népeit. A rómaiak itt alapították fő tábori erősségüket: *Maguntiacum*-ot (Mainz); N.-Károly is e pontról intézte keleti hadjáratait az Elbe mentén a szlávok, s a Weseren le a szászok ellen.

A mint kelet felől majdnem minden természetes út (folyók s völgyeik) a Közép-Rajnának, különösen pedig Mainz vidékének tart: épp úgy nyilik e pontról nyugat felé a szomszédba a leghivogatóbb uthálózat. A Vogesek hosszú s délen magas fala itt

¹⁾ v. Massenbach: „Deutschland und seine Nachbarstaaten. Ein Beitrag zur Militargeographie Mittel-Europa's München, 1861.“

²⁾ „Die Hauptangriffe aus Westen mussten auf die Mitte der Rhein-Linie zielen, wo das ganze Deutschland bei der Stirne gefasst werden konnte, und ebenso mussten auch die Hauptstöße der Deutschen von Osten her aus der Mitte dieser Rhein-Linie, — welche zugleich die Mitte der deutschen Macht war, und wo sie sich stets am besten concentriren konnte, — hervorgehen.“

Von Massenbach: Id. m. (87. l.)

alacsony dombvidékké lapul, a melyen nagy hadtömegek is fáradtság nélkül átjárhatnak. Éjszakon a közép-rajnai hegység (Hundsrück, Idarwald) is annyira elhúzódik az utból, hogy köztök s a Vogesek között a kies, termékeny Rhein-Pfala csaknem úgy tűnik föl, mint kényelmes lejtő le nyugat felé. Ha ezen átjutottunk, a Saar, Mosel és Maas párhuzamosan futó s csupán alacsony hegy-sorok által elválasztott völgyei nyílnak meg előttünk. Ezen hegy-sorok közül a legnyugatibb: az Argonneok, melyek a Szajna vidékét félkör alakban veszik körül. Az Argonneokon túl terül el a Szajna síksága s annak legközelebb fekvő része, a termékeny Champagne, melyet épen közepén szel át a Marne-völgyén Franciaország központjába vezető főutvonal.¹⁾

Midőn a rómaiak nem állottak többé őrt Maguntiacum-nál, alanok, vandalok, húnok, s később a német királyok ezen az uton vezették rendesen seregeiket Franciaországba egészen 187⁰/₁-ig, midőn a német hadsereg főharci vonala szintén ez volt s a Marne melletti csaták döntötték el a háboru sorsát. Chalons város környéke, a Champagne Attila idejétől fogva a legvéresebb háboruk színhelye volt. Ezért valának ezen főut s a felső a közép Rajna felé nyíló lotharingiai völgyek mindig vitás birtokok s okai minduntalan meg-megújuló háboruknak Francia- és Németország között.

De nemcsak a hadjáratoknak volt színhelye, hanem a kereskedelmi áru- és személyforgalom is Páris és a közép-rajnai német városok között ezen, a természet által megjelölt utakon (a Marne mentén, az Argonneok alacsony emelkedésein s a Vogesek éjszaki lejtőin át) tartatott fenn ősidőktől fogva. A kereskedelmi forgalom számára kényelmesebbé tették ezen utat a Marne-csatorna által, mely Vitryből kiindulva a Vogesek egy kereszt-völgyén át egyenesen a Rajnához vezet, nem messze Strassburgtól. Ezen főirányt követi a francia vasúthálózat egyik főága a »Chemin de l'Est«, a mely a Marne melletti városokon (Meaux-, Epesnay-, Chalons) át közelebről Lotharingiát (Nancy-Mety) és Luxemburgot köti össze a közép-rajnai városokkal. De íme ezen, századunk leleményessége által tökélesbített új közlekedési vonalak nem egyebek, mint az ősrégi, a népek által századokon át használt természetes utak.

II. Dél-Németország és Olaszország a földközi tengerrel. A míg a nagy oceán Európa éjszak-nyugatán a kereskedelmi hajók ki

¹⁾ J. G. Kohl: Die geogr. Lage der Hauptstädte Europa's. I. pg. 1874 (149. 1)

nem jártak, az a világforgalomra nézve ugyszólván nem is létezett. Velence volt a világkereskedelem nyugati végpontja. ¹⁾ Ő gyűjtötte össze kikötőjébe a világforgalom minden kincseit, s innen az ő hajói és ügynökei vitték szét szárazon és vizen a szélrózsa minden irányában. Ezért Velenczét, egész addig, míg az oceáni út meg nem nyílt, úgy tekinthetjük, mint a kontinentális Európa hatalmas emporiumát, mely a tőle éjszakra fekvő tartományokkal s különösen Németországgal a legszorosabb kereskedelmi összeköttetésben állott. Eme kereskedés közlekedő ereit Németország azon folyói és folyóvölgyei nyújtották, a melyek már a természetnél fogva majdnem kivétel nélkül az Adriai tenger legbelsőbb öble felé irányulnak. Így pl. a Duna csaknem forrásától kezdve egész Nándor-Fehérvárig (mintegy 150 mfd. hosszúságban) egy tág félkört képez a velencei öböl körül; csak ezen utóbbi helynél változtatja meg irányát s innen egyenest keletnek tartva siet a Fekete tengerbe. A Duna jobboldali mellékfolyóinak (a Lech, Izar, Inn s különösen a Dráva és Száva) forrásvidéke itt-ott csupán csak néhány mértföldre esik az Adriai tengertől. ²⁾ Az Adriába ömlő folyamok közül viszont mások a fenntebbieknek elébe vágnak; az Etsch pl. felső ágával oly messze benyul az Alpokba, hogy több helyen csaknem eléri az Innek, a Duna eme tekintélyes mellékfolyójának völgyét.

Ezen kedvező, a talaj domborzatából folyó természeti viszonyoknak kell tulajdonítanunk, hogy a Duna-melléki népek és államok politikai, hadi és kereskedelmi ügyei (daczára a közbeeső hatalmas hegytömegeknek) minden időben szorosan össze voltak kötve az Adria éjszaki bemélyedésével. Minden nép, a mely a Duna vidékén ideiglenesen vagy állandóan letelepült s államot alkotott, igyekezett az Adria tenger eme csucsához félni, s ha lehetett birtokába keríteni. Az ős venetek a Duna felől ereszkedtek le ide, a góthok és longobardok szintén a Duna felől jöven özönlötték el Itáliát; a rómaiak viszont ellenkező irányban, de ugyancsak ezen az uton terjesztették ki hatalmukat a Duna vidékéig. Az ős kereskedelmi czikk, a borostyánkő szintén a Duna mellékvölgyein át jutott a

¹⁾ Európa világkereskedelmi helyzetéről s ennek megváltozásáról az oceáni hajózás következtében. Lásd: Hunfalvy János „Hazánk és közlekedési utai. akad. székf. értekezés, 1867.“

²⁾ „Die Nebenflüsse der Donau setzen sich wie die Radien eines Fächers um ihren gemeinsamen Focus (Venetisches Golf.) herum, und laufen von da nordwärts (Lech) nord-ostwärts (Inn, Raab) und ostwärts (Drausau) zu dem Hauptsammler, der Donau selbst hinaus“ Kohl: Id. m. 289. l.

Keleti tengertől az Eridanus (Pó) torkolatáig. Magyarország történetében is szerepel ez az út (Strada Hungarorum) s az események szakadatlan sora igazolja, hogy hazánk mint Duna-melléki ország mily súlyt fektet arra, hogy az Adriai tenger előtte nyitva álljon. A középkorban az olasz-velencei forgalom, mely az Alpok szorosain át tört magának utat éjszak felé, Augsburg, Regensburg, Bécs, Frankfurt stb. városokat tette gazdagokká és hatalmasokká. Így terjedt azután szét éjszakai a Duna mentén, sőt ezen túl messzire az olasz műveltség, művészet és tudomány is.

De Németország vizei közül nemcsak a Duna és mellékfolyói övezik az említett tengeröblöt. A Rajna forrásvidéke Graubündenben szintén igen közel esik hozzá. A Rajna folyamvölgye által nyitott forgalmi út mintegy folytatását képezi az Adriai tenger hosszúsági tengelyének, melynek az ellenkező oldalon való meghosszabbítása éppen az Arab öblöt vágja át. Ezért az olasz-velencei kereskedelem második főútja az Alpok hágóin át Zürichbe s innen a Rajnavárosokba: Basel, Strassburg, Kölnbe stb. a fent jelzett irányban haladt s mindenkor igen élénk volt. Utazók, kereskedők, zarándokok, a keresztes hadak egynémelyike a Rajna mentén jöttek le Angolországból, Belgiumból, Éjszak-Németországból, hogy Velenczét elérhessék s annak hajóin tovább indulhassanak keletre. ¹⁾ Ezen út jelentékenysége azonban a 15-ik, s még inkább a 16-ik század óta nagyot csökkent. Miután a világkereskedelem az Atlanti oceánra, tehát Európa nyugati partjaira költözött, a kontinentális Közép-Európa ugyan még mindig fentartja a Rajna völgyén át összeköttetését amazzal, csak hogy a forgalom iránya megváltozott: a közlekedés az Éjszakai tengertől a Rajnán fölfelé halad. Hamburg elnyomta Triesztet. A kik ezt sinylik, a Suez csatornába vetik reményüket, mint a mely hivatva van rá, hogy a világforgalom útját megváltoztassa. Reményük eddig nem vált be s a jövő nem előlegez jó tanácsokat.

Maga az Elba is s a közlekedésre nyit völgyei is érdekes viszonyban állanak az Adriai tengerrel. Nagyjában véve: a mint a Rajna észak-nyugatról, úgy az Elba észak-keletről tart dél felé sőt úgy is lehet tekinteni, mint az Adriai tenger főtengelyének meghosszabbítását. Az Elba, déli mellékvizeinek forrásvidékével egészen közel jut Regensburg, Passau, Linz és Bécshez, a mely városok mindha élénk összeköttetésben álltak az Adriai tengerrel. A

¹⁾ C. F. Baur: Die Alpenstrassen und ihre Überschienung als Handelsinfluenz " Id. helyen.

Velenczéből s Olaszországból éjszakkak vonuló kereskedelmi és kultúr-mozgalom ezen dunai városokból, az Elba melletti városokba Prága, Drezda, Magdeburgba stb. is áthatott; valamint megfordítva az Elba torkolatától, Hamburgból délkeletnek tartó forgalom a Dunához közel eső, de az Elba folyamvidékéhez tartozó völgyekben találkozott az Adriai tenger forgalmával.¹⁾

Azon utak között, melyeket a rómaiak az Adriai tenger csúcsától éjszakkfelé sugárszerűen szétágazólag építettek, ott találjuk azt, a mely Noricumon át az Elba völgyébe vezetett. Aquileából indult az út, bement az Enns völgyébe s Ovilabison (Wels) át Lauriacum-nak (Lorch) tartott, közel Linzhez azon átjáróval szemben, a melyen az Elba völgyéből a Dunához juthatni.²⁾ A legujabb időben ugyanezen vonalon Trieszt és Linzen át Prágába több vasutat részint építettek, részint csak terveztek; ugymint a »Kronprinz-Rudolf-Bahn«-t, a mely Görzön át a Predilt megmászva Willachba, innen Linzbe s Linzből Prágába vezet. Ezen vasut a legkényelmesebb összeköttetést nyújtja az Adriai tenger és az Elba vidéke között, a mennyiben a Németországra nézve két legfontosabb tengerpartot, Hamburg és Trieszt között csaknem egyenes vonalban köti össze. De nemcsak Hamburgból, hanem a hatalmasan felvirágzó Berlinből, a német császárság új központjából — s így a Keleti tenger felől is — az Elba völgyön keresztül vezet a legközelebbi út az Adriai tengerhez s a Levantehez.³⁾

III. Éjszak-nyugati Németország s Anglia. A mint Itália délkeleti irányban nyulik ki Európa törzsökéből a Földközi tengerbe, úgy az ellenkező oldalon N.-Brittania az Atlanti oceánban áll előrs gyanánt. Ez utóbbi országnak déli és nyugati partjai a Nagy-világtengerre néznek; délkeleti nevezetes csúcsa ellenben Kent és London között mintegy parancsolólag mutat a Calais-i szoroson át a kontinens nyugati partvonalának éppen közepére. E

¹⁾ „Das von Venedig und Triest nordwärts strahlende Handels und Culturleben fluthete von den Donaustädten Regensburg, Passau, Linz, Wien zu den Elbe-Städten Prag, Dresden, Magdeburg etc. hinüber, so wie umgekehrt die von der Elbe-Mündung von Hamburg her südwärts vordringende Bewegung bei den der Donau nahen Elbe-Quellen die Donau-Märkten und das Gebiet der Adria-Städte erreichte. Kohl: Id. m. 291. l.

²⁾ Massenbach. Id. m.

³⁾ Streuffler — ismeretes osztrák közgazdasági író — a közép-német közlek. vonatok hálózatáról adott képében ezen középső (Trieszt-Elbe) utat szinte olyanul tünteti fel, mint a mely főtengelyét képezi a Németországot kelettel összekötő forgalomnak. „Oesterreich und der Suez-Canal“ (Oestr. Militär-Zeitschrift. XI. Jahrg. III. B. 331)

pont csaknem egyenlő távol fekszik úgy a Nordcaptól a zord éjszakon, mint Sz.-Vinczenti előfoktól Portugáliába. Ezen központnál futnak össze világrészünk nyugati felének csaknem minden nevezetesebb vízi utai, s így Angolországot már maga a természet jelölte ki az európai s közvetve a világkereskedelem gyűjtőpontjául.¹⁾ A Calais-i szoros képezi mintegy kapuját a tőle éjszakra keletre fekvő német tengereknek; ép úgy irányulnak ide Francia- és Spanyolország tengeri utai; sőt a Földközi tengerből jövő forgalom is. Azonfelül a mint Angolország legjelentékenyebb hajózási ere, a Themse, úgy Németország főbb folyamai a Rajna, Weser, Elba e vidéken ömlenek a tengerbe. Nem is lehet ez másképen, miután éjszak-nyugati Németország, Francia- és déli Angolország földsege e tengerszoros felé lejtősödik. A természet pedig ezen sűrűn látogatott tengervidék örül és urál azon szerencsés szigetet rendelte, melyet az angol nemzet vall magáénak. Eme természeti viszonyok eléggé megmagyarázzák Németország ősrégi (hisz maga az angol-szász nép is a Weser és Elba vidékéről költözött újabb szigethazájába!) és sűrű összeköttetéseit Angolországgal; de feleletet adnak arra is, hogy Németország miért nem foglalhat el jelentékenyebb helyet (csak olyat is mint Franciaország!) a világkereskedelemben, a hol Angolországgal szemben meg kell elégednie a közvetítő szerény szerepével.

IV. Délkeleti Németország és a Duna völgye. Németország folyamai között — különösen közlekedési tekintetben — a Rajna után a Duna következik. Valamint amaz délről éjszak felé nyit utat, ugyanez nagyjában nyugatról keletnek tartván, minden időben főcsatornája volt a keletről jövő kontinentális forgalomnak s látogatott országútja a keleti népek pusztító vándorlásainak Európa nyugati felébe. A Duna köti össze Németországot az Alpok végső kiágazatainak, — a Kárpátok — s távolabb a Balkán hegység vidékének lakosságával, sőt magával a Fekete tengerrel is. Ezen az úton törtek a hunok, alánok, góthok, avarok, longobardok, magyarok s legutóbb a törökök kelet felől Európára s ép úgy ezen az úton iparkodtak — ama népeket megelőzve — a rómaiak kitágítani roppant birodalmuk keleti határait. Szintén a Duna völgye által nyújtott kényelmes út adott alkalmat a német csá-

¹⁾ „Beim Anblick der Welt-Karte scheint England mit seiner Haupt-Spitze bei Kent und London auf die Mitte des westlichen Europa's gleichsam wie die Magnesnadel des Compasses auf ihren Nordpunkt hin zu weisen“

S p ö r e r : Zur hist. Geographie (Behm. Geogr Jahrg. IV. k. 371. l.)

szároknak elkezdve N.-Károlytól, hogy befolyásukat a kelettel éreztessék, a mely csakugyan el is hatolt egész addig, a meddig a Vaskapu az utat el nem zárta előlük. És a Duna, daczára annak, hogy a világkereskedelem iránya megváltozott, — forgalmi tekintetben sem vesztett fontosságából; sőt ha a hajózást gátló akadályok végre el lesznek háritva, a multat megszegyenítő jövővel kecsegtet.

A Duna mellékvölgyei közül a multban legnevezetesebb szerepet játszotta a Morva folyó völgye, mely a hajdani Német-birodalomnak éppen keleti határvidékét érintve, itt közlekedési utjául szolgált a délről éjszak-, s éjszokról dél felé irányuló forgalomnak és hadseregeknek. A Morva völgye szoros összeköttetésben áll az Odera és Visztula völgyével, melyekben már rég időkben nevezetes kereskedelmi helyek voltak Boroszló és Krakó. Ezek közvetítették Orosz- és Lengyelország forgalmát Ausztriával, illetőleg Béccsel a római szent birodalom egykori középpontjával.

V. Kelet-Németország és Orosz-Lengyelország. Németországból egy tekintélyes forgalmi, kereskedelmi és hadászati út vezet kelet felé. Thüringiából indul az ki és Szászországon s Lausitzon és a cseh hegységek mentében tér le a lengyel Visztula-síkságra, honnan a Warthe völgyében Varsó felé tart. Ezen az úton terjeszkedtek a németek kelet felé, s Brandenburgból és Szászországból a porosz, szász s más német és nyugat-európai hadseregek ezt az utat használták Lengyel- és Oroszország ellen. Lengyelország királyainak egykor — eleinte a francia, majd a szász uralkodó házból — ez volt útja az ingatag trónra, s a sors fordul-tával a vesztett trónról ez az út vezette össze vissza hazájukba. Ujabb időben (N. Frigyes) a Brombergi csatorna által kötötték össze ezen vidék vízhálózatának ereit s a Warthe völgyből kiinduló vasút által (Ost-Bahn) — melynek mellékágai Danczig, Königsberg, és Elbinget kötik össze Berlinnel — tették kényelmesebbé a század használata által szentesített ősi összekötő utat a Visztulán túl terjedő éjszak-keleti síkság tartományai és Németország között.

A miket értekezésemben elmondtam, csupán futólagos s bizonyára több tekintetben hiányos vázlata azon természeti viszonyoknak, melyek Németország világhelyzetéből s talajának domborzati viszonyaiból folynak. E vázlat minden részleteiben pontosan feldolgozva, s valamennyi oldalról kellően megvilágítva nyujtaná ama geographiai alap rajzát, melyen Németország története megindult, a mely fejlődését szabályozta, s szabályozza most és

a jövőben is oly következetes kérlelhetlenséggel, hogy annak, a ki a német nemzeti életet tovább fejleszteni vagy a birodalom hatalmát bármely tekintetben öregbiteni óhajlja, ezen alapot szem elől tévesztenie büntetlenül nem lehet.

SEBESTYÉN GYULA.

K ö n y v é s z e t .

Sarkad története. Irta Márki Sándor. Budapest, 1877. Kiadja Kókai Lajos.

Nem igen dicsekedhetünk, hogy irodalmunk egyes helységek monographiájában valami nagyon gazdag volna; s már ezen okból is nagyon kellemesen lepett meg Márki Sándornak fent jelzett munkája, mely egy alföldi tősgyökeres magyar városnak vonzó modorban írt monographiáját nyújtja. Igaz, hogy e mű tartalma címének megfelelően túlnyomólag történelmi, melyben e városra vonatkozó meglevő régi dummentumok igen nagy gondal vannak felhasználva: találunk benne azonban földrajzi és statisztikai, nem különben természetrajzi és földtani adatokat is, mely előttünk e munkát különösen érdekessé teszik.

Mindjárt az I. fejezetben ott találjuk Sarkad geographiai fekvésének pontos meghatározását, mely szerint e város a kel. hossz. $39^{\circ} 3' 22''$ és az éj. szél. $46^{\circ} 46' 6''$ alatt fekszik; mire nézve mi kívánatosnak tartottuk volna azt is megemlíteni, hogy kitől származnak ezen adatok.

Meg van határozva továbbá a leghosszabb nappal tartama Sarkadon s ugyancsak annak tenger feletti magassága. A mi Sarkad nevét illeti, író azon nézetben van, hogy azt e város a megyében való helyzetétől vehette. Fekszik, u. i. Sarkad, Biharvármegyének délnyugati szegletében. A város területe $12,216\cdot2$ hectárt tesz.

Leírja ezután Sarkad hydro- és orographiai viszonyait, s itt különösen kiemeli, hogy e városban régebben kedvezőbb hydrographiai viszonyok folytán a halászat és malom-iparnak tér nyílt, s mindkét keresetág azelőtt élénk részvétnek örvendett.

A mű II. részében szerző kiválólag a következő kérdéssel foglalkozik: pusztán védelmi vagy pusztán községi feladattal alakult-e Sarkad? s azon eredményre jut, hogy egyik kérdésre sem lehet feltétlenül igennel felelni.

A III. rész kiválólag a természeti és gazdasági viszonyok leírásával foglalkozik. S ebből nem lesz érdektelen néhány adatot itt is felemlíteni.

Sarkad vidékének földtani ismertetése Trajanovics Ágostonnak a magyar orvosok és természetvizsgálók 1871. évi nagy gyűlésének évkönyvében megjelent közleményei alapján van előadva. Az időjárásra vonatkozó adatok 1822-től fogva a legkülönbélebb forrásokból vannak merítve.

Az állatvilágot illetőleg nevezetes, hogy a vizenyős helyek kiszáradása következtében onnan számos vízi állat eltűnt. Az össyrét csak néhány évtized előtt is még kitűnő ruczázó hely volt. Ezt a szárnyas állatot ma nap hiában keressük ott. Azután, ha megnézzük Sarkad város pecsétnyomóját, a közepén egy madarat látunk; ez a pelikán (*pelecanus onocratulus*), a gödény hajdan nagy igényű polgára volt a sarkadi lapoknak. Még a 60-as években is megsebesítettek egyet a határban, mely még több évig élt megszeldítve; hanem ez volt az utolsó példány, 1863-ban sírba vitte familiáját, s már most Sarkadon nincsen pelikán. Míg a várost minden oldalról erdők környezték a medve is előfordult; a század elején még a farkasok is gyakran besompolyogtak a városba és sok kárt okoztak. A szomszédos várii erdőt a hegyekből meg-meglátogató vaddisznó a sarkadi határra csak eltévedve jön át. Gólya, gém, sas még mindig vetődik e vidékre. A kócsagok nagyobb számára a remetei úttól nyugatra eső »kócsagoszúg« nevű határrész enged következtetni. 1875-ben egy ibisfolcnellust is lőttek.

A növény-világ szintén változatosan van képviselve. Az erdő most a határnak $9\frac{1}{2}\%$ -át teszi, s így a század eleje óta közel 7% csökkent ennek területe, de ugyan ennyi százalékkal nyert a földművelés. Uralkodó fanevei a tölgy, körös és sül. E szakasz végén szerző a sarkadi határban gyakrabban előforduló vadnövényeket sorolja elő.

A művecske IV. része Sarkad várának történetével, az V-dik vallási, a VI-dik a népességi viszonyokkal foglalkozik, a VII-dik részben megemlítetnek a sarkadi írók és tanintézetekről, a VIII-dik birtok, IX-dik a gazdasági s állattenyésztési, X-dik az ipar és kereskedelmi viszonyaival, a XI-dik rész Sarkad régibb és újabb tervrajzával s administrationális viszonyaival foglalkozik, és végre a XII-dik rész pedig azon forrásokat tárgyalja, melyek e város történetének megírásánál használhatók.

Az írónak kétségkívül igen nagy fáradságába került a szükséges adatok összegyűjtése, miért is teljes elismerést érdemel.

A magyarországi Kárpát-egylet évkönyve. IV. Évfolyam. Késmárk, 1877.

A magyarországi Kárpát-egylet életrevalóságát ezen évkönyv újabban bizonyítja. Állításunk helyességét eléggé bizonyítja azon írók sora, kik jeles dolgozataik által ezen évkönyvet valóban értékesé tették.

Az évkönyv tartalma a következő:

Állatphaenologiai adatok. Geyer G. Gyulától. — Meteorologiai adattöredékek ugyanattól. — A havasi morga. Ordódy Istvántól. — Vízrajzi viszonyok Liptó megyében. Majláth Bélától. — A Kárpátok ehető és mérges gombáiról. Kalchbrenner Károlytól. — A Branyiszkó hegység földtani és vízrajzi viszonyairól. Dr. Roth Samutól. — A nagy Halas-tóhoz, a Tenger-szemhez és innét az öt Lengyel-tóhoz. Weber Samutól. — A Ránk-herleini szökőkút vizének vegyi elemzése. Scherfel Auréltól. — A Szepesség néhány pontjának magassági névjegyzéke. Roth Mártontól. — A magas Tátra látképe és megvilágítása. Dr. Ernericz Gyézától. — Egyleti ügyek.

Ezek mellé járul a ránk-herlányi artézi kút, egy igen sikerült fényképe Divald K.-tól és a magas Tátra és határos Előalpeszinak egy gyönyörűen kiállított térképe Kolbenheyer Károly tanártól.

Az értekezések és jelentések mind magyar és német nyelven vannak adva, mi bizonyára nem kissé nehezíti meg ezen évkönyv szerkesztését.

Természettudományi füzetek. A dél-magyarországi természettudományi társulat közlönye. Szerkeszti dr. Kuhn Lajos tanár. Beküldetett az I., II. és III. füzet, s ezek tartalma a következő:

I. és II. füzet: Olvasóinkhoz. — A nap munkája. Dr. Kuhn Lajos. — A délm. természettudományi társulat kertjéről. Nikolics Sándor. — Über populäre Microscopie. E. Gerger. Felhívás. — Aufruf. — Irodalmi szemle. Műegyetemi Lapok, Természettud. Közlöny, Természetrajzi füzetek, Magyar növénytan lapok, Die Sonne von Socchi. — Társulati ügyek. Közgyűlés (február 4-én), Választmányi gyűlés (febr. 15-én), Választm. gyűlés (márcz. 15-én). — Különfélék. Társulatunk tisztikara és választmánya, A m. kir. természet. társulat tisztikara és választmánya, A szem fenekének biborszine és a fényképezés az ideghártyán, Növény-csere-egylet Budapesten, Csillagvizsgáló-intézet Kalocsán, A phylloxera vastatrix.

III. füzet: A nap munkája, Dr. Kuhn Lajos. — Über populäre Microscopie, E. Gerger. — Irodalmi szemle. Földrajzi közlemények, Kosmologische Briefe. — Társulati ügyek. Választmány-gyűlés (április 16-án), Választmány-gyűlés (május 15-én). — Különfélék. A délm. természetrajzi muzeum, A phylloxera vastatrix, Magyar földrajzi társulat, A magyar »Afrika-bizottság.«

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Az olasz földrajzi társulat.

A január 17-én tartott ülésen Boutillier de Beaumont, a genfi földrajzi társulat elnöke felolvasást tartott az egységes délkörről. E célra a Behring uton átvonuló délkört ajánlja, s a hosszúságnak fokok helyett a 60 percnyi órák szerinti beosztását hozza javaslatba.

A január 22-én tartott ülésen Mariani elnökölt. A titkár felolvasta Albertis értesítését Új-Guineában a Légy folyó (Fly River) vidékén tett utazásáról. Camperio a Smith Sound út és a Grönland és Novaja-Zemlya út közötti különbségekről értekezett s az előnyt a Smith Soundnak adja. Az elnök jelenti, hogy az afrikai expedíció költségeinek fedezésére a kormány által adott és az egyesek adományából begyűlt segélyösszeg 6060 lírára rúg.

A lissaboni földrajzi társulat.

A földrajzi központi bizottság, múlt évi december havában Jorge Cesar de Figaniere elnöklete alatt, Luciano Cordeiro előadta szükségét annak, hogy a bizottság valami munkatervet készítsen magának, mely habár nem is végleges, de mégis foglalkozást nyújt a társulatnak bizonyos időre. Ennek alapján egy tervezetet mutatott be, melyet kivonatban következőkben foglalunk össze. 1) Szerveztessék egy expedíció Közép-Afrikába, mely tudományos és kereskedelmi célokat tartson szeme előtt. Ennek a vállalatnak feladata volna az égalji, természeti, népességi talajalakulási, közlekedési és más viszonyokat tanulmányozni; barátságos összeköttetésbe lépni az érintkező részekkel és államokkal; megállapítani, mennyiben lehetséges, a

régi és a mostani Portugália határait kelet és nyugat felé; tanulmányozni Portugáliának művelődési és kereskedelmi hatását a belföldre; végül feladata földrajzi ismereteket gyűjteni, melyek az általános tudományra, kereskedelemre és művelődésre fontosak. 2) E célra egy törzs szerveztetik arra alkalmas szellemi és anyagi tehetséggel bíró egyénekből, kiknek e célra megkivántató képzettségük és tapasztalatuk van. 3) Az expedíció hat tudományos férfiúból fog állani. 4) Az expedíció a Zaire folyón fog felfelé haladni Leukáig, s ott fogja felütni működésének első állomását; innen fog kirándulni a folyónak és vidékének ki-puhatolására. 5) Ezen első kísérlet után az expedíció két csoportra fog oszlani, három-három tudományos kutatóval. 6) Az egyik csoport északkeleti irányba hajad a Zaire mentén s Szaukorra tóhoz fog eljutni igyekezni; e tavat és annak vizeit fogja tanulmányozni, nevezetesen, hogy a Lualaba és Zaire milyen viszonyban vannak vele. 7) A második csoport déli irányban a belső vidékbe fog hatolni, míg a Quanza és Zambezi esését eléri. 8) Mindkét csoportnak a fennebb vázolt feladatai lesznek. 9) Egy végrehajtó bizottság fog szerveztetni a tengerész és gyarmatügyi miniszter elnöklete alatt, melybe két tag a lissaboni földrajzi társulattól és két tag a földrajzi bizottságtól fog választatni, hogy e bizottság gondoskodjék az expedíciónak folytonos támogatásáról és érintkezésben álljon vele. A kormány gondoskodni fog, hogy az expedíció országszerte támogatásban és gyámoltásban részesüljön.

Vegyes közlemények.

A földrajzi helyesírásról. A mennyire örvendetes látni azon fokozódó érdeklődést, mely hazánkban a földrajz iránt mutatkozik; a mennyire örvendetes látni, hogy a földrajz mindig több és több művelőre talál: épen annyira kellemetlen és visszatetsző azon helyesírás, melyet úgy a nagyobb földrajzi művekben, mint a kisebb értekezésekben találunk. Alig van két író, kiknek földrajzi helyesírása egyeznék, de sőt nem ritkaság azt látni, hogy némely író egy munkájának, illetőleg értekezésének folyamában különböző helyesírást használ. Távol van tőlem, ezen különben igen tisztelt írók fölött pálcát törni, de tagadhatlan, hogy jobb

benyomást tesz az olvasóra azon szabatos egyöntetűség, mely a külföldi nagy írók munkáinak földrajzi helyesírását jellemzi; nálunk pedig e tekintetben a legnagyobb ingadozás és határozatlanság uralkodik. Álljon itt csak néhány példa: Új-Világ, Újvilág, új világ; déli Ausztrália, Déli-Ausztrália; Mongol sivatag, mongol sivatag; kantoni thea, islandi moh; éjszaki Kárpátok; Közép-Alpok, közép Ural; Magyar alföld, magyar alföld, magyar Alföld. Egy jelesnek ismert író munkája egy fejezetében a következő helyesírást használja: Castiliai választóhegység, Ó Castiliai, leoni és beirai fensik, az Ebro vagy Aragoniai síkság, a Quadalquivir vagy andalusiai lapály stb.

Folytathatnám e böngészetet, de hiszen e hibák minden földrajzi munkában találhatók s mindenki előtt ismeretesek. Nagy baj, hogy nincs még szabályunk, mely részletezné a földrajzi neveknél használandó helyesírást. Óhajtandó volna, hogy a földrajzi nevek helyesírásának kérdése eszmecsere tárgyává tétessék s hogy a chaosból, mely most uralkodik, rendezett egész, biztosan megállapított szabály fejlődjék ki. Különösen társulatunk közlönye, mint a magyar földrajzi mozgalmaknak fő képviselője van hivatva, hogy e kérdést végre egyszer tisztába hozza.

Megkísérlem a következőkben néhány támpontot kifejteni: először arra nézve, milyen kezdőbetűvel irandók a földrajzi nevek, másodsor pedig arra nézve, mikép használandók nyelvünkben az idegen tulajdonnevek.

Általános szabály nyelvünkben, hogy a tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel írjuk, a belőlük »i« képzővel alkotott mellékneveknél pedig kis kezdőbetűt használunk. Irunk tehát nagy kezdőbetűt, szólván Budapestről, a Dunáról, a Kárpátokról stb., de kis betűt, ha budapesti színházról, dunai hajókról, kárpáti füvekről beszélünk.

Ámde vannak esetek, midőn a melléknév nem marad tulajdonságnév, hanem tulajdonnévvé lesz. Az alak melléknévi ugyan, de a jelentmény főnévi és pedig tulajdonnévi. Ha pl. azt mondjuk: Fiumei kikötő, Sporadí szigetek, Skandináviai hegyek, ki nem látná be, hogy ezek épen olyan földrajzi egyedeket jeleznek, mint a Bosphorus, Island, az Ural stb. s így csak alakra nézve melléknevek. Ha azt mondjuk: Éjszaki kárpátok, ez által nem csak világtáj szerint fekvést akarjuk jelezni, hanem azt is, hogy ez külön hegycsoport; de ez által az Éjszaki Kárpátok külön földrajzi egyedé válnak, s így e szó mindenesetre nagy kezdőbetűvel irandó.

Mit mondjunk ily földrajzi nevekről: Földközi, Fekete, Fehér, Veres, Sárga tenger, Sziklahegység (Rocky Mountains), Tüzföld, Mennyei birodalom stb. kis betűvel »földközi tenger« annyit jelent mint földségek közt elterülő beltenger, ilyen pl. a Balti, ilyen a Caraibi stb; nagy kezdőbetűvel pedig »Földközi tenger« csak egyetlenegy víz medenczét jelöl meg, t. i. azt, melyet Európa, Elő-Ázsia s Afrika határol. Fekete, fehér, veres tenger ilyen színű állóvizet jelentene, Fekete, Fehér, Veres tenger pedig határozott földrajzi egyedekre vonatkoznak, épen úgy mint a Ladoga vagy a Balaton, melyekről bizonyára senki sem állítja, hogy kis kezdőbetűvel irandók. Sziklahegység nem annyit jelent mint sziklából álló hegység, de oly önálló emelkedést mint a Kárpát, az Ural stb. Mennyei birodalom épen oly megkülönböztető czíme Khinának mint Magas Porta Törökországnak. Szinte nevetséges, hogy ugyanazok, kik Törökországot nagy kezdőbetűvel írják, a Török birodalomnak megtagadják e megtiszteltetést! Kérem, mi különbség van Németország és a Német birodalom, Oroszország és az Orosz birodalom közt?

Alföld kis betűvel írva csekély magasságban fekvő síkságot jelent, nagy betűvel pedig csak egy, t. i. hazánk síkságát, ez ránk nézve par excellence Alföld; vallis általában völgyet jelent. Vallis pedig csak egy t. i. a Rhône völgyét; isthmus földszorost jelent, de Isthmos csak egy, t. i. a korinthosi szorost. Első eset, ben ezen kifejezések egyszerű köznevek, melyekkel bizonyos alakulatokat általánosságban jelezünk; második esetben pedig tulajdonnevek, melyekkel egy meghatározott földrajzi egyedre czélozunk.

Ugyanezen szabály alkalmazható ilyen szóknál is: Nap, Föld, Hold, Sarkcsillag, Kos stb. Ha nagy kezdőbetűvel írjuk a Mars, Merkur, Jupiter, Sirius csillagokat kérem, miért nem tehetnők ugyanezt a Földdel? Talán azért, mert az előbbieknél megtartottuk az idegen neveket, a Gaea helyett pedig magyar kifejezést használunk s azt mondjuk: Föld? Vagy talán nagyobb rangú csillagzatok a Merkur, a Jupiter stb mint a mi lakóhelyünk?

Vannak esetek, mikor e nevek nem szerepelnek tulajdonnevek gyanánt, pl. ha jó földről beszélünk vagy a föld befolyásáról az ember fejlődésére; itt nem forog kérdésben a csillagzat a Föld hanem csak fölüte, a talaj, akkor tehát kis kezdőbetűvel irandó, mert ezen esetben egyszerű köznév.

Különben ezen írásmód az európai művelt nyelvekben általában el van terjedve. Álljon itt néhány példa. Je montrerai

ce que chaque peuple et chaque époque ont fait pour la connaissance de la Terre (Vivien de Saint Martin). Toutes les terres et les detroits de la parti sud-ouest du grand archipel Arctique ont été alors reconnus pour la première fois enfin le passage d'une mer à l'autre, de l'Atlantique au Grand Ocean (Vivien de Saint Martin). Le vent des montagnes sort des Monts Rhipéens. Au delà de ces monts, doit régner un air calme (Humboldt). Ces îles Sacrées de la mer Tyrrhenienne ne reparaissent nulle part dans l'antiquité (Vivien de St. Martin). Dans les Cordillères de l'Amérique du Sud, au pied du Cerro Broncoso, j'ai trouvé de véritables fragmens . . (Humboldt).

Nálunk is vannak már írók, kik ezen írásmódot használják, különösen társulatunk tisztelt elnöke az, ki leg többet tett ezen írásmód meghonosítására.

Második figyelembe veendő kérdés, hogyan írjuk az idegen nyelvekből átvett tulajdonneveket. Itt is igen nagy eltéréseket s következetlenségeket találunk. Csak néhány példát említek: Mailand, Mayland, Milanó; Schar-Dagh, Sardagh, Sar-Dagh; Metzovo és Metzowo; Vardar és Wardar stb.

Nézetem szerint itt is egy főszabályra lehetne a kiírást visszavezetni: a görög, latin és germán nyelvekből származott vagy azokban polgári jogot nyert tulajdonneveket úgy írjuk, mint az illető nyelvekben iratnak; azon tulajdonneveket pedig, melyek más nyelvekből vétetnek, úgy a mint kiejtetnek. Bevallom, hogy sokszor nehéz következetes maradni, de idővel mégis kiküszöbölhetnök azon tarkaságot, mely földrajzi helynév-szótárunkon végig vonul.

Szemünkre vetik, hogy a németre szorulunk még irodalmi működésünkben is; kutatni, mi igaz ezen állításban, nem tartozik e sorok keretébe, de tény, hogy sokszor olyanban is a német nyelvet választjuk közvetítőnek, a mit bizvást forrásánál kereshetnénk fel. Van egy, különben igen tisztelt író, ki Lombardia fővárosát a legnagyobb következetességgel Mailandnak nevezi. Kérdem, van-e itt okszerűség a német nevet használni? Nem észszerűbb-e az olasz nevet megtartani s azt írni: Milanó? Ha pl. azt írjuk: Tiber, Tevere helyett, ennek hamarabb van értelme, t. i. itt mind a magyar, mind a német kifejezésnek alapját a latin Tiberis-ben találjuk, mely név a folyónak eredeti neve.

Miért kelljen továbbá németesen Schar-Daghot írni, mikor ezt egyszerűen Sar-Daghnak nevezhetjük; annál is inkább, mert

a töröknek is van egyszerű »s« betűje, s nem szorúl a németes »sch« összetételre.

Igen elterjedt hiba nálunk az Elbe folyót Elba névre keresztelni. Van Elba sziget, s ez ellen semmi kifogásom, de nem tudom belátni, miért neveznök a folyót is Elbának? Talán magyarosítani akarjuk? de hisz Elba magyar ellenes kifejezés, mert magyar szóban al- és felhang nem lehet együtt.

Folytatni lehetne a különböző hibás kifejezések felsorolását, de nem czéлом e tárgyat kimeríteni, csak rá akartam utalni a létező hiányokra, kifejezvéen óhajomat, vajha e tárgyban végre egyszer megállapodásra jutnánk.

Requinyi Géza.

Állami és vasúti távirdák statisztikája az 1876-ik évről. Kiadja a földművelés-, ipar- és kereskedelmi magy. kir. miniszterium. Ily című füzetet küldött a nevezett nm. miniszterium szerkesztőségünkhöz, melyből a következőket meritjük:

»Az 1876. év december végén volt a távirda-hálózat vonalainak hossza	14,998 ²⁷⁵	kilometer
Ebből a vasúttársulatok vonalainak hossza	789 ³⁷¹	»

Marad az államtávirdák vonalainak hossza 14,208⁹⁰⁴ »

Ennélfogva több mint 1875-ben. 402⁹²³ kilometerrel.

Az ország területéhez képest esik, a vasúttársulatok táviróvonalait is beleértve, egy kilometer táviróvonal minden 21⁴⁹ □ kilometerre.

A távirda-hálózat huzalainak hossza volt 1876. december végén 49,004⁶⁹⁰ kilometer, tehát több, mint 1875-ben 834⁹⁴⁵ kilometerrel.

Az 1876. évben működésben volt 368 állami és 543 vasúti

Összesen: 911 távirda.

Az államtávirda-állomások számára nézve megjegyzendő, miszerint azok nem az egész évben voltak valamennyien működésben, miután az év folytán ujjolag megnyitattatott 7, ellenben bezáratott 3, ennélfogva 1876. december végén csak 4-el volt több működésben, mint 1875. decz. végén.

A vasúti távirda-állomások közül az 1876. év folytán megnyilt 18, bezáratott 3 állomás; ennélfogva 1876. december hó végén csak 15-el volt több működésben, mint 1875. december végén.

Általában véve az 1876. évben 6 állami és 18 vasúti, összesen 24 távírdaállomással volt több működésben, mint 1875-ben.

Az állomások szolgálatára nézve megjegyzendő, miszerint az államtávirdáknál az éjfélleg meghosszabbított szolgálatú állomások is a teljes nappali szolgálatúak közé vannak számítva; a vasúti állomásoknál pedig a szolgálat tartama az illető társulatok intézkedései és a vasútüzleti szolgálat szükségletei szerint változik, s több állomáson a táviratok, különösen utasok részéről a szolgálati időn kívül is elfogadtatnak.

Egy állomás esik átlag:

a kiépített hálózatnál minden 16⁴⁶ kilométerre,
 az ország területéhez képest » 353⁸⁴ □ kilométerre,
 az ország népességéhez » » 16⁹²² lélekre.

Egy államtávirda-állomás fentartási költsége került átlag — a személyzetten kívül — vonalak fentartását beleszámítva: 1117 forintba.

A gépeket illetőleg az 1876. év folytán különös változások nem fordultak elő. A vasúti távírdáknál általában, az államtávirdáknál nagyobb részt a Morse-féle dombor-írógépek maradtak használatban. Az államtávirdáknál működésben volt összesen 717, a vasútnál pedig 604, így tehát együttvéve 1321 gép. A Morse-rendszerhez tartozó dombor-írókon kívül az államtávirdáknál még egyéb, ezen rendszerhez tartozó gépek is vannak, noha nem nagy számmal alkalmazva, ilyenek a Schneider-féle automat, a kékíró és a kettős levelezésű Kózmata-féle gép.

A Morse-féle dombor-írógépek száma szaporodott az 1876. évben a vasúti távírdáknál 10-el, az államtávirdáknál pedig 8-al; általában véve tehát szaporodott 18-al.

A többi gépek száma sem nem szaporodott, sem nem fogyott.

Az 1876. évben:

a központi és felsőbb közigazgatási személyzet fogyott 6-al,
 a gépkezelő személyzet fogyott 24-el,
 az alsóbb személyzet pedig 8-al,
 a személyzet általában fogyott 38 egyénnel.

A távirat-feldolgozásból esett egy gépkezelőre egy évre 6246 darab távirat, tehát több mint 1875-ben 848 darabbal. E szerint tehát jóval több darab dolgoztatott fel, mint a megelőző évben; ámbár másrészt figyelembe veendő, hogy az 1876. év elejével behozott távirati értesítések következtében sokkal több rövid távirat fordult elő, mint a megelőző évben.

A vasúti távirtdáknál a távirtda-szolgálatot nagyobbára a vasúti hivatalnokok végzik, csak a fontosabb állomásokon van azokon kívül a különféle vasút-társulatoknál összesen 94 külön távirás alkalmazásban.

Érdekesnek tartom felemlíteni, miszerint az államtávirdek 980 főre menő gépkezelő személyzete közül az 1876. év végén 822 férfi és 158 nő volt. A férfiak száma a megelőző évhez képest fogyott 31-el, a nőké szintén fogyott 7-el.

Az összes táviratforgalom tett 1876-ban 6.462,335 darabot.

Ebből esik az államtávirdekra . . 6.121,121 darab = 94.72⁰/₀

„ „ a vasúti távirdekra . . 341,214 „ = 5.28⁰/₀

„ „ az összes feladott táviratokra az egész forgalomnak . . . 34.29⁰/₀-a

Ebből esik az összes megérkezett táviratokra az egész forgalomnak . . 34.08⁰/₀-a.

Az összes állami távirdek táviratforgalma volt 6.121,121 darab.

Ebből esik:

a magyar korona országainak belforgalmára . 3.246,424 darab
= az egész forgalom 53.03⁰/₀-a,

a magyar-osztrák forgalomra 868,309 „

= az egész forgalom 10.91⁰/₀-a,

a külfölddel váltott forgalomra 197,952 „

= az egész forgalom 3.23⁰/₀-a,

az országon keresztül ment nemzetközi forgalomra 114,470 „

= az egész forgalom 1.87⁰/₀-a,

a közvetített mindenfajú forgalomra 1.693,966 „

= az egész forgalom 27.67⁰/₀-a.

A mi az egyes főbb táviratfajokat, nevezetesen: az állami, magán és szolgálati táviratokat illeti, azok közül a két előbbire nézve úgy az állami, mint a vasúti távirdekát illetőleg, az utolsóra nézve azonban csak az állami távirdekát illetőleg, és pedig mind a háromra nézve csupán a feladott és megérkezett táviratok állíthatók az összes feladott és összes beérkezett táviratokkal, és az összes távirat-feldolgozással, a szolgálati táviratok pedig az állami távirdek összes feldolgozásával szembe. Ehhez képest az összes feladott állami és magántáviratokból esett:

az állami táviratokra . . 64,327 darab = 2.90⁰/₀

a magán táviratokra . . 2.150,870 „ = 97.10⁰/₀.

Az államtávirdák feladott szolgálati és közérdekű táviratai, az államtávirdáknál feladott összes táviratok 3.56⁰/₀-át képezték.

Az összes megérkezett állami és magántáviratokból esett:

az állami táviratokra . . . 62,063 darab = 2.81⁰/₀

a magán táviratokra . . . 2.140,648 " = 97.19⁰/₀.

Az államtávirdák megérkezett szolgálati és közérdekű táviratai az államtávirdáknál megérkezett összes táviratok 7.31⁰/₀-át képezték.

Feltűnő lehet, miszerint a megérkezett szolgálati és közérdekű táviratok száma a feladattokét oly jelentékeny mértékben fölülmúlja. Ezen körülmény oka abban keresendő, miszerint épen a szolgálati és közérdekű táviratok között fordulnak elő a legtöbb többczíműek (pl. körözüvények, börzetudósítások stb.), melyek feladáskor csak egy táviratot képeznek, de különféle helyekre adatván, többször érkeznék meg és lényegesen befolyanak arra, hogy az érkeztet táviratok száma a feladottakét legtöbb esetben fölülmúlja.

Nem hagyható említés nélkül itt azon körülmény, hogy az 1876. év elejével léptettek életbe az azelőtt nem létezett különös táviratok, melyek közül a tízszavas távirati értesítések (AV) nem csekély befolyást gyakoroltak a táviratok darabszámának jelentékeny szaporodására.

A mi a nemzetközi leszámolást illeti, ez a dolog természeténél fogva hosszabb időt vevén igénybe, az 1876-ik távirat-forgalomról még befejezve nincsen. Az 1876-ban bevégzett leszámolások egyébiránt a következő eredményt mutatják:

Idegen államoktól nyertünk 493,576 frt 94¹/₂ kr.

" államoknak kifizettünk 453,218 " 12 "

Megmaradt részünkre 40,358 " 82¹/₂ " mely a »belföldi és külföldi táviratok után« való bevételhez van számítva.

A rendes kiadást képezték »a személyzet költségei«, fizetések, lakpénzek, részilletékek, — továbbá a vonalok és állomások fentartási költségei, s a mi ezekkel összefügg.

Rendkívüli kiadás az 1876-ik évben nem volt.

Az összes rendes bevétel tett 1.186,157 frt 54¹/₂ krt, tehát 141,991 frt 37¹/₂ krral többet, mint 1875-ben.

Az összes rendes kiadás tett 1.431,853 frt 82¹/₂ krt, tehát 62,630 frt 49¹/₂ krral kevesebbet, mint 1875-ben.

Az összes rendes kiadás túlhaladta a rendes bevételt 245,696 frt 28 krral, 204,621 frt 87 krral kevesebbel, mint 1875-ben.

Kazanlik vidéke és a rózsaoaj.

A háború pusztító vihara nem szokta kímélni sem a művészet, sem a természet remekeit. A fékvesztett szenvedélyek nem csak a fegyveres ellenség leverésében keresnek megnyugvást, hanem az emberi ész remekeit, a természet pompás alkotásait is halomra döntik. Ez a sors érte a Balkan déli lejtőjén elterülő thrácziai gülisztánt (rózsaberket) is.

Épen a török fővárosban voltam akkor, mikor (jul. 18—20) hírül vettük, hogy Kazanlik és vidéke, a rózsaoaj hazája a Sipkaszorost átlépett és előre nyomuló orosz katonák által elpusztított. Eszki és Jeni-Zagra vidéke is hatalmukba került, s a rózsatermesztő vidék tüzzel-vassal elpusztított. A városok, falvak romban hevernek — mint másutt, hol a borzasztó háború pusztít. Ez szomoró sors, de még leverőbb ennél az a hír, hogy a rózsatók, e vidéknek egyedüli és jelentékeny jövedelemforrásai, teljesen kiirtottak. Ez a hír sokkal jobban leverte az érzékeny lelkű törököket, mint sok más veszteségök. Sok körben fordultam meg s mindenütt a legnagyobb fájdalommal és megindulással beszéltek a rumeliai gülisztán elpusztulásáról. Évekkel előbb bejárván a Balkan több vidékét, s a rózsaoaj gyártásáról is több adatnak jutván birtokába, eltudtam képzelni a kárnak nagyságát és leverő hatását. 150 rumeliai helység foglalkozik rózsaoaj-gyártással, s ez majdnem egyedüli keresetforrását képezi a Balkan déli lejtője egy jó nagy részének. Európa rózsaoaj szükségletét innen fedezi, s a rumeliai rózsaoaj legfinomabb faja kiállja a versenyt nemcsak a sirázi rózsaoajjal, hanem az indiainak sem áll messze mögötte.

A Balkan déli lejtőjének 150 helysége egy majdnem teljesen összefüggő csoportban fekszik, s hét kaza (járás) alá tartoznak. Az adrinápolyi vilajat (Vilajet Edirne) két szandsákjához (kerületéhez) a filippopoli (filibei) és iszlimieihez tartoznak e kazák. A filippopoli szandsákban rózsatermesztő helységek vannak a pazardsiki, eszki-zagrai, kazanliki és csirpani kazákban, az iszlimiei szandsákban a jeni-zagrai, iszlimiei és jambolii kazákban vannak rózsatermesztő helységek. Az elősorolt hét kaza között azonban a

Kazanlik völgye (Kazanlik tekneszi) adja a legpompásabb, a legfinomabb olajat. Nincs egész Rumeliának kiesebb, elragadóbb vidéke, mint Kazanlik völgye. A Sipka-szoros utolsó nyergéről hirtelen feltárul a rózsaliget a maga legeragadóbb szépségében. Moltke 1837-ben tett utazása alkalmával élénken ecseteli e vidék és látvány szépségét. »Már messziről felfedeztünk egy óriási diófákból álló erdőt, s az erdő közül csak későn tűnt elő Kazanlik városa. A magas minaretek sem képesek a lombok és galyak sűrű tömegéből, melyek alá rejtve vannak, kitekinteni. A diófa valóban a világnak egyik legszebb fája. Többeket találtam, melyek ágait 200 lábnyi átmérőjű távolságig kinyújtották; a széles levelek élénk zöld színe, a kupos lombfedél alatti homály és a törzs körüli gazdag növényzet, végül a patakok és források csörgedezése, melyeknek közelében tenyésznek, mindez oly csodálatosan szép, s azonkívül ezek a vadgalambok palotáit képezik. Ennek a vidéknek vízbőségéről nem lehet fogalmunk.

Láttam azután egy forrást, mely a sziklából 9 hüvely vastagságyira buggyant elő, s már mint egy kis patak szaladt tova. A kerteket és mezőket itt is mint Lombardiában a csatornában és árkokban tovafolyó vízből öntöztetik. Az egész völgy az áldott jólétnek és a leggazdagabb termékenységnek képét tárja fel élénk; ez az ígéret földje. A messzeterjedő szántóföldeken embermagasságú kalászkok rengedeznek, a réteket számtalan juhnyáj és bivalcsorda lepi el. A mellett az égen sűrű sötét vihar-felhők függenek, melyek a hegyek hóval fedett csúcsai körül tornyosulnak és a mezőket időről-időre megöntözik; közbe-közbe a fényes nap ragyog s melegséget terjeszt el a vidéken. A levegő illattal van telítve, a mit nem kell jelképileg érteni, a szó szoros értelmében kell venni.«

A Kazanlik völgye a Balkan történetében mindig nevezetes szerepet játszott. Nyomaira akadunk itt a rómaiak, bizantinok és bolgárok uralmának. A hódító hadjáratok innen vették útjokat dél felé Byzancznak, a későbbi Konstantinápolynak. A törökök, miután hatalmukba került e katonailag fontos hely, azon voltak, hogy azt saját népökkel rakják meg, s azért a törökség itt van legsűrűbben letelepítve. A törökök ellen intézett támadó hadjáratokban a Sipka-szorosnak és az annak aljában fekvő Kazanliknak nevezetes szerep jutott. Kazanlik maga egészen mohammedan jelleggel bír. Legjobb és legszebb kilátás nyílik a városra az északkeletre fekvő »Tülbe bair« nevű hegyről. A város a Tundsa folyó mellett fekszik, ott, hol a Kecsi-dereszi (kecskefolyó) belé szakad.

Nem régi város, 1500 körül alapított, de előnyös fekvésének köszönheti gyors emelkedését és felvirágozását. Lakóinak számát Kanitz 21,000-re teszi; de ez nem hiteles; a török kormány által kiadott statisztikai adatokban 25 ezerre van téve a lakók száma, kik követhetőleg oszlanak meg: 13,500 török, 11,000 bolgár, 300 zsidó és 200 cigány. A városnak legszebb és legrégebb része a Türk mahaleszi (török negyed), ez a város központja, mely körül csoportosul a más tizennégy városrész. A mohammedánoknak 10 mecsetje, több iskolája és ájtatos alapítványú intézménye van; a keresztényeknek van négy temploma, egy apáczazárdája, öt elemi fiú és egy leányiskolája. Az orosz kormány nagy pénzáldozatokkal tartja fenn ezen iskolákat, úgyszintén a kolostort, mely alig fejeztetett be pár év előtt. A Tundsa és Kecsi-dereszi összefolyásánál, úgyszintén a Tundsa mentén sűrű diófa liget terül el, mely festői szépséget ad a vidéknek; nem messzire gesztenye erdővel találkozunk, mely vetekedik az előbbinek szépségével és árnyékával. Bulgáriának a Balkan melletti vidékein több helyütt találtunk diófa erdőket, Tatar-Bazardsik és Szarambej között több óra járásnyira a legszebb diófásorok sűrűn borítják az utak széleit és a mezőket. A Tundsa Kazanliknál még csak jelentéktelen folyócska, míg Adrinápolynál már mint tekintélyes folyóval találkozunk.

Kazanlik völgyét két út köti össze a Maricza völgy medencéjével. Az egyik út a városhoz közel a Tundsa feletti »Gürle köprüszü« nevű hídon át a Balkannal párhuzamosan haladó Karadsadagon (Szarvashegyen) át Filippopolba vezet. A másik a Csanakdsi melletti Tundsa hídon és a Karadsadag keleti magaslatain át Eszki-Zagrába visz. A Dunával csak egy úton érintkezik a Kazanlik völgye, azon, mely a Sipkán át Gabrova érintésével vezet a Dunához. Ennek az útnak nagy forgalma és kiváló jelentősége van.

A nevezettem hét kaza rózsatermesztő vidékei között Kazanlik játszsza a főszerepet; itt vannak a legtöbb és legpompásabb rózsafajok. A rumeliai rózsza (*Rosa damascena*, *sempervirens*, vagy *moschata*) világos rózsaszínű szirmakkal bir és leginkább homokos, a napnak kitett lejtőken tenyészik. Tavasszal és ősszel ültetik, a szüret májusban kezdődik és tart június végeig. A rózsajolaj ép annyira függ a talaj minőségétől és a hely fekvésétől mint a bor. Legjobb, legfinomabb a hegy lejtőin termett rózsajolaj. Azért leginkább a hegyek lejtőit e halmos helyeket szokták dúsan beültetni. Gyönyörű látványt és élvezetet nyújt egy ilyen rózsajolaj hegynek látása. Merre a szem ellát, csupa szín pompában ragyog és a legfinomabb illattárban úszik minden. A ki valaha egy ilyen látványban

gyönyörködött, az sohasem fogja annak szépségét, annak pompás élvezetét elfelejteni. Moltke maga így ír e látványról: »Ezt a virágot itt nem úgy ültetik, mint nálunk, cserepekbe és kertekbe, hanem mezőkön és barázdákba, mint a burgonyát. Nem lehet kellemesebb valamit képzeln, mint egy rózsaszántóföldet; ha egy díszletfestő ilyen valamit akarna festeni, túlzással vádolnák. Milió, sőt számtalan millió centifolia van a mező zöld pázsitzönyegén elhíntve, pedig még alig nyílt ki a bimbók egy negyede. A korán szerént a rózsák csak Mohammed próféta éjjeli menybemenetele után keletkeztek, és pedig a fehérek az ő izzadságából, a sárgák az ő lovából, a veresek a Gábriel arkangyal izzadságából, s itt Kazanlikban arra a meggyőződésre kell jönni az embernek, hogy ez a mennybemenetel különösen az arkangyalra lehetett nagyon fárasztó.«

A rózsaszüret két hónapnál tovább szokott tartani s azalatt folyton gyártják a rózsaoajat. A rózsatermelők, egyszersmind magok gyártják is az olajat. Vannak azonban kisebb termelők, kik a termést még mint rózsát eladják, s a vevő gyártja aztán belőle az olajat. Kazanlikban és a nagyobb helyeken ezer számra vannak a rózsagyarak, melyek a rózsatermést általában megveszik a kisebb rózsatermelőktől. A leszedett rózsák okáját (2 $\frac{1}{4}$ font) minőségéhez képest 30 parától (7—8 krtól) kezdve 2 piaszterig (20 krért) vásárolják; a hegyi rózsák akóját 3 piaszteren is megveszik, ha a termés nem nagyon kedvező. A hegyi rózsák 50% több olajat tartalmaznak, mint a völgyben vagy síkságon termesztettek, olajuk minősége is sokkal finomabb és azért keresettebb is.

A rózsaoaj gyártására nagyon egyszerű és kezdetleges szerkezetű kazánokat használnak. Egy katlan felett van megerősítve a jókora nagyságu üst, melynek felső nyílása el van zárva. Ebbe a hevített üstbe öntik a rózsákat. Egy rézcső vezet belőle az olajat egy vízzel telt hordón át. A rézcső a hordó egyik falán átmegy és az átellenesen vajt nyíláson ismét előtör. A hordó egy csatornával van összeköttesben, mely a hideg forrásvizet bőven és frissen szolgáltatja a rézcsőben illó olaj meghűtésére. A meghűtött olaj a csővön át lassan csepeg s egy finom tölcser segítségével üvegpalackokba fogják fel. A hordón át a csőből kifolyó vastag olaj leírhatlan kellemes illattal tölti el az embert. Ez a módja a gyártásnak van szokásban a nagyobb gyárakban is, hol csak az üstök száma határoz a kisebb vagy nagyobb gyártás felett. A nyert olajat nem szokták amugy tiszta állapotban kereskedésbe adni; legtöbben meghamisítják azt mindjárt annak gyártásakor.

A hamisításhoz geranium olajat vagy az Andropogon és Cymbopogon fűvekből nyert »idrisz« olajat használják. Vannak azonban megbízható czégek is, melyeknek olajkészlete hamisítatlan tisztaságu szokott lenni. Szakértők nagyon könnyen felismerik a tiszta olajat a hamisítottól, — már színéről, sötétebb vagy világosabb voltáról és ízéről is könnyen felismerik a különböző olajokat; sőt még a hegyen és lapályos helyeken termelt rózsa olaját is megtudják különböztetni.

A rózsaoaj gyártásnak mennyiségére vonatkozólag nagyon eltérők a vélemények. A kazanliki kazának 47 helységében összesen épen annyit gyártanak, mint a más hat kazának helységeiben összesen. A rózsaoaját a török kormány nagy adó alá vetette s így ennek alapján legbiztosabb adatokat nyerhetünk a gyártott olaj mennyiségéről. Konstantinápolyban létemkor nagy levén az izgatottság és érdeklődés Kazanlik elpusztulása miatt, sok utánjárás által sikerült biztos adatokat szerezni a rózsatermesztés nagyságáról. A kazanliki kazában átlag 1200 kilogram olajat lehet évi termésül felvenni; a többi kazák összesen körülbelül szinten 1200 kilogram olajat szolgáltatnak, s így a rumeliai összes rózsaoajtermelést 2400—2500 kilogram évi termésre lehet tenni. Hogy mily nagy vidékre terjedhet a rózsauitetés, kitűnik abból, hogy egy kilogram olajra 3000—3500 kilogram rózsa szükséges; s így az átlagos évi termés 7.500,000 kilogram rózsát emészt meg. Ha most egy kilogramra menő rózsák számát a jelzett számmal szorozzuk, egy olyan nagy számot nyerünk, melynek megfelelő rózsáit ha elképzeljük, megközelítő fogalmunk lehet arról a roppant rózsa tengerről, mely Kazanlik vidékén szemünk előtt elterül. A termés különben nagyon széles és változó. Van jó év, mikor ennél jóval többet, néha 4000 kilogrammot is produkálnak; van viszont rossz év, midőn jég, fagy, vagy más elemi csapás folytán alig nyernek 800 kilogrammot. Egy pár éve nem volt valami nagyon kedvező termés, kivéve az idei évet, mely egyike volt a leggazdagabbaknak. A jövő év már majdnem semmit sem ígér, minthogy a rózsatöket az ellenség vandalizmusa mindenütt kiirtotta.

A török kormány, mint már említém, nagy adót vet a rózsatermesztésre. Először a rózsát veti adó alá, megbecsülteti május hóban a termést és annak 10% veszi adó fejében. A gyártott olajtól kiviteli vám fejében 5 parát fizet a gyáros egy miskálért (1¼ krajczárt egy medicálért). A rózsaoaj ára helyben véve 1 bécsi fontnak megfelelő mennyiség minőségéhez és termé-

séhez képest 160—250 forint. Az olajat légmentesen ónozott bádogpalaczkokban szállítják ki. A legmegbízhatóbb rózsaoilaj gyárosak Papazoglu testvérek, Manoglu és fia és Hadsi Oszman, kiknek Konstantinápolyban és több európai városban is vannak fiókkereskedéseik.

DR. ERÖDI BÉLA.

Neváda állam nagy ezüst-ércz telepe.

(Felolvastatott a magyar földrajzi társ. okt. 19-iki ülésén.)

Az éjszak-amerikai államokból, több évi ottmúlásom után, visszatérvén, nem kevésé ütköztem meg azon: mily kevés tudomással bírnak Európában a Neváda államban másfél évtized óta folytatott óriási ezüstbánya-üzletről. Szakférfiak között is csak itt-ott találkoztam egygyel, ki a legjelentékenyebb bányák nevénel kevésel tudott többet, vagy némi homályos fogalommal bírt azok földrajzi fekvéséről, vagy ki talán megemlékezett arról, hogy olvasta valahol, mily dúsgazdagok ezen nevádai bányák. Pedig a nevádai ezüst-telepek, de kivált a nagy Comstock-ér, egyike azon főtényezőknék, melyek az éjszak-amerikai köztársaságnak, de legkivált annak nyugati részének, az utolsó években roppant lendületet adtak. Minthogy pedig azonfelül a legújabb időben ezen ér kizsákmányolásában történt haladás oly rendkívüli természetű, hogy már a világ pénzügyi viszonyaira is tetemes befolyással bír, a következő rövid vázlatban ezekre vonatkozólag legalább annyit kívánok közölni, mennyi nagyobb közönséget is érdekelhet.

1860-ban, midőn a kaliforniai arany-mezők termékenysége, a Sierra-Neváda főgerinczétől nyugat felé nyiló völgyekben, már érzékenyen csökkenni kezdett, egyszerre az a hír terjedt el: hogy egy, ugyanazon hegygerincz keleti oldalán kiágazó, még addig kevésé kikutatott mellékhegységben, ezüst-ércz telepet fedeztek fel. Nemsokára azután gazdag ércz-példányok tűntek fel San-Franciscóban, melyek által ezen fontos lelemény bebizonyult. Comstock azon kalandor neve, ki egy sziklakitörésnek víz és levegő által szétmállott kőzetét átvizsgálván, abban egy kevés aranyat talált, s ma róla nevezték el az egész érczért, mely későbbben ebből kifejlődött. Azonkívül, hogy nevét ily módon megörökíté, szegény Comstock igen csekély anyagi hasznót húzott ebből a felfedezéséből, úgyszólva, csak kulcslyukát találta meg

annak a tömérdek kincsnek, melyből néhány év alatt ezerek meggazdagodtak; mert kevés idő múlva egész tulajdonjogát 100 dollárért és egy hitvány háts lóért adta el.

Kezdetben a felületen és csekély mélységben talált érczet csak a benne levő arany végett dolgozták fel, és az első bányászok nem keveset panaszkodtak, hogy egy fekete, nehéz anyag mosó és kiiszapoló munkálataikat felette nehezíti. Ezt a fekete hulladékot egy ideig félredobták, míg végre egyike az új tulajdonosoknak egy példányt belőle taglalás alá vett, miből kitűnt, hogy ez az igen bőven előforduló ásvány igen gazdag ezüstvegyületnél nem egyéb.

Nevezetes dolog, hogy sem az alluviális és diluviális képletekben, sem a szilárd kvarcz-erekben, melyek a Sierra-Nevada nyugati lejtőjén, Felső-Kaliforniában előfordulnak, mai napig nem találtak oly nemes fém, melynek vegyületében ezüst volna az uralkodó. Az ott talált arany kivétel nélkül, az ezüstnek bizonyos igen változó arányú elegyét tartalmazza. Némely esetben majdnem félrészben tartalmazza, de soha sem volt rá eset, hogy a kisebb értékű fémet ott egy darabban túlnyomó arányban találták volna. Ugyanazon hegység keleti lejtőjén általában túlnyomólag fordul elő az ezüst, mely legtöbb esetben, ismét az aranynak változó elegyét foglalja magában.

E fontos felfedezés után rögtön találkoztak vállalkozók, kik a dolgot buzgón felkarolták. A vállalat kifejlesztésére szükségelt tőkét hamar előteremtették San-Franciscóban és számos új turási kísérletet tettek az első akna közelében, melynek néhány kedvező sikert eredményezett. Rövid idő alatt az egész vidéket elárasztották a szerencse vadászok, kik minden irányban feltúrták a földet, s részleteket (claims) vettek fel magok és barátaik nevére.

Eleinte csak nagy nehézséggel lehetett a tengerszélről erre a barátságatlan, csak vad zsályával s hasonló hitvány cserjékkel gyéren benőtt és a művelés legalacsonyabb fokán álló indián törzsek által lakott pusztá vidékre eljutni. De részint ló- és öszvérhátton, részint gyalog megtalálták az ezüst-szomjasok az oda vezető ösvényeket, s nemsokára két magánvállalat által épült út vezetett a Sierra szorosain keresztül, melyen azóta naponta gyorskocsik és számtalan gépekkel, élelmi szerekkel s vegyes árukkal magrakott fuvaros-szekerek sűrűn közlekednek.

A vidéken tanyázó indián törzs neve után »Washoe«-nak nevezték az egész új bánya-kerületet. Az akkori időben az Egye-

sült-Államokban még semmi bánya-törvény sem létezett. A bányászok között uralkodó szokás szerint minden aranymező vagy érczér felfedezőjének jogában állott, annak egy bizonyos térmennyiségét elfoglalni és sajátjává tenni. Ezen darab földet hosszában és szélességében felmérték, s négy szegletein czövekekkel vagy körakásokkal megjelölték. Miután valamely új felfedezésnek híre elterjedett és a szerencse-vadászok raja minden oldalról az illető helyre csödült, első lépésök volt gyűlést (meeting) tartani, melyben az új bánya-kerületet (mining district) megalakították és meghatározták a rendszabályokat, melyek szemmeltartására a jelenlévők magokat ünnepélyesen köteleztek. Ezek a szabályok megállapították az egyesek által felveendő részletek térfogatát, a munka-mennyiséget, melyet mindenki a maga részletén bizonyos idő alatt elvégezni köteles, hogy jogát erre a birtokára fenntartsa, s mely kötelesség elhanyagolása esetleg a birtokjog elvesztését vonta maga után. Az elhanyagolt vagy elhagyott »claim«-et pedig mindenkinek jogában állott azonnal elfoglalni.

Ugyanez a gyülekezet egy jegyzőt (recorder) választott, kinek kötelességévé tétetett, könyvet vezetni, melybe minden a kerület határában történt új részlet-felvételeket, eladásokat és átruházásokat beiktattak. Minden beiktatásért és kiállított bizonyítványért a könyvvivő megszabott díjat kapott, mely közönségesen két dollár volt. Köteles volt könyveit — melyek némely kerületben, hol nagy volt a tolongás, több foliansra szaporodtak — mindenki átvizsgálására kézbesíteni.

Kezdetben a Comstock-éren felvett részletek 1200 lábnyi hosszak, de később az ér délirányú folytatásán felvettek, ennél sokkal kisebb mértékűek valának. Egymásután számos részvénytársulat keletkezett, ezen óriási bánya-telep rendes kiaknázására, mely társulatok alakításában többnyire annyi részvényt bocsátottak ki, a hány lábnyira a részlet hosszúsága terjedett, úgy, hogy minden részlet egy lábat képviselt. Későbbben, nevezetesen a gazdagabb bányákban, ezen részvények számát megszorították, sőt sok esetben megtizszeresítették.

Nagy izgatottság ideje volt ez a szélső nyugaton, és a széldelgés, mely azon a földön úgy is igen búján szokott sarjadzani, akkor virágzó korát élte. Bizonyos részleteket nagy jelentőségre csavartak fel, melyek később a részvényesek nagy kárára, egészen értéktelenségek bizonyultak; másokat tulajdonosaik szemeiben lealacsonyítottak, abból a czélból, hogy a részvényeket olcsó áron összevehessék. Azon részvényeket, melyekre az igazgató tanács

által — gyakran hamis szándékkal — felrótt pótfizetések a meghatározott idő alatt be nem érkeztek, nyílt árverés útján adták el, és sok esetben potom áron mentek át a szegény felfedező kezéből, ravasz vagyonos vállalkozók markába. Ezt a gyakran előforduló műtétet ott »kifagyalásnak (freezing out) nevezik. Szóval, a bányászatnál mindenhol szokásban lévő fogások, fortélyok és csalások, ott minduntalan hatványozott mérvben voltak és vannak most is napirenden.

Körülbelül két angol mértföldnyi távolságban délre a Comstock-féle első lelhelytől, egy alacsony vízvásalstól túl, néhány felette gazdag bányarészletet fedeztek fel. Ezt a helyiséget »Gold-hill« — (arany-domb-)nak nevezték, s időjártával kisült, hogy ez a fennevezett ér folytatása, és hogy a Mount-Davidson nevű hegy keleti lejtőjén tényleg csak egy óriási érczér van, melynek hosszúsága három mértföldnél tovább észlelhető, mely több helyen mérsékelt mélységben 100 lábnál nagyobb szélességet mutat, és helyenkint kisebb-nagyobb ezüst ércztömegekkel át van tűzdelve.

Azon társulatok, melyeknek részletei ezen ér felületére estek, s melyek aknáikat közvetlenül annak kőzetébe fúrták, időnként ily ezüst-ércz testekre bukkantak, s ezek terjedelme és minőségéhez képest az illető társulat részvényeinek értéke gyakran rövid idő alatt magasra szállt fel. Így például az Ophir, Mexican, Gould & Curry és Savage nevű társulatoknak részvényértékei mindjárt kezelésök első éveiben 2—3 — sőt 5000 dollárra, sőt némely goldhilli bányákéi 10.000 dollárra is nőttek lábaként. Megjegyzendő azonban, hogy ezen utóbbiak a rövidebb, csak néhány száz láb hosszú részletekhez tartoznak, melyek osztalékai nem oszlottak fel annyira, mint a hosszabb részletek eredményeivel történni szokott.

A nagy értől jobbra-balra eső számos úgynevezett külső részletek (outside claims) többnyire értékteleneknek bizonyultak, s az ezeket kezelő társulatok, minden mesterséges támaszok daczára, idővel egymás után tönkre mentek. A fennevezett kedvező helyzetű részletek egy ideig nagy osztalékokat adtak, mind a mellett, hogy a kezdetleges kezelésben felette könnyelmű gazdálkodás és pazarlás divatozott. Nevezetesen a Gould & Curry társulat egy zúzó malmot, foncsorló készlettel állított fel, mely egy millió dollárba került. Azt hitték, hogy soha sem érik el a hordó fenekét!

A bányatársulatok által épített malmokon kívül, még má-

sokat állítottak fel, melyek tulajdonosai szerződésileg az érczek feldolgozására vállalkoztak — (Custom mills). Ezen érczeknek czélszerű és takarékosabb kidolgozása érdekében, mindenféle, szakemberek előtt ismeretes módokat kísértettek meg, — s új találmányokat és javításokat — gyakran igen furcsa természetűeket — majdnem minden nap, nem csak szönyegre hoztak és a lapokban megvitattak; de nem ritkán költséges próbatéteket is tettek velök. Szerencsés körülmény az, hogy a Comstock-ér ezüst érczei nagyobb részét »chloridek« és »polybasitok« lévén, minden porzsolás vagy más előkészület mellőzéseivel, nyers állapotban feldolgozhatók. Egyszerű porrázúzás és freibergi hordókban, vagy újabb szerkezetű vaskazánokban eszközölt foncsorlás, a legtöbb esetben tökéletesen megfelel a czélnak.

Igaz, hogy ezen kezelés mellett bizonyos veszteség (10—20 százalék) el nem kerülhet, de ez az érczek nagy tömege mellett könnyen eltűrhető. A foncsorlás által a közettől — mely nagyobb részt kvarcz és mészs pát — elválasztott, jól görebelt graffit-tégelyekben olvasztott és közönségesen 100 fontnyi súlyú téglákba öntött fém, legtöbb esetben tiszta minden réztől és más nemtelen anyagtól, s finom ezüstön kívül tetemes mennyiségű aranyat tartalmaz, mely általában minden egyes téglá értékének körülbelől egy harmadát teszi (20—30 ezred rész).

Természetes dolog, hogy az egyes kedvező helyzetű részletek áldása állandó nem maradhat, minthogy ezen áldás egyszeren azon ércztömegek terjedelme és minőségétől függ, melyekre a bányászok a bánya művelése alatt bukkanni szerencsések. A mint egy oly nagyobb gazdag ércztömeg kifogy, s a munkások hitványabb érczre, vagy épen egészen értéktelen kőzetre találnak; — az illető társulat részvényeinek ára a San-franciscói tőzsdén tüstént leszáll, — kivált ha a havi eredmény nem csak nem képes a folyó költségeket fedezni, de a részvényesek még azon kívül tetemes pótfizetések miatt is zaklattatnak. Ily módon emelkedtek és szálltak le egymás után a Comstock-éren fekvő bányarészletek részvényei. Miután az ér éjszaki végén megnyitott bányák első éveken tapasztalt áldása kifogyott, és a kezdetben oly gazdag goldhilli részletek az ér déli végén, előbbi virágzások árnyékává sülyedtek: — az ér közepe táján fekvő részleteknek néhányai emelkedtek nagyobb jelentőségre, nyereségeik növekedő összege folytán, — ámbár soha nem vergődhettek a fennemlítették előbbi magas fokára. Abban az időben, midőn e sorok írója Virginia-Cityben tartózkodott, — mely bányaváros

közvetlen a Comstock-ér felületén építtetett, úgy hogy a számtalan akna és tárna által mindenfelé alá van vájva — azaz 1871-ben, ezen közép részletek részvényei, nevezetesen a Haley Norcross, Chollar, Yellow-jacket nevű társulatokéi, legmagasabban álltak a piacon, — mialatt Ophir, Gould & Curry és Mexican néhány dollárnyi értékre süllyedtek le. Savage, melynek telepe az északi és közép részletek között fekszik, akkor kevésbé állott jobban. (circa 30 dollár.)

1873-ban az addig kevésbé ismert Crownpoint nevű bányában) 14—1500 lábnyi mélységben, egy nagy »bonanza«-találtak, — a mint a mexikóiak a gazdag ércztömeget nevezik. Ezen bányának azonkívül az a szerencséje volt, hogy néhány tapasztalt vállalkozó, nevezetesen egy Hayward nevű kezébe jutott, ki már az előtt Kaliforniában egy ügyesen kezelt aranybányából meggazdagodott volt. Ezen férfiaknak felette ügyes és erélyes kezelése által sikerült rövid idő alatt ebből az egy bányából több millió értékű ezüstöt és aranyat nyerni. Majdnem oly bőfizetőnek mutatkozott a szomszédos Belcher nevű rész, melybe az említett »bonanza« áthúzódott.

Hogy olvasóimnak némi fogalmat adhassak ezen kezelés nagyságáról, csak annyit említek itt, hogy a Crownpointből, virágzása idejében, naponta 6—700 tonna (14.000 mázsa) érczet vettek ki, mely akkor tonnánként 80 dollárnyi átlagértékkel birt. 1873 június havában ezen bánya egy havi termése 1½ millió dollárnál többre rúgott, mely összeget hozzám jutott amerikai lapokból jegyeztem fel. Ezen bánya függő-irányos mélysége már 2000 lábat elért; — de vannak szomszédságában olyanok, melyek már a 2200 lábat is túlhaladják, — mely mélységet a föld bányavidékein kevés hasonló akna érte el.

Ezen bányaművelést, minden gyorsasága és erélyessége mellett, még sem lehet prédáló üzemnek (Raubbau) nevezni, s annak kivitelében a költséget ügyes szakemberek alkalmazására, s a szükséges építmények, készletek, gépezetek megszerzésére, korántsem kímélik. A szivattyúzásra, szellőztetésre és felhúzásra való gépezeteket, melyeket mind gőz által hoznak mozgásba, — ott a legnagyobb tökélyre emelték. Erre nagy szükség is van, mint-hogy az említett mélységekben a növekedő hőség és a lég meg-sűrűdése az emberi munkát már felette terhessé, és óvakodó elő-készületek nélkül majdnem lehetetlenné teszi. A víz maga, mely ott némely helyen kibugyog, egészen forró. A bányamunkásoknak, kik között sok európai, nevezetesen cornwallisi

bányász van — napidíja 2 és 4 dollár között váltakozik. Minden munkás folytonos munkaideje csak 8 óráig tart, minélfogva három egymást felváltó csoportra van szükség, hogy a munka félbe ne szakasztassék.

Kaliforniai lapokból értesültem, hogy 1874 vége felé a Comstock-ér éjszaki végén a »Consolidated Virginia« és »California« nevű részletekben egy új »bonanzára« akadtak, a minőt a világ még eddig soha sem észlelt, — t. i. egy ezüst-ércz tömegre, melynek hossza 1700 láb, 600 láb mélység mellett, — s mely a két nevezett részletet keresztül hasítván, déli irányban az Ophir társulat telepe felé húzódik. Az abban előforduló érczet, a legelső hírek szerint, tonnánként átlagos 300—600 dollárra becsülték, s az egész ércztest összes értékét egy jó hírben álló német bányamérnök, Deidesheimer Fülöp, nem kevesebb mint 1500 millió dollárra számította. Egyetlen egy oszlopot (column) a Con. Virginiában 70 millió dollárra becsült. Én ezen számokat úgy adom, a mint azokat az amerikai lapokban találtam, melyek túlzó híreikről ismeretesek, — de a lelemény nagy fontosságát már az a tény is bizonyítja, hogy a nevezett két társulat részvényeinek értéke rövid idő alatt megtízszereződött, az az 70 dollártól 700-ra ugrott fel.

Későbbi kifejlődések kimutatták ugyan, hogy az első számítások kevéssé mégis vérmesek valának; annyi tény azonban, hogy a Con. Virginiából 1876-ban összesen 16·646.177 dollárnyi ezüstöt és aranyat vettek ki, és hogy a nevezett évben a részvényesek között kiosztott tiszta jövedelem 11·888.000 dollárra rúgott. A szomszédos »Kalifornia« pedig mult június havában közel 1¹/₂, augusztusban 2 millió dollárt jövedelmezett, s jelenleg a fennevezettnek méltó versenytársa.

Kétséget sem szenved, hogy ezen roppant kincsek felfedezése által az amerikai milliomosok száma tetemesen szaporodott, és hogy ezen ezüst bányák jelentősége messze túlszárnyalja azon híres mexikói és péruói bányákét, melyeket eddig a bányász világ non plus ultráinak tekintettek, u. m. Guanajato, Real del monte, Zacatecas, Potosi, Cerro de Pasco stb. bányavidékek telepeit. Még Kalifornia és Ausztráliának arany eredményeit is háttérbe szorítják, — és minden esetre várható, hogy ezen új felfedezések, de különösen azok értelmes és erélyes kiaknázása, nagy befolyással lesz a világ kereskedelmére és általános pénzügyi viszonyaira.

A Comstock-ér történetéhez tartozik az is, hogy egy

merénykedő lángész azon eszmére jutott, hogy az azon fekvő bányarészleteket egy közös tárnával (Erbstollen) ellássa, mely egy mélyebben fekvő völgyből 20.000 lábnyi távolságban, a főeret körülbelül 1500 lábnyi mélységben elérné, az ott a munkákat nagyban akadályozó bányavizeket lecsapolná, és az egész kezelést tetemesen megkönnyítené. S u t r o A d o l f, egy belgiai izraelita, szerződéseket kötött az illető társulatokkal, melyek neki egy 2 dollárnyi regalet biztosítottak minden tonna ércztől, mely a tervezett alagút elkészülése után értékesíttetnék, minek egy meghatározott idő alatt meg kellett történnie. Sikerült is erre a célra egy részvénytársulatot alakítani és a vállalatra szükséges pénzket, nagyobbrészt Angolhonban, felhajtásnia, — mire az óriási munkához nagy erélylyel hozzá fogott. De mielőtt még a tárna első negyedrésze áttörtett, a szerződő bányák nagyobb része már a meghatározott mélységen alól vitték aknáikat, s tényleg oly jól el vannak látva a szükséges szivattyúzó és felvonó készletekkel, hogy a közös alagútat könnyen nélkülözhetik. Mivel pedig a tárna bevégzésére megszabott határidő is már régen lefolyt, a szerződéseket érvényteleneknek nyilvánították. Ennek nagy pör lett a következése, mely még mai nap is foly S u t r o és a bányatársulatok között; — ő mind a mellett makacsul folytatja fúrását, s az utolsó hírek szerint alagútja már elérte a tervezett hosszúság háromnegyedét.

A W a s h o e vidéki fontos felfedezések, a tarka népességet — melynek nagyobb része leginkább a kaliforniai aranymászók által csábítottatott a nyugati tengerszél közelébe, — mindjárt kezdetben arra buzdították, hogy a S i e r r a N e v á d a keleti ágazataiba és a távolabb eső, addig kevésbé ismert belső területek hegycsoportjaiba kutató kírándulásokat tegyenek. Ezen kutatások keleti irányban a m o r m o n o k s ó s t ó i t e l e p e i n túl terjedtek, melyek akkor ezen roppant belföldi rengetegben a művelés egyetlen oázisai voltak éjszak felé a C o l u m b i a és M i s s o u r i folyók forrásai szomszédságáig I d a h o és M o n t á n a területekben; délfelé egész az O w e n - t ó i g és azon nagy sivatagig, mely a S i e r r a N e v á d a hegységét áthatító W a l k e r s z o r o s t ó l (W a l k e r s p a s s) keletfelé terjed el.

Majdnem minden nap új meg új felfedezések híre érkezett S a n - F r a n c i s c ó b a, s egy izgalom a másikat követte. Hogy a két bálvány: »h u m b u g« és »s z é d e l g é s« kultusa ezen körülmények alatt ott legszebben virágzott, az magától értetődik. Ezen felfedezések nagyobb részét csak arra használták fel, hogy kifej-

lesztésök czéljára részvény-társulatokat alapítsanak. Számtalan oly bányarészletet, melynek kiaknázására társulatokat százezrek, sőt milliónyi névleges tőkével alakítottak, komolyan soha meg sem nyitottak, ámbár a részvényekkel élénk tőzsérkedést űztek. Sok tőkéletesen becsnélkülínél nagy pénzösszegeket, sok munkát és időt pazaroltak el. Sőt egy nagy része olyan új bányakerületeknek is, melyek kezdetben kedvező eredményeket ígértek, s melyek központjain rövid idő alatt élénk városkák keletkeztek, — nem sokára csekély kilátásúaknak bizonyulván, egészen félbehagyattak, ilyenek: Mono, Coso, Esmeralda, State Range, és több mások. Némelyek hosszabban tartották fenn magokat és még mai napon is tengenek, ilyenek a Reese és Owyhee folyók vidékein levő telepek; — de ezeknek bányái is csak ritkább esetekben adnak nevezetesebb nyereségeket. Ugyan ezt állíthatjuk a White-pine vidéke bányáiról, melyeknek felfedezése néhány év előtt nagyszerű izgalmat keltett.

Végre méltányló említést érdemelnek az Eureka és az Owen tótól éjszakfelé fekvő Inyo kerület bányái, melyekben számos ezüsttartalmu ólom-ércz-(galena) erek találatnak. Ezen érczet kezdetleges kohókban olvasztják, és nyers rudakba öntik, melyeket további átdolgozás és finomítás végett nagy tömegekben szállítatnak San-Franciscóba, s onnan keletre.

Mindezen felfedezések közül, a legelső, t. i. a Comstock-ér kétségen kívül a legjelentékenyebb maradt. Nem kevésbé feltűnő az a tény, hogy majdnem minden egyes későbbben felfedezett bányakerületben is, közönségesen a legelsőben felvett részletek bizonyultak a legértékesebbeknek. Így történt például White Pine kerületében, hol az első lelhelyet a gazdag Eberhardt-bányát még mai napon is szép eredménnyel művelik, holott körülötte több ezer részlet, melyet utánna vettek művelés alá, parlagon hever. Mindezek között a Comstock-ér az, mely már a nagy új bonanzák megjelenése előtt, legnagyobb quotáját adta az Egyesült Államokban termelt ezüstnek, többet mint mind a többi forrás összesen.

1875-ben az Egyesült Államok összes ezüst és arany termése 76·704112 dollár volt, mely összegből Neváda államra, s leginkább a Comstock-érre = 40·478.369 esik.

1876-ban az összes 87·219.859 dollárnyi ezüst és arany termésből, Neváda 49·280.764 esik.

A legutóbbi hírek szerint a folyó évben még nagyobb eredményt várnak.

Azon körülményen kívül, hogy a föld belsejéből napra hozott kincstömegből nem csak az amerikai nép, hanem az egész emberi nem is közvetve meggazdagodott; — ezen újkori felfedezéseknek ama közvetlen haszna sem megvetendő, hogy általok az Egyesült Államok nyugati részében azelőtt egészen pusztán fekvő területet a művelődésnek megnyitották. Ezen felfedezések nélkül a transcontinentális vaspálya alkalmasint még hosszú ideig az agyrémek országában maradt volna, s a Sziklás hegyek és a Sierra Nevada között fekvő végtelen földdarab, melynek kedvezőbb fekvő pontjain jelenleg egy telep a másikat érinti, még mai napon is oly kopáron és barátságtalanul fekülne, mint ezelőtt 17 évvel, midőn még a pony-futár és a continenst átszáguldó parton gyorskocsi is alig lépett volt még életbe,

A vagyonosság oly hatalmas eszközei mellett nem csoda, hogy az Egyesült Államok köztársaságában, az utolsó szörnyű polgárháború által vert sebek oly hamar behegedtek; hogy ezen államok népe, az annak következtében oly roppantra nőtt állam-adósságot — melynek törlesztését a jelenlegi nemzedék magára vállalta — oly könnyen elbirja; és hogy ez az ifjú nemzet oly óriási lépésekkel halad előre a művelődés és fejlődés mezején. Mily különbség az új világ szerencsés polgárainak sorsa és jövője, és azon zilált állapot között, melyben az ó-világ annyi népe mai napon sínlődik!

MOLITOR ÁGOST.

A nemzetközi Afrika-bizottság kongresszusa.

A belgák tudományszerető és nemeskeblű királya által kezdeményezett és megalakulása óta vezetett nemzetközi Afrika-bizottság az egyes államok és népek körében nagy melegséggel és érdeklődéssel lett felkarolva. Hogyan is lehetne közönyös a világ értelmisége olyan feladat iránt, melynek megoldását a nemzetközi Afrika-bizottság maga elé tűzte. A tudósok évtizedek hosszú során át tesznek tudományos kutatásokat, hogy Afrika ismeretlen vidékeit és népeit a világgal megismertessék. A világ e részének még számtalan ismeretlen csodája, megfeytetlen talánya van, melyeknek felfedezésén és megfeytésén számtalanok fáradoznak; e világrészben a kereskedelemnek valódi rejtett kincsbányái vannak, melyeknek kiaknázásából az emberi nem megbecsülhetetlen hasznót húzhat. De ezeken kívül az emberi érzet is buzdítól

szegődik a kutatókhoz s az emberi nem egy jó részének az emberi méltóságot megalázó rabszolgaság igája alól való felszabadítását tüzi ki feladatuk egyik főczéljául. E czélok elérésének megkönnyítésére alakult a múlt évben Brüsszelben a nemzetközi Afrika bizottság. Ennek megalakulását követték az egyes művelt államokban a nemzeti Afrika-bizottságok, melyeknek kiküldött képviselői alkotják a nemzetközi bizottságot. Az egyes nemzeti bizottságok kiküldöttei ez év június havában mint a nemzetközi bizottság tagjai ülést tartottak, melynek folyamatáról a kiadott jegyzőkönyv alapján a következő jelentést van szerencsénk közölni a tisztelt társulattal.

A magyar nemzeti Afrika-bizottságot a Brüsszelben tartott kongresszuson dr. Haynald Lajos kalocsai érsek ö nagyméltósága, a bizottság elnöke és hivatalos küldötte képviselte. A kongresszus két napon június 20 és 21-én tartott ülést. Jelen voltak Richtshofen báró, dr. Nachtigal és dr. Bunsen, a német, báró Sonnleithner és Schaller, az osztrák, dr. Haynald Lajos, kalocsai érsek ö nagyméltósága, a magyar, Merry del Val, Don Francisco Coello, Don Pascual de Gayangos a spanyol, Sanford, az amerikai, Quatrefages, Abbadie és Grandidier a francia, Correnti parancsnok, Cristoforo Negri parancsnok, Ezio di Vecchi tábornok és Adamoli az olasz, Veth és Versteeg a hollandi, Beaumont, és Moynier a svajczi, Lambermont báró, Liagre és Greindl báró a belga nemzeti bizottság képviselői. Részt vett az ülésen Galezot, a nemzetközi bizottság pénztárnoka. Jelen volt összesen 25 tag.

A kongresszus a brüsszeli királyi palotában tartatott. Az üléseken a belgák királya ö felsége elnökölt. Az első ülés június 20-án tartatott; az elnök pontban 10 órakor nyitotta meg azt, üdvözlővén a jelenlevő tagokat, kiknek köszönetét fejezte ki, hogy hívására a kongresszusra megjelentek. Indítványozza, hogy az egyes működések a nemzeti bizottságok nevében történjenek, s mindenik birjon egy szavazattal. A bizottság ez indítványt magáévá tette. A király a titkári teendőkkel Guillaume Pál bárót bízza meg. Felolvastatott az orosz nemzeti bizottság levele, melyben Szemenof és Oszten-Szaken báró sajnálatukat fejezik ki, hogy a kormány részéről rájuk bízott teendők miatt nem jelenhetnek meg a kongresszuson.

A napirend felolvastatván elnök az első tárgy felett megnyitja a vitát. Ez a bizottság lobogójának ügye, mely fölötti vitá-

ban Abbadie, Lambermont báró, Beaumont, Nachtigal, Quatrefoiges és Coello vettek részt. A bizottság annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a bizottság nem használhatja valamely állam vagy más társaság lobogóját, hanem külön lobogót kell összeállítania. E kérdés megoldását más ülésre halasztották. A napirend második tárgyát képezte Preindlsberger indítványa, melyet az osztrák küldöttek terjesztettek a bizottság elé. Ez következő: »Szóltassanak fel a száraztöldei és tengeri szállító és kereskedő társulatok, melyek Afrikával érintkezésben állanak, hogy lépjenek mint rendkívüli tagok a nemzetközi bizottság tagjai sorába. Az évi fizetések helyett kötelezzék magukat arra, hogy saját közlekedő vonalaikon a vállalatok utasait és azok felszereléseit ingyen szállítják. A bizottság ezt az indítványt olyan alakban teszi magáévá, hogy minden adandó alkalommal felszólítja az Afrikával érintkezésben álló szállító társulatokat, hogy a lehető kedvezményekben részesítsék a nemzetközi vállalatot. Versteeg bejelenti a kongresszusnak, hogy a rotterdami Afrikaansche Handelsvereeniging nagy kedvezményekben fogja részesíteni a nemzetközi Afrika-bizottságot. Ingyen szállítja az expedíciók szállítmányait, amelynyiben hajószállítmányai megengedik; az expedíciókban résztvevőket vendégeikül tekinti az állomásokon; szabad használatra engedi át raktárait; ingyen szállítja el a bizottság pénzeit. A társulat végül felajánlja tapasztalt ügyvivőinek támogatását. Adamoli, olasz képviselő jelenti, hogy az olasz kormány a bizottságra való tekintettel a tengeri közlekedő-társulatokkal kötött szerződésében a bizottság tudományos vállalataiban résztvevő utazóknak jutányos áron való szállítását kötötte ki. Az elnöklő király kéri a németalföldi és olasz képviselőket, hogy fejezzék ki az illető helyeken a bizottság köszönetét e nagy szívességért.

Az ülés harmadik tárgyát képezte Pollak indítványa, melyet az osztrák küldöttek adtak be, s melyben indítványozó szükségét fejezi ki annak, hogy az afrikai utazók az afrikai utazásokra való tekintettel tennének jelentést azon óvószerekről, melyekkel magukat afrikai utazásuk alatt a vidéken uralkodó betegségek ellen megvédték. Abbadie és Nachtigal az óvószerekre való tekintettel több felvilágosító megjegyzést tettek, s a bizottság elfogadta az indítványt azzal a megtoldással, hogy az egyes utazók és a végrehajtó bizottság között a nemzeti bizottságok szolgájanak közvetítőül.

Ezután a főtitkár jelentést tett a pénztár állásáról. A belga nemzeti bizottság 287,000 frankot küldött a nemzetközi bizottság-

nak, mint egyszerű aláírásokból begyűlt összeget; az 1877-ik évre ugyancsak e czímen 11,000 frankot ígért, s így az eddig befizetett, vagy ígért járulékkal 298,000 frankkal járult a belga bizottság a közös pénztár gyarapítására. A belga nemzeti bizottság évi járulékok fejében 44,000 frankot küldött, s 1877-re ugyan e czímen 58,000 frankot ígért; így évi járulék fejében 102,000 frankkal járult a pénztárhoz. E küldeményt a belga bizottság csak tökésítés feltétele alatt adta át, mely összeg 68,000 frank évi kamatot hajt. Az osztrák nemzeti bizottság 5000 frankot küldött a pénztárba, s így van a nemzetközi bizottságnak 73,000 franknyi összege, melyet az 1877-ik évben céljaira fordíthat. A belga és osztrák bizottságokon kívül máshonnan még nem folyt be pénzküldemény.

Correnti, olasz képviselő kéri a különböző nemzeti bizottságok képviselőit, hogy a megalakult bizottságokról és azok szervezetéről tegyenek jelentést a kongresszusnak. Ezt a képviselők később írásban be is adták a kongresszusnak.

A napirend következő tárgyát képezte az Áfrikában alapítandó állomások ügye. E felett a vita hosszúra nyulván, a tárgy határozathozatal előtt visszaadatott a végrehajtó bizottságnak, hogy új tervezetet dolgozzék ki arról.

Ezzel az első napi ülés egy óraker véget ért.

A kongresszus második ülése jún. 21-én tartatott.

A belgák királya 10 óraker nyitotta meg az ülést, s felhívja Correnti parancsnokot, hogy adja elő az olasz expedícióról kapott legutóbbi jelentéseket, reményét fejezván ki, hogy az sikerhez fog vezetni, s megfelel Olaszország áldozatkészségének, melylyel ezt az expedíciót útnak indította. Correnti köszöni a királynak és a bizottságnak érdeklődését és rokonszenvét az olasz expedíció iránt. Tudvalevő dolog, hogy Antinori marquis már régóta Soában van. Egy új expedíció indult útra, hogy Antinorit a szükségességekkel ellássa: erről az expedícióról Zeilából való elutazása óta semmi hírt sem hallottak, de nincs kétség az iránt, hogy Antinorit feltalálták. Ezután némely részleteknek elbeszélésebe fog, kiemelvén az expedíció fontosságát. Jelentését írásba foglalva mellékletül a jegyzőkönyvhez csatolták.

Ezután vita alá került a végrehajtó bizottság által készült, s az albizottság által módosított javaslat »a tudományos és fogadó állomás« ügyében. A hosszú vitát előidézett ügy a következő alakban lett elfogadva:

A z állomás szervezete.

A végrehajtó bizottság a tudományos és fogadó állomások alapítására megalkotott általános elvek végrehajtásában teljes működési szabadságot nyer a nemzetközi bizottságtól.

Az állomás személyzete áll a végrehajtó bizottság által választott vagy általa jóváhagyott főnökből és bizonyos számú tisztviselőkből. A főnök első gondját képezi lakóházat szerezni és felhasználni a vidék jövedelemforrásait, hogy az állomás fennállhasson.

Az állomás tudományos küldetését képezik, a mennyiben lehetséges: csillagászati és légtüneti észlelések, állat, növény- és földtani gyűjtemények alakítása, az állomás és vidéke térképének elkészítése, a vidék nyelvtana és szótárának szerkesztése néprajzi megfigyelések, a bennszülött utazóknak az általuk beutazott vidékről szóló elbeszéléseik feljegyzése, egy napló vezetése, melybe minden feljegyzésre érdemes dolog és megfigyelés beiktatandó.

Az állomás fogadó küldetése abban áll, hogy a mennyire lehetséges elfogad minden utazót, kit a főnök arra méltónak ítél; ellátja őt a helyi áron mindennemű eszközzel, áruval, kísérekkel és tolmácsokkal, felvilágosítja a legjobb utakról, és közleményeit továbbítja. Az állomás érdekében áll, hogy állomástól-állomásig lehető rendes összeköttetést tart fenn a part és a belvidék között.

Az állomásnak egyik célját képezi végül az a feladat, hogy művelési befolyásával elnyomja a rabszolgakereskedést.

Az elnöklő király felszólítja az osztrák, hollandi és olasz képviselőket, hogy adjanak részletesebb jelentést az egyes expedíciókról és az általok ajánlatba hozott állomásokról.

Sonleithner báró előadja Marno tervét, mely szerint célja kikutatni a Nilus medenczéje és az Atlanti Oceanba szakadó folyók közötti választóvonalat. Mindazonáltal Marno a nemzetközi bizottság rendelkezésére áll, ha ez valamely más irányban akar általa kutatást eszközölni.

Veth jelenti, hogy az Afrikansche Handelsverenigingnek a Kongo beömlésénél vannak legjelentékenyebb telepei s azért erre a vidékre irányozza a bizottság figyelmét. Kiemeli a Kongo folyam vidéke kikutatásának fontosságát.

Olasz részről felolvassa Correnti Beltrame Abbénak indítványát, melyben állomásoknak felállítását a következő helyekre hozza javaslatba. Az állomások mindig a jelentékenyebb folyamok partjain volnának elhelyezendők, így az Atlanti felől a S z e n e-

gal, Kongo és Orange (Narancs) folyó torkolatainál, az indiai tenger felől pedig a Limpopo, Zambezi, Luvuma és Zsuba mellett. A Nilus mentén egy állomás Khartumban, egy Fazokl-ban a Kékfolyó mellett s egy a Fehérfolyó mellett a 9-ik fok alatt északra volna felállítandó. Legfontosabb állomásnak az egyenlítői tavak mellett mondja. Nachtigal köszönetet szavazván a hollandi afrikai társaságnak szíves közreműködéséért, az olaszok által Soában alapított állomás ügyére térvén át, indítványozza, hogy a társulat fejezze ki örömét a felett, hogy ez az állomás összeköttetésbe fog lépni a nemzetközi Afrika-bizottsággal, s mondja ki a kongresszus, hogy azt az állomást, mihelyt a körülmények megengedik, pénzzel is fogja támogatni. Ezt az indítványt egyhangúlag elfogadták.

Ezután tárgyalás alá került a végrehajtó bizottság tervezete a kutatásokra és állomások felállítására vonatkozólag. A végrehajtó bizottság Zanzibáron át a Tanganyika távához tervez egy expedíciót küldeni abból a célból, hogy vagy a tó mellett, vagy azontúl állomást alapítson, és utazókat küldjön ki kutatás eszközésére, kiinduló pontul az állomást tartva szem előtt. A részletes terv kidolgozása a végrehajtó bizottság teendője. Nachtigal a tervezet mellett szólva, különösen hangsúlyozza, hogy a végrehajtó bizottságnak szabad kezét kell adni működésében. A kongresszus elfogadja a végrehajtó bizottság tervezetét, azzal a hozzáadással, hogy az módosíthatja azt abban az esetben, ha annak végrehajtásában netán akadályok merülnének fel.

Elfogadtatott az az indítvány is, hogy a végrehajtó bizottság egyes expedíciókat támogathasson, ha pénzereje megengedi. A király ezután egy elnök választását indítványozza, minthogy ő csak 1877. szeptember 14-ikéig vállalta el az elnökségét.

Negri parancsnok az egész kongresszus nevében felkéri a királyt a felségét, hogy az elnökséget, melyet oly jól betöltött, fogadja el jövőre is. A nemzetközi bizottságra az nagy szerencse, és a király ezáltal új jogcímet szerez magának az utókor hála-jára. A beszédet egyhangú lelkesedéssel és tapsal fogadták. A király a felsége kegyesen elfogadja az elnökséget, de csak rövid időre, minthogy meg van róla győződve, hogy az ügy érdekében szükséges, hogy az elnökség ne maradjon mindig egy kézben.

A fél egy órákor felfüggesztett ülést délután 2 órákor folytatták, mely alkalommal a lobogó ügye került tárgyalás alá. Don Francisco Coello a belga oroszánt ajánlotta, minthogy a belgák királyától jött a kezdemény. Ő felsége ez ellen tiltakozik, mert

egy nemzetközi bizottság egy államnak sem viselheti jelvényét. Dr. Haynald Lajos érsek ő nagyméltósága a társulatnak, melynek feladata afrikai rejtélyek megfejtése, jelvényeül a sphinxet ajánlja. A kongresszus a kék lobogót arany csillaggal fogadta el.

A király ő felsége ezután köszönetét fejezte ki a képviselőknek azon szíves fáradságért, melylyel az afrikai ügyben annyi buzgalmat kifejtettek. Reményli, hogy annyi jeles egyén művét siker fogja követni.

E szavak után dr. Haynald Lajos érsek ő nagyméltósága a képviselők nevében meleg és szép szavakban mondott köszönetet a király ő felségének azon vendégszerető fogadtatásért, melylyel a brüsszeli királyi palotában találkoztak. Ő nagyméltósága kéri az egek urát áldja meg ő felségét az embert, az atyát és a királyt.

Az ülés tárgyai letárgyaltván, a király ő felsége a kongresszust berekesztettnek nyilvánítja.

—i—a.

K ö n y v é s z e t .

Törökországra vonatkozó művek.

I. Die heutige Türkei. I. Band. Das Osmanische Reich in Europa.

Herausgegeben von Fr. v. Hellwald und L. C. Beck. Mit 120. Text-Abbildungen, fünf Tonbildern und einer Karte. Leipzig Otto Spamer 1878. Ára 4 ft. 22 kr. A közérdekeltség, melylyel most az egész világ Törökország felé fordul, Törökországra vonatkozó több művet adott a könyvpiacnak. Jelentek meg tudományos készültségű, alapos munkák is, melyeknek megírása előtt a szerzők éveken át utazásokat és tanulmányokat tettek. A megjelent művek legnagyobb része azonban nem ilyen fáradságos úton készült, hanem csak egy-két utazási munkának összeolvasásából és többé-kevésbé gyarló kivonatozásából állott elő. Az utóbbiak csoportjába tartozik Hellwaldnak és Becknek műve is, melyből az első kötet előttünk fekszik. Az első megtekintésre azonnal meglátja a nem szakértő is, hogy e mű a nagyobb közönségnek van szánva s a kelet iránt most mindig élénkebbé váló érdeklődésnek köszöni megjelenését. A mű három kötetre van tervezve, mindenik kötet a török birodalomnak egy-egy világrészben fekvő részével külön foglalkozik. Az első európai Törökországot foglalja

magában, a második ázsiai, a harmadik afrikai részét fogja tárgyalni. A megjelent kötet bevezető fejezetei a birodalmat általánosságban ismertetik. Az első fejezet az oszmán birodalom földrajzi áttekintését adja, s az a felhasznált kútfők alapján legjobban sikerült része a műnek; nem kevésbé alaposnak és helyes felfogásúnak mondható a második fejezet, mely az oszmán birodalom ethnografiáját és történetét tárgyalja dióhéjban. Az oszmanlik történetének tárgyalásában azonban nem képes elrejteni szerző a nép elleni elfogultságát. A fejezet végén következőleg ír: »Das Reich kracht und ächzt in allen Fugen, die inneren Zustände gestalten sich immer chaotischer und seine mit immer eilenderem Geschwindigkeit heranrückende Selbstaflösung und Zersetzung, welche ein bevorstehender Krieg mit Russland nur beschleunigen kann, ist die Frage einer wahrscheinlich nicht mehr allzu fernen Zukunft.« A harmadik fejezetben »Török állapotok« czimen pálczát tör minden török intézmény felett. A katonaság szervezetében lát hiányokat, az iskolaügyet siralmas kezdetlegesség állapotában levőnek mondja; a török közigazgatást tarthatatlannak festi s a visszaéléseket ostromozza. Az egész fejezetben egyetlen dologról sem tud valami helyeslőt vagy mentegetőt mondani; csak dorgáló és korholó szavai vannak. A következő fejezetekben áttér a vazalállamokra és sorban ismerteti Romániát, Szerbiát és Montenegrót. A hűbérállamok népeiben már sokkal több elismerésre és dicséretreméltót talál. Az európai Törökország országai sorában öt fejezetben tárgyalja Bulgáriát, Boszniát és Hercegovinát, Albániát, Thesszáliát és Macedoniát és végül Thracziát.

A Bulgáriáról szóló rész legnagyobb részben Kanitz nagy műve alapján készült, s így annak szellemét hordja magán teljesen. A Boszniáról és Hercegovináról való rész Roschkiewitch, Thoemmel és Blau művei alapján van összeállítva, habár nem mindenütt látja célszerűnek idézni használt forrásait. Az utolsó fejezetben, mely Thracziáról szól, ujjal visszatér a törökök társadalmi és politikai életére. Böven használja Murad Efendinek vázlatait, de holmi ízetlenségeket és adomákat is bővében idéz mindenjéle újságból, hogy így szerinte helyes képet adhasson a török szellemről és műveltségéről. A török költészetről egy kaszidének és néhány apró töredéknek közlésével s hamarjában odavetett felületes megjegyzéssel mond kárhozzatató ítéletet. Legtöbbbet időz Khodsa Naszreddin adomáinál és élczeinél, melyek ismeretesek ugyan a nép előtt, de ép oly igazságtalanság ezekből mondani ítéletet egy nép költészetéről, mint rozszakaratúlag járna el

az, ki a magyar költészetet Bernáth Gazsi adomáiból és élceiből akarná a külfölddel megismertetni. Pedig így ismerteti szerző azt a költészetet, melynek képviselői: Baki, Lamii, Fazli, Fuzuli, Galibdede, Nevaji, Nefii, Raghíb pasa, Izzet Molla, és sok száz más költője van. A mű, melyet itt ismertettünk képekkel van illusztrálva, melyek képes folyóiratokban vagy utazási művekben itt-ott már megjelentek. Ép így vannak összeszedve mint maga a szöveg, mely quodlibetszerűségénél fogva rendszeresnek épen nem mondható. A munka alaposságára nézve felhozunk egy kis hibát, mely azonban igen jellemző. Egy kép alatt, mely Sztambult ábrázolja, az áll, hogy a karakeni hídról van felvéve; karakeni pedig nem egyéb mint Karaköj (Feketefalu), csakhogy a szónak franciás irmodorából (keuy) és egy sajtóhibából lett keni, a mi hírlapjainkban is nem egyszer ilyen torzalakban szerepel Otlukköj és Jeniköj helyett. E művel az alapos német irodalom nem gazdagodott.

Eine türkische Reise von Karl Braun — Wiesbaden. I. II. und III. Band, Stuttgart August Auerbach. A másik mű, melynek pár hónappal ezelőtt harmadik kötete s azzal az egész mű napvilágot látott, egy magyar körökben hazánk némely vidékein tett utazásairól ismeretes német írónak törökországi utazását foglalja magában. Braun Wiesbaden inkább mulattató és kellemesen szórakoztató, mint komoly és alapos tanulmányt feltételező művet akart adni olvasóinak. Mint turista utazta be a Duna vidékét, Szerbiát, Romániát, Törökországnak némely vidékeit, s így műve is magán viseli a turista bélyegét. Sok mindent találunk benne összehalmozva, mindent a mi egy turista előtt feltűnik és érdekesnek látszik. Sokszor egy jelentéktelen tárgy is megragadja figyelmét és semmi sem kerüli el jegyzőkönyvét, a mi egyszer szemei elé akad. A mily gyorsan tűnnek fel előtte az egyes jelek és képek, ép oly hamar enyésznek el, hogy ujjbáknak helyt adhassanak. Így lesz aztán mindaz egy tarka kaleidoskoppá, melynek egyes fordulatai élvezetes és mulattató látványt képeznek ugyan, de nem gyakorolnak mélyebb benyomást lelkünkre. Ilyenek a szerző utirajzai; inkább csak egyes kiszakított képek azok, a mint hirtelen ellebbenek szemünk előtt. Találunk ugyan komoly dolgokat, statisztikai adatokat és egyéb tudományos alapra fektetett dolgokat is, melyek azonban nagyon is kirínak aztán komolyságukkal abból a keretből, mely a művek általános alapját képezi. Az első kötetben a Dunát, Szerbiát és Romániát karolja fel. Leutazásában Magyarországon is időzik, egyes helyekről,

különösen Komáromról, érdekesen ír; kiterjed apróbb részletekre. p. o. a budai 888 korcsmára, s megfelelkezik fontosabb dolgokról. A magyar népet szereti s rokonszenvesen ír róla. A szerb és román élet sokkal behatóbban és alaposabban van tárgyalva és élénkebben van leírva, mint az előbbeni műben, melynek szerzője Braun művét is gyakorta használta. Egyes igen találó rajzokra akadunk itt-ott, ilyen a romániai high-life leírása. A második kötet törökországi töredékeket tartalmaz. Konstantinápoly, Adrinápoly és Szalonik vannak itt bemutatva, ha nem is egészen alapos, de genialis silhouettekben. Typikus rajzban látjuk a spanyol zsidókat (szefardim) bemutatva; nem kevésbé mulattató a bujuk-derei német pék leírása és a vele folytatott beszélgetés. A törökországi népekről adott rajzok ethnografiai tekintetben sok becses és igen érdekes dolgokat tartalmaznak. A harmadik kötet, melyet szerző a következő magyar sorokban: »Jókai Mór úrnak, a magyar országgyűlés tagjának Pesten — a viszontlátásig Önnek tisztelője K. Braun, a német országgyűlés tagja« ajánlott, többnyire komoly tanulmányokat foglal magában. Török és egyiptomi igazságszolgáltatás, a nemzetközi jog és annak reformja, a posta viszonyok és más tárgyak meggyőznek arról, hogy szerző a felületes touristán felül emelkedik. Tanulmánytárgyává tette a közigazgatást és a társadalmi viszonyokat, melyeknek megfigyelésében nem csekély alaposságot és éles pillantást árul el. E kötetben a mehádiai fürdőben való időzését is leírja, végül a török nőkről közöl némely új és igen érdekes adatot. Szándéka volt szerzőnek »Erinnerungen aus Ungarn, Herbst, 1876« című művét is a kötethez csatolva kiadni, de az anyag nagyon felhalmozódván, annak kiadását külön önálló kötetre hagyta. Braun művéről elmondhatjuk azt a mit maga mond róla: »Ich habe beobachtet mit den unbefangenen Augen eines wissbegierigen Touristen und geurtheilt mit dem gelassenen Herzen eines aufrichtigen Menschenfreundes, der nicht für oder gegen eine einzelne Race Partei nimmt.« Művének ára 15 márka.

Die Völker des Osmanischen Reiches. Beiträge für Förderung orientalischer Studien aus den Papieren des früheren Militär-Attachés der k. k. österreichisch-ungarischen Botschaft zu Constantinopel A. Ritter zur Helle von S a m o 1876. Wien Gerold's Sohn 1877.« A harmadik mű, melylyel ezuttal szemlénket befejezzük komoly, tudományos apparatussal készült mű. A török birodalom statisztikai áttekintését adja. Előszavában elmondja a szerző, hogy e mű három évvel megjelent statisztikai adatait Tö-

rökország beosztásáról, területéről és népességéről most lényegesen helyreigazítja és kibővíti, és habár most sem oldhatja meg e téren teljesen feladatát, még sem akarta tovább halasztani munkájának közzétételét, mert a Törökország iránti érdeklődés napról-napra fokozottabb lesz. A bevezetésben kiemeli szerző mennyire nehéz feladat a keleti viszonyokat alaposan és behatólag tanulmányozni, hogy mennél tovább halad valaki e téren, annál nagyobb akadályokba ütközik. Elmondja, hogy a keleti népek tanulmányozásánál okvetlenül birnia kell az illetőnek a nép nyelvét, mely nélkül sohasem fogja a népet, annak gondolkozásmódját-meg állami életét, annak hiányait és jó oldalait kiismerhetni. Nyugaton nagy a tudatlanság a keletet érdeklőleg, minek egyik okát főleg abban kell keresni, hogy az európaiak kész itélettel és megállapított nézetekkel fognak a kelet tanulmányozásához és mindent a mi szemükbe akad, saját magukkal hozott mérleggel mérlegelnek. Csalhatatlannak és egyedül jogosnak saját álláspontjukat tartják, s készek pálczát törni minden felett, mi nem alkalmazkodik az ő gondolkozásmódjukhoz. Tévúton járnak, mert részint csak a fővárosban néznek körül, ott, hol a romlottság szokott rendszeren tanyázni, részint tolmácsok és kísérek magyarázatára vannak utalva, s így másodkézből kapják tapasztalataikat. Évek hosszú során át tanulmányozza egynémely ember a keletet, talán meggyőződött a dolgok más folyásáról, mint a hogy ő azt gondolta, talán ki is ábrándult elfogultságából; de nem tudja levetközni büszkeségét, hogy mint Lamartine 20 évi tanulmány után elmondaná: »nous nous sommes trompés avec le monde!« E helyes és nagy igazságu szavak után áttér a nyugati íróknak műveiben a keleti viszonyokra mondott némely téves ítéleteiknek megczáfolására. A török uralomról elhíresztelt despotismussal kezdé, mely szónak értelmét Törökországban egyáltalán nem ismerik, minthogy az állapot maga is ismeretlen. Egy másik utazó nagyon arisztokratának tartja a török uralmat, holott akárminek, csak annak nem nevezhető; egy másiknak nem tetszenek az állapotok, mert nincs születési arisztokraczia. A nemzetgazdász megtámadja az adórendszert. Szóval minden párt és felekezeti ember talál valami kivetni valót a török viszonyokban. Legelőőbbek a társas életben a nyugati szokásokkal homlokegyenest ellenkező szokások, melyek ellen az utazók legkiméletlenebbül szoktak kikelni. Pedig épen ezek legtöbbsnyire sokkal indokoltabbak, mint a nyugati szokások. Szerző ezután az állami és magán élet némely alap és sarktételeit fejtegeti, s azután áttér a statisztikai kimutatások köz-

lésére, melyeket táblázatokban állított össze. E kimutatásokból alkalmasan közlünk egyeseket, melyek a török birodalomnak a mostani háborúban szerepet játszó területeire vonatkoznak. Két színezett statisztikai táblázat van a műhöz mellékelve, melyek egyike a török birodalomnak népességi viszonyait tünteti fel 1872-ből; a másik táblázat a mohammedán népességet tünteti fel szintén 1872-ből. Következik ezután az egyes vilajetek területének és lakosainak kimutatása. A mű becses adalékokat foglal magában Törökország földrajzára vonatkozólag. Ára a kilencz ívre terjedő műnek 3 ft. 50 kr.

Cameron „Across Africa“ című híres műve magyar nyelven is meg fog jelenni a Franklin-társulat kiadásában. György Aladár dolgozza át magyarra. A magyar munka a »Nemzeti Múzeum« című vállalat alakjában két kötetre mintegy 30 ívre fog terjedni. Cameron az első utazó, ki áthatolt Közép-Afrikán, s merész és nagyfontosságú utazása nagy feltűnést keltett az egész világon. Műve nemcsak a tudós geografokra, hanem a nagy közönségre is kiváló érdekléssel bír, s azért különösen örülünk, hogy magyar közönségünknek is lehetővé lesz téve azt élvezhetni.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar Afrika-bizottság.

A magyar Afrika-bizottság f. hó 19-én d. u. 5 órakor a főposta palota üléstermében ö fensége Fülöp szász-kóburg és gothai herczeg és nagyméltóságú dr. Haynald Lajos kalocsai érsek elnöklete alatt ülést tartott. Az ülés nagyon látogatott volt, a vendégek sorában a nők is jelentékenyen voltak képviselve. Herczeg ö fensége, a díszelnök megnyitván az ülést bejelenti, hogy a magyar Afrika-bizottság részéről 3000 frankot juttatott a Brüsszelben székelő nemzetközi Afrika-bizottsághoz, mely összeghez járultak ö fensége 1000, az elnök dr. Haynald Lajos érsek ö nagyméltósága 2000 frankkal. Ezen örvendetes bejelentés után Berecz Antal titkár felolvasta a bizottság legutóbbi ülésének jegyzőkönyvét, mely változatlanul hitelesített. Ugyancsak a titkár olvassa Budapest fővárosa hatóságának átiratát, melynek kíséretében visszaküldettek a belügyminiszterium által a bizottságnak

alapszabályai az azokban levő némely hiányok pótlása czéljából. A pótlások a tagok kötelezettségeinek lefizetési módozataira, a közgyűlés összehívása és teendőire, a társulat felosztása esetén a vagyonnak hova fordítására vonatkoztak, s ezek egymásután pótoltatva, az alapszabályok a belügyminiszteriumhoz felfognak terjesztetni jóváhagyás végett. Elnök dr. Haynald Lajos ö nagyméltósága ezután felolvassa báró Greindlnak, a nemzetközi Afrika-bizottság főtítkáranak levelét, melyet ö a díszelnök ö fenségéhez intézett s melyben a 3000 franknyi küldeménynek átvételét elismeri és köszöni. Értesíti továbbá a díszelnök ö fenségét, hogy dr. Haynald Lajos érsek ö nagyméltósága azon kérelmének, hogy az afrikai utazók a gyűjtendő növénypéldányokból az ö gyűjteményének, mely a magyar nemzeti muzeumra fog szállani, juttassanak egyes példányokat, a lehetőség szerint eleget tenni igyekezendenek. Az elnök ö nagyméltósága előadja, hogy a Brüsszelben tartott kongresszuson a belgák 62,000, az osztrákok 5000 frankot ajánlottak fel; az angolok előbb félrevonultak, most azonban ök is jelentékeny összeggel járulnak hozzá az első expedíció költségeinek fedezéséhez. E példát a magyar bizottság részéről követni akarván a nevezett díszelnök ö fensége és az elnök 3000 frankot küldöttek fel Brüsszelbe mint a magyar bizottság első pénzküldeményét. A nemeskeblű adakozóknak a bizottság Takáts János indítványára jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. A titkár bejelenti, hogy Catinelli Hektor, a »fiumei tengerészeti hatóság« részéről 50 forintot küldött be alapítvány fejében. A kongresszusi jegyzőkönyvek egyes példányai a tud. egyetemi, a műegyetemi, az akadémiai és muzeumi könyvtáraknak határozattal küldetni. Ezzel az ülés 6 óraker véget ért.

A magyar földrajzi társulat

Október 17-én d. u. 6 óraker tartott ülését Gervay Mihály másod elnök megnyitván. Berecz Antal főtítkár jelenti, hogy a brüsszeli és antverpeni földrajzi társulatok megküldvén társulatunknak kiadványaikat cserepéldányt kérnek, mit a társulat örömmel megszavazott. Ezután Hunfalvy János elnök felolvasást tartott Közép-Ázsiáról, utána Erödi Béla másodtitkár felolvasta Molitor Ágostnak értekezését: A Nevada állam ezüst telepeiről, mely értekezést mai fűzetünkben közlünk.

Magyarországi Kárpát-egylet.

Nevezett egylet aug. 5-én d. e. 10 órakor tartotta ez évi rendes közgyűlését Tátrafüreden, nagyszámu közönség részvéte mellett. A közgyűlés tárgyai és határozatai közül az »Ellenőr« a következőket említi meg: Berzeviczy Egyed elnök megnyitván a közgyűlést, szívélyes szavakkal üdvözli a szép számmal megjelent egyleti tagokat és vendégeket, azután fölolvasta a gondosan kidolgozott elnöki jelentést, melyben az egyleti életnek főmozzanatait, az egylet jelen állapotját és a jövő évre való tervezetet előadta, mely általános megalégedéssel tudomásul vétetvén, az egész terjedelmében a jövő évkönyvben fog megjelenni. Kiemelendőnek tartjuk, hogy az egylet az évkönyvön kívül ez idén egy Tátra-térképet adott ki, mely általános elismerésben részesül; hogy az egylet menedékházai olyképen kiegészítették, miszerint a közönség igényeinek lehetőleg megfelelnek. Végül a 3 évre választott tisztviselők és a választmány működési ideje lejárván — elnök az összes tisztviselők nevében köszönetet mond az egyletnek eddigi bizalmáért s a hivatalok feletti rendelkezési jogot ismét az egylet kezébe teszi le. A közgyűlés ennek folytán elnöknek 3 évre ismét az egyesület eddigi érdemes elnökét, Berzeviczy Egyedet, közfelkiáltással megválasztá. Alelnöknek az előrehaladott kora és elfoglaltsága miatt leköszönt Kalchbrenner Károly helyébe Majláth Béla, lipótmezei alispán; — másodalelnöknek és egyszersmind pénztárnoknak Döllér Antal örnagy; — végre titkárnak Zvarinyi Sándor, késmárki tanár; — kik szintén közfelkiáltással választottak meg. Azonkívül a választmányi tagok száma 100-ra egészített ki. Az újonnan megválasztott elnök bemutatta a közgyűlésnek br. Eichbornt, a »Galicziai Tátra-egylet« felhatalmazott képviselőjét, ki is a szomszéd egyesület nevében több indítványt terjeszt a magyarországi Kárpát-egylet közgyűlése elé, melyek fogantatosításával a gyűlés a magyarországi Kárpát-egylet választmányát bízta meg. Az évkönyvet szerkesztő bizottság a jövő évre következőleg alakult meg: elnök lett Róth Márton iglói tanár, a bizottság tagjai pedig a következő tagok lettek: Majláth Béla, Kövi Imre, dr. Roth Samu és Weber Soma. Az építkezések ügyében, az elnöki előterjesztés alapján azon határozat hozatott, hogy t. i. a felkai völgyben, valamint a menguszfalvi völgyben, is turisták számára egyszerű menedékházak építtessenek, (vendéglő nélkül) továbbá, hogy ez utóbbi völgy összeköttetésbe hozattassék

a csorbai tóval gyalogút által. A nagy-szaloki csúcson a 3 tó környékén építendő egyszerű védőkunyhó ügyében tett indítvány foganatosítása az egyleti pénztár kedvező állásától tétetett függővé, s egyelőre a választmány figyelmébe lőn ajánlva.

A pénztár állapota felől a pénztárnok a közgyűlésnek jelentí, miszerint daczára annak, hogy az egyleti vagyomból az év folytán építkezésekre, művelődési czélokra s egyebekre 3083 frt 67 kr adatott ki, ez egylet ma mégis 3172 frt 99 krnyi felhasználatlan tökével (alapítványok) 442 frtnyi készpénzzel, összesen 3614 frt 99 krnyi vagyonnal bír.

806 régi egyleti tag már ez idén befizette a tagsági díjat; ujonnan belépett 246 tag, ezek közt van 15 alapító tag. A pénztár kedvező állapota örvendetes tudomásul szolgál.

A jövő évi költségvetés megállapításánál irányadó lesz, az egyletnek azon most is elfogadott elve, miszerint

40⁰/₀ kulturális czélokra

40⁰/₀ építkezés és útakra

és 20⁰/₀ irodai költségek s vegyes kiadásokra fog fordíttatni.

Az alapszabályokat illetőleg némi módosítások történtek; nevezetesen, hogy az egylet alapító tagjai nem mint eddig 20, hanem 30 frtot fognak fizetni, továbbá, hogy az egyes vidékek vagy városok egyleti tagjai külön osztályokat (sectiókat) alakíthatnak. Ezekre nézve jelentetett, hogy Dobsinán, Pozsonyban, Ungváron Kárpát-egyleti osztályok vannak alakuló félben, s végül azon óhaj nyert kifejezést, vajha hazánk más hegyes vidékein is alakulnának kárpát-egyleti osztályok, u. m. Erdélyben, Máramaros-Szigeten, Liptóban, Árvában stb.

Ezután dr. Wallmann, ismert bécsi turista és az egylet tagjának üdvözlő sürgönye olvastatott fel, mely örvendetes tudomásul szolgált.

Végül több indítvány is terjesztetett a közgyűlés elé, melyek közül felemlítendő Herfurth tanár indítványa dr. Dezső Dénes tanár számára egyleti költségen szerzendő, szállítható gummicsonnak tárgyában. Ez indítvány a választmány figyelmébe ajánlatott. A kárpáti tómerések folytatása céljából egyelőre ismét 100 frt szavaztatott meg.

A közgyűlés napján délután az egylet testületileg kirándult az ujonnan felállított Rainer emlékéhez, melyet a tátra-füredi vendégek, ezen fürdő boldogult birtokosának emlékére állítottak fel ez idén. — Az emlék egy vasból épült pavillon a Rainer-forrás szomszédságában a hegyoldal egy kimagasló pontján.

Angol királyi földrajzi társulat.

A márcz. 12-én tartott ülésen az elnöklő Sir Rutherford Alcock jelenti, hogy ezen az ülésen két felolvasás lesz, az egyiket Buchanan, a Challenger expedíciónak vegyésze tartja a sónak mennyiségéről a tengerben; a másikat Allen tartja Formosában tett utazásáról. Az első felolvasó Buchanan bevezetésében ismerteti azt a készüléket, melylyel a tengernek különböző mélységéből, felszínéről, közepéből és aljából merített vizet megmérte. Ezután előadja a különbségeket, melyeket a vízben különböző helyeken, így az Északi Atlanti és Déli Atlantiban, a brazíliai parton és a Csendes-tengeren, Tahiti szigete mellett és más helyeken tapasztalt. Előadja továbbá a sótartalom sűrűségét és mennyiségét az egyes helyeken eszközölt méréseknél.

A nagyon érdekes és tanulságos felolvasás után, melyre az elnök némely megjegyzést tett, Allen olvasta fel Formosa belsejében tett utazása tapasztalatait. A felolvasó előadja, hogy Mackay, canádiai misszionárius és Ritchie angol preszbiteri térítő felszólításának engedve utazott velök Formosában. 1875-ben a Tamszui nevű holland erődből indultak útra s Formosában Oulan városban, majd Szuikangban rövidebb ideig pihentek. Itt sok keresztény van egyes községekben misszionáriusok felügyelete alatt. Laiszia helységnek 200 lakója mind keresztény. Allen igen elragadó szépnek festi a vidéket, melyen 2000—3000 láb magas hegyek emelkednek. Hosszas utazás után a szép Csai-Szia-hia nevű tóhoz értek, melynek partjain a Vizi vadak nevű törzs lakik. Nagyon elkorcsosult nép ez, s a khinaiak rabszolgáikul szolgálnak. Arcukat tetovirozzák, az orron szalagszerű díszet viselnek. Allen 220 mértföldnyi út után visszatért Taivanfuba.

Márcz. 26-án Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésen Sir George Nares olvasta fel: »Hajózás a Smith Soundan át az éjszaki sarkhoz« című értekezését, melynek tárgya társulatunknak tartott egy felolvasásból már ismeretes.

A május 14-iki ülésen Trotter kapitány, ki Kemball Arnoldot az ázsiai harctérre kísérte, tartott felolvasást keleti és nyugati Turkesztánról. Azután ismertetett Pundit Nain Singh utazása Nagy-Tibetben, melyet Lehből kiindulva, Ladakh és Lhasszaba tett és visszatért Asszamon át Indiába. Az elnök Sir Rutherford Alcock kiemeli, hogy Pundit utolsó utazása nagy ér-

dekkal bír és haszonnal van összekötve a jelen időkre nézve; mert a pekingi angol miniszter egyezséget kötött Khinával, hogy Khinából Tibeten át Indiába lehessen utazni, s Nain Singh ezt az utat járta meg jelenleg. Pundit utazása nagy veszélyvel és sok nehézséggel járt, s azért nagy elismerést és dicséretet érdemel vállalkozásáért. Élénk eszmecserét folytatott e tárgyról Jule, Sir Henry Rawlinson és mások.

Május 28-án évforduló ülést tartott a társulat a londoni egyetem színházában Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt. A jegyzőkönyv felolvasása után elnök a jutalmakat osztá ki. Az alapító nagy érdemét Sir George Naresnek adta az északi expedíció parancsnokságáért, úgyszintén a Challenger expedícióban tett földrajzi szolgálataiért és érdemeiért. A Victoria vagy védnöki érmet Pundit Nain Singhnek ítelték, Tibetben tett nagy utazásáért. A kitüntetett nem levén Angliában, Yule ezredes vette át az érmet, s megköszönnvén azt, nevében igéri, hogy kezébe fogja juttatni. Markham kapitánynak egy arany órát adtak azon érdeméért, melyeket az északi expedícióban egy szánkirándulás alkalmával szerzett. Az elnök ezután kiosztotta az évi jutalom-érmeket a nyilvános iskolák érdemes növendékei között. Arany- és bronz-érmeken kívül több tanuló dicsérettel lett kitüntetve. Végül az elnök zárbeszédrel rekesztette be az ülést.

A párisi földrajzi társulat.

Márcz. 21-én Levasseur elnökölt. Sir Henry Rawlinson az elnök mellett foglalt helyet. Az ülésen csak egyes jelentéseket tettek tudományos kirándulásokról és észleletekről.

Ápril 4-én Baro de la Roncière le Noury elnökölt. Elnök jelenti, hogy a francia Afrika-bizottság elnökéül Lesseps választott. Cameront, ki jelen volt az ülésen, arany éremmel tüntették ki, Roudaire kapitány is arany érmet nyert. Leon Perrier és de Folin ezüst érdem-érmet nyertek a tenger fenekén tett kutatásaikért; Gravier is nyert egy emlék-érmet.

Andre felolvasást tartott 1875—6-ban tett dél-amerikai utazásáról. Azután megválasztattak a központi bizottság tagjai. Elnök lett: Baro de la Roncière le Noury.

Ápril 18-án Levasseur elnökölt. Maunoir titkár felolvasta a beérkezett levelezéseket. A közoktatásügyi miniszter 10,000 frankot adott Largeau utazására. Dr. Morice zoologiai muzeum felállítását indítványozza, melyben az állatok országok szerint rendezendők. Duveyrier Stanley expedíciójáról a Tanganyika

tavához olvasott fel egy értekezést. Hamy a Gololo sziget Alfurus lakóiról olvasott fel.

Május 2-án Levasseur elnökölt. Jelen volt a brazíliai császár is. Bossere jelentést tesz Exmelin kapitánynak Patagonia keleti partjain tett kutatásairól. Messedagha Kairóból jelenti, hogy trigonometriai kutatást tett Coele-Szýriában 1:200,000 mérték szerint.

Ujfalvy egy márczius 7-éről Turkesztánból keltezett levélben értesíti a társulatot, hogy meglátogatta a jane-kendi romokat, hol emaillozott téglákat talált. Jenikurgan, Szauran és Kas-Mizgilban csak kevés érdekeset talált, de Turkesztánban sok érdekes cserép és más tárgyat talált. Ujfalvyt neje is kíséri utazásában.

Perier jelentést tesz a Franciaországban és Algírban tett geodesiai munkálatokról, melyek által a délkör egy fokát akarják megmérni.

Az olasz földrajzi társulat.

Február 23-án a társulat rendkívül látogatott és érdekes ülést tartott. Jelen volt az olasz parlament számos tagja, szenátorok, Longo és Garneri tábornokok, Visconti-Venosta, volt külügyminiszter, Guenieri-Gonzago marquis és sok kiváló férfi. Humbert herczeg pontban 8 órakor jelent meg, Sonnaz tábornok kíséretében, s a társulat elnöke Correnti fogadta. Jelen volt a brazíliai császár is, ki 9 óra után lépett a terembe. Adamoli felolvasást tartott az elhunyt Besana Henrik, milanói utazóról, ki az olasz tudománynak és kereskedelemnek fontos és hasznos szolgálatokat tett utazásai- és kutatásaival. Ő róla példát vehetnek az olasz ifjak, kiknek feladatául jutott folytatni az általa megkezdett működést. Az elnök kiemelte Besana érdemeit, k hogy nem lett világhírű, azt csak nagy szerénységének kell be tudni.

Ezután elnök előadta, hogy a társulat most lépett életének 11-ik évébe, 2200 tagot számít. Afrika kikutatása iránt nagy érdekekkel viseltetnek, a nemzeti bizottság elnökéül Humbert herczeg választatott. Egyéb jelentések után az elnök az ülést a magas vendégek iránt nyilvánított köszönettel rekesztette be.

A márcz. 11-én tartott ülésen Romolo Gessi, az Albert-Nyanza fáradhatatlan bűvára tett jelentést kutatásáról, mely érdekes tárgy a tudomány, irodalom és előkelők köréből oly nagy számú hallgatóságot vonzott, hogy a terem alig volt képes őket befogadni.

Az elnök megnyitván az ülést, kiemeli az afrikai expedíció fontosságát, melyet a király és a kormány pénzáldozattal támogatott. Azután elsorolta Gessi érdemeit, ki Gordon tábornok hadnagya volt; azután rámutatva Türr tábornokra, (a ki jelen volt az ülésen és később a panamai iszthmus átvágásáról beszélt,) így szólt: »Itt mutatok be egy más fáradságtalan és vállalkozó olaszt.« — Joggal nevezhetem őt annak, az ön engedelmével, mert ő dicső hazájában is büszkeséggel és szeretettel viseli egy ország nevét, melyhez őt nemcsak adoptatio, hanem történelmi tények is kötik.

Azután Gessi beszélt hosszan és érdekesen az Albert-Nyanzánál tett utazásáról, a legmelegebb csodálattal beszélve tábornokáról, Gordonról. Előadását az olasz afrikai expedícióhoz intézett üdvözetével fejezte be, abbeli reményét fejezvé ki, hogy a Victoria-Nyanzánál fog vele találkozni.

Május 13-án az elnök megnyitván az ülést, bemutatja Carlo Piaggiat, a híres olasz utazót, kiemelvén sikeres és bátor utazásait 1851—1876-ig Közép-Afrikában. Ezután Matteucci felolvasta Piaggiának a Victoria-Nyanzánál való utolsó utazásának leírását. Kiterjeszkedett érdekesen annak a vidéknek földrajzi, zoologiai, botanikai és egyéb viszonyaira.

Brunialti némely régibb afrikai utazásokat ismertetett, kiterjeszkedve Stanleynak utazására is a Tanganyikához. Correnti, az elnök ezután egy levelet olvasott fel a »Scylla« kapitányától, kinek hajója Olaszországból Antinori felkeresésére indult ki. Az expedíció kapitánya állítja, hogy Antinori Zeilaban van, de már készülődik Soába indulni. Az elnök köszönetet mondott Piaggiának és kéri a társulatot, hogy a kitüntető érmet ajánlja föl neki érdemeinek elismeréseért; mit a társaság egyhangulag megtett.

Május 24-én Cora, Turinból, tartott értekezést európai Törökország térképeiről. A legjobb térképeknek Scheda és Kiepert mappáit mondotta; az utolsó nagyon pontos és megbízható adataiban. Kieper értesítette Corát, hogy legújabb térképe közelebről megjelenik, s kéri, hogy Epirusra vonatkozó adatait, mint-hogy 1874. és 1876-ban ott utazott, küldje be neki, hogy azokat a térkép készítésénél felhasználhassa. Cora nagy érdekléssel és világosan beszélt az egész félszigetről; megemlíti a különböző népfajokat és az azokról szóló földrajzi műveket is felemlíti. Azt is állítja, hogy Törökországnak nincsenek helyi térképei. Ebben azonban nagy csalódás rejlik, mennyiben Törökország különösen

legújabb időben nagy gondot fordított térképek rajzolására és kiadására. A háború tartama alatt 15 térképnél több jelent meg a háború helyszínét rajzolva. Azután Albániáról beszélt a helyi viszonyokkal ismerős utazó jártasságával és közvetlenségével. Cora értekezését nagy tetszéssel fogadták.

A berlini földrajzi társulat.

A január 6-án dr. Bastian elnöklete alatt tartott ülésben dr. Oscar Loew felolvasást tartott Wheeler expedíciójáról, melyet az Egyesült-Államok dél-nyugati részén tett, s melyben felolvasó mint zoologus vett részt. Dr. Acherson a Kis-Oazisról értekezett, melyet a múlt évben látogatott meg.

A február 2-iki ülésben báró Richthofen elnökölt. Dr. Lenz jelentést tett az Ogové tartományban tett három évi kutatásáról. Dr. Pogge a Muata-Jamvo fővárosába, Muszumbába tett kirándulásáról értekezett. Leírta a légaljt es egészségügyi viszonyokat, s abban a reményben él, hogy az általa bejárt út nagy előnyére lesz későbbi utazóknak. Az ő állítása szerint a Kasszai ugyanazon ága a Kongónak, s hogy ez utóbbinak nincs összeköttetése a Lualabával, hanem éjszakra Ogové felé folyik. A Kongót Loandaban Nzare néven ismerik.

A márczius 3-iki ülésen dr. Bastian elnökölt. Felolvasatott egy jelentése dr. Bary-nak, a ki a Szahara geológiáját kutatja. Thielemann, a washingtoni német követség titkára felolvasást tartott az éjszak-amerikai indiánokról. Az európaiaknak eddigi ismereteit e tárgyról teljesen téveseknek mondá. Ezután dr. Cochins olvasta fel japáni utazásának második részét.

Márczius 7-én dr. Bastian elnökölt. Jelen volt a brazíliai császár is. Elnök jelenti, hogy Compiègne marquis Kairóban párbajnak esett áldozatul. Rio-Janeiróban egy földrajzi társulat alakult, melynek feladata lesz Dél-Amerikát tanulmányozni és ismertetni.

Báró Schleinitz kapitány az új-guineai M'Cluer-öböl és melenesiai bennszülöttekről értekezett, kiket ő a »Gazella« expedíciója alkalmával tanult megismerni. Nem osztja azok nézetét, kik a népet némely parti vidék lakóinak kivételével, hol malajok laknak, papuaknak mondja. Sok törzsre oszolva találta a bennlakókat, kik mindnyájan más nyelvet beszélnek, s nem igen érintkeznek egymással. Kis ladikjaikban nem igen mernek a nyílt tengerre menni. A férfiak egyáltalán nem viselnek ruhát, míg a nők

egy övüket elfedő ronggyal járnak. A nők rövidre vágják hajukat, s pandanus levelekkel védik magukat az eső és a nap sugarai ellen. Gyöngyöket, vad állatok fogait és strucz-tojás ékítményeket hordanak díszül. A főnökök színes tollakat dugnak hajukba és néha vad állatok fogaival ékített karpereczeket és nyakéket hordanak. Nagy gondot fordítanak a hajdiszítésre. Némely törzsek-nél a fej egyik részét vörösre, a másikat fehérre, a fej búbját sárgára festik. Orrukban függőket, töviseket és más dísztárgyakat viselnek. Az európaiaktól nagyon félnek, mi abban keresendő, hogy a tidori szultán előbb rabszolgakereskedéssel foglalkozott.

*

Vegyes közlemények.

Halászat Oroszországban. A halászat Oroszországnak egyik főjövedelmi forrását képezi. Sikerétől függ egy nagyszámú nép jóléte, és némely helyen a lakosság egyedüli jövedelemforrását képezi. Mindazonáltal ép oly nehéz meghatározni a halászat minőségét mint annak becsét. Három osztályt állithatunk fel. Az elsőbe sorozzuk az államnak vagy a nagy tőkepénzesek halászatát. A halászat itt nagy téren és meghatározott szabályok szerint, a munkafelosztás elve szerint történik. A halászok bizonyos vidékre szerződnek el s munkájokért halat kapnak fizetésül. A halászat eredményét raktárukba halmozzák fel. Itt osztják fel a halakat különböző osztályokba különböző természetök szerint; tejét és hólyagát, a mi az enyvét szolgáltatja, ugyszintén fejét és farkát elválasztják a törzstől és külön rakják; a test egyéb részét jégverembe teszik; az ikrát kaviár készítésre külön helyiségekbe rakják. E különféle műveletekkel külön munkások foglalkoznak. E nagy intézetekben rendes könyvvezetést tartanak a halászat eredményéről és különféle osztályozásáról, mielőtt az a kereskedésbe kerül. A kevésbé jelentékeny halászatoknál is kötelesek a tulajdonosak számot adni az eredményről, habár van okuk, hogy a halászat eredményét kevesebbre becsüljék.

Mindazonáltal a Káspi és Azovi tenger egy jelentékeny részében, hol a kozákok üzik a halászatot, nagyon szigorú ellenőrzést gyakorolnak s így kielégítő statisztikai adatok birtokába jutnak. E helyeken kívül, a nevezett két tenger egyéb részei, a Jeges Occán, a Fehér, Balti és Fekete tenger, a folyók és tavak

halászata nem nagyon ellenőrizhető, minthogy jelentéktelen társulatok vagy egyesek folytatnak ott halászatot. Csak a halkereskedők, kiknek érdekökben van tudomást szerezni a fogások mennyiségéről és becséről, hogy magukat tájékozthassák, adhatnak felvilágosító adatokat az egyes vidékek halászatáról. Az orosz halászat tanulmányozására kiküldött bizottságnak közzétett okmányaiból tudjuk, hogy az évi halászat Európai Oroszország összes vizeiben átlag 24,000,000 rubelre megy. Ez az összeg következőleg oszlik meg: A Káspi tengerre, a Volga alsó folyására, az Ural, Kura és Terek folyóra esik 15 millio rubel (Egy rubel 1 frt 20—1 frt 50 kr. között váltakozik), az Azovi tengerre 4 millio rubel, a Balti tengerre 1,250,000 rubel, a Fehér és Jeges tengerre 1 millió, a Fekete tengerre 10,000,000 rubel esik körülbelül, mely utóbbinak három negyedét a Dniper, Bug és Dniszter szolgáltatják. A belföldi folyók és tavak körülbelül 2—3 millió forintnyi jövedelmet adnak. Sziberiában is igen jelentékeny czikk a halászat. Ha most egybetjük a francia, angol és amerikai halászat eredményét, azt találjuk, hogy azok halászata 9.500,000 rubelnél nem rug magasabbra s így csak magának a Káspi tenger halászatának hatvanegy száztőlujára rug.

A Rigi-vasút. Svajcznak egy tava sincs a földalkotó természet ereje által annyira előnyben részesítve és mondhatni szándékosan mindennel ellátva, a mi a várakozást kielégíti, az élvezetet fokozza és nemesíti mint a Vierwaldstätter tó. Luzerntől föl a Vitznau regényes öbleig a sziklatömeg mindig merészebben és kihívóbban, mindig meredekebben emelkedik és a labirintszerűen tagolt sok vízmedencze a látszólag elválasztott tóöblöcskék egész sorozatát képezik, melyeknél mindig uj és a már látottaknál mindig meglepőbb képek tárulnak elénk. A közlekedés a Vierwaldstätter tavon a Szent Gotthardból jövő és oda menő utasok miatt nagyon élénk. Tizennégy gőzös, melyeknél szebeket, kényelmesebbeket és tisztábbakat sehol sem találhatni, melyek közül négye 100 és több lóerővel bír, közlekedik rajta. Midőn Luzernből kiindulunk, hátunk mögött a város pompás képet nyujt középkori tornyaival, erős védfalaiival a vendéglő büszke homlokzatával és a fedett hidakkal. Legbalról a meredeken leeső Rigi látható, mint czélpontja legtöbb utazónak, kik Luzernben hajóra szállanak. Keveset törődnek az átellenben fekvő hálátlan Pilatussal, keveset a Küssnacht tókanyarulattal és történelmileg nevezetes és érdekes partjaival. A gőzös elsurran velök a Hartenstein és Weggis nevű kellemes kőjlakok előtt, s már integet a

kellemesen öblözött és templomtorony — őrizte Vitznau, a Rigilátogatók vízi kirándulóinak célpontja. (441 m. a tenger színe felett.)

Közvetlenül a parton fekszik a Rigi-vasút indóháza, már készen áll a különös szerkezetű, hátul függő és külön a Rigi számára feltalált Riggenbach gép, mely az előtte álló személykocsit egyenletesen és biztossággal a hegyre tolja. A kocsit megtelt, minden utazónak van helye a vonat megindul . . . Nehány száz lépésnyire a csinnélküli fakeresztekkel borított temető felett, s a falunak gyümölcsösei között fekvő utolsó háza megett már láthatók a Riginék veresesen csillámló falai. Minden utas arczzal a tó felé fordulva ül; a vasut felett egyenes láttávtatban fekszik Stanserhorn. Itt a vasutnak egy fordulataival a vasutnak 25 százalékkal emelkedő legmagasabb meredeksége kezdődik. A gép erősen működik, jól kivethető a mint a fogas kerék a sinek vágányaiba kapaszkodik; érezhető a kapaszkodás nélkül, hogy aggasztó volna, sőt ellenkezőleg biztosság-érzet szállja meg az utazót, midőn a meredek és majdnem megmászhatatlannak látszó fogas sineket látja s a gépnek szabályos ütenyű elbánását hallja. Itt látható igazában, hogy egy Rigi-vasut kigondolása nemcsak haladás volt a vasutépítészetben, hanem valóban nagyszerű tény is. Elhaladva sok szép kilátással bíró vidék előtt egy kanyarulataival a sinútnak egy alaguthoz érünk, mely a többi alagutaktól semmiben sem különböznék, de valójában az azzal közvetlen összeköttetésben álló szédítő magasságú hiddal együtt valódi mesterműve a vasutépítészetnek. Az emelkedés az alagutban 25 százalékról $67\frac{1}{2}$ méterre emelkedik és így halad folytonosan, míg kiérve onnan az alagut szélén a terep hirtelen megszakad s az utas előtt tátong egy iszonyatos mélység, mely fölött a nehéz vonatnak el kell haladnia. Ez egy $76\frac{1}{2}$ méter hosszú, egy 180 radiussal és 25 száztóli emelkedéssel bíró bádoggerenda hid által eszközölhető. A hid két kovácsolt és bádogvas oszlopon nyugszik és két-két hengerezett vasuti sinből összerakva készült. Ha alulról nézzük meg azt az építészeti művet, a mint egy vonat a másik után rajta áthalad, aggodalom szállja meg az embert; de az egész mű mégis oly végtelen szilárd és tartós, hogy a míg a szikla fennáll, a hid is dacolni fog az idő vasfogával. A hidról a mélységbe borzalmas szép a kilátás, széttépett, daczos fenyvek állnak alant a vad és széthasogatott sziklák között, melyek a hid párkányáig sem érnek fel.

Mesés szépségű a kilátás az alagut párkányáról a tóra, napvilágitotta kék haboknál mást nem lát a szem, ha az idő ter-

mészetenes kedvez a kirándulásnak. Óriási nagyságban és merészen emelkedik a piros fal, épen átellenben a nyugati lejtővel. Egy kissé tovább, a vonat jobb felén ülő utasok gyönyörű látványban gyönyörködhetnek néhány perczig. A vonat a mélység felett közvetlenül robog el s itt szakad a mélységbe az ugynevezett Gross-Grubis vagy Eichenbach vizesés, mely felett a vonat tova halad.

Kissé oldalvást marad az Eichberg csúcsa, melyről festői kilátás nyulik Vitznaura és környékére; majd Freibergen állomást érik el az utazók, hol az alatt, míg a gép vizet vesz be, gyönyörködni lehet a hátraahagyott panorámán.

Nemsokára elérjük a Romiti-Felsenthor állomást is (1186 m.), mely Freibergentől egy kilométernyire sincsen. Alplegelők és sziklabuczkákon át fenyvesek és fagörccsök között halad az ut mindig magasabbra. Délen, délnyugaton és délkeleten mindig többet láthatni a Bernhard csomó óriás tömkelegéből, a berni fensikből és az urni alpokból. Végre elérjük a Kaltbadot (1438 m.) a Rigi lépcső legmélyebbikét, melyen a vendéglő-élet ütött tanyát Nagyszerű intézet az, mely pompás fekvésével, üde hegyi levegőjével, az illatos erdi fák és leomló patakok szomszédságában a legelragadóbb panorama mellett a szenvedőnek erősödést és gyógyulást, a kójutazónak kellemes enyhet ad. Kaltbad állomásnál ágazik el délkelet felé a hegy gerinczén elvonuló nagyszerű Scheidek vasút. A magasságnak még két harmada sincs egészen megmászva; az utolsó harmad a legtökéletesebb látványt nyújtja. Mihelyt a Staffelhöhét (1551 m.) elértük, az összes keleti alpok feltűnnek. Éjszak felé Zug, Zürich, Aargau és Luzern kantonokban is megittasodhatik a szem. Staffel állomás el van érve (1601 m.), Rigi-Kulm tisztán kivehető. Jobbról erdők és sziklahasadékokból jó az Arther-vasút. Majd az utolsó térség is meg van mászva és előttünk fekszik Rigi-Kulm, a csodálatos hegynek utolsó és legmagasabb pontja. Az útasok elhagyják a vasutat és sietnek a csúcson levő vendéglőbe. Az útasok egymással versenyeznek, hogy szobát foglalhassanak le magoknak. Másnap reggel aztán 1800 méter magasságban a tengerfelszine felett nézik meg a napnak felkelését.

A montenegróiak eskü-formája. A Feketehegyen nincs megszabott esküforma a törvényszék előtt. A peres fél, ki ellenfelét megesketteti, mondja elő az esküformát, a mint neki tetszik. Dr. Bogisicsnak »Délszláv joggyakorlatok gyűjteménye« című művében két jellemző formát találunk feljegyezve, melyeket a

nép nagyon kedvel. Egy perjanik templomba hívja a feleket s előhívja a szerzetest (kalugjer) is. Ez felveszi diszruháját, meggyujtanak két gyertyát, a szerzetes felemeli a koporsó fedelét, melyben Szent Péter, Montenegró egykori vladikája fekszik; az egész hulla látható lesz. Erre a kalugjer az esketni akaró félhez így szól: »Nos, Nikola, (vagy a mint hívják), esked meg akaratod szerint«. Nikola most egy lapos követ hoz a templomba, egy töviságot tör le, az esküttevőnek fejére teszi a követ s erre a töviságot. Az esküttevő, például hívjuk Milosnak, mindkét kezével fogja a követ, hogy le ne essék. Most Nikola következőleg szól: »Akarsz-e megesküdni Milos, hogy nem vagy adósom?« Milos: »Ha nem akarnék, nem jöttem volna ide«. Nikola: »A mily igazán kövé ne váljék, mint ez a kő, mely fejedben van, a három mag, az emberi, az állati és a föld magva, és a mily igazán ne nőjön töviság a tűzhelyeden: adósom, vagy-e és mennyivel, mióta utóljára számoltunk?« Milos: A mily igazán kövé ne változzék három magvam és minden szerencsém, és töviság ne nőjön tűzhelyemen: egyetlen egy parával sem vagyok adósod (vagy ennyivel és nem többel vagyok adósod).

Erre az esküvő leveszi fejéről az ágat és a követ, a koporsóhoz lép és megcsókolja a szent vladika kezét.

A következő forma is nagyon divatos: Esketlek téged N. az istenre, szent Jánosra és az egekre, hogy nekem igazán megesküdjél, hogy semmivel sem vagy adósom. Ha hamisan esküdnél, akkor adja isten, hogy háznak férfi tagjai mind elveszszenek, hogy minden szerencséd kövé váljék, mint a mozdulatlan kő; kínlódjál sokat e világon, de soha se legyen szerencséd; ha meghalsz, ördögök tépjék össze lelkedet, tested pedig ne essék össze haláloed után, hanem dobja ki azt a föld magából.

E formát mondja utána az esküvő és aztán megcsókolja Péter vladika kezét. A kalugjer leveti az egyházi ornatust, a perjanik az ellenfeleket a tanácsnokok elé vezeti, elmondja a történeteket, a titkár megírja a végzést és a per véget ért. Gl.

A khinaiak kivándorlása. 1876-ban a Khinából Kaliforniába kivándorlottak száma 22,781 lelket tett, ezek között volt 260 nő; 21,000 San-Francisco városban maradt, míg a többiek Oregon és Puget-Sundba költöztek. 1875-ben 18,418 khinai vándorolt ki, kik között volt 358 asszony, úgy hogy a múlt évben 4363 lelket tesz a többlet. San-Franciscónak jelenlegi khinai népsége 32,000 lelket tesz, s az utolsó év óta 11 százalékkal szaporodott. E nő-

vekedéssel szemben a japáni kivándorlottak száma jelentékenyen csökkent, s a múlt évben csak négy férfi vándorolt ki. Az utóbbi elnökválasztáson Massachusetts államban legelőször szavaztak a meghonosodott khinaiak. San-Franciscoban eltiltották a khinaiaknak ünnepélyeik alkalmával a khinai hangszereket használni. A Victoria-telep aranymezsein dolgozó 40,000 munkás között van 11,138 khinai; minthogy ezeknek legnagyobb része nem bírja az angol nyelvet, a bánya-szabályokat és törvényeket khinai nyelvre kellett lefordítani. A Queensland bányáiban mintegy 14—15,000 khinai munkás foglalkozik, s csak 1500 az európaiak száma. A konzuli jelentések Hongkongból, a khinai birodalom főkivándorló helyéről azt állítják, hogy a főleg Queenslandba vándorló khinaiak száma 1875. óta felényivel növekedett. A Hongkongból kivándorlott 13,158 khinai közül 14 százalék esett a nőkre.

Az első állomás Közép-Afrikában. A nemzetközi Afrika bizottság titkára Greindl báró arról értesíté társulatunkat, hogy az első állomás Afrikában már szervezve van. Az európai személyzetet erre az állomásra már kinevezték. Főnöke Crespel, kit Cambier és Maes természettudományi tudor, fognak oda kísérni. A nemzetközi bizottsághoz nagylelkűen befolyt adományok lehetővé tették, hogy Zanzibarban egy raktárt s Uniamveziben ügynökséget lehessen szervezni. Ennek következtében az első állomást eléggé előre lehet helyezni a belföldön, a Tanganyika partjaira vagy még azon is túl. Marno, ki afrikai utazásairól eléggé nevezetes kutató minőségben fogja kísérni az expedíciót. A vállalat feladata kikutatni a Tanganyikának ismeretlen nyugati vidékeit s ott új állomások szervezésére legalkalmasabb helyeket keresni. Az utasok már nagyban készülődnek újtjokra s remélik, hogy nemsokára hajóra szállhatnak, hogy Afrikába utazzanak.

Serpa Pinto és Brito Capello portugali afrikai utazók Loandába való elutazásuk előtt Londonba és Párisba mentek, s ott beszerezték útikészletük egy részét. Abbadie állítása szerint ők minden eddigelé Afrikába utazott egyén közül a legtöbb tudományos készültséggel felruházott utazók. Abbadie átadta nekik az általa feltalált és »Abbas«-nak nevezett általános theodolitot, melyet Abessiniában és Algirban a Venus átvonulásánál használt. Továbbá bírnak egy készüléket Pater Perritől, a föld delejességének meghatározására, továbbá egy pompás aequatorialt a párisi polytechnikumtól stb. Serpa Pinto őrnagy már ezelőtt is terjedelmes utazásokat tett Dél-Afrikában.

Közép-Ázsiáról.

Egy szakasz báró Richthofen legújabb munkájából.

Báró Richthofen Ferdinánd néhány éven át, mint a bécsi birodalmi geológiai intézet tagja, az Osztrák-Magyar monarchia különböző részeiben tett földtani kutatásokat, s különösen hazánk trachit-vidékeit vizsgálta meg. 1860-ban megvált a bécsi geológiai intézettől s a porosz expedícióhoz csatlakozék, mely Japánba rendeltetett vala. Néhány évet keleti Ázsiában töltvén, Éjszak-Amerikába utazék, de onnan 1868-ban visszatért Ázsiába s a Sinai birodalomban tett nagy utazásokat. Különösen a nagy birodalom geológiai, orographiai s általában természeti viszonyait tanulmányozta, s 1872 végén Európába érkezvén vissza, Berlinben telepedék le. Itt legott vizsgálódásai és gyűjteményei rendezéséhez és feldolgozásához látott. Rendkívül nagy és becses munkát készít, melyből néhány hónapja az első kötet jelent meg. A munka címe a következő: »China. Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien, von Ferdinand Freiherrn von Richthofen. Erster Band. Einleitender Theil. Mit XXIX Holzschnitten und XI Karten. Berlin, Verlag von Dietrich Reimer. 1877.« Ára a nagyon díszesen kiállított kötetnek 22 frt. Az egész munka egyelőre négy ily kötetre van számítva s egy külön atlaszra, mely 44 földképből fog állani.

Ez nem utazási leírás, hanem a szó szoros értelmében rendszeres és tudományos munka. »Sinát, mondja a szerző, csak úgy lehet helyesen felfognunk és megértenünk, akár hegyrendszereit és óriási folyóinak elrendezését, akár lakosainak elterjedését és történelmét, akár politikai alakulatait tekintjük, ha viszonyait Közép-Ázsiához ismerjük.« E szempontból kiindulva az első kötetben különösen Közép-Ázsiát tárgyalja. S minthogy ezt egészen új szempontból teszi s a földrajzi felfogásra és tárgyalásra új irányokat mutat ki, azért czélszerűnek véltem a munka ezen sza-

kaszával, mely Közép-Ázsiát általánosan tárgyalja, a t. társulatot megismertetni.

Ritter, az összehasonlító földrajz alkotója, a Föld felületének térbeli viszonyait geometriai tekintetek szerint tárgyalva, a száraz területeknél megkülönböztette külső nyúlványait és kiszökéseiket a belső folytonos földtömegektől, s ezeket a földségek törzsének, amazokat pedig tagjaiknak nevezte. A tagok és törzsnek körvonalai, szabása és kiterjedése, vagyis horizontális méretei, valamint magassági viszonyai szolgáltaták neki az alapot, melyen az emberi nemnek a földfelület térbeli viszonyaitól való függését igyekezett kimutatni. Humboldt a földfelület külső alakulatainak jelentősége mellett a hegységek belső alkotásának, a földtani viszonyoknak is felismerte nagy befolyását s előkészíté azt az álláspontot, melynek alapja a földfelület belső szerkezetének, a földtani viszonyoknak ismerete. De gyakran még Humboldt is leginkább a Ritterféle geometriai módszert alkalmazta. Ezt tette nevezetesen »Közép-Ázsia« című munkájában, midőn Ázsia középpontját a Tarbagataj hegység déli tővén fekvő Csugucsak városban keresi s Közép-Ázsia északi és déli határait az azon várostól éjszakra és délre 5 foknyi távolságra eső egyenkötük által jelöli meg. A tudományban és közéletben egyaránt divatozik »Közép-Ázsia« nevezete, de fogalma és kiterjedése biztosan nincs meghatározva, s egyedül csak a geometriai módszer szerint meg sem határozható. E módszerrel egyáltalában a földrajzi tudomány többé be nem érheti. Igaz, a földségek kiszökései és félszigetei, valamint szigetei, nagy jelentőségű tagozatok a nemzetek közlekedésére és művelődésére, valamint a szárazföldi és tengeri szervezetek elterjedésére, a tengeri áramlásokra és ég-alji viszonyokra nézve. Igaz az is, hogy a tagozatok szerepe mindazon viszonyok tekintetében gyakran különbözik a törzsekétől. De a geographus tisztelte az, hogy mindezeket mellőzve a földségek konfigurációját legelsőben belső alkotásuk szerint állapítsa meg, s azután vizsgálja meg az ebben gyökerező, sokféle irányú és fejlődésű külső alakulatokat. A tenger mostani határvonala csak a jelenre nézve szolgáltat mértéket a vízszintes és magassági viszonyok tekintetében, s a földségek partszegélye a szakadatlanul és mindenütt előforduló százados emelkedések és süllyedések következtén folytonosan változott és változik. Gyakran megeshetik, hogy az, a mit a régibb szempont szerint elszakasztott tagnak tekintettünk, sokkal inkább a kontinens tömegének kiegészítő része, mint az úgynevezett törzs egyes nagy vidékei.

Igy pl. Ázsia törzsének éjszaki határvonala csaknem egészen összevág a földség határával, mert ott a nyúlványok és félszigetek nagyon csekélyek. Tehát az egész szibériai alföld Ázsia törzséhez számíttatik. Pedig az, geologiailag szólva, csak tegnap emelkedett ki a tengerből s egykét száz lábnyi süllyedéssel újra tenger alá merülhet, holott ily csekély szintáji változás mellett Ázsiának legtöbb kiszökő tagja majdnem teljes épségben maradna meg. Midőn valamely földség általános alkatáról van szó, még a parti szigeteket elszakasztó csekély tengerágakat sem tekinthetjük választó határvonaloknak. Azért méltán Ázsiához számítjuk Javát, Borneót, a Filippini és Japáni szigeteket, mert csak ezeken túl következik a földség összes tömegének meredek lejtősége, mely példátlan mélységre süllyed; ugyanis a Kuro-Sivo japáni tengeri áramlás táján a tenger fenekét csak 4600 ölnyi mélységben érték el.)*

A földségek és egyes részeiknek tagozatára a legtermészetesebb alapot a hegységek szolgáltatják, különösen akkor, midőn belső szerkezetöket már ismerjük. Ázsia hegységeit még nem ismerjük oly tökéletesen, hogy szerintök osztthassuk be a földséget. Jobban ismerjük folyóinak elosztását. Igaz, hogy a folyóvizek szerint nem állapíthatjuk meg a kontinensek tagozódásának törvényeit; mindazáltal ők szolgáltatnak egy új szempontot, melyből a földséget tekinthetjük, s mely kivált Ázsiára nézve nagy jelentőséggel bír. Tudniillik a folyóvizek elosztása és iránya szerint megkülönböztethetjük azon területeket, melyekről a folyók a tengerbe ömlenek, oly területektől, melyeknek folyói nem érik el a tengert, azaz megkülönböztethetjük a lefolyással bíró és lefolyás nélküli tartományokat. S e szerint Ázsiára nézve megkülönböztetjük Közép-Ázsiát s annak körszéli vagyis szélső részeit.

Közép-Ázsia ekképen szabatosan van meghatározva és körülhatárolva; alatta t. i. azt a folytonos földségi nagy területet értjük, melyet régi lefolyás nélküli vízmedenczék s az e körülményből eredő sajtáságos jelenségek jellemeznek. Azon terület általános körvonalaiban Tübet felföldjétől éjszakra az Altáj hegységig s a Pamir feltérség vízvásztékától kelet felé Sina nagy folyóinak forrásvidékéig s a Khingan hegységig terjed. Nyugat felől a Hindukus hegység által az Erani felföld csatlakozik hoz-

*) Az amerikai expedició „Tuscarora” nevű hajón tett ott 1874 nyarán mélységméréseket.

zája, mely lényegére nézve hasonló, de csekélyebb terjedelménél fogva sokkal jelentéktelenebb s a földsg közepén kívül eső lefolyás nélküli terület. Ez alkalommal azt mellőzzük, valamint e többi lefolyás nélküli vidékeket is, melyek szórványosan egészen Kis-Ázsia szívéig s Arábia belsejében is előfordulnak.

Ázsia körszéli (periphericus) részeihez mindazon területeket számítjuk, melyeknek vizei a folyókon a tengerbe, vagy oly beföldi tavakba jutnak, melyek, mint a Káspi tenger, Araltó stb., egykori tengernek maradványai. E területek tehát Közép-Ázsia körül terjednek el s a tengerig érnek.

A kétféle területek határszélein sok helyütt átmeneti vidékek vannak, melyeken legújabb időben oly változások történtek, hogy vagy lefolyás nélküli területek lefolyást nyertek, vagy megfordítva lefolyással bírt vidékek lefolyás nélküliekké váltak.

A középső és körszéli területek közötti különbség általában véve.

A középső és körszéli területek közötti lényeges különbség azon körülményben rejlik, hogy a legközelebb elmúlt geológiai időszakok alatt a középső, lefolyás nélküli vidékeken minden termény, mely a kőzetek vegyi és mechanikai bomlásából származott, magában az országban maradt, míg ellenben a lefolyással bíró vidékekről a folyók által a tenger vagy ennek maradványai felé és beléjük szállítottott, s hogy a szilárd alkatrészek lerakódása amazokon lényegesen a légköri tényezők hatása mellett, emezeken pedig túlnyomóan a folyó vagy állóvíz segítségével történt meg. A kétféle lerakódási folyamat ugyan élesen nem különíttethetik el egymástól, mindazonáltal nagyjából és egészben véve megkülönböztethető. Ugyanis a földfelületen a kőzetek alkatrészeinek mozgása vagy közvetlenül a szél, eső és fagy, vagy pedig a víz és jég hatásának az eredménye. Azt a lerakódást, melyet a szél, eső és fagy eszközöl, *subaëricusnak*, azaz olyannak nevezik, melynél a légbeli tényezők szerepeltek. Csakugyan más hatása van az esővízének, mely a kőzetek likaiba és hasadékaiba beszivárog s ott megfagy, vagy szelíd hajlású lejtőkön az apró törmeléket lassankint lefelé öblegeti és sepergeti, mint a medrekben folyó víznek, vagy a jegeseknek. A beszivárgott víz bontogatja, repesztgeti és apróra morzsolgatja a kőzeteket, az eső és szél csak az igen apró töredékeket, a földes részeket és homokot szállíthatja tovább. Ellenben a rohanó hegyi patak nagy sziklákat sodor magával, a hatalmas folyók pedig roppant kavics, homok és iszap-tömegeket hordanak lefelé. A jegesek óriási hömpölyöket hal-

moznak fel. Lefolyás nélküli vidékeken, hol leginkább csak a légbeli tényezők működnek, a rombolás, noha lassú, mégis egészben véve nagyobb, mint az elszállítás; ellenben lefolyással bíró vidékeken az eltakarítás múlja felül a rombolást, noha ez egészben véve igen hatályos és sebes.

Lefolyással bíró vidékeken a folyók az elszállított mindenféle anyaggal betöltik az útjokban találtató mélyedéseket és tómedenczéket, kiegyengetik a völgyek talpát, torkolatuknál kisebb nagyobb síkságokat teremtenek, torkolatuk előtt feltöltik a tenger fenekét s kipótolják azon veszteségeket, melyeket a tenger vize a lecsapódás s a benne élő állatok és növények kiválasztása által szenved. Mindazon tömérdek anyagok lefolyás nélküli vidékeken egyedül arra szolgálnak, hogy a földszín mindenféle egyenetlenségeit kiegyenlítsék s a mélyedéseket betöltsék. A körszéli területeken nagy magassági különbség van a folyók forrásai és torkolata között, mihez még a tenger telhetetlensége járul. E körülmények okozzák, hogy ott a hegységek oldalain mind nagyobb és mélyebb árkok, völgyelések és szakadékok támadnak a víz kimosásai következtében; hogy az omladékok és törmelékek eltakaríttatnak s így sziklaalkotmányuk felszínre kerül; hogy alakjaik mind szaggatottabb és vadabb jellemet öltenek; hogy már betöltött mélyedéseik és nagy medenczéik is lassankint újra elvesztik töltelékeiket, mert a folyóvizek a hegységtől távoleső legnagyobb mélyedményekbe és a tengerbe szállítják. Mindennek az a következménye, hogy a hegy és völgy s a folyók felső és alsó szakaszai közötti ellentétek mindinkább fokozódnak. Ellenben oly vidékeken, hol a vizek valamely medenczében egyesülnek, a nélkül hogy a tengert elérnék, a hegységek magasságai s a föld mélységei közötti eredeti különbség időjárástában nemcsak nem növekedik, hanem inkább csökken, mert a hegységekről lefelé hordott bomlási termények és töredékek a mélyedésekben halmozódnak össze s ezeket lassankint betöltik.

Annak, hogy lefolyás nélküli terület létezhetik, alapfeltétele az, hogy a víz elpárolgása nagyobb, mint a csapadék, hogy tehát a víz nem képes az egyes mélyedéseket betölteni. Ez az eset előfordulhat ott is, hol a téli évszakban nagy csapadék van, de nyáron át a derült ég s a levegő szárazsága az elpárolgást nagyon növeli. Ha azután egyszer valamely vidék elvesztette lefolyását, ezen állapota még az által fokoztatik, hogy a növényekben szükkülő pusztá nyáron nagyon megmelegszik, s kisugárzása a képződő fellegeket eloszlatja, úgy hogy azután az ily pusztai te-

terület a szomszéd vidékek rovására is növekedik. Ily területen általában véve a folyóvizek hatása csekély, mert a mennyisége is csekély. A folyóvíz nem elegendő arra, hogy a sziklák egyenetlenségein levő törmeléket eltávolítsa s a sziklákat feltárja; a szögletes hegyi omladék és törmelék tehát minden mélyedésben s minden lejtőség tövénél felhalmozódik; csak ritkán separtetik tovább egyes erősebb vízárak által, rendesen pedig csak lassan és aprónként csúszik alá a lejtőkön, úgy hogy a finomabb részecskék messzibbre jutnak, mint a durvábbak. Ez adja meg a lefolyásnélküli területnek az ő sajátos jellemét. Minden dolog közreműködik arra, hogy az egyenetlenségek kiegyenlítettessenek s minden ellentétes alakulat eltakartassék. A változatosság eltűnik s helyét határozatlan, unalmas és egyhangú alakzatok foglalják el. Nincsenek ott festői, ábrándos és vad meredekségek és mélységek, csak szelíd lejtőkkel és hajlásokkal találkozunk. De a tökéletes síkság sem marad meg. Még ott is, hol látszólag a föld egészen lapályos, azt tapasztaljuk, hogy bizonyos irányok felé lassan, de folytonosan emelkedik, vagy ereszkedik. A természet egyhangú, rideg és unalmas. Bár merre tekintünk, mindenütt ugyanazon körvonalokkal találkozunk. Ellenben ott, hol dúsabb csapadék a vizeknek elegendő erőt kölcsönöz, hogy a tengert elérhessék, az alakzatok egész gazdagságával találkozunk, melyet a természet romboló és újraépítő működései létrehozni képesek.

Lefolyásnélküli területen a földfelület előrehaladt alakulásának eredményei szelíd hajlatú gömbölyded hegyhátak s a legmélyebb helyek felé lassan lejtősödő medenczék, a fejletlen állapot jelenségei pedig sziklás falakkal, meredélyekkel és völgytorkokkal való hegységek s az ezek aljában elterülő lapályok. Merőben ellenkező a dolog a lefolyással bíró körszéli területeken. Ott minél előbbre haladt a földfelületi alakulás, annál nagyobb a különbség a hegységek és síkságok, az emelkedések és mélyedések között. Mig magas hegységekben és mély kimosásokban a magassági különbségek nőttek nőnek, addig a folyók alsó szakaszánál elterülő síkságokon s a széles völgyekben mindinkább eltűnnek az egyenetlenségek. Továbbá lefolyásnélküli területeken az oldható bomlási termények megmaradnak a talajban s a földmívelésre alkalmatlanná teszik, hacsak különös körülmények nem tették lehetővé, hogy az ember azon terményeket eltávolítsa s ekkép egyes termékeny oázokat teremtsen. Körszéli vidékeken pedig az oldható részek is a tenger fele költöznek, s a talajban

csak oly mennyiséggel maradnak hátra és pótoltnak ki, a milyen szükséges, hogy gazdag növényzete legyen.

Igy tehát a lefolyás nélküli és lefolyással bíró területeken egymástól merőben különböző alakulatok és életfeltételek támadnak a szerves természet és ember fejlődésére. A lefolyás nélküli területek puszták (Steppe), még pedig sós puszták. Ezen jellemők határozott és nagyobb befolyást gyakorol a növények és állatokra mint a földrajzi szélesség, a tengerfeletti magasság, vagy a csapadék különbsége. Hol általában növényzet fejlődhetik, ott az felette egyforma. Épen oly egyformák az ember létezésére való feltételek. Valamennyi lefolyás nélküli területen egyenlő életet visel az ember, sehohsem talál oly viszonyokat, melyek őt az állandó letelepedésre bírják, kivéve a mesterségesen teremtett oázokat; azért ide oda barangoló nomád életet folytat; a törzs vagy nemzetség sehohsem talál határozottan kijelölt vidéket, melyet honául választhatna, azért hona az egész terület.

Ellenben ott, hol a vizek a tenger felé ömlenek, az életfeltételek nagy változatossága kinálkozik a mohosult és hasadozott hegysziklától kezdve a legbujább termőföldig. Ott a növények és állatok világa végtelen sokféleséget mutat, ott ezerféle földalakatok megannyi sajátos feltételeket nyújtanak az embernek a letelepedésre, az ótalomra; tehát állandó lakásokat épít magának, birtokába ejti a földet, legyőzi az ellenséges elemeket, társadalmi és állami intézményeket alkot, magasabb műveltségre és szellemi képzettségre vergődik s a folyók torkolatánál való síkságokon arra is talál alkalmas kiindulási pontokat, hogy más mivelt népekkel közlekedjék.

Ezek azon különbségek és ellentétek, melyeket a lefolyás nélküli és lefolyással bíró területeken rendszeren tapasztalhatunk. De miként a földfelület minden alakulatai és állapotaiban, úgy e tekintetben is átmeneti fokozatokat találunk. Ezek már magukban a középső részekben is mutatkoznak helyenként, t. i. ott, hol magas hegységek, mint a Tien-san és Kven-lun a lefolyás nélküli puszták közepett emelkednek, továbbá Közép-Ázsia szélein, az átmeneti övben, s az Aralo-Kaspi alföldön. Ez utóbbi az által, hogy nyílt tenger felé nincs lefolyása s hogy sósterületei vannak és pusztai jelleme, Közép-Ázsiához hasonlít; ámde aránylag nem régen szakadt el a tengertől s azért egykori partvonalain még tenger melléki jellemet mutat. Az ember tehát képes volt ott állandón letelepedni s tetemes műveltségre emelkedni, úgy mint a körszéli országokban, jóllehet a népek ott nagyon gyakran váltakoznak.

Közép-Ázsia felületének jelleme.

Közép-Ázsia lefolyás nélküli területének felületét leginkább a rendkívül lapos mélyedések jellemzik, melyek alakja és nagysága felette különböző s melyek majd elszigetelvék, majd egyik a másikkal össze vannak kapcsolva úgy, hogy a víz a nagyobb fekvésükből az alacsonyabbak felé lefoly. Minden egyes mélyedésben a csekély csapadékvíz a szélei felől a közepe felé foly s vagy csakhamar a talaj által felszívatik, vagy pedig erekké egyesül, melyek azután részint szintén elszivárognak és kiapadnak, részint pedig a legmélyebben fekvő helyet érik el. Ha a mélyedmény köröskörül el van zárva, akkor a közepén sóstó támad, melyet rendszeren sósmocsárok vesznek körül; némely mélyedményben csakis sósmocsár van, mely néha teljesen kiszikkad. De ha a mélyedmény valamelyik oldalán nyílást mutat, mely egy más alacsonyabb mélyedés felé szolgál, akkor a vizek azon nyíláson lefolyanak, s a sóstó az egész rendszer legalacsonyabb mélyedményében támad, mely rendszeren valamennyi közül a legnagyobb és leglaposabb is. Néhol igen sok apró elzárt medenczét egymás szomszédságában találunk, míg mindjárt mellettök más medenczék egymással összefüggnek s egy rendszerré vannak egyesítve. Alakjuk nagyon különböző, hol kerek, hol tojásdad, hol hosszukás teknőforma; de gyakran nem oly egyszerű, hanem összetett és változó.

Minden lefolyás nélküli medenczében és mindenik ágzatában megkülönböztethetjük legmélyebben fekvő középső részét s kisebb nagyobb hajlással emelkedő oldalait, melyek a legközelebbi medenczék felé a vízvázalstékig érnek. A medenczék oldalainak hajlása a peremöktől a középső részig, melyet a sósmocsár vagy sóstó elfoglal, rendszeren nagyon csekély, úgy, hogy a nagy medenczék felülete lapályosnak látszik, s az utazók síkságnak neveznek oly területeket is, melyeken a tetemes távolságra egymástól fekvő helyek magassági különbsége néhány száz metert tesz. A folyóvizek esése természetesen megfelel a terület hajlásának. Rendszeren elég sebes folyásaik, s minthogy mindig elegendő hordalékot szállítanak, hogy medrök egyenetlenségeit feltölthessék, azért széles, sekély és homokos ágyakban folydogálnak. A mennyiben a középső tavakat elérik, ezekbe némi szilárd anyagokon kívül a kőzetek felbomlásából származó oldható anyagokat szállítják s így gyarapítják a tavak sóstartalmát. De maga a talaj is sós, még pedig nemcsak a tavak környékén, hanem nagyobb távol-

ságban is, s gyakran vastag sőrétégek vagy kivirágzások mutatkoznak, úgy hogy a sót szedni is lehet. Néhol a talaj sóstartalmát csak a kutak vízének sósíze árulja el.

A sós pusztá általán véve a fanövényzetet nem tűri, de bokrok s nagyvirágzatu növények sem teremnek rajta. A tavak és mocsárok környékén csakis sósnövények fordulnak elő, sás és nád csak oly mocsárookban terem, melyek sóstartalma csekély. Leggazdagabb a növényzet a folyóvizek partjain, hol azok még elegendő eséssel és sebességgel bírnak s a talajt kisebb-nagyobb mértékben kilúgozzák. Innen van, hogy a nomád népek leginkább a folyók mellékein tartózkodnak, mert ott találják a legjobb legelőket. A folyók mellett helyenként egy-egy nyárfa vagy fűzfa is terem, sőt néhol kisebb nagyobb ligetek vannak. De a folyók mellékein túl mindenütt csak pusztai növényzetre találunk, mely szürkés-zöld színénél s rideg egyformaságánál fogva szomorú látványt nyújt. Akár oly magasságban forgolódunk, milyen a Mont-Blanc-é, akár csak egykét ezer lábnyi magasságban a tenger felett, s akár Szicília, akár Kamcsatka szélességében vizsgáljuk a pusztai flórát, mindenütt ugyanazon fakószínű, száraz és alacsony növényeket találjuk, melyek a talajt csak gyéren fedik be. Azon pusztai növényzet egyaránt átvonul a hegységeken és völgyeken, s miként a talaj, melyen nő, úgy az is azon van, hogy az ellentéteket kiegyenlítse. Csak a meztelen szikla s a kopár homoksivatag okoz némi változatosságot. Kivételt tesznek a magas hegységek északi lejtőin a mély szakadékokban találtató fenyvesek, s nagyobb változatosságot mutatnak azon vidékek is, melyek nyáron bővebb esőben részesülnek, pl. a Csakhar mongolok területe; ott az esők után, úgy mint a Pamir feltérségen, a fű egyes csomókban terem s bő takarmányt szolgáltat.

A pusztá lapos hajlásu mélyedményeiben nincsenek természetes bevágódások, melyek a földrétegeket feltárnák. Tehát csak a felületi lerakódásokat ismerjük. Ezek szerint megkülönböztethetjük: 1) a sárgaföldü vagyis lösz-pusztát, 2) a homok-pusztát, 3) a kavics-pusztát, 4) a kő-pusztát.

A lösz-pusztá tulajdonképen a szabályszerű pusztá Közép-Ázsiában; minden kisebb kiterjedésű mélyedményt, melyet jegesek nem környeznek, az foglal el. Alkalmasint a nagy mélyedésekben is a lösz uralkodik, de ezekben jobbra a homok takarja el. Lösznek azt a laza, könnyen szétdörzsölhető barna-sárga földet nevezzük, mely nagyon hasonlít az agyaghoz, csak hogy kisebb-nagyobb mértékben finom homokkal van keverve; a felszínen gyak-

ran feketés-színű, a benne levő elkorhadt növényi maradványoktól. Valamennyi puszta közül a lösz-puszta legkedvezőbb a növényekre nézve, s ha csak elegendő esőben részesül, mindig jó legelőkkel kinálkozik.

A homokpuszta, helyesebben homoksivatag, finom homokból áll, melyet a szél hosszúkás, többnyire egyközű hullámokká vagyis buczkákká halmoz össze. A homok egy növényre nézve sem kedvező; gyakran csak a felületet foglalja el, alatta pedig sárga föld van.

A kavics-puszta kemény gömbölyű síma kvarcz kavicsokkal, különösen pedig kalczédonnal, jáspissal és ágáttal van behintve. Nem oly terméketlen és kopár mint a homoksivatag, s ha néhanéha esőt kap, mint pl. a Sámo medenczében, akkor annyi fű mégis terem rajta, hogy a nomádok legelőül használhatják. A kavics-puszták aránylag kisebb területet foglalnak el, mint a lösz- és homokpuszták.

A kö- vagyis omladék-pusztát az a körülmény jellemzi, hogy rajta több kevesebb, élesélű hegyi omladék és törmelék van elhintve. Ide tartoznak különösen a magas hegyormok közötti csekélyebb kiterjedésű mélyedések. Ha ezek nagy kiterjedésűek, akkor az omladékok leginkább a széleiken halmozódnak össze, a legvastagabbak a hegyi lejtőkhöz legközelebb, odább és alább az apróbb töredékek. Minél távolabb a hegységektől, annál inkább fogy az omladékok nagysága és mennyisége s végre a sárga földből való rétegek válnak túlnyomóvá.

A sós-puszták talajuk alakjára és jellemére nézve általán véve nem nagyon különböznek egymástól, akár kicsinyek, akár nagyok, s akár csak néhány száz, akár pedig 4—5000 meternyi magasságban fekszenek. Azonban határszéleik felé mégis szembe-tünőbb különbségeket mutatnak. Határszéleik általán véve hegységek maradványaiból állanak. A mint már ezen hegységek keményebb vagy mállékonyabb kőzetekből állottak, a szerént maradványaik is más-más alakot mutatnak. A hol a hegységek porhanyós, mállékony és morzsalékony homokkövekből állottak, ott csak szelíd hajlású, gömbölyded és egyforma földhátak maradtak meg, melyeken még csak ritkán ismerhető fel az eredeti kőzet. Ellenben a gránit és kristályos palából való hegységek maradványai határozott alakokat, meredek oldalú hegyhátakat mutatnak, melyekből egyes csúcsok is kidudorodnak; néhol azonban azok is annyira szétmorzsolódtak, hogy szintén csak szelíd hajlású földhullámokat hagytak hátra. A pusztákat és egyes medenczéi-

ket határoló és egymástól elválasztó emelkedések nagyon különbözök, hol egyszerü földhullámok és hátaik, hol magas hegységek, melyek a maradandó jég és hó magasságáig nyulakodnak fel; ilyen havasi hegységek a Tien-san, Kven-lun, Karakorum s mások. Ezekben a pusztai sajátságok a lefolyással bíró országok sajátságaival vegyülnek össze. Ugyanis azon magas hegységek összegyűjtik a légbeli csapadékokat; sok hó esik rajtuk, úgy hogy maradandó hómezők és jegesek támadnak; az elpárolgás pedig a magas ormokon csekély. Tehát a hómezők és jegesek olvadásából eredő vizek mint vad és rohanó patakok sietnek alá a hegyek oldalain, mély árkokat és völgyeket vájnak s meredek sziklalejtőket létesítenek, tehát oly domborzati alakulatokat teremtenek, milyeneket a lefolyással bíró területeken találunk. Ámde a hegyekről lerohanó vizek csakhamar oly lapályos vidékekre jutnak, melyek a levegő nyirkosságára nem hatnak sűrítőleg, melyeken tehát mind tében mind nyáron igen csekély a csapadék, ellenben az elpárolgás nagy, még pedig annyival nagyobb, minél nagyobb a folyóvidék területe. A hó és jég olvadása által táplált főfolyó vize ugyan még elegendő arra, hogy sziklás medrében tovább hömpölyöghessen, sőt hegysorokon is áttörhessen, mint pl. a Karakas és Jarkand folyók teszik; de mellékeiken már lefolyás nélküli medenczék mutatkoznak. Alább a folyók vize mindinkább fogy, mert új táplálékot mellékfolyók által nem kap, s mind elpárolgása, mind a szomszagos talajban való elszívargása nőttön nő. Nem egy vadúl zajongó hegyi patak a sikságra érve csakhamar eltűnik a homokban, s aránylag csak kevés folyó éri el megfogyatkozott vizével a medencze közepe táján levő sóstavat.

Azonban a legmagasabb hegységek sem tartották meg mindenütt alpi alakjaikat. Időjárástában a szakadékok, mélységek és völgyek az ormokról lehulló sziklatöredékekkel teltek meg, s így az óriási hegységek idomtalan romhalmazakká váltak, melyek igen magas, de szelíd hajlású, széles és lapos feltértségeket és hátaikat képeznek. Ilyenek a Kven-lun, a Hvang-ho forrásai s a Khukhu-nor környékén levő hegységek, s a Tien-san egyes részei.

Közép-Ázsia tagozatának alapvonásai.

Közép-Ázsiáról az újabb idők, 1830. tájáig azt hitték, hogy egy szakadatlan nagy felföldet képez, melyet rendszeren a „Magas Tatáriának“ neveztek. Tökéletesen még most sem ismerjük magassági viszonyait, de annyi már bizonyos, hogy az nem egy-

forma magas feltérség, hanem hogy nagy kiterjedésű mélyedései is vannak.

Egyik nagy mélyedése hosszan nyúlik el nyugat dél-nyugatról kelet-éjszak-keletre. Nyugati határa a keleti hosszúság $75^{\circ}30'$, keleti határa pedig a $114^{\circ} 30'$ alatt van. Egész hossza tehát körülbelől 1800 mfdet tesz, vagyis majdnem akkora mint a Földközi tengeré. Richthofen a sinai geographusok nyomán Han-hajnak, azaz Száraz tengernek nevezi, mivel hajdan egy nagy belföldi tenger foglalta el helyét. Két részre osztja: nyugatira és keletire; amazt különösen Tarim-medenczének, emezt pedig Sámomedenczének nevezi. Egyik nyulványát a Dzungári ág képezi, mely éjszak-nyugat felé nyílik, s melyen alkalmasint a hajdani tenger lefolyt.

A Tarim-medencze nyugat-keleti irányban körülbelől 900, éjszak-déli irányban pedig mintegy 270 mfdre terjed. Kelet felé egészen nyílt, a többi világtájak felé pedig magas hegységek által van elzárva. Déli oldalán a Kven-lun, éjszaki oldalán a Tien-san majdnem átjárhatatlan bérczfalakat képeznek, melyek a népek költözködése elé mindenkor nagy akadályokat gördítettek. Nyugat felé azon hegységek rekesztik el, melyek a Pamir feltérséget és magas völgyeit szegélyezik. Ezek ugyan szintén csak bajosan járhatók át, mindazáltal a legrégebb időktől fogva a hadsergek és kereskedők útja rajtuk vezetett át. A Tien-san nem határolja a lefolyás nélküli területet, hanem ennek csak egyes részeit választja el egymástól s egészben Közép-Ázsiához tartozik. A Kven-lun 6000 meter magas gerinczeivel és a 6800 meternyire is felnyúló csúcsaival némiképen támfalúl szolgál a magas földduzzadásra nézve, mely egészen a Himálajáig terjed s a legtávolabb értelemben vett Tübeti felföldet képezi. Ennek nagy része még a lefolyás nélküli területhez tartozik, egyes feltérségei az 5000 meternyi magasságot is meghaladják. S itt aránylag kis területen Közép-Ázsia legnagyobb magassági különbségeit találjuk: mert a Dapszang-hegy és Lop-tó tengerfeletti magasságában körülbelől 8000 meternyi különbség van.

A Tarim-medenczét három oldalról övező magas hegységekről, különösen pedig a délnyugat és éjszak felé eső ormokról a hó- és jégtömegek által táplált számos folyó ömlik alá a régi tengerfenékre, a medencze legmélyebb vidékei, nevezetesen a Lop tó felé tartva. A nagy térséget jobbára homok fedi; csak helyenként vannak termékeny vidékek, melyeknek termő földje részint a folyók által hordatott össze, részint a légbeli tényezők

hatásának köszöni eredetét. Az elszórt termékeny vidékek meztelen homokterületek által vannak egymástól elválasztva; leginkább a medencze éjszaki, nyugati és délnyugati szélein fordulnak elő. Némelyek közülök, úgy látszik, csak újabb időben támadtak a sinaiak közreműködése mellett, kik nagy tapasztalást és szorgalmat tanúsítanak a földek öntözésében. De bizonyos, hogy hajdan más oázok is voltak, melyeket időjártában a szél homok alá temetett és fakó sivataggá változtatott. Khotan hajdan gyakran emlegetett ország volt, még most is megvan, de mívelhető területe időjártában nagyon megfogyott. Kiria és Tak is csak megfogyatkozott maradványai a hajdan sokkal terjedelmesebb oázoknak, odább keletre a Lop tó felé pedig a volt termő területek egészen eltűntek. Marco Polo még arra felé vehette útját, most a mély homok miatt az utazás azon vidéken merőben lehetetlen. A Lop tó környékén való országok is eltűntek, pl. Sen-sen. Hajdan a folyók elérték a tavat, most útközben a homokban vesznek el.

Tehát a Tarim-medenczében a legnagyobb ellentétek mutatkoznak; dús termésű vidékek s legterméketlenebb sivataggal váltakoznak. Ezen sajátsága, valamint általában alakzata döntő befolyást gyakorolt népeinek történelmére.

Keletről a szorongatott nomád népek mint tágas és teljesen nyílt kapún át jutottak a Tarim-medenczébe, de azután úgy jártak, mintha csapdába kerültek volna. Ha új lakóhelyek felkeresésére akartak elindulni, vagy keletre kellett fordulniok, a honnan jöttek, vagy, ha ott hatalmasabb népek állták el útjokat, éjszakra kellett költözniök s a Tien-san keleti szakaszain átkelniök, hol könnyebb átjárásokat találtak. A többi oldalak felé a Pamir és Tien-san vagy a Kven lun magas gerinczei, hideg és zord feltérségei állottak útjokban, s oda csak a legnagyobb szükségben fordultak, hogy a kemény hegyi népekkel a lételért küzködjének. Onnan van, hogy azon népek, melyek a Tarim-medenczébe kerültek, többnyire az egyes oázokon megtelepedtek s kisebb nagyobb elszigetelt országokat képeztek. Ritkán indultak ki onnan nagy népmozgalmak, melyek ellenállhatlan árként messze földön nagy átalakulásokat idéztek elő. Az apró országokat könnyen lehetett meghódoltatni, mint ezt a sinaiak ismételve tették, de valahányszor az egyes népek és országok közös érdekekből egyesültek, könnyű szerrel ki is kergették az idegen hódítókat. Így történt ez néhány év előtt, midőn a közös vallás (mohammedanis-mus) által egyesített népségek Jakub-begh vezérlete alatt a si-

naiak uralkodása alúl felszabadultak s Kelet-Turkeszتانban egy új önálló birodalmat alkottak.

A régi tengerfenék keleti részét Sámó-medenczének nevezük; e szó sinai nyelven általában homoksvivatagot jelent. Az európai földképeken Közép-Ázsia kisebb-nagyobb része Gobi-nak neveztetik; a sinaiak és mongolok is használják e szót s általában minden homokos, fű- és víznélküli vidékre alkalmazzák mind a Sámó-medenczében mind azon kívül.

A Sámó-medenczéről számos tudósításunk van, a régiebbeket Ritter állította össze; újabb időben több orosz és angol utazó látogatta meg; gróf Zichy is keresztül utazott rajta s érdekes tudósítását Közleményeinkben találjuk.

Ezen különböző tudósítások szerint déli és északi párkányának tenger feletti magassága 1500—1700 métert tesz; onnan lassan ereszkedik alá s legmélyebb pontja az Özön-Khosu nevű állomásnál (a K. H. 111° 28' és É. Sz. 44° 9' alatt) csak 607 méter. Keleti határa nincsen élesen megjelölve, s a Khingan hegység, melyet azelőtt keleti Ázsia egyik főhegylánczának tartottak, csak jelentéktelen földduzzadás, mely a nyugatra levő belső feltérségből alig észrevehetőleg emelkedik ki és csak kelet felé mutat hegységi jellemet. Tehát a Khingan csak a közép-ázsiai feltérség keleti párkánya s közepes magassága alig éri el a 2000 métert.

A Sámó-medenczének az északi és déli párkányai felé felsíki alakja van, s ott szeliden domborodott magaslatok majd hosszas és teknőalakú, majd katlanforma völgyelésekkel váltakoznak. Belső vidékein is többnyire kelet-nyugati irányban csapó gömbölyded domborok lapos völgyelésekkel váltakoznak; a magaslatok törmelékekkel vannak befedve, a völgyeléseket hol homok, hol éles-szögletű és fémes-színű kavics foglalja el, különösen gyakoriak a kálcedon, jáspis és agát kavicsok. Helyenként egészen kopár és sivatag a pusztá, más helyeken gyér fű terem; bokor és fa csak nagyon ritkán mutatkozik.

Közép-Ázsia egyik része sem oly kedvező az állhatatlan nomád életre s az egyes népségek területeinek határozatlanságára nézve, mint a Sámó-medencze s déli, keleti és északi környékei. Szabadon és fektelenül bolyongnak a mongolok a végtelen pusztákon fel s alá, s a mily könnyen mozoghat rajtuk az egyes ember, oly könnyen mozoghatnak a lovas sergek is, melyek oly hirtelen képződnek mint az egen a felhők, s akadály nélkül tovább vonulnak, s vagy csakhamar ismét elpárolognak, vagy mind sűrűb-

ben tömörülnek össze, hamarosan az egész vidéket betöltik s rohamos árként a szomszédos országokat elborítják. Még a sinai ember sem tudott azon pusztákon oly helyet találni, melyen letelepedhetett volna, és csak a tenger felé irányzott folyók felső szakaszainál volt képes városokat és kereskedelmi telepeket alapítani, melyekből erkölcsi uralmát gyakorolja a nomádok felett.

A Han-haj alakzatának legnevezetesebb s a népek történelmére nézve legfontosabb jelenségét a középső részében találjuk. Mert ott egymással szemben vannak két ágazatának bejárásai. A nagy mélyedésnek és régi tengerfenékek szélei, a hajdani tenger partvidékei, a nyugati és keleti részben nagyon különböznek ugyan, de abban megegyeznek egymással, hogy a népek közlekedését egyaránt nehezítik és akadályozzák, s hogy Közép-Ázsia azon belső vidékein lakó népeket a körszéli országokban élő népektől elzárják. Csak az említett két mélyedési ágazat szolgáltat kényesebb kijárást a közép-ázsiai népeknek; az egyik délkeleti irányban Sina felé, a másik pedig éjszaknyugati irányban Európa felé.

A délkeleti ágazat aránylag keskeny völgyelés, mely a Bulungir tó felől a Ki-lien-san vagyis Nan-san hegység éjszaki oldalán igen csekély emelkedéssel a Hvang-ho egyik mellékfolyójának völgyébe, s azután Lan-csou-fu mellett nagy völgybe, onnan pedig Sen-szi tartományba visz. Az átjárás közepe táján a nagy sinai köfal huzódik el, s ott a Jü-mönn (Jü-kapú), vagyis a Kia-jü-kvan (a Jü vámhelye) van; ez azon kapú, melyen át Khotan vidékéről a híres és becses jü (vagyis az Európában „jade“-nak nevezett nephritféle kő) kerül Sinába.

Az éjszaknyugati ágazat, vagyis a Dzungari medencze Barkul vidékén kezdődik s a Tien-san keleti nyulványai s az Altaj között terjed el; két külön ágra szakad, éjszakira és délire. Az éjszaki medencze az Altaj és Tarbagataj között nyílik, folyója az Uliungur, mely a hasonló nevű tóba ömlik; onnan a Zajzan tó felé mehetünk. A másik szélesebb ág a tulajdonképi Dzungari medencze, melyben Barkul, Gucsen, Urumtszi, Manasz, Kurkara-Uzun városok fekszenek, s mely a Balkas tó síkságára vezet. Különösen ezt az utat választották Közép-Ázsia népei, midőn nyugatra költözködve Európa felé tartottak.

HUNFALVY JÁNOS.

A Dardanellák.

(*Felolvastatott a nov. 22-iki felolvasó-ülésen.*)

Ez idei nyáron tett törökországi utazásom egyik feladatául a Dardanellák és Troja megtekintését és tanulmányozását tűztem ki. Budapestről azzal a tervvel utaztam el, hogy Konstantinápolyba menet vagy onnan jövet kirándulok a Mendere Szuju mentén elterülő Ilium-Troja és Alexandria-Troasz vidékére, felkeresem az ásatásokat, Apollo Smintheus kiásott templomát, a Schliemann által kiásott Priamusz palotáját, Hektor, Ajax és Akhilles sírját s az ős kornak annyi nagyszerű emlékét; meglátogatom — ha szerét tehetem — Ida hegyét, s a rég elmúlt hőskor tanulmányozása mellett újabb adatokat gyűjtök az ott élő népek nyelvés életéről és szokásairól. Nagy érdeklődéssel tettem előzetes tanulmányokat e tárgyra vonatkozólag. Az Aegei tengernek kisázsiai partvidékéhez érve, kíváncsian kerestem Eszki Sztambul helyén a Nagy Sándor korára vonatkozó romokat; a Besika öböl megett fekvő Troja vidékének látása már előre lekötötte egész figyelmemet. A hajó, melyen Triesztből Konstantinápolyba utaztam, a Dardanellákban Csanak-kale előtt megállapodott, míg az utazók egy része le- vagy felszállott. Már ekkor szándékoztam elhagyni a hajót s Csanak-kaléból tenni kirándulást előbb Ilium s onnan Troja vidékére. E tervemtől azonban több török barátom s utitásam rábeszélésének engedve, elállottam. A zavaros háborus idöket hozták fel ürügyül, aztán a csanak-kalei helyörség szigorú rendszabályaira utaltak, kiknek ilyen válságos idöben semmiféle idegen utazót sem szabad a hadügyminiszterium különös bujurultuja nélkül átbocsátani. Erre tett figyelmissé egy Csanak-kaléból jött tüzér örnagy is, ki azt tanácsolta, hogy e tervvel egy idöre hagyjak fel; mert Anadoliában most minden idegen utazót gyanus szemmel néznek s a tudományos kirándulást az angol flottával megrakott Besika-öböl szomszédságában könnyen kémszemlének tarthatnák. Tervemet ez alkalommal elhalasztottam, remélve, hogy visszajövet a hadügyminiszterium útlevelével fogom e kirándulást megtehetni. A Konstantinápolyban talált kétségbeejtő hangulat, melyet az oroszok gyors előnyomulása naponként fokozott s barátaim bizonyítgatása, hogy az az idöpont nem alkalmas az ilyféle kirándulásokra, csakugyan meg-

gyöztek arról s én felhagytam kedvencz tervemmel, hogy a trójai síkot és annak történelmileg nevezetes vidékét ebben az évben meglátogassam. Tanulmányomat tehát csak a Dardanellákra és azok vidékére szorítottam.

A Gallipoli félsziget (Thrak-khersonesus), mely 15,6 □ mértföld terjedelmű s délnyugati irányban 12 mértföld hosszúságban terül el, úgyszintén az általa és Mysia, a kis-ázsiai partvidék által képezett tengerszoros, mely a Dardanellák, Helle szpontosz (Helle tengere) törökül Bahr-Szefid vagy Ak-Deniz Boghazi név alatt ismeretes, minden időben jelentékeny szerepet játszott. Itt vert hidat Xerxes, a perzsák hatalmas királya tengernyi seregével; jóval előbb itt kötöttek ki az argonauták is, kik az aranygyapjuért mentek, e vidéken folyt le az a világhírű és népszerűvé vált tíz évi háború, melyet Homer oly nagyszerű költeményben hagyott az utókor számára. A történelmi tények egész hosszú sora fűződik itt majd minden helyhez. Nincs pont, melyről az uti kalauz ne jegyzett volna fel valamely nevezetes történelmiényt. Az ó- és újkor történelmével kezünkben végig tekintve e helyeken majd véres harcokat, hősi vitéséget, majd valamely kalandos vállalatot, vagy egy előitéletes rögeszméért útra kelt fanatikus menetet, majd más ponton ismét a lángoló szerelem ritka szép példáját látjuk szemünk előtt a multak nagy tengeréből felelevenülni. Kinek szíve ne lüktetne hevesebben, midőn a gyermekkori játékaikba és ifjúkori álmaikba beleszövődött és ott megragadott regék és félcsoadás események színterén látja magát?!

A regényes szép Szira szigettől a Dardanellák torkáig 24 órán át folytonos vihar hánya hajónkat. Egész útunk viharos volt; de egy nap sem volt oly elviselhetlen, mint az utolsó előtti, mely a Diana hajó minden utazóját szörnyen megviselte. Julius 12 ikén reggel 9 óra felé elhagyván hajónk a nyílt tengert, megszabadultunk a vihartól s hajónk a Tenedosz szigete és a kis-ázsiai part közötti szoros hullámaiban zakatolt. Innen kezdve az utasok mindnyájan a fedélzetről gyöngyörködtek a gyönyörű panorámán, mely szemünk előtt elterült. 8 óra után elértük Eszki Sztambult, a régi Alexandria Troaszt, mely a tengerparton fekszik s a tengerig terülő trójai sík utolsó pontját képezi. Szemben fekszik Tenedosz szigettel s romjai a régi városnak most is elragadják a szemlélt. A romok nagy területet foglalnak el, a város falai hat angol mértföld kerülettel bírnak, s a lombos tölgyfák még regényesebbekké teszik. A tengertől egy angol mértföld-

nyire még nagyobb romok terjednek el, melyeket a vidék népe ma Bal Szeraj (Méz palota) néven ismer. A tenger felőli részen egy nagy ív látható, ezen belül van egy nagy mintegy 300 láb hosszú és 100 láb széles csarnok. Az épület közepén van négy négyszögletű terem, melyek márvány oszlopokkal vannak díszítve. Az épület éjszakkéleti részén egy vízvezeték van. A kikötőnek két öble van s a két rakpart maradványa még ma is látható. A parton két nagy oszlop látható, melyek mintegy 30 láb hosszúak. Ezek egyikét IV. Mohammed három darabb törette azzal a szándékkal, hogy a Valide Dsamisziban felállíttassa, e tervtől azonban nem tudni mi okból elállott.

Mig hajónk haladott, hol az ázsiai parton, hol Tenedosz szigetén legeltettük szemcinket. E sziget a Bozdsa Adaszí (szürkés sziget) török elnevezést igen megérdemli, mert már első tekintetre feltűnőnek találjuk azt a szürkés-fehér talajt, melyen semmi növényzet, semmi szőlővessző sem tűnik szemünkbe, pedig Tenedosznak híres jó bora van. Csak a megerősített bástyák, melyek mintegy a szürke sziklák folytatását képezik, foglalják el egész figyelmünket. Ez az első erősített török hely s a Dardanelláknak mintegy előőrse gyanánt tűnik fel. E szigeteknek nevezetes szerepe volt a görögök korában, itt vonták meg magukat a danaok, mikor a nagy falovat az iliumi téren felépítették; nevezetes szerepe volt a rómaiak történetében is. Ennek birtokáért sokat küzdött a török hatalom a velencei köztársasággal. 1656. július 13-án a velenceiek hatalmába került, de egy évnél tovább nem bírhatták, mert Köprülü Mehemmed, az erélyes nagyvezir, a következő év augusztus 31-én visszafoglalta azt s azóta a félhold uralma alatt áll.

Tenedosz szigetét még alig szemléltük meg kellőleg látcsöveinkkel, midőn már a Besika-öböl előtt lebegett a Diana.

Ném nagy és nem is kellőleg mélyedt öből ez, de biztos kikötő s mint ilyen nem ritkán jelentékeny szerepet játszott az egyes háborúk történetében. 1853-ban az angol és francia hajóhad itt horgonyozott, míg nov. 3-án átlépte a Dardanellákat s a Boszporusz habjaiban Bejkosz előtt vetettek ismét horgonyt. Most is négy pánczélos és két közönséges hadihajót tartanak ott az angolok. Amint az öbölhöz közeledtünk, egy angol hajótiszt jelt adott lobogójával, hajónk lassította menetét, átvette a csónakján közeledő tengerésztiszt levélcso magját s folytatta útját. A Dardanellák torkáig körülbelől még egy órányi ut van innen. A Besika-öböltől kezdve szembetűnő lassúsággal haladt gőzöcsünk,

minek okát tudakolván a kapitánytól, az öreg Lombardini tudunkra adta, hogy a Dardanellák torkolata s maguk a Dardanellák is tele vannak torpedokkal, s így vigyázatosabban kell ezt az utat megtennünk. Az utazók egy része, különösen a gyöngébb női nem, e hír hallatára nem volt épen kellemesen érintve; a torpedok rémes pusztításai folyton nyugtalanították őket a Dardanellákban. A kedélyes hajóskapitány csak mosolygott s biztatásként el-elmondotta, ne féljenek, sono vecchio gatto di mare. A lassu evezés által módunkban volt a partvidéket mindkét oldalról tüzetesebb vizsgálat alá vehetni s arról jegyzeteket tehetni.

Az ázsiai parton találtuk Jeni Sehirt (Ujváros), mely az ókori Sigaeum helyén fekszik. A város a tenger partján elég magas dombon fekszik, körülvéve nagyszámu szélmalmoktól (jel dejirmeni), melyeknek vitorláí ép oly mélán és néha akadozva forognak, mint a mi Alföldünk hasonló szerkezetű szélmalmjai. Sigaeumból csak egy templom romja maradt fenn, mely hajdan Minerva temploma volt, most azonban keresztény templommá építették ki. Innen tovább északra fekszik a Kum-Kale (Homokvár) nevű erőd, mely a szemben fekvő Szedd-el-bahr (A tenger gátja) nevű erőddel a Dardanellák legszélső déli csúcsát védi. Kum-Kale és Szedd-el-bahr között a tengerszoros egy mértföld széles. Jeni Sehír és Kum-Kale között szakad a Mendere Szuju (régii Szkamander) a tengerbe. A talaj itt nagyon terméketlen, homokkal fedett, s innen vette a vár, vagy helyesebben erőd is elnevezését. A város maga csinos, széles utcákkal bir, van két mecsetje, szép bazárja, 6000 lakója. A parttól befelé már szőlők és gyümölcsös kertek szegélyezik az utat, melyen félóra mulva Achilles és Patroklos sírjához ér az utazó. A Mendere Szuju fölött csinos köhidak vannak építve. Szedd-el-bahr és Kum-Kale, e két végerőssége a Dardanellák bejáratának, IV. Mohammed alatt 1659-ben építettett. Az építés végrehajtását, mely elé Murad pasa nagyvezir idejében sok akadályt és kifogást emeltek, Köprülü vette magára s az ő erélyének köszönhető, hogy a 40,000 piaszternyi költségvetésre számított két erőd fölépítettett. Köprülü kiadta a parancsot, hogy a hajóhad abban az évben a Dardanellákban teleljen s a legénységet az erődök építésére alkalmazták. Frenk Ahmed pasa, a Dardanellák parancsnoka felügyelete alatt Musztafa aga építésztt bízták meg a munkával. A szomszéd falvak népeit kényszerítették az építő-anyag összehordására, miáltal a vállalkozók jelentékeny összeget takarítottak meg maguknak. A történelem meg is

örökítette az építésznek embertelen bánásmódját a szegény munkásokkal, kik közül többen veszték ott nemcsak a munka terhé-
től, hanem a durva köműves kegyetlenségétől is. A következő év-
ben a szultán is meglátogatta az erődöket s megelégedését a
nagyvezir kegyelésével fejezte ki. Az erődöket kőmozsarakkal,
ágyukkal és egyéb löszerekkel rakták meg.

A Thrák Khersonesus végcsuca hegyes ékként nyulik a
tengerbe s a meredélyesen kiálló szirtek jó védő állást nyújtanak
a támadás ellen. A természeti véden kívül a Szedd-el-bahrerőd
a szemben fekvő erőddel keresztűzbe veszi az áttörni merészlő
hajót s ha nem is teszi épen lehetetlenné az átsurranást, de
mindenesetre nehéz munkát ad a vakmerő vállalkozónak. Szedd-
el-bahr egyik szikláján egy világítótorony áll a habok között.

A tengersizoros tovább északra az ázsiai part felé mindig
öblösebb lesz, mire az ókorban nevezetes szerepet játszott Dar-
danosz város helyére érünk. Ez a Sulla és Mithridates között itt
84-ben K. e. kötött békéről lett híressé s a tengersizoros is ettől
kölsönözte nevét. Innen kezdve több védművel találkozunk, me-
lyek földből vannak hányva s egy-egy ágyutelepül szolgálnak. E
földhányásokat és sánczokat 1770-ben hazánkfia báró Tott ter-
vezte és építette a porta felhatalmazásával. Stratégiailag e sán-
czok igen nagy előnyt nyújtanak, mennyiben az európai és
ázsiai parton levő két-két ágyutelep tüze keresztbe fogja az
ellenséges hajót s előkészíti és könnyebbíti a támadást a feljebb
fekvő két hatalmas erődnek. A tengersizoros most megint szű-
kebbé válik, még egy kis öblöcske az ázsiai parton, s elértük a
hires Csana-kale (Cserépvárat), melylyel szemben fekszik a
Kilid-ul-bahr (A tenger kulcsa). E két erőd a történelemben
a dardanellai kastélyok elnevezése alatt szokott előfordulni. Itt a
földrész 5300 lábnyira közeledik egymáshoz, s ez a Dardanellák
egyik legszűkebb helye. Négy mértföldnyire fekszik a szoros tor-
kolatát védő két erődtől.

II. Mohammed 1453-ban Konstantinápoly bevétele után
gondját e helyre is kiterjesztette s nem messze a régi Szesztosz
és Abydosztól az európai és ázsiai parton egy-egy erődöt építte-
tett. Az európai részen fekvőnek Kilid-ul-bahr (A tenger
kulcsa) elnevezést adta, az ázsiai parton levőt a szerényebb
Csana-kalénak (Cserépvárnak) nevezte a sok cseréptől,
mely itt készült és most is jelentékeny kereskedelmi cikket ké-
pez. A cserépgyártás régebben nagyobb lendületnek örvendett
itt; volt 40 fazekasgyár, melyeknek száma most 15-re olvadt le.

Csanak-Kale vagy Kale Szultanie sík téren fekszik a tenger partján, 2500 házból áll, melyeknek 8000 lakója kevés törökön kívül leginkább zsidókból áll, kik a szomszéd szőlőkben termesztett borral és cserépedényekkel kereskednek. A cserépedényeket, leginkább díszesen mázolt és aranyozott korsókat, többnyire a hajóra hozzák. A mi hajónk is megállapodott Csanak-Kale előtt s a partról 10—15 csónak megrakva cifrábnál cifrább cserépedényekkel tartott felénk. A lépcsőt leeresztették, a hajó fedélzetét egy percz alatt ellepték az áruikat eladásra kínáló fazekasok. A csanak-kalei korsókat nagyon dicsérték a törökök, azt mondták, ép oly előnyök a víznek hűtésére, mint a fajumi (egyptomi) korsók, melyeket a Nilus iszapjából készítenek. A török utasok siettek is összevásárolni a desztiket, melyek közül a legcifrábban kímázoltak és tükrökkel diszítettek voltak a legkapósabbak. E korsók közül magam is megvettem egynehányat, s mint különlegességek nálunk is megtetszettek. Csanak-Kale osztrigáiról is híres. A cserépedény-árusok ezeket is hozták a hajóra s szintén nagy kelendőségnek örültek.

Csanak-Kale egy katonai és kormányzó pasának székhelye, van itt azonkívül több konzulatus, van posta- és távirda-állomás is. A város szép látképet nyújt zöld fákkal szegélyezett vörösfedelű házaival. Konstantinápoly mellett ez egyik legélénkebb kikötőjü török város; nincs nap, hogy valamely hajó ne állana meg kikötőjében. Az itt székelő pasának joga volt eddig, minden itt átvonuló hajót megmotozni, s amely hajó magát e rendszabálynak alávetni vonakodott, annak megtiltotta az átmenetet a Dardanellákon. Ma csak utlevelüket (fermanjukat) kötelesek itt megmutatni. Csanak-Kale erődje kissé emelkedett helyen fekszik s legjelentékenyebb erődje a Dardanelláknak. Ezt per eminentiam a Dardanellák városának is nevezik. Rendesen 196 darab ágyuja van, most azonban az erődön kívül levő földsáncokban is tömérdek ágyu meredt az ztt megállapodott hajónkra. Az erődön kívül elhelyezett ütegek (tábiák) számát egy tüzér, ki velünk utazott, tizenötre becsülte. Ezeknek lövegei legnagyobbrészt legujabb szerkezetü Krupp-féle hátultöltő öntött aczélágyuk, de vannak a régiekből is, vannak bronz és öntött aczélágyuk legkülönbéle rendszerekből, némelyek bámulandó nagy kaliberűek; egy szavahihető utas mondá, hogy több száz fontyi kődarabokat képesek tovaröpíteni. Csanak-Kalnak a tenger partján platánokkal és más lombos fákkal benőtt szép sétánya is van. Kilid-ul-bahr, az átellenes erőd kevésbé jelentékeny, habár régebben ennek na-

gyobb jelentőséget tulajdonítottak; az európai parton minden-
 csetre a legfontosabb. Ágyuinak száma rendszeren 155, most azon-
 ban a földszáncokban még tizenkét üteg van elhelyezve. Ezek a
 lövegek az erőtől északra négy nagy telepet (tabia) foglalnak
 el, három-három üteggel. Kilid-ul-bahr magaslaton fekszik s
 szikla-alapja elég meredeken emelkedik ki a tengerből. Innen a
 tengerszoros az európai részen mély öblöt képezve nyulik a föld-
 nyelvre s ennek átellenében az ázsiai parton az ugynevezett
 abydoszi fok, most N a g a r a B u r u n nyulik a tengerszorosba;
 ez a Dardanellák legszűkebb helye, 4800 láb. Itt feküdt hajdan
 az európai parton Szesztosz, az ázsiai Abydosz, a Hero és
 Leander égő szerelméről világhírűvé lett két hely. Leander az
 abydoszi partról uszott át minden éjjel a szesztoszi parton rá
 várakozó Herohoz, Venus papnőjéhez, ki egy fáklyát tűzött ki
 neki, melynek világa utba igazította az ifjut. Egy téli éjszakán
 azonban a hidegtől és vihartól megviselve kimerült s a tenger
 habjaiban lelte halálát. A hullámok kidobták őt a szesztoszi
 partra, a torony alá, hol kedvese lángszerelmével várakozott rá
 s vele együtt végezé be földi pályafutását. A nagy britt költő
 Byron 1810. júl. 3-án e helyen uszta át a Helleszpontot egy óra
 és tizpercznyi idő alatt. Az utazó e helyen visszaidézi lelkébe e
 régmúlt idők emlékeit és elmélyed a természet és emberi szív
 hullámainak játékán. Az itt megtört szívek felett a tomboló hul-
 lámok összecsapnak s a régi módon folytatják játékukat, míg az
 emberi szív magas lüktetése még csak halvány regekép alakjában
 ujul meg az itt utazók emlékében.

Nem messze innen van a Ghazilar iszkéleszi (Hősök
 átkelője) nevű szirtes előfok, mely a törököknek Európába való
 átkelését tartja örökítve. Itt kelt át Orkhan fia, Szulejman pasa
 Európába és az európai parton feltűzte a hódító félholdas lobo-
 gót. Már azelőtt, 1263 óta huszszor keltek át egyes török csa-
 patok Európába, de csak rövid ideig tartották magukat s ismét
 visszavonulni kényszerültek. 1356-ban — mohammedan időszámí-
 tás szerint 787-ben — azonban Szulejman pasa vadászat ürügye
 alatt nyolczvan kiválasztott vitézével Ajdindsik tartományába
 ment, hogy ott a tengerpartot megtekintse. A görög császár ha-
 lálbüntetés alatt tiltván meg a Helleszpontosz egyik partjáról a
 másikra való átevezést, hajót vagy csolnakot nem talált s így
 levágott gerendákat, ökörbőrből vágott szijakkal összekötözve két
 tutajt csinált, melyek egyikén ő negyvened magával, a másikon
 Hadszi Ilbeki, Adsebeg, Ghazi Fazil és Evrenosz beg szintén negy-

vened magukkal átkeltek, s éjnek idején egy görög kalauz vezetése alatt megtámadták a parton fokvő Czimpe (ma Dsemenlik) erődöt s azt hatalmukba kerítették. A nyolczvan török hős három nap alatt 3000 emberre szaporodott.

Szulejman innen győzedelmesen haladt előre s a Dardanel-lák egész vidékét hatalmába kerítette. A másfélórányira fekvő Gallipolist is bekerítette s ez hosszabb hősi védelem után még azon évben megadta magát. Így vetették meg az oszmánok lábukat Európában körülbelől 100 évvel Konstantinápoly bevétele előtt.

A hősök neveit, kik az első európai földet meghódították, Gallipoli vidékén megörökítve találjuk, mezők, dombok és folyók elnevezésében. Meg van örökítve a vakmerő vállalat legbátrabb hősének emléke is, abban a sírkápolnában, mely a Helleszpon-tosz partjain a Bulairban általa építtetett, s mely az ő porait őrzi. Nagyszerű hőstettének dicsőségét nem élvezte sokáig, mert még a következő évben Bulair és Szidi Kavak (Cid platanja) közötti réten vadászat alkalmával lováról leesvén, szörnyet halt. Sírja az ázsiai parton lakó oszmánokat fegyverrel kezökben hódító zarándoklásra buzdította s a törökök egyetlen szent sírja sem érdemelt és látott annyi ájtatos zarándokot, mint Szulejman pasáé. Apja Orkhan, hős fia után való epedésében a következő évben szintén kimúlt. Midőn hajónk e pont körül evezett, a hajón levő török utasok kegyelettel tekintettek e helyre s felujították azt a mondát, mely Szulejman pasából földöntúli lényt csinál. Elmondták, hogy egy izben Szulejman fehér lován ülve, égi fénytől környezve megjelent égi seregével s győzelmet aratott a hitetlenek táborán. Azt is elmondták, hogy a nép hiedelme szerint e hős újra fel fog támadni, ha netán a hitetlenek újra vissza akarnák nyomni a törököket Ázsiába s nem fogja cngedni, hogy az európai partra általa kitűzött lobogó szégyent vallva onnan letépossék. Ez az elmerengés és a kegyeletes emlék felelevenítése most épen legkorszerűbb volt.

Elértük Gallipolit (törökül Gelibolu), mely a Hellesz-pontusz legészakibb szélén fekszik, két nagy és biztos kikötővel bír; von 30,000 lakója, élénk kereskedelme minden nemzetbeli kereskedőt vonzott ide, s a török birodalom egyik legélénkebb kereskedő városává emelte. A város fekvése és vidéke igen szép, de utczái szűkek és elhanyagoltak. Széppé teszi a várost a sok szép mecset, az arab felirattal diszített közutak és kupolás bazárok. Gallipolinál kelt át Barbarossza 1190-ben az ő kereszties hadával.

Gelibolura egy időben nagy figyelmet fordított a török kormány. A kapudan pasa, ki Konstantinápolyban lakott, Geliboluban kajmmakammal (helyettessel) bírt, kinek hatósága alatt állott a Gelibolu szandsákhhoz tartozó egész vidék. Hogy Gelibolul elhanyagolták a törökök, sokat kellett kiállaniok. Van a városnak sok érdekes romja, melyek némelyike a régi korra, némelyike a császárok idejére vezet vissza; pinczéit és raktárait Juszinian császár építtette. E városban székel egy görög püspök is. A város élénk kereskedést űz szattyánbörrel, melynek itt nagyon sok gyára van, melyek nagy kiviteli forgalmat folytatnak.

A Marmara-sziget átellenében az európai parton Rodoszto mellett fekvő Kombosz foktól kezdve a Tekir vagy Tegfur Dag (Demosthenes szent hegyei) 550—570 méter magas emelkedésben délnyugati irányban haladva, egyik ága Gallipoli mellett a félszigeten végig vonulva az Aegei tengerig nyújtja le mindig lankásabbá váló ágait. Másik ága Kuru-Dag név alatt a Szaroszi öbölnél vész el. A Gallipoli félsziget nem nagyon sziklás, nem is találunk rajta magasabb emelkedéseket; ezek leginkább közepe felé és nyugati partjain vannak, keleti partja, mely a Helleszpontuszt határolja inkább lankás, habár itt-ott egyes helyeken meredek sziklafokok emelkednek ki a szorosból.

A Dardanellák két partja a Nagara Burunig teljesen kopasznak, elhagyatottnak látszik; nem mintha talán terméketlen volna talaja, hiszen csak a munkás kéz hiányzik, hogy a termékeny talajt megművelje és sokszorososan lenne megfizetve fáradsága. De éppen a munkás kéz az, mely itt hiányzik. Milyen felséges paradicsomi kerteket és nyaralókat lehetne e kies fekvésű tengerpartra varázsolni, kiáltánk fel nem egyszer, ha az itteni lakóknak volna érzékük ez iránt. A Boszporuszsal vetekednék szépségben és az elsőségért. Nem hiába akarta nagy Konstantin itt megalapítani birodalmának fővárosát, hozzá is látott az építéshez, miről az Eszki Sztambul és Szigacum vidékén látható romok tanuskodnak, s csak később adott a Boszporusz vidékének elsőséget a Helleszpontusz felett. Nagara Burunon túl, mely hely szintén erősített s 84 ágyuval van megrakva, már kellemesebb látvánnyal találkozik szemünk. Az ázsiai part mindenütt befásítva, sűrűn borítja el a lomb; szőlőkertek, cserjék és fák borítják a magaslatokat, melyek így barátságosabban intenek az utazó felé, mint a kopár, elhagyatva fekvő sziklahalmok. Az európai part emelkedettebben magasodik ki a tengerszorosból s itt kopárabb mint az ázsiai part. Gallipolival kissé rézsut átellenben Lampszakusszal, most Lap-

szaki várossal találkozunk. mely gyönyörű fekvésével olajfák és szőlők között, a háttérben erdős magaslatokkal, kellemes benyomást gyakorol az utazóra. A város, mely az ókorban jó boráról, Abydosztól 170 stadiumnyira fekvő jó kikötőjéről és több történelmi eseményről lett híressé, most nem jelentékeny. E várost Xerxes Themisztoklesznek adta volt. Lampszakoszszal szemben az európai parton foly az Aegoszpotamosz, ma Karaova Szuju, melynél Lysander győzelme véget vetett a peloponneszoszi háborúnak.

A Dardanellák, melyeknek erősítésére a török császárok mindig nagy gondot fordítottak, sok elhatározó ütközetnek voltak színhelyei. Elphinstone orosz admirális 1770-ben július 26-án átsurrant rajtok hajóhadával, anélkül hogy valami baja történt volna. 1807-ben Duckworth angol admirális nyolcz sorhajóval, négy fregattal és több kisebb járművel szintén utat tört magának a Dardanellákon és február 29-én megjelent a török főváros előtt. 1809-ben elismerte az angol kormány a török portának azt a jogát, hogy idegen hadihajókat a Fekete tengerbe és a Dardanellákba be nem bocsát. 1829-ben az oroszok az angolok beleegyezésével elzárták a Dardanellákat. 1833-ban az egyiptomi háboru alatt nem engedte meg a diván, hogy a francia és angol hadihajók a Dardanellákon átmenjenek, míg az orosz flotta Bójük-Dere előtt horgonyozott. 1841-ben a nagyhatalmak elismerték a portának az angol kormány által 1807-ben elismert jogát, s ezt az 1856.iki szerződésben megerősítették. A szultán azonban megengedi egy alkalmilag kiállított fermánnal, hogy a követségek szolgálatára álló két könnyű jármű átlépje a Dardanellákat. A nagyhatalmak által garantirozott szerződéses jogának érvénybentartása felett a török porta a Dardanellák rendkívüli megerősítésével örködik. E célra az európai parton rendszeren 332 ágyu és négy mozsár, az ázsiaian 482 ágyu és 4 mozsár, összesen 814 ágyu és 8 mozsár van fölállítva.

Most azonban, hogy rendkívüli időket élünk, jónak látta a török kormány a lövegek számát szaporítani s hiteles értesülés szerint 1238 ágyu örködik a tengerszoros felett. Ez az erő alkalmasint elég tesz arra, hogy eshetőleg a szerződésck tiszteletben tartását hathatós érvekkel támogassa.

DR. ERŐDI BÉLA,

K ö n y v é s z e t .

Magyarország ismertetése 1788-ból. Földrajzi tankönyv fekszik előttünk, mely 1788-ban német nyelven került ki a budai kir. egyetemi nyomdából »Zum Gebrauche der studirenden Jugend in dem Königreiche Hungarn und den damit verbundenen Staaten.« Cum speciali Priv. Sac. Caesar. Reg. Apost. Majestatis.

Adatai oly eredetiek, s mind földrajzi mind történeti szempontból annyira különbözők a mai iránytól és viszonyoktól, hogy összehasonlítás kedvéért, minden komoly kutató megtekintésre méltónak, sőt érdekesnek fogja találni. Kiszemeltem belőle az érdekesebb adatokat, különösen azt, a mi kilenczven év alatt már jelentékenyen változott.

Ismeretlen írója igen kevés gondot fordít a magyar korona országainak természeti ismertetésére, tárgyát inkább történelmi alapra fekteti.

Bevezetésképen a »nevezetességek« között elmondja a mostani Magyarország régibb történetét, mikor a rómaiak, vandálok, góthok, hunnok, avarok és végre a magyarok foglalták el. »Ezek-től nyerte mostani nevét, a régi Pannonia elnevezés pedig a pan szláv szótól ered.«

Az ország kiterjedését 3721 □ mtfdre teszi, Horvát- és Szlavonországgal együtt pedig 4529 német □ mtfdre, mely területet 5.850,000 lélek lakja, tehát szerinte egy □ mtfdre 1294 ember jutott, a mi nem áll arányban a föld termékenységgel, jegyzi meg utánna. »Német és olasz papok befolyása következtében a katolikus vallás lett uralkodó, de mióta felséges uralkodónk (II. József) a vallás türelmi parancsot kiadta, minden más felekezet is szabadon gyakorolhatja vallását. Zsidókat csak imitt-amott lehet kis községekben elszórva találni.«

Ezután elsorolja a régebben és újabban alapított püspökségeket s felemlíti, hogy a Primas regni VI. Károlytól hercegi címet nyert.

Érdekes a nyelvre vonatkozó megjegyzése: »Az országban négy nyelvet beszélnek, ez a magyar, német és szláv; egyaránt szükséges tudni, ha az embernek az ország különböző részein van dolga. Ez a három nemzet honos az országban, a többi

idegennek neveztetik. A negyedik népszerű nyelv a latin, melyet joggal lehet országos nyelvnek nevezni, mert a törvénykezéseknél, országgyűléseken, királyi rendeleteknél használtatik és az ország minden lakosa, apraja-nagyja beszéli bár nem egyenlő folyékonytsággal és eredetiséggel; a cigány nyelv az oláhnak, szlávoknak és magyarnak vegyülete.

A vízrajzot nagyon szűken adja, alig említ kilenc folyót, a Balaton és Fertő tavát, melynek vízeről felemlíti, hogy kevés benne a hal, de annál több nádat terem, és ha nyáron sok vize van, a lakosok rossz bortermést, ha kevés vize van, jó termést jósolnak.

A »nevezetességek« közt foglal helyet a talajnak természeti leírása, nagyon röviden, egybekapcsolva a műveltségi állapotokkal igen sajátos módon: »A magyar királyságot — írja — északon nagyon magas, zord hegységek határolják félkör alakban képezve válaszfalat a szomszédos tartományok között. E hegységet Tátrának nevezik. Egy másik magas hegység a Fáttra Liptó megyében, a harmadik a Mátra, Hevesmegye területén. E három magas hegység és ezekből kiágazó dombok, halmok között hideg, de egészséges időjárás uralkodik, míg Dél-Magyarország mélyen fekvő területén a folyók gyakran kiáradnak, mocsárok képződnek, melyek annyira rontják a levegőt, hogy a nép közt lázas betegség keletkezik, sőt ha mértéktelen evés-ivás és meghülés járul hozzá, az úgynevezett magyar betegség tör ki. E bajok orvoslása végett a kormány és egyesek a mocsárok kiszáraitásán fáradoznak. Mindent összevéve Magyarország boldog ország — jegyzi meg végül, — lakosainak szorgalmát bő természettel jutalmazza, úgy hogy idegen ország szükségletét is fedezhetik vele. Hogy a mezőgazdaság és kertészet mennyit termel, mily virágzó a szarvasmarha, méh- és lótenyésztés, azt megmutatta Magyarország háború és éhség idején. A magyarok gabonával, dohánynyal, viaszszal, hallal, lovakkal, juhokkal és szarvasmarhával nagy külkereskedést űznek.« A kivitel piacát nem nevezi meg, sem értékét.

»Az északi hegyek közt ritka növények és gyógytűvek teremnek; a bányászat márványt, alabastromot és drága köveket, azonkívül annyi aranyat szolgáltat, hogy Európának egyik bányavidéke sem versenyezhet vele.

Különböző vidékeken, a halmok oldalán oly jó bor terem, melyben Európa legpompásabb borainak minden tulajdonsága fel-lelhető. A természet ezen bő adományait annyival inkább hasz-

nára fordíthatja a nép, mert a kormány tengeri kikötőről is gondoskodott és átengedte Fiumét az adriai tengeren; ezen intézkedésnek haszna csak ezután fog mutatkozni.» (Kilenczven év után is a jövő kérdése maradt.)

Elmondja, hogy a műveltség terjesztésére, a tudományok és művészetek meghonosítására minden fejedelem megtette annak idejében intézkedéseit, de különösen Mária Terézia volt az, ki a népnevelést szilárd alapra fektette »mert az ő parancsára készült 1777-ben az a nagyszerű tervezet, melynek folytán a főiskola Nagyszombatból Budára, s onnan 1784-ben Pestre tétetett át; a nemesség részére lovagiskolát (Ritterschule) alapított. E lovagiskola azonban 1784-ben megszűnt. Az ország négy fő részén akadémia, tíz főgymnasium, elemi és nemzeti iskolák alapítottak.«

Az ország főrendei közt négy osztályt különböztet meg; „első a főpapok, hozzá számítva a pálosokat és praemonstratensiseket, kiknek rendje az 1785 és 1786-iki kir. rendeletek alapján feloszlattak; — a második osztály a főnemesség, köztük a Comes Palatinus Regni; a harmadik lovagokból, és nemesekből áll, kik részint birtokosok, részint csak nemesi szabadalmakkal bírnak (armalistas és nobiles possessionatos); a negyedik osztályt a szabad királyi városok képezik, melyek ép úgy, mint a harmadik rend, képviselőket küldenek az országgyűlésekre.«

Az ország felosztása — közigazgatási tekintetben — ép József cáászár idejében különbözött a mostani felosztástól. A földrajzírók a birodalmat Felső- és Alsó-Magyarországra osztották, de a határt e két rész közt nem igen pontosan tudták meghatározni; legáltalánosabb jelzés szerint az ország keleti része Szepesmegyéig és a Temes torkolatáig Felső-Magyarország, az ettől nyugatra eső rész pedig Alsó-Magyarország volt. Együttvéve négy kerületre oszlott a Duna és Tisza mellett, mint még most is nevezik.

Az 1785-ben kelt rendelet egész Magyarországot tíz kerületre osztá, minden kerület élén egy főispán állott:

1. A nyitrai kerületbe tartozott: Pozsony-, Nyitra-, Trencsén és Barsmegye.

2. A zólyomi kerületbe: Turócz-, Zólyom-, Hont-, Liptó-, Gömör- és Árva megye.

3. A kassai kerületbe: Szepesmegye a 16 szepesi várossal Sáros-, Abauj-, Torna- és Zemplénmegye.

4. A munkácsi kerületbe: Ung-, Bereg-, Ugocsa-, Szatmár- és Marmarosmegye.

5. A nagyvárad-i kerületbe: Szabolcs-, Bihar-, Békés-, Arad-, Csanád-, Csongrád-megye, Kis-Kunság és a Hajdukerületek.

6. A temesvári kerületbe: Temes-, Krassó-, Torontál-, és Bács-megye.

7. A pesti kerületbe: Pest-, Heves-, Nógrád-, Borsod-, Fehérmegye, a Jászság és Nagy-Kunság.

8. A győri kerületbe: Moson-, Sopron-, Győr-, Komárom-, Vas-, Veszprém- és Esztergom-megye.

9. A pécsi kerületbe: Tolna-, Baranya-, Szerém-, Verőcse- és Somogy-megye.

10. A zágrábi kerületbe a zalai-, várad-i, zágrábi-, kapronczai-, pozsegai és szeverini-megyék.

A könyv írója nem mulasztja el, minden nevezetesebb városnak részletes ismertetését adni, oda zárva egyszersmind annak latin nevét is. A többekről Pozsony városáról azt mondja, hogy ott tartatnak az országgyűlések és a hercegprimás szintén ott székel. Nagyszombat (Tyrnavia) az esztergomi főpap székhelye azóta, mikor 1543-ban a törökök Esztergomot elfoglalták és elpusztították. Innen helyezték át 1777-ben az egyetemet Budára s helyébe az ország negyedik akademiáját alapították. Kormőcbánya (Cremnicium) a legelőkelőbb magyar bányaváros, de oly kicsiny, hogy csak harmincz házból áll; annál nagyobb kiterjedéssel bírtak a külvárosok, de 1777-ben a pénzverdével együtt minden a lángok martaléka lett, csak lassankint épül fel újra. Ujbánya (Regiomontum) nevezetességét régi bányáinak köszöni, melyek most már meddők. Következő mondát beszélnek róla: »Az aknák rendkívül gazdagsága annyira hivalkodóvá tette a lakosokat, hogy szünet nélkül tivornyák színhelyévé váltak a bányaüregek. Egy alkalommal a természet meg boszulta a rakoncátlanokat s lakoma közben 400 férfi és nő temettetett a beomló hegy alá, úgy, hogy napokig folyt a sziklák nyílásán vér. Ezóta hiába fáradoznak, a gazdag arany telepre nem találnak többé. Losonc is oly város, hogy tréfásan Lutetia Hungarorumnak nevezetik.

Pest (Pestinum) sz. kir. város Budával szemben. Nevezetes arról, hogy 1723-ban ide helyeztetett a legtöbb ítélőszék, 1784-ben az egyetem. Népes, szép város, folyton uralkodik. Legszebb épületei a VI. Károly császár idejében készült laktanyas a Duna alsó partján levő katonai kórház. Hogy kényelmesen lehessen a fővárosba Budára eljutni, negyven hajó hidat képez a Dunán s pompás látványt nyújt.

Buda, a Duna nyugati partján az ország fővárosa, halmon

fekszik s mióta a törökök kezéből kiszabadult, szépen épül. A várpalotát Mária Terézia rendelete folytán királyi lakhelylyé alakították. A császárné 1771-ben a palota egyik szárnyát »angol hölgyeknek« adta át, kiknek feladata volt a nemesek leányait nevelni. Az apácák azonban 1777-ben Vácra költöztek s helyüket a várpalotában a Nagyszombatból áthelyezett egyetem foglalta el.

Bácsmegyének területe, a Duna és Tisza között, — mondja egy helyen, — telve mocsárral és pusztuló falvakkal, köztük Pandur szerb falu, melytől az örökösödési háború alkalmával Trenk által vezérelt gyalogság nevét vette.

Magyar-Óvár (Ovarinum) Mária Krisztina szász-tescheni hercegnő tulajdona. Szent-Márton (Archiabbatia st. Martini de sacro monte Pannoniae), leggazdagabb zárda az egész országban, szent István király alapította s egyenesen a pápa fennhatósága alá helyezte az apát urat. Mivel e várkastélyszerű épület három halmon épült, némelyek azt hiszik, a magyar címerben látható három halom ezeket ábrázolja, míg más tudósok a Tátra, Fátra és Mátra hegységek jelképeként tartják. A pannonhalmi apátság a tulajdonos renddel együtt 1787-ben feloszlott. (József császár intézménye).

Löcse, (Leutschau, Leutschovia) szabad kir. város, erődített hely. Nevét amaz őrtoronnytól nyerte, melyet azért építettek, hogy az arramenő »népet lessék« kitűnően a tatárok idejében.

A jászok vagy philistaeusok földje külön tartomány a Zagyva mellett. Lakói magyarok, kik már Atilla hunjai előtt a Duna mellé telepedtek s lakhelyük Jazyges Metanastae néven ismeretes. Nevöket onnan nyerték, mert ez íjjal jól tudtak banni, de régi szabadságlevelükben pharetrarii, balisterii, balistaei címen említettvén, valószínűleg ebből származik a philistaeus név.

Nagykunságnak legnevezetesebb helysége: Kun-Helység (Cunonum sedes).

A selyemtenyésztés gyors emelkedésére vonatkozólag szerző megjegyzi, hogy a Bánátban különösen Versetz vidékén általánosan pedig Magyar- Horváth- és Szlavonországban 1765-ben 1 $\frac{1}{2}$ mázsát termeltek. 1779-ben azonban már 76 mázsát szolgáltatottak a piacra.

Nagy-Bánya (Rivulus Minorum) gazdag arany és ezüst bányákkal. Német telep, mely igénytelen faluból gyorsan emelkedett szab. kir. várossá. Latin neve után valószínűleg a bányák is a magyar királység tulajdonát képezték. Dalmátia nevét

Delminium nevű régi fővárosától származtatja s e tartomány leírásánál, valamint Erdély, Horvát-, Szlavonország, Gácsország és Bukovina ismertetésénél érdekes történelmi adatokat sorol fel.

Hentaller Elma.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulatok.

A magyar földrajzi társulat nov. 22-én felolvasó, és ennek végén választmányi ülést tartott. Az első Palóczy Lipót, tanár tartott felolvasást: »Az első tudományos társas utazásról a föld körül« cím alatt ismertetve részletesen a 320 napra terjedő utazást, melynek egyes mozzanatairól közlönyünkben már két ízben megemlékeztünk. Utána dr. Erődi Béla tanár, felolvasást tartott: »A Dardanellák« cím alatt, melyet közlönyünk, mai számában adunk. A felolvasások előtt Berecz Antal, a társulat első titkára jelentést tett a folyó ügyekről. Bejelenté, hogy gr. Széchenyi Béla, egy a társulathoz intézett levelében értesíti a társulatot Ázsiába teendő nagy expedíciójáról. A gróf decz. 4-én Sopronból indul el e vállalatra. Vele megy Szentkötlnai Bálint Gábor, mint nyelvész és botanikus; nevezett ifjú orientálistánk Mongoliában tett utazása alatt szerzett tapasztalatainál és kiváló nyelvismereténél fogva mindenesetre a legképesítettebb egyén az ilyen expedícióra; részt vesz ebben továbbá Lóczy Lajos, mint geolog, Kreuter főhadnagy mint csillagász. Az utazás két—három évig fog tartani, mikor aztán tudományos tapasztalataikat összegyűjtve fogják kiadni. Legelőször Athénban pihennek meg, aztán Kairóban, honnan a Szezi csatornán át Indiába mennek, meglátogatják az Indiai Óceán nagy szigeteit, továbbá Japánt és Khinának eddig kevésbé ismert vidékeit.

A választmányi ülésben megállapítottak a december hóban tartandó felolvasó ülés tárgyai. Tárgyaltatott Bója Gergely tanfelügyelőnek, a népoktatási kör felolvasást rendező bizottsága elnökének átírata, melyben a társulatot felkéri, működjék közre a felnöttek részére tartandó felolvasásokban. A társulat tagjai közül eddigelé a társulat elnöke, dr. Hunfalvi János, Sámi Lajos és dr. Erődi Béla ígérkeztek felolvasások tartására, miről a tanfelügyelő értesíttetni határozottatott.

A Milanóban megjelenő »L'Esploratore« szerkesztője beküldvén folyóiratának négy első számát, csereviszonyra kéri fel társulatunkat, mit a választmány készséggel elfogadott. A pénztári jelentés és új tagok, valamint a küldemények bejelentése után, a választmányi ülés eloszlott.

Magyar Afrika-társulat.

Fülöp Szász Coburgi herceg ö fenségéhez e napokban a nemzetközi afrikai bizottság főtitkárától Greindl úrtól Brüsszelből a következő tudósítás érkezett.

Fenség! Az afrikai társulat végrehajtó bizottsága nevében van szerencsém a nemzeti bizottságok és a földrajzi társulatoknak egy expedíció legközelebbi elutazását tudtára adni. Ezen expedíció tagjai Crespel, Cambier és Maes urak, kik első állomásukat fogják Afrikában megállapítani és kiket Marno úr kísér azon célból, hogy ezen ismeretlen világrész egy részét kikutassa. Ma hagyták el utazóink Southamptont, Naval felé indulván, hol egy hétig fognak időzni. Onnan egyenesen Zanzibarba mennek és ott szárazföldi utazásukat megkezdik, mihelyt a szükséges előkészületek meg lesznek téve.

A southamptoni »Union mail steamship company« volt oly szíves, nekünk az első expedíció ingyenes átszállítását és minden következő expedíciónál a rendes tarifából 20°/_o-es elengedést felajánlani. A végrehajtó bizottság nem vonakodott ezen áldozatkész ajánlatokat elfogadni és az »Union mail steamship Company igazgatóinak a nemzetközi társulat köszönetét fejezte ki.

Rout de Fraisuid úr és társ. újra megerősítették azon ígéreteket, melyekről a bizottságot a június havi összejövelele alkalmával értesítették. Az ö jóakaratu intézkedések folytán lesz nekünk Zanzibarban ügynökségünk, a melynek érdeknélküli szolgáltataira biztosan számíthatunk.

Broyon úr készül a mi kutatóinkat fogadni és segíteni; azok minden Afrika keleti részében lakó európainak a legjobban vannak ajánlva. Kifejezést adtam hálánknak mindazok irányában, kik közreműködtek azon célból, hogy nekünk, az »African exploration Fund« tagjaihoz ajánló leveleket szerezzenek; úgy Francisi bibornok- és dr. Mallensnek. Még más ajánlatok is érkeztek töl-séges elnök urunkhoz M. Donald Currie és M. Mackninon részéről. Ámbár azoknak hasznát, részint mert utazásunk terve nem engedte, részint mert a már ellenkező irányban intézkedtünk

vala, nem vehettük, mégis a legnagyobb hálával tartozunk a rokonszenv ezen nagyon becses nyilvánulásaiért.

Az »African exploration Fund« loyális versenyének más bizonyítékát adta, átküldvén nekünk 6·250 francot mint első támogatását.

Az aláírások Franciaországban is megnyíltak. Legutolsó hozzám érkezett tudósítások szerint, ott már 32·000 frankot írtak alá. A francia bizottmány elnöke igen nagy számban küldött szét körözhvényeket, melyek röviden magyarázzák meg társulatunk czélját. A francia közoktatásügyi miniszter minden hivatalnokát aláírások beszedésére kérte fel.

A belga bizottság reményei túlszárnyaltattak. A bizottság, mely a nemzetközi társulat számára, már 287,000 frankot, mint egyszerű aláírások eredményét összeszedett vala, azon cím alatt még 11,000 frankot ígért. Már pedig 25,000-et küldött és hozánk intézett értesítése szerint még van remény, hogy 1877-ben még új összegeket fog küldhetni. Az évenkénti aláírások összege, mely a júniushavi értekezletek alkalmával 102,000 frankra rúgott, szintén szaporodott valamivel.

Ámbár még nem vagyunk hivatalos értesítések birtokában a többi országok bizottságai tevékenysége felől, mégis van tudomásunk, hogy mindenütt működnek a nagy cél érdekében.

A zanzibari szultán támogatását ígerte. Tehát bátran nézhetünk a jövő elébe. Utazóink azon tudattal indulnak utra, hogy az oly érdekes vállalatban, melynek magukat szentelik, támogatva lesznek.

A legnagyobb tisztelettel maradtam.

Angol földrajzi társulat.

A június 12-én tartott ülésen Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésen Crowther püspöknek »Utazás a Niger mellett és jegyzetek a szomszéd vidékről« című értekezését felolvasta Hutchinson, a Church Missionary Society titkára. Az értekezés az említett püspöknek 1841 és 1871-ben Afrika nyugati részén a Nilus vidékén tett utazásáról szól. Akkor a folyó torkolatának terjedelme még ismeretlen volt. A püspök azon vidéken több mint tizenhárom ismeretlen néptörzsszel találkozott, melyek mindegyike külön nyelvet beszél. Ezután elsorolja az egyes törzseket, leírva azoknak jellemző vonásait és szokásait.

A felolvasás után Crowther püspök élőszóval mondott el

még némi dolgokat, felemlítve többek között, hogy a mohammedánizmus műveltséget vitt a néptörzsek közé. Angolország nagy tekintélyben áll azon népek között, mert tudják, hogy sokat tesz a rabszolgaság megszüntetésére. Majd Hutchinson tett jelentést a Church Missionary Society (a térítő társulat) működéséről Közép-Afrikában.

A párisi földrajzi társulat.

A május 16-án tartott ülésen Levasseur elnökölt. Dr. Trevaux felolvasást tartott egy Francia Guyanában a Kuru folyó mellett tett tizenegy napi utazásáról. Különösen érdekes növénytani adatokkal gazdagulva tért vissza utazásáról. Paquier pedig Közép-Ázsiáról tartott felolvasást, mely tárggyal tüzetesen foglalkozott a felolvasó.

Június 6-án szintén Levasseur elnökölt. Lesseps bemutatta Serpa Pinto őrnagyot és Brito Capello kapitányt, a portugál afrikai expedíció tagjait. Wyse Napoleon Lucian felolvasást tartott a Darieni földszoros átvágásáról, miáltal egy tengeri csatorna készítése van tervben. Delesse jelentést tett dr. Haydennek Éjszak-Amerika nyugati államaiban tett kutatásokról.

Június 20-án Levasseur elnöklete alatt tartott ülésen felolvastatott Largeau levele, melyben értesíti a társulatot Varglaból, hogy a déli tartományban levő zendülés miatt csak október 10-én folytatja útját belső Afrikába.

Július 18-án Levasseur elnöklete alatt tartott ülésen szönyegre került Wiener levele, melyben értesíti a társulatot, hogy a bolíviai Andesz egyik csúcsát délkeletre Illimanitól megmászta s azt Pic de Paris-nak nevezte. A csúcsot aneroiddal meghatározva 20,112 láb magasnak találta. Perrier jelentést küldött a társulatnak a Paris, Neufchatel, Lyon és Genf között eszközölt hosszúsági fokok meghatározásáról.

Vegyes közlemények.

Ujabb statisztikai adatok Törökországról. A török birodalomról közzétett legujabb statisztikai adatok szerint az európai részben a területi és népességi viszonyok következők: A konstantinápolyi közigazgatási kerület terjedelme 46·3 földrajzi □ mértföld 685,200 lakossal; az edirnei (adrinápolyi) vilajet 1·140·3 □ mfd. 1.304,352 lak.; a skodrai (szkutarii) vilajet 225·1

□ mffd. 288,000 lak.; a prizreni vil. 667·8 □ mffd. 1.199,154 lak.; a dunai vilajet 1·684·0 □ mffd. 2.016,430 lak.; a janinai vil. 661·5 □ mffd. 710,501 lak.; a szaloniki vil. 1·008·0 □ mffd. 1.237,338 lak.; a boszniai vilajet 1·134·4 □ mffd. 1.242,456 lak.; a krétai vil. 156·5 □ mffd. 210,000 lakossal; az összes terület 6·723·9 □ mffd. 8.833,431 lakossal. A hűbér-államok közül Románia 2·201·0 □ mffd. 4.500,000 lak.; Szerbia 791·0 □ mffd. 1.319,389 lakossal.; Montenegró 80·0 □ mffd. 100,000 lakossal; az összes hűbér-államok 3·072·0 □ mffd. 5.919,389 lakossal. Az európai török birodalom egész területe tesz 9·795·9 földrajzi □ mértföldet 14.752,820 lakossal.

Az ázsiai birodalomban a konstantinápolyi közigazgatási terület 232·5 □ mffd. 796.000 lakossal; a brusszai vilajet 1·358·3 □ mffd. 1.030,244 lak.; az ajdini vil. 929·7 □ mffd. 980,000 lak.; a bahri szefid dsezairi (a fehér tenger sziget vidéke) 264·4 □ mffd. 443,035 lak.; a ciprusi vil. 173·2 □ mffd. 144,000 lak.; a kasztamuni vil. 974·5 □ mffd. 774,212 lak.; az angorai vil. 1·260·0 □ mffd. 1.004,478 lak.; a koniai vil. 1·884·0 □ mffd. 800,122 lak.; az adanai vil. 671·0 □ mffd. 324,062 lak.; a trapezunti vil. Dsanikkal együtt 732·7 □ mffd. 937,700 lak.; a szivaszi vil. 1·167·3 □ mffd. 571,808 lak.; az erzerumi vil. 2·345·2 □ mffd. 885,186 lak.; a diarbekiri vil. 1·770·7 □ mffd. 708,288 lak.; a bagdadi (El-Hasszával együtt) 5·877·0 □ mffd. 2.200,200 lak.; az aleppoi vil. 1·917·0 □ mffd. 539,311 lak.; a sziriai vil. 3·102·7 □ mffd. 973,120 lak.; a hedsaszi és jemeni vil. együtt 10·312·5 □ mffd. 1.134,305 lakossal; összesen 34·988·5 □ mffd. 14.245,991 lakossal, melyhez hozzáadva a kiváltságos szamoszi bejlik 10·0 □ mffd. területét 34,300 lakossal: az összes ázsiai birtok tesz 34·998·7 földrajzi □ mértföldet 14.280,291 lakossal.

Az afrikai birtokban a közvetlen Tarablusz-i Garb vilajet terjedelme 20·859·4 □ mffd. 1.150,000 lakossal; az adófizető államok közül az egyiptomi vilajet (Miszr) 31·000·0 □ mffd. 8.400,000 lak.; a tuniszi vil. 2·441·7 □ mffd. 1.929,000 lakossal; az összes afrikai birtok tesz 54·301·1 földrajzi □ mértföldet 11.479,000 lakossal.

Ezeket az adatokat összegezve, a török birodalomnak három világrészben levő összes területe tesz: 99·095·7 földrajzi □ mértföldet 40.512,110 lakóval.

A most folyó orosz-török háború színhelyének statisztikai adatai. Dunai Bolgárország (tör. Tuna vilajet) magában foglalja a ruscuki, viddini, szofiai, tirnovai, tulcsai és várnai szandsák-

ságokat. 1872-ben az akkor megejtett népszámlálás szerint az 1.684 □ mtfld területtel bíró vilajet népessége 3—3½ millió lelket számlált, ebből levonva a nisi szandsák lakóit, minthogy ez azóta onnan elszakított, a Dunai Bolgárország népessége 2.016,430 lelket számlál, mely számból 817,200 lélek mohammedan, 1.199,230 nem mohammedan. Egy □ mértföldre esik 1.197.9 lélek. A ruscsuki szandsákban a ruscsuki kazának (járás) van 81 helysége, 12,156 mohamedán és 12,003 keresztény férfilakója, összesen 24,159; a sumlai kazának 116 helységében 28,205 moh., 10,467 ker. férfilakó; a jeni bazári nahieban 39 helységben 7379 moh., 2292 ker. lakó; a szilisztriai kazában 235 községben 21,009 moh., 11,932 ker. férfilakó; a razgradi kazában 145 községben 42,354 moh., 15,378 ker. férfilakó; a nikápolyi kazában 61 községben 11,276 moh., 21,901 ker. férfilakó; a sistovi kazának 40 községében 7975 moh., 14,552 ker. férfilakó, a plevnai kazának 47 községében 9764 moh., 22,024 ker. férfilakó, a dsuma eszki kazának 47 helységében 12,938 moh., 2965 ker. férfilakó, a turtukani kazának 41 községében 7750 moh., 2136 ker. férfilakó. Az egész szandsák 852 helységében van 160,803 moh., 115,650 ker., összesen 276,453 férfilakó.

A viddini szandsákban 464 községben van 37,185 moham., 154,992 ker., összesen 192,177 férfilakó; a szofiai szandsáknak 718 helységében van 24 493 moh., 152,945 ker., összesen 177,438 férfilakó; a tirnovai szandsáknak 416 helységében van 75,402 moh., 115,091 ker., összesen 190.493 férfilakó; a tulcsai szandsáknak 272 községében van 67.331 moh., 44,150 ker., összesen 111,481 férfilakó; végül a várnai szandsáknak 415 községében van 43,386 moh., 16,787 ker., összesen 60,173 férfilakója Az egész vilajet 6 szandsákjának 51 kazájában van 3137 község, 408,600 mohammedán, 599,615 keresztény, összesen 1.008,215 férfilakossal. Az összes lélekszám körülbelül 2.016,430 lehet.

Az 1877-ben kiadott szalname (hivatalos évkönyv) adatai szerint a nisi szandsák 1877. január óta a kosszovai vilajethez tartozik. A szofiai szandsák pedig az adrinápolyi vilajethez csatoltatott.

Földrajzi nevek helyesírásáról. A »Földrajzi Közlemények« f. év augusztus havi füzetében fölvettetett a földrajzi helynevek helyesírási kérdése. A t. szerkesztőség engedélyével én is elmondom erre vonatkozólag nézeteimet.

A földrajzi helynevek, helyes kiírásukat illetőleg, három részre oszthatók: 1) a magyar vagy magyarra fordított helynevek,

2) oly helynevek, melyek saját nemzetök által is latin betűkkel iratnak ki (pl. francia, angol stb.), és 3) melyeknek lakói vagy a mienktől eltérő betűket használnak (pl. orosz) vagy egyáltalában írással nem bírnak (mint az számos vad népnél meg van.) A fentebbi három osztályra osztottam a helyneveket, mert mind-egyiknél a kiírást illetőleg más elvet és szabályt kívánnék követetni.

A magyar vagy magyarra fordított helyneveknél a magyar helyesírási szabályok az irányadók; tehát az akadémia által kiadott »magyar helyesírás elvei és szabályai«. Ezek mondják: »Nagy kezdőbetűvel írjuk a tárgyi tulajdonneveket, pl. Észak-Amerika, Magyarország stb.« Ez ellen vitatkoznunk nem lehet. *Roma locuta, causa finita.* Az lehet tehát csak a kérdés, vajjon mit tekintünk tárgyi tulajdonneveknek. Requinnyi úr azt kívánja, hogy minden földrajzi egyed neve, birjon az bármiféle alakkal, tárgyi tulajdonnévnek tekintessék s nagy kezdőbetűvel írassék, tehát Orosz birodalom stb. Habár a magyar akadémia fentemlített kiadványában nem látszik is R. úr nézetéhez hajolni, mert míg a 19. l. azt olvassuk »Magyarhon«, addig a 18. l. ez van írva: »osztrák-magyar monarchia«, mindamellett a földrajzi egyedek nevei minden félreértés, minden elcserélés kikerülése kedvéért — mint R. úr nagyon helyesen indokolja — azt hiszem, a m. akadémia tekintélyének megsértése nélkül irhatók nagy kezdőbetűvel. Elfogadva tehát amaz elvet, mely szerint a földrajzi egyedek nevei nagy kezdőbetűvel irandók, még azon kérdés lesz megoldandó, vajjon több önálló szóból álló neveknél, irandó-e ama szavaknak mindegyike nagy kezdőbetűvel, vagy nem? és ha csak egyike irandó, melyik legyen az, a jelző alakú vagy a jelzett alakú? Ha a jelző alakút írjuk nagy kezdőbetűvel, mint azt R. úr kívánja, olyannak tulajdonítunk látszólag nagyobb fontosságot, ami azzal nem bír, továbbá nehezen leszünk képesek a következetességet megmenteni, mi pedig felszólalásainknak főczélja. Alföld, ha azon lapályt jelenti, mely Magyarhonban fekszik, nagy kezdőbetűvel irandó; ámde hogyan írjam e szót akkor, ha előtte áll a magyar? az elfogadott elv szerint így kellene írnom: Magyar alföld; de mit vétett itt az alföld szó, hogyan degradáljam? hisz az csak ugyanazon földrajzi egyedet jelöli mint előbb? vagy ilyen következtelenségek fordulnak elő, mint R. úr geographiájában, hogy ír »magyar Alföld«-et és »Oláh lapály«-t. Magában azon néhány sor francia idézetekben, melyeket R. úr értekezésében felhoz, előfordul ilyen következtelenség: »la mer Tyrrhe-

nienne« és »des Monts Rhipèens«. Vagy e földrajzi egyed megnevezésénél Éjszaki jeges tenger, irjam-e mindkét jelző alakú szót nagy kezdőbetűvel, vagy csak az elsőt vagy a másodikat? — Én azt hiszem, hogy ha már minden földrajzi egyedet nagy kezdőbetűvel akarunk kiírni, mind az akadémia által kiadott helyesírási szabályok szellemének, mely így ír: »Jász-Nagykún-Szolnokmegye«, tehát minden különálló részt nagy betűvel jobban meg fogunk felelni, mind a következetlenség hibáját könnyebben ki fogjuk kerülni, ha a földrajzi egyed nevét alkotó minden szót nagy kezdőbetűvel írjuk, mint teszi például az angol, mely ír „South Polar Ocean“, »Forest Plains of the Amazons«-t stb.

A második osztályba oly helyneveket soroltam, melyeknek lakói latin betűkkel írnak. Ezeknek kiírására nézve teljesen csatlakozom R. úr nézetéhez, sőt tovább mennék s az elv szigorú keresztülvitelét kívánnám; a megmagyarosított neveket kivéve (minő Bécs) mindenütt az eredeti helyesírást akarnám megtartani, meg még a spanyol, dán, portugál stb. neveknél is; e szerint elő kellene fordulni könyveinkben spanyol ñ, a svéd \ddot{a} , a portugál \tilde{a} és \tilde{o} betűknek is. Ezen elv szigorú fenntartása leginkább fog biztosítani az ingadozások és következetlenségek ellenében; biztosítva leszünk különösen oly országokra nézve, melyek már eddig is hivatalos statisztikával s így hivatalos helynévtárral bírnak; ezeknél a helynévtár mindig biztos kalauzunk lesz. Nem tagadom, hogy ezen helynévtárakban is fordulnak elő következetlenségek, (pl. Crechowitz, Toplic) de azok mindinkább ritkulnak s a főhelyekre nézve elő sem fordulnak. De mit tegyünk oly országokra nézve, melyek semmiféle hivatalos statisztikával nem bírnak s így szűkölködnek ama biztos kalauz nélkül, mely bennünket mindig útba igazít, ilyen országok pl. Ecuador, Paraguay stb. Szerencsére ezen országokban a helynevek majdnem kizárólag azon néptől veszik eredetüket, mely azt felfedezte és meghódította; mindig a polgárosító népek helyesírását kellene megtartanunk, mint azt a német geographusoknak is ajánlja Ewald. A gyarmatosító nép helyesírása szerint fogunk írni, tehát vagy Saint Jean-t, vagy Saint John-t vagy San Juant vagy São João-t. Ha pedig ezen országokban oly nevek fordulnak elő, melyek nem a gyarmatosítóktól származnak, hanem a bennszülöttektől, akkor nem használható természetesen ama nép helyesírása sem, akkor át kell írunk a nevet magyarra, azaz meg kell tudnunk, miképpen ejtik ki a bennszülöttek s nekünk a kiejtést betűinkkel utá-

noznunk kell; a nehézség itt csak abban lesz, hogy esetleg nyelv-tanulmányokat is kell tennünk; de a szabatoság kedvéért a munkától visszariadnunk nem szabad.

Ezzel áttérhetünk a harmadik csoportjára a helyneveknek, melyek oly népek körében keletkeztek, hol vagy latin betűket használnak vagy a betűkkel való írás nem létezik. E neveknél, azt hiszem, ugyanazon eljárást követhetnők, melyet már a második csoportról részben mondtam, ezeknél t. i. a transscriptiót kellene alkalmaznunk. Ha ezt nem tennők, egy és ugyanazon nevet két, háromféleképen kellene kiírni, a szerint, amint német, francia, angol, svéd vagy más forrást használtunk; hogy tehát eme következetlenséget kikerüljük, legegyszerűbb az ily neveknél lehetőleg magyar betűkkel, az eredeti hangokat visszatükröztetni. Igaz, hogy ez sem oly könnyű, mint talán első pillanatra látszik, mivel vannak hangok az idegen nyelvekben, melyek a magyar betűk által szabatosan meg nem jelölhetők: azonban a tökély a kiejtésben úgy sem érhető el, ne hajhászszuk tehát a kiírásban sem a kicsinyességig; ha pedig valaki lelkiismeretessége az eredetitől csekélyebb eltéréseket sem engedne meg, ám vegye ki a magyarban hiányzó betűket a Lepsius-féle »Standard alphabet«-ből s használja azokat.

Mindaz, a mit a második és harmadik csoportról mondtam, csak a carthographirozásnál és a tudományos munkáknál volna megtartható, a tankönyvirő azonban ezen idealis álláspontot teljes egészében el nem foglalhatja; a tankönyvirőnek orthographiáját meghatározzák ama térképek, melyekhez könyvét alkalmazza; az oktatás szempontja legalább azt követeli, hogy térkép és tankönyv a földrajz tanításánál összevágjanak. *)

Dr. Brózik Károly.

Földrajzi ismeretek terjesztése postabélyeg által. A lyoni földrajzi társulat egy hozzánk intézett levélben feihívja társulatunk figyelmét egy üdvös eszmére, melylyel a földrajzi ismereteket ter-

*) Ezt nem helyeselhetjük; magyar eredeti térkép idegen országokról nem létezik, az eddigi magyar iskolai atlaszok csak gyenge és gyakran elég gondatlan utánzások. A jobb német térképek jobbára az értekező javaslatait követik s a német helyesírást alkalmazzák, de ebből nem következik, hogy mi a magyarban a német helyesírást kövessük s pl. így írjunk: Nowgorod, Nertschinsk, Schumla, Schipka-szoros, China, Buchara, Tian-schan, Singapur, Jeddo; hanem e helyett a tankönyvekben is így írjuk helyesen: Novgorod, Nercsinszk, Sumla, Sipka, Sina, Bokhara, Tien-san, Szingapur, Jeddo. A tanítványt, ki németül, latinul vagy francziául is tanul, ez nem fogja megzavarni.

jeszteni lehet. A francia postabélyegekre most nem csak a hely nevét bélyegzik rá, hanem a kerület (department) nevét is rányomják. Ebből a helyes és czélszerű eljárásból kiindulva felszólítják a mi társulatunkat, járjon közbe a magyar kormánynál, hogy ezt a bélyegezési módot tegye magáévá. Ha egy állam elszigetelten teszi azt, nem lesz az eljárásnak nagyobb jelentősége: de ha a művelt államok mind magukévé teszik, ez által a földrajzi ismeretek nagyobb körben fognak elterjedni. Első látszatra talán csekély jelentőségűnek tűnik fel ez az eljárás, de nem marad az idővel, midőn egy-egy lépéssel ennél is tovább megyünk. Így lépést akar tenni a lyoni földrajzi társulat a franciaországi vasutaknál, hogy állomásaikon az állomás neve mellett jelöljék meg mindenütt a department-t, az állomás fekvését, a szélességi és hosszúsági fokot, a népesség számát és egyéb fontosabb statisztikai adatokat. A vasuti jegyek hátára szintén a végállomások földrajzi adatait ajánlja lenyomatni. Ez az eljárás nálunk sem kerülne sok fáradságba, s óhajtandó volna, hogy vasutaink e tekintetben lépnének a kezdeményezés terére, karolnák fel ezt az üdvös eszmét, s léptetnék azt életbe saját hatáskörükön belől.

E.

Krokodilfolyó nevet viselt a régi korban a Vadi Zerka nevű folyó, mely Kaizarietől (Caesarea) három kilométernyire folyik a palesztinai parton. Strabo egy Krokodilon nevű városról is tesz említést művében. Minthogy a vidéknek éghajlata az egyiptomi deltához hasonló, nem volna semmi feltűnő, ha itt krokodilok csakugyan találhatók volnának. Szavahihető utazók beszélnek, hogy a vidéken újabb időben is láttak krokodilokat. A haifai amerikai konzul Schumacher, most következőket írja egy német földrajzi lapnak: »A mi embereink Caesareában egy három méter hosszú krokodilt öltek meg, mely a folyótól 200-300 lépésnyire a parton feküdt; egy juhót támadott volt meg. A hulló husát jobbára megették, a legfinomabb juhushoz hasonló. Farkát hozzánk küldték megtekintésül. A krokodil nőstény volt és 48 tojás volt testében«.

Az első tudományos társas utazás a föld körül.

Az 1870—71-iki francia-német háború még inkább kiderített oly tényt, melyet már azelőtt is meglehetősen ismert a világ: azt, hogy a francziák, ha valamely, úgy a földismeret tudományának népszerűsítésében sokkal kevésbé haladtak előre, mint szomszédjaik, a németek. A földrajz népszerűsítésében mondám, mert hogy mily világra szóló egyes tudósokat ajándékozott ezen tudományból is a francia nemzet korunknak s a múlt századoknak, azt a hírneves francia geographusok, utazók, természetbuvárok és felfedezők fényes sora bizonyítja, ha ilyesmi egyáltalában még bizonyításra szorulna. Elkezdhetnők e sort a nagy érdemeket szerzett francia hittérítőkön, kik eddig egészen ismeretlen világtájakat vakmerő bátorsággal, melyet csak a hit buzgalom magyarázhat meg, kutattak át, életüket százszor és százszor kockára téve s végezhetnők a jelen század nagy francia tudósain Malte-Brunon, Vivien de St. Martin-en, Figuien-en, Reclus-n stb. Afrika nagy része, de különösen Egyptom megismerését a francziákaak köszönjük. Champollion-al ők alapították az aegyptologia tudományát. Ha más világrészek felé tekintünk, különösen Amerika az, melynek fokenként való megismertetése szintén jelentékeny részben a francziáknak köszönhető. Még maga Humboldt is főszövetségese, a francia Bonpland nélkül, s azon számos francia dolgozótársa nélkül, kik korszakot alkotó művei megírásánál segédkedve, körül csoportosultak a francia fővárosban, csak félművet teremthetett volna. A francia földrajzi társulatok a legbefolyásosabbak közé tartoznak és már számuk is imponálni képes. Vannak egyes művei a francia földrajzi irodalomnak, mint pl. az e század elejéről való nagyszerű »Description de l’Egypte« vagy a francziák most élő legjelesebb geografusának, a nálunk is megfordult Elisée Reclus munkái, melyekhez hasonlókat sem az angol, sem a német irodalom, a többieket nem is említve, nem képes felmutatni. Különösen a természettudományi s csillagászati földrajz az, melyben a francia irodalom úgy szólván legelől jár

a többiek élén, vagy melyben legalább is felülmulhatatlan mind bőség, mind alaposság tekintetében.

És mégis daczára mindennek mit veszünk észre más oldalról? A francia földrajzi kisebb tankönyvek, a tudomány ez igazi népszerűsítő eszközei, még mindig telvék a legvastagabb sokszor botránnyos hibákkal, s a népben magában föl a közép polgárságig hihetetlen tudatlanság uralkodik földünk, sőt saját világrészünk ismerete körül. E tudatlanság, melyről minduntalan olvashatunk a lapokban majd boszantó, majd meg komikus példákat, nem ritkán fölhat a magasabb műveltség régiójába is. A porosz-francia háború alatt különben derék és képzett francia tisztek még a hazájukkal határos német országokról is csak elmosódó, felületes tudattal bírtak.

A háború lerajzása után maguk a francziák — saját kárukon okulva — belátni kezdték, hogy a földrajzi tudomány népszerűsítése körül ép oly neveltséges mint ártalmas, hibáikat ketős buzgalommal kell jóvá tenniök. És a francia szellem sajátos rugékonyságánál fogva már is oda vitték, hogy ma — a háború után alig 6—7 évvel — e tekintetben máris jóval kedvezőbbek a viszonyok, mint elötte voltak. A kormány legelőször is jobb, s a legújabb adatokon nyugvó nép- és középiskolai tankönyvek szerkesztésére fordította főfigyelmét. A földrajzi társulatok száma jelentékenyen szaporodott, Bordeauxban s Lyonban még azonkívül »kereskedelmi földrajzi társulatok« (sociétés commerciales géographiques) keletkeztek, melyekbe e nagy városok értelmes és vagyonos kereskedői osztályához tartozó polgárai tömegesen léptek be. A párisi »Société de géographie commerciale« — szintén ily társulat mely működését a legszélesebb alapokra fektette, s oly tudományos folyóiratot indított meg (»L'explorateur«) melyről maga a német tudományos világ is kénytelen volt bevallani, hogy párja egy nemzetnél sincs. Még mostani kisebbített alakjában s új czíme alatt (»L'Exploration«) is imponál a földrajzi heti közlöny tartalmának dús voltánál fogva és kitünő értesülései által. Azonfelül a vidéken is keletkeztek új francia folyóiratok és a földrajzi munkálatok egész sora indult meg. Elisée Reclus Hachettenál most adja ki óriási mérvekre számított, sok tekintetben eddig felül nem mult »Géographie universelle«-jét, melyből eddig már két vaskos kötet jelent meg; Malte-Brun, ez agg, de még mindig fáradhatatlan francia geográfus szintén hézagot pótló, »Dictionnaire de géographie universelle«-jét adja ki, mely füzetekben jelenik meg s már az eddigiek után is itélve fölötte áll

minden eddigi hasonló irányú munka fölött. Még mintegy tetézte a nemzet ez erélyes lépéseket a még csak két évvel ezelőtt Párisban rendezett »nemzetközi földrajzi kongresszus« megtartása által, melyre hazánk is küldött képviselőt és kiállítási tárgyakat, s mely a francziák komoly igyekezetének becsületére vált.

A francziák azonban mindezen — valóban bámulatos — tevékenységi nyilatkozatokkal a földrajzi tudomány terjesztése terén még mindig nem érték be, és legujabban egy nagy társaságot alapítottak Párisban, mely nem kevesebbet tervez, mint társas és tudományos utazásokat rendezni a föld körül évenként 320 nap alatt.

Oly eszme ez, mely mindjárt első tekintetre nagyszerűsége által meglep. Társas kéjutazásokat Amerikába és onnét talán körülön vissza Európába, már azelőtt rendeztek egyes utazási vállalkozók, mint Spangen Berlinben és a még hiresebb Cook Londonban. De ne feledjük el, hogy itt nem holmi minden tudományos háttér nélkül való turistai szórakoztatásról van szó, hanem egy nagy nemzet legtudósabb államférfiaiból, legelőkelőbb tudósaiból összeállított társasággal van dolgunk, mely első sorban a földrajzi ismeretek népszerűsítését a világ legfontosabb tájainak megismertetésével karöltve czélozza, s e tekintetben a legelső ilyenmü vállalat, melyről érdemes és azt hiszem érdekes is lesz részletesebben szólnom. A »Földrajzi Közlemények« f. évi III-dik füzetében (108. lap) a »Vegyes Közlemények« közt már egyszer alkalmunk volt a magyar közönség figyelmét e kiváló vállalat felé irányozni. Most ugyanerről jóval részletesebben fogunk beszélni.

A társulat czime: »Société des Voyages d'Etudes autor du Monde« (A föld körüli tudományos utazások társulata). Székhelye Páris (Place Vendôme 8) Célját rövid vonásokkal a következő két szakasz mondja ki: »1. Oly jó családbeli fiatal emberek számára, kik középtanodáikat vagy egyetemi tanulmányaikat elvégezték, magasabb s mintegy befejező képző eszközt nyújtani, mely ismereteiket practicus módon kiegészíteni és nekik a föld legfontosabb országainak általános helyzetéről tüzetesebb s könnyebb tudomást adni lesz hivatva. 2. Lehetségessé tenni minden utazni szerető emberre nézve, hogy átköltöződések, idővesztés és fáradság nélkül, tudósok vezérlete alatt rendszeres és komoly uton és a lehető legkedvezőbb viszonyok között megláthassa a földteke legjelentékenyebb országait és tájékeit.«

A társulat anyagi szervezete részvényekre van alapítva. Vanak igazgató tagjai (conseil d'Administration) alapító tagjai vagyis főrészvényesei (Membres fondateurs) pártoló tagjai (membres souscripteurs) és levelező tagjai (membres correspondants). Azonfelül a társulaton belül egy bizottság választott »a tudományos közgazdászati és kereskedelmi kutatások számára« (comité des études scientifiques, économiques et commerciales).

Egy pillantás ez utóbbi bizottság tagjainak névsorára, meggyőző bennünket mindjárt arról, mily kiváló egy vállalattal van dolgunk. A tudományos bizottság ugyanis nem csekélyebb személyekből áll, mint Lesseps-ből, a Suez csatorna mesteréből (elnök) Levasseur Emil-ből (a nemzetgazdászati és földrajzi tudományok számára) nemzetünk ez őszinte barátjából, ki nem rég a statisztikai congresszus alkalmával köztünk időzött, Geoffroy St. Hilaire-ből, a világhírű természettudósból (az ethnographia és állattan számára) stb. Az igazgató tanács elnöke ugyancsak Levasseur, alelnöke Bischoffsheim, dúsgazdag francia bankár, kinek nemes szenvedélye a tudomány támogatása és terjesztése, titkára: De Bernard de Fauconval báró. Az alapító és pártoló tagok között a legfényesebb nevekkel találkozunk, melyeket csak felmutathat a mai Franciaország. Érdekes látni a névsorból, mily általános, és a francia társadalom minden rétegét felölelő mozgalmat idézett élő a társulat alapítása. E névsorban ugyanis a gazdag nagy kereskedő (négociant) ép úgy van képviselve mint a bankár, a gondtalanul élő »rentier«, ép úgy mint az annyi veszélylyel küzdő s zaklatott életű tengerésztiszt, a nagy iparos ép úgy mint az országgyűlési képviselő, s tanuságos sorban követi egymást a herceg, a szenator, a magas hivatalnok, az ügyvéd, a volt miniszteri és az előkelő orvos. Valóban az emberi haladás minden barátja őszinte örömmel fogja olvasni e névsort, látván, hogy egy nemes eszme iránt mennyire képesek buzogni egy nagy nemzet előkelői s tudomány után sóvárgó vezérfiai.

Az alapító tagok száma 22., a pártolóké 47. Az előbbiek között állnak oly nevek mint: Drouin de Lhuys (volt külügyminiszter és akadémikus) Dupuy de Lôme, akadémikus s világhírű tengerészeti mérnök, ki a pánczélos hadi hajókat találta föl, báró La Roncière-le-Noury altengernagy, a párizsi földrajzi társulat ismeretes nagy érdemű elnöke, Abrantés herceg, Passy (Hipolyt) volt pénzügyminiszter, jelenleg aka-

démikus, a közben meghalt W o l o w s k i szenátor stb. A pártoló tagok között W u i t r y akadémikus (volt minisztert) báró R e i l l e szenátort, T o q u e v i l l e grófot, F o u c h e r d e C a r e i l gróf — szenátort stb. látjuk. A levelezők között eddig elé Angolország, Belgium, Hollandia, Svájc és Oroszország van képviselve, s a levelezők nevei közt nem egy jeles tudósét és utazóét találjuk. Hazánkra nézve a társulat e sorok igénytelen íróját tisztelte meg a levelezői czimmel. A levelezők száma (eddig még csak 8) később kétségtelenül nagyobbíttatni fog.

A társulat maga a londoni s párisi földrajzi társulat erkölcsi támogatásában részesül, s közzétételei számára a legelterjedtebb földrajzi lapok állnak rendelkezésére.

Lássuk már most, mily föltételek alatt s mily viszonyok között indul majd meg a társulat első műve: az első tudományos társas utazás a föld körül 320 nap alatt?

Nagyon megkönnyíti e munkámat egy a társulat által kiadott 50 lapnyi csinos kis könyvecske, melyet a társulat titkára Georges Biard úr megkeresésemre lekötelező udvariasságu levél kíséretében megküldött, s mely levélben egyszersmind néhány egyéb s Magyarországból netán jelentkezett résztvevőkre vonatkozó kérdéseimre is a legszívesebben felelt. A füzet címe »Le tour du monde en 320 jours, comprenant six mois d'excursions dans les contrées les plus intéressantes du Globe« Páris: Delagrave Editeur, s csekélységért (50 centime) Párisból mindenki által megrendelhető.*) E kis könyvhöz egyszersmind az a térképecske is van csatolva, mely az egész utazás irányát, sőt az egyes kikötőben való tartózkodás hosszát is világosan megjelöli.

Az első tudományos társas utazásnak a föld körül, melyet a vállalat megindít, még ez évi június hó 30-án kellett volna Marseille kikötőjéből kiindulnia. Azonban két fontos ok bírta a társulat igazgató tanácsát arra, hogy az indulás idejét majdnem egy egész évvel későbbre halaszssa, vagyis 1877-ik évi június 15-ikére. Az első ok az volt, hogy a szerencsétlen orosz-török háború az idén május havában mind nagyobb mérveket öltvén, a háború dühöngéseinek legjavában nem látszott tanácsosnak az ily utat megkezdeni, s remélhető, hogy az európai általános béke leg-

E sorok írója társulatunk minden tagjának ki hozzá (Géza-utca 1. sz. Budapest) ez iránt kérést intéz, örömmel szolgál a francia társulat megbízásából az említett füzet ingyen példányával (két térképpel) s más tekintetben is kész minden szóbeli és írásbeli fölvilágosításra az utazást illetőleg. A füzet két díszkötésű példánya azonfelül társulatunk könyvtárában is le van téve.

alább jövő évi június hóra helyre lesz állítva. A második ok az volt, hogy a társulat csak az idén tavaszkor alakulván, a készülődésekre e szerint január 1-ig csak két hónapja maradt volna mind az utazóknak, mind az utazást szervező bizottságnak.

Az utazás mint már említettük, 320 napig, vagy legfőlebb 11 hónapig tart, miből hat hónap esik a különféle világrészekben való tartózkodásra és négy és fél vagy öt a valóságos utazásra.

Egyik jellemző vonása az utazásnak az lesz, hogy a résztvevők számára külön pompás hajó a »Messageries Maritimes«-től külön e célra bérelve és berendezve, áll majd rendelkezésre. E hajó velük teszi meg az egész nagy utat a föld körül, még pedig úgy, hogy az utazónak — ha csak nagyobb kirándulást nem akar tenni az országok belsejébe — nem is kell sohasem lakást fogadnia, hanem folyvást a hajón lakhatik az egész nagy út alatt. Feltehető azonban, hogy az utazók ezzel nem fogják beérni. Ellenkezőleg a társulat külön, tudományos képzettségű vezetőivel befognak hatolni az országok belsejébe, hol az erre érdemes (pl. Kelet-Indiába, az Egyesült-Államokba stb.), a mikor is a nem a hajón élvezett lakás és étkezés költségei méltányos módon az utazásért fizetendő összegből levonatni fognak, vagyis az utazó ezen kirándulásai is belefognak az előre lefizetett utazási díjba számíttatni.

Az utazás iránya csak hosszú s mély tanulmányok után állapítottatott meg, még pedig úgy, hogy az megfelel minden csak kívánható igényeknek. Jeles tudósok tanulmányozták e célból a szelek és tengeráramlatok menetét, a csendes tenger egyenlítői áramlatait stb. Elkeltett kerülni a vörös tengernél az izzasztó hőségű hónapokat, vigyázni kellett arra, mikor legveszélyesebb európaiak számára a tartózkodás Egyiptomban, Dél Amerikában s Kelet-Indiában, szóval, csak mindezen körülmények fontos egybevetése után állítottatott össze az utiterv.

A hajó az utasokkal a jövő évi párisi közkiállítás megnyitása után hat héttel indulván el Marseilleből, ez által alkalma lesz az utazóknak a világtárlatot is kényelmesen megtekinteni, s aztán Párisból az aránylag közellevő Marseilleba utazván, hajóra szállnak.

Tervben van, hogy a társulat ily utazást a jövő évtől fogva minden évben indít meg egyszer, hasonló körülmények közt s hasonló feltételek mellett.

Tekintsük már most az utazás részleteit és irányát földrajzi szempontból.

Az említett füzethez mellékelt kis térképen az utazás iránya vörös vonallal van jelölve, és a hajó egyes megálló helyei alatt látható vízszintes vonal hosszúságából lehet a hajó ottani tartózkodásának tartamára vonatkoztatni.

A hajó az utasokkal, a társulat megbízott tudósaival, a vezetőikkel, az orvossal és a szolgál- és konyhaszemélyzettel tehát jövő évi június 15-én indul útnak a marseillesi kikötőből, a hová ismét 1879-dik évi május 15-én fog visszaérkezni. A hajó egyenesen Gibraltarnak tartva, (3 nap) Gibraltárban 3 napig áll meg, alkalmat adva egy kis kirándulásra a szép Audalusiába és Lissabonba.

A legközelebbi megállás Madeirában lesz három napi tartózkodással, majd Dakar-ban, Afrika legnyugatibb pontján. Onnét a hajó egyenesen Braziliába, Rio de Janeiroba indul, (12 napi út) Itt az utasok — nyolcz napi tartózkodást élveznek s kirándulnak a mesés gazdagságú s pompájú természettel megáldott délamerikai császárság belsejébe. Buenos Ayresben hasonló czélból 9 napig marad a hajó. Aztán megkerüli Délamerikát egészen, s tizenháromnapi utazás után Chilebe, Valparaisoba ér. Itt öt, Callaóban (Peru) hat, Panamában három napi tartózkodás esik. Következik az érdekes út Panamától San-Franciscoig (13 napig). Daczára ez út érdekességének azonban előre állíthatni, hogy az utasok legnagyobb része a még érdekesebb kirándulást meg fogja tenni az Egyesült-Államokba és pedig Panamától, hol a hajót elhagyják, Havannán és Uj-Orléanson keresztül (mint a hogy a térképen a pontozott (.....) vonal jelzi) az Egyesület nagyvárosaiba (Baltimore, Washington, Philadelphia, New-York) majd a Hudson-on fel a Niagara zuhataghoz, s onnét a másik »világsodán« Chicago-n keresztül a páratlan Pacific vaspályán San-Franciscoba. A hajó ez alatt már megfogta tenni utját e városba, hol az utazók ismét elfoglalják benne régi szobáikat. E nagyszerű kirándulásra az utazóknak 30 nap van adva.

Hajónk folytatja utját San-Franciscoból a Sandwics és Fidsi szigeteken át Aucklandba (Uj-Zeeland), majd Sydney-be és Melbourne-ba, Ausztrália e két legnagyobb városába, az előbbi előtt 7, az utóbbi előtt hat napig horgonyozva. Ezután következik a hajó leghosszabb tengeri útja, a 14 napig tartó átkelés Noumeából, ezen új-caledóniai francia gyarmatból (Sidney-től az út körülbelül 5 napot veszi génybe) Jokohamába, Japánba, hol nyolcz

napi tartozkodás van kitűzve. Az út innét Osakába (3 nap) majd Sanghaiba (3 nap), Hongkong-ba (öt nap) s Batavián s Singaporén keresztül Calcuttába, Kelet-Indiának e legnagyobb városába vezet. Itt valószínűleg a társaság legnagyobb része ismét elfogja hagyni hajólakását s a térképen a pontozott vonal irányát követve a tudósok vezetése mellett vasuton teendi meg nagy kirándulását az angol civilisatio alatt mindjobban felvirágzó, de azért eredetiségéből s érdekességéből mit sem vesztett Kelet India belsejébe, az indusok szent városaiba: Delhibe, Allahabadba és a Ganges partjaihoz, gyönyörködni fog az ó-ind építészet remekeiben s e tanuságos s hosszú tengeri utazások után kétszeresen örvendetes »szárazföldi« nagy utat téve Bombay-ba érkezik majd meg újabb pihenő helyére. A kinek azonban a társaság közül bármely oknál fogva nem lenne kedve e kiránduláshoz, megmaradhat a hajón, s azzal szintén igen érdekes pontokat látogatva meg (mint Madrast s a francia-ind gyarmatot: Point de Gallet) azalatt szintén megérkezik Bombayba, hol tehát a nagy utazó társaság ismét összejö. 20 nap levén az utasok rendelkezésére az indiai kirándulásnál, ez időből bőven kitelik az. Végre a kisebb kirándulások barátja ezt is teheti: Elhagyhatja a hajót Madrasban s vasuton Bombayba mehet, hol a hajó várni fogja. Az ismét egybegyült társaság elhagyja Bombay világkikötőjét — ne felejtjük el, hogy ezalatt ismét kitavaszkodott már —. (Április!) s hogy így a téli hónapok Ausztráliára, Japánra, Khinára és Kelet-Indiára estek, minél kedvezőbb beosztást alig igényelhet az európai utazó és Aden-en, majd a Suez csatornán, s Port Said-on keresztül Egyiptomba, Alexandriába ér. Itt 6 napig horgonyozván a hajó, az utasok közül kétségtelenül ismét mindegyik ki fog rándulni Kairoba, a piramisokhoz, ettől tovább Luxorba és Memphisbe s Theba romjaihoz, melyek előtt a jelenkor fia félig csodálkozva, félig kétkedve áll meg.

Az utazás végéhez közlekedik. Még csak egy »rövid« kis fordulat a tengeren: a négy napi utazás Alexandriából Nápolyba, s egy kis pihenő után a Vezuv városából két nap alatt Marseillebe s ime a hatalmas utazás a föld körül a legnagyobb kényelemmel és lehető biztossággal megvan téve tizenegy hónap alatt, az az út, melynek szerencsés megtétele azelőtt a világhírű dicsőségével ruházta föl emberét. Az annyi országot együtt beutazottak s annyi népet s emberfajt látottak a régi Massiliában kezert fognak egymással búcsuzóra, és mindenki drága emlékekkel, nagyszerű tapasztalatokkal, ezerféle új emlékkal s eszmével bővülve

fölkeresi rég látott hazáját magával vivén egész életén keresztül a föld körül való szerencsés utazás büszke, emelő érzetét. Néhány év és Jules Verne regényes gondolatai a mindennapi valóság körébe fognak lépni.

Czikkünk szűk tere nem engedi, hogy az egyéb nagy száraz földi kirándulásokról szólhassunk. Nem említettük a nagy kirándulást Valparaisoból a hatalmas Cordillerák bércei közé, nem a Jeddoit Japánban, a kirándulást Cantonba, Khinába stb.

Még csak néhány szót az ez utazással összekötött tudományos és kényelmi intézkedésekről, s egyéb más érdekes tudnivalóról.

A hajót egyike a legtapasztaltab francia tengerészeti főtiszteknek fogja vezetni. Az utazók vihetnek magukkal annyi podgyászt, mennyi csak tetszik, az utazási díj főlebb emelése nélkül. Hol a hajó nagyságánál fogva nem köthet ki közvetlenül, ott állandó kisebb gőzhajó lesz az utazók rendelkezésére, mely a nagy hajót útjában folyvást kíséri.

Egy a társulat által fizetett orvos részt fog venni az utazásban. A hajón nagyszerű könyvtár lesz, mely legnagyobb részt a beutazandó országok és városok ismertetésére vonatkozóan, ezek előzetes tanulmányozására bőven fog az utasoknak alkalmat szolgáltatni. A hajó előfizet a legelterjedtebb francia s angol lapokra, melyek az egyes álló helyeken már várni fogják az utast, hogy ezek utazás közben folytonos szellemi érintkezésben legyenek a föld többi részeivel és ezeknek njdonságai-
val, s hazájukról se legyenek hir nélkül. A társulat főbűszkeségét, s az utazás egyik leglényegesebb részét azonban a hajón felállított muzeum fogja képezni. E muzeum a beutazandó országok természetét, nép fajait, műveltségi állapotát, sőt irodalmát s történetét is föl fogja tárni az utazók előtt bő műkincseivel, szereivel, térképeivel, etnografiai gyűjteményeivel, fényképalbumaival, leírásaival stb. Hogy pedig e muzeum használata szakavatott tudósok magyarázata által mentül jobban megkönnyíttessék, illetőleg lehetővé tétessék, három tanár — mindannyi kiváló tudós, s a francia tudományosság diszei — kísérendi a hajót egész utazása alatt még pedig egy-egy tudós külön 1) a nemzetgazdasági tudományok számára, (ipar, kereskedelem, áruk, pénzügy, közlekedés stb.) 2) a természet tudományoknak (emberfajok, állat, növény, ásványtan, termények, bányászat, földtan stb.) végre 3) a fizikai és ég-
alji tudományok számára (meteorologia, szelek, áramla-

tok, földrajz, egészségügy stb.) Fáradságukért a társulat által birnevükhöz méltólag jutalmazandó tanárok a tengeri utazások hosszú napjai alatt felolvasásokat fognak tartani, mindenki a maga szakmájából a társaság előtt. E felolvasások mindenkit azon tájakkal és országokkal fognak megismertetni, melyek felé a hajó épen tart. A felolvasások szövege a hajón autografáltatik, és francia vagy angol nyelven átadatik az utazóknak egy-egy példányban. A tanárok közül legalább egy a társaságot szárazföldi kirándulásaiban is kísérendi. Végre e tudományos intézkedéseknek mintegy betetőzéseül a társulat az említett tudósok által tudományos megfigyeléseket, kutatásokat eszközöltet, melyeknek eredményei az utazás befejezése után külön munkában fognak közöltetni, és az utazásban résztvetteknek ingyen megküldetni.

Ennyit az utazás tudományos oldaláról. Látjuk ebből, hogy itt oly nagyszerű vállalat sorozata előtt állunk, mely a zseniális francia nemzetnek mindenkép csak becsületére válik, és melyet az emberi tudás minden barátja őszinte örömmel fog üdvözölni.

De a társulat az utazás morális rendjére is kellő felügyelettel lesz. Igy pl. minden utazó teljesen független ugyan (kivéve a netalán nevelők alatt álló fiatal embereket), azonban egy megszorítás mégis szól mindenkire, s ez a mindenféle hazard játékok szigorú tilalma a hajón. Oly intézkedés, melyet nem lehet eléggé méltányolnunk.

Nők (egyelőre az első utazásban) nem vehetnek részt.

Hátra marad még csak az, hogy az utazási díjról szóljunk.

A társulat utazásaiban nem akarván rangkülönbséget állítani föl utazói között, (s igen helyesen) hajóján osztály különbséget nem ismer, hanem igenis változik az utazás ára a szerint, a mint az illető hajó kabinjában egy, két, vagy három személy van együtt.

Az egy személyre való kabint választó utas az utazásért legalább huszezer, de legföljebb 25000 frankot fog fizetni. A két személyű kabinok lakói közül egy-egy 16—17000, végre a (különben igen kis számu), három személyű kabinokért egy-egy 15—16000 frankot fizet. Az összeg pontosabb meghatározása, az út megkezdése előtt lesz tudatva, minthogy a jelentkezendők számától is fog függni. A társulat igazgatója szíves volt kérelmemre az eddig már jelentkezett utazók névsorát beküldeni. Véglegesen ezek közül már nyolczan kötötték le magukat daczára annak, hogy az utazás kezdete még csak jövő nyáron lesz. Ezek között

van öt francia, köztük egy vicomte d'Humières, két Mr. de La-tour) két orosz: gróf Szuvaloff és Szorokomovszky Pál úr Moszkvából, és egy svájcz.

Az utazásra 1878. június 10-ikéig lehet jelentkezni. Az összeg felét már azelőtt, a másik felét addigra kell lefizetni. Netalán történt akadályoztatás esetére a befizetett összeg méltányos tekintetbe vétele mellett a társulat által netán már tett költségeknek az illetőnek visszaadatik.

E befizetett összegbe be van számítva a lakás, teljes szolgálat és fényes étkezés az utazás egész tartama alatt (még a szárazföldi kirándulásokban is), a podgyász szállítása, a borralalók, minden beneficium, miben az utazók a hajón részesülnek (könyvtár, muzeum, lapok, tanítás, felolvasások, vezetők, orvos és gyógyszerár stb.) szóval minden, miről csak gondolni lehet, hogy az utazó és utazási kényelmének s tanuságos voltának emelésére csak némileg szolgálhat.

Ha már most elfogulatlanul nézzük az ezekért követelt díjt és a társulat óriási költségeit mérlegeljük, be kell vallanunk, hogy az összeg igen méltányos. A mi pénzünk szerint 10,000 frtért ily kényelemmel és a legcsekélyebb gondok ily figyelmes tekintetbe vételével, ennyi szellemi haszonnal és élvezettel és ily biztossággal majdnem egy éven át a földet körös-körül utazni valóban nem túlságos áldozat annak, ki teheti, s nem hiszem hogy volna második ily alkalom erre. Szegény vagy csak középmódú ember persze itt nem jöhet tekintetbe, de hányan vannak mág-nás fiaink vagy gazdag nagy kereskedőink, iparosaink s birto-kosaink között, kik egy év alatt, nem utazva a föld körül, ha-nem nyáron csak Szliácson, Marienbadban, Emsben, Ostendeben vagy Trouvilleben unatkozva vagy csak egy-egy lóversenyi fogadásban stb. nagyobb összeget is vesztenek és sokkal többet költenek el évenként ez összegnél?

Érdekelt tehát megtudnom azt, valljon hazánkból jelentkezett-e valaki e nagyszerű s ismétlem aránylag olcsó útra a társaságnál? Monsieur de Saint-Clair-Stevenson, a társulat udvarias igazgatója a legnagyobb előzékenységgel adta tudtomra, az e tekintetben rendelkezésére álló eddigi (f. évi má-jus 1-sőig terjedő) adatokat. Mit láttam ezekből? Nemzetünk vagyonos osztályaiból a gazdag főuri világból, a nagybirtokosság-ból stb. egyetlen-egy sem szerepel az említett nevek közt, mert a levélben felemlített három »magyar« név (Kestenbaum (Királyszállás) Fuchs és von Papanek (budapesti) lehetnek ugyan

derék magyar emberek nevei, de a főúri osztályokhoz aligha tartoznak. S hogy azóta jelentkezett-e valaki hazánkból, nem tudom de nem hiszem, mert máskép az említett igazgató ígérétehez hiven már tudatta volna velem.

Pedig mint Mr. de St-Clair-Stevenson tudatja velem, már két hónappal azelőtt következő nemzetek voltak képviselve a jelentkeztettek (nem véglegesen beírtak közül) között: francziák, angolok, olaszok, svájcziai, belgák, lengyelek. Feltűnő, hogy e sorból még hiányzik a német nemzet. Valóban sajnós, hogy nagy nemzetek még ily térre is átviszik a féltékenységet. Annyi legalább tény, hogy Németország egészen ignorálja e nagyszabású franczia vállalatot s az illető német szakközlönyök szóval sem említették még meg.

Az utitársak legnagyobb száma 70-en felül, legkisebb 30-on alul nem lehet.

Vajha gazdagabb sorsú hazánkfiai közül, kik azon irigylendő helyzetben vannak, hogy e nagyszerű utazásban résztvehetnének mentül többen lépnének a »Société des Voyages d'études autour du Monde« hajójára, hogy nemzetünk a hajó díszes társaságában szintén méltólag lenne képviselve. Amint mondám, ez utazás a föld körül most már föltehetőleg é v e n k i n t fog történni, s így mindenki válogathat az esztendőben. Hiszen az ily utazásra fordított pénz nemcsak, hogy nincs »kivéve az országból«, (bár első tetszésre annak látszik), de a benne netán részt vett magyar emberek tapasztalatát, g a z d a s á g i i s m e r e t e i t szaporítva (mire oly nagy szükségünk van) s száz meg száz más oknál fogva, százszorosan kamatozva jő vissza a nemzet szellemi és anyagi tőkéjébe. Hisz csak nem rég láttuk szép példáját annak, hogy egy magyar fiatal birtokos a maga szakállára utazta be Közép-Ázsiát gazdasági ismeretei szaporítása végett, (a mely útról a magyar földrajzi társaságban érdekes felolvasást is tartott). Két más lelkes magyar gróf, — szintén társulatunk buzgó tagjai — pedig részletenként utazta körül a világot. Épen most járja be a lapokat az a hír, hogy a »legnagyobb magyar« derék fia, magyar tudósok vezérlete mellett nemsokára elindul nagy ázsiai útra. Ezek azonban csak egyes, fájdalom, igen ritka példák: Rari nantes in gurgite vasto! Joggal kérdezhetni tehát: Mért ne tennék mind ezt ezentúl t ö b b e n a magyarok közül együtt s egyszerre, rövidebb idő alatt s kényelmesebben s azért mégis olcsóbban?

Jó volna egy kicsit azt a vádat elhárítanunk nemzetünkről, hogy a magyar keveset utazik, csak hazáját ismeri, s a magyar

nemzet azért oly egyoldalú, tudományos látköre azért oly korlátolt.

S leginkább kimutathatnók érdeklődésünket e nemes vállalat iránt az által, ha a magunk részéről is hozzájárulnánk annak anyagi fölsegeléséhez. Erre nézve hazánk vagyonosainak alkalma nyílik különösen most, midőn a társulat 70,000 franknyi alap-tőkéjét 100,000 frankra kívánván emeltetni, a tudomány és különösen a földrajz minden barátjához fölhívást intéz egyes részvények aláírására. Egy részvény ára 300 frank, s három részletben is fizethető. Legyen szabad remélnem, hogy a nagy Magyarországból is találkoznak majd aláírók, kik e csekély áldozattól földünk ismeretének terjesztésére, nem fognak visszariadni.

A föld körül való első társas utazás résztvevőinek pedig, kik a szép, vöröfényes lyoni tengeröbölből jövő évi június hó 15-én, alighanem a párisi közkiállítás csodáinak megtekintése után, (mire hat hetük lesz), útra kelnek — legyenek magyarok köztük, vagy nem — szívem mélyéből kívánok »szerencsés utat«, a földkörüli tudományos társas utazásokat rendező társulatnak pedig époly őszintén, hogy »vivat, crescat floreat!«

PALÓCZY LIPÓT.

Stanley legújabb felfedezése.

A Daily Telegraph Stanley-nak Embommából augusztus 10-én keltezett iratát teszi közzé, melyben ő a Kongoról közöl nagyfontosságú adatokat. Levelét következőkben adjuk: E hó 8 án Zanzibárból 115 lélekkel, aggasztó állapotban érkeztem ide. 1876. nov. 5-én hagytuk el Nyangvet Manyemában, Ureggun át utazva. Utunkat nem folytathatván a sűrű erdőségen, átkeltünk a Lualabán és útunkat a bal parton Ukuszu észak-keleti vidékén át folytattuk. A bennszülöttek megtámadtak, nyugtalanítottak éjjel-nappal, megsebesítettek és megölték többeket kíséretemből mérgezett dárdákkal. A mi harczunk e kannibálok vidékén majdnem reménytelen volt. Igyekeztünk a vadakat kibékíteni szép szerével és adományokkal. Ajándékainkat visszautasították, a mi békés magatartásunkat gyáva-ságnak tartották. Hogy állapotunk még siralmasabbá váljék, Nyangveban felfogadott 140 emberünk megtagadta a továbbmenést. Ekkor a bennszülöttek elkövettek minden erőfeszítést, hogy mindnyájunkat elpusztítsanak. Mi védtük magunkat, de csak

egy út volt e kínos helyzetünkben szabadulni — vagy elfogadjuk az alternatívát, hogy visszatérünk, s felhagyunk azzal a munkával, melyet megkezdettünk — s ez az volt, hogy igénybe vegyük csolnakjainkat. Jóllehet határozott előnyben voltunk a vizen vad ellenségeinkkel szemben, mindazonáltal mindennapi előhaladásunk újabb ismétlődése volt a korábbi küzdelmeknek. Kétségbeesett harczunk volt, mialatt gyorsan és minden erővel lefelé haladtunk a folyón, míg a legerőszakosabb harcz közepette föltartóztattunk nagy vízesések által, melyek (számra öt) az egyenlítő nem messze északra és délre vannak. Hogy ezeket elkerüljük, útunkat 13 mértföldnyi területű sűrű erdőn folytattuk, czipelve 18 csolnakunkat és keresve vízi utat, mialatt baltánkat gyakran fel kellett cserélnünk a löfegyverrel, midőn megtámadtak. Midőn e vízeséseken túl voltunk, megnyugodhattunk a csolnak-czipelés nehéz munkája után. A 2° északi szélesség alatt a Nagy Lualaba majdnem egészen eltér északi folyásától, észak-nyugat felé, azután nyugat, majd dél-nyugat felé, két mértföldtől 10 mértföldnyi szélességig elterülő és szigetekkel rakott itt a folyam. Hogy a vad kannibálokkal folytatandó kifárasztó harcot kerüljük, a szigetek között evezünk, míg a nagy éhség, mely alatt három napot teljesen élelem nélkül töltöttünk, arra bírta, hogy próbáljuk meg szerencsénket s a bal parton száraz földre léptünk. Szerencsére egy kereskedést üzö törzsszel találkoztunk. Négy löfegyverük volt a nyugati partról, s a folyót Ikuta Ja Kongó-nak nevezték. Testvéri frigyét kötöttünk, s bőségesen szereztünk magunknak élelmet s folytattuk útunkat a bal parton.

Három nap múlva egy hatalmas törzsre akadtunk, mely löfegyverekkel volt felfegyverezve, s mihelyt minket megláttak, azonnal 54 nagy csolnakkal támadtak meg minket. Nem csak három emberemet ölték volna meg, ha ki nem kiáltom nekik, hogy barátjaik vagyunk s posztót hoztunk nekik. E rettegett folyónak mintegy tizenkét mértföldnyi területén a legnagyobb és kétségbeesett harcot folytattuk. Ez volt az utolsó, egynek kivételével, a 32 nagy harcz közül, melyeket a Lualaba folyón harczoltunk. E folyó, mely annyi izben változtatja nevét, a mint az Atlanti Óceánhoz közeledtünk, Kongó és Zaire nevet vesz fel. A mint a folyó a keleti hosszúság 26. és 17. foka között fekvő medenczén foly keresztül, szakadatlanul folytatja útját 1400 mértföldön át, nagy mellékfolyókat vesz fel, különösen a déli oldalon. Innen túl, a nagy medencze és az Atlanti Óceán között fekvő nagy hegyek sorát átlépve, mintegy 30 vízesésen és szakadékokon

át a Jellala vízesés és az Atlanti Óceán között a nagy folyóba száll le. A mi veszteségeink nagyon súlyosak, s most is fájdalmat érzek egyik fehér útitársamnak és segédemnek, az angol Pocock Ferencznek vesztesége fölött, kit június 3-án a Masszasza vízesés sodort magával. Ugyanazon napon én és hét emberem majdnem a Mova vízesésbe sodortattunk; hat hét múlva én és Lady Alice egész népsége a rohamos Mbelo vízesés által előzőnöltettünk, mely vézből csak különös csoda útján menekültünk. Az én kedves útitársam, az ifjú Kalulu is az elveszettek között van. Bomából az expedíciót gőzhajón szállítottam Cabindába s onnan Loandába.

Szeptember 18-án Loanda Sz.-Pálból újabb sürgőnyt küldött, mely következő:

»Az expedíció szerencsésen ide érkezett, de embereimet a vérhas, scorbut és fekélyek támadták meg. Reméljük azonban, hogy egy hónap múlva felgyógyulnak; a fekélyek okozta bajok négy-öt hónapot is fognak igényelni, míg megszűnnek. Albuquerque, a főkormányzó, egy ágyúnaszádot volt kegyes rendelkezésemre, bocsátani hogy Lizabonba szállítson, míg embereimet a kormány vendégeiként fogja gondoztatni. A zanzibáriak a gondos ellátás és gyöngéd bánásmód által, melyben részesülnek, feledni fogják a kiállott bajokat. Addig nem hagyom el őket, míg nem gondoskodom, hogy biztonságban haza szállíttassanak. Lelkiismeretem nem tudná elviselni, hogy róluk megfeledkezzem.«

Stanley utolsó levele, melyet Loanda Sz.-Pálba való utazása előtt Kabindában írt, 1877. augusztus 13-iki kelettel bír. A következő részleteket tartalmazza:

»Rendkívüli örömmérettel értesíthetem önt az angol-amerikai vállalat sikeréről, melynek feladatává tette, hogy az afrikai földet Zanzibártól kezdve a Kongó torkolatáig átutazza. Az ön utasításait nyomról-nyomra követtük. A Victoria és Tanganyika tavakat körüljártuk és kiegészíthetjük a Speke, Grant, Burton és Livingstone felfedezéseit.

Ugy látszik, hogy csak valamely isteni csoda mentett meg minket a rabszolgaságtól, a kannibálok kezéből, az ötven vízeséstől, a legbarbarabb törzsek üldözésétől. A gondviselés egészen és biztonságban vezetett minket az Atlanti partjaiig, s én most Kabindában vagyok, a nyugati parton, honnan önnek e levelet Thomas Price, a Hatton és Cookson ház megbízottja közvetítésével küldöm, ki visszatér Liverpoolba. A Kongó jóllehet sok vízeséssel és örvénnyel bír, mégis ez az a nagy út, melyen

a kereskedésnek Afrika szívébe kell hatolnia. A mennyire én megítélhettem, Közép-Afrikának keleti és Közép-Afrikának nyugati része csak két különböző módon hódítható meg a műveltség részére. Igaz ugyan, hogy Afrika vad népei könnyebben közelíthetők meg a kereskedéssel, mint a hittérítéssel; de Közép-Afrikának keleti részén a hittérítés fog hathatósabb módon hódítani, míg Afrika nyugati részében a kereskedésnek kell elsőszókat adni a hittérítés felett.

Ezt az eltérést könnyen megmagyarázhatjuk. Közép-Afrikának keleti részén a népek fejedelmek vagy királyok hatalma alatt állanak. Itt találjuk az ugandai nagy birodalmat, melynek 5 milliónyi népessége van; a ruandait, melynek ugyanannyi lakója van; az urundit, melynek 3 millió lakója van; az uzagarai, uzuiszi, unyorói, karaguéi, uzongarai és ukerevei birodalmakat. Mindezen államokat kényurilag kormányozzák. A hittérítő, kevés furfanggal könnyen megnyerheti a királyok kegyét és védelmét.

Közép-Afrikának nyugati partvidékén ellenben, a Tanganyika tavától a Kongó torkolatáig lakó néptörzsek kisebb kerületekbe vannak osztva, a helységek csekélyek és jelentőség nélküliek, s mindegyiknek külön feje van. Mennél inkább haladunk nyugati irányban, annál inkább szaporodik a helységek száma. Mindezen törzsfők nagy hajlamot éreznek a kereskedés iránt.

Mihelyt egy kissé kipihentem fáradalmaimat s rendbehoztam jegyzeteimet, azonnal ráirányzom az ön figyelmét a teendő munkálatok tág mezejére, melyet az egész világ kereskedése számára megnyithat; ugyanakkor vázlatot is adok önnek Afrikának eddigelé ismeretlen azon vidékeiről, hol gazdag arany és rézbányák találhatóak.

Addig is leírok siettében egy pár adatot, az ön olvasói számára, kik a földirat iránt érdeklődnek. Mindenekelőtt elmondom, hogy sokáig abban a hitben voltam, hogy ön nem fog tőlem értesülést kapni 1878. vagy 1879-ig, mert az én nagyszerű folyóm északon az egyenlítőnél északra fekvő 2-ik fok felé folytatta irányát, mialatt nagy kerülőket tett nyugat felé, úgy, hogy már-már azt hittem, hogy a Dsebel Kumrot, a hold-hegyeket értem el, mely esetben el kellett volna szánnom magamat, hogy elérve az északi szélesség 5°-ig, Gondokoróba hatoljak előre, s útát törjek magamnak a vad bariszok országán, kik épen most vannak harcban Gordon pasával, vagy hogy folytassam útam az észak felé valamely nagy tóig, s onnan valószínűleg a Nigerig. Az

egyenlítőnél a Lualaba észak-kelet felé fordul, mintha az Albert-Nyanzával volna összeköttetésben.

Az egyenlítőől északra a Lualaba második nagyobb mellékfolyóira akadtam; e mellékfolyónak nagysága 2000 méter. Egy kissé észak-kelet felé folyik. Nehéz volna e folyót felednünk, mert elkeseredett harczot folytattunk itt egy 54 csolnából álló hajóhad ellen. De itt egy talány megfejtendő; felhivom rá a földrajzzal foglalkozók figyelmét, ha akarnak vele foglalkozni. Vajjon e mellékfolyó az Albert-Nyanzából jön-e, vagy az az öböl, melyet az északi szélességtől 25 percnyire találtam, egy külön tavat képez, mely a Lualaba e mellékfolyójának adja eredetét? Vagy nem-e ez a Schweinfurth Welléje? Egyáltalán nem tudhatom.

Midőn e hirtelen írt sorokat befejezem, meg fogom önnek mutatni, hogy nyugati Afrika térképei hemzsegnek a hibáktól. Ezek voltak okai egy pótolhatlan veszteségünknek is; meg fogja tudni, hogy hibás útmutatásaik okozták az én derék útítársamnak Pocock Ferencznek és más tizenöt emberemnek halálát; s majdnem mindnyájunkat megsemmisítettek volna. Ideges bántalmat okoz ez nekem most is, mely nagyon emészt és 35 éves korom daczára öreg embernek látszom.

Ujfalvy Ferghanában.

Ujfalvy hazánkfia, kinek Ázsiába tett utazásáról már megemlékeztünk, julius elsején indult el Taskendből ferganai útjára. Először Khokandba ment posta-lovakon. Innen az országban lóháton tett körutat, hogy annál behatóbban és közelebből láthassa az országot és kedve szerint tanulmányozhassa az ország lakóit és az emlékeket. 655 kilométernyi utat futott be így, meglátogatva Marghilant, Uadilt, Sahimerdant, a Kutban-kul tó vidékét, Ücs-kurgant, Nankatot, Öst, Andidsant, Namangant, Kaszant és Tuszt (az oroszok Csusztznak mondják.)

Népismeit tekintetben Ujfalvy kétszáznál több egyént vont be vizsgálata körébe, s tanulmányozhatta Fergana különböző népeinek szokásait, erkölcsseit, vallásukat és nyelvüket. Gyűjtött az ország állatait, növényeit és ásványaiából is, melyekből gazdag gyűjteményt hoz magával; adatokat gyűjtött egyszermind a talajnak termőképességéről és a belföldi iparról. Fergana a Zeref-

san kerületével orosz Közép-Ázsiának egyedüli termékeny vidéke, melynek a közelebbi jövőben gazdasági jövője lehet. A tartomány hasonlít egy kerülék alakú völgyhöz, mely minden oldalról környezve van, s így egy ellipsezhez hasonlít. A völgy alapja különböző természetű hegyek hármassal övével van bekerítve. A völgy központja is három egymástól különböző övvel van körülveve.

Az első öv, a Szir-Daria, Narin és Kara-Daria folyók, majdnem teljesen homokos és gyérnövényzetű. Itt-ott található egy oázis, zöld hely, melynek mulékony léte gyakran az orkánok és a repülő homoktól függ. E barátságtalan vidéken néhány özbek és néhány kara-kalpak él nomád életet.

A második öv, szerencsére terjedelmesebb mint az első, termékenyebb. Kertek, gabona, dsugarra, törökbuza, gyapotföldek, szőlőhegyek és rétek láncolatából áll. Valamint az első övben az oázisok ritkák, ép annyira ritkák a homokos és burjános helyek a másodikban. Ez Ferghana kertje, s különösen az Andidsan és Namangan közötti vidék, az úgynevezett Iki-szu-araszi (Két-víz-köze) tűnik ki hasonlíthatlan termékenysége által. Ez az öv foglalja magában a tartomány főkereskedési helyeit, melynek Khokan (szart város, minden tekintetben felette áll Taskendnek), Marghilan (az új orosz főváros), Ös, Andidsan és Namangan. E vidéknek lakói túlnyomólag szartok, vegyülve tadsikokkal, özbegek és kirgizekkel. Ezek után következnek az özbegek és kipcsakok; végül vannak tadsikok, turukok, kasgarok, kara-kalpakok, zsidók, luli-czigányok, mazang-czigányok, kara-kirgizek, indok és afghanok.

A harmadik öv, kisebb terjedelmű a két előbbinél, rendszerint köves és néha hangákkal sőt homokkal is borítva. Itt-ott megkísérlett a földművelés egy kis termő talajt kicsikarni a kezdetleges terméketlenségből, és ez meglehetősen sikerült is, mert a talaj különben alapjában termékeny. E vidéknek gyér lakói özbegek és kipcsakok.

A negyedik öv, a legtermékenyebb, hegyek dombjain terül el, s Ujfalvy szerint Ferghanának legszebb része; élvezvén a meleg éjszakák minden előnyeit, majdnem soha sem szenvedik annak kellemetlenségeit. Ez a vidék volna legalkalmasabb egy európai telepre. Majdnem kizárólagosan tadsikok lakják, kik majdnem teljesen megőrizték fajuknak tisztaságát. Az özbegek és kipcsakok itt csak csekély számban vannak, a kara-kirgizek néhol letelepedtek. A gazdaságnak és kereskedelemnek központjai délen: Isz-fara, Uadil, Ücs-kurgan, Na-kat; északon: Kaszan és Tusz.

Az ötödik öv, az emelkedett völgyek, hegyek, dombok és fennsíkok, gyakran elég terméketlen jellegű, különösen, midőn a tartomány forró napja kiégeti a növényzetet, de néhol pompás élelmet is találnak a kara-kirgizek, az özbek fajok és a szomszéd tadsikok csordái. Ez a kara-kirgizek hazája, kik itt teljes szabadságban élnek.

A hatodik öv végül a legmagasabb és a legfestőibb, de a legterméketlenebb is. Itt van a számtalan szoros, völgytorkolat, hegyszoros, melyek a Szemirecsibe, Kasgarba, Karatginbe és a Szir-Daria vidékére vezetnek. Mindazonáltal nagy jelentőséggel bír a hadászatban és a kereskedelemben. Találhatók itt lazur-kő, amétiszt, hegyi kristály, föld-olaj, só, kőszen és ásványvizek. Midőn a közelebbi jövőben, az ország minden terményének hadi adót kell fizetnie, ez a vidék a műveltségnek jelentékeny szolgálatot van hivatva teljesíteni.

Régészeti tekintetben csak kevés érdekest bír a tartomány. A Takht-i Szulejman, Ösben, inkább festői, mintsem régészeti tekintetben érdekes, Khokandnak és Ösnek mecsetjei és medreszéi, melyek között több igen szép épület van, többé kevésbé újabb időbeliek. Namanganban mindazonáltal, két igen régi mecset van, az egyik neve Hedsamne-Kabri, a másiké Aziz-Khalfa, melyek elseje építészeti műemkek. Ujfalvy a feliratokat lemásolta és magával hozza. Kaszan mellett, Ferghanának legrégebb városa mellett egy Szadpir nevű temetőhely van, mely mintegy 70 sírt foglal magában feliratokkal. A temető mintegy 600 évvel ezelőtt épült, mikor a kalmukok megtámadták és felforgatták az országot és legyilkolták annak leggazdagabb és legelőkelőbb családjait.

A tadsikok azt állítják, hogy ők az iszlám felvétele előtt költöztek e tartományba. Kaszantól 16 kilométernyire egy Szefid-Bulan nevű nagyon furcsa sírhant van. Tusz mellett végül, nem messzire a Hanra nevű kis helységtől egy Mazar nevű más temető van. Ujfalvy néhány sírkő lenyomatát hozza magával, hogy a feliratokat megőrizhesse.

Ujfalvy Szibérián át szándékozik haza térni.

Tudatja továbbá, hogy Kaufmann tábornok 6000 frankot ajánlott fel a Ferghana látképeit és típusait magába foglaló albumra. Az album már be van fejezve. Ferghanának minden népe, kivéve a mazang-czigányokat képviselve van az albumban. Az album három példányban lesz kiadva, melynek negatívája a szentpétervári császári könyvtárban lesz letéteményezve. Egy példányt belőle írott szerződés alapján a francia kormány fog kapni.

K ö n y v é s z e t .

Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, der Herzegovina und Nord-Montenegro. Aus eigener Anschauung geschildert von Heinrich Sterneck. Mit 4 colorirten Tafeln. Wien, 1877. Wilhelm Braumüller.

Az előttünk fekvő mű szerzője egy cs. kir. vezérkari kapitány, ki a czímben foglalt tartományokat három éven át (1871, 72 és 73-ban) beutazta és tanulmányozta. Művében, mint maga írja, csak azon adatok felsorolására szorítkozik, melyekről tudja, hogy kevésbé ismeretesek. Ezen az alapon csak hegy- és vízrajzi viszonyokra szorítkozik, felkarolja továbbá a vasútakat és egyéb közlekedési eszközeit azoknak a vidékeknek. Csak azt közli ezekre vonatkozólag, a mit maga személyesen tapasztalt.

Nem ad kimerítő leírást Bosznia és Hercegovina lakóiról, erkölceiről és szokásairól, nem vázolja katonai viszonyait, annál kevésbé ereszkedik politikai kérdések fejtegetésébe. Az említett tartományokról megjelent művek e tekintetben eléggé kimerítőeknek és részleteseknek mondhatók, habár sok hibás vagy roszakaratú ferdítés csúszott is azokba.

A szerző maga is elismeri, hogy adatai talán nem épen megbízhatók néhol, de ez nem is lehet másként; minthogy azoknak a tartományoknak tanulmányozása elé igen sok súlyosító akadály gördül.

Hogy feladatát, a nevezett tartományoknak földrajzi és háromszögellési felvételét, sikerült megoldania, azt legnagyobb részben a török hatóságnak és a nagy szolgálatára volt török csendőröknek (zaptieh) köszöni; kik sokszor épen legyőzhetleneknek látszó akadályokat is elgördítettek útjából.

Szerző a cs. kir. közös hadügyminiszterium megbízásából és a török kormány engedélyével beutazott tartományokban a római, sőt még lehetőleg régibb korra utaló sír- emlékeket talált, melyek e tartományoknak nagy történelmi múltjáról tanuskodnak. Szerző műve leginkább földrajzi vázlat, s mint ilyen folyók, hegyek, közlekedési útra vonatkozik; de a régi emlékekre is tekintettel volt, s művében azok ismertetésére is szentelt egy fejezetet.

Művéhez művészileg készült négy táblát mellékel, melyek elsejében a beutazott földterület geologiai térképét adja. 350 helynek közeit tünteti fel színes rajzokban. E térképen tünteti fel egyszersmind a tervbe vett vasút-hálózatot. A második tábla terület átvágásokat tüntet fel, s láthatóvá teszi a földmagaslato-
kat, melyeken az erdők is fel vannak tüntetve. A magasságmé-
rés adatok szerzőnek saját mérését mutatják, s így azok hiteles-
ségéről jót áll. A negyedik táblán az egyes helyeken talált régi
sír- emlékek vannak feltüntetve rajzokban és fényképekben. Műve
négy fejezetre oszlik. Először szól a tartomány oro- és hydro-
grafiai leírásáról, másodsor a közlekedési eszközöket és a tarto-
mányban való utazás módját ismerteti; harmadszor szól a tarto-
mány viszonyainak megfelelő vasút-hálózatról; végül negyedszer
ismerteti a talált régi sír- emlékeket.

Munkájának egyik fejezetében a következőket mondja: Az ország vadsága daczára biztosan és veszély nélkül lehet utazni, rablások nagyon ritkán fordulnak elő, s a török hatóság mindig szigorú erélyvel bünteti meg az ilyen kihágásokat. E tekintetben tehát minden aggodalom nélkül lehet utazni. A Sztolacztól Ljubinjéig vezető elhagyott vad úton megmutatták nekem azt a helyet, hol 10 évvel azelőtt, s azóta legutolszor egy embert megöltek és kiraboltak. Egy engem kísérő csendőr (zaptieh) egy más vidéken megmutatta nekem a helyen, hol évekkal azelőtt háromnapi hajsza után egy rablót leterített. Az a nagy rend, mely más ehhez hasonló viszonyok között levő országok (talán Dalmácia és Montenegró?) fölött Bosznia és Hercegovinának minden legfélre-
esőbb helyén uralkodik, kizárólagosan a török hatóságnak és a csendőröknek köszönhető.

A nagybecsű mű, habár rövid vázlat is, a földrajzi irodalomban alapossága és hiteles adatai miatt kiváló helyet foglal el, különösen e tartományok földrajzi művei között, melyek tele vannak roszakarató ferdítésekkel, és elfogult pártállásnak szüleményei.

E. B.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat

Deczember hó 13-án felolvasó ülést tartott dr. Hunfalvy János elnöklete alatt. Déchy Mór felolvasást tartott a Mont-Blanc ról, melyet először évek előtt kísérlett megmászni, de tervét a nagy vihar miatt nem tudta teljesen végrehajtani. Másodszor 1877. július havában Courmayeurból kiindulva sikerült célját elérni, s a Mont-Blancot annak dél-nyugati részén megmászta. Érdekes felolvasását egy általa tervezett és készített nagy térképen tette szemléltethetővé. Végül bemutatta a Mont-Blancnak gyönyörűen készült rajzait. Az ülés végén a másodtitkár bejelenti Levasseur levelét, melyet a magyar földrajzi társulat elnökéhez intézett köszönetét fejezván ki azon érdeklődésért, melylyel a társulat Palóczy tanár által »az első tudományos társas utazás a föld körül« czímen tartott felolvasását fogadta. Ez — írja a francia tudos — újabb bizonyítéka annak a rokonszenvnek, melylyel a magyar földrajzi társaság e tudományos vállalat iránt viseltetik, mely a földrajzi ismeretek terjesztését tűzte ki célul. Ismételten köszönetét fejezi ki a társulat elnökének és kéri, hogy ezt a társulat t. tagjaival is közölje.

Angol földrajzi társulat.

Az angol földrajzi társulat június 25-én Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésében Wallace felolvasást tartott következő czim alatt: A szárazföldnek összehasonlító régisége, az élő és kihalt állatok elterjedésének alapján. A nagyérdemű felolvasáson a brazíliai császár is jelen volt. Ez az ülés e félévben az utolsó levén, az elnök bejelenti, hogy a társulat novemberig nem tart ülést.

A British Association földrajzi szakosztálya augusztus hó 16-ától 21-ikéig tartotta üléseit. Az elnök Sir Ommanney Erasmus tengernagy megnyitván az ülést, jelentést tesz a földrajzi tudomány haladásáról mióta a nagy angol tudományos szövetkezés létre jött. Felemlíti a brit szigeteken 1841-ben megkezdett háromszögelést, a hydrografiai munkálatokat, azután röviden érinti a tengeri távirrida fejlődését, a Challenger expedíciót és a

tengeri meteorológiát. Afrikára fordítván figyelmét, felelemlíti Livingstone nagy művét, Stanley, Gordon, és Cameron érdemeit. Végül utal a belgák királya által Afrika ügyében tett kezdeményre.

Felemlíti még az elnök, az Ázsiában és Madagaskarban tett felfedezéseket, Lesseps Szuezi csatornáját, Uj-Guinéában tett fölfedezéseket, az Amerikában tett haladást 1841 óta, s dicsérettel említi meg, mily nagy szolgálatot tett a gőzhajózás a földrajzi kutatások sikere és nagymérvű fejlődése tekintetében.

Sir Samuel Baker köszönetet kíván szavazni az elnöknek azon érdemekért, melyeket Afrika kikutatása körül szerzett. A gyűlés ezt egyhangulag elfogadja.

Ezután dr. Lindeman, a bremai földrajzi társulat tiszti titkára olvasott fel egy értekezést a brémai expedíciónak Nyugati-Sziberiában tett utazásáról. Ez az expedíció 1876-ban küldetett ki dr. Finsch vezetése alatt.

Bates az angol királyi földrajzi társulat másod titkára felolvasást tartott: »Az Ausztráliában tett legutóbbi kutatásokról.« Ez az expedíció Giles és Titheus vezetése alatt működött déli és nyugati Ausztrália között. A felolvasás nagyon élénk eszmecserére szolgált alapul azok részéről, kik Ausztráliában utaztak.

Másnap (aug. 17-én) Wilson őrnagy felolvasta Kitchener munkáját, mely Palesztina kutatásáról szólt, s különösen annak vízrajzára vonatkozott.

Marsh kapitány indiai utazásáról olvasott, melyet Meshed, Herat, Kandahor és a Bolan szoroson át 1872-ben tett. Az utazó e nagy utat saját költségén tette. A felolvasás igen érdekes részleteket és tapasztalatokat foglal magában. Sir Alexander James köszönetet indítványoz szavazni e derék utazónak, kiemelve, hogy az ő tapasztalatai nemcsak földrajzilag, hanem politikailag is felette becsesek. A gyűlés egyhangulag mond köszönetet a derék utazónak.

Floyer felolvasást tart beludsisztani utazásáról, melyet gyorsan, de gondosan tett 1875 és 76-ban. A felolvasó különben kilencz esztendeig tartózkodott Beludsisztán határszélén. Felolvasásában olyan vidékről is szól, melyet előtte európai meg nem látogatott.

Sir Alexander a sinai hegy igazi helyéről tartott felolvasást. Felolvasó 1875-ben meglátogatván a szent-földet, ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy a sinai hegyet is meglátogassa. Ez Dsebel Musza (Mozes hegye) néven ismeretes és 9000 láb

magas vereses gránit hegy. A fölolvásó ezután áttér a Cleopatra Tüje nevű obeliszks elszállítása ismertetésére.

Godwin-Austen ezredes felolvasást tartott a Brahma-putra vagy Szaupu folyásáról. A felolvasó e folyó eredetét Szukusiriben és nem Deipongban levőnk állítja.

Augusztus 20-án (hétfőn) az egész ülésen Afrikával foglalkoztak. Az első felolvasást Cameron parancsnok tartotta ily cím alatt: Indítványozott állomások Afrikában, mint jövő kutatók alapja. Bevezetésül szól azon utazókról, kik 20 év óta Afrikában jelentékenyebb eredményeket kiváltak. Attér ezután a belgák királya által kezdeményezett mozgalomra. Ebben az irányban tett munkálatok ismereteseke levén előttünk, ezeket bizvást mellőzhetjük. Az állomások szervezésére és azoknak ellátására alkalmazott egyénekre vonatkozólag elmondja a maga nézeteit. Szerinte e működésnek a zanzibari szultánnal egyetértőleg kellene történnie.

E tárgyhoz szólottak még: Dr. Beddves, Sir James Watson, Kerry Nicholls, Trelawney, Saunders, Tennant, Fox, Nolloth admirális, Gulton, Dr. Lindeman és mások, megbeszélve az állomások nagy fontosságú feladatát, és azok szervezése körül megkivántató eljárásokat, az alkalmazandó személyek képességét stb.

Ez alkalommal Nyugati Afrika is szóba hozott, mire két felolvasás szolgáltatott alkalmat.

Augusztus 21-én (szerdán) Phene tartott felolvasást Görögországnak egy még eddig meg nem látogatott vidékén tett utazásáról. E helyeket ő nagy költséggel és életének veszélyeztetésével látogatta. Látta a Bassza és Phygalea templomokat, mely helyeket eddig csak halászok látogattak. Itt több nevezetes tárgyon kívül, egy történetelőtti templom romjait földözte fel. Meglátogatta a Thracia partjain fekvő szigeteket, s ezek egyikének hegyei között egy nagyszerű cyklops erődöt talált, melyről az itt előbb járt utazók nem emlékeznek.

Volt még más két értekezés is, melyek után a szakosztály ülése véget ért.

November 12-én Sir Rutherford Alcock elnökle alatt tartott ülésen előbb az elnök bejelenti, hogy a múlt félévben oly nagy sikerű eredménnyel tartott természettani földrajzi előadások folytattatni fognak. Előadást fognak tartani Duncan tanár: »A föld nagy szárazulatainak alakulásáról«, Evans kapitány: »A földdelejességről« és Thiselten Dyer: »A növények elterjedése, mint a földirati kutatás mezeje« címen. Ezután jelentést tett az

elnök a Brüsszelben történt s Afrikát érdeklő tudományos mozgalomról; megemlítvén mindazt, mit az egyes nemzeti bizottságok e tekintetben már tettek, s azok között a magyar Afrika-bizottságról is megemlékezett, felemlítve azt a tényt is, hogy 3000 frank küldemény a mi bizottságunk részéről is küldetett a központba, Belgiumba. Ezt az alkalmat felhasználja az elnök arra, hogy az Afrika kikutatásában érdemeket szerzett, s annak kutatásában most is fáradozó tudósok és hittérítők munkásságáról megemlékezék. Dicsérettel emlékezik meg Stanley újabb vívmányáról, s azon reményének ad kifejezést, hogy az angol kormány nem fog elkésni azok sorából, kik Afrikát megnyitják a művelődés, kereskedelem és tudomány számára.

Ezután Clements Markham felolvasta Broyon-Mirambo értekezését, melynek címe: »Uniamvezinek, a Mirambo király területének leírása s a legjobb út megjelölése, melyen a keleti partról oda juthatni.«

Az értekezés elején felolvasó rövidre fogott életrajzot adott a szerzőről, a ki svájcki születésű s jelenleg 32 éves. 18 éves korában tette első utazását mint hajós Zanzibarba, s egy második útja után, elhatározván Zanzibarban maradni, több éven át egy kereskedelmi házban szolgált. Két útja alatt eleget tanult a hajózásból, hogy egy a Zanzibar partjain közlekedő kereskedelmi hajó parancsnokságát átvegye. A kereskedést a kalandosabb utazással cserélte fel, utazási vágya nem hagyván őt pihenni. Egy társasághoz szegődött, s így jutott Urambo városba, Uniamvezi tartományba. Itt barátságot kötött Mirambóval, az állam királyával, s átmenvén a vérrokonság szertartásán, nőül vette a király idősebb leányát. A nagy uniamvezi család hat törzsre oszlik, melyek bár különböznek egymástól, nyelvük és szokásaik mégis megegyezők. A vagazaganza törzs a legműveltebb, a tartománynak közepét lakja, s különösen elefántcsonttal kereskedik; a többi törzsek a vassambua nyugaton, a vatakama dél-nyugaton, a vakanongo délen, a vazindsa észak-nyugaton és a vazekuma északon. Ismerteti az állam viszonyait Mirambó uralkodása előtt és alatt. A nép vallását, mely egy istenhit és szokásait is megismerteti.

Ezután Hutchinson misszionárius intézett néhány üdvözlő szót a társasághoz, jelentést tevén a hittérítő társaságok munkásságáról Afrikában.

Az elnök ezután néhány lelkesítő szóval oszlatta fel a nagyon érdekes ülést.

A párisi földrajzi társulat.

Augusztus 1-én *Levasseur* elnöklete alatt tartott ülésen több átirat olvastatott fel. *Crevaux* Cayenneből értesíti a társulatot, hogy július 2-án elutazott Sierra de Tumucuriacba, azzal a szándékkal, hogy francia Gujana belsejét meglátogassa.

Az ülés többi tárgyait jobbára idegen társulatoktól érkezett átiratok felolvasása és elintézése képezték.

Október 17-én *Levasseur* elnöklete alatt tartott ülésen az elnök jelentést tesz a lyceumokban kiosztott jutalmakról s bejelenti, hogy a társaság részére telket vásároltak, melyben a társaság gyűjteményei számára palotát fognak emelni. Szívesen üdvözölte az Ogovaitól visszatért *Marchet*, és a Boliviából megjött *Wienert*. Jelentést tesz továbbá arról, hogy *Wharton* kapitány beutazta Zanzibar partvidékét Monfiától Kilváig s igen érdekes és részletes adatoknak jutott birtokába, s ugyancsak ő Adentől Mozambikon és Zanzibáron át a Jóreményfokáig menő távirda lerakásával foglalkozik. Egy más távirda fog lerakadni Mozambikból Mauritiusig, a Komora szigeteken és Madagaskar északi részén át. Ezután a titkár felolvasta *Marchenak* az Ogovai folyó mentén tett utazásáról szóló jelentését. Ugyancsak a titkár jelentést tett *Ujfalvy* hazánkfíának Ferganában tett utazásáról; ezután *Duveyrrier* tett jelentést *Stanleynak* a *Lualaba* vagy *Kongó-menti* utazásáról. *Wyse* átadott egy terjedelmes térképet a Darien földszorosról, *Champlouis* báró pedig Belgium- és Franciaország északi és északkeleti részéről felvett nagy térképet adott át a társulatnak.

Az olasz földrajzi társulat.

Június 11-én *Correnti* elnöklete alatt tartott ülésen nagy közönség volt jelen. *Bellucci* tanár volt az első, ki értekezést tartott. Ő tagja volt a kormány által Gabet vidékének tanulmányozására kiküldött bizottságnak. E bizottság feladatul nyerte tanulmányozni Afrika északi részét, s azt a kérdést vajjon lehetséges-e és mennyiben bevezetni a Földközi tengert Algirba és a tuniszi homok vidékre. *Bellucci* előadta mindazokat az eredményeket, melyeket *Roudaire* kapitány az olasz bizottság, *Fuchs*, *Stake* és mások szereztek e tárgy körül. Felemlítette az 1874-ben *Roudaire* által megpendített terv első mozzanatát, azután ismertette ugyancsak *Roudairenek* e terve vonatkozó tanulmányait 1875 és 1876-ban; felhozta a *Mel Rir* homok buczkák közül és az

ugynevezett Gabeszi iszthmus vidékén tett lejtmeréseket. Az eredeti tervnek sok változáson kell keresztül mennie, míg megvalósításához közelednék. A terv sikerülése esetén is Algir és Tunisznak alacsonyan fekvő vidékeit nem lehetne a víztömeggel egy medenczébe összefoglalni, hanem csatornák által összeköttetésben levő három különálló medenczébe, melyek 10-től 80 kilométernyi hosszúságban nyulnának el. Az előadó ezután felhossa a fő ellenvetéseket, melyeket eddig felhoztak és még most is szeretnek felhozni e terv ellen; azokat az ellenvetéseket, melyeket az olasz bizottság a Gabes vidékén, Fuchs és Stake pedig másutt szerzett tapasztalataikra alapítottak.

Előadását azzal fejezte be, hogy úgy Roudaire kapitány, mint a francia tudományos akadémia által kiküldött bizottság tanulmányának és jelentésének alapján is, e tervnek létesíthetősére még bővebb és behatóbb tanulmányokat kell tenni, különösen a tervnek adott új iránya tekintetéből, minthogy az Roudaire eredeti tervétől jelentékeny eltérést nyert.

Brunialti a terv létesítésének útjában álló nemzet gazdasági okokról szólt, mindazonáltal elismerte, hogy a terv létesítése nagyon kívánatos már csak Közép-Afrikának könnyebb megközelítése szempontjából is. Erre nézve talán megfelelőbbnek tartja két vasutnak építését, az egyik volna az, melyet a francziák óhajtanának építtetni az algiri partok és Timbuktu között; a másik volna az, melyet Rohlfs is óhajtott Tripolisz és Kuka és a Sad tó között. Brunialti a két vasut kiépítésének nagy fontosságát emeli ki; különösen azt a nagy hasznot, melyet Európa Közép-Afrikának könnyű megközelítéséből nyerne. Megczáfolni igyekezik a vad lakók, a víz, élelem, fa és szén hiányát tevő ellenvetéseket. Összehasonlítva a tervezett két vasutvonalat, az olasz érdekekre előnyösebbnek tartja a Rohlfs tervét, s reméli, hogy Németország Olaszországgal együttesen fogja tanulmányozni a helyszínét, hogy a terv mihamarább kivihető legyen, miáltal megnyílnék Közép-Afrika a műveltségnek, kereskedésnek és a földrajzi tudománynak.

Guarnaschello Pagano Szciliának orohydrográfiai és geológiai viszonyairól értekezett.

A berlini földrajzi társulat.

Május hóban Richthofen báró elnöklete alatt tartott ülésén egy értekezés olvastatott fel a selyemkereskedés útjáról, Ptolemeus és a khinaiakra való tekintettel. Heves vitatkozás

fejlődött ki e tárgy felett, melyben Kiepert és mások vettek részt.

Az egyenlítői Afrika kipuhatólására kiküldött társaság képviselői jelen voltak az ülésen. Bejelentették, hogy dr. Nachtigal a jövő évben elindul nyugat-afrikai útjára. Ugyancsak elhatározottatott egy utkutatót küldeni ki, a ki Pogge és Mohr nyomait kövesse. E kirándulás költségei a régi német Afrika-társaság és a nemzetközi Afrika-társaság német bizottsága által fognak fedeztetni.

Jun. 22-én Bastian elnökölt. Kiepert bemutatta új térképét Örményországról. Reiss felolvasást tartott Dél-Amerikának északi részéről, melyet dr. Stubel társaságában beutazott mindketten geologusok s utazásuk célja volt vulkánikus hegyeket felfedezni. Reiss visszatért, de társa még most is Bolivia, Peru és Csiliben folytatja kutatásait.

Ezután Polakovsky felolvasást tartott Costa-Rica köz-társaság keleti részéről, s egyuttal kimutatta Friedrichsennek Costa-Rica térképében előforduló hibáit.

Julius 7-én szintén Bastian elnökölt. Nachtigal felolvasást tartott a nemzetközi Afrika-bizottság jelenlegi állásáról, feltüntetve keletkezését és fejlődési mozzanatait a legutóbbi napokig. Ezután Acherson jelentést tett Dr. Poggenak Közép-Afrikában eszközölt növénytani kutatásairól.

A hamburgi földrajzi társulat.

Márczius 1-én Friedrichsen elnöklete alatt tartott ülésben az elnök bejelenti báró Barth és Mohr afrikai utazók halálát, mely utóbbi betegség következtében halt meg, meggyilkoltatása koholt hirnek látszik.

Wiebel tanár felolvasást tartott a tengeralatti földrengésekről és azok okairól.

Az elnök Hamburg városa és környékének új topografiai térképét mutatja be. Ezután az évi választás vette kezdetét. Kirchenpauer megmaradt elnöknek, a választmányba beválasztottak többek között Neumayer, Friedrichsen, Godefroy, s mások.

Ápril 5-én dr. Kirchpauer elnökölt, Neumayer tanár bejelenti a német hajózási observatorium meteorologiai vizsgálatai eredményét s tudatja, hogy ezután havonként fognak ilyen jelentéseket kibocsátani. Ugyancsak ő felolvasást tartott azután az Ausztráliában tett újabb felfedezésekről.

Friedrichsen kivonatilag ismertette Stanley leveleit, melyeket közelebbről küldött.

Május 3-án dr. Kirchpauer elnökölt. Dr. Pechuel-Lösché felolvasást tartott Loangoról, mely felolvasását a helyszínen felvett aquarel festményekkel és antropologiai gyűjteménnyel illusztrálta.

Junius 7-én ugyancsak dr. Kirchpauer elnökölt. Az elnök rövid jelentést tett a nyugat-sziberiai expedíció tagjai által eszközölt természetrajzi gyűjteményről, mely most Bremában van kiállítva.

Friedrichsen jelentést tett új földrajzi munkákról, különös tekintettel levén báró Richthofennek Khinára vonatkozó művére; jelentést tett továbbá dr. Andreas persiai expedíciójáról és az ipiqui földrengésről.

Dr. Friedländer felolvasást tartott az Orosz- és Törökország között levő történeti és néprajzi viszonyról.

Október 4-én dr. Kirchpauer, polgármester az elnöki székben. Friedrichsen felolvasást tartott Costa Rica földirátáról, bírálati válaszul dr. Polakovszki nak Berlinben és dr. Petermann nak Gothában az ő costa-ricai térképére vonatkozólag tartott felolvasásaira. A felolvasó felhossa a megtámadások ellenében, hogy Costa-Ricáról kiadott térképe olyan szakemberek és Costa-Ricára nézve különösen mérvadó egyének kiváló méltatását nyerte meg, minő a göttingai Von Seebach tanár. Friedrichsen a maga részéről Petermann térképében előforduló hibákra tesz figyelmessé. Így felhossa többek között, hogy Petermann térképén ott is fordulnak elő indian törzsek nevei, hol azok a valóságban nem léteznek s a Talamanczában levő Pico Blanco magasságát Petermann 9652 lábba tette, míg az Gabb adatai szerint is 11,877 láb magas.

Vegyes közlemények.

Török időszámítás. A török naptárban háromféle időszámítással (tarikh) találkozunk. Első a mohammedán számítás (tarikhi hidsri), mely Mohammed prófétának Mekkából Medinába történt futásával (622. július 16-ik) kezdődik, s azért hidsret-nek (futás) neveztetik. E számításban az évek a hold szerint számíttatnak, s azért hold-éveknek (szene-i kamrie) neveztetnek. A hold-év áll

354 napból, s így a mohammedán év 11 nap 21 óra és 5 másodpercczel rövidebb a mi évünknél. Mindenik hold-hó (sehri kamrie) 29 nap, 12 óra, 44 perc és 3 másodpercből áll. A különbözetet az egyes hónapok között úgy egyenlítik ki, hogy a hónapok egy részét 30, másik részét 29 nappal számítják. E szerint az egyes hónapok nem esnek mindig ugyanazon egy időre, a mi számításunk szerint, hanem az évnek egész körét bejárják 36 év alatt. 18—19 év körében a nyári hóból téli hó lesz. A hold-hónapok nevei következők:

Moharrem, az év első hónapja, rendesen Moharrem el-Haram (szentelt hó), Szafar, rendesen Szafar ul-Khair (a boldog Szafar, a két első hónapot együtt Szafaran-nak is nevezik), Rebi ül-Evvel, Rebi ül-Akhir, Dsemadi-ül-Evvel (Dsumada-l-Ulá), rendesen Dsemazi ül-Evvel, Dsemadi-ül-Akhir (Dsumada l-Okhra) Dsemazi-ül-Akhir, Redseb, rendesen Redseb Serif (Redseban név alá foglalják e hónapot és Sâbant), Sâban, rendesen Sâban el-Muâzzam (a tiszteletreméltó Sâban), Ramazan (Ramadan), rendesen Ramazan el-Mubarek (az áldott Ramazan, böjt hónap), Sevval, rendesen Sevval el-Mükerrem (a kegyteljes Sevval), Zilkâde vagy Zulkâde, Zilhiddse vagy Zulhiddse (a zarándokolás hónapja).

A második időszámítás az ó-stylusu görög (tarikhi rumi), melyet az újabb időben hivatalosan is használnak, a mohammedán időszámítással együtt. Ez nap-év (szene-i semszie) szerint számíttatik. »Kr. születése után« a törökben milad-dal fejeztetik ki, s ebből szene-i miladie = Kr. sz. utáni esztendő. A harmadik időszámítás az európai új-stylusu (tarikhi frendsi) vagy al-franga tarikhi, szintén napév s az előbbi és e között csak 12 napi különbség van; a nap — hónapok (sehr-i semszie) nevei mindkét számításban ugyanazok, a mint következnek:

Kjanuni Szani, januárus; Subat, februárus; Mart, márczius; Niszan, április; Maisz, május; Haziran, június; Temuz, július; Aosztosz, augusztus; Ilul, szeptember; Tisrini Evvel, október; Tisrini Szani, november; Kjanuni Evvel, december.

A napszámítás naplementekor kezdődik, ekkor van 12 óra, a mi az év különböző szakai szerint változó s nagy különbséget okoz. Hogy az óraszámítás, különösen az imaidő megtartása szempontjából, pontos legyen, a fővárosban minden dsamî, a vidéken minden mecset udvarán van egy hivatalos óra, mely szerint az igazhivők óráikat igazgatják.

A keltezés okmányokon és egyéb iratokon nap, hó és év sorrendében történik, a fi (kelt) szó előre bocsátása után, s az

időszámítás melyikének megnevezése a kelt végén tétetik ki, pl. 1877. aug. 20-ika hold és nap évi kelettel, az utóbbi új naptári számítás szerint lesz: Fi 11/sâban 1294/szene, fi 20/aosztos 1877/szene efrendsi. A keltezésre okvetlenül naptárt (szalname) kell használni, mert a különféle időszámítás nem kis nehézséggel jár.

Török pénzsámítás. Törökországban, a más európai államokhoz hasonlóan nincs egy értéke a folyamatban levő pénznek, hanem legkivált Konstantinápolyban és annak kereskedelmi kerületében legalább kétféle érték-folyam van. Az egyik az ezüst, a másik a rézpénz-számítás. Az elsónél a török arany lira 100 piaszter értékben jön számításba, s ez a tulajdonképeni hivatalos érték-folyam, minthogy a pénzverésnek is alapjául szolgál, a török kormánykörökben a majdnem kizárólagosan érvényben álló, aztán minden fizetésnél, adó-, vám- és más hivataloknál, továbbá büntetés-kiszabásoknál, a kormány által kötött minden szerződésben ez az érték-folyam van használatban. Ezt lehet tehát Törökország egyedül állandó érték-folyamának tekinteni.

A pénzsámítás nagy változásnak van alávetve, minthogy Törökországban mindenféle pénznek kelete van, s a napi tőzsde változásának van alárendelve. A pénzsámításba újabban a papírpénz (kaime) behozatala hozott még több bonyodalmat; azért a pénzsámítást majdnem napról-napra és különböző helyek szerint újból kell tanulmányozni. Alapjában a pénz egysége a gurus, mit mi piaszternek szoktunk nevezni. Ez megfelel a mi 10 krajczárunknak, a papírpénz azonban körülbelöl öt krajczárra ejtette értékét. A töröknek van arany pénzből 500 gurus-os (mintegy 50 forintos), 250 gurus-os (25 forintos), 100 gurus-os (10 forintos), 50 gurus-os (5 frtos) és 25 gurus-os (2 frt 50 kros) darabja. Az agió szerint a 100 gurus-os arany, melyet törökül szari medside, bir altun és bir oszmanli liraszi néven neveznek, 112 gurus-ra és néha magasabbra is emelkedik. Ezüstpénz kétféle van; a medside és a metalik; a medside, melyet bejaz medsidinek neveznek, 20 gurus, mely rendszeren 22 gurus-on áll; van továbbá 10 gurus-os, 11 gurus értékben, melyet jarim medside-nek vagy onluk-nak neveznek, van egy negyed medside 5 gurus-os (5½ gurus), melyet csejrek medside vagy beslik-kelel neveznek; e pénznemből van egy gurus os és 20 para-s is. A metalik-ból van 6, 5, 3, 1 gurus-os darab, és van paras is. Rézpénzből van egy gurus os, melyet kirk para-nak vagy bir gurus-nak neveznek, van 20 para-s, melyet jirmi para-nak, 10 para-s, melyet on para-nak s 5 para-s, melyet bes para-nak neveznek. Egy gurus-ban van negyven para.

A papírpénzből (kaime) van 100 gurus, van 50, 20, 10, 5 és 1 gurus névértékű papír; a megnevezésnél vagy a kjad papír vagy a kaime (jegy) szót használják, s így mondják: jüzlük (százas), ellilik (ötvenes), jirmilik (huszas), onluk (tizes), beslik (ötös), gurusluk (garasos), kjad vagy kaime.

500 piaszttert együtt bír keszakhcse (kesze zacskó, akhcse pénz) néven neveznek, a mi egy zacskó pénzt jelent; 200 keszakhcse 1 jük (teher pénz), a mi 10,000 arany forintnak felel meg.

Az idegen pénzek minden faja járatos. A magyar aranyat kirimic — (körmöcz) vagy madsar altunu-nak nevezik s 51 gurus értékű; — a többi aranyok megnevezése következő: bir fransziz —, bir ingiliz —, bir moszkov —, bir italian liraszi stb. Papírpénzünket is beváltják a köse szarrafok (utcza-sarki pénzváltók), kikkel a pénzváltásnál ajánlatos szemesnek lenni és alkudozni.

Török súlymérték. A száraz tárgyak mérésére az oka-t használják, mely 400 dirhem-ből (drachma) áll, s körülbelől egy kilogrammnak felel meg. A kantár megfelel a mi mázsáknak, s áll 44 okából. A gabona-mérték mindenütt különböző, más Szalonik, Várna, Szmyrna, Burgasz és más vidékeken; egy szaloniki kiló négyszer oly nagy mint egy konstantinápolyi. Egy cseki, melyet kő, fa és más tárgyak mérésére használnak 180 oka súly: egy miszkal $1\frac{1}{2}$ dirhem, egy cseki enfie (opium) 250 dirhem, egy cseki teveször 800 dirhem vagy 2 oka.

A folyadékok mérésénél az oka 4 liternek felel meg.

Török hossz mérték. Az endaze kisebb röf (sing), 22 parmak-ból (hüvelyk) áll és különösen gyapjú és selyemárúknál használják; az arsin nagyobb röf áll 24 parmak-ból, különösen posztómérték; a rüb = $\frac{1}{8}$ röf, azaz 3 hüvelyk; a kulads két kiterjesztett kar mértéke, megfelel egy ölnek. Földmérésnél egy evlik 400 □ arsin, = 918 □ méter (körülbelől $\frac{1}{10}$ hektár); a mil vagy berri egy mértföld számításba vétetik = 1667 méter vagy 1'667 kilometer; egy ferszenk vagy agacs másként ücsmil egy órai út lóháton 12'000 arsin = 5001 méter, 5'001 kilometer, 22'257 agacs egy egyenlítői fok.

Kutatás keleti Turkesztánban. Ujfalvy hazánkfia, a ki Közép-Ázsiában nevezetes kutatást tett, a párisi földrajzi társulatot Kurapatkin és Prsevalszyk utazók kutatásairól értesíté. Kurapatkin kapitány Osból (Fergana) indult el 1876. július 17-én (29) és a Kasgarba vezető Terek szoroson áthatolt. Szerinte a szoros 12,209 láb vagy még ennél is alacsonyabb, a rendszeren 12,600 lábnak elfogadott magasságnál mindenestre alacsonyabb

és ágyúkkal is megjárhatja a betörő hadsereg. Kurapatkint Gulcsa körül megsebeztek a karakirghizek s kénytelen volt visszatérni Osba. Ujra átmenvén a Tereken, november 8-án visszaérkezett Kasgarba. Itt Jakub Beg fia, Kuli Beg fogságban tartotta, de nemsokára szabad lábra helyeztetett, megigérvén előbb, hogy a tartományt azonnal elhagyja. Ezen ígérését azonban nem váltotta be, mert a Kasgar Daria mentén áthaladt Maralbasin Akszunál. Kasgar körül 42 mértföldnyire a vidék igen jól művelt. Azon a vidéken egy sajátos vastag posztónemet gyártanak, melyet ma t t a n a k neveznek, melyből — állítólag — évenként 3.330,000 forint értékben szállítanak külföldre. A folyó mindkét partját mintegy 120 mértföldnyire sűrű erdőként borítja a populus diversifolia, melyek 12 láb magasságot érnek el. A tamariszok fák is gyakoriak és a sónak egy erős faja nagyon gyakori.

Maralbasi erős várral s harczászati jelentőséggel bír, mennyiben uralja a Kasgar, Jarkend, Khotan és Akszuba vezető utakat. Itt-ott jól művelt oázisok vannak, melyeken a posta-közlekedést fenntartó öt-hat egyén lakik. Kurapatkin január 10-én 1877-ben Kurlába érkezett, miután elhagyta a Kasgar Dariát és áthaladt egy sziklás és homokos sivatagon. Habár Kurla nem is található a térképeken, mindazonáltal jelentékeny kereskedelmi hely, míg Kara-sehr jelentéktelen tanya. Kurlából Lob-norig 250 mértföld van. Kurapatkin fivére és Wilkens természetbúvár meglátogatták a térképeken Bosztang-nor de valóságban Baracs-kul nevű tavat. Jakub Beg 17,000 emberből álló seregének élén volt Kurlában. Ujfalvy még némely érdekes részletet sorol fel az Alti-sehr nevű hat városról (a mint Kasgariát a 15-ik században nevezték), mely adatok némileg eltérők a Micheléitől, melyek művének 195. lapján foglaltatnak; egyszersmind néhány érdekes vonást közöl az utolsó Jakub Beg életéről. A rendes hadsereg, mondja, 35 ezer emberből áll, jól van fegyverkezve és fegyelmezve. Van 4000 hátultöltőjük, 8 európai hegyi ágyújuk, és belső földiek által készült 20 másféle ágyújuk. A sereg elégedetlen, nem kap sem fizetést, sem egyenruhát, sem élelmet, de a kínai hadsereg sincs jobb állapotban. Kurapatkin kapitány február 18-án hagyta el Kurlát és április 13-án érkezett vissza Osba.

Prsevalszki őrnagy egészségben és biztonságban érkezett Kuldsába, habár az ígért távsürgönyben nem tudósított megérkezéséről. Ujfalvy sok érdekes részletet mond el Prsevalszki utazásáról, mit a szárazan fogalmazott orosz távsürgönyök magukban nem foglalhattak. Az őrnagy Kuldsából elindult és a Tekesz völ-

gyön áthatolván Kurlába ment. Itt a kormányzó fogságban tartotta tizenegy napig, honnan kiszabadulván, Lobnorba ment. Átgázolt a Turim folyón, hol az 66 yard széles és nagyon mély volt. Kurlától 250 mértföldnyire, délre Lob-nortól egy Csargalik nevű helységbe ért, melyben 66 család lakik, melyek magukat Lob-norcziknek nevezik; nagyon békés természetű, kalmuk eredetű nép, s kizárólag halevők. Lob-nor egy rendkívül nagy mosár, melyet nagyon sűrű bokrok részben bekerítenek, részben elborítanak. Prsevalszy ott egy tigrist és sok madarat lött. Orosz lakházak nyomaira is akadt; minthogy körülbelől hatvan szibériai család telepedett le ide tiz évvel ezelőtt, s hat vagy nyolcz hónapig itt maradt. Ezek ezután Hami irányában elköltöztek. Prsevalszy mintegy 120 mértföldnyire délre Lob-nortól egy Altun-Tag (Aranyhegy) nevű hegyre akadt, mely mintegy 10,000 orosz lábnyi magasságra emelkedik, s egy sokkal jelentékenyebb csoport kiágazásának tekinthető.

Itt találkozott a vad tevékkel. A vad tevék (mint ez Regel Albertnek a Globusban megjelent közleményéből kitűnik) ép oly nagyságúak, mint a szelidek, csakhogy szőrük rövidebb és vastagabb. Regel Albert találkozott Prsevalszi tolmácsával, a ki azt állítja, hogy a kirándulás gazdagabb földrajzi eredménnyel tér vissza, mint természetrajzi tárgyakkal. Prsevalszi egy ideig a Kundse mellett akar tartózkodni, mely az Ili folyónak jobb parti mellékfolyója; azután Kuldsából khinai területen át Tibetbe megy.

Utazás Uj-Guinea déli partján. Macfarlane közelebbről érdekes adatokat küldött be a londoni királyi földrajzi társulatnak Uj-Guinea partvidékén az Ellangovan hajón tett utazásáról. Miután áthatolt a Baziliszk tengersizoron, az Ellangovan hajó horgonyt vetett a Hood öbölben, hol a benszülöttek számosan meglátogatták őt és igen barátságosak voltak. Ezekből megtudta, hogy az öbölnek keleti részén egy folyó szakad a lagunákba, mely az Asztrolab hegyek megett veszi eredetét. A lagunákat 15 mértföldnyi kerületűeknek írja le, s jó kikötőül szolgálnak, míg a folyó 80 yard széles és 8 láb mély. Az Ellangovan gőzös kelet felé hajózva a Cloudy öbölben kötött ki, honnan a Dufaure sziget felé haladt, mely mellett egy igen jó kikötő van. Az Amazon öböl és a Khinai tengersizos partján a bennszülöttek számosabbak, műveltebbek és egészségesebbek, és igen kedvezően hasonlíthatók össze a nyugati partvidékiekkel. Habár Macfarlane nem is érezte magát jogosítottnak behatóbb kutatásokat tenni, mégis több előnyös javítást eszközölt a térképeken, s abban a meggyő-

zödésben él, hogy a félsziget déli partvidéken még nagyon sok teendője lesz az angol hajóknak. Macfarlane nem hatolhatott át a Khinai szoroson, minthogy vasabroncs készlete, melyet a bennszülöttek nagyon keresve keresnek, elfogyott. Abban a meggyőződésben van, hogy utazása nagyon sikeres volt, mert két pompás kikötőt s azonkívül sok jó horgonyozó helyet fedezett fel a part mentében. A bennlakókat barátságosaknak, népeseknek és élelemmel bőségesen ellátva találta. Rendkívül jó lent hoztak neki, mely nagyon jövedelmező árúczikk lehetne. Macfarlane megjegyzi, hogy a félsziget keleti vége a szomszédságában levő szigetekkel ide értve az Entrecasteaux csoportot is, sokkal jobb tere lesz a misszionáriusoknak, mint az öböl az ő veszélyes hajózásával, halálos lázaival és vad kannibál lakóival.

Északsarki tudományos állomások. Wilzek gróf és Weyprecht hadnagy a tervben levő északsarki expedíció számára egy tervezetet közöltek. Ebben tudományos telepek vagy állomások szervezését hozzák javaslatba, hol egy egész éven át meteorológiai, delejességi és jégtani megfigyelések eszközöltetnének. Az állomások Grönlandnak és Novaja Zemljának északi partvidékén, Finmarkban, az északi fok közelében, a Lena torkolatánál, Szibériában, Barrow ponton, Amerikában, Grönlandnak egy dán telepén és Grönlandnak keleti partján a 75° közelében volnának felállítandók. A tervezet részletes utasításokat foglal magában a tervezett állomások szervezése és berendezését illetőleg. A tervezetet május havában készítették és a szeptember havában Rómában tartatni szándékolt nemzetközi meteorológiai kongresszus elé akarták terjeszteni; de a kongresszus a jövő évre lett elhalasztva.

Kutatások az Alsó-Indusnál. Egy pundsabi utazó közelebből kutatta ki és tanulmányozta az Indus folyónak azt a részét, mely a kasmiri területet elhagyva a Dsildsit és Csilasz hegyvidékén át foly, s Derbend mellett az angol indiai határra lép; a tanulmányozott vonal 120 mértföldnyi hosszúságú.

E tanulmány ki fogja egészíteni az Indus folyóra vonatkozó földrajzi ismereteket és jelentékeny helyrajzi adatokat fog szolgáltatni egy jövőben készülendő térképhez. Itt megemlíthetjük, hogy az egész Indus folyamterületét 1870-ben Carter kapitány pontosan átkutatta és háromszögellésileg meghatározta a keleti és nyugati partjain levő hegycsúcsokat.

Az uniamvezi nép Közép-Afrikában. A svájci születésű Broyon Fülöp, ki az Uniamvezi állam királyának, Mirambónak leányát nőül vette, Uniamvezi államról és népéről egy értekezést küldött

be az angol földrajzi társulatnak, melyből közöljük a következő érdekes részleteket. Uniamvezi államnak nagyon szomorú és siralmas napjai voltak a mostani uralkodó előtt. Éjszokról a vatuszsi törzs nagy erővel tört be a tartományba s az Uniamvezi állam törzsfejei közt uralkodott egyenetlenség folytán sikerült nekik az egész államot leigázni és azon uralkodni. Mirambo azonban fellépett, egyesítette a törzseket és a vatusszik felett győzelmet aratva, uralmát megállapította s a vatusszik most rabszolgaságban vannak. A különböző törzsek fejei megtartották uralmukat a belügyekben, de háború idején hadseregük élén kénytelenek háborúba menni, s a legfőbb hadparancsnoknak engedelmességni a legkisebb ellenszegülés halállal büntettetik. Az uniamvezi nép egy istent hisz, de nagyon babonás és imádásig fokozott tiszteletben tartja őseit. Legbabonásabb a vazekuma törzs, mely talizmanokkal és amulettekkel rakja meg magát; ebből a törzsből kerülnek ki a jóslók és orvosok.

Az uniamvezi nép többnejűséget élvez s szabad annyi nőt tartani mindenkinek a hányat akar. Ha egy fiatal embernek van néhány vas fegyvere, gyöngye, egy vagy két »dotti« (vég) posztószövede, akkor már nősülhet. Akkor barátainak segítségével egy viskót kezd építeni. Ha ez be van fejezve, akkor barátainak közvetítése által felajánlja az ő javait a nőül venni kívánó leány szüleinek. Rövid vitatkozás után a szerződés meg van kötve s a menyasszony azonnal hozzá lát a pombé, vagy kölessör készítéséhez, mely a nagy tavak keleti vidékén lakó minden nép kedvencz itala; ez már a nászlakoma számára készül. A násznapon a menyasszony apja tehetségéhez képest egy ökröt, juhot, vagy néhány szárnyast ad a lakoma számára, melyre az egész helységet batátságosan meghívják. E szertartás után a férfi tulajdonjogot nyer neje fölött. Ha a nő elhagyja férjét, vagy ha az ő viselte sérti férjét, visszakültheti a nőt szüleikhez, kik kötelesek visszaadni a kapott javakat, vagy más nőt szerezni a vömuram számára.

Az uniamvezi népen meglátszik annak nyoma, hogy sok ideig voltak az unianyembei arabok igája alatt. Egy szokás fennmaradt még náluk, melyet az arabok a maguk hasznára hoztak érvénybe, daczára annak, hogy Mirambó király a zsarnokságot eltörölte. Ez az, hogy ha a nő férje által bántalmaztatik, ha a helység főnökének fegyverét vagy házi eszközét eltöri, ez által az ő rabszolgájává lesz s csak úgy kerül vissza férje hatalmába, ha a nő maga ebbe beleegyezik, vagy ha a férj váltságdíjat fizet ezért a főnöknek. Mikor az arabok uralomra jutottak, hozták

divatba ezt a szokást s azt oly nagy mérvben gyakorolták, hogy ha a bennszülött, lett legyen az bármily rendű vagy nemű, valamely arab birtokához tartozó tárgyat eltört vagy őt megsértette, rabszolgának nyilvánították őt egész családjával. Azonnal vas raverték s elküldötték Unianyembébe, s ott mezei munkára alkalmazták, vagy a Tanganyikától nyugatra küldötték s a kannibáloknek elefántcsontért adták cserébe, kik a szegény rabszolgát meghizlalták és megették.

Mínthogy a helységeket rendszeren csak egy család tagjai lakják, megtörtént, hogy az egész helység népét lánczokba verték valamely csekélységért, s az arab, ki azelőtt egy-két nappal alig bírt egy-két csomó gyapottat, melyet talán valamely zanzibari kereskedő adott neki hitelbe, most egyszerre dúsgazdag lett, s építhetett magának Unianyembében pompás szép stíllű palotát, minőket Speke, Stanley és Cameron leírásaiban találunk.

Az uniamvezi nép rendszeren nem ássa el halottjait, ez csak a királyoknak és a főnököknek van fenntartva. Midőn valamely főnök meghal, testét guggoló állapotban összekötözik kötelekkel, úgy, hogy feje térdei közé esik s kezeit szemére fedi. A testet ezután egy-két yard mélységű s kör alakú gödörbe teszik, hol a hulla egy kör alakú széken ül.

Az országnak terményei vas, melyet különösen a déli és nyugati vidékeken lelnek, só, mely igen finom. A rizset nagy mértékben termesztik, úgyszintén az édes burgonyát, a jamot, mtamat, mely kisebb köles faj és a banánt. Vetéskor és aratáskor az uniamvezik otthon ülnek; jó földművelők s azért nagy bőségben élnek. Kevés szántóföldjük van, de sok a legelő; a vaj, tej és vad méz nagyon olcsó.

A Wyse Darien kutató expedíció. Társulatunk egyik ülésében Türr tábornok értekezett a Darien expedíció feladatáról, mely a Panama földszoros átvágásából és annak csatornává való átalakításából áll. Közlönyünkben annak idején a kiindult expedíció szervezetéről is tudósítottunk, s az expedíció vezetőjének Türr tábornokhoz intézett levelét is közöltük. Az expedíció azóta nagy előhaladást tett feladata megoldásában. Egy terjedelmes munka is jelent már meg az expedíció munkálatáról, melyet társulatunknak is megküldöttek. Az expedíció feladata volt, mint már írtuk, kutatásokat eszközölni egy zsilipek és alagútak nélküli csatorna építésére, melynek czéljából a Poyita és Cacarica folyók volnának felhasználandók, mínthogy azt hitték, hogy nagy mélyedés van az Acquiagua völgye között és egy képzelt völgy

létezik a Paya folyó balján. Az expedíció úgy találta, hogy az Acquiagua torkolata nem érinti a Paya medenczét. A lejtmerések a Paya folyó hosszában, mely tele van vízesésekkel, Paya falú magasságát 250 lábnyi emelkedésben mutatták a Pinogana melletti Tuyra legalacsonyabb fekvése felett. A Paya folyó mentén fölfelé a Csendes tenger felőli részen az expedíció mintegy 330 yard távolságban a Nalubquiatól fekvő helyen az Atlanti elhajlásában a Cacarica egy mellékfolyójára akadt. A Tihull torkolata 420 lábbal magasabban fekszik a Tuyrának Pinogana mellett fekvő pontjánál, és 450 lábbal magasabban fekszik a legalacsonyabb pontnál.

Ezen tapasztalatok halomba döntenek minden reményt az iránt, hogy a Cordillerák közötti valamely nyíláson egy csatorná lehetne építeni zsilipek vagy alagútak nélkül. Celler alternatívául egy csatornának készítését javasolja 65 mértföldnyi hosszúságban víztartókkal és zsilipcsoportozattal. Real de Santa Mariában, a Tuyra mellett Pinoganánál és Cupé folyó mellett venné kezdetét, elvonulna a Felső-Tuyra fennsíkjaín, azután lebocsátkoznék a Tulequan, az Atlanti lehajlásokon az Atratóig, kikerülvén a Cacarica kanyarulatáit. Ezen az úton a legmagasabb pont 160 láb volna a tenger felszine felett. Wyse hadnagy ezenkívül kikutatta a Chucunaque folyó völgyeit és egy más csatornát is hozott javaslatba az Atlanti tengerbe, Point Gondi mellett.

Francia nemzeti földrajzi kongresszus tartását tervezi a bordeauxi kereskedelmi földrajzi társulat az 1878 iki párisi közkiállítás alkalmából. Ez az alkalom nagyon előnyösnek látszik arra, hogy az egyes francia földrajzi társulatok szorosabb viszonyba és összeköttetésbe lépjenek egymással. E cél elérésére egy nemzeti földrajzi kongresszust lehetne tartani augusztus végén vagy szeptemberben. A franciaországi földrajzi társulat (párisi) 10 taggal volna képviselve, a vidéki társulatok mindenike külön-külön 5 képviselőt küldene. Az ott megvitatandó kérdéseket Foncius következőkben állítja össze:

1-ör. Mely eszközökkel lehetne Franciaországban a földrajzi ismereteket legcélszerűbben terjeszteni?

2-or. Mely eszközök legalkalmasabbak a kirándulások és utazások iránt kedvet gerjeszteni Franciaországban?

3-or. Mely eszközökkel lehetne francia utazók által tervezett kutató kirándulásokat támogatni és azok sikerét ellenőrizni?

4-er. Mely eszközökkel lehetne Algirba és a francia gyarmatokra való kivándorlásra buzdítani?

5-ör. Mely eszközökkel lehetne Franciaországban önálló és kellő számú földrajzi társulatokat szervezni, melyek mindazonáltal a tudományra és a hazára egyiránt hasznos közös kapcsolattal volnának egymáshoz fűzve?

A »Révue Géographique« erre nézve a következő megjegyzést teszi: A mi magát a bordeauxi társulat eszméjét illeti, az jónak mondható, de a kiviteli módozatok még sem érdemelnek buzdítást. Először, mire való egy olyan kongresszus, minőt Foncius ajánl? Hogy valami hasznost, a clique-ektől távol állót lehessen létesíteni, egy nyilvános és mindenki számára nyitott kongresszust kellene tartani. Azonkívül a kongresszusnak nemzetközinek kellene lennie, de teljesen elűtőnek az 1875-ikétől, mely a mi nézetünk szerint, teljesen halva született volt. A mennyire sikerült a kiállítás, annyira eredménytelen volt a kongresszus. A kiállítás ideje is rosszul van választva. A közkiállítás annyira igénybe veszi minden látogató idejét és érdekeltségét, hogy egyébtől elvonja figyelmét. E körülmények között komoly munkával összekötött kongresszust tartani lehetetlen volna. Foncius terve egyelőre elnapolandó, s ha egyáltalán kell tartani földrajzi kongresszust, azt nem Franciaországban, hanem valamely más, szomszédállamban kell tartani. Franciaországnak nincsenek geográfjai. Adjunk nekik időt, hogy fejlődjenek azokká, hogy tanuljanak, dolgozzanak s szerezzenek gyakorlottságot. Akkor szükség lesz nemzeti kongresszusokra, jó lesz, ha olyanok alakulnak; most azonban még nagyon korai. Nem elég magát geográfusnak nevezni, komolyan azzá is kell képződni.

Van minden évben egy kongresszusa az Association française pour l'avancement des sciences-nak, melynek külön szakosztálya van a földrajz számára. Miért nem vesznek részt annak üléseiben Foncius és a földrajzi társulatok küldöttei? Helye van ott a ragyogó, komoly, mély, hatályos és hasznos vitáknak?

Ez a kongresszus a jövő évben Párisban ülészik; a földrajzi társulatok oda küldhetik képviselőiket; a kongresszus szervezve lesz, s megfelelhet azon igényeknek, melyeket Foncius akar támasztani. Inkább adjunk életet annak, a mi van, mielőtt újabb dolgokat hoznánk létre. A földrajzi társulatoknak csak itt kellene magukat képviseltetniök, s a feladat meg volna oldva, a nélkül, hogy e célra kongresszust kellene szervezni, mit Franciaország haladása nem igazol.« Így ír és ily keményen ítél egy francia szaklap a földrajzi tudomány állásáról Franciaországban.

Földrengés Szavojában. Október 8-án reggel 5 órakor Montiersben és környékén (Szavojában) erős földrengés volt. A rengés 14 másodpercig tartott, s az irány észak-keletről dél-nyugat felé történt. A zaj rázkódtató és szaggatott volt, mint mikor a vasút-vonat gőzgépe indulóban van. A házak nagy rázkódtatást szenvedtek. A bútorok, különösen a karikákon levők nagy zajt csináltak. Az ablakok recsegték, mint az omnibuszok táblái gyors ügetéskor. A csengők megszólaltak, az inga-órák megállottak, a hegyek némelyikei, különösen a Mont Saint-Foy vagy a Bec-Rouge kőomladékokat görgettek. A házfedelekről a pala-kövek lehullottak. A montiersi piacra menő öszvérek megijedtek. A barometrum nem változott. A hőmérő azelőtt való este 6° Celsiust mutatott. A szél ész.-ny. dél-keleti volt.

Új expedíció Mongoliába. Potanin közelebből kelt útra azzal a szándékkal, hogy Mongoliának Zaisszan és Kosszogol közötti vidékét kikutassa. E tervét két év alatt véli végrehajtani, mi által Mongoliának Szibériáig terjedő vidékét fogja kikutatni.

Kutatások északi Oroszországban. Kelszief a múlt nyáron tudományos kutatásokat tett a Murmanian parton és Laplandban az 1879-ik évben Moszkvában tartandó anthropologiai kiállítás számára. Kelszief Singerral, a természettudományi társulat titkárával dolgozott, s a Fehér Tenger partján nagybecsű köpéldányokat és őstörténeti tárgyakat gyűjtöttek. Kelszief azután körutat tett egy hajóval, s jelentékeny nehézséggel mintegy 800 versztnyi tért járt be a Fehér és Északsarki Tengerben, s az egész nyarat az északi sark vidékén töltötte. A Murmanian parton meglátogatta a lappokat, kik ott földalatti üregekben laknak, mintegy 70—80 versztnyi távolságokban csoportosulva. Egyetlen egy szolgálta kísérte, s ott különösen élelemhiány miatt sokat kiállva augusztus 29-én északi Finnországba hajózott, hol az Enara tó lappjait fogja meglátogatni, s aztán Tornean át Szent-Pétervárra tér vissza.

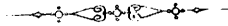
(VÉGE AZ ÖTÖDIK KÖTETNEK.)

A

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT

TAGJAINAK

NÉVJEGYZÉKE.

BUDAPEST, 1877.

NYOMATOTT FANDA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

I. TISZTELETBELI TAGOK:

- II. Leopold ö Felsége a Belgák királya Brüssel.
Salvator Lajos csász. és kir. ausztriai főherczeg Prága.
† Andree Károly dr. Drezda.
Cameron Lowett London.
Czörnig Károly báró Görz.
Delesse A. Párizs.
Sir Forsyth Douglas.
Hauslab tábornoszernagy Bécs.
Hochstetter Ferdinánd Bécs.
Khanikoff Miklós Párizs.
Kiepert Henrik dr. Berlin.
La Roncière le Noury Párizs.
Levasseur Emil Párizs.
Markham Klement London.
Maunoir Károly Párizs.
Negri Kristóf Hamburg.
Payer Gyula Bécs.
† Peschel Oszkár dr. Lipcse.
Petermann A. dr. Gotha.
Sir Rawlinson Henry London.
Reches Elisée Párizs.
Reille de, Párizs.
Richthofen Ferdinánd báró Berlin.
Ruelens Párizs.
Schlagintweit Hermann dr. Vevey.
Szemenov Pál Szt. Pétervár.
Szeverczov Miklós Szt. Pétervár.
Versteeg W. F. Amsterdam.
Wilczek János gróf Bécs.
Zichy Edmund gróf Budapest.

II. LEVELEZŐ TAGOK:

Altamirano Ignác Mexiko.
Cora Guido Turin.
Dr. Delitsch Ottó Lipcse.
Hadsi Rasid Bej Törökország.
Meulemans Aug. Brüssel.
Ujfalvy Károly Párizs.

III. ALAPÍTÓ TAGOK:

Dr. Arenstein József birtokos. Gloggnitz.
Budapest sz. kir. város közönsége. Budapest.
Csengeri Antal orsz. képviselő. Budapest Két sas-utca 9. sz.
Dr. Floch Henrik pénz. tanácsos. Budapest Váci-utca 17. sz.
5 **Dr. Haynald Lajos** érsek. Kalocsa.
Kállay Benjamin orsz. képviselő. Budapest.
Kecskemét sz. kir. város. Kecskemét.
Tengerészeti hatóság. Fiume.
Türr István tábornok. Budapest V. József-tér Kovács-ház.
10 **Wenckheim Krisztina Grófnő.** Budapest Fürdő-utca 3. sz.

IV. A magyar földrajzi társulat tiszti kara 1877-ben.

Elnök:

Dr. Hunfalvy János, kir. tanácsos s kir. egyet. r. tanár.

Alelnökök:

Vámbéry Ármin, kir. egyetemi r. tanár.

Gervay Mihály, orsz. főpostaigazgató.

Titkárok:

I.

Berecz Antal, kir. felsőbb leányiskolai r. tanár.

II.

Dr. Erödi Béla, községi főreáliskolai r. tanár.

Pénztárnok:

Aigner Lajos, könyvkereskedő.

Választmányi tagok:

Dr. Cherven Flóris főgymnasiumi r. tanár.

Déchy Mór.

Dr. Floch Henrik pénzügyi tanácsos.

Gönczy Pál miniszteri tanácsos.

Hantken Miksa a földtani intézet igazgatója.

Hunfalvy Pál akadémiai könyvtárnok.

Laky Dániel ref. főgymnasiumi tanár.

Péchy Imre államnyomdai igazgató.

Dr. Szabó József kir. egyetemi tanár.

Takács János orsz. főtávirda-igazgató.

Türr István tábornok.

Gróf Zichy Ágost jogtudor.

V. RENDES TAGOK:

N é v	Foglalkozás	L a k á s
Dr. Abt Antal	kir. egyet. tanár	Kolozsvár.
Ádler Samu		Hajdu-Szoboszló.
Aigner Lajos	könyvkereskedő	Bpest váczi-utcza.
Br. Augusz Antal		Bpest, vár.
5 Albert József	ref. tanító	Batiz p. Szatmár.
Almásy Ede	földbirtokos	Felső-Limbach Vas m.
Anderlik Ede	szücsárú keresk.	Bpest Rózsa-tér 3. sz.
Gr. Andrássy Gy. ifj.		Bécs.
Gr. Andrássy Tiv. ifj.		Bécs.
10 Gr. Andrássy. Manó		Bpest József-tér 8 sz.
Arányi Antal	képezdei tanár	Modor.
Blahunka Ferencz	ügyvéd	Bpest Egyetem-u. 2.
Bayer Karolina	nőnövelde tulajd.	Bpest Koronah. u. 8.
Bakó Jenő	plébános	P.-Monostor Hevesm.
15 Dr. Bakody Tivadar	kir. egyet. tanár	Bpest Nakó-palota.
Ballagi Károly	k. tanácsos, tanfelügyelő	Sopron.
Balás Árpád	k. gazd.int. igazg.	Keszthely.
Balogh Kálmán		Ó-Gyalla,
Dr. Balogh Kálmán	kir. egyet. tanár	Bpest Magyar-u. 32. sz.
20 Papi Balogh Péter		Mezőhegyes.
Dr. Balogh Tihamér	orvos.	Bpest Thonet-udvar.
Baán Endre	lapszerkesztő	Sopron Képez. u. 2. sz.
Barabás György	néptanító	Sárvár Vasmegye.
Batizfalvi István	ev. főgymn. tan.	Bpest Mező ut 18. sz.
25 Dr. Batizfalvi Sámuel	orvos	Bpest, városerdő.
Gr. Battyányi Fer.		Duna-Pentele.
Dr. Báthory István	orvos	Bpest Üllői-út 10. sz.
Dr. Bazel Aurél	tanár	Bpest Kis-József u. 11.
Bedő Albert	kir. főerdőmest.	Bpest pénzügyminiszt.
30 Békefy Károly	kegy. r. korm.tan.	Bpest kegyesrendiek.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
Békés csongrád megyei tanítóegylet		Szeged.
Belányi Ferencz	pénzügyi titkár	Bpest pénzügyi igazg.
Berger Károly	kir. postamester	Hajmáskér
Berecz Antal	tanár	Bpest Hársfa u. 1. sz.
35 Dr. Bereczky Endre	orvos	Bpest kerepesi-út 63.
Beruhóty Ferencz	földbirtokos	Hrabkó p. Siroka.
Beszterczebányai fő- gymn. tanári kar		Beszterczebánya.
Bielz Albert	kir. tanfelügyelő	Nagy-Szeben.
Bocsor Lajos	gymn. igazgató	Gyönk.
40 Bódis Gábor	tanító	Gordicsa p. Siklós.
Dr. Bolemann István	főorvos	Vihnye p. Selme cz.
Bolgár Mihály	nevelő	Görbersdorff.
Borovánszky Ede	vár. jegyző	Nagy-Szombat.
Botár János	kir. távirtdatiszt	Kolozsvár.
45 Botka Béla	birtokos	Nabrád p. F.-Gyarmat.
Bozó Pál		Szirák.
Bödy József	polg. isk. tanár	Zala-Egerszeg.
Böke Gyuláné szül. Freund Etelka		Bpest Bécsi-utca.
Bölöni Sándor	birtokos	Nagy-Várad.
50 Budai kir. főreáltanoda		Budapest.
Bpest. tudomány és műgyet. olvasókör.		Budapest.
Bpesti táv. ig. könyvtár		Budapest.
Bpti táv. szakkönyvtár		Budapest.
Bpti VIII. k. közs. főre- áltanodai ifj.önk.-kör		Budapest.
55 Bpesti kir. áll. főreált.		Bpest VI. Gyár-utca.
Dr. Brózik Károly	főreálisk. tanár	Budapest II. k. reálisk.
Brucker Alajos	főtanító	Süme g Zalamegye.
Czirfusz Ferencz	kir. tanfelügyelő	Baja.
Budai Csaudáry Anna		Tisza Füred.
60 Csáky József	segédjegyző	Kóly.
Dr. Császár Károly	tanár	Bpest népszínház-u. 5.
Csató János	alispán	Koncza p. Szerdah. Erd.
Catinelli Hector	min. oszt.-tanács.	Fiume.
Dr. Cherven Flóris	tanár	Bpest IV. Zöldfa u. 37.
65 Déchy Mór		Bpest Üllői út 10. sz.
Debreczeni ref. főtan.		Debreczen.
Degenfeld Lajos		Szirák.
Dérczy Ferencz	birtokos	Nagykondorosi pusztá p. Csorvás.
Egyházassbükki Derva- rics Kálmán	járásbíró	Alsó-Lendva.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
70 Des Echerolles Károly Dorbay Györgyné Döri Dénes Dúshegyi Márton	földbirtokos megyei főjegyző nevelde tulajd.	Nagyvárad, Bpest Aldunator 7. sz. Szegszárd. Bpest IV. Muzeumkör- út 24. szám.
Gyoroki Edelsbacher Antal		Arad Szt.-Márton.
75 Ebeczky Emil	kir. tanácsos	Egyházasbást p. Aj- nácskő.
Eber Nándor	orsz. képviselő	Budapest.
Egri főgym. tanári kar		Eger.
Egri ó-kaszinó		Eger.
Dr. Eisen Ede	orvos	Bpest kecskeméti u. 4.
80 Eisenstädter Irén		Szeged.
Dr. Ekkert József	szerkesztő	Bécs, I. Dominicaner- bastei 5.
Erdélyi gazd. egyesület		Kolozsvár.
Dr. Erődi Béla	tanár	Bpest VIII. ker. reált.
Éva János	tanár	Rimaszombat.
85 Fanda József	nyomda tulajd.	Bpest Váczi u. 16. sz.
Farkas Ödön	magánzó	Nagy-Várad.
Fazekas Sándor	keresk. tanár	Debreczen.
Fekete Fidél	kapuczinus rendű házfőnök	Eszék.
Fekete Lajos	földbirtokos	Karád.
90 Dr. Fränkl Sándor	ügyvéd	Bpest V. Fürdő u. 1.
Fest Aladár	nevelő	Bpest II. Albrecht-út 159/a.
Fiala Károly Mihály	tanár	Szolnok.
Fillinger Károly	polg. isk. igazg.	Budapest
Fischer János	háztulajd.	Bpest Váczi-út 60.
95 Fogarasy Gyula	távirda-tiszt	Bpest Mária-u. Üllői-út sark 17.
Fogelthon Alajos	gymn. tanár	Nagyvárad.
Frohna György		Bpest Váczi-utca 16.
Gamauf Vilmos	az erd. gazdasági egy. titkára	Kolozsvár.
Garami Rikárd	tanár	Bpest IV. ker. főreált.
100 Gáspár János	kir. tanfelügyelő	Nagy-Enyed.
Glatz Nándor	honv. hadn.	Budapest honv. lakt.
Gyalókay Lajos	kir. törv. elnök	Nagy-Várad.
Gergelyfi Tamás	kereskedő	Déva.
Gerlach Benjamin	főgymn. igazg.	Székesfehérvár.
105 De Gerando Attila		Bpest Alduna-sor 32.
Gervay Mihály	orsz. főposta-ig.	Bpest keresk. miniszt.
Gerzso Károly	épületfa keresk.	Bpest kerepesi vámnál.

N é v	Foglalkozása	L a k á s
Gódor Gyula	reálgymn. tanár	Trencsén.
Dr. Goldzieher Ignác	egyet. m. tanár	Bpest Nagymező-u. 34.
110 Gönczy Pál	miniszt. tanácsos	Bpest Széna-tér 6.
Dr. Györfy Géza		Zala-Egerszeg.
Györgyi László	segédlelkész	Jász-Fényszaru.
Györi főreáltanoda		Győr.
Györi gymn. földrajzi tanszék		Győr.
115 Gruber Henrik		Bpest Ország-út 45.
Dr. Glück Izidor	orvos	Budapest.
Grünwald Bernát	miniszt. titkár	Bpest Akadémia-u. 18.
Hadik Sándor Gróf		Kassa.
Hradzky Antal	képviselő	Szepes-Olaszi.
120 Hradzky Béla	mérnök	Bpest Rák. árok-u. 431.
Halácsy Sándor	főmérnök	Bpest.
Hampel József	muzeum-őr	Bpest muzeum.
Hamzus Gellért	tanár	Székesfehérvár.
Hanthó Lajos	reáltan. igazg.	Temesvár.
125 Handtel Rudolf	nyug. cs. k. hadn.	Bpest Nagy ker.-u. 11.
Handtken Miksa	földtan. int. igaz.	Bpest Király-utca 66.
Hanusz István	tanár	Kecskemét.
Harkányi Frigyes		BptDeák-t. Wodianerh.
Harrer Paula	áll. tan.-nőkép. t.	Budapest Sugár-út.
130 Háry Sándor ifj.	ügyvédjel.	Zala-Egerszeg.
Haske Ferencz	rézmetező műv.	Bpest államnyomda.
Hatsek Ignác	térképész	Bpest stat. hivatal
Hedry Bódog	plébános	Siroka.
Heffermann József	főlelemi tanító	Szombathely.
135 Dr. Hegedüs János	honv. főorvos	Budapest Vár.
Heim Péter	miniszt. tanács.	Bpest keresk. miniszt.
Dr. Heinrich Gusztáv	kir. egyet. tanár	Bpest Kecskem.-utca Geiszt-ház.
Helcz János	gymn. tanár	Nagy-Szombat.
Hentaller Elma	polg. isk. tanár	Bpest Nagy ker.-u. 1.
140 Herald Antal	lelkész	A.-Köröskény p. Nyitra.
Dr. Herich Károly	miniszt. oszt. tan.	Bpest keresk. miniszt.
Hermann Árkád	gymn. tanár	Érsekújvár.
Dr. Hohenauer Ignác	nevelő	Kassa Fő-utca 50.
Holländer Lajos	ügyvéd	Bpest V. Marokkói u. 1.
145 Honthy László	városi tanácsos	Szentes.
Horváth Dénes	jósági főszámv.	Nagy-Károly.
Dr. Horváth Géza	orvos	Forró. Abaujmegye.
Dr. Horváth Ignác	műgyet. tanár	Bpest Üllői-út 10. sz.
Hopp Ferencz	kereskedő	Bpest Calderoni és tár- sánál.
150 Hudra János	kegy. rend. tanár	Nyitra.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
Hugonay Vilma Grófnő		Pánd p. Pilis.
Dr. Hunfalvy János	kir. egyet. tanár	Bpest Viziváros.
Hunfalvy Pál	akad. könyvtárn.	Bpest Akadémia.
Inkey Béla	geologus	Bpest Szervita-tér 2.
155 Ipolyi Arnold	püspök	Bpest Lövész-utca 11.
Ivánfy Ede	főgymn. tanár	Temesvár.
Ivánkovits Imre	urad. gazdasízt	Mosgó p. Szigetvár.
Jablonszky János	reáltanár	Bpest IV. Reáltan.
Jagits Ignác	magángym. tulaj.	Bpest Nemz. szính.-ép.
160 Jánossy Gusztáv	püsp. titkár	Veszprém.
Dr. Jedlik Ányos	kir. egyet. tanár	Bpest Mészáros-u. 8.sz.
Jelencsik Vincze	honv. alezredes	Sopron.
Joannovits Teréz	nevelőnő	Bpest Gyöngyty.-u. 6.
Jombart Emil	földbirtokos	Nagy-Várad.
165 Dr. Jurányi Lajos	kir. egyet. tanár	Bpest Fűvészker.
Kacsokovics Mihály	bölcész	Sz.-Fehérvár.
Kalyávszky János	gymn. tanár	Lugos.
Kámánházy Béla	ítélő táb. bíró	Bp. VIII. Üllői-út 1. sz.
Dr. Kanovich Nándor	orvos	Nagy-Szombat.
170 Kaplárszik Mihály	főreált. tanár	Kassa.
Karászék Názár	képezd. tanár	Nagy-Szombat.
Karczagi ref. iskola		Karczag.
Károly György Hugó	tanár	Bpest Hársfa-utca 1.
Kassai m. k. táv. ig. könyvtár		Kassa.
175 Br. Kaás Ivor	orsz. képviselő.	Bpest Zöldfa-u. 41.
Kaszap Antal	főreál. tanár	Bpest VIII. ker. reált.
Krausz József	nyomdász	Veszprém.
Kecskeméti ref. főisk. önképzőkör		Kecskemét.
Kegyesrendi társház		Kolozsvár.
180 Keleti Károly	miniszt. tanács.	Bp. I. Uri-utca 37.
Dr. Kerékgyártó Árp.	kir. egyet. tanár	Bpest Zöldfa u. 41. sz.
Dr. Krenner József	muzeumőr	Bpest muzeum.
Kertész József	urad. számtartó	Jánk.
Dr. Kepes Gyula	orvos	Bécs.
185 Dr. Kepes Pál	jogtudor	Bpest Thonet-ház.
Király József	kataszt. felügy.	Bpest vár városháztér 66. szám.
Király Pál	ref. gym. tanár	Bpest Két nyúl. u. 11.
Kirchlechner Ernő	m. csendbiztos	Magyar-Óvár.
Kirchner Lajos	tanárjelölt	Bpest Lipót u. 10. sz.
190 Kiss Lajos	tanárjelölt	Bp. Deákt. Wodianerh.
Kriesch János	műgy. tanár	Bpest műgyetem.
Krisztinkovich Ede	joggyakornok	Győr.
Kolecányi Béla	tanító	Vág-Vecse p. Tarnócz.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
195 Kollerich Vilma Koloszmonostori gazd. intézet Koloszvári m. k. táv. ig. könyvtár Komjáthy Béla Konkoly Miklós	ügyvéd csillagász s aka- démiai tag vegyész	Bpest Aldunásor 14. sz. Koloszmonostor p. Ko- lozsvár. Koloszvár, Bpest Sebesty. u. 3. sz.
200 Dr. Koós Gábor Kóssa Kálmán Kosztolányi János Kovách Károly Kovács Albert Kovács Antal Kovács Ernő Kovách Lajos Köszegi Antal Kuczelnik Vilma Kuczukai János	tanító földbirtokos gyógyszerész tanító távírász gymn. tanár mérnök tanítkép. tanár ügyvéd püsp. titkár	Ó-Gyalla, Magyar-Óvár. Erzsébetváros. Pécs Bányatelep. Szürthe Ung megye. Szeged. Bpest p. Buziás. Bpest Zöldfa u. 10 sz. Marosvásárhely. Bpest pénzügyminiszt. Győr. Szarvas. Szepes-Váralja. Bpest Muzeum-u. 1. Szent-Endre. Mélykút.
210 Kurimszky Antal Khünel Ignáczné Knoll Ferencz Lajthay Nep. János Laky Dániel	áldozár ref. gymn. tanár	Bpest széna t. 6. sz. Bpest II. Mátyás t. 148.
215 Leutner Károly Lintner Lajos Dr. Lucz Ignácz Luger Károly Lukács Sándor	reál tanár főreált. tanár min. oszt. tanács. m. k. számtan. gymn. tanár.	Bpest IV. reáltanoda. Kassa. Bpest keresk. miniszt. Bpest főpostapalota.
220 Lukávszky Alajos Lunkány Károly Lux Ede Lóczy Lajos Lovassy Ferenczné	ev. tanító muzeumi őrségéd	Szakolcza Nyitra m. Sopron. Bpest Deák tér ev. ép. Bpest muzeum. Nagy-Szalonta. Lőcse.
225 Lőcsey főreáltanoda Madaras Elek Madarassy Antal	reáltanár nevelő	Székesfehérvár. Bécs, Stadt, Tuchlau- ben 13.
Magyar Gábor Magyar-Óvári kegy. r. gymnasium	főgymn. igazg.	Szeged.
230 Dr. Magyarász Incze Majer Antal Majthényi Rudolf Mandel Pál Mándi Márton Géza	gymn. igazgató leánynev. tulajd. ügyvéd m. k. táv. tiszt	Magyar-Óvár. Nagy-Károly. Szegszárd. Novák p. Oszlány. Bpest Két sas u. 3. sz. Bpest főtávirda.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
235 Mannó Szilárd Maár József Dr. Marcali Henrik Márki Sándor Maron Lipót	ügyvéd egyetemi hallg. honv. hadnagy	Nyáregyháza p. Pilis Nagybánya. Berlin. Sarkad Bihar m. Jászberény.
240 Maczenauer F. Ottó Matyasovszky Jacque Melcsiczky Lajos Mendl István Mennyei János	képezd. tanár kir. oszt. geolog. gymn. tanár kir. tanfelügyelő	Nagy-Szombat. Bpest Muzem u. 8. sz. Nagy-Szombat. Bpest Akácza u. saj. h. Besztercebánya.
245 Merfort Róbert lovag Mészáros Ignác Mezey Mór Miavetz László Micsinay János	miniszt. oszt. tan. plébános ügyvéd kir. táv. tiszt gymn. tanár	Bpest Vár pénzügym. Topolya Bácsmegye. Bpest Nádor u. 14. sz. Bpest keresk. miniszt. Aszód.
250 Mihály József Mihályfy József Mihálykovich Ráth Irén Mild Gyula József Miskolczi ref. lyceum. könyvtár	nevelő tanár jár. bírós. iktató	Bpest VIII. Szarvas. Győr. Alsó-Lendva Miskolcz.
255 Modrach Anna Molitor Ágost Molnár Elemér Molnár Károly Müller Béla	polg. leányisk. ig. kataszt. hiv. törvészéki aljegy. körjegyző tanító	Pápa. Besztercebánya. Szeged. Hajmáskér. Nagyszombat.
260 Nagy Imre Nagy János Nagy János Nagy József Nagy-kanizsai táv. ig. könyvtár	a nemz. szin. tag. polg. isk. igazg. tanító papnövel. igazg.	Bpest Üllői út 85. sz. Szeged. Tolna. Veszprém. Nagy-Kanizsa.
265 Nagyvárad premont. tanártestület Nátafalusy Kornél Dr. Navratil Imre Neumann Samú Neumer János	főgymn. igazg. kir. egyet. tanár miniszt. titkár főreált. tanár	Nagy-Várad. Rozsnyó. Budapest Dorottya-u. Bpest keresk. miniszt. Kassa.
270 Nyiregyházai »Posta szakkönyvtár« Odescalchi Arth. hercz. Okolicsányi Amália Oltványi Gáspár Ónody Bertalan	lelkész földbirtokos főorvos	Nyiregyháza. Skiczo p. Arany.-Mar. Zala-Szent-Grót. Földeák. Nyir-Báthor.
275 Dr. Orbay Antal Oesterreicher Ignác	gőzmalmi hiv.	Jászberény. Bpest Nádor-u. 27/a.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
Óshegyi Sándor	ügyvéd	Magyar-Óvár.
Paál Gyula	gymn. tanár	Maros-Vásárhely.
Pálffy Sándor	ügyvéd	Arad.
280 Palotai Ferencz	kanonok	Veszprém.
Palóczy Lipót	tanár	Bpest Fő-út 1 sz.
Dr. Pap Samu	orvos	Bpest Zsibáros-u. 3. sz.
Pásztói olvasó társulat		Pásztó.
Péchy Imre	államnyom. ig.	Bpest Vár.
285 Pehata Argay Anaszt.		Bpest országút 12.
Pelikán Ede	táv. áll. főnök	Szeged.
Prémontrei ft. társház		Keszthely.
Perényi Márton	tanító	Bpest várbeli fiuisk.
Pless Mór	iparb. vezér ig.	Arad.
290 Pethő Gyula	természettudom. társ. 2-od titkár	Bpest régi Lloyd ép.
Pyber Pál	szolgabíró	Virth p. Marczallháza.
Pintér József	k. aljárásbíró	Magyar-Óvár
Prónay Dezső Báró		Bpest Bálv.-u. 16. sz.
Prónay Gábor Báró		Bpest Bálv.-u. 16. sz.
295 Dr. Pulszky Ágost		Bpest Zöldfa-u. 26. sz.
Pulszky Ferencz	muzeum igazg.	Bpest Muzeum.
Pulszky Polexina		Bpest Muzeum.
Radocza Jánosné		Bpest Váci-út 59. sz.
Rakovszky Gézáné sz. Bossányi Olga		Bpest Nagy-korona u. 26. szám.
300 Reitter János	felmérési felügy.	Bpest Fortuna-u. 162.
Reitter Károly	tanító	Temesvár Gyárvaros magy. iskola
Reitz Frigyes	miniszt. tanácsos	Bpest II. Akác-u. 743.
Reményi Károly		Balassa-Gyarmat.
Reők István	kir. köz. jegyző	Békés-Csaba.
305 Requinyi Géza	főreált. tanár	Nagy-Várad.
Rezsőfy György	főgymn. tanár	Szombathely.
Ribáry Ferencz	főgymn. tanár	Bpest Vár gymnasium.
Richter Sándor	képezd. tanár	Nagy-Szombat.
Roch György	p. ép. társ. pénzt.	Bpest Bécsi-utcza.
310 Roha György	gyak. isk. tanító	Budapest.
Roth Ferencz		Selmeczb. Rózsa-u. 68.
Rózsa György	aljegyző	Mélykút.
Rubin Simon	számtiszt	Bpest I. Gyár-u. 166.
Sajóhelyi Frigyes	reáltanár	Bpest VIII. reáltanoda
315 Sámi Lajos	min. fogalmazó	Bpest kerep.-út63. II.e.
Sramkó Mihály	gymn. tanár	Aszód.
Sándor Domokos	áll. tankép. ig.	Déva.
Sárospataki ref. főisk.		Sárospatak.
S.-Ujhelyi nagygymn.		Sátoralja-Ujhely.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
320 Skvarerina József Schvarcz Gyula Schwartzter Géza Sebestyén Gyula Strebiczky Irén	reáltanár orsz. képviselő tanuló főreált. tanár kap. rendfőnök	Sűmeg. Bpest Nemzeti száll. BpestKékgolyó-u. 283. Bpest VI. reáliskola. Buda kapuczinusoknál
325 Steiner Márton Selmeczi, akadémiai magy. könyvt. Serák Károly Sperlágh József Stielly Gyula	állatkerti igazg. gyógyszerész vasúti főmérnök	Magyar-Óvár. Selmeecz. Budapest. Hatvan. Bpest, sugár-út államv.
330 Simon Desző Sprinczer János Sipos Antal Sissovich Károly Scholtz Albert	pénzü. m. ügyész szolgabíró zongora-művész tanár tanár	Bpest fővámház. Nagy-Szombat. Bpt, Kecskeméti u. 13. Debreczen. Bpest evang. gymn. Sopron.
335 Soproni ev. képezde Soós Antal Sötér Ágost Schürger Ferencz Szabó Gusztáv	képezd. tanár ügyvéd főgymn. tanár ref. lelkész	Déva. Magyar- Óvár. Ungvár. Szamoszeg p.N-Dobos ref. lelkész
340 Dr. Szabó József Stankovich Károly Stettina Róza Szántó Károly Szarvasi kaszinó	kir. egyet. tanár tanító áll. fels. leányisk. tanítónő okl. középt. tanár	Bpest Ganzház III. em. Nagy-Szombat. Bpest Erzsébet-tér 13. Csáktornya. Szarvas.
345 Szatmári kir. főgymn. Széchényi Béla gróf Székely Imréné Székelyudvarh. főgym. Szelényi Károlyné		Szatmár. Budapest. Bpest Ősz-u. 28. Székely-Udvarhely. Bpest Granátos-u. 3.
350 Szemennyei Jánosné Szentgyörgyi Ottó Szent István társulat Szentpétery Károly Szerencs János	gymn. igazgató a felső ház titkára	Bpest Lövész-utca 7. Bpest földhitelintézet. Bpest Lövész-utca 11. Bpest-Várad. Bpest Mária-utca 8.
355 Szieber Ede Sziklay Antal Dr. Szmick Gyula Szily Kálmán Szokoly Victor	főgymn. igazg. gyógyszerész gyak. orvos műegyet. tanár író	Ungvár. Magyar-Óvár. Tiszolcz Gömör m. Budapest. Tinnye.
360 Stollár Adolf Stollár Gyula Dr. Szombati Ignác Dr. Szontágh Abr.	főherczegi tiszt tanár tanár orvos	Magyar-Óvár. Magyar-Óvár. Győr Reáltanoda. Bpest N.-korona-u. 2.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
365 Dr. Szontágh Miklós Szuha László Takács János	orvos nevelő orsz. főtv. igazg.	Uj-Tátrafüred p. Felka. Bécs Josefsplatz 5. Bpest Mérli. u. 6. sz. II. em. 17. ajtó
370 Takátsy József Takátsy Miklós Tallay Nándor Talapkovics Antal Thallmayer Victor Tankó János Téglás Gábor Trzeinszky Gyula	posta hivatal háztulajdonos gymn. tanár főreált. tanár tanár tanár reált. tanár min. oszt. tan.	Bpest IV. Granátos u. 1. Bpest IV. Kristóftér 5. Érsekujvár. Nagy-Kálló. Magyar-Óvár. Bpest VIII. reált. Déva. Bpest pénzügyminiszt.
375 Teleky József Teleki Julia grófnő Teleki Sándorné grófnő Temesvári táv. igazg. könyvtár		Koncza p. Szerdahely. Péteri p. Üllő. Bpest Szervita-tér. Temesvár.
380 Terner Adolf Thiringer Zsigmond Tomassek Ilona Tomsits István Topler Sándor Tormássy János	egyetemi tanár táv. áll. főnök kataszt. főmérnök gymn. tanár tanító	Kolozsvár. Hatvan. Bpest I. úri-utcza 21. Bpest Zerge-utcza 3. Bpest Államgymn. Sopron.
385 Tóth Ágoston Tóth Lőrincz Tölgyi Gyula Török Ábel Ungvári kir. főgymn.	honv. ezredes főgymn. tanár főreálisk. tanár urad. gazdatiszt	Gmunden. Rozsnyó. Bpest VIII. ker. reálisk. Hoboly p. Szigetvár. Ungvár.
390 Vadona János Vajda Gyula Vámbéry Armin Vámosy Mihály Várady József	gyógyszerész kegyesr. tanár egyetemi tanár ref. gymn. tanár ref. lelkész	Keszthely. Bpest kegyesrendiek Bpest Aldunasor 32. Bpest Széna-tér 6. Izsnéte p. Gát Bereg m.
395 Váradi Mór Váray János Vasdínyei Gyuláné Vasváry Benő Vida Aladár	főgymn. igazg. plébános reáltanár főgymn. tanár	Kolozsvár. Ó-Bars p. Léva. Köszeg. Bpest VIII. reáltan. Eperjes.
400 Visontay János Vörös Vidor Wabrosch Jozefin Walser Jakab Walthier Ágoston	reáltanár nevelő gyáros birtokos	Bpest VI. áll. reált. Ó-Arad Ferencz-tér 1. Bpest Dob-u. 45. Bpest Kereszt-utcza 4. Bpest Váczi-utcza 17.
405 Wartensleben Amália grófnő Weninger Irma		Farkasd p. Monor. Bpest Koronah.-u. 3.

N é v	Foglalkozás	L a k á s
Weiser Károly	kir. közjegyző	Bpest Két sas-u. 26.
Xantus János	muzeumőr	Bpest Üllői-ut 10.
Zágrábi táv. ig. könyv.		Zágráb.
410 Zvarinyi Lajos	tanító	Szarvas.
Zelensky Róbert gróf		Uj-Arad.
Zelliger József	képezd. igazg.	Nagy-Szombat.
Zemlinsky Rudolf	bánya mérnök	Salgó-Tarján.
Zichy Agost gróf	jogtudor	Bpest Váczi-utca 20.
415 Zichy Edmund gróf		Bécs Weihlburgg. 32.
Zichy Jenő gróf		Bpest Vár sajtóház.
Zichy Tivadar gróf		Bpest Váczi-utca 20.
Zilahy Lajos	ügyvéd	Nagy-Várad Olaszi
Zirzen Janka	áll. tanítónő-kép.	
	igazg.	Bpest sugár-út.
420 Zlinsky István	urad. kasznár	Nagykondorosí puszta p. Csorvás.
Zweig Lajosné		Bpest V. Nádor-u. 1.
Zobel Lipót	kir. posta igazg.	Nagy Várad.
Zsigmondy Vilmos	bánya mérnök	Bpest Tükör-u. 2.
Zsilinszky Mihály	orsz. képviselő.	Békes-Csaba.
425 Zsivora György	nyug. ítélő táblai tanácselnök	
Zsótér Andor ifj.	gazdász	Bpest VII. kerep.-ut 5. Ó-Becse.

Ujabban rendes tagokul megválasztottak :

Bayer József		Budapest.
Bpesti tanító-egylet		Buda vizi város.
Dr. Flittner Frigyes	ügyvéd	Budapest.
430 Gamauf György	tanárjelölt	Bpest Wodianer ház.
Molnár János	néptanító	Kemecse.
Nickl Mihály		Bpest sugárút 60. sz.
Pálffy Boldizsár	polg. isk. igazg.	Szombathely.
Szalay Péter	miniszt. titkár	Bpest keresk. miniszt.
435 Szombathelyi r. kath. elemi tanoda tanító- testülete		Szombathely.
Stehlo András		Budapest.
Schwicker Ján, Henrik	főgymn. tanár	Bpest szervita-t. 6.
Wagner Károly	főerdő tanácsos	Bpest pénzügymin.

Összesen: 438.